This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

1837
ARTES VERITAS SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

BX
8165
.S415
zd
1744

J. Th. OOSTERMAN,

De GESCHIEDENIS DER MENNONITEN.

VERKLAARING
VAN DE
TITELPLAAT.

De Kerk, te kennen aan de Leeringen, gehaald
Uit 's Hemels Woord, en aan den Christdoop, afgemaald
In 't voorhoofd van den Steen, waar op zy is gezeten,
Vind zich door Laster, en Vervolging, fel gebeeten
Op haare onnozelheid, van achteren bestreên.
Haar' schouders drukt een Jok, terwyl haar' voeten treên
Op scherpe Doornen, die ze aan alle zy' doorsteeken;
Ten blyk, hoe Lydzaamheid haar strekt een zeegeteken,
Daar ze in 't verschiet kan zien, hoe 't wreed geweld met vloed,
En staal, en strop, en vlam, op haare Leden woed.
Hier tussen houd zy vast aan 't zuivere Gewisse,
Welks lamp haar' Ziel verlicht in droeve duisternisse.
Zy heft haare oogen op naar 's Hemels hoogen trans,
Van waar de Waarheid, ryk omscheenen van Gods glans,
Met Blikfem-straalen komt haar' haateren verschrikken.
Dus voelt zy haaren geest op 't liefelykst verkwikken;
En als een Palmboom, streng van onweêr aangetast,
Te dieper wortels schiet, en des te hooger wast,
Zo tart zy 't buld'ren van Vervolging, en van Laster,
Zo steunt zy welgemoed op haaren Grondsteen vaster
Zo groeit zy des te meer in wenselyken staat,
En toont hoe 't Martelbloed haar strekt een vruchtbaar zaad.

Adr. Spinniker.

t' Amsterdam by KORNELIS DE WIT, Boekverkooper

UITVOERIGER VERHANDELING
VAN DE
GESCHIEDENISSE
DER
MENNONITEN,

In welke van den *Oorsprong*, *Naamen*, *Onderscheidingen*, eigene, en byzondere *Leerstucken*, *Belydenissen*, en *Schryvers*;

ALS MEDE

Van den tegenwoordigen Staat dier Christenen in de Vereenigde Nederlanden, die, na *Menno Simons*,

MENNONITEN

genaamd worden, uitvoeriger gehandeld word,

DOOR

HERMANNUS SCHYN,

In zyn Leeven Bedienaar des Goddelyken Woords in de Gemeente der Mennoniten te Amsteldam in de Zon, en der Medicynen Doctor.

Zynde deeze *Tweede Druk* op nieuws uit het *Latyn* vertaald, en met noodige *Aantekeningen* vermeerderd door

GERARDUS MAATSCHOEN,

Bedienaar des Goddelyken Woords in die zelve Gemeente.

Met Koperen Plaaten.

TE AMSTELDAM,

By KORNELIS DE WIT, Boekverkooper.

MDCCXLIV.

OP DE AFBEELDINGEN DER DOOPSGEZINDE LEERAAREN, UITGEGEVEN DOOR KORNELIS DE WIT,

Boekverkoper te Amsteldam den 22 *Maart* 1743.

Zo kunnen we in dit Boek, de Beeltenissen vinden
Van Mannen, die voorheen, by Christen Doopsgezinden
Als Leeraars blonken, 't zy ze Ernsthaftig in hun werk,
Vervolging leden van de ontaarde Roomse Kerk:
Het zy ze in later tyd gered uit Babels Boeien,
De Kruiskerk in geloof, en Godsvrugt deeden bloeien.
Dees Blaên vereeuwigen by 't volgende geslagt,
Der Doopsgezinden naam, gezegend, en geagt.

G. BRIT.

LYST

LYST
DER
DOOPSGEZINDE LEERAAREN,

zedert de Reformatie in Prent gebragt tot het Jaar 1743.

I. Menno Simons, Leeraar by de Vlamingen, gebooren 1496. gestorven 1561.
II. Dirk Philipsz., Leeraar by dezelve, gebooren 1504. gestorven 1570.
III. Lubbert Gerritsz., Leeraar by de Waterlanders te Amsteldam, gebooren 1535. gestorven 1612.
IV. Hans de Ries, Leeraar by de Waterlanders, gebooren 1553. gestorven 1638.
V. Jan Gerritsz. van Embden, Leeraar by de Vlamingen in Pruissen, gebooren 1561.
VI. Aldert Volkertsz., Leeraar by de Oude Vriesen, gebooren 1569. gestorven 1646.
VII. Reinier Wybrandsz. Wybma, Leeraar by de Waterlanders te Amsteldam, gebooren 1573.
VIII. Kornelis Klaasz. Anslo, Leeraar by dezelve te Amsteldam.
IX. Pieter Andriesz. Hesseling, Leeraar by dezelve te Amsteldam.
X. Hans Alenson, Leeraar by dezelve, eerst te Delft, en daar na te Haarlem.
XI. Pieter Pietersz, Leeraar by dezelve te Zaandam, gebooren 1574. gestorven 1651.
XII. Jeme Jacobsz de Ring, Leeraar by dezelve te Harlingen, gebooren 1574. gestorven 1627.

XIII.

XIII. Abraham Dirksz, Leeraar by de Vlamingen te Amsteld.

XIV. Jan Willemsz, Leeraar by de Waterlanders in de Ryp, gebooren 1583.

XV. Pieter Gryspeer, Leeraar by de Vlamingen te Haarlem:

XVI. Tobias Govertsz van den Wyngaard, Leeraar by dezelve te Amsteldam, gebooren 1585.

XVII. Bartel Louwer, Leeraar by dezelve te Amsteldam.

XVIII. Joost Hendrikfz, Leeraar by de Vlamingen te Amsteldam gebooren 1592, gestorven 1644.

XIX. Antoni Jacobsz. Roscius, Leeraar by de Waterlanders te Hoorn, gebooren 1594. gestorven 1624.

XX. Jacob Kornelisz, Leeraar by deselve te Amsteldam, gebooren 1608. gestorven 1663.

XXI. Gerrit Roosen, Leeraar by de Vlamingen te Altona, geboren 1612. gestorven 1711.

XXII. Lambert Klaasz Aker, by de Oude Vlamingen te Hoorn, en daar na te Harlingen, geboren 1616. gestorven 1690.

XXIII. Galenus Abrahamsz, Leeraar by de vereenigde Vlaamse en Waterlanders by de Tooren en 't Lam te Amsteldam, gebooren 1622 gestorven 1706.

XXIV. Tielman van Bracht, Leeraar by de Vlamingen te Dordrecht, geboren 1625 gestorven 1664.

XXV. Lieuwe Willemsz de Graaf, Leeraar by de Oude Vlamingen te Harlingen, geboren 1652.

XXVI. Hermannus Schyn, Leeraar by de vereenigde Vlamingen en Waterlanders in de Zon te Amsteldam, geboren 1663. gestorven 1727.

XXVIII. Pieter Schryver, Leeraar, by dezelve te Hoorn, en daar na te Haarlem, gebooren 1665. gestorven 1742.

XXIX. Abraham Verduin, by de Waterlanders op

Koog

Koog en Zaandyk, gebooren 1669.

XXX. Joannes Houbakker, Leeraar by de vereenigde Vlaamſe en Waterlanders by de Tooren en 't Lam te Amſteldam, gebooren 1685. geſtorven 1715.

VOORREDEN.

JACOBUS VAN ZANTEN

Wenscht den Bescheiden, en Goedgunstigen Leezer veel Heil.

OP het allerernstigste verzocht zynde van die geenen, welken de zorge der Uitgaave van dit na 's Mans Dood uitkomende *Werkje* was aanbetrouwd, dat ik toch iets by wyze van *Voorreden*, op dat het niet ten eenemaale zonder hoofd te voorschyn kwam, zoude laaten vooraf gaan, zoo heb ik hier in, zoo uit hoofde van hunlieder betaamelyk verzoek, als uit aanmerkinge der vrindschap, die tusschen my, en den Schryver heeft plaatze gehad, geenzins willen nalaatig zyn. En dat des te meer, vermits de Schryver heeft kunnen goedvinden, dat, het geen hy tot Verdeediginge van onzen *Godsdienst* bewerkt heeft, behal-

behalven door die van anderen; ook door myne opweckinge, en aanporringe in het licht gegeeven zoude worden. De voornaamste reden van zyn schryven waren, op dat hy de Lasteringen, met welke zy, die in de *Vereenigde Nederlanden* met den naame van MENNONITEN bekend zyn, van onkundigen, als het gebroedzel der *Munstersche Wederdooperen*, gansch ten onrechte bezwaard worden, afweeren, en by bescheidene oordeelaars van zaaken te wegen brengen zoude, dat onze oorsprong veel hooger, en wel van de eerste Eeuwe der *Christenen* afgeleid moet worden. Deeze *Geschiedenisse* hadden onder de onzen *Adriaan van Eeghem*, en *Kornelis van Huyzen*, Bedienaars des Goddelyken Woords, de Eerste te *Middelburg* in *Zeeland*, de Ander te *Embden* in *Oostvriesland*, reeds ondernomen, doch kortelyk, en zeer beknopt, echter met zoodaanige Bewyzen, en van zoo veel gewigt, dat alle vermoeden van zulken schandelyken, zulken gehaaten oorsprong daar door ten minsten

by onze Landsgenooten, en den geenen, die onzer spraake magtig zyn, konde worden weggenomen. Doch vermits die schriften onder andere werken vermengd waren, en niet licht in aller handen kwamen, vond onze Schryver raadzaam, de hand te slaan aan de bewerkinge van een weinig grooter *Boekje*, en aan de reeds voorgedraagene Bewyzen uit verscheidene Schryvers, dewyl hy onvermoeid in 't leezen was, meerdere kracht bytezetten. Dit nu heeft hy werkstellig gemaakt in een *Boek*, by hem genaamd, KORTE HISTORIE, *enz.* 't welk in den *jaare* 1711, gedrukt is te *Amsteldam*, by *Jacobus Borstius*. Hier in heeft de Schryver onze gansche *Geschiedenisse* breeder betoogd; terwyl de zeer Geleerde, en Bescheidene Opstellers van de *Leipzichsche Handelingen* (a) daar van eene zeer volleedige, en heusche meldinge gemaakt hebben, dies het my voorkomt, niet buiten het oogmerk

(a) *Vide Acta Erudit. Lipsiens. Supplement. Tom. V. pag. 85.*

merk te zullen gaan; byaldien ik dezelve woordelyk hier in voege, op dat zulks moogelyk van des te meerder menschen geleezen mogte worden. En wel zoo veel te meer, om dat dit *Uittrekzel* buiten alle bitterheid, en vooroordeel tegen ons schynt te zyn ingericht. Het luid dan in deezer voegen:

„ *Korte Historie der Protestante*
„ *Christenen, die Mennoniten, of in*
„ *het Nederduitsch* DOOPSGE-
„ ZINDEN *geheeten worden. Door*
„ HERMANNUS SCHYN,
„ *Leeraar der straks genoemde Chri-*
„ *stenen te Amsteldam.*

„ Nadien 'er veele zyn, die den
„ *Mennoniten* die godlooze *Leerstuk-*
„ *ken der Wederdooperen, Navolgeren*
„ *van Muntzerus*, en der *Munster-*
„ *schen* toeëigenen, zoo verdeedigt
„ die geleerde Schryver in dit *Boek*
„ zyne *Gezinte* tegen deeze onrecht-
„ vaardige betichtingen. In den be-
„ ginne tracht hy te bewyzen, dat
„ de voornaamste gevoelens der
„ *Mennoniten*, door welken zy van
„ andere *Christenen* onderscheiden

„ wer-

„ worden, naamentlyk dat men zich
„ van *Wapenen* onthouden, en allen
„ *Eed* vermyden moet, reeds in de
„ aloude *Christelyke Kerke* aangeno-
„ men zyn geweest.
„ Daarna vertoont hy het onder-
„ scheid, dat 'er is tusschen de *Men-*
„ *noniten*, en *Wederdoopers*, en zegt,
„ dat zy met deezen naame geen-
„ zins bestempeld moeten worden,
„ vermits de *Mennoniten* nooit ge-
„ woon zyn den *Doop* te herhaalen,
„ maar die geenen, die zich tot
„ hunne *Gezinte* begeeven, onder
„ eene behoorelyke *Belydenisse* des
„ *Geloofs*, zonder verderen *Doop*,
„ aanneemen. Dat zy van de *Weer-*
„ *reldlyke Overigheid* dit gevoelen
„ hebben, dat Dezelve is eene *In-*
„ *stellinge Gods*, noch dat men De-
„ zelve, schoon zy *Quaad* is, mag
„ wederstaan; maar dat men Haar
„ met een onderdaanig gemoed *Ge-*
„ *hoorzaamheid* bewyzen, de *Schat-*
„ *tingen* getrouwelyk opbrengen, en
„ voor haaren *Welstand* steeds, en
„ vuuriglyk *God* bidden moet. En
„ dat het ten hoogsten waarachtig
„ is, dat 'er onder alle *Christelyke*

„ *Godsdiensten* geen gevonden word, „ die zulke eene onderwerpelyke „ *Gehoorzaamheid* aan de *Hooge O-* „ *verigheid* te bewyzen inscherpt, „ [als deeze.] Dat het 'er ook zoo „ verre af is, dat hunlieder *Gods-* „ *dienst* aanleidinge zoude geeven, om „ eenige *Oproerigheden* in een *Gemee-* „ *nebest* te veroorzaaken, dat in tegen- „ deel veel eer geen andere dezelve „ krachtiger verfoeit. Dat ook in „ alle Gemeentens der *Mennoniten* „ geleeraard word, dat alle *Wraake* „ vermyd, met *Geweer* den *Vyanden* „ geenzins te keer gegaan, veel min „ de *Wettige Overigheid* beleedigd, „ maar veel liever de vlugt geno- „ men, en de *Schaade* aan *Tydelyke* „ *goederen* met lydzaamheid gedraa- „ gen, ja zelfs den *Vyanden* alle „ *Pligten der Liefde* beweezen moe- „ ten worden. En indien iemand „ onder hen tegen deeze regelen „ zich vergrypt, dat zy den zoodaa- „ nigen eerstelyk ernstig ten goeden „ gewoon zyn te vermaanen, doch „ indien hy zich niet wil beteren, „ opentlyk te verklaaren, dat deeze „ mensche niet behoort tot hunne

„ by-

„ byzondere Huishoudinge, die zy
„ onder de *Christelyke Godsdiensten*
„ vasthouden. Alle deeze zaaken
„ worden bekrachtigd met het ge-
„ tuigenisse van de *Algemeene Heeren*
„ *Staaten der Vereenigde Nederlanden*,
„ 't geen zy den *Mennoniten* verleend
„ hebben in eenen *Brief*, geschree-
„ ven aan die van *Bern*, den 15
„ *Maart*, 1710. zynde van deezen
„ inhoud: Dat zy verzocht zyn van
„ de *Mennoniten*, tot hun Gebied be-
„ hoorende, dat zy door hunne gun-
„ stige voorspraake mogten intree-
„ den voor hunne *Geloofs-Genooten*,
„ die door eene geweldige Vervol-
„ ginge in het *Canton Bern* gedrukt
„ wierden, zoo dat veelen hunner
„ in de gevangenissen geworpen, en
„ met de straffe der Galeyen, ja zelfs
„ des Doods bedreigd wierden. En
„ dat Zy [deeze Voorspraake] niet
„ hebben kunnen weigeren aan zul-
„ ke goede, en getrouwe Onderdaa-
„ nen, als de ondervinding nu reeds
„ zedert langen tyd geleerd had, dat
„ deeze waren; die, een stil, en
„ eenvoudig Leeven leiddende, en
„ hunne huisselyke zaaken in acht

" noemende, voor het overige zich
" niet bemoeidden met andere din-
" gen. Dat het wel te wenschen
" was, dat deeze Lieden den *Gere-*
" *formeerden Godsdienst* omhelsden;
" doch dat men, om dit einde
" te bereiken, geensins geweldige
" middelen moest gebruiken, na-
" dien *God* alleen de Heer van de
" Geweetens is. Dat zelfs die van
" *Bern*, nevens de onderdaanen der
" *Vereenigde Nederlanden*, en andere
" *Gereformeerde Staaten* menigwerf
" geklaagd hadden over de Vervol-
" gingen, die de *Gereformeerde Kerke*
" heeft mooten ondergaan in die
" plaatzen, alwaar de Onverdraa-
" gelyke *Opperheerschappy der Geeste-*
" *lyken* (b) het hoogste gezag zich
" heeft aanmatigt; dat het dien-
" volgens niet betaamelyk zoude
" zyn, dat zy dien zelven weg in-
" sloegen door het vervolgen van
" menschen, die in eenige stucken
" met de *Gereformeerde Kerke* ver-
" schillen, doch niet te min het
" *Woord Gods*, als den *Regel* van
" hun

(b) *Hierarchia.*

„ hun *Geloove*, en *Leeven* houden.
„ Dat het al te hard is, byaldien
„ iemand om zyn gevoelen wegens
„ den *Dienst Gods*, aan het welke
„ hy oordeelt Zyne *Zaligheid* ver-
„ knocht te zyn, met *Ballingschap*,
„ *Gevangenisse*, *Galeyen*, ja zelfs den
„ *Dood* gestraft word. Dat men ee-
„ nen iegelyken in dit stuk zyne ge-
„ dachten behoorde vry te laaten,
„ mits hy maar niets verrichte,
„ dat voor den welstand van het
„ *Gemeenebest* nadeelig is. En dat
„ men, wat dit stuk aanbelangt,
„ minder van de *Mennoniten*, dan
„ van eenigen anderen *Godsdienst*,
„ te vreezen had. Dat Zy verstaan
„ hadden, dat zy byzonderlyk we-
„ gens deze zaaken beschuldigd wier-
„ den; [te weeten] dat zy leerden,
„ dat de *Wereldlyke Overigheid* niet
„ van *God* is, noch met den *Chris-*
„ *telyken Godsdienst* zoude kunnen
„ bestaan: dat zy niet willen *zwee-*
„ *ren*: en dat zy weigeren hun *Va-*
„ *derland* te beschermen. Dat het
„ *Eerste* volstrekt strydig is met
„ hunne openbaare *Belydenissen*, uit
welke

„ welke blykt, dat zy geheel iets an-
„ ders gevoelen van de *Waerreldlyke*
„ *Magt*: dat het *Tweede* geen nadeel
„ toebrengt aan het *Gemeenebest*,
„ nademaal eene bloote bevestiging
„ onder hen van dezelve kracht is,
„ als een *Eed* by anderen: dat het
„ *Derde* al te breed word uitgemee-
„ ten, nademaal zy het *Zwaard* te
„ voeren alleen voor zich ongeoor-
„ loofd keuren, doch geenzins zich
„ onttrecken, om *Schattingen*, en
„ andere *Lasten* te helpen draagen.
„ Om deeze reeden verzoeken Zy
„ Die van *Bern*, dat zy, toch de in
„ hechtenisse genoomene *Mennoni-*
„ *ten* willen ontslaan, zich onthou-
„ den van hen met eenige straffe te
„ bezwaaren, hen beschermen, als
„ goede Ingezeetenen, en plaatze
„ geeven voor dien regel, dat men
„ aan anderen niet behoorde te doen,
„ 't geen men zelve niet wilde, dat
„ ons geschiede.

„ Wat de *Geestdryverye* betreft,
„ met welke men doorgaans de *Men-*
„ *noniten* beschuldigt. De Schryver
„ verzekert ons, dat onder de ech-

te

„ te *Mennoniten* geene Aanhangers
„ derzelve gevonden worden, maar
„ dat uit hunne *Boeken* blykt, dat
„ zy veel eer al te laag, dan al te
„ hoog van de werkingen des *Geests*
„ gevoelen. Dat 'er dierhalven niets
„ is, 't geen de *Muntzeriaansche* (c),
„ en *Munstersche Wederdoopers* met
„ de *Mennoniten* gemeen hebben ge-
„ had, dan de *Doop der Bejaarden*,
„ welken nochtans veelen onder de
„ *Hervormers* in den beginne geoor-
„ deeld hebben, boven den *Doop*
„ *der Kinderen* gesteld te moeten wor-
„ den, als naamentlyk onder de *Ge-*
„ *reformeerden Zwinglius*, en *Oeco-*
„ *lampadius*, onder de *Lutherschen*
„ *Wolfgang Capito*, en anderen. Zoo
„ dat, indien iemand den *Mennoni-*
„ *ten*, om dat zy ten aanzien van
„ den *Doop der Bejaarden* het zelve
„ stellen met de *Wederdoopers*, daarom
„ ook derzelver overige *Leerstukken*
„ wilde toeëigenen, dan zoodanig
„ een even onrechtmaatig zoude
han-

(c) Dat is, de *Navolgers* van den beruchten *Thomas Muntzerus*, die mede een groote *Voorstander* der *Wederdooperye* was.

„ handelen, als dat hy wilde beweeren, dat zy, die den *Kinderdoop* voorstaan, in allen deele van een en het zelve gevoelen waren. Dat zulks nooit van *Lutherus*, *Melanchthon*, *Zwinglius*, en hunne *Navolgers* gedaan was, dat zy die geenen, die den *Doop der Bejaarden* vast hielden, onder de *Leerlingen* van *Muntzerus* geteld hebben, dan na dat deeze zyne straffe ontfangen had. De Schryver voegt 'er by, dat het hem weinig moeite zoude zyn aantetoonen, dat noch *Muntzerus*, noch de eerste, en voornaamste *Belhamels* der *Munstersche Oproerigheden* uit zyne *Gezinte* hunnen oorsprong genomen hebben; maar dat zy buiten eenige twyffel ontaarte afzetzels geweest zyn van andere *Gezintens*, ten waare de Christelyke Liefde, en de gezonde reden leerden, dat iemand niet aan eenen anderen moet doen, 't geen hy zelve niet gaarne aan zig gedaan zag. Uit deeze zaaken maakt hy dit besluit op, dat de *Wetten* van het *Roomsch-*

Duit-

„ *Duitsche Keizerryk*, tegen de *Wederdoopers* vastgesteld; geene betreckinge hebben tot de *Mennoniten*; en dat deeze gerekend moeten worden onder de *Eerste Protestanten*, die zich met *Lutherus*, en *Calvinus* van de *Roomsche Kerke* onttrocken hebben. Dit bekrachtigt hy met het gezag van *Twee Brieven*, door WILHELM, *Koning van Engeland*, geschreeven aan JOHAN WILHELM, den tegenwoordigen *Keurvorst van den Pfaltz*, als mede van eenen, door den *Keurvorst* geschreeven aan den *Koning*, in alle welken de *Mennoniten Protestanten* genaamd worden.

Uit dit zeer bescheiden *Uittrekzel* deezes *Boeks*, door zulke schrandere Mannen te zamengesteld, blykt zoo klaar, als het helder licht op den middag, dat onze Schryver zynen arbeid niet te vergeefsch heeft aangewend, terwyl hy onze *Geschiedenissen* gestaafd met zulke duidelyke, en bondige *Bewyzen*, die alle tegenspraake uitsluiten, onder het oog der

gan-

ganſche weereld gebragt heeft. Doch vermits onze ſpraake by Uitlanders bezwaarlyk verſtaan word, en 'er grootelyks aan geleegen was, dat ook deeze van onze zaaken onderricht wierden, heb ik den Schryver aangeſpoord, dat hy dezelve *Geſchiedeniſſe* in de *Latynſche Taale* zoude uitgeeven. 'tGeen hy, ſchoon door eene menigte van *beezigheden* omringd zynde, in de uuren van uitſpanninge ter uitvoer gebragt heeft. Dit *Boek* dan is in het licht gekomen in den *Jaare* 1723. te *Amſteldam*, by *Waasbergen*. Dewyl nu diezelve Geleerden insgelyks van dit *Werk* op dien zelven trant in hunne *Handelingen* van den *Jaare* 1724. *pag.* 216. eene even gemaatigde, en heuſche meldinge gemaakt hebben, oordeel ik, dat het niet buiten den haak zal zyn, ook aan dat *Uittrekzel* hier plaatze te verleenen.

„ *Geſchiedenis der Chriſtenen, die*
„ MENNONITEN *genaamd*
„ *worden, door* HERMANNUS
SCHYN

„ SCHYN, *der Medicynen Doctor,*
„ *en Bedienaar des Goddelykeñ Woords*
„ *onder de Mennoniten. Te Amstel-*
„ *dam, by Waasbergen.* 1723. *in* 8.

„ De Schryver van dit *Boek* heeft
„ reeds in den *Jaare* 1711. eene *Ge-*
„ *schiedenisse der Mennoniten*, in het
„ *Nederduitsch* te zaamen gesteld,
„ uitgegeeven. Doch vermits dit
„ *Boekje* niet alleen korter was, dan
„ 't wel behoorde, maar ook uit
„ hoofde van veeler onkunde in die
„ spraake van weinigen konde gelee-
„ zen worden, zoo ontvouwt hy nu
„ dat zelve onderwerp breedspraa-
„ kiger in de gemeene Taale der
„ Geleerden, niet twyffelende, of
„ veelen zullen daar uit leeren ken-
„ nen het waare gevoelen der *Men-*
„ *noniten*, en de *Dwaalingen*, die in
„ het algemeen van hun uitgestrooid
„ worden, afkeuren. Te weeten
„ het smert hem, dat 'er noch ten
„ huidigen dage geenzins zoodaani-
„ gen ontbreeken, die de *Mennoni-*
„ *ten*, of *Doopsgezinden* vermengen
„ met de *Wederdoopers*, die *Navol-*

,, *gers* geweest zyn van *Muntzerus*,
,, en aan hun veele dingen toeschry-
,, ven, die zy zelve ten uitterften
,, verfoeyen. Ten voorbeelde brengt
,, hy in de *Voorreden* by FREDE-
,, RICUS SPANHEIM, en
,, tekent deszelfs *Misvattingen* van
,, stuk tot stuk aan, dezelve tevens
,, wederleggende, welke hy in zy-
,, ne *Geschiedenisse der Mennoniten*,
,, geplaatst in zyn *Register der Ver-*
,, *schillen*, tegen hen heeft voorge-
,, draagen.

,, In het *Eerste Hoofdstuk* dan na-
,, speurende den oorsprong van den
,, *Wederdoop*, maakt hy gewag van
,, de *Dagdoopers* (d), en *Marcio-*
,, *niten* (e), welker eerste gezegd
,, worden geleend te hebben, dat
,, het noodzaakelyk was, den *Doop*
,, dagelyks te oeffenen, en d'anderen
,, stelden, dat de *Doop* vernieuwd,
,, ja tot *driemaalen* herhaald konde
,, worden. Ook gaat hy niet onaan-
,, gemerkt voorby den *Wederdoop*,
of

(d) Zie, wat wy van deeze *Hemerobaptistæ*, of *Dagdoopers* gezegd hebben in het *I. Deel* deezer *Geschiedenisse*, *pag.* 3. in onze *Aantekenr.* (c).

(e) Als mede van de *Marcioniten*, *pag.* 4. *Aantekeny.* (d).

„ of de *Herdooppinge der Ketteren*, van
„ welke hy omstandig handelt uit de
„ Schryvers der vroeger Eeuwe.
„ Hy ontkent, dat zyne *Mennoni-*
„ *ten Wederdoopers* genaamd moeten
„ worden, dewyl zy niet *tweemaa-*
„ *len*, maar eens gewoon zyn te *Doo-*
„ *pen*. In het *II. Hoofdstuk* beweert
„ hy, dat de gedachten van zom-
„ mige Geleerden, aangaande den
„ *Doop der Joodengenooten*, en hunner
„ *Kinderen*, voor den tyd des *Nieu-*
„ *wen Testaments* geenen den aller-
„ minsten grond heeft. Hy dringt
„ byzonderlyk aan op het stilzwy-
„ gen van *Josephus*, als mede van
„ de *Heilige Schriftuur*, en hy ver-
„ werpt het getuigenis van *Rabbi*
„ *Maimonides*, en deszelfs *Talmud*,
„ op het welke men zich doorgaans
„ beroept. Hy oordeelt, dat deeze
„ getuigen veel te jong zyn, en
„ daarenboven geen geloof verdie-
„ nen; ook meent hy, dat, indien
„ men den *Doop der Christenen* van dien
„ der *Joodengenooten* afleid, hier uit
„ zal volgen, dat dan alle *Doop* on-
„ der de *Christenen* moet worden af-

„ gekeurd, om dat onder de *Jooden*,
„ de *Kinderen der Joodengenooten*, na
„ den ontfangen *Doop* hunner *Oude-*
„ *ren* gebooren zynde, en derzelver
„ *Nakomelingen* gezegd worden niet
„ gedoopt te zyn geweest. Ook kan
„ hy zich zelven niet diets maaken,
„ dat *Christus* by het instellen van
„ den *Doop* een voorbeeld ontleend
„ zoude hebben van den bygeloovi-
„ gen, en van eigenwilligen *Gods-*
„ *dienst* geenzins vry te keurenen
„ *Doop der Joodengenooten*. Eindelyk
„ gaat hy over tot dat gevoelen, om
„ te denken, dat de *Doop der Jooden-*
„ *genooten* zynen oorsprong verschul-
„ digd is aan dien der *Christenen*, zoo
„ dat de *Jooden* denzelven door ze-
„ keren nayver omhelsd zouden heb-
„ ben; welke stellinge hy met vee-
„ le Bewyzen in de *Byvoegzelen* (f),
„ die achter aan het *Boek* gehecht
„ zyn, nader opheldert. *Hoofdst. III*.
„ verdeedigt de beroemde Schryver

(f) Deeze *Byvoegzelen* zyn in den *Latynschen Druk*, als laater, dan het *Werk* zelve, geschreeven zynde, achter aan geplaatst, doch in de *Nederduitsche Vertaalinge*, zoo wel in den *Eersten*, als deezen *Tweeden Druk*, op hunne plaatzen ingevuld.

„ het gevoelen der *Mennoniten*, om
„ den *Doop* niet te bedienen, dan aan
„ *Bejaarden*. Te weeten, hy beroept
„ zich op de Inſtellinge des *Doops*,
„ door *Chriſtus* zelven gedaan, als
„ mede op het gedrag der *Apoſtolen*,
„ en dat van de *drie eerſte Eeuwen*
„ *der Chriſtenen* hier omtrent.

„ Hy wederlegt met alle vermoo-
„ gens het *Bewys*, dat doorgaans
„ voor den *Doop der Kinderen* daar
„ uit getrocken word, dat men in
„ het *Nieuwe Teſtament* leeſt van
„ ganſche *Huisgezinnen*, die door de
„ *Apoſtolen* gedoopt zyn. Ook dringt
„ hy tegen den *Kinderdoop* eenige
„ *Bewyzen* aan, die uit de *Natuure* des
„ *Doops* ontleend zyn, zoo als dezelve
„ in de *Heilige Schriftuur* beſchree-
„ ven word. En ten laatſten leid hy
„ den oorſprong van den *Kinderdoop*
„ daar uit af, dat onder de *Chriſte-*
„ *nen* ſtand gegreepen heeft de ver-
„ beelding van de volſtrekte nood-
„ zaakelykheid des *Doops* tot de Za-
„ ligheid. Hier op onderzoekt hy
„ zeer naukeurig in het *IV*. *Hoofd-*
„ *ſtuk* de *Bewyzen* der *Roomſchge-*
„ *zinden*, *Lutherſchen*, en *Gerefor-*
„ *meerden*, tot ſtaavinge van den

„ *Kinderdoop* bygebragt. Doch dee-
„ ze zaaken ter zyde ſtellende, gaan
„ wy over tot het *V. Hoofdſtuk*,
„ welks opſchrift ons de *Geſchiede-*
„ *niſſe der Mennoniten* beloofd. Hier
„ in word aangetoond, dat *Menno*
„ *Simons* geenzins de eerſte Oprech-
„ ter geweeſt is van de *Gezinte*
„ *der Doopsgezinden*, maar dat reeds
„ al veelen in voorige *Eeuwen* geleerd
„ hebben, dat men geene anderen,
„ dan *Beſaarden*, *doopen* moeſt, in-
„ zonderheid de *Waldenſen*; en dat
„ deeze *Menno* hunne Voetſtappen
„ heeft nagevolgd. Op dat nu de
„ Eerw. Schryver aan deeze zyne
„ gedagten des te meerder kracht
„ byzetten zoude, zoo als hy naa-
„ mentlyk beweert, dat de *Menno-*
„ *niten*, als affſtammelingen der *Wal-*
„ *denſen*, zeer veel verſchillen van
„ de *Munſterſche Wederdoopers*, zoo
„ legt hy in het *VI. Hoofdſtuk* Dee-
„ zer hunne *Geſchiedeniſſe*, en *Leer-*
„ *ſtucken* open; en op dat deeze zaa-
„ ke des te klaarder in het helder
„ licht geſteld worde, betoogt hy
„ dit ſtuk breeder in eenige aan el-
„ kanderen volgende *Hoofdſtucken*.

„ Naa-

„ Naamentlyk *Hoofdst. VII.* geeft
„ hy aan de hand eene gansche *Be-*
„ *lydenisse der Mennoniten*, nu al
„ voor anderhalve *Eeuwe* uitgegee-
„ ven, en by deeze gelegendheid
„ het allereerst in het *Latyn* gesteld,
„ onderscheiden in *Veertig Artiku-*
„ *len.* Daar na brengt hy in het
„ *VIII. Hoofdstuk* by de allerklaar-
„ ste getuigenissen van *Menno* zel-
„ ven, en anderen, uit welken hy
„ oordeelt te blyken, dat de *Men-*
„ *noniten* met de *Munstersche Weder-*
„ *doopers* geene de allerminste ge-
„ meenschap gehad, maar veel meer
„ zich tegen dezelven op alle moo-
„ gelyke wyze aangekant hebben.
„ Dat zelve wederzydsche onder-
„ scheid betoogt hy nader in het
„ *IX. Hoofdstuk* uit de Leere der
„ straks gemelde *Belydenisse*, en hy
„ toont zich ten hoogsten ongenoegd
„ tegen die geenen, die den *Men-*
„ *noniten* oproerige gemoedsbewee-
„ gingen toeschryven, terwyl deeze
„ na het voorbeeld der *Waldensen*
„ den huunen allen gebruik van
„ *Wapenen* ontzeggen, en 'er dien-
„ volgens geene *Gezinte* bekend is,

** 4 „ die

„ die krachtdaadiger het vuur van
„ twist, oproer, oorlog, en bloe-
„ dige vervolgingen zoekt te dem-
„ pen. In het 2. *Hoofdstuk* deelt
„ hy ons mede de getuigenissen van
„ *magtige Vorsten* aangaande de
„ godvruchtige Leerwyze, en def-
„ tige Zeden der *Mennoniten*. Men
„ kan dienvolgens hier leezen den
„ *Brief* van WILHELM *den Der-*
„ *den*, *Koning van Engeland*, aan den
„ *Keurvorst van den Pfaltz* in den
„ *Jaare* 1694. gezonden, welke te
„ gelyk met de Voorspraake van de
„ *Algemeene Heeren Staaten der Ver-*
„ *eenigde Nederlanden* voor den *Men-*
„ *noniten* heeft te weegen gebragt,
„ dat de *Keurvorst* omtrent hen eene
„ Christelyke bescheidenheid geoef-
„ fend heeft. Ook vind men hier
„ eene *Verklaaringe* der *Zwitzersche*
„ *Mennoniten*, in den *Jaare* 1710.
„ uitgegeeven, als mede de *Bely-*
„ *denissen* der *Mennoniten*, in *Duitsch-*
„ *land*, en *Pruissen* woonende, die
„ in den *Jaare* 1660. en 1678. zyn
„ opgesteld. Eindelyk word 'er by-
„ gevoegd het *voortreffelyke Getui-*
„ *genis*, door de *Algemeene Heeren*

„ *Staaten* in den *Jaare* 1710. gezon-
„ den aan Dien van *Bern*, aangaan-
„ de de *Leere*, en het *Gedrag* der
„ *Mennoniten*. In het *XI. Hoofdstuk*
„ word getoond, dat de *Mennoniten*
„ altoos zeer verre afgeweest zyn
„ van *Geestdryverye*, en *ongemaatig-*
„ *de Zinspeelingen*, uit welke twee
„ wortels hy zegt, dat het *Munster-*
„ *sche Onkruid*, en het *Oproer van*
„ *Muntzerus* zyn voortgesprooten.
„ Ja hy onderricht ons, dat de Lee-
„ raars der *Mennoniten* van den be-
„ ginne af aan de *Geestdryversche Boe-*
„ *ken der Munstersche Wederdooperen*
„ openlyk wederlegd hebben. En
„ dus besluit de Schryver dit *Werk-*
„ *je*, van oordeel zynde, dat uit
„ deeze stucken nu overboodig blykt,
„ dat de *Munstersche Wederdoopers*
„ zeer verre afgescheiden zyn van
„ de *Doopsgezinden*, die Navolgers
„ zyn van *Menno*, en dat dierhalven
„ de *Keizerlyke Plackaaten*, wel eer
„ tegen de *Wederdoopers* aangesla-
„ gen, geenzins op de *Mennoniten*
„ moeten toegepast worden.

„ *En dit is de Beschryving der Men-*
„ *noniten van Schyn, in welke veel*

„ *meer hunne Leerwyze, dan wel hun-*
„ *ne Geschiedenis opengelegd word. De*
„ *Schryver zoude dezelve beter hebben*
„ *moogen noemen eene* VERDEE-
„ DIGINGE DER MENNO-
„ NITEN. *Weshalven, indien ie-*
„ *mand by voorbeeld hier zoekt een nau-*
„ *keurig, en omstandig verhaal van het*
„ *Leeven, en de Schriften van* MEN-
„ NO, *of van de voornaamste Lee-*
„ *raaren der Mennoniten, of eindelyk*
„ *van de Verblyfplaatzen, en Lotge-*
„ *vallen der Mennonitische Kerke, die*
„ *zal genoodzaakt zyn heenen te gaan,*
„ *zonder behoorelyke voldoeninge te*
„ *erlangen*".

De laatste woorden van dit verslag hebben den Schryver aanleidinge gegeeven, om dit *Werkje*, dat na zynen dood uitkomt, te zaamen te stellen; op dat hy aan de zeer rechtmaatige aanmerkinge dier geleerde Mannen genoegen zoude geeven. Immers hier in heeft hy ter uitvoer gebragt, en wel zeer uitvoerig, alles, wat scheen vereischt te kunnen worden tot eene naukeurige, en in alle deelen volleedige *Geschiedenisse der Mennoniten*. Hier zal de gunstige

Lee-

Leezer vinden een duidelyk verhaal van het *Leeven*, en de *Schriften* van *Menno*, als mede van de voornaamste *Leeraaren der Mennoniten*, gelyk ook van de *Verblyfplaatzen*, en *Lotgevallen der Mennonitische Kerke*. Uit alle welke dingen eenen iegelyken bondig zal kunnen blyken, van waar onze afkomst gezocht moet worden, welke onze *Leerstucken* zyn, en hoedaanig onze toestand is in de Vereenigde Nederlanden. Ten minsten wy hebben hier uit niet ongegrond te hoopen, dat de Vreemdelingen, en die in onze zaaken zeer weinig kundig zyn, betere dingen, en de Christelyke bescheidenheid passende, [in het toekomende van ons] vermoeden zullen, als welke het voornaamste oogmerk van den Schryver in het uitgeeven deezer Boeken geweest is. Gebruik dan, gunstige Leezer! dezelven ten uwen nutte, en vaar wel.

Gegeeven te Haarlem,
10 July. 1729.

REGISTER
DER
HOOFDSTUCKEN

Van deeze Geschiedenisse der Mennoniten.

I. HOOFDSTUK.

Van den Oorsprong der *Mennoniten*. *Pag.* 2.

II. HOOFDSTUK.

Van den Namme dier *Christenen*, welke *Mennoniten* geheeten worden, en derzelver tegenwoordigen toestand in *Nederland*. 51.

III. HOOFDSTUK.

Van de *Leerstucken*, die den *Mennoniten* eigen zyn, en die hen van andere Gezintens der *Christenen* onderscheiden. 96.

IV. HOOFDSTUK.

Van der *Mennoniten* Belydenissen des Christelyken Geloofs. 156.

V. HOOFD-

V. HOOFDSTUK.

Van MENNO SIMONS, Deszelfs Leeven, en Werken. 214.

VI. HOOFDSTUK.

Van DIRK PHILIPSZ. 325.

VII. HOOFDSTUK.

Van de *Protocollen*. 386.

VIII. HOOFDSTUK.

Van de Schriften van CLAAS CLAASZ. 437.

IX. HOOFDSTUK.

Van HANS DE RIES. 482.

X. HOOFDSTUK.

Van REINIER WYBRANDSZ WYBMA. 494.

XI. HOOFDSTUK.

Van PIETER JANSZ TWISCK. 516.

XII. HOOFDSTUK.

Van TIELEMAN VAN BRAGHT. 534.

XIII.

XIII. HOOFDSTUK.

Van Adriaan van Eschem. 540.

XIV. HOOFDSTUK.

Van Engel Arendsz van Doorngeest. 548.

XV. HOOFDSTUK.

Van Galenus Abrahamsz de Haan. 574.

XVI. HOOFDSTUK.

Van Jan Philipsz Schabalje. 581.

XVII. HOOFDSTUK.

Van Pieter Pietersz. 588.

XVIII. HOOFDSTUK.

Van Samuel Apostool. 597.

XIX. HOOFDSTUK.

Van Douwe Feddriks. 606.

XX. HOOFDSTUK.

Van Kornelius van Huyzen. 611.

XXI. HOOFDSTUK.

Van Frederik Toger. 628.

XXII. HOOFDSTUK.

Van de *Schryvers*, van welken niets anders, als *Predicatien* zyn uitgegeeven. 646.

XXIII. HOOFDSTUK.

Van het *Kort Onderwys des Christelyken Geloofs*, voor de Jeugd geschikt na de *Belydenissen der* DOOPSGEZINDEN, en uitgegeeven volgens Last van zekere *Kerkvergaderinge*, gehouden binnen *Amsteldam*, den 12 *Juny*, 1697. 667.

Bericht voor den Boekbinder, om de Pourtraiten te plaatzen.

MENNO SIMONS.	*Pag.*	214.
DIRK PHILIPSZ.		325.
HANS DE RIES.		482.
REINIER WYBRANDSZ WYEMA.		494.
TIELEMAN VAN BRAGHT.		534.
GALENUS ABRAHAMSZ.		574.
PIETER PIETERSZ.		588.
JOOST HENDRIKSZ.		646.
JAN WILLEMZS.		651.
MICHAEL FORTGENS		658.

Het Pourtrait van H: SCHYN, 't geen voor 't begin van 't Eerste Deel geplaatst is, kan mede gevoegd worden in dit Deel.

UITVOERIGER VERHANDELING VAN DE GESCHIEDENISSE DER MENNONITEN,

In welke over den Oorſprong, de Benaamingen, Verſchillen, eigene, en byzondere Leerſtucken, Belydeniſſen, Schryvers, en werken dier Chriſtenen, die van *Menno Simons* den naam van MENNONITEN draagen, als mede over derzelver tegenwoordigen ſtaat in de Vereenigde Nederlanden omſtandig gehandeld word.

I. HOOFDSTUK.

Van den Oorsprong der Mennoniten.

Dat de Mennoniten niet van Muntzer, en de Munsterschen, maar van anderen afkomstig zyn.

Wy twijffelen geenzins / of het zal den bescheidenen Lezeren uit het 2de / en 3de Hoofdstuk van 't Eerste Deel onzer Geschiedenisse der Mennoniten overvloedig genoeg gebleeken zijn / dat dezelve niet oorspronglijk zijn van den oproerigen / en muitzieken Muntzer, en deszelfs aanhangers, de Munsterschen / ook niet van Menno Simons, wiens naam zy wel by voorgaans draagen ; maar dat zy van die eerste Christenen afgedaald zijn / welke volgens de Instellinge van onzen Heere Jesus Christus / en de voorbeelden der Apostolen door alle eeuwen der Christenen tot deezen dag toe / onder andere Leerstukken / den Bejaarden Doop geleerd hebben / en noch leeren : gelijk wy uit zeer veele echte Schryvers / en met bewyzen / welke wel proef kunnen houden / in 't 5de Hoofdstuk des Eersten Deels betoogd hebben / en in 't vervolg tegen sommige tegenwerpingen noch klaarder bewyzen zullen.

Welke lieden de

Onder deezen hebben in de Elfde Eeuw uitgeblonken de Waldenzen, dus ge-

genaamd/ (a) of van Petrus Waldus, eenen ryken burger van Lions/ of/ gelijk anderen liever willen/ van 't Italiaansche woord Valdesi, dat is/ Inwoonders der Valleien, als welke de Bergachtige plaatzen van Piemont reeds zedert eenige Eeuwen bewoonden: Christenen/ welke nooit den Roomschen Paus onderworpen zijn geweest/ en die waarschijnelijk van de eerste tijden der Christenen af in die afgezonderde/ en byna ongenaakbaare plaatzen gerustelijk hun verblijf gehad hebben: Menschen/ welke/ met hunne eenvoudigheid te vreeden/ van de weereld veracht zijnde/ weinige mannen/ die door hunne schriften vermaard geweest zijn/ gehad hebben/ voornaamentlijk om dat zy/ een godvruchtig/ en heilig leeven in die afgelegene plaatzen leidende/ hun Geloof niet zoo zeer in Schriften/ als in Zeden vertoonden/ terwijl zy hunne voornaamste betrachtinge in de heilige Schriftuur hadden; waarom zelfs de Roomsgezinden/ hunne grootste tegenstreevers/ en naderhand hunne allerbitterste vervolgers/ belyden/ dat zy zeer schrander waren, en dat hunne Priesters by hen geenzins haalen konden. *Waldensen geweest zyn.*

En

(a) Zie ook, wat wy van deezen *Petrus Waldus*, en het Naamwoord *Waldensen* reeds hebben aangetekend in het *Eerste Deel* deezer *Geschiedenisse*, pag. 196. (e).

Dat de *Mennoniten* uit de *Waldensen* oorspronkelyk zyn;

En zeker / dat uit deeze / en diergelijke Christenen de Mennoniten, (gelijk men hen noemt) gesprooten zijn / zal den bescheiden Leezer zeer waarschijnlijk / ja zelfs als waarheid blijken / zoo hy maar met ons de oogen vestige op der Waldensen Verstroojingen door de meeste Landschappen van Europa / en onder dezelven mede in Nederland / op hunne Geloofs Leerstucken, en op hunne heilige Zeden: want uit deezen drievoudigen band / welke niet licht te breeken is / word een by uitstek krachtig bewijs voor dit ons gevoelen getrocken / om het welke vast te maaken / als mede genoegzaam onderscheidentlijk / en klaar in 't licht te stellen / zal het der moeite waardig zijn / het volgende na behooren te overweegen.

Welke na *Petrus Waldus* met verscheidene vuile benaamingen bestempeld wierden.

I. Het blijkt ontwijffelbaar uit Geloofwaardige Geschied-Schryvers / dat Petrus Waldus (b) omtrent den jaare 1170 in korten tijd zoo groote menigte van navolgers / en leerlingen verzaameld heeft / dat de Roomsche Geestelijkheid hen voor Ketters verklaarde / en als hardnekkige / en scheurzieke lieden te vuur / en te zwaard vervolgde; waarom Petrus Waldus zelve / toen hy zijn vaderland verlaaten had / na Nederland vertrocken is (c) / en in Pikardyen / Hoogduitsch-

(b) Zie *I. Deel, pag.* 196. in onze *Aantek:* (e).
(c) Zie *Jac: Aug: Thuani Histor: sui Temporis Tom. I. pag.* 124, *&c.* (als de Heer *Schyn* heeft,

of

duitschland / en de Wendische Steden veele navolgers verkreegen heeft; maar van daan sommigen meenen / dat zy Pikards genaamd zijn. De Roomsche Kerk heeft hun ook zeer veele vuile / en smaadelijke scheld-naamen gegeeven; want zy noemde hen met verachtinge Armen van Lions, Leonisten, Bagnolensen, Gazari, Piphles, Passageni, Publicani, Turlupini, enz. (d) zulks doende of na het landschap / en de stad / alwaar hunne Leer uitneemende voortgangen maakte; of om eenige misdaad hun te laste gelegd; of van eenigen anderen Voorstander / welke na Petrus Waldus die Leere had voortgezet (e). Eenigen hunner zijn uit Vlaanderen onder den naam van Turlupyns, en Piphles na Keulen getrokken / en omtrent den jaare 1183 / als de vervolginge voornaamentlijk in Vlaanderen door den Graave van Elsas vermeerderde / zijn de Waldensen in grooten getale op eene wreede wijze met vuur verbrand / gelijk Brandt in zijne Historie der Reformatie (f) aanteekent. Doch de bloedige Oorlogen / welke Paus Inno- hebben zwaare vervol-

of in den druk van 1609, *in Folio*, *Libr: VI. pag.* 125, *&c. ad annum* 1548.

(d) De taalkundige Leezer kan omstandig over deeze, en meer diergelyke verachtelyke bynaamen der *Waldensen* nazien *Jac: Usser: Gravissi: Quæstion: de Christianarum Ecclesiarum successione, & statu, Cap. VIII. pag.* 255, *&c. edit. Hanov.* 1658. in 8.

(e) *Brandt Reform.* I. Deel. *pag:* 18.

(f) *Brandt* ter gemelde plaatze, *pag:* 19. enz.

gingen moeten uitstaan.

nocentius de derde in den jaare 1209. en 1210. onder den heiligen naam van Kruis-tochten, in Vrankryk tegen hen verwekte / en welke meer dan eens herhaald zyn / hebben wederom een groot getal der zelven na Vlaanderen gedreeven; alwaar zy geene minder wreedheid van den jaare 1236. tot 1248. door den Monnik Robrecht, anders genaamd Bulgarius, eenen afvalligen der Waldensen / uitgestaan hebben (g). Voeg hier by de zeer wreede vervolginge omtrent den jaare 1550 / die de vermaarde Thuanus zeer naauwkeurig beschreven heeft / (h) en door welke zy wederom door zeer veele Landschappen zyn verspreid geworden; uit alle welke zaaken niet moeijelyk op te maaken is / ja klaar genoeg blykt / dat geen klein getal deezer Waldensen zich heimelyk in Vlaanderen, en de nabuurige gewesten hebben ter neder gezet; gelyk Thuanus ook zeer wel aanmerkt / dat 'er altoos by verloop van tyd eenigen zyn overgebleeven / die hunne Leere weder opvatten; ja hoe weinig alle die vervolgingen vermogt hebben / om hunne leere te onderdrukken / blykt uit eene talryke menigte / door verscheidene oorden der weereld verstrooid. Waarom hun voornaamste vervolger Reinerus (i)

Waar door zy gins, en elders, en eindelyk ook na deeze *Nederlanden* gedreeven zyn.

zich

(g) *Brandt* als boven.

(h) *Thuani Hist.* p. 124. seqq. of eigentlyk (als boven *pag.* 4. (c) aangemerkt is) *pag.* 125. *&c.*

(i) Zie, 't geen wy van deezen *Reinerus* gezegd heb-

[illegible] te zeggen, en te schryven;
dat 'er geene verderfelyker Gezinte was
voor de Kerke, [illegible])
dan die van de Menisten, ook geene al-
gemeener; want men vind naauwelyks een
Gewest, in het welke deeze Gezinte zich
niet opdoet. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] Menno Simons [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (k). [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

hebben, I. Deel. pag. 192. in onze Aanteekeningen. (s).

(k) Te vinden voor zyne Werken in Folio, als wy mede voorheenen hebben aangeweezen, I. Deel. pag. 180. (y).

uit de naamen van zoo veele oude Familien onder de Mennoniten, welke tot noch toe niet uitgestorven zijn/ dat zy naamentlijk uit Braband/ en Vlaanderen herkomstig zijn.

Wat de *Waldensen* van den *Doop* geleerd hebben.

II. Laaten wy nu de Geloofs Leerstucken der Waldensen beschouwen / en wel byzonder die/ welke den Mennoniten alleen eigen zijn/ als daar zyn de Bejaarde Doop, de stucken van niet te Zweeren, van niet te Oorlogen, van zich niet te Wreeken, en van het niet bedienen van het Ampt der Overigheid: dezelve zullen in der daad voor dit ons gevoelen een gunstig bewijs geeven/ en dat zoo krachtig / dat het schijnt buiten alle tegenspraake te zijn. Want schoon zy aan den Kinderen den Doop niet weigerden/ zo luid evenwel het Artikel, 't welk daar van handelt in de Belydenisse, die gezonden is aan Uladislaus, Koning van Hongaryen / met andere stukken der Waldensen 1512 te Leipzig uitgegeeven / en door Balthasar Lydius in zijn Tractaat van de Waldensen, (l) gedrukt 1616/ opgegeeven / aldus: Het Geloof, dat God gegeeven heeft, overtuigt ons, deeze dingen van den Doop, zynde het eerste Verbondszegel, te gevoelen: NB. Een jegelyk, die, nu al tot den volwassen ouder-

(l) *Bladz.* 9. *van die Belydenis.* Zie verder, 't geen wy van dit werkje van *Balthasar Lydius* gezegd hebben, in het I. *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *pag.* 199. *enz.* in onze *Aanteken.* (m) *enz.*

derdom gekomen zynde, door het gehoor van Gods Woord het Geloove ontfangen heeft, door het welke hy, in de Ziele wedergebooren, en verlicht zynde, krachten gekreegen heeft, is verpligt, in het uitwendig Waschbad tot een bewys der inwendige reiniginge, door het Geloove bekomen, gedoopt te worden in den Naame des Vaders, en des Zoons, en des Heiligen Geests, tot Eenigheid der Heilige Kerke. Hoewel zy 'er bybrengen: Deeze onze Belydenis strekt zich ook uit tot kinderen, die volgens het besluit der Apostolen (zoo als (m) Dionysius gewaagt) gedoopt moeten worden, mits dat zy navolgens onder het beleid der Doopgetuigen, die in Christus Wet reeds ervaaren zyn, tot een leeven des Geloofs aangespoord, en opgeleid worden.

In bladz. 265. by Lydius beschryven zy den Doop te zyn eene uitterlyke bondmaatige afwasschinge tot Zaligheid, en vergeevinge der zonden, en dat uit kracht van de rechtvaardigmaakinge, en het geloove des verbonds, alhier met God ingegaan. Waarom zy staande houden / dat den genen, welke niet van gansche harte, NB. en in alles het Euangelium geloofden, die Doop, die ook het zegel des Euangeliums, ja op zyne wyze het Euangelium zelve is, in zich zelven niets tot

(m) Zie van deezen *Dionysius* onze *Aantekeninge*, I. *Deel*, *pag.* 201. (q)

tot de zaligheid toebrengt. Daarom is 't, dat wy 'er byvoegen, dat dezelve is een verbond, of het verdrag des geloofs.

Dewyl dan de Doop van zodaanig een gewigt is, na den inhoud der Schrifture, daarom leeren wy, dat de Doop van alle geloovigen in grootachtinge moet gehouden worden, vooronderstelt zynde, dat daar toe ook geene andere rede ons aandringt, of overtuigt, dan alleen de instelling, en 't gezag van Christus zelven, zoo veel te meer, nademaal Christus, door zoo grooten zucht voor onze zaligheid gedreeven, den zelven ingestelt heeft, moet dezelve ook met de hoogste eerbiedigheid, en een vast vertrouwen omhelsd, en tot ons gebruik, of voordeel aangenomen worden, te weeten om het Gewisse te bevredigen, en het zelve in eene zekere hoope van zaligheid te bevestigen.

Hoe zy de jong-gedoopten tot Leeden der Kerke inlyfden.

Waerlijk / de wijse / op welcke wy die geenen by ons / die in hunne kindtsheid gedoopt waren / tot Leden in de Kercke inlijden / is prijselijk / ende [illegible]; waarom 't ons niet zal [illegible] hunne woorden / die aengenaem be/ schijnen eenigsins wijdloopig / hier by te voegen. Zoo spreken sy pag. 184. 185. Eindelyk brengen wy hen tot de vernieuwinge van de Belofte, of 't Verbond 't welk in hunne kindsheid de Gevaders, die in hunne plaatze gekomen zyn, in den Doop gemaakt hebben; dat is,

is, dat zy hun geloof, 't welk zy uit den Euangelium gehaald hebben, en door 't welke zy gelooven, dat zy voor God gerechtvaardigd worden, openlyk in onze Kerke, en met eigen monde belyden, en dus zich zelven door Jesus Christus Gode tot eene leevendige, heilige, en Gode welbehaagelyke offerande, met afstand ook van alle godloosheid, en weereldsche begeerlykheden, opdraagen, onder beuliginge van eenzedig, rechtvaardig, en heilig leeven te zullen leiden, zoo lang zy zich noch in deeze weereld bevinden. En in diervoegen worden zy, als waare Leeden van 't verborgen *lichaam* van Christus, dat is, zyne Kerke, gezuiverd zynde van de dwaalingen des Antichrists, in dezelve ingelyfd, als ook te gelyk onder eene plegtige, en openbaare belydenisse vereenigd met hunne echte, zich zelven daar voor erkennende medeleeden, die navolgers zyn der zuivere Euangelische leere, en waarheid, gelyk de omstandigheid van dit Verbond van ons vordert. Wanneer dit geschied is, dan verzekeren wy, die de bedieninge van Christus waarneemen, hun door de opleggingen der handen, welke den eerst ontfangen Doop als vernieuwt, of weder leevendig maakt, in (n) den naame van Chri-

(n) In den *Latynschen Text* van dit geschrift der *Waldensen* staat eigentlyk, *Virtute clavium Christi*; dat

Christus, dat zy deel hebben aan de genade Gods, aan Jesus Christus Verdiensten, aan de mededeelinge des Geestes, en der heilige gaaven, ja ook aan de volkomene zaligheid, en wy betuigen hen opentlyk niet alleen voor, maar omhelzen hen ook met ingewanden, brandende van zuivere liefde, als zeer voortreffelyke Leeden, ja mededeel-, en lot-genooten van die zoo zeer milde bedeelinge der Goddelyke goedheid, aan ons beweezen, ook neemen wy hen zeer minnelyk aan tot de onderlinge, en gemeenzaame genietinge derzelve, en tot eene geheiligde Zaamenleevinge, enz. Deeze zaaken nu worden vervolgens herhaald in dat zelve werkje, pag. 281, 286, en 287. welke woorden men zien kan in onze Geschiedenisse, pag. 204. Waarlijk, eene Christelijke handelwyze! welke, indien zy onder de Protestanten plaats had, ten minsten na myn oordeel, niet weinig zoude

dat is, *uit kracht der Sleutelen van Christus.* Wy denken, dat deeze Lieden met dit zeggen geoogd hebben op deeze woorden van den *Zaligmaaker*: *Ik zal u geeven de* SLEUTELS *van het Koningryk der Hemelen; en zoo wat gy zult binden op der aarde, zal in de Hemelen gebonden zyn: en zoo wat gy ontbinden zult op der aarde, zal in de Hemelen ontbonden zyn. Matth*: 16: *vs*: 19. Doch vermits de spreekwys, *uit kracht der Sleutelen van Christus*; veelen wat oneigen, of duister in den eersten opslag zoude kunnen voorkomen, hebben wy deeze woorden, die in de voorige Vertaalinge geheel waren overgeslagen, bequaamelyk geoordeeld te kunnen overzetten door, *in den Naame van Christus.*

zoude kunnen dienen / om de Mennonieten daar heenen te brengen / dat zy in dit stuk niet minder / dan de Waldenſen, de Verdraagzaamheid zouden betrachten / althans zy zoude lichtelyk den weg daar toe baanen; te meer vermits de Mennoniten zoo wel / als de Hervormden, gelooven / dat niet de ontbeering / maar de verachting van den Doop iemand schuldig maakt. Zo niet de verachting van den Godsdienſt, maar de omſtandigheid van nooddwang het water (des Doops) uitſluit, zal de Geeſt alleen genoeg zyn, om dat zyn getuigenis gewigtig is; om de woorden van *Petrus* van Blois (o), by Suicerus aangehaald (p), te gebruiken.

Wat zy van den Eed gevoelden.

Dochters het geen zy van den Eed stellen / is geheel en al met de Leere der Mennoniten overeenstemmende / gelyk op 't klaarste blykt uit het (q) Boek der Vonniſſen van het Geloofs onderzoek der ſtad Toulouſe, door den zeer vermaarden

(o) *Petrus van Blois* (of *Bleſenſis*) heeft geleefd in de *XII Eeuwe*, was *Aardsdiaken* in *Engeland*, en *Zegelbewaarder* van den *Aardsbiſſchop* van *Kantelberg*, is overleeden in den jaare 1200, was, zoo sommigen ſtellen, de eerſte, die het woord *Tranſſubſtantiatie* gebruikt heeft, en heeft verſcheidene werken nagelaaten. Zie *Biblioth: Patr: Tom: XXIII. Pag:* 911, *&c.*

(p) *Joh: Caſp: Suicer: Theſaur: Eccleſ: Tom: I.* Col: 651.

(q) *Liber ſententiarum Inquiſitionis Tholoſanæ.* Zie I. Deel, *pag:* 184, *enz.*

maakten Heere Philippus van Limborch in 't licht gegeeven; in het zelve belijden zy uitdrukkelyk / dat allerleye Eed ongeoorlofd, en zonde is. pag. 39. en 96. Dat zy zich wachten van den Eed; bevestigt hun verdediger Reinerus, wiens woorden men in 't vervolg kan zien. Wat zy van den Oorlog, de Wraak, en het Ampt der HoogeOverigheid belijden / geeven zy in dat zelve Boek der Vonnissen te kennen / getuigende / Dat alle oordeel van God verboden, en by gevolg zonde is; en dat het tegen Gods verbod aanloopt, indien een Rechter in eenig geval, of om eenige oorzaake eenen mensche veroordeelt tot zekere straffe, of wel tot den Dood; en dat zy hier op toepassen de woorden des Euangeliums: *Oordeelt niet, op dat gy niet geoordeeld word.* (r)

Wat van den *Oorlog*, *Wraak*, en het *Ampt der Overigheid.*

En in de belydenisse der (s) Taboriten,

(r) *Matth*: 7: *vs*: 1.

(s) Van deeze *Taboriten* zie onze Aanteken: I. *Deel*, *pag*: 199, (*n*). Deeze *Belydenis* nu *der Taboriten* is die, welke in de meergemelde *Balthasaris Lydii Waldensia* volgt op *Johannis Lukawitz Confessio Taboritarum*, en te vinden is achter, of liever by wyze van tegenstellinge tegen, en wederlegginge van de *Articuli Magistrorum*, *&* *sacerdotum Antiquæ Civitatis Pragensis*, *per Regnum Bohemiæ*, *sub Anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo secundo evulgati*. dat is; *Hoofdzaakelyke Leerstucken der Meesters*, *en Priesters van de aloude stad Praag*, *in het Koningryk Bohemen*, *in het jaar des Heeren* 1432. *Joan*: *Cochlæus* zegt 1421.) *uitgegeeven*; *pag*: 315, *&c.* onder deezen titel: *Articuli Taboritarum contra Papistas Pragenses*. Dat is; *Hoofdzakelyke Leerstucken der Taboriten tegen de Praagsche Papisten.*

ten, tegen de [illegible]gezinden van Praag in den jaare 1432. uitgegeven / spreeken zy dus van de rechtvaardige Wraake, en den Oorlog: Art: 12. (t) Ook moet men staande houden, en vastelyk in acht neemen, dat noch in veroordeelinge of schuldig verklaarden, noch in geval van doodstraffe de oude Wet, als zoodanig, in alle haare rechtsvorderingen moet ten uitvoer gebragt, noch dat de menschelyke wetten, die tegen het Euangelium stry dig zyn, na gevolgd, en tot bewys aangetoogen moeten worden; noch zelfs de doodstraffe mag ooit in eenige zaake iemand aangedaan worden; ten zy zulks ten uitterste rechtvaardig zy: Zoo 't de noodzaakelykheid echter vordert, dan geeft de Nieuwe Wet vryheid, om iemand te dooden, of te veroordeelen, ook verklaart, en bevestigt zulks het gebruik der Kerste Kerke; evenwel zoo, dat omtrent het voorgemelde 16. voorwaardens van liefde in acht genomen worden, als mede de regel van de wet der Nature: 't geen gy niet wilt, dat u geschied, doe dat ook tillyker wyze niet aan een anderen. En pag. 250. van die belydenisse (u) zeggen zy. Wy durven (zeggen wy) die oorloogen niet ten eenemaale verwerpen, schoon

(t) *Pag*: 329.

(u) Te weeten, van *Johannis Lukawitz Confessio Taborjitarum*, of *de Belydenis der Taborlten van Johannes Lukawitz*, zoo even aangetoogen, in onze *Aantekn*: (s)) *Cap*: *XLVIII*. *pag*: 250.

ſchoon wy zeiden, dat het veiliger zoude zyn, geeſtelyker wyze te oorlogen, en niet met het zwaard 't oor af te houwen, maar God te bidden, en in eene onderhandelinge de vyanden tot vreede te beweegen, en, als zy dien uit onverſtand verwierpen, den dood, zo 't de nood vereiſchte, te ondergaan. En op de vraage / of de oorlogen / in Bohemen voor den Godsdienſt aangevangen / uit Gods Woord konden verdedigd worden? andwoorden zy dus ter gemelder plaatze: (v) Maar als zy ons ten tweeden tegenwerpen, dat wy dusdaanige oorlogen met die voorwaardens, en omſtandigheden, gelyk men voorgeeft, niet kunnen goedmaaken met de Wet Gods, en de Schriften der Heiligen; zoo andwoorden wy hier op, dat het ons voorneemen niet is voor te ſtaan, of eenigermaaten te verſchoonen, of te verdeedigen, 't geen omtrent de oorlogen quaad, en ongeſchikt is. Dit alles wel overwoogen / en na behooren onderzocht zynde / heeft den vermaarden Philippus van Limborch aangezet voor de geheele weereld te belyden / in zyne zeer geleerde Geſchiedeniſſe van het Onderzoek des Geloofs, pag. 37. Hoofdſt. VIII. (w) Indien wy hunne (der Waldenſen) leerſtucken,

(v) *Citato loco ejuſdem modò memorata Confeſſionis Taboritarum*, *pag*: 250.

(w) *Hiſtor: Inquiſit: Tholoſana*, *Cap.* VIII. *pag.* 37.

ken, en gewoontens met opmerkinge, en onbevooroordeeld overweegen, dunkt ons te moeten zeggen, dat 'er onder alle Gezintens der hedendaagsche Christenen geene is, die meer overeenkomst met hun heeft, als die, welke men der MENNONITEN noemt.

III. Voeg/ om dit ons gevoelen aan te klemmen/ tot een derde bewys hier by de heilige Zeden der Waldensen, en hunne zonderlinge liefde/ ootmoed/ en versmaadinge der weereldsche dingen. Men hoore ten deezen opzigte hunnen zeer bitteren vyand/ en vervolger Reinerus: (x) Zy zyn geschikt, en deftig van Zeden; hovaardigheid hebben zy niet in hunne kleedinge; om dat zy geen al te kostelyken, noch al te slechten gewaad gebruiken. Koophandel dryven zy niet, om leugens, eeden, en ongeoorloofde streeken te ontwyken; doch zy leeven alleen van hunnen arbeid, als werklieden. Zy leggen geene schatten op; maar zyn met het noodzaakelyke te vreeden. Zy zyn ook kuis, byzonder de (y) Leonisten; maatig in spyze, en drank, gaan niet in herbergen, noch ten dans, noch bemoejen zich met andere ydelheden. Zy wachten zich voor toornigheid. Ook zyn zy te kennen aan hunne ingetoogene, en naau-

Dat de *Waldensen* zeer ingetoogen van *Zeden*, en *Gedrag* waren.

(x) *Reiner: in Libro contra Hæreticos.*

(y) Zie van de *Leonisten* onze *Aantekens*: I. *Deel*, *pag:* 206. (z).

naaugezette woorden. Zy onthouden zich van ydelen klap, lasteringe, losse wyze van spreeken, leugens, en vloeken. Waarlijk / die geen / welke met de Mennoniten door eene halve eeuwe / en meer verkeerd had / zoude in dit getuigenis van Reinerus der zelver afbeeldinge gevonden hebben / zoo in zedigheid / en gansch geene overdaad in kleedinge / als in maaltijden / handel / trouwe / en andere zeden der Mennoniten van dien tijd. De eerste Belijdenis der Vlaamsche Mennoniten, onder den naam van 't Concept van Keulen in den jaare 1591. den eersten Mey zamen gesteld / en alom gemeen gemaakt / heeft deeze ernstige vermaaninge: (z) Aangezien de groote vryheid der Koopmanschappen, dat tydelyke begeerten, en ook de vercieringe der uitterlyke Kleedinge, dat meer de weereld gelykt, dan Christus demoet bespeurd word, en om dat dit bedekte insluipende zonden zyn, en veel zich te bezorgen tot verderven strecken wil, nochtans eenen iegelyken qualyk maate te stellen is, hoe veel hy handelen, en wat hy aantrecken zal; maar wilden wel, dat een iegelyk in kleine handelinge, en slechte

(z) Wy hebben hier in onze Vertaalinge woordelyk die *Belydenisse* gevolgd, alleen onze spellinge gebruikende. Zie *Algemeene Belydenissen*, enz. Gedrukt voor *Pieter Arendsz*, 1665. pag: 5. en herdrukt 1739. by *Pieter van Gilst*, te *Rotterdam*; pag: 4.

slechte Kleedinge, ja in al zyn doen de weereld verlichten mogt, en niet, als de weereld, zich vercieren, noch den onvernoegenden onverzaadigden gelyk weezen: Is hierom verdraagen, dat alle Wachters over dat Huis Gods met alle getrouwheid, en kracht der Schrift de Lieden zullen waarschouwen, en zich daar mede rein houden van het omkomen der ongehoorzaamen, en alzoo de eene Broeder dan anderen, en dat met een Vaderlyk harte; op dat de Vermaaninge des te aangenaamer zy.

Ook hadden de Waldensen eene scherpigheid in 't berispen; zy bestraften der menschen misslagen strengelijk / genoegzaam zonder aanzien der persoonen / waarom zy aller haat zich op den halze haalden / gelijk de Fransche Schryver de Heilan, Hist. Franc. l. ons daar van de reden opgeeft. Schoon zy, zegt hy / quaade gevoelens gehad hebben, zoo zouden deeze nochtans niet zoo zeer den haat van den Paus, en der voornaamsten van den Staat tegens hen verwekt hebben, als wel zulks veroorzaakt heeft hunne vryheid in 't spreeken, welke zy gebruikten in 't berispen der ondeugden, en des ongebonden leevens der Vorsten, en Geestelyken; ja ook in het bestraffen der fouten, en daaden van den Paus: zoo dat dit het voornaamste geweest is, dat hen aan eenen algemeenen haat bloot gesteld, en hen met de allersnood- Zy waren scherp in hunne bestraffingen;

snoodste gevoelens, welke zy nooit gehad hebben, bezwaard heeft. En waarlijk! hebben de Waldensen om deeze oorzaake zich aan eenen algemeenen haat onderworpen; wat wonder dan / dat Menno Simons, en de naavolgers van zyne leere eenen doodelyken haat ondervonden hebben! want die ooit zyne schriften doorbladerd heeft / zal daar in zoo grooten yver / en vuurigheid ontdekken in 't berispen der fouten / niet alleen van den Paus van Roomen / maar ook van de Kerkelyken / en andere menschen / onder verscheidene Gezintens der Christenen toen ter tyd leevende / dat het niemand vreemd behoeft voor te komen / dat hy voor eenen algemeenen haat bloot gestaan heeft / en met de schandelykste gevoelens / welke hy nooit gehad heeft / beticht is geworden. Helaas! welke verfoeijelyke benaamingen heeft de Roomsche Kerk / ja zelfs sommige Protestanten hem / en den zynen niet al aangewreeven! welke eene wreede vervolginge heeft hy niet uitgestaan! en dat wel byna op alle plaatzen; zoo dat ik billyk twyffel / of wel iemand der Hervormers (zelfs Lutherus niet uitgezonderd) aan zulke gevaaren onderheevig geweest is / of in zulke eene gestaadige zwaarigheid / van het leeven te zullen verliezen / het Evangelium verkondigd heeft / gelyk de Leezer / dies begeerig zynde / in zyne schriften op menigvuldige plaatzen vinden kan;

Gelyk ook *Menno Simons* in zyne Schriften,

Die veele zwaarigheden heeft moeten lyden.

ken; want hy / door geene hulpe van menschen gedekt / noch door wapenen / of door gezag/ en bescherminge der Hooge Magten / en Bestierders der wereld ondersteund / en bygestaan wordende / gelijk de andere Hervormers, is alleen door de Voorzienigheid van den Almachtigen God alle gevaaren ontkomen: hier van daan klaagt hy zeer dikwils / dat van hem overal quaalijk gesproken wierd / en dat die geenen / welke hem volgden / op zommige plaatzen zonder medelyden / als godloozen / en de snoodsten van alle menschen / van de aarde weggenomen / en den vogelen des hemels tot eene spyze gegeeven wierden. (a)

Dus zal / na onze gedachten / de goedgunstige Leezer / welke dit zonder Partyschap met een aandagtig gemoed zal geleezen hebben / lichtelyk begrijpen kunnen / dat tusschen deeze Leere, Leevenswyze, en Zeden der Waldensen eene zoo groote / en waarachtige overeenkomst is met die der Mennoniten, voornaamentlijk die in de zestiende eeuwe geleefd hebben / dat nooit eenige Gezinte onder de Christenen zoodaanig eene te zaamenstemminge / en gelykformigheid van Geloove / en zeden gehad heeft / noch tot heden heeft / als de Mennoniten: welke overeenstemming buiten twyf-

Uit dit alles blykt de overeenkomst der *Mennoniten* met de *Waldensen.*

(a) Zie *Menno Simons Werken in Folio*, pag. 327. gedrukt 1681.

twyffel noch des te grooter word/ als hy uit de Kerkelijke Geschiedschryvers in overweeginge neemen de lasteringen/ beschimpingen / vuile naamen / en allerverfoeijelykste gevoelens / welke den Mennoniten, en Waldensen, schoon zy dezelven nooit gehad hebben / echter worden toegeschreeven: van welke zaaken de bescheiden Leezer by Menno Simons eene groote lyst / doorgaans in zyn werk gemeld / en in 't kort te zaamen getrokken / zal ontmoeten bladz. 509. enz. (b). Ja dat deeze Waldensen eenen langen tyd den Wederdoop betracht / en de meesten hunner den Kinderdoop verworpen hebben/ alsmede hoe eindelyk onder deezen die overeenkomst getroffen is / dat zy nevens den Doop der Bejaarden ook dien der Kinderen geoeffend hebben / zal de Leezer in 't kort uit Lydius in het Eerste Deel onzer Geschiedenisse der Mennoniten (c) aangetekend / en by Lydius zelven uitvoeriger in zyne Waldensia (d) betoogd vinden.

Echter dewyl sommigen tot nog toe in die dwaalinge schynen te volharden / dat Menno Simons zyne leerstukken uit de

(b) Te weeten *in Folio*.
(c) Pag. 199.
(d) Pag. 274. seqq. Naamentlyk in *Tractatu Fratrum Bohemorum*, *Part*. 4. 't welk in *Balth*: *Lydii Waldensia* volgt achter *Æneæ Sylvii Historia Bohemica*.

Slechte Kleedinge, ja in al zyn doen de weerreld verlichten mogt, en niet, als de weerreld, zich vercieren, noch den onvernoegenden onverzaadigden gelyk weezen: Is hierom verdragen, dat alle Wachters over dat Huis Gods met alle getrouwheid, en kracht der Schrift de Lieden zullen waarschouwen, en zich daar mede rein houden van het omkomen der ongehoorzaamen, en alzoo de eene Broeder den anderen, en dat met een Vaderlyk harte; op dat de Vermaaninge des te aangenaamer zy.

Ook hadden de Waldensen eene scherpsinnigheid in 't berispen; zy bestraften der menschen misslagen strengelyk / genoegzaam zonder aanzien der persoonen / waarom zy alles haat zich op den halze haalden / gelijk de Roomsche Schryver de Heilan, Hist. Franc. I. ons daar van de reden opgeeft. Schoon zy, zegt hy / quaade gevoelens gehad hebben, zoo zouden deeze nochtans niet zoo zeer den haat van den Paus, en der voornaamsten van den Staat tegens hen verwekt hebben, als wel zulks veroorzaakt heeft hunne vryheid in 't spreeken, welke zy gebruikten in 't berispen der ondeugden, en des ongebonden leevens der Vorsten, en Geestelyken; ja ook in het bestraffen der fouten, en daaden van den Paus: zoo dat dit het voornaamste geweest is, dat hen aan eenen algemeenen haat bloot gesteld, en hen met de aller-

Zy waren scherp in hunne bestraffingen;

 snood-

het bloed van veele Martelaars der Mennoniten, welke onder beuls handen/ en op 't punt des doods zijnde/ het Evangeli beleeden hebben/ deezen blaam behoorden uit te wisschen. Laat ons evenwel eens zien/ wat waarheid/ en gewicht tot vaststellinge deezer meeninge in die bewyzen gevonden word.

Eerste Bewys wederlegd. Dat de *Doop der Bejaarden* lang voor *Mennôs* tyden in gebruik geweest is.

Is het Eerste Bewys dan is afgenomen van den Tyd: maar zoude daar uit zekerlijk volgen/ dat Menno van geene anderen/ dan van de oproerige Wederdoopers/ zynen Bejaarden Doop zoude ontfangen/ of kunnen ontfangen hebben? Zoude ook wel de Bejaarde Doop voor Muntzer, en de Munstersche in de Christen weereld gansch onbekend/ en nooit bekend zijn geweest? Het tegendeel is waarheid. Het voorbeeld van 's weerelds Heiland/ Jesus Christus/ die op zijn dertigste jaar gedoopt is/ en met onuitwisschbaare letteren/ door den Heiligen Geest beschreeven/ ons derzelfs Instellinge nagelaaten heeft; Matth. 28: 19. Marcus 16: 16. welke van de aankomelingen tot den Christelijken Godsdienst begeert/ dat zy den Doop op eene behoorelijke wyze ontfangen moeten; als mede het algemeene gedrag der Apostolen hieromtrent leerde ons middagklaar den Doop der Bejaarden: ja de volstandige gewoonte door alle Eeuwen der Christenen heenen betoonde dit gebruik op het allerduidelijkste. Laat

ns

van een bescheiden Leezer zeggen / dat Menno niet anders / dan van Muntzer, en de Munstersche Oproerigen / deezen Bejaarden Doop van ontleend hebben / even als of deeze oproermaakers de eerste Invoerders van dien Doop waren geweest. Neen! dit is ten eenemaale ongegrond / en met de waarheid regelrecht strydende. Want gelyk deeze opzoekers den Bejaarden Doop, na het voorbeeld van andere Christenen / (verstaa de Waldensen) uit Gods Woord kunnen gehaald hebben / gelyk ook andere Hervormers in den beginne van dien Doop niet vreemd geweest zyn / volgens inhoud der Kerkelyke Geschiedenisse (f): zoo heeft ook buiten twyffel Menno Simons uit de Heilige Schrift zyne bewyzen voor den Bejaarden Doop gezocht / en overgenomen / gelyk hy op zeer veele plaatzen van zyne Werken breedvoerig getoond heeft / en de Mennoniten tegen alle hunne tegenstreevers meermaalen / en overvloediglyk beweerd hebben. Hierom is dit bewys / van den tyd ontleend / van geen het allerminste gewigt. Menno Simons heeft den Be-

(f) Dit heeft de Eerw. Heer SCHYN in het I. *Deel* deezer Geschiedenisse breeder aangeweezen, alwaar wy in het VI. *Hoofdst: pag.* 233, *enz.* de getuigenissen van *Zwinglius*, *Oecolampadius*, *Cellarius*, *Wolfgang Capito*, en anderen door zyn E. vinden aangehaald, als welke lieden van den *Doop der Bejaarden* geenzins vreemd waren.

Bejaarden Doop uit het allerheiligste voorbeeld onzes Zaligmakers / (allen zijnen Discipulen ten regelmaate gegeeven) geleerd. Hy heeft den zelven geleerd na dat hy Christus Instellinge uit Mattheus, en Marcus wel begreepen had. Hy heeft den zelven geleerd / na dat hy het gebruik der Apostelen uit hunne schriften duidelijk ontdekt had / welke van allen de kennisse van den Christelijken Godsdienst / het geloof / en de bekeeringe voor de bedieninge des Doops afvorderden. Hand. 2: 38, enz. Hy heeft den zelven geleerd / na dat hy 't gebruik der eerste Christenen in de twee eerste eeuwen verstaan had. Hy heeft hem geleerd na de meeste Waldensen in de XI, XII, en XIII. eeuwe / gelijk wy in het Eerste Deel deezer Geschiedenisse (g) aangewezen hebben. Uit deeze allerheiligste bronnen / en niet uit de stinkende poelen van oproerige menschen / hebben Menno, en zijne navolgers den Bejaarden Doop tot op deezen dag toe geschept / en zullen hem zoo lange behouden / tot dat zy door krachtiger bewyzen overreed worden. In der daad / dit betuigt Menno in zeer veele plaatzen / zoo in de Beschryvinge van zijn Leeven / als in andere Redeneeringen / met uitgedrukte / en klaare woorden by / zeggende: dat Hy deeze Leere alleen uit het leezen

(g) *Hoofdst.* III. *pag.* 91, *enz. en* V. *pag.* 180, *enz.*

kan een bescheiden Leezer zeggen / dat Menno niet anders / dan van Muntzer, en de Munstersche Dweepers / deezen Bejaarden Doop van ontleend hebben / eenmaals als of deeze oproermaakers de eerste Aanleiders van dien Doop waren geweest. Neen! dit is ten eenemaale ongegrond / en met de waarheid regelrecht strydende. Want gelijk deeze oproerigen den Bejaarden Doop, na het voorbeeld van andere Christenen / (vooral de Waldensen) uit Gods Woord kunnen gehaald hebben / gelijk ook andere Hervormers in den beginne van dien Doop niet vreemd geweest zijn / volgens inhoud der Kerkelijke Geschiedenisse (f) a. zoo heeft ook buiten twijffel Menno Simons uit de Heilige Schrift zyne bewijzen voor den Bejaarden Doop gezocht / en overgenomen / gelijk hy op zeer veele plaatzen van zijne Werken breedvoerig getoond heeft / en de Mennoniten tegen alle hunne tegenstreevers meermaalen en overvloediglijk beweerd hebben. Hierom is dit bewijs / van den tyd ontleend / van geen het allerminste gewigt. Menno Simons heeft den Be-

(f) Dit heeft de Eerw. Heer SCHYN in het I. *Deel* deezer Geschiedenisse breeder aangeweezen, alwaar wy in het VI. *Hoofdst; pag.* 233, *enz.* de getuigenissen van *Zwinglius*, *Oecolampadius*, *Cellarius*, *Wolfgang Capito*, en anderen door zyn E. vinden aangehaald, als welke lieden van den *Doop der Bejaarden* geenzins vreemd waren.

zelachtig zijnde / afkeuren / en om welke zy wegens ongelijk / hun aangedaan / rechtmaatig klaagen zouden.

Tweede Bewys tegengesproken. Den naam van *Wederdoopers* hebben de *Mennoniten* altoos billyk verworpen.

II. Het Tweede Bewys, van den Naam ontleend / als of de Mennoniten geene zwaarigheid maakten / om Wederdoopers genaamd te worden / is een volslaage misverstand; want die maar eenigzins in de kennisse der Kerkelijke Zaaken is bedreeven / en de Plakaaten / zoo oude / als nieuwe / welke tegen de echte / en oproerige Wederdoopers zijn uitgegeeven / mitsgaders de gestrenge straffen tegens hen vastgesteld / kent / weet met een ten allerzekersten / dat de Mennoniten dien naam / als haatelijk / in allen deele afgeweerd hebben / en dat dezelve in deeze dagen geenzins tot hen behoort / gelijk wy in 't volgende Hoofdstuk / over de Naamen der Mennoniten handelende / zullen aantoonen / en in ons Eerste Deel reeds genoegzaam beweezen hebben (l). Immers wat een haatelijke naam te weegen kan brengen / om de allerwreedste vervolgingen te verwekken / blijkt ten allerklaarsten uit den Brief van George den Eersten, Koning van Groot-Brittanjen / geschreeven in den jaare 1724. den 26. December / aan den Koning van Poolen: want in den zel-

(l) Zie ook, wat wy dies aangaande gezegd hebben in onze *Aanteken.* I. *Deel*, *pag.* 27. (d). En in ons *Voorbericht* voor dat zelve *Deel*.

zelven / gelijk de Nieuwstijdingen van Saturdag / den 5. May / 1725. vermeld hebben / spreekt hy dus: Wy hebben aan uwe Majesteit voor eenige maanden geschreeven wegens de bitterheid, en menigvuldige ongelyken, welke in uw Ryk aangedaan worden aan menschen, die, anderzins onschuldig, en van eenen uitneemenden trouwe zynde, alleen om den naam van Godsdienst kwalyk gehandelt, en ten hoogsten onderdrukt zyn; want met den naam van Dissenters, of Andersgezinden worden zy gebrandmerkt, en byna enkel om deeze reden van hunne oude voorrechten, en vryheid beroofd. Dies ben ik ten hoogsten verwonderd / dat de vermaarde Hoogleeraar der Remonstranten (m) / wier Kerken zich niet

(m) Te weeten ADRIANUS VAN CATTENBURGH, noch onlangs *Hoogleeraar der Heilige Godgeleerdheid onder de Remonstranten te Amsterdam*, in zyn *Spicilegium Theologiæ Christianæ* PHILIPPI à LIMBORCH, of *Nalezinge der Christelyke Godgeleerdheid van* PHILIPPUS VAN LIMBORCH. Wy hebben in het I. *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *pag.* 21. (x). 153. (a). en 336. (g). reeds aangemerkt, dat de *Mennoniten*, of *Doopsgezinden* in *Duitschland*, en elders doorgaans met den Naam van *Anabaptistæ*, of *Wederdoopers* bestempeld worden, hoewel ganfch ten onrechte, terwyl zy dus teveens meest al met de *Munstersche Oproermaakers*, en eigentlyke *Wederdoopers* gelyk gesteld worden, en uit dezelven herkomstig geoordeeld. Edoch! dat zulks in deeze *Vereenigde Nederlanden*, en dan noch wel inzonderheid van de *Remonstranten* gedaan word, is minder te verschoonen, nademaal deeze Lieden, zoo breed van de *Christelyke Verdraagzaamheid*, en *Inschikkelykheid* roemende, (schoon ook wel meest met den mond)

niet ongelyk by de Mennoniten behandelen / en van tijd tot tijd door dezelven bezocht worden / hen in zijn Spicilegium met dien haatelyken naam van Wederdoopers, (een naam / zoo vol gevaars in Zwitzerland / Duitschland / en andere Gewesten) zoo ruimschoots bestempelt; schoon 't hem ten zekersten bewust is / dat de Mennoniten niemand / welke in zijne bejaardheid gedoopt is / wederdoopen; ja dat meer is / dat zy die geenen / welke op zulke eene wijze van de Remonstrantsche leeraars gedoopt zijn / tot de gemeenschap des Heiligen Avondmaals noodigen / en toelaaten.

Derde Bewys, dat *Menno* het zelve van den *Kinderdoop* geleerd heeft, als de *Munsterschen*, haalt mede niets toe.

III. Het Derde Bewys word uit de zaak zelve (gelijk men zegt) afgenomen / als of Menno het zelve van den Kinderdoop geleerd had / dat de Munstersche Wederdoopers daar van dreeven. Maar hoe ydel / en krachteloos deeze tegenwerping is / blijkt uit het reeds gegeeven antwoord op het Eerste Bewys (n) middagklaar. Wel is waar / dat Menno den Kinderdoop verworpen / en

mond) en zelfs zomwylen voorgeevende, dat men hieromtrent vryheid zoude kunnen laaten aan den geenen, die den *Doop der Bejaarden* voor dien der *Kinderen* verkoozen, des te meerder misdoen, wanneer zy de *Mennoniten*, om dat deeze den laatsten afkeuren, en den eersten met het grootste recht der weereld voorstaan, met dien haatelyken naam van *Wederdoopers* brandmerken.

(n) Zie voorheenen. *Pag.* 24, *enz.*

als op den eenigen / waaren / en den enigen Zaligmaaker Christus ingestelden Bejaarden Doop met allen ernst aangedrongen heeft; maar 't is gansch buiten de waarheid / dat hy dit van Munzer, of de Munsterschen geleerd heeft. Hy heeft dit Leerstuk gehaald uit het onwijfelbaar Voorbeeld van Christus / uit zijne Instellinge / en uit het bedryf der Apostelen / en der Christenen van de drie eerste / alsmede van veelen in de volgende eeuwen / gelijk wy uit het gedrag der Waldensen bewezen hebben; en dit is iets / dat zelfs van veele Hervormden, die minder met vooroordeel zyn ingenomen / nooit toegestaan. Ik beken / en 't smert my / dat Menno den Kinderdoop met eenige al te scherpen schrijfstyl bestreeden heeft; waar van wy wat laager nog iets zullen moeten zeggen: maar niets vreemder is 'er / als dat men durft staande houden / dat Menno in de stukken van het Ampt der Hooge Overigheid, de Menschwordinge van Jesus Christus, de Christelyke Vryheid, den Ban, en Mydinge met de oproerige Wederdoopers overeen gestemd zoude hebben. Zeker! laat een bescheiden / en goedwillig Leezer Menno bye honderdmaal en meer leezen / en herleezen / hy zal in hem het geringste niet vinden van de leerstukken dier oproerigen / dat hy of uit dezelven gehaald / of daarin hy met hun over-

Ook heeft *Menno* in andere stucken, die genoemd worden, met de *Munsterschen* geene overeenkomst gehad.

over-

overeenkomst heeft / uitgenomen den Bejaarden Doop. Dit hebben wy niet alleen uit de Belydenissen der Mennoniten in 't Eerste Deel (o) betoogd; maar Menno zelve heeft dit van de Weerreldlyke Overheid geloofd / dat zy van God is; en dat het onze pligt is, haar achtinge te bewyzen, haar te eeren, en gehoorzaamheid te betoonen in alles, dat niet strydig is tegen Gods Woord (p). En schoon hy in 't Stuk van Jesus Christus Menschwordinge anders gevoeld heeft / dan 't gemeene gevoelen der Mennoniten deezes tyds / en byzonder der Waterlanderen is / (om redenen / wat laager in 't Hoofdstuk van Menno Simons, op deszelfs XIII Tractaat, te geeven) en hy daarom in deeze zaake by na van alle Mennoniten verlaaten word / evenwel heeft hy geene gemeenschap in dit zyn eigen gevoelen met die Wederdoopers gehad; want dus luid zyn gevoelen / ('t welk de Eerwaarde / Geleerde / en zeer welspreekende Heer / Petrus Schaak (q) in zyne openbaare Leerredenen ge-

meen-

(o) Zie I. *Deel*, *Hoofdst.* VIII. *Pag.* 282., *enz.* en *Hoofdst*: IX. *Pag.* 321, *enz.*

(p) *Menno's Werken* in Fol. Pag. 328, en 498.

(q) Deeze *Petrus Schaeck* is geweest Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Hervormde Kerke binnen deeze Stad *Amsterdam*, alhier beroepen 1667, en overleeden 1708. Hy was een Man van zeer veele bequaamheid, en welspreekendheid.

[illegible] was/ gelijk wy de toehoorders bericht hebben/ in eenen goeden zin uitgeleggen/ op gelijke wyze als door ons in 't kort begrip van 't XIII. Tractaat, en anders verstaand wordt:) (r). Ik geloof, dat Gods eeuwige Woord in de Volheid des Tyds, volgens Gods Besluit, en Belofte, door den Heiligen Geest in de Maagd Maria, zonder bekentenisse des mans, Mensch geworden is, enz. Zie zyne uitvoeriger uitlegginge/ van hem zelven in 't Latyn opgegeeven in 't gemelde XIII. Tractaat. Van den Ban had hy in de eerste tyden zyner Bedieninge zachter gedachten/ dan wel in de volgende; want toen gingen zy over tot eene strenger wyze van bannen/ welke byna geene Mennoniten ten dezen tyde volgen. Men zie maar het kort begrip van het zeventiende Tractaat; en dan zal de goedgunstige Leezer zelve kunnen oordeelen/ of Mennos stelling eenige overeenkomste heeft met de Leere der Munsterschen. Van het Huwelyk en de Mydinge is altyd zyn gevoelen geweest / dat het Huwelyk alleen moet bestaan uit eenen man, en eene vrouwe, en dat de Echtscheiding niet geoorloofd is, dan om overspel (s).

IV. Het Vierde Bewys is afgenomen van Het Vierde Bewys,

(r) Zie *Menno Simons Werken in Folio*, pag: 381.
(s) *Mennos Werken*, Pag. 195, 196, 474, 506.

dat Menno gemeenschap met de Munsterschen gehad heeft, is een louter verdichtzel, en lasteringe.

van Menno's gemeenschap met de Munstersche Wederdoopers, zoals hy ons [illegible] heeft / en tegen alle waarheid strydig dat Menno hem tot laste gelegd / blykbaarlyk (door zyn geheele werk blykende) / zoo dat dit bewys waarlyk niet anders is / dan loutere lastering / van de tegenstanders verzonnen / of uit andere schriften overgenomen. Laat de bescheiden Leezer de getuigenissen van Menno in 't VIII. Hoofdstuk van ons Eerste Deel (t), en in dat van Menno, hierna volgende / slechts inzien / zoo zal hy bevinden / dat 'er niets meer tegen de waarheid aanloopende kan uitgedacht worden / dan deeze lastering.

Het Vyfde Bewys is insgelyks ongegrond.

V. Het Vyfde Bewys is / gelyk 'er gezegd word / die rondborstige Belydenis van Menno, als hy de oprechte Wederdoopers Broeders noemt; maar de bescheiden Leezer overweege met een aandachtig gemoed / wat wy ten aanzien deezer stoffe in 't Eerste Deel deezer Geschiedenisse (u) gezegd hebben / ongetwyffeld zoude hy (ten minsten na myn oordeel) niet te veel vooroordeel moeten ingenomen / en bevooroordeeld zyn / zoo hy dit gebruiken tegen Menno, en de Mennoniten konde blyven staande houden. Waarlyk die openhartige / en menigmaal her-

(t) Pag. 182, enz. Als mede onze uitvoerige *Aantekeningen*, die wy daar gemaakt hebben.
(u) Pag. 288-308.

herhaalde belijdenis van dien Broomen Man betoogt zoo klaar het tegendeel, dat iemand beide zyne oogen moest sluiten, die met schijn van waarheid wilde staande houden, dat Menno die Oproerigen, in hunne zonden volhardende, en niet door eene waare bekeeringe tot God zich wendende, zijne Broeders genoemd heeft, of heeft kunnen noemen.

VI. Het Zesde Bewys is ontleend uit de Getuigenissen van anderen, welke staande hebben gehouden, dat Menno zijne Leerstukken van die oproerige Wederdoopers heeft overgenomen; maar wie ziet niet, hoe nietig, en krachteloos dit bewys is? zoo men alles moest gelooven, 't welk zoo genaamde echte Schrijvers onder de Roomsgezinden van alle Protestanten geschreeven, of 't geen zeer veele Lutherschen van de Hervormden, en aan de andere zyde de Hervormden van de Lutherschen in 't licht gegeeven hebben; Goede God! hoe veele ongerijmde, verschrikkelijke, op dat ik niet zegge, ten eenemaale valsche dingen zouden wy dan niet gelooven moeten. Maar dit is 't gemeene lot van de meeste Godsdiensten, dat zy van de tegenschrijvers of niet klaar genoeg begreepen, of lasterlijk tegen alle recht, en billykheid beschuldigd worden. Stoppen ook de Geschiedenisschrijvers niet dagelijks zeer veele dingen voor waar-

Het Zesde Bewys, op het getuigenis van anderen berustende, is mede gansch krachteloos.

heden in de hand / welke / van naby beschouwd zynde / gansch valsch / en van de waarheid geheel vervreemd zyn? zien niet zeer veelen uit de oogen van anderen / terwyl zy niets minder / dan hunne eigenen / gebruiken? Leid dus / en volgt niet zeer dikwils de eene blinde den anderen?

De beschuldiging van *S. E. Cyprianus*, te vinden in zyn *Kort begrip der Kerkelyke Geschiedenisse*, word tegengesproken.

Onder deezen munt by uitstek ten huidigen dage uit de geleerde Heer Salomon Ernest Cyprianus, Godgeleerde in 't Hertogdom Saxen-Gotha / en / gelijk uit de Handelingen der Geleerden van Leipzig (v) blijkt / de Schrijver van 't kort begrip der Kerkelyke Geschiedenisse zedert den Westphaalschen Vrede tot den jaare 1723. wiens zevende Hoofdstuk / handelende van de zoo genaamde Wederdoopers, zoo onoplettende schijnt geschreeven / en met zoo weinig onderzoek van waarheid opgesteld / ja uit de schriften van Partijen / of van eenigen Afvalligen zoodaanig te zaamen gelapt te zijn / dat het bijna ongelooffelijk is / dat die Heer met eene waare overtuiginge des gemoeds heeft kunnen zeggen / gelijk hy doet in de Voorreden / dat hy niemand met zyn Schrift heeft willen beleedigen, maar dat hy uit de Bronnen, en Belydenissen zelve de dingen, welken hy zegt, gehaald heeft. Want indien hy alle de

(v) *Acta Eruditorum Lipsiensia* 1724. *Septemb. pag.* 394, *&c.*

de Belijdenissen der Mennoniten, welke by hunne Gemeentens aangenomen zyn/ (en niet iemands byzonder gevoelen) eenigzins met een aandachtig gemoed/ en oneenzydig geleezen had/ zoo zoude hy niet byna overal misgeraakt/ maar eene beter/ en waarachtiger geschiedenisse den naakomelingen opgegeeven hebben; ten minsten nooit zoude hy van Menno Simons, noch van Peter van Keulen (w), noch van Melchior Hofman (x), als of deeze het echte Hoofd der Mennoniten geweest was/ zoodaanige dingen geschreeven hebben. Immers Menno ontkent op byna onnoemelyke plaatzen zyner Werken/ dat de Kinderdoop van der Apostolen tijden af/ en vervolgens in de eerste Christen Kerke in gebruik is geweest (y). En wat Peter van Keulen van de Munsterschen geoordeeld heeft/ blijkt omstandig uit de Protokollen/ in het Artikel van de Gemeente, alwaar de bescheiden Leezer veele dingen zal ontmoeten/ strijdig met het geen van den Heere Cyprianus word bygebragt. (z)

Ook

(w) Pag. 233. (x) Pag. 235.

(y) Zie zyn gansche *Tractaat van den Doop*; *Pag.* 12, *enz.* 393. *enz.* zyne *Beandwoordinge van Gellius Faber*; *Pag.* 215, *enz.* in 't algemeen; en in 't byzonder Pag. 16, 272, 273, 408, enz. zyner *Werken in Folio.*

(z) Behalven dat uit alle de Drie *Protocollen*, van *Franckenthal* naamenlyk, gehouden 1571. van *Emden*,

Dat de *Mennoniten* uit de *Waldensen* herkomstig zyn,

Ook zoude het die Schryver van geen-

den, 1578. en van *Leeuwaarden*, 1596. eenen iegelyken, wiens gezicht niet te zeer door vooroordeel beneveld is, overtuigelyk blykt, dat de *Mennoniten* geene de allerminste overeenkomst met de *Munsterschen* ooit gehad hebben, wyl zy in dezelven zich bondig genoeg verklaaren, van een gansch ander gevoelen, dan die *muitzieke Tuimelgeesten*, geweest te zyn; zoo toont zulks inzonderheid PETER VAN KRUZEN by uitstek nadruckelyk in het *Protocol* van *Leeuwaarden*, wanneer hy zich onder anderen zeer duidelyk in deezer voegen verklaart tegen de beschuldiginge van RUARDUS ACRONIUS, Bedienaar des Goddelyken Woords onder de Hervormden, wegens het *Ampt der Weerreldlyke Overigheid*, en *het Zwaard voeren*, met welke woorden, te vinden in gemelde *Protocol*, *Artik*: XI. *pag*: 438. schoon wat lang, wy den Leezer, dien het moogelyk niet gebeuren mag, dit *Boek* zelven intezien, geenen ondienst (zoo wy vertrouwen) zullen doen, hier mede te deelen, en die aldus luiden; „ Comende dan tot Ruardi reden „ voor den middach gedifteert, dat hy seght dat „ den Christenen tweederleye wapenen van nooden „ zyn, geestelycke ende lichamelycke: want d' Is„ raeliten hadden zo wel geestelycke, als andere „ vyanden, die sy met beyde wapens tegenstaan „ moesten, 't welk waar is, want de Godvruchtighe „ in den Ouden Testamente die hebben ooc eenen „ inwendighen stryt gehadt, zo oock wtwendigh „ tegens hare vyanden: maer de oorsaeck der wt„ wendighe vyanden comt door Godts belofte, dat „ hy den Israeliten dat lant Canaan tot een besittin„ ghe gegeven heeft, twelck sy oock nae dat bevel „ des Heeren met gewelt ende door crychswapenen „ hebben moeten innemen, ende dat zelve oock van „ de vyanden hebben moeten beschermen: nu is ons „ in den wege dat also te verstaan, dat wy gheen „ wtwendich lant en weten dat ons Godt belooft „ ende gegeven heeft te besitten, ende bevolen heeft „ dat met ghewapender handt in te nemen: sluyte„ lyck segge ick, dewyl wy gheen wtwendich lant „ en hebben, dat Godt gegeven heeft, dan dat wy

„ Pel-

geruygens voor eene leugen gehouden heb- hen / — is niet iets nieuws, maar al van ouds by hen beweezen.

,, Pelgrims ende vreemdelingen op der aarden zyn,
,, zoo en vinden wy ooc niet in den Nieuwen Testa-
,, mente dat Christus synen Jongeren geleert, oft de
,, Apostelen oock mede in haren tyt gebruyckt heb-
,, ben eenige wapenen tegens hare vyanden, ende oft
,, wy dat also niet wt Gods Woort verstaan en con-
,, nen, gelyck het ooc niet en is, nochtans ons met
,, oprechter herten verclaren, NB. dat wy hier mede
,, niet en meynen der werelstycke Overheyts Macht
,, tegen te spreken, ende 't ghebied over hare onder-
,, saten, volghende hare besondere beschreven lants
,, rechten, Costumen ende ordonnantien, die wy int
,, alderminste niet behooren te meesteren maer vele
,, meer oock schuldich zyn na de leere Pauli, Rom.
,, 13. ende 1. Pet. 2. der Overheyt onderdanich te
,, zyn, twelck wy geerne doen willen, waerinne wy
,, oock NB. noyt onwillich bevonden zyn haer te ge-
,, hoorsamen, in 't gene dat wy verstaan connen niet
,, stridich zynde tegens Gods Heylige woordt, ende
,, vertrouwen oock aan den almachtigen Godt die
,, der Coninghen, Vorsten ende aller Overheyts her-
,, ten in syn handt heeft, haer in dat zelve voorne-
,, men te laten, gelyck wy onder haer genadighe
,, bescherminge duslanghe, in alleronderdanigheyt
,, ghseten hebben, aengesien dat vele oorlochs bloet
,, der hooghe Edele geborene om de vryheyt der
,, conscientie gestort is, en noch dagelycks ghestort
,, wordt. enz." Zie eens, bescheiden Leezer! hoe on-
eindig veel verschilt deeze openhartige Belydenis van dat *Munsterfche Geweld*, by het welke die buitenspoorige Oproerlingen zich tegen de Hooge Magten wel deegelyk hebben aangekant, en de *Weerreldlyke Overigheid* afgezet, gedood, en verdreeven? Zoude wel iemand, die onzydig oordeelen zal, ooit kunnen denken, dat *Peter van Keulen*, en de zynen uit zulke muitelingen herkomstig zouden geweest zyn? Immers neen! terwyl deeze Man onder anderen met ronde woorden zegt: ,, *Wy zyn noyt onwillich bevon-*
,, *den haer* (naamentlyk de *Overheyt*) *te gehoorsamen,*
,, enz." Daar het tegendeel van de *Munsterschen* over bekend is.

Voeg

-ben / dat de Mennoniten vast stellen / dat zy

Voeg hier noch by, dat deeze Pieter van Kruyzen, in den *Eersten Artikel* van dit zelve *Protocol* door Ruardus Acronius bericht wordende, met de zynen deel, en gemeenschap te hebben met, en aan de oproerige handelwyze van *Thomas Muntzerus*, en de *Munsterschen*, en dus als uit eenen *Vruchtbaaren boom des Duivels gesprooten te zyn*, zulks wel uitdruckelyk ontkent, en zich nevens de zynen by uitneemendheid krachtig verdeedigt tegen die vuile lasteringe, zeggende onder anderen: „ Wy zouden „ niet geerne Ruardo noch yemant wat tot syn na- „ deel verhalen, maer dewyl hy niet op en houdt „ tegen de ordeninghe van de Heeren Staten geor- „ dent, ende ons opt schandelyckste wtroept ende „ Protokolleren laet dat wy Wederdoopers zyn ghe- „ sproten wt den vruchtbaren boom des duyvels, „ welcke oorsaecke hy grypt door Munsero ende die „ van Munster, twelck wy verdediget ende ons „ verantwoort hebben met getuychnisse der schrif- „ turen, dat wy van den boosen secten onschuldich „ zyn. enz. " Kan iemand wel duidelyker Verklaaringe, of rondborstiger betuiginge doen, als deeze is, om dien blaam afteweeren, dat wy uit de *Munstersche Oproermaakers* herkomstig zouden zyn? Doch indien alle deeze, en diergelyke bewyzen niets moogen gelden, om ons te verontschuldigen, zal het toch vergeefsche moeite zyn, wat ook ten deezen einde worde bygebragt. Ondertusschen kan de bescheiden Leezer uit deeze aangetoogene stucken bondig zien, hoe grootelyks wy door den Heere *Cyprianus*, en anderen, in dat zelve voetspoor treedende, verongelykt worden, wanneer men ons echter tegen alle recht, en billykheid op den halze wil dringen, dat wy uit de *Munstersche Oproermaakers* zyn afgedaald. Doch ik geloof, dat deeze, en diergelyke bewyzen onzer zaake dien Heere nooit onder het oog zyn gekomen; anderszins was het (onzes bedunkens) ten eenemaale onmoogelyk, dat men in dier voegen schryven zoude, ten waare men iemand van eene opzettelyke quaadaartigheid, en moetwillige lasterzucht verdacht wilde houden, tot het wel-

ke

zy uit de Waldensen hunnen oorsprong hebben; ja veel minder zoude hy my van onbeschaamdheid beschuldigd hebben / terwyl (gelyk hy zegt) Hermannus Schyn dit verdichtzel van Galenus (a) uit deezen Schryver onbeschaamdelyk overgeschreven heeft (b). Nademaal dit gevoelen lang voor het geschrift van Galenus, en het mijne van de Mennoniten nadrukkelyk / en met bondige bewijzen betoogd is / gelijk zulks hier te lande uit den Martelaarsspiegel van T. van Braght (c) eene alom bekende waarheid is. Ja met welke bewijzen de Mennoniten dit gevoelen noch staande houden / en gelooven / zal de bescheiden Leezer in deeze onze Geschiedenisse, en Verhandelinge ten overvloede beweerd vinden.

Hebben geene menigvuldige verschillende, maar eenstemmige *Belydenissen*.

Die geleerde Man had dan insgelyks / als iets tegen alle waarheid aanloopende /

ke wy tot noch toe geene genoegzaame reden vinden, om zulks van dien Heere te denken; maar willen het liever aan zyne onkunde in deeze Zaake toeschryven.

(a) Hier mede word gezien op het werkje van *Doctor* GALENUS AMBRAHAMZ, genaamd *Verdediging der Christenen, die Doopsgezinden genaamd worden.* Gedrukt te *Amsterdam*, 1699. *in* 8. In het welke deeze Schryver mede kortelyk aanmerkt, *pag.* 87, *enz.* dat de *Doopsgezinden* hunne op-, en afkomst aan den *Waldensen* verschuldigd zyn, doch navolgens van MENNO SIMONS den naam van MENNONITEN bekomen hebben.

(b) Vide *Bundem Cypr: loc: cit: pag:* 235.

(c) Zie TIELEMAN JANSZ VAN BRAGHT *Bloe-*

gemeende/niet geschreeven/(d) dat de Mennoniten geenen vasten geloofsregel hebben, maar door de menigvuldigheid der Belydenissen verdeeld zyn, [had hy op dit stuk wat naauwkeuriger gelet;] vermits alle Belydenissen / van onze Gemeentens aangenomen / als uit deeze onze Geschiedenisse, en Verdedidinge blykt / in de voornaamste / en hoofdzakelyke grondwaarheden des Geloofs / zeer groote / en zelfs naauwkeurige overeenkomst hebben / dat haar verschil van geen gewigt is / en dat die zes / of zeven Belydenissen / onder de Vlamingen, en Vriezen in gebruik / in den band [illegible] / en dezelve Belydenisse te houden zyn; als blykt / niet alleen uit de Vereeniginge (e) der Belydenissen; door Jan Philipsz.

dig Tooneel, *of Martelaars Spiegel der Doopsgezinden*; gedrukt te *Dordrecht*, 1660. *in Folio*. I. *Deel*, *pag*: 300, *enz*. En II. *Deel*, *pag*. 1, *enz*. Of in den druk, te *Amsterdam*, 1685. uitgegeeven, I. Deel, *pag*: 302, *enz*. en *pag*: 398, *enz*. Alwaar die braave Schryver de Leere, en het gevoelen der *Waldensen* omstandig beschryft, als mede hunne overeenkomst met de *Mennoniten*, of *Doopsgezinden* uitvoerig in 't licht stelt. Dies het buiten alle tegenspraake zeker is, dat de gedachten van de afkomst der *Mennoniten* uit de *Waldensen* reeds lang voor *Galenus Abrahamsz*, en *Hermannus Schyn* met gegronde reden onder de echte *Doopsgezinden* stand gegreepen hebben, en dit niet minder, dan een *Verdichtzel van Galenus* is, by *Schyn* slechts nagevolgd.

(d) Vide *Cyprian*: *suprà citat*: *pag*. 236.

(e) Dit pryswaardig Boekje, gemaakt door *Jan Philipsen Schabaelje*, (gelyk hy dus zelve zynen Naam schryft) en geheeten VEREENIGING *van de principale*

Philipsz. Schabaelje opgemaakt / en in den jaare 1674. uitgegeeven; maar ook uit ons Vierde Hoofdstuk, handelende van de Belydenissen, in welker laatste (f) de Vergaderende Dienaars die vijf / en dus alle de voorgaande Belijdenissen/ aldaar met naamen uitgedrukt / tot eenen grondslag van eenigheid stellen / en eendrachtig belijden; dat in dezelve 't algemeene Geloof der Mennoniten, met Gods woord ten eenemaale overeenkomende, vervat word. (g). Dus spreeken zy in dat Verbond van Eenigheid, in den jaare 1664. te Leiden vastgesteld. Zoo hebben ook de Waterlanders geene andere Belijdenisse / dan die van Hans de Rys. (h) Zie daar nu die Menigvuldigheid der Mennonitische Belijdenissen/

cipale Articulen des Geloofs einiger Doopsgezinde Gemeenten, die men noemt WATERLANDERS, VLAMINGEN, *en* DUITSCHEN, *getrocken uit hunne uitgegeevene Confessien*: is de eerste reize gedrukt te *Amsterdam*, 1674. *in* 8. En nu onlangs in 't jaar 1739. herdrukt te *Rotterdam*, by *Pieter van Gilst*, te gelyk met, en by de *Algemeene Belydenissen der Vereenigde Vlaamsche, Vriesche, en Hoogduitsche Doopsgezinde Gemeente Gods. in* 8.

(f) Te weeten in het *Verbond van Eenigheid*, (als straks nader blykt) 't welk de Eerw. Heer *Schyn* in dat *Vierde Hoofdstuk*, na alvoorens *Vyf Belydenissen* aangetogen, en beschreeven te hebben, als de *Zesde* stelt.

(g) Zie *Het Oprecht Verbond van Eenigheid*, gedrukt te *Rotterdam*, 1664. en herdrukt by de evengenoemde *Algemeene Belydenisse*, enz. *in* 8. *pag*: 9.

(h) Deeze *Belydenis* is die, welke de Eerw. Heer *Schyn* reeds in het *Eerste Deel* deezer *Geschiedenisse*, pag: 238, enz. woordelyk heeft opgegeeven.

ſen/ door den Heere Cyprianus verzonnen!

Het geen pag. 237. gevonden word/ is loutere beuzeltaal/ en/ zoo niet om afgunſt te verwekken/ ten minſten uit eene onverſchoonelyke onkunde uitgedacht/ als hy zegt/ dat de Mennoniten byna zoo veele byzondere Gemeentens oprechten, als zy vermaarde Leeraars krygen. Daar in tegendeel in ons ganſche Vereenigde Nederland niet meer/ dan vier ſoorten der Mennoniten van eenigzins onderſcheidene Benaaminge/ gevonden worden/ van welken 'er drie zyn/ die elkanders Leden over en weer tot de gemeenſchap van 't Heilig Avondmaal noodigen/ en toelaaten.

Ten opzichte van den *Doop* taſt *Cyprianus* mede niet weinig mis.

Insgelyks dwaalt hy pag. 238. omtrent het ſtuk van den Doop; vermits alle Mennoniten den Doop der Bejaarden voor den eenigen/ waaren/ en van Chriſtus, en zyne Apoſtolen voorgeſchreeven Doop houden. (i).

Gelyk ook wegens den uitſlag van den *Grondſteen.*

En 't geen pag. 242. onder de letter G. gelezen word/ is van geen beter aloi; [als hy zegt:] Den zelven uitſlag heeft het Verdrag, te Amſterdam in den jaare 1674. ingegaan, gehad, 't welk zy noemden *Grondſteen van Vreede*, en *Verdraagzaamheid*. En hy beſluit vervolgens/ dat door dit Verdrag de ſcheuringen

(i) Dit is zulke eene volzekere waarheid, dat hier tegen niet iets met grond kan worden ingebragt, wat men ook van den *Wederdoop* den *Mennoniten* mag te laſt leggen, als uit het voorgaande, en mede uit onze *Aanteekeningen*, zoo in dit, als het I. *Deel* opgegeeven, genoegzaam blykt.

gen onder de Mennoniten eerder vermeerderd, dan gedempt zyn. Terwyl in tegendeel dit niet alleen geene de allerminste opschuddinge veroorzaakt heeft; maar zelfs ook / dat meer is / zedert dien tyd tot op deezen dag toe komen jaarlyks te Amsterdam in de Kerk / de Zon genaamd / Afgezondenen uit omtrent veertig Gemeentens tot de gemeene opbouwinge te zaamen.

Dat de Mennoniten, gelyk de Lutherschen, schoon deeze door eene zoo genaamde Onveranderde Belydenisse onderling verbonden zyn / ebenwel van alle verschil niet vry zyn / zal zonder twyffel van de vreedelievenden onder hen zoo wel / als onder Ons / niet zonder de grootste smerte des gemoeds beleeden moeten worden; ja 't was te wenschen / dat niet alleen onder de Mennoniten, maar ook onder de Lutherschen, ja onder alle die geenen / welke dien allerheiligsten naam van Onzen Zaligmaaker / Jesus Christus, draagen / minder verschil / minder eenzydigheid / minder Geest van nyd / en lasteringe / minder overtreedingen gevonden / en in tegendeel een leeven / meerder overeenkomende met het heilig Euangelium van Christus, bespeurd wierd; in welke zaaken ik vreeze / dat wederzyds niet weinig gezondigd word. Dit moet ondertusschen voor den Heere Cyprianus niet verborgen gehouden worden / op dat hy

Onderusschen zyn de *Mennoniten* zoo min, als de *Lutherschen*, van alle verschillen vry, dat te beklaagen is.

dus te beter voor de waarheid onderrecht zy / dat onze Societeit meer dan eens dan alle de Mennoniten den Vreede aangeboden heeft / en tot heden nog bereid is / met hun op de eene / of andere Belydenisse / of op alle te zaamen gevoegd zynde / de Gronden van Vreede / en Eenigheid te bouwen / en te bevestigen.

Of Galenus Abrahamsz op eene bedriegelyke wyze den naam van Protestanten getracht heeft zich aan te eigenen.

't Geen hy pag: 249. zegt van Galenus Abrahamsz omtrent den naam van Protestanten, als of hy dien door bedrog gezocht / en verkreegen zoude hebben / is my ten eenemaale onbekend / en ik heb nooit gehoord / dat hy wegens zoodaanig bedrog van iemand is beschuldigd; weshalven / zoo dit geene openbaare leugen is / (het staa my vry / deeze spreekwyze / den Lutherschen zoo zeer eigen / te gebruiken) het ten minsten echter by my gehouden zal worden voor een groot verdichtsel / door den Heere Cyprianus uit nydigheid bedacht. Zoo 't evenwel de waarheid mogte zyn / dat de naam van Protestanten, den Mennoniten in Duitschland gegeeven / (want in de Vereenigde Nederlanden brengt zulks geen het minste gevaar by) in korten tyd zoude kunnen strecken tot haat, en verderf der Protestanten; gelyk de Schryver pag. 249. wil / betuige ik openhartig / dat ik dien naam niet wil koopen voor zoo dieren prys / als ten vollen te bewyzen zynde / dat ik zoo veel

zou-

zonder dien: eitel een waar Christen kan zijn / voor God / en onzen Zaligmaker aangenaam / als met dien Christelijken Geenaam vercierd.

Maar op dat ik den Leezer hier mede niet langer ophoude / zoo beken ik o-penlijk / dat / indien die geleerde Heer de overige gezintens der Christenen / van de Lutherschen onderscheiden / met de zelve pen / als de zoogenaamde Wederdoopers, beschreeven heeft / hy den Naakomelingen van eene gansch bedriegelijke / en in veele plaatzen ten eenemaale van de waarheid afwykende Kerkelijke Geschiedenisse aan de hand gegeeven heeft.

Ik kan noch met stilzwijgen niet voorby gaan / 't geen hy in zyne Kerk. Gesch. pag: 196 opgeeft / als hy zegt: De uit de Munstersche oproerigheden overgebleevene Wederdoopers, (in den jaare 1535. als hy bericht pag: 185.) door het rampzalig uiteinde der geenen, die in dat oproer gesneuveld waren, afgeschrikt zynde, hebben een vreedzaamer gedrag begonnen te omhelzen, zynde hier van voornaamentlyk Menno Simons, een Vries, de Voorstander, welke (dat wel begeert mag worden) omtrent den Jaare 1530 gebloeid, en, hunne meeste leerstukken behoudende, geleerd heeft, dat men zich van wapenen moest onthouden. In der daad! zulke eene verandering zou niet minder schielijk / dan te gelijk ook hunne

Het rampzalig uiteinde der *Munstersche Oproerelingen* is geenzins de oorzaak geweest van, noch heeft aanleidinge gegeeven tot der *Mennoniten Weereloosheid*; veel min dat zy de *Leerstucken* dier *Dwaalgeesten* be-

als

houden zouden hebben.

als een wonderwerk aan te merken geweest zijn / indien de Mennoniten, in zeer veele gewesten verstrooid / in een jaar zoo eenpaariglyk / en op eene Godsdienstige wijze zich van wapenen onthouden hadden / 't welk gewisselyk de dwaalingen van deeze zoo stoutmoedige verzekeringe niet alleen ten vollen bewijst / maar ook derzelver valschheid ten klaarsten aantoont / dewijl de Munsterschen niet slechts alleen den Doop der kinderen verwierpen / maar doorgaans van door den Geest gewrochte openbaaringen droomden, de Veelwyvery oeffenden, op de Gemeenschap der goederen aandrongen, de Overigheid ganschelyk wilden uitroeijen, en staande hielden / dat zy het Ryk van Zion zouden oprechten, enz. gelijk wy in het Zesde Hoofdstuk van het Eerste Deel deezer Geschiedenisse zelfs uit Perizonius, en Hornius aangetoond hebben (k): van welke Leerstukken echter niemand / hoe scherpziende hy ook is / in alle de schriften van Menno den allerminste schijn / of schaduw zal kunnen ontdecken; wat zeg ik / hy heeft in der waarheid het tegendeel allerwegen geleerd / en met alle zijne krachten dusdaanige Leerstukken / als goddeloos / en schandelyk / verworpen. Men leeze hem pag. 497. (l) en men zie

maar

(k) Zie I. *Deel*, VI. *Hoofdst*: *pag*: 220, *enz*.
(l) Zie *Menno Simons Werken in Folio*, *pag*. 497, *enz*.

[illegible] eens na / wat wy pag: 284 / en 305. van het Eerste Deel dezer Geschiedenisse hebben aangetrokken / en de valschheid van dit voorgeeven zal den gunstigen Leezer ten klaarsten blyken; byzonder indien het hem behaagt / de lyst van Mennos Leerstukken nate gaan / die wy uit zyne werken getrokken / en op het einde des navolgenden V Hoofdstuks, in 't welke wy van Menno handelen / opgegeeven hebben / en hy zal buiten twyffel gewaar worden / dat Menno in verscheidene / en veele / om nu niet eens te zeggen / in alle stukken / uitgezonderd alleen den Doop der Bejaarden, van hun verschild heeft.

Weinig kan men dikwils op de berichten zommiger Schryveren staat maaken.

Doch dus worden de dwaalingen vermenigvuldigd; en / dat te beklaagen is / de Kerkelyke Geschiedenis-Schryvers stoppen ons zomtyds dingen voor waarheid in de hand / welke geenen den minsten schyn derzelve hebben. Wat ook voor alle eeuwen heenen der Godgeleerden haat te weegen gebragt heeft / en nog dagelyks veroorzaakt / is eenen iegelyken over bekend; weshalven het my verdriet / my hier mede langer op te houden. Byaldien dit bewys van eenig gewigt zoude zyn / zoo moesten zoodaanige dingen uit de Werken van Menno, en uit de Belydenissen der Mennoniten herwoort gebragt worden / welke dit / niet voor eene quaadduidende gevolg-

teechinge / maar niet eenige woorden bevestigden.

Dierhalven zyn de Mennoniten hunnen oorsprong niet aan den Munsterschen, maar aan den Waldensen verschuldigd.

Uit alle deeze dingen blijkt van middaghklaar / dat de Mennoniten hunnen oorsprong in geenerleye wijze verschuldigd zijn aan den oproerigen Wederdooperen / noch dat zy ooit met hun te vereengestemd hebben / noch ook eenigermaaten overblijfzels der zelven zijn; maar dat zy veel eer uit de Waldensen zijn voortgesprooten / welke / uit hunne valleijen verjaagd zijnde / zich door zeer veele Landschappen van Europa verspreid / en hunne Leerstucken reeds voor de tijden der Hervorminge van Lutherus, Calvinus, en Menno Simons allerwegen voortgeplant hebben; gelijk wy hier vooren / als mede in het Eerste Deel met ontwijffelbaare bewijzen betoogd / en uit de geschiedenisse der Waldensen, door Balth. Lydius, en anderen uitgegeeven / beweezen hebben.

II. HOOFDSTUK.

Van den Naam dier Christenen, welke MENNONITEN genaamd worden, en hunnen tegenwoordigen toestand in Nederland.

GElijk de Lutherschen van Martinus Lutherus, de Calvinisten van Johannes Calvinus, de Zwinglianen van Hulricus Zwinglius, dus hebben ook de Mennoniten van Menno Simons hunnen naam ontfangen: (m) niet / om dat hy de eerste geweest is / die de Leerstucken / welke de Mennoniten omhelzen / en voorstaan / gepredikt heeft; geenszins niet: Menno betuigt zelve het tegendeel in de beschryvinge van zyn leeven / dat de gunstige Lezer in 't vervolg ontmoeten zal; maar om dat hy ten tyde der Hervorminge / zo wel als Lutherus, Calvinus, Zwinglius, en andere Hervormers, uit het Pausdom gegaan is / zich by hen gevoegd heeft / welke die Leerstucken omhelsden / (gelyk hy zelve in zyne leevensbeschryvinge aanwyst) en on-

der

Mennoniten dus na *Menno Simons* geheeten; in welken zin dit moet verstaan worden.

(m) Zie ook onze *Aantek*: I. *Deel*, *pag*: 181. (x). En in ons *Voorbericht* voor dat *Deel*.

der de voornaamste Bedienaars des Goddelijken Woords een onvermoeid Leeraar, en Voorganger, even gelijk Lutherus, en Calvinus, geweest is; als die deeze Leere met ernst/ en grooten yver door mond/ en pen voortgeplant/ als mede onder onnoemelijke leevens gevaaren/ en allerwreedste vervolgingen staande gehouden/ en verdeedigd heeft; weshalven de Cardinaal Hosius van hem getuigt/ dat hy geleerder scheen te zyn, als de andere Doopers (n). Want dat alle die Leerstukken/ welke de Mennoniten van andere Gezinten onder de Christenen onderscheiden/ en hun eigen zijn/ niet het aller eerst van Menno Simons voortgebragt/ en uit de Heilige Schriftuur beweerd/ maar reeds voor hem van zeer veele Christenen in de eerste eeuwen des Christendoms beleeden zijn/ zal in 't gevolg klaar genoeg blijken/ als wy over die stukken handelen zullen. Immers het is uit de Naamrolle der Martelaaren ten vollen openbaar/ dat in Vlaanderen/ en de aangrenzende Gewesten geheime byeenkomsten der Mennoniten geweest zijn/ welke midden in de vlammen/ en als zy ter dood gingen/ hunnen aanschouweren niet alleen door een voorbeeldig/ heilig/

Veele menschen wierden om deeze zelve Leere elendig in *Vlaanderen*, en daaromtrent omgebragt.

(n) Vide *Hosium in Libro de Hæresibus nostri temporis*, f. 22. b. Deeze Schryver is geweest de zeer beroemde *Stanislaus Hosius*, eerst Bisschop van *Warmien* in *Pruissen*, nawerf *Cardinaal* geworden, en een der *Pausselyke Voorzitters* op die beruchte *Kerkvergaderinge te Trente.*

heilig / en onschuldig gedrag / maar ook met woorden / en aanspraaken de waarheid in dierboegen ontdekten / dat veelen / en ja wel zeer veelen meer en meer aangemoedigd wierden / om dezelve naauwkeurig te onderzoeken / en te omhelzen : waarom die onmenschelyke vervolgers / om den voortgang deezer Hervorminge, zoo veel hun doenlyk was / te beletten / den mond dier Bloedgetuigen toestopten / of de tong met eenen yzeren priem doorboorden ; op dat zy geen een woord zouden kunnen spreeken ; als Emanuel van Meteren heeft aangeteekend (o). By deeze Menschen / welke lang voor de tyden van Lutherus, en Calvinus den Doop der Bejaarden hadden voorgestaan / en zich van wapenen te gebruiken onthielden / heeft zich Menno Simons gevoegd / gelyk in zyn Leeven te zien is / zedert welken tyd zy ook den naam van Mennoniten, als gezegd is / gedraagen hebben.

By deeze Lieden voegde zich *Menno*.

Deeze Mennoniten worden van de meesten Wederdoopers genaamd / om dat zy in de eerste tyden der Hervorminge, als zy alles noch niet te recht begree-

Waarom de *Mennoniten* ook *Anabaptisten*, of *Weder-Doopers* geheeten worden.

 pen

(o) Zie *Em. van Meteren Historie der Nederlandsche Oorlogen*, *fol.* 98. *d.* gedrukt 1614. op het jaar 1474. alwaar die Schryver aldus spreekt : „ Mans , Vrouwen, „ Weduwen, en jonge Dochters, na den vuure gaande, „ moesten hunne tongen uitsteeken tusschen twee y„zers, die toegeschmeed wierden, en dan met een gloe„jend yzer gebrand ; op dat zy, opzwellende, niet ach„terwaarts zouden kunnen slibberen, en dat al om hun „spreeken tusschen de wegen, en aan de staaken te „verhinderen.

pen hadden / den Wederdoop bedienden / dat is / den Doop aan Bejaarden herhaalden (p) / als iemand uit eene andere

(p) Dat de *Doop*, aan iemand, hoewel in zyne *Kindsheid*, en dan in zyne *Onkunde* voor zich zelven gedoopt zynde, naderhand, tot ryper jaaren van oordeel des onderscheids gekomen zynde, en dan op zyne ernstige begeerte, de *Belydenisse zynes Geloofs*, en de betuiginge van een zondrouwig herte, volgens onze wyze, en den inhoud des *Evangeliums*, schriftmatig toegepast zynde, geenzins een *Wederdoop* is, hebben wy in het I. *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *Hoofdst*: I. *pag*: 27. (d), als mede in ons *Voorbericht*, voor dat *Deel* gevoegd, reeds duidelyk aangetoond; en zulks word ook straks door den Eerw. Heere SCHYN aangemerkt; dies konde het moogelyk niet noodig schynen, wederom op dit stuk eenige *Aantekeningen* te maaken, om niet tot noodelooze herhalingen te vervallen. Maar terwyl wy met de Vertaalinge van dit II *Deel*, of de *Uitvoeriger Verhandelinge van de Geschiedenisse der Mennoniten* bezig waren, is ons in handen gekomen het geleerde Werk van den Heere JOHANNES LAURENTIUS MOSHEIM, genaamd *Institutiones Historiæ Christianæ recentioris*; of *Onderwyzingen in de Geschiedenisse der Christenen van latter tyd*; beginnende met de *Zestiende Eeuwe*, of het Jaar 1500, en loopende tot op deezen tegenwoordigen tyd toe, gedrukt te *Helmstad*, 1741. in 8. Welke zeer beroemde Schryver, van alle Gezintens der Christenen, en dienvolgens ook van de *Mennoniten* vry omstandig in dit zyn Werk handelende, doorgaans van ons veel gematigder, en veel meer met de waarheid overeenkomstig getuigenis geeft, dan de straks door den Heere SCHYN bygebragte Heer *S*: *E*: *Cyprianus*; toonende de Heer MOSHEIM ook, dat hy beide deeze *Deelen* van de *Geschiedenisse der Mennoniten*, door den Heere SCHYN beschreeven, met opmerkinge geleezen heeft. Doch ten aanzien deezer verontschuldiginge, dat de *Mennoniten* geen *Wederdoopers* zyn, noch met dien Naam behoorden bestempeld te worden, om dat zy die geenen, die in hunne *Kindsheid* gedoopt zyn, en naderhand tot hen overkomen, met den na hunne bevattinge *Evan-*

eene Gezinte der Christenen tot hen
over-

Evangelischen Doop bedienen, vind hy zich geenzins voldaan. Het gelust ons, en zal ook niet ondienstig zyn, (zoo wy denken) wyl wy geoordeeld hebben, noodzaakelyk hier over eene korte *Aanmerkinge* te moeten maaken, 's Mans eigene woorden, uit het *Latyn* vertaald, vermits dit werkje wel meest ten dienste van ontaalkundigen geschikt is, hier ter neder te stellen. Na alvoorens te hebben aangemerkt, dat de hedendaagsche Mennoniten den Naam van WEDERDOOPERS niet kunnen verdraagen, en betuigen, van den WEDERDOOP gansch vreemd, ja verre af te zyn, zegt hy verder, *pag*: 164. „Zy
„ staan toe, dat de aloude *Wederdoopers* deeze gewoonte
„ gehad hebben, dat zy die geenen, die uit andere
„ Gezinten der Christenen tot hen overkwamen,
„ andermaal doopten, maar dat zulks van verre het
„ grootste gedeelte onder hen ten huidigen dage
„ afgekeurd is. Zie HERM: SCHYN *Uitvoeriger*
„ *Verhandeling van de Geschiedenisse der Mennoniten*,
„ *Hoofdst*: II. *pag*: 32. (te weeten in het *Latyn*,
zynde deeze zelve plaats, op welke wy deeze *Aanmerkinge* maaken) „ Doch of ik *bedrieg* my zelven,
„ of deeze Lieden zyn hieromtrent weinig gedachtig
„ aan hunne eenvouwdigheid, en opregtigheid,
„ van welke zy ons anderzins zoo breed opgeeven,
„ en zoeken de waare oorzaak deezer benaaminge
„ op eene listige wyze te verbergen. Zy verzinnen
„ naamentlyk, dat hunne voorzaaten daarom *Weder-*
„ *doopers* geheeten zyn, om dat zy die geenen, die,
„ nu al volwassen zynde, en het gebruik van hun
„ redelyk Verstand bezittende, in andere Gemeen-
„ ten door den *Doop* waren ingelyfd, echter oor-
„ deelden, wederom met den Heiligen Doop te
„ moeten bediend worden. Maar het is zeker, dat
„ deeze Naam hun niet alleen om die oorzaake;
„ doch wel voornaamentlyk om deeze reden gege-
„ ven is, dat zy de zulken, die, noch tedere, en
„ onmondige wichten zynde, door den Doop tot
„ medeburgers van CHRISTUS waren ingelyfd,
„ meenden het recht van 't Christelyke burgerschap
„ noch geenzins ontfangen te hebben, en hen uit
„ dien

overgang : welke handelinge de eenig-
zing

„ dien hoefde, zoo wanneer zy tot de *Wederdoopers* „ begeerden toegevoegd te worden, wederom met „ het reinigend Verbondszegel bedienden. En in dit „ gevoelen volharden alle de Gezintens der *Wederdooperen*, hoewel in [andere] stellingen, en gewoontens verschillende, tot op deezen onzen tegenwoordigen tyd toe. Waar uit blykt, dat zy, „ zonder dat hun eenig ongelyk word aangedaan, „ *Wederdoopers* genaamd worden. De Voorstanders „ dier Gezinte bedekken dit hun gebruik, 't welk „ zy niet kunnen verzaaken, zeer omzichtiglyk, „ om dat zy beducht zyn, of niet wel moogelyk „ de byna verstorven haat wederom herleeven mog- „ te, en dus de hedendaagsche *Mennoniten* schynen „ Nakomelingen te zyn van die schandelyke *Wederdoopers*, indien zy zich omtrent dit stuk, zoo als „ de zaak weezendlyk gelegen is, rondborstig verklaaren". In deeze woorden van den Heere *Mosheim* is wel iets waar, maar ook tevens (het zy met verlof gezegd) eene zeer groote onwaarheid. Wy ontkennen niet, en dit heeft de Heer SCHYN in dit zyn werk ook nergens bedoeld tegen te spreeken, dat de echte *Doopsgezinden*, die na *Menno Simons* dagen *Mennoniten* geheeten zyn, wel eigentlyk den Naam van WEDERDOOPERS ontfangen hebben, om dat zy den *Doop der kleine Kinderen* tegenspraaken, en zelfs die geenen, die, in hunne *Kindsheid* gedoopt zynde, navolgens tot hen overgingen, met den *Heiligen Waterdoop* bedienden, en dus tot hunne *Geestelyke Gemeenschap* inlyfden; dit is eene zekere, en ontegenspreekelyke waarheid, en niemand zal ooit uit mondelyke, of schriftelyke getuigenissen der onzen kunnen aanwyzen, dat wy dit immer te keer gegaan hebben. Wy zeggen alleen maar, en met reden, dat wy daarom geenzins *Wederdoopers* zyn, om dat wy aan zulke *Onderwerpen*, als gezegd is, den *Doop* op hunne begeerte hervatten, (mag ik zoo spreeken) of liever na ons oordeel op eene wettige, schriftmaatige, en met *Christus* instellinge als mede met het algemeene gebruik der *Apostelen*, en der *Eerste Christelyke Kerke* overeenkomstige wyze toe-

[illegible] strenger Mennoniten (q), byzonder in anders

(q) Door deeze *eenigzins strenger Mennoniten* verstaat de Eerw. Heer SCHYN de *Onkerwallisten*, of *Oude Vlamingen*, van welken navolgens nader gesproken word, en wy voorheenen ook reeds iets gezegd hebben. Zie I *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *pag*: 26, in onze *Anteken*: (b). en *pag*: 360, 361. in de *Aanteken*:

toepassen; vermits wy ons liefst zoo nauw, als doenlyk is, houden aan de Leere, en woorden van onzen gezegenden *Heiland*, nergens in de *Heilige Schriftuur* eenig het allerminste klaar bewys voor den *Doop der Kinderen* kunnende vinden. Ook zal niemand onzer tegenstanderen in staat zyn, ons zulks ooit uit *Gods Woord* te kunnen vertoonen. Daar benevens weeten wy mede zeer wel, dat wy wel meest om deeze reden *Wederdoopers* genaamd worden; maar wy denken tevens, en wel ten hoogsten rechtmaatig; dat ons wel deegelyk zeer groot *ongelyk word aangedaan*, wanneer men ons om deeze reden *Wederdoopers* noemt, zoo lang de ongegrondheid onzer bevattinge in dit stuk ons uit de *Evangelische Schriften* niet kan aangeweezen, noch wy van dwaalinge overtuigd kunnen worden. Doch dit is eene openbaare onwaarheid in het even bygebragte gezegde van den Heere *Mosheim*, dat wy *dit ons gebruik op eene listige*, en *zeer omzichtige wyze zoeken te verbergen*, en te *bedecken*; en dat wel inzonderheid uit vreeze voor de *Wederleevendigwordinge* van den ouden *byna verstorven haat*; gelyk gemelde Heer gelieft te zeggen. Wel verre is dit er af; want, schoon wy in onze *Belydenissen*, en *Geloofs-Onderwyzingen*, die, door den druk gemeen gemaakt zynde, ieder leezen kan, geen het minste gewag van dit ons bedryf omtrent die geenen, die, in hunne *Kindsheid* gedoopt zynde, nawerf tot ons willen overgaan, maaken, sluit zulks geenzins in, dat wy dit *zoeken te bedecken*, of te *verbergen*; maar dit geschied, om dat wy geenen anderen *Christelyken* Doop, dan dien der *Bejaarden*, kennen, noch erkennen; terwyl wy gansch niet volvaardig, noch gereed zyn,

andere Landschappen / noch in gebruik hebben / maar van ook zommigen onder de eerste Hervormers in de voorgaande zestiende Eeuw gantsch niet vreemd geweest zyn / volgens 't getuigenis van Arnold, voorheenen bygebragt (r). Maar deeze Wederdoop is onder de meeste / en grootste zoo Waterlandsche / als Vlaamsche Gemeentens / ja byna onder alle in dit ons Nederland ten eenemaal buiten gebruik geraakt / en zy hebben reeds van voor veele jaaren herwaarts niemand / van welke gezinte des Christelyken Geloofs hy ook zy / zoo hy

De eigentlyke *Wederdoop* is reeds voor langen tyd onder het grootste Gedeelte der *Mennoniten* uitgesleeten.

zyn, om in hunne *Kindsheid* gedoopte persoonen op onze wyze met het *Heilig Badwater der Wedergeboorte* te bedienen, noch ook dezelven aanzoeken, of tot ons trachten over te haalen, maar alleenlyk op hun aanhoudend verzoek, en betuiginge, dat zy in hunnen reeds ontfangen *Doop* niet gerust, noch mede te vreede zyn, (gelyk wy zulks reeds omstandiger in ons *Voorberigt* voor het I *Deel* hebben aangemerkt) oordeelende wy ondertusschen, en den zoodaanigen zulks ook voorhoudende, dat zoo wel in eenen anderen Godsdienst, als in den onzen, zoodaanigen gevonden worden, die zalig zullen worden; vermits wy volgens de Woorden van *Petrus* vast stellen, *dat God geen aanneemer des persoons is, maar dat in allen volke, die Hem vreest, en Gerechtigheid werkt, Hem aangenaam is. Hand*: 10: *vs*: 34, 35. En dus vervalt tevens die beschuldiging, door den Heere *Mosheim*, (*loc*: *citat*: *pag*: 288.) en anderen tegen de *Mennoniten* ingebragt, als of wy zouden leeren, dat onze *Gezinte* alleen *de waare Christelyke Kerke* zoude zyn, met uitsluitinge van alle andere buiten ons.

(r) *Kerk-, en Ketter-Histor*: voorheenen gemeld, *Hoofdst*: I. *pag*: 27. (k). alwaar wy ook een voorbeeld van zulks uit dien Schryver hebben bygebragt.

hy anderszins maar na inhoud van Christus bevel gedoopt is / indien hy begeert tot onze Gemeentens over te gaan / ten tweedenmaale gedoopt: maar zy erkennen dien Doop, in de Bejaardheid ontfangen / als genoegzaam; waarom het zeer waarachtig is / dat die haatelyke naam van Wederdoopers op hen niet past (s). 't Is wel de waarheid / dat

(s) wy kunnen niet nalaaten, maar vinden ons genoodzaakt, hier wederom eenige woorden, in vervolg van de straks aangehaalde, uit den Heere *Mosheim* bytebrengen, en onze gedachten, ter verdeediginge der oprechtheid onzer Zaake, daar tegen medetedeelen. Dus vervolgt dan die Heer, *pag:* 264. 265. ,, Laaten wy hunnen nieuwsten Schryver ,, SCHYN eens hooren, die *op de aangetoogene* ,, *plaats, pag:* 32. (naamentlyk in het *Latyn*, als voorheenen mede gezegd is) ,, alwaar hy daar op ,, toelegt, om te betoogen, dat zyne Broeders ten ,, onrechte met den haatelyken Naam van *Weder-* ,, *doopers* gebrandmerkt worden, zegt: *Deeze We-* ,, *derdoop is ten eenemaale buiten gebruik geraakt*, *en* ,, *zy hebben reeds van voor veele jaaren herwaarts* ,, *niemand, van welke Gezinte des Christelyken Geloofs* ,, *hy ook zy, zoo hy anderszins maar* NA INHOUD ,, VAN CHRISTUS BEVEL *gedoopt is, indien hy* ,, *begeert tot onze Gemeentens overtegaan, ten tweeden-* ,, *maale gedoopt.* Wie zoude, dit leezende, niet ,, volvaardig in die gedachte vallen, dat de herhaa- ,, linge des Doops onder de Mennoniten, die ten ,, huidigen dage leeven, geenzins plaatze vind! Maar ,, die woorden, *na inhoud van Christus bevel*, welken ,, wy met grooter letters hebben doen drucken, ,, geeven hunne arglistigheid eeniger maaten te ken- ,, nen. want de *Wederdoopers* dryven, dat de on- ,, mondige Kinderen buiten Christus bevel gedoopt ,, worden. Noch klaarder word het gansche beleid ,, ontdekt uit de volgende woorden: *Maar zy er-* *kennen*

dat de Mennoniten meenen / en bekenen

kennen ook (waarom het woordje *Etiam*, *ook*, dat by den Heere SCHYN niet gevonden word, hier door den Heere *Mosheim* is ingevoegd kan ik niet bezeffen) „ *dien Doop*, IN DE BE„ JAARDHEID ONTFANGEN, *als genoegzaam.* „ En ondertusschen besluit SCHYN, even als of „ hy dit stuk gansch voldongen had, in deezer „ voegen zyne reden: *Waarom het zeer waarachtig* „ *is, dat die haatelyke naam van Wederdoopers op hen* „ *niet past.* Doch hy past op hen wel deegelyk, om „ dat de *Mennoniten* zoo wel, als zy, van welken „ zy afdaalen, van gedachten zyn, dat de Doop „ der kinderen van alle kracht versteoken is, en „ daarom draagen zy zorge, dat die geenen, die „ nu reeds by andere Christenen met den heiligen „ Doop bediend zyn, wederom met hunne heilige „ plegtigheden tot hen worden ingelyfd. Veele din„ gen zyn 'er, door NB. welken ik bewoogen word „ te gelooven, dat men op de *Belydenissen*, en ver„ klaaringen der laatere *Mennoniten* niet altoos ver„ trouwen kan. Want, door de elenden, en rampen „ hunner Voorouderen geleerd zynde, verzwygen „ zy ganschelyk die grondregels hunner gezinte, „ uit welken hun aart, en bestaan het allerbest „ begreepen word: Maar de overige stucken, die niet „ geheim kunnen gehouden worden, schicken zy „ voorbedachtelyk wat op, en bewimpelen zy, op „ dat de alte schaadelyke dingen niet van naby „ gezien worden." Wy zullen niet op alles, wat hier gezegd word, onze aanmerkinge maaken, wyl zulks van te langen omtrek wierd; ook hebben wy reeds wegens den *Doop der Kinderen*, en *Bejaarden* onze gedachten voor heenen opengelegd. Ons oog valt byzonderlyk ditmaal hier op, dat wy niet kunnen zien, hoe wy ook de aangetoogene woorden van den Heere *SCHYN* beschouwen, en overweegen, welke *arglistigheid*, en wat *bedekt beleid* in dezelven toch te vinden is. In tegendeel kunnen wy tot noch toe niet anders bevroeden, of de Heer *SCHYN* spreekt, gelyk overal in zyne schriften, zoo ook in dit gantsche verband zyner woorden zeer rondbor-

stig,

lyk geloven / dat alle / die den Kinder,
doop

ftig, en openhartig, niet ontveinzende, of bewimpelende, dat 'er eigentlyke *Wederdoopers* onder de *Mennoniten* (tot ons leedweezen!) gevonden worden; maar ook tevens uitdruckelyk te kennen geevende, dat het *bedienen van den Doop aan den Kinderen* by ons voor eene *dwaalinge* gehouden word; en dat wy daarom, de zulken by ons op de Belydenisse hunnes Geloofs doopende, voor geene *Wederdoopers* kunnen, noch moogen gehouden worden. Hoe kan men duidelyker spreeken, zonder eenigen den minsten omweg te gebruiken? Ook kunnen wy niet begrypen, welke die *veele dingen zyn, om welken men op de Belydenissen, en Verklaaringen der laatere Mennoniten niet altoos vertrouwen kan.* My is niet bewust, dat zy ergens bedekt, of ingewickeld spreeken. Of zoude die Heer met dit zeggen ook moogelyk willen aanduiden, dat de *Mennoniten* geheel iets anders stellen in hunne woordelyke *Belydenissen*, als zy weezendlyk meenen in het harte, om dus de geenen, die buiten zyn, te misleiden, en slechts een goed denkbeeld van hun te doen vormen? Maar hier tegen diend kortelyk in antwoord, „ dat, gelyk het eene groote ondeugd „ in het burgerlyke is, en een verfoeijelyk bedrog, „ iets anders te zeggen, en anders te meenen, het „ ook in den Godsdienst voor eene groote ondeugd, „ en verfoeijelyk bedrog te houden zy, dat men iets „ anders belyde, en iets anders gevoele." Op dat ik my hier recht gepast bediene van de uitmuntende woorden des voortreffelyken Hoogleeraars, JOHAN VAN DEN HONERT, in zyne Hoog Eerw. *Voorreede* voor *de Natuur, en Gesteldheid van Christus Koningryk, Onderdaanen, Kerk, en Godsdienst, enz.* onlangs uitgekomen, *pag.* 130. En zoo is het ook; ja, op dat ik meerder zegge, het zoude zelfs eene gruwelyke misdaad zyn, die iemand nooit voor *God*, en zyn gemoed zoude kunnen verandwoorden, terwyl de *Geveinsden*, en *Huichelaars* in Gods Woord zeer zwaar bedreigd worden. En daarom, (op dat ik my wederom bediene van de nadruckelyke, en aanmerkelyke woorden deszelven Hoogleeraars, *pag.* 82.) „ deeze Geschriften (onzer *Belydenissen* naamentlyk, van

doop bedienen/ daar in dwaalen/ en dat zy dierhalven geenen anderen/ dan den Doop der Bejaarden, door den waaren/ en van Christus ingestelden Doop erkennen; maar daar uit volgt geensins/ dat zy tegen de hoofdzaakelijke Leere des Geloofs/ die in Gods Woord gegrond is/ dwaalen/ en met dien afschuwelyken naam moeten gebrandmerkt worden / voornaamentlijk niet alleen om dat men gelooft / dat de Discipulen, die van Joannes den Dooper gedoopt waren / van de Apostolen herdoopt zijn (t)/ en de

van welke alvoorens uitvoerig, en zeer pryslyk gehandeld was) „ moeten in allen deezen de Leere, het
„ Geloof, en de Belydenis dier Gezindheid of recht,
„ of onrecht voorstellen. Is iemand *NB.* onbe-
„ schaamd genoeg, om te zeggen, dat zy dit alles
„ niet recht voorstellen, ik zal zulks voor eene groo-
„ te verongelykinge, niet alleen van de Opstellers,
„ maar ook van de gansche Gezindheid houden, en
„ voor eenen grouwelyken laster, welkers tegendeel
„ uit de Zaak zelver, en uit alle derzelver omstan-
„ digheden ten klaarsten blykt." Aan welke woorden wy ten vollen ons zegel hangen, en denken, dat daar mede de boven bygebragte gansch ongegronde verdenking van den Heere *Mosheim* krachtdaadig wederlegd is.

(t) *Hand*: 19: vs: 1-5. Schoon alle de uitleggingen der braafste Godgeleerden over deeze plaats niet in alles eenstemmig zyn, men vind echter zeer veele Mannen van Naame, die met ons daar in overeenkomen, en om gewigtige redenen van gevoelen zyn, dat deeze *Ephesische Mannen*, hoewel te vooren den *Doop van Joannes* ontfangen hebbende, op deeze predikinge van *Paulus* te recht *in den Naame van Jesus Christus gedoopt* zyn, gelyk de *Text* wel uitdruckelyk spreekt; en dus legt hier in geen gering bewys voor onze Zaake,

de Wederdoop byna van alle Gezinten zomtyds geoeffend is geweest / schoon zy daarom geenzins met den Naam van Wederdoopers bestempeld werden: Ja maar ook / op dat ik meerder zegge / die naam behoort niet meer tot de Mennoniten, dan tot anderen / wijl sommigen onder de eerste Hervormers van den Doop der Bejaarden niet afkeerig geweest zijn / maar waarschijnlijk om het Pausdom / of om eenige andere oorzaaks van deeze behartings zyn afgestapt. Indien alle Christenen geenen / dan bejaarden / en in den Christelijken Godsdienst wel onderwezenen doopten / zoo zoude ook de Wederdoop (u) geens de minste plaats vinden onder de Mennoniten. Althans dit is ons gevoelen / en / zoo niet van allen / ten minsten zekerlijk van de meeste Mennoniten in dit ons Nederland.

De

ke, aangemerkt wy niet kunnen ontwaar worden, dat de *Doop*, aan *Kinderen* toegepast, Schriftmaatig, en volleedig is, zoo min, als die *Doop*, met welken deeze *Mannen* bediend waren geweest, door *Paulus* voldoende gekeurd wierd. Zie JOHANNES PLEVIER in zyne *Verklaaringe over de Handelingen der Apostelen*, *4de. Deel*, *pag*: 25, *enz*. Gedrukt 1734. in 4. En de Schryvers, by zyn Eerw. aangehaald, die zoo voor, als tegen dit gevoelen zyn.

(u) Te weeten, vóór zoo verren dit ons bedryf hier omtrent by die geenen, die in dit stuk tegen ons overstaan, een *Wederdoop* genaamd word; want anders, de Zaak voor de vuist, en oneenzydig beschouwd zynde, is dit geenzins *Wederdoopen*, gelyk overboodig door ons is aangetoond.

Waar om de Mennoniten Doopsgezinden genaamd worden.

De Mennoniten worden in 't Nederduitsch DOOPSGEZINDEN genaamt (v) / als of zy meer / dan anderen / tot den Doop genegen waren / 't welk echter in dezen zin niet waar is / om dat byna alle Christenen met dit Zegel des Verbonds zich verhaasten / en door 't gebruik des Kinderdoops daar toe meerder schynen over te hellen / weshalven de woordoorsprongelykheid / en de bepaalde betekenis van deeze benaaminge den Mennoniten boven anderen niet toekomt (w): maar de Mennoniten hebben deezen naam ontfangen / voor Eerst; om dat zy byna alleen onder alle Gezintens der Christenen / door den Doop der Bejaarden staan (x) / en den zelven oeffenen / ter-

wyl zy

(v) Zie ook, 't geen wy omstandig over dit *Woord*, en deszelfs beteekenisse gezegd hebben in ons *Voorbericht* voor het I. *Deel* deezer *Geschiedenisse*.

(w) Te weeten, voor zoo veel het Nederduitsche woord DOOPSGEZINDEN aangaat, als schynende te kennen te geeven eene *meerder overhellende Gezindheid*, of *Geneigdheid tot den Doop te hebben*; maar anderssins, wat het woord *CATABAPTISTÆ* aanbelangt, het geen de Heer *SCHYN* in deeze zyne *Geschiedenisse*, byzonder in het I. *Deel*, doorgaans gebruikt, om DOOPSGEZINDEN, en wel zeer gepast, uit te drucken, wy hebben in ons *Voorbericht* voor dat *Deel* duidelyk, zoo wy meenen, getoond, dat wy dus zeer gevoegelyk geheeten kunnen worden.

(x) Deeze zelve reden geeft ook *JAN PHILIPSZ SCHABAELJE* zeer bequaamelyk van deeze onze benaaminge, wanneer hy in zyne *Vereeniginge der Belydenissen*, voorheenen gemeld, gedrukt 1674. *pag.* 34. of 1739. *pag.* 32. aanwyzende

wyl zy den Kinderdoop, als van Christus niet ingesteld, niet kunnen toelaaten. Maar ook ten Tweeden, om dat zy zich waarlyk, en in oprechtigheid zouden onderscheiden van de Wederdoopers; gelyk zy zich in het XI. Art. der Belydenisse van het Jaar 1630. hier op rond verklaaren, dat niemand, op de daar gemelde wyze gedoopt zynde, moet wedergedoopt worden (y).

Want dit is eene zekere waarheid, en een bewys, dat alle tegenspraake uitsluit, dat niemand alle de Mennoniten met dien haatelyken naam van Wederdoopers na waarheid aanduiden, en hen altoos onder die oude Oproerelingen tellen kan; om dat zy van hun in alles, behalven den Doop der Bejaarden alleen, niet minder verschillen, van het licht | Reden, waarom men zich tegen den Naam van *Wederdoopers* zoo ernstig aankant.

de de overeenkomst, die de *Waterlanders*, en *Vlamingen* in het stuk van den *Doop* hebben, aldus spreekt: " Belangende dit *Artikel des Doops*, wie " ziet niet, dat zy beiden hier in eendragtig zyn? " volgens hunnen algemeenen Naam *Doopsgezinden*, " welke daar uit ontstaat, om dat zy eenpaariglyk " den *Kinderdoop* verwerpen, en alleen bekennen " eenen *Doop*, die op de Belydenisse des Geloofs " geschied.

(y) Eigentlyk luiden deeze woorden in de *Belydenisse* aldus: " En alzoo de mensche op eene rechte " boete, en Schriftmaatig Geloove eens gedoopt " zynde, dien Doopen wy niet weder." Zie de *Belydenisse der Vereenigde Hoogduitschen*, en *Vriezen*, *Artik.* XI. *pag.* 73. in den druk van 1665. of *pag.* 58. in dien van van 1739. Zynde deeze de *Vierde* der (gelyk men ze noemt) *Algemeene Belydenissen*.

lichte van de duisternisse. 't Is wel waar, dat de Mennoniten in dit gezegende, en zachte Vaderland, door de Voorzienigheid van den alleen Goeden, en Magtigen God, en onder de heilzaame Bestieringe, en Begunstiginge van hunne Hoogmog. de Heeren Staten der Vereenigde Nederlanden, niets gevaars van deezen naam te wachten, of te vreezen hebben, waarom zy ook geene reden hebben voor zich zelven, om zich tegen dien naam aan te kanten: want het kan hun weinig schelen, met welken naame zy van sommige Geleerden uit enkele partyschap, en haat, den Godgeleerden niet oneigen, bestempeld worden: evenwel is er hun daarom aan gelegen, en dit is geene verdichte, maar de waarachtige reden, om welke deeze naam hun eenigsins afschuwelyk voorkomt, dewyl de Mennoniten om deezen naam alleen (z) in andere Land-

(z) Als wy onze *Martelaars-Boeken*, zoo dat door *T. J. van Braght*, als die door anderen voor hem uitgegeeven zyn, met opmerkinge nagaan, zullen wy bevinden, dat onder de beschuldigingen, om welke onze *weereloozc Geloofsgenooten*, zoo wel voor, als na den uitgang van MENNO SIMONS uit het *Pausdom*, ter dood veroordeeld wierden, doorgaans geene der minste was, dat zy den *Kinderdoop* afkeurden, en niemand, dan op de Belydenisse zynes *Geloofs*, doopten, ook dienvolgens sommigen, die reeds in hunne *Kindsheid* gedoopt waren, en tot hen overgingen, op hunne wyze met den *Doop* bedienden. Dies wierden zy ook alle zonder onderscheid

Landschappen/ daar de bloedige Pla-
kaaten/

ſcheid met den haatelyken naam van *Wederdoopers* beſtempeld; en dit was genoeg, om hen in hechtenisſe, en vervolgens ter dood te brengen; waarom ook de Schryver van den *Martelaars-Spiegel der Weerelooze Christenen* (welk Boek 1631. voor de eerſte reize in *Folio* gedrukt is) onder anderen zegt, *pag.* 54. dat het *Plakaat des Keizers* (te weeten dat 1535. is uitgegaan, waar van ſtraks noch iets gezegd zal worden) *principaal ziet op de geenen, die, den Kinderdoop verwerpende, zich op den Geloove lieten doopen, gelyk ook de Belydenisſen, en Sententien der Martelaaren in deezen Boek genoegzaam te kennen geeven.* Ondertusſchen meenen wy ook, dat tot dit *Plakaat des Keizers*, ('t welk het allereerſt 1521. op bevel van dienzelven *Keizer*, *Carel V.*, alom aangeſlagen, en ter uitvoer gebragt is, gelyk wy breeder hebben aangeweezen in het I. Deel deezer *Geſchiedenisſe*, *pag.* 2. in onze *Aanteken.* (a)) ten minſten tot deszelfs herhaalinge, gelyk het na dat jaar dikwerf vernieuwd is, wel de meeſte aanleidinge gegeeven hebben de menigvuldige oproerigheden, en buitenſpoorigheden, die met den jaare 1521, en 1522. onder het beleid van eenen *Nicolaas Storck* eenen aanvang namen, en, vervolgens door *Thomas Muntzerus* met geweld voortgezet wordende, afgrysſelyke opſchuddingen in *Duitſchland*, en elders hebben veroorzaakt. Terwyl nu deeze buitenſpoorige, en onſtuimige Menſchen niet alleen den *Kinderdoop* verwierpen, maar ook zelfs zommigen, die reeds by de echte *Voorſtanders* van den *Doop der Bejaarden* op de *Belydenisſe* hunnes *Geloofs* behoorlyk gedoopt waren, andermaal doopten, en daar benevens veelen deezer eenvoudige Zielen tot hen lokten, en in hunne verderfſelyke ſtricken verwardden, onder die behaagelyke verzekeringe, dat door hen nu het *Verheerlykte Koningryk van Christus* op aarde ſtond te worden opgericht, zoo is hier uit ontſtaan, dat zoo wel *onſchuldigen*, als *ſchuldigen* elendig omkwamen, wyl zy alle zonder onderſcheid op dezelve lyſt geſteld, en zelfs hier onder betrocken wierden de zulken, die nooit deel, of gemeenſchap aan die oproerigheden gehad hadden;

kaaten / als by voorbeeld dat Brussel-sche / door Karel den Vyfden, An. 1535. (a) afgekondigd / in kracht zijn / gedurig

den; waarom de meergemelde Heer MOSHEIM zeer wel zegt: „ Door deeze godloosheid van zommige „ *Wederdoopers* zyn de meeste Vorsten van Europa „ genoodzaakt geworden, om gestrenge Wetten tegen „ dit gansche Volk vast te stellen; uit welken hoofde „ tallooze persoonen van deeze lieden, zoo schuldi- „ gen, als onschuldigen, in gevolg van tyd jammer- „ lyk zyn omgebragt". Vide JOH: LAUR: MOSHEMII *Institut: Histor: Christian: Recent: Sac*: XVI. *Sect*: I. *Cap*: III. §. VIII. *pag*: 61. En noch eens spreekt die zelve Heer zeer opmerkelyk, en niet met onze gedachten overeenkomende aldus, *Sect*. III. *Cap*. III. §. VI. *pag*. 272, 273. „ Ik wenschte, dat men eenige by- „ zonderinge tusschen die elendige menschen in „ acht genomen, en niet allen, die leerden, dat „ alleen de Bejaarden met den heiligen Doop be- „ diend, en de Godloozen uit de Kerke geweerd „ moesten worden, zonder onderscheid om hals „ gebragt had. want niet alle hebben straffe „ moeten ondergaan, na dat hunne misdaad was; „ maar veele hebben alleenlyk hunne dwaalingen, „ die zy ter goeder trouwe, en zonder eenig bedrog, „ en godloosheid voorstonden, geboet. Doch zommi- „ gen boezemden het gemeene Volk hunne droome- „ ryen in, van een nieuw Burgerschap der Christenen „ op te richten, als mede van alle weereldlyke O- „ verigheden, Wetten, en strafoeffeningen te ver- „ nietigen; weshalven, *NB*. zoo ras de Naam van „ eenen *Wederdooper* gehoord wierd, terstond ook „ het denkbeeld van eenen oproerigen mensche, dat „ is, eene pest van den burgerlyken welstand, in „ de gemoederen gevormd wierd". Waarlyk! zeer wel gezegd, en waar aan wy ook volkomentlyk onze toestemminge geeven; gelyk ook de Heer SCHYN dit zelve stelt, I *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *pag*. 380.

(a) Men vind dit *Plakaat des Keizers*, in den jaare 1535. te *Brussel* afgekondigd, in alle onze *Martelaars-Boeken*, die in de voorleeden XVII *Eeuwe* gedrukt zyn.

rig onder dezelve straffe des doods/ en der verbeurtverklaaringe hunner goederen leeven/ even als die oproerige Wederdoopers wel eer/ tegen welken nochtans/als wederspannelingen/die Plakaaten zijn aangeslagen. Van dit gezegde hebben wy noch meer dan een voorbeeld in versche geheugenisse. Ja ten welken opzichte (b) de Protestanten zelve/ alleen om den naam van Dissenters, of anders gevoelenden/ in Poolen niet weinig gedrukt/ en vervolgd wierden. En inderdaad! dit is de waare oorzaak/ en geene andere/ (gelijk eenigen gansch verkeerdelijk meenen) om welke de Mennoniten, die den Doop der Bejaarden uit overtuiginge van het gewisse/ en niet door ydele inbeeldinge, door den waaren/ en van Christus/ en zijne Apostolen ingestelden Doop aanmerken/ en vast houden/ dien naam/ als haatelyk/ en lasterlyk te zyn/ oordeelen; en dit moeten zy des te meerder doen/ vermits zeer veele Leeraars der Mennoniten (onder welken ik belijde mede te behooren)

zyn, als in 4to, 1617. en 1626. te *Hoorn*, in de *Voorreden*; en in *Folio*, gedrukt 1631. te *Haarlem*, *pag.* 54. 1660. te *Dordrecht*, II *Deel*, pag. 113. en 1685. te *Amsterdam*, II *Deel*, *pag.* 35.

(b) Naamentlyk met betreckinge tot dat voorheenen gezegde, dat een quaade naam veeltyds aanleidinge geeft tot zwaare vervolginge; want het stuk van den *Doop* heeft tot deeze hier beoogde vervolgde *Protestanten* in *Poolen* geenen den minsten opzicht.

ren) eenen zeer grooten afschrik van den Wederdoop hebben / en veelen / die in hunne kindsheid gedoopt zyn / zoo zy geene andere reden van hunne veranderinge geeven kunnen / weigeren met den Doop der Bejaarden te bedienen (c).

Allerbest kunnen wy met den Naam *Mennonitische Christenen* bestempeld worden.

Uit dien hoofde zoude ik allen Mennoniten raaden / dat zy liever den naam van Mennonitische Christenen (d) behielden / op dat dus de Geleerden hunne moeite spaaren zouden met verscheidene / en nieuwe benaamingen na hun welgevallen uit te denken / of te versieren door de zoogenaamde Wederdoopers, gelyk zeker vermaard Heer gedaan heeft; en op dat zy dus ook hun / of anderen geene

(c) Dit komt over een, met het geen wy mede te vooren dies aangaande gezegd hebben; (zie pag. 54, enz. (p)) en blykt allenthalven klaar, dat wy aan de eene zyde ten opzichte van dit stuk ons niet *arglistiglyk*, noch met *beleid* zoeken te *bedekken*, maar rondborstig uitkomen, hoe wy hier over bestaan; aan de andere zyde, dat wy geenzins zoo volvaardig, en gereed zyn, om die geenen, die in hunne *Kindsheid* gedoopt zyn, op onze wyze met den *Heiligen Doop* te bedienen.

(d) Dit was zeker by uitstek goed, en pryſſelyk, als wy mede in ons *Voorbericht* voor het I *Deel* deezer *Geschiedenisse* breeder hebben aangemerkt; doch hoe veelen 'er ten huidigen dage zyn, die den Naam van *Mennoniten* verfoeijen, en verwerpen, is tot ons leedweezen maar al te wel bekend, terwyl zy zich onder den Naam van *Doopsgezinden* verbergen, en ondertusschen zeer verre van de *Leerwyzen*, *Gewoontens*, en *Schriftmatige Belydenissen* der aloude *Doopsgezinden* zyn afgeweeken; gelyk zulks met eenen geruimen tyd inzonderheid by sommigen in *Vriesland* is gebleeken.

geene gelegenheid aan de hand geeven tot die ongegronde beschuldiginge, als of de Mennoniten den eenvoudigen naam van Doopers, of Doopdryvers tot een zeer smaad verwyt, en eene trotze afzonderinge van andere Christenen in dit Vaderland hadden. Ik zwyge nu van andere zaaken, welke uit dienzelven geest van liefde (anders om gemeend) die, volgens het zeggen van den H. Paulus, geen quaad denkt (e), door de Geleerden beschreeven, en de op letter-oeffeningen zich toeleggende jeugd ingeprent worden.

Zommigen meenen evenwel, dat op hen het Grieks woord Katabaptista beter past (f). Maar dewyl dit woord [illegible] Dus

Zommige denken, dat de Grieksche Naam Katabaptista ons beter paste; en wat hier van zy.

(e) 1 Cor. 13: vs. 5.

(f) Gelyk wy mede van die gedachten zyn, en reden daar van in ons *Voorbericht* voor het I. *Deel* gegeven hebben. Want schoon het *Grieksche Werkwoord* Καταβαπτίζειν, *Katabaptizein*, van waar het Naamwoord Καταβαπτιστής, *Katabaptista*, zynen oorsprong heeft, by zommige *Grieksche Kerkelyke Schryvers* gebruikt word in de betekenisse van *Immergere, Obruere*; *Onderdompelen*, *Overstelpen*; als te zien is by *Joh. Caspar. Suicer. Thesaur. Ecclesi. Tom.* II. *Col.* 47. Zoo doet dit nochtans geenzins tot bewys, dat dit daarom de echte betekenis van dit *Woord* moet zyn; alhoewel het ook in dien zin by Schryvers van laatere tyden, als mede van de laatst voorleeden Eeuw, voorkomt. Vide *Joh. Jac. Hofmanni Lexic. Universal. in voce* CATABAPTISTÆ. Men moest, indien *Onderdompelen* de eigentlyke betekenis deezes woords was, dan toe, bewys bybrengen uit de beste oude Grieksche Schryvers; 't geen nergens (onzes [illegible]

dubbelzinnig is / en van de tegenpartyders een quaaden gebruik word / als men de eigentlyk betekent onderdompelen, en deeze gewoonte by de meeste Mennoniten noch in algemeen gebruik is / noch ook onder hen noodig gehouden word (g) / daarom kan deeze naam ook niet aan alle Mennoniten worden toegeëigend.

De Dompeldoop was by de eerste Christenen in gebruik;

Wel is waar / en den Geleerden bekend / dat onder de eerste Christenen de zoogenaamde onderdompeling (h) in zwang ge-

weetens) gedaan word; waarom de straks gemelde *Suicerus* zeer wel zegt: *Afferunt quidem Lexica hoc verbum, nullis tamen autorum exemplis ejus illustrant significationem.* Dat is: „ *De Woordenboeken brengen* „ *dit Werkwoord wel by, nochtans helderen zy deszelfs betekenisse door geene voorbeelden van Schryvers* „ *op.*" Dierhalven blyven wy, by 't geen wy 'er van gezegd hebben in ons *Voorbericht* voor het I *Deel*. Zelfs word dit *Woord* Καταβαπτίζειν, *Katabaptizein* ook nergens gevonden in de Schriften des *Nieuwen Testaments*.

(g) Niet alleen niet *by de meeste*, maar zelfs ook *by geene echte Mennoniten* is ooit de *Dompeldoop* in gebruik geweest, noch word elders in hunne schriften verdeedigd; maar die denzelven voorgestaan hebben, en noch oeffenen, zyn eigentlyk die geenen, die hunne voornaamste vergaderinge te *Reinsburg* hebben, en doorgaans *Collegianten* genaamd worden. Zie ook, wat wy van den *Dompeldoop* gezegd hebben in ons *Voorbericht*.

(h) Te weeten na de tyden der *Apostelen*; want het komt ons niet waarschynelyk, noch bewyslyk voor, dat *Christus*, of *Joannes de Dooper*, of de *Apostelen* ooit den *Doop der Onderdompelinge* gebruikt hebben, of hebben laaten gebruiken, maar dat dezelve, gelyk meer nieuwigheden, navolgens in de *Kerke* is ingevoerd; als wy dit mede in ons *Voorbericht* hebben aangemerkt.

gegaan heeft/ waar uit het voor ons zeker blykt / dat de Joodsche Meesters hunnen Doop der Joodengenooten (i) gehaald/ en tot hun gebruik overgebragt hebben; voornaamentlyk om dat 'er sommige Geleerden gevonden worden/ welke meenen/ dat dit gebruik van Onderdompelinge stand gehouden heeft tot op de tyden van Bernardus (k); van welke gewoonte sommigen meenen / dat het ruim/ en verfoeyelijk zeggen van Zwinglius zynen oorsprong heeft: Qui iterum mergit, mergatur; Die herdompelt, dat hy

(i) Zie over den *Doop der Joodengenooten*, in het *I Deel* deezer *Geschiedenisse*, *Hoofdst.* II. *pag:* 28, *enz.* omstandig gehandeld.

(k) Deeze is geweest *Bernardus*, *Abt van Clairvaux*, welke geleefd heefd in de *XII. Eeuw*, en gestorven is in den Jaare 1153. Ten tyde van deezen *Bernardus* schynt de *Dompeldoop* in de *Latynsche*, of *Westersche Kerke*, die men nu de *Roomsche* noemt, noch in gebruik geweest te zyn; en dit besluit men uit deeze zyne woorden, op welken ook de Heer *SCHYN* hier het oog heeft: *Ideo nudi nascimur in hoc seculo; NUDI etiam accedimus ad BAPTISMUM; ut nudi, et sine impedimento perveniamus ad cælum.* Dat is: „ *Hierom werden wy naakt in deeze wereld gebooren,* „ *ook komen wy NAAKT tot den DOOP; op dat wy* „ *naakt, en zonder eenige verbinderinge ten hemel* „ *zouden gaan.* vide *Bernard: sermon.* XLKI. *De Paupertate.* Doch of dit getuigenis genoegzaam is, om daar uit de algemeenheid van het gebruik des *Dompeldoops* in dien tyd vast te maaken, staat by ons in twyffel. Zie ook *Ger: Joann:* Vossius *De Baptismo*, *Dissputat:* I. *Thes.* VI. *pag.* 257. *in Folio*; of *in 4to*, *pag.* 31. *Carol. Mar.* Du Veil *in Acta Apostolorum*. En van *Bernardus* zie by *Guil. Cave Scriptor. Eccles. Histor. Liter. Part.* I. *pag.* 448. &c. En ook *Pillet Christel. Godgel.* III. *Deel*, *pag.* 70.

by gedompeld werde (l). Hy wilde zeggen, dat zy, die den Doop herhaalden, moesten verdronken worden. Gelyk, die Felix Mants, die, met deezen Zwinglius over dien Doop getwist had, te Zurig is verdronken geworden (m). Doch hoe gemeen ook onder de eerste Christenen het gebruik van dien Doop der Onderdompelinge geweest zy, zoo dat ook de Vrouwen haar geheele Lichaam ontbloot zynde, onder gedompeld wierden, hoewel, eerbaarheidshalven in de meeste plaatzen, gelyk men verhaalt, hier toe de bedieninge van Vrouwen, welke haar, als zy tot den Doop kwamen, op eene eerlyke wyze ontblootten, en afkleedden, gebruikt wierd; evenwel is die Doop van allen niet toegestaan, en vastgesteld. Zeer veele Oudvaders meenden, dat de Doop, door Besprenginge, en Overstortinge van, of met water geschied, genoegzaaam was, en van dezelve kracht, als die der Onderdompelinge. En zeker, niet zonder zeer bondige redenen; niet alleen, om dat het

Doch is naderhand afgeschaft.

onge-

(l) Aangaande *Zwinglius* hebben wy reeds in het I *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *pag.* 224. in onze *Aantek.* (E). Uit *Jac. Perizon. Comment. Histor. Sec. XVI. pag.* 106. aangemerkt, dat dit zeggen dien beroemden man ten onrechte is nagegeeven.

(m) Zie *G. Brandts Histor: der Reformatie*, I *Deel*, *pag.* 101. En van deezen *Felix Mants* ook in *T. J. Van Braghts Martelaars-Spiegel der Doopsgezinden*, II *Deel*; *pag.* 1. gedrukt 1685.

ongeloofelijk is / dat die drie duizend menschen / welke op eenen en denzelven dag der Gemeente zijn toegedaan; Hand. 2: 41. door Onderdompelinge gedoopt zijn geweest; maar ook om dat het woord Βαπτίζειν, Baptizein niet door Onderdompelen alleen / maar ook door allerlei Wasschen, als dat der handen, enz. in de Heilige Bladeren genomen word (n).

Maar dat hier van 't allergrootste gewigt is / en / ten minsten na onze gedachten / alle zwaarigheid ten aanzien deezer zaake opruimt / is / dat de Overstorting, en Besprenging des waters niet minder voldoet / om de beloofde zaak af te beelden / dan eene gansch naakte Onderdompeling: want de betekende zaak is Christus Bloed, en zijne reiniging van onze zonden. Dit zeer dierbaar bloed word in de Heilige Schriftuur niet genaamd het Bloed der Onderdompelinge, maar der Besprenginge. Hebr. 12: 24. en deszelfs Besprenging word door den Heiligen Geest voldoende geoordeeld / om ons van alle zonden / en ongerechtigheden te reinigen.

De Doop der Besprenginge kan genoegzaam volstaan, om dat het Bloed van Christus, 't geen hier door afgebeeld word', onder de Benaaminge van het Bloed der BESPRENGINGE in de Heilige Schriftuur voorkomt.

(n) Zie G. J. Vossius de Baptismo, in Vol. 6. [illegible] Disput. 1. Thes. 4. pag. 24. enz. Als mede, 't geen wy in ons Voorbericht voor het I Deel wegens de kracht, en het gebruik des woords βαπτίζειν, Baptizein, Doopen, in de schriften des Nieuwen Testaments, ge[illegible] hebben.

reinigen; Hebr. 9: 13/ 14. Weshalven het ons ten hoogsten moet voldoen / wanneer het teken met de betekende zaake zeer wel overeenkomt / en eene volleedige kracht heeft / om ons op het zekerste van zoodanige eene Heilige Verborgendheid te onderrichten / te weeten de afwasschinge onzer zonden; en waarlyk / dit stelt ons dat teken der besprenginge / en uitstortinge des waters op eene uitmuntende wyze voor oogen: waarom de H. Geest niet alleen die spreekwyze dikwils gebruikt in de gewyde Schriften; (zie Esai. 52: 15. Ezech. 36: 25. 1. Petr. 1: 2. Hebr. 12: 24.) maar hy belooft ons ook door de Besprenginge van rein water de afwasschinge onzer zonden door het bloed van Christus, en dat wel als door de Besprenginge van zyn Bloed; en dus worden wy ten vollen / en op de krachtigste wyze verzekerd / dat de Doop / alleenlyk door Besprenginge verricht / van alle kanten voldoet / en de betekende zaake zeer wel afschaduwt / en verbeelt / naamentlyk om de vergeevinge, en afwasschinge onzer zonden door de Besprenginge des Bloeds van Christus aan ons te verzegelen. Dit bevestigt de heilige Apostel op het nadrukkelykste; Hebr. 9: 13/ 14. Want indien het bloed der stieren, en bocken, en de assche der jonge koe, BESPRENGENDE de onreinen, [hen] heiligt tot reinigheid des vleesches: Hoe veel te meer

zal

zal CHRISTUS BLOED (dat het Bloed der BESPRENGINGE is; Hebr. 12:14.) uwe conſcientie reinigen van doode werken, om den leevenden God te dienen? Om nu niet eens te zeggen, dat in deeze onze Noordelyke, en koude Landen de Onderdompeling niet wel ten allen tyden kan bediend worden; ten minsten de liefde tot den evenmaasten zoude ons verbieden, de kraamvrouwen, zieken, en die op den oever des doods leggen, door Onderdompelinge te doopen: weshalven onze meeste Gemeentens den Doop alleen door uitstortinge van water op het hoofd des geenen, die gedoopt moet worden, beoeffenen, vastelyk geloovende, dat de menigte van water, al was het van den geheelen Oceaan, niet kan voldoen tot afwasschinge onzer zonden, zoo de Doop niet door een ongeveinsd geloove, en waare bekeeringe van ons ontfangen word.

De naamen, door welken de Mennoniten gemeenlyk onderscheiden worden, zyn Waterlanders, Vlamingen, Vriezen, en Hoog Duitſchen, buiten twyffel hun gegeeven na de verscheidene oorden, welken zy bewoond hebben, en geensins om eenig verschil des geloofs, en der leere (o). De naam van Oekewallisten, Galenis-

Van waar de *Naamen*, met welken de *Mennoniten* doorgaans bestempeld worden, hunnen oorſprong hebben.

(o) *G: Brandts Histor. der Reform.* I *Deel*, *pag.* 179 *en* 405. In welke aangetoogene plaatzen die Schryver deeze

lenisten, en Apostoolschen komt van hun, onder welken de scheuring is ontstaan; te weeten van Oeke Wallis, eenen Priest / van Galenus Abrahamsz, en van Samuël Apostool, beiden Geneesheeren geweest zynde in deeze stad. Te weeten / Galenus Abrahamsz aan de eene zyde ontkennende / en Samuël Apostool, die myn geëerde Amptgenoot geweest is / aan den anderen kant hield staande / en verdeedigde de Eeuwige godheid van Christus, de volstrekte Rechtvaardigmaakinge door zyn Bloed, en den Zichtbaaren stand van Christus Kerke op aarde; gelijk Casparus Commelin (p) in zyne Beschryvinge van Amsterdam zeer

wel

deeze Benaamingen der Mennoniten aan hunne byzondere Verdeeldheden, en Verschrickelyke Verwarringen, (zoo als hy ze noemt) en niet aan de Oorden hunnes verblyfs, of oorspronks toeschryft: dat echter zeer mis is; terwyl het buiten alle tegenspraake zeker is, dat zy deeze Naamen van de Landen, in welken zy zich neder gezet hebben, ontfangen hebben. Zoo wierden de Mennoniten, die in Duitschland woonden, Hoogduitschen, in Vlaanderen, Vlaamschen, of Vlaamingen, in Vriesland, Vrieschen, en in Holland, of wel in een gedeelte van Noordholland, Waterland genaamd, Waterlandschen geheeten. Nu is wel waar, dat deeze alle onderscheidene Belydenissen gehad hebben, welke ook noch met die byzondere Benaamingen bekend staan, doch zy verschillen geenzins in de weezendlyke stukken des Zaligmaakenden Geloofs, als uit de Vereeniginge der Belydenissen van Jan Philipsz. Schabaelje, voorheenen, pag 42, gemeld, en uit den inhoud der Belydenissen zelve bondig blykt. En dus kan men aanmerken, dat het hier mede gelegen is even, als met de Fransche, Engelsche, Hoog- en Nederduitsche Hervormde Kerke.

(p) Zie Casp. Commelini Beschryvinge van Amsterdam, in Folio, I Deel, pag. 500.

wel heeft aangetekend: van welke zaaken ik niet meer zal zeggen, dewyl alle hoop niet schynt verdweenen te zyn, om die beklaagelyke verdeelinge weder te heelen, zoo God onze beginsels zegene (q).

Drie byzondere Gemeentens zyn 'er thans voornaamentlyk in deeze stad, van welke elke haare byzondere Leeraars, en huishoudinge heeft. Die der Galenisten, welke de grootste is, en uit omtrent 2000 leeden bestaat, heeft twee Kerkelyke vergaaderplaatzen (r), in welke op Zondag twee maalen gepredikt word, behalven dan noch de Oeffeningen over Schriftuurplaatzen. Die der Apostoolschen, welke in de Zon hunne vergaderinge hebben, en uit omtrent 700 leden (s) bestaan, voor welken op ieder Dag des Heeren ingelyks twee Leeraars

Drie byzondere *Gemeentens* der *Mennoniten* zyn 'er binnen *Amsterdam*, die de voornaamste zyn.

(q) De Eerw. Heer *SCHYN* heeft hier het oog op een *Tractaatje*, door zyn E. in den jaare 1723. uitgegeeven in 8. onder den naam van *ONTWERP tot Vereeniginge der Doopsgezinde Christenen*, enz. waar van in het Vervolg op het einde van het XXII. *Hoofdst.* nader zal gesproken worden.

(r) Te weeten, by het *Lam*, en den *Toren*, in welker eene des voor-, en de andere des namiddags ieder *Zondag* by verwisselinge, en dan noch des *Woensdag avonds* in de Maanden *October*, *November*, *December*, *Januarius*, *Februarius*, en *Maart*, by den *Toren* gepredikt word. De *Oeffeningen over Schriftuurplaatzen*, van welke de Heer *SCHYN* vervolgens gewag maakt, pleegen voor deezen des *Zondags avonds* in de Vergaderplaatze, *het Lam* genaamd, gehouden te worden, doch zyn nu al zedert eenige jaaren afgeschaft geweest.

(s) Tegenwoordig omtrent 600.

Leerredenen gedaan worden (t). Die der Vrieschen, welke in hunne Kerke / de Arke Noachs genaamd / gedurende de acht Zomermaanden eens / doch in de vier Wintermaanden tweemaal prediken (u) / en omtrent twee / of drie honderd ledemaaten uitmaaken. Maar schoon deeze Gemeentens van elkanderen onderscheiden zyn / nochtans komen zy dus in de meeste Geloofspunten overeen / dat het geensins noodig was / afgescheidene Gemeentens te hebben / zoo maar de liefde tot waarheid / en vereeniginge hun een weinig meer ter harte ging. Ons genootschap (v) / (behalven die der Galenisten, en Vrieschen) bestaat uit veertig Gemeentens / welke jaarlyks te Amsterdam in de Kerk van de Zon, by wyze van Synode / uit onze Nederlandsche Provincien (w) onderling by eenkomen / tot gemeene nut:

(t) Daar en boven word nu ook zedert eenige jaaren herwaarts in de vier Wintermaanden, *November*, *December*, *Januarius*, en *Februarius*, des *Woensdags avonds* in de Vergaaderplaatze, de *ZON* genaamd, gepredikt.

(u) Doch naast eenige weinige jaaren prediken zy in de *Arke Noachs* het gansche jaar door maar eens des Zondags voor den middag, alleenlyk de dagen van *Doop*, *Avondmaal*, *eersten Paasch*, *Pinxter-*, en *Kersdag*, als mede *Biddag* uitgezonderd, wanneer 'er voor-, en namiddags, of 's avonds gepredikt word. Ook bestaat deeze Gemeente nu uit omtrent 200 Ledemaaten.

(v) Naamentlyk dat tot de *Apostoolschen*, of de *Kerk de ZON* behoort.

(w) Te weeten uit *Zuid-en Noord-Holland*, het

Sticht

[illegible] Byeenkomste behooren, en ten dien einde aangeschreeven worden.

(*) chter geschied dit in sommige Gemeenten moet,

200 Ledemaaten.

(v) Naamentlyk dat tot de *Apostoolschen*, of de *Kerk de ZON* behoort.

(w) Te weeten uit *Zuid- en Noord-Holland*, het *Sticht*

nuttigheid / en om het welzyn / en de Opbouwinge der Gemeentens te bevorderen / zoo 'er iets by de eene / of andere derzelve ontbreekt; ja ook / indien het de toestand der zaaken vereischt / van oneenigheden / die hier / of daar ontstaan mogten zyn / by te leggen.

Ieder Gemeente in 't byzonder heeft haare Bedienaars des Goddelyken Woords / Diakonen / en ook de grootste Gemeentens Diakonessen. Oudtyds was het onder de onzen gebruikelyk / de gebeden voor / en na de Leerredenen met gebogene knien / zoo van de Leeraars / als der mannen in de vergaderinge / in stilte uit te storten / om welken wel / en behoorlyk te doen / de Leeraar de voornaamste zaaken voor den aanvang der zelven kortelyk voorstelde; maar nu is in alle de Gemeentens der Waterlanderen; Vlamingen, en / zo ik my niet bedriege / der Vrieschen deeze gewoonte buiten gebruik geraakt / en de gebeden worden nu door eene luide stemme uitgestort. 't Heilige Avondmaal word gevierd onder de twee gedaantens van Brood, en Wyn; en de Doop doorgaans in onze Gemeenten tweemaal 's Jaars geoeffend (x). By 't bie-

Wat verder in de bestieringe, en bedieninge der *Gemeentens* plaats heeft.

...ck van *Utrecht*, *Gelderland*, en *Overyssel*; ten-...l ook eene *Gemeente* uit *Oostvriesland*, naamentlyk ...*bden*, en die van *Hamburg*, of *Altona* tot deeze ...lyksche Byeenkomste behooren, en tendien einde ...geschreeven worden.

(x) Echter geschied dit in zommige Gemeentens moet,

'T vieren van 't Avondmaal gebruiken zommige Gemeentens / bezonder de Waterlandsche, tafels / aan welke zy geenen / die de Heilige Gemeenschap zullen oeffenen / aanzitten / en na 't gebruiken des Avondmaals weder na hunne plaatzen gaan: gelyk men by de Hervormden gewoon is te doen. Maar onder de Vlamingen deelt de Leeraar, van eenen Diaken gevolgd wordende / die het brood draagt / aan eenen iegelyken Lidmaat der Gemeente, die op zyne plaatse blyft zitten / het gebroken brood toe / dat / met de hand aangenomen zynde / zoo lang bewaard word / tot dat alle de Ledemaaten het Brood ontfangen hebben; en dan eet men / tot des te meerder teken van broederlyke eendragt / gemeentlyk met elkanderen. Onder het breeken des Broods word of het Lyden van Christus uit het Euangelium overluid geleezen / of een Psalm, die op het lyden slaat / gezongen; gelyk ook onder het drinken van den wyn de XXIII. Psalm gezongen word (y). De-

meer, in de meeste minder reizen in het jaar, naar 'er *Aankomelingen* zyn.

(y) Staat omtrent het gebruik van den *Wyn* het *Heilig Avondmaal* in acht te neemen, dat, de *Leeraar*, die eigentlyk de Bedieninge heeft, den *Drinkbeker*, na alvoorens uit denzelven gedronken te hebben, eerst aan den in dienst zynde *Dienaar*, en daar na aan eenige dichts by den *Predikstoel* zittende Leeden overhandigd hebbende, dezelve vervolgens door eenigen der *Diakenen* aan de ove-

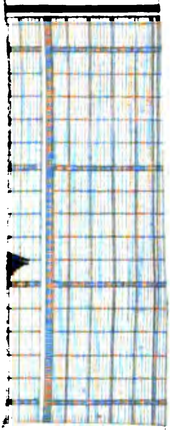

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (word
ook wel in sommige Gemeenten onder het zingen,
geëf, en gebruiken van den Wyn de: CXXXIIIste
Psalm gezongen. [illegible]
[illegible]

2

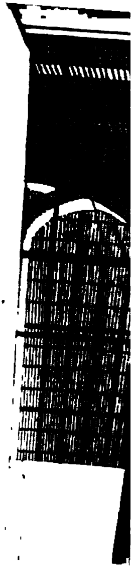

Drinkbeker, na alvoorens uit denzelven ge[illegible] hebben, eerst aan den in dienst zynde *Diakenen*, en daar na aan eenige dichts by den *Predikstoel* zittende Leeden overhandigd hebbende, dezelve vervolgens door eenigen der *Diakenen* aan de gehe[illegible]

ze gewoonte is onder de Vlamingen zeer gemeen / en heeft ook in veele Gemeentens plaats. Voor 't Gebruik des Heiligen Avondmaals word eene Proefpredikatie / gelijk voor 't Bedienen van den Doop eene Belydenis-Predikatie gedaan over alle de Hoofdstucken des Geloofs. Veel veele voorbeelden van zulke Leerredenen kan de Leezer / die des begeerig is / by de Schryvers vinden / die wy in 't Hoofdstuk der geenen / die Leerredenen nagelaaten hebben / hier achter aanhaalen; en wel byzonderlijk in de Feest-Stoffen van mynen wel eer zeer geliefden Amptgenoot Michaël Fortgens, eenen Man van zaliger nagedachtenisse. De Diakonen bekleedden van ouds hun ampt / zoo lang zy leefden; doch thans in de meeste Gemeentens maar voor eenige jaaren. Hunnen Dienst / Order / Verkiezinge / en Bevestiginge kan de Leezer vinden in onze Geloofsbelydenissen in de Hoofdstukken, die daar van handelen. Dit is dierhalven de waare tegenwoordige staat der Mennoniten.

Onder de Mennoniten, 't is waar / zyn wel veele scheuringen geweest / en / dat men met harteljk leedweezen bekennen moet / Dat de Oneenigheden onder de Mennoniten niet zoo

Vergaderinge word' rond gedragen. Inmiddels word ook wel in sommige Gemeentens onder het zamenkomen, gebruiken van den Wyze des CXXXIIIste Psalms gezongen.

zeer over de *Leerstucken des Geloofs*, als wel over het *Huishoudelyke* ontstaan zyn.

moet / dikwils om al te geringe oorzaaken / waar van daan die naamen (z) van Waterlanders, Vlamingen, Vrieschen, en anderen by de Schryvers gebonden worden: maar hier op staat wel te letten / dat deeze verschilligheid / en oneenigheid byna alleenelyk uit de Kerkelyke Tucht, en niet zoo zeer uit het onderscheid van Leerstucken des Geloofs haaren oorsprong genomen heeft. Immers dit is ten hoogsten waar / en 't blykt zeer duidelyk uit alle de goedgekeurde Belydenissen, van wederzyden uitgegeeven / en aangenomen / dat 'er naulyks ooit eenig ander geschil zich opdeed / dan ten opzigte van eene meer bepaalde Kerkelyke Tucht, den Ban, de Mydinge, de Menschwordinge van Gods Zoon, en de Voetwasschinge; welker drie eerste de bron / en oorzaak zyn geweest van meest alle (a) de Scheuringen der

(z) Men moet wel aanmerken, dat de Heer SCHYN hier niet wil zeggen, dat deeze *Benaamingen* van *Waterlanders*, *Vlamingen*, en *Vrieschen* eigentlyk uit die Oneenigheden gesprooten zyn; want zulks streed rechtdraads, tegen het geen zyn Eerw. voorheenen *pag*: 77. gezegd heeft: Maar dat deeze, en diergelyke *Naamen* by de schryvers uit misverstand, en onoplettendheid in eenen verkeerden zin zyn opgevat, en misbruikt geworden, even als of zy uit deeze verdeeldheden waren voorgekomen.

(a) *Meest alle*, zegt de Heer SCHYN zeer wel; want behalven die zoo beruchte *Scheuringe*, in den jaare 1664. tusschen Dr. SAMUEL APOSTOOL, en Dr. GALENUS ABRAHAMSZ DE HAAN voor-

der Mennoniten. Weshalven zulke Godgeleerden, en Geschiedschryvers niet weinig misstasten/ die schryven/ dat 'er onder de Mennoniten zoo veele/ en verscheidene gezintens/ en gevoelens zyn/ dat men hen met recht een Legioen mag noemen. Althans in gansch Nederland zyn/ voor zoo veel my bekend is/ heden ten dage alleen maar vier onderscheidingen van eenigen naam/ welker grootste gedeelte meer en meer tot eene heilzaame eendragt zaamensmelt/ en tot onderlingen vreede geneigd is/ terwyl de Leeden der Gemeentens over en weer tot des Heeren Tafel genoodigd/ en toegelaaten worden. Want niet alleen wierd 'er A. 1630. den 5. October te Amsterdam eene vereeniging getroffen tusschen de Vlamingen, en vereenigde Duitschers, en Vrieschen, gelykuitde Geloofsbekentenisse toen gedrukt blykt (b); maar ook is tusschen de

Waarom ook dikwert op *onderlinge Vereenigings* is toegelegd.

voorgevallen, van welke voorheenen *pag*: 78. reedsgesproken is, en die wel deegelyk uit het verschil over de Leere des Zaligmaakenden Geloofs ontstond, is my niet bewust, dat eene diergelyke ooit, of ooit onder de *Mennoniten* heeft plaats gehad.

(b) Deeze *Geloofs-Belydenis* is benevens de *Vreede-handelinge*, en verscheidene stucken daar toe betreckelyk gedrukt te *Amsterdam*, 1630. *in* 8. by *Jacob Aartsz Colom*. Terwyl reeds voor dien tyd, naamentlyk in den jaare. 1627, door de *Vlaamsche Mennoniten* te *Amsterdam*, *met Toestemminge van veele andere Gemeentens*, *hunne Geloofs-genooten*, op eene onderlinge Vereeniginge was toegelegd, en ten dien einde een *Brief tot Vreede-Bereidinge*, getekend in *Amster-*

Vlaamsche, en Duitsche Mennoniten in den jaare 1649. in de maand Juny te Haarlem eene Vereeniging vastgesteld; als te zien is uit hunne Handelingen, te Vlissingen A. 1666. gedrukt (c). Zoo dat tans meest alle/ en de grootste gemeentens in Holland uit zaamengevoegde/ en vereenigde leden van Waterlanders, en Vlamingen bestaan: zulks deze naamen meer en meer uitsterven; en/ dat wel te bezeffen staat/ om allen twist/ en verschil/ zoo veel mogelyk was/ uit te roejen/ is men A. 1649 eenpaariglyk overeengekomen/ dat de drie voorgemelde/ en toen reeds uitgegeevene Belydenissen, naamentlyk die van het Olyftakje, de Amsterdamsche van 1630, en de Dordsche van 1632, ten grondslag van vreede gelegd/ en aangenommen zouden worden (d). Weshalven genoegzaam

Amsterdam, 26. *September*, 1627. als mede eene *Vreede-Presentatie* alom verzonden, en aangeboden wierd, welke twee stucken benevens het *Olyftaxken*, of *Schriftuurlyke aanwyzinge, over wat Lieden de Vreede Gods staat, ook hoe dezelve tot Vreede, en Eenigheid verpligt, en verbonden zyn*, gedrukt zyn te *Amsterdam* voor de eerste reizer 1629 *in* 4. by denzelven *Jacob Aartsz Colom*; en navolgens verscheidene maalen herdrukt, als 1636, 1647, en 1661.

(c) Deeze *Vreedehandeling*, *Ao.* 1666. *in* 8. gedrukt te *Vlissingen*, by *Geleyn Jansz*, met de *Belydenissen*, en noch eenige andere stucken daar by gevoegd, is reeds voor dien tyd op zich zelven, zonder iets anders daar by, gedrukt te *Amsterdam*, voor *Pieter Arentsz*, 1664. *in* 4.

(d) Behalven deeze *Vreedehandelingen*, door den Heere

zaam door geheel Holland, Westfriesland, Zeeland, het Sticht van Utrecht, Overyssel, en Vriesland, behalven alleen te Amsterdam, en Haarlem, als mede eenige onder de Gemeentens der Oude Vrieschen, alle de Gemeentens/ en derzelver leeden in alle steden/ en dorpen in eene Kerke te zaamen komen/ om den Godsdienst te oeffenen/ zonder eenige onderscheidinge van benaaminge. (e)

Men

Heere *SCHYN* gemeld, is 'er ook noch in den jaare 1647. eene zeer groote *Kerkelyke Handeling* gehouden binnen *Amsterdam*, op welke byeenkomste afgezondenen zyn verscheenen uit *Zuid-* en *Noord-Holland*, *Vriesland*, *Groningen*, *Sapmeer*, en *Embden*, en by welke gelegendheid de daar vergaderde *Oudsten*, *en Leeraars der Vereenigde Duitsche*, *Vriesche*, *en Waterlandsche Gemeentens* den Vreede hebben aangeboden aan de *Vereenigde Vlaamsche Gemeentens*, *en aan alle anderen*, *onder dezelve sorteerende*; *enz.* Als te zien is uit een Boekje, genaamd *Waterlandsche Gemeentens Vreede-Præsentatie aan de Vereenigde Vlaamsche Gemeenten*, &c. *Mitsgaders Vreede-Spoor voor alle Doopsgezinden*, *enz.* gedrukt 1667. *in* 8. Van welke *Handelinge* (die, voor zoo verre my bewust is, niet gedrukt is, maar wel de *Vreede-Præsentatie*) de Eerw. ENGEL ARENDSZ VAN DOOREGEEST gewag maakt in zyne *Voorreden* voor de *Belydenisse* van *Hans de Rys*.

(e) Te weeten met betreckinge tot de *Waterlandsche*, en *Vlaamsche Gemeentens*; want buiten deeze is het zeker, dat niet alleen de *Vrieschen* in verscheidene Steeden, en Dorpen afzonderlyke Vergaderingen hebben, en eene *Societeits-Byeenkomste* jaarlyks op zich zelven onderhouden, schoon zy zonder onderscheid de Leeraars der andere *Mennoniten* op hunne Predikstoelen verzoeken, en toelaaten; maar ook zyn daarenboven de *Oude Vlamingen*, of *Oekenwallisten*, van welken straks gesproken word, van alle andere

De Oekewallisten, dus genaamd na Uke Wallis, verschillen in weinige zaaken met de overige Mennoniten.

Men vindt 'er ook nogh / die onder de Mennoniten eene meer byzondere Kerk uitmaaken / en deeze worden Oekewallisten genaamd / na hunnen voornaamsten voorstander / Uke Wallis, eenen Vries; die echter in de Vereenigde Nederlanden, en ten aanzien der overige Mennoniten, nauwelyks in aanmerkinge komen / en in een klein getal bestaan. Zy volgen nogh de strenge bevattinge van Menno Simons in 't stuk van den Ban, en de Mydinge der afgesneedenen; ook hebben zy de Voetwasschinge onder hen in gebruik (f). Echter in Lithauwen,

andere *Mennoniten* geheel en al afgescheiden, en op zich zelven.

(f) Over de *Voetwasschinge*, het *Gebruik* derzelve, en het *Onderscheid*, dat hieromtrent tusschen die *Oude Vlamingen*, die *Oekewallisten*, of ook wel *Groningers*, en die, welke *Dantzigers* geheeten worden, plaats heeft, hebben wy omstandig gesproken in het I *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *X. Hoofdst. pag.* 357. *enz.* in onze *Aanteken.* (*o*). Alleenlyk dienen wy hier nu noch by te voegen, dat de *Oekewallisten*, of *Groningers*, deeze plegtigheid der *Voetwasschinge* by, of na de onderhoudinge des *Heiligen Avondmaals* in gebruik hebbende, deeze reden voor dit hun doen geeven: „ Deeze Oeffeninge wordt te regt van ons
„ by 't gebruyk des Avondmaals nog onderhouden,
„ terwyl Jesus, de wyste Leeraar, goedgevonden
„ heeft om het by het houden des Avondmaals te
„ oeffenen en in te stellen. Ook schikt het zig daar
„ byzonder wel by: terwyl een oormoedige ver-
„ kleininge of *Vernederinge* niet alleen *onder Godt*,
„ maar ook *voor*, en *onder malkander*, zoo zeer
„ noodig is by een *Godtvrugtige Nagtmaalhoudinge*,
„ die ter *gedagtenisse* van de *allerdiepste Vernederinge*
„ van *Jesus* voor Godt zyn Vader, en ten *goede*

„ van

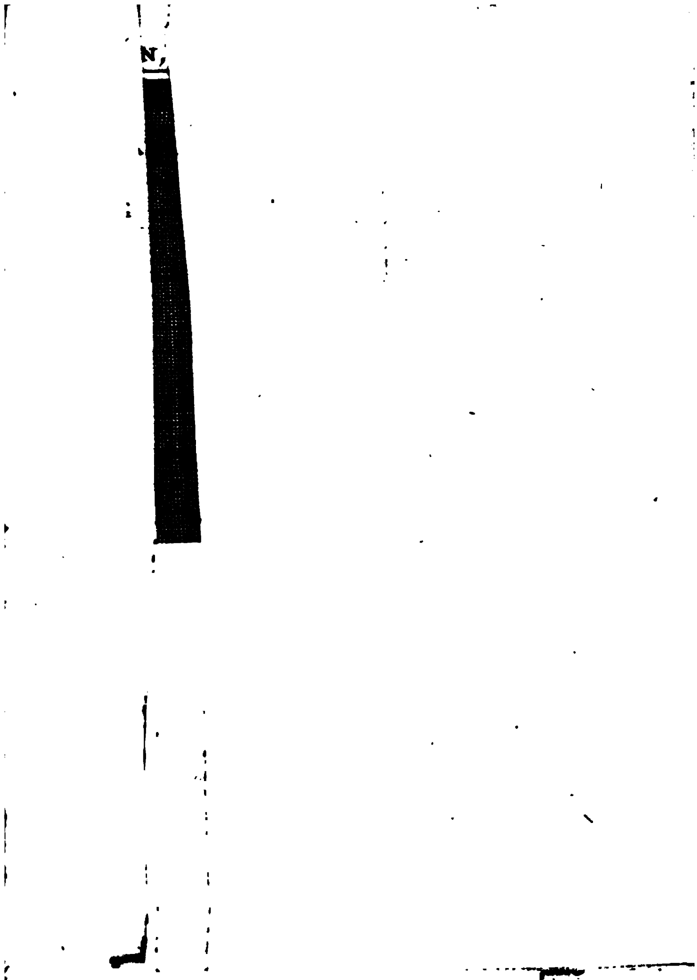
N,

wen, als mede in / en omtrent Dantzig hebben zy grooter / en talryker Gemeentens / in welke die bepaalde huishouding / en kerkelyke tucht plaats grypt: maar ten opzichte der overige leerstukken des geloofs houden zy zich aan dezelve Belydenissen der Mennoniten in Nederland, inzonderheid aan die der Vlaamingen; dies zy in alle de overige voornaame Geloofsstukken met hun overeenstemmen / 't geen duidelyk genoeg blykt uit hunne Belydenisse / die zy A. 1678. (g) in 't licht gegeeven hebben;

,, *van ons* dan gehouden wordt. Waar toe Christus ,, de Oeffeninge der *Voetwasschinge* voor *nuttig* ,, schynt ingezien te hebben, en daarom ook geoeffend heeft". Zoo spreeken zy in hunne NUTTE BYBEL-OEFFENINGE *over gewigtige Waarheden en Toestanden des Christendoms*, *vervat in Vraagen*, *en Antwoorden*: *en uitgegeven van de Opzienderen der Doopsgezinden tot Groningen*, *die men de Oude Vlamingen noemt. enz.* Gedrukt te *Groningen* by *Pieter Bandsma*, 1738. *in* 8. *pag.* 106, 107. *vraag.* 31. Een Boekje, dat zeer bequaamelyk, als eene *Geloofs Belydenis* dier Lieden, kan worden aangemerkt, ten minsten dat hunne gansche *Leere des Geloofs* in zich bevat, ook in de gewigtigste stukken met die van andere *Mennoniten* overeendraagende.

(g) Dit is die *Geloofs Belydenis*, van welke de Heer SCHYN in het I Deel deezer *Geschiedenisse*, *Hoofdst.* X. *pag.* 351, *enz.* omstandig gesproken heeft, die in het hoofdzaakelyke, de *Voetwasschinge* voornaamentlyk uitgezonderd, met alle de andere *Belydenissen der Mennoniten* overeenkomt, doch die eigentlyk tot die *Oude Vlamingen*, die *Dantzigers* genaamd worden, behoort. Ondertusschen word my bericht, dat men in 't kort eene uitvoerige *Belydenisse* dier Lieden te verwachten heeft. Ook hebben zy in den jaare

ben; doch in hunne kleederen/ en huis-cieraden zyn zy minder opzichtelyk.

Blykt dus, dat het Verschil der Mennoniten onder elkanderen, zeer gering is.

Zoo dat van ten vollen waarachtig is/ dat byna de geheele verscheidenheid der Mennoniten niet zoo zeer geleegen is in geschillen over de leerstukken des geloofs / als wel ten grootsten deele over de uiterlyke huishoudinge / en de meer / of min verdraagzaamheid / tot welke de Grootste Gemeentens in ons Nederland meer en meer overhellen: want alle de Belydenissen, 't zy van de Vrieschen, 't zy van de Waterlanders, uitgegeeven / en by de Gemeentens aangenomen / verschillen onderling zoo veel niet / dat het eene billyke / en voldoende oorzaak kan zyn / om zich langer van elkander en gescheiden te houden.

Dit heeft J. P. Schabalie zeer klaar getoond in zyne Vereeniginge der Belydenissen, enz.

Dit heeft de Eerwaarde Man / Jan Philipse Schabalie, in den jaare 1674. overtuigelyk genoeg betoogd in zyn geleerde werkje / dat hy in 't Nederduitsch heeft uitgegeeven / onder deezen titel: (h) Ver-

jaare 1671. eene *Belydenisse* uitgegeeven in 't *Hoogduitsch*, bestaande uit 22 *Hoofdstucken*, mede van den zelven aart ten aanzien der Zaligmaakende Waarheden des Geloofs, door de bezorginge van GEORGE HANSZEN, van wien wy mede in het I *Deel*, *pag.* 351, *enz.* in onze *Aantek.* (m) breeder gesproken hebben. Dient noch met een kort woord aangemerkt te worden, dat deeze *Dantziger Oude Vlamingen* mede te *Amsterdam* eene *Vergaderplaats* hebben, in welke ieder Zondag eens gepredikt word des voormiddags, bestaande hunne Gemeente alhier uit iets min, of meer, dan *Zestig Ledemaaten.*

(h) Vereenigingh van de principale artykelen des Geloofs eeniger Doops-gesinde Gemeynten, die men noemt Waterlanderen, Vlamingen, en Duytschen, getrocken uyt haare uyt-gegevene Confessien. Waar uit men zien kan het kleyn, en nietig verschil derzelver Confessien. Tot dienst van alle vreed'-lievenden, door J. P. S. dat is; Jan Philipsz. Schabalie.

In dit Boekje beweert die Eerwaarde Man eene zeer naauwkeurige onderlinge overeenkomst in het stuk van God, en zyne Eigenschappen, van de Drieëenheid, van 's Menschen Scheppinge, Val, en Wederoprechtinge, van 's Menschen vermoogen voor, en na den Val, van de Menschwordinge des Zoons Gods, van de oorzaake zyner Komste in de Weereld, en de afdoeninge der Wet, van Christus Ampten, van Christus sterven, en de waardigheid zyner Gehoorzaamheid, van zyne Begraavinge, Verryzenisse, en Hemelvaart, van Christus Priesterlyke Ampt in de Heerlykheid, van de Gemeente Gods, van de Dienaars der Kerke, en hunne Verkiezinge, en Bevestiginge, van de Heilige Bondzegelen, van den H. Doop, en deszelfs inwendige beteekenisse, van het H. Avondmaal, en deszelfs innerlyke, of verborgene beduidinge, van de Voetwasschinge, van den Hu-

(h) Van dit Boekje is reeds voorheenen gewag gemaakt, *pag.* 42. in onze *Aanteken.* (*e*).

Huwelyken ſtaat, van den Ban, en Mydinge der verkeerde Afvalligen, van het Ampt der Overigheid, van het Eedzweeren, van Chriſtus Wederkomſte, van de Verryzeniſſe der Dooden, en van het Laatſte Oordeel. In alle deeze Geloofsſtukken / zoo als dezelve in de byzondere / en onderſcheidene Belydeniſſen der Mennoniten gevonden worden / toont die Eerw. Schryver zoodanig eene overeenkomſt / en zaamenſtemminge / dat 'er waarlyk / by aldien de Leeraars der Mennoniten deeze Belydeniſſen wilden houden voor eene Regelmaat van Eensgezindheid, niets over blyft / 't welk hunne geheele vereeniginge / en zaamenvoeginge zoude kunnen beletten.

weshalven men geenzins alles gelooven moet, wat van de Geſchillen der Mennoniten door zommigen is aangetekend.

Uit alle welke zaaken blykt / dat men niet alles gelooven moet / noch voor waarheid aanneemen / dat in vroeger / en laater tyden door de Schryvers / aangaande zoo veelerleye geſchillen in geloofszaaken / en menigvuldige Secten der Mennoniten, uit den eenen / of anderen Tegenſtreever / of Afvalligen getrokken / en den onkundigen op de mouw geſpeld is. Onder deezen zyn voornaamentlyk (i) Obbo Philipsz, en (k) Her-

(i) Deeze *Obbe Philipsz* heeft in zyn leeven een zeker vuil geſchrift opgeſteld, dat na zynen dood (die ingevallen is in den jaare 1568.) te *Amſterdam* gedrukt is, 1609. *in* 8. voerende deezen *Titel*: BEKENTENISSE OBBE PHILIPSZ. *Waer mede hy* vert-

(k) Herman Moded: van welken de eerste een Mennonitische Demas geweest is/ die/ tot de Roomsche Kerke wederkeerende/ haar ten gevalle/ en op dat hy vruchten zyner oprechte Bekeeringe (anders gemeend) geeven zoude/ eene Geschiedenisse van de scheuringen, en verdeeldheden onder de Mennoniten zaamengesteld heeft. De ander was/ volgens het getuigenis van G. Brandt, in zyne Historie der Reformatie (l)/ een krakeelzuchtig man/ onrustig van gemoed/ en geest/ en die in zyne verhaalen uit den gemelden Obbo Philips opteellen zeer groote/.

verclaert, zyn Predick-ampt sonder wettelyke beroepinge gebruyckt te hebben, beclaecht hem dies, en waerschouwet eenen yder: *enz.* Uit dit boekje hebben sommigen zeer veele bewyzen ten nadeele der *Mennoniten* getrocken, doch hoe ongegrond, hoopen wy by eene andere gelegendheid omstandig te toonen.

(k) HERMAN MODED was, toen de *Hervorminge* hier te lande doorgezet wierd, Bedienaar des Goddelyken woords in de Nederduitsche Hervormde Kerke te *Zierikzee* in, en na den jaare 1572. en heeft een Tractaatje tegen de *Mennoniten* uitgegeeven, onder deezen naam: " GRONDIG BERICHT
" *van de eerste beghinselen der Wederdoopsche. secten,*
" *ende wat veelderley verscheyden tacken, een yder met*
" *zyn aert ende dryven daer wt gesproten zyn, Item,*
" *van haer ydele Visioenen, Droomen, Prophetien,*
" *sendinge, leere, grooten twist, &c. vele wt haer*
" *eyghen boecken ghetrocken, ende met gront der H.*
" *Schrift crachtich wederleyt.* Gedrukt te *Middelburg*,
" 1603. *in* 8. Een Werkje, vol van onwaarheden, bittere betichtingen, en onoplettende vermenginge der *Geestdryvende Wederdooperen*, en echte *Mennoniten*, zonder eenig onderscheid onder elkanderen.

(l) Zie *G. Brandts Historie der Reformatie*, I *Deel*, *pag.* 528, *enz.* *pag.* 755, *enz.* En elders.

grootte / en overslaande blyken van zynen haat gegeeven heeft.

Gelyk ook de verbeelding van zommigen, als of die oude Geschillen der *Mennoniten* noch ten vollen stand hielden, even dwaas is, als uit verscheidene stukken blyken kan.

Doch even dwaas is ook de arbeid dier Geleerden / welke die oude / en reeds zedert veele jaaren zoo goed als in slaap gesuste geschillen der Mennoniten zich uit zulke / en diergelyke schriften der tegenstanderen / even als of zy noch ten vollen in kracht / en weezen waaren / op nieuws verzinnen / en opkrabben ; nadien / als (m) gezegd is / niet niet alleen A. 1630. te Haarlem de vrede tusschen de Vlamingen, Vrieschen, en Hoogduitschen gemaakt is ; maar ook dewyl de meeste / en grootste Gemeentens (Waterlanders, Vlamingen, en Vrieschen) door gansch Nederland eene zodaanige verdraagzaamheid oeffenen / dat zy over en weer de ledemaaten van de eene / en de andere Gemeente onderling tot het Heilig Avondmaal verzoeken / en toelaaten. Weshalven / op dat deeze vereeniging meer en meer bevorderd mogte worden / ik zelve in den jaare 1723. een Tractaatje heb uitgegeeven in 't Nederduitsch, met naame / Ontwerp tot Vereeniging der Doops-gezinde Christenen ; waar in eerstelyk eenige Hinderpaalen hunner Verdeeldheid onderzocht, en weggenomen, en ten tweede de Wyze, en Middelen aangeweezen worden, op, en door welken dat heil-

(m) Zie voorheenen pag. 85.

heilzaam werk kan voltrocken worden (n). En zeker! de vruchten van dit werkje zyn niet veel geweest / en het zal met Gods hulpe noch meerder / en gewenschte nuttigheden voortbrengen; want buiten allen twyffel kan deeze onze Vereeniging veel lichter / en op eenen vaster Grondslag verwacht worden / van die der Hervormden, en Luterschen; hoewel wy dezelve ook uit grond des harten bidden / en wenschen.

Doch wat behoeven wy veele woorden te gebruiken / daar de getuigenissen voor deeze zaak by der hand zyn? Immers alle de aangenomene Belydenissen der Mennoniten komen in alle de voornaamste Geloofs stucken zoo naukeurig overeen / dat zy geen waar / of weezendlyk verschil overlaaten / 't welk deeze eendragt / en zaamenvoegings zoude kunnen beletten. En dat wel aan te merken staat / deeze Belydenissen hebben van den tyd der Hervorminge af byna dezelde Hoofdstucken des Geloofs, die wy tot op den huidigen dag omhelzen / en voorstaan: Zoo dat / om onze Vereeniging tot volkomenheid te brengen / en bekend te maaken / niets meer / dan eene nadere / en oprechte waarneeming dier Belydenissen, gevordert word.

Indien men zich aan de uitstaande Belydenissen algemeenelyk wildehouden, was 'er licht eene Vereeniging te gemoet te zien.

En op dat dit den Christelyken Lee-

Die aangehaalde Heer) Schryver

(n) Dit Werkje van den Heere *SCHYN* is voorheenen *pag.* 79. ook reeds aangehaald.

nader tooren uit de vroeger, en laater schriften der *Mennoniten* zelven.

zeer zoo duidelyk blyken mag / als de Zon op den helderen middag schynt / zal het der moeite wel waardig zyn / dat wy hem vervolgens een kort begrip meedeelen van de meeste Schriften der Mennoniten, zedert Mennos tyd tot op deezen dag uitgegeeven / en hier uit zal hy inderdaad zien/dat 'er zoo groot een onderscheid niet is / als sommigen doorgaans wel meenen; en daar zy schynen te verschillen / word zulks niet zoo zeer veroorzaakt door het gewigt der zaaken / als wel door het gebrek van verdraagzaamheid.

III. HOOFDSTUK.

Van de Leerstucken, welke den *Mennoniten* eigen zyn, en die hen van andere *Gezintens* der *Christenen* onderscheiden.

In 4 *Leerstucken* verschillen de *Mennoniten* inzonderheid van andere *Christenen*.

Deeze Leerstucken zyn voornaamentlyk Vier, te weeten de Doop der Bejaarden, het Ampt der Weerreldlyke Overigheid, de Eed, en het voeren van den Oorlog, of de Wraak. In de overige stucken komen zy min / of meer met andere Christenen, en wel inzonderheid onder de Protestanten met de Hervorm-

vormden, Luterschen, en Remonstranten over een.

I. Wat den Doop der Bejaarden aanbelangt, van den zelven hebben wy in het Eerste Deel deezer Geschiedenisse omstandig genoeg gehandeld, en denzelven tegen de meeste, en gewigtigste Tegenwerpingen der wederstreeders verdeedigd. Indien echter iemand meer bewyzen dies aangaande begeert, als mede oude, en nieuwe Tegenwerpingen bondig wenscht wederlegd te zien, die kan zulks vinden by Engel Arendsz van Dooregeest (o) in zyne Onderwyzinge in de Christelyke Leere, Adriaan van Eeghem (p) in zyne Christelyke Godgeleerdheid, en H. Montanus, in zyn leeven Bedienaar des Goddelyken woords onder de Remonstranten, in zyne (q) Nietigheid van den Kinderdoop, A. 1702. voor de derde reize gedrukt te Amsterdam, by B. Visser. Men leeze ook Godfried Arnolds (r) waare Afbeeldinge der Eerste Christenen, en Antony van Dale (s) Historie der Doopen, welke laatste

I. Van den *Doop der Bejaarden* is reeds voorheenen gesproken, en kunnen de *Schryvers*, die hier genoemd worden, breeder overnagezien worden.

(o) Zie *Engel Arendsz van Dooregeest, Onderwyzinge in de Christelyke Leere na de Belydenissen der Doopsgezinden, Artik. XV. Van den Heiligen Doop, pag.* 458, *enz.*

(p) *Hoofdst.* V, VI, *en* VII. inzonderheid, *pag.* 478, *enz.* 503, *enz.*

(q) *H. Montanus Nietigheid van den Kinderdoop*, doorgaans.

(r) I *Deel*, II *Boek*, XIV *Hoofdst. pag.* 384, *enz.*

(s) *A. van Dale Histor. Baptismor. cum Hebraicor:*

tum

laatste in dat werk heele uitmuntende bewijzin-gen hier toe behoorende by een verzameld/ en bondige reden gegeeven heeft/ waarom de afschuwelyke naam van Wederdoopers geenzins op de Mennoniten past; als mede in een (t) diergelyk Geschrift, van dien zelven man in 't Nederduitsch uitgegeeven; weshalven wy dit hier by laaten zullen.

2. Wat de *Mennoniten* van het *Ampt der Weerreldlyke Overigheid* gevoelen.

II. Het Tweede Leerstuk, den Mennoniten in het byzonder eigen/ betreft het Ampt der weerreldlyke Overigheid, van welke zy gelooven/ dat zy is eene noodwendige Ordinantie (u) Gods, geordend, en ingesteld tot onderhoudinge van den gemeenen Staat, enz. Zy oordeelen/ dit Ampt zoo hoognoodzaakelyk te zyn/ dat zy betuigen/ dat de Menschen zoo veilig zouden kunnen leeven in de woestynen/ en wildernissen by de wilde Dieren/ Leeuwen/ Beeren/ en Tygers/ als zonder Hooge Overigheid onder Menschen/ die tot bedrog/ geweld/ ja allerleye quaad te bedryven genee-

tum Christianor. pag. 375, *&c. in* 4. te vinden achter zyne *Dissertatio super Aristeâ de* 70 *Interpretibus. Edit. Amstel.* 1705.

(t) *A. van Dale verhandeling van den Oorsprong, en Dwaalinge van de Waterdoop, Kinderdoop,* en *Wederdoop; pag:* 80, *enz.* Gedrukt te *Haarlem*, 1704. in 8vo.

(u) Zie *Artik.* XXXVII van de *Waterlandsche Belydenisse*, te vinden in het *I Deel deezer Geschiedenisse Hoofdst.* VII. *pag.* 274, *enz.*

geneegen / en volvaardig / noch aan de wetten van den Godsdienst / noch der natuure gehoorzaam zijn: Om welke reden de allergoedertierenste / en alleen wijze God / om door de Rechtvaardigheid / en den Vreede / zonder welke den menschelijke zaamenleevinge geenzins bestaan kan / zorge te draagen / dit Ampt den quaaden tot schrik / doch den goeden tot bescherminge niet alleen geschikt heeft / maar ook door zijnen goedkeurenden wille aan die dingen / die hier omtrent door menschelijke instellinge beraamd zyn / zijne toestemminge geeft; als men zien kan 1. Sam. 8: vs. 5-22. Weshalven de Mennoniten meenen / dat men dit Ampt wel te onderscheiden heef van alle Geestelyke Ampten, die door God bevolen zijn / en uit het welbehaagen zynes willes voortvloeijen; waarom de Heilige Petrus onderscheids halven het Ampt der Weerreldlyke Overigheid noemt eene menschelyke Ordeninge. 1. Petr. 2. vs. 13.

Reden, waarom zy het zelve vermyden, en geene vryheid vinden, het te bekleeden.

Maar hoe goed / noodzaakelyk / en alle eere waardig ook de Mennoniten dit Ampt gulhartig erkennen te zijn / echter gelooven zy / 1st. dat onze Heer / en Zaligmaaker / Jesus Christus, het zelve in zijn Geestelyk Ryk, dat is / in de Kerke des Nieuwen Testaments, die niet van deeze weereld is / en daarom een weereldsch Koningryk gantschelyk verworpt / niet ingesteld / noch by de Bedie-

ningen zijner Gemeente gewaegd heeft / maar veel eer zijnen Leerlingen geboden/dat zy zich onthouden zouden van dat Ampt, zoo geheel van eenen gansch anderen aart zijnde. Luc. 22. vs. 24-30. 2den. Merken de Mennoniten ook aan / dat Jesus Christus dit Ampt ontweeken heeft / toen het Volk hem Koning wilde maaken. Joann. 6. vs. 15. 3den. Dat hy uit dien hoofde aan de Leeden zijner Kerke eene Wet heeft gegeeven / die bezwaarlyk met zoodaanig een Ampt (v) overeen-draagt.

(v) De Heer *SCHYN* heeft hier buiten twyffel het oog op de *Wet* van *Nedrigheid*, en *Dienstvaardigheid*, doorgaans van onzen *Heiland* zoo ernstig aangepreezen in het *Euangelium*; waarom de voorheenen aangetoogen ENGEL ARENDSZ VAN DOOREGEEST zeer wel zegt: " Dat onze Heere
,, *Jesus* zyne *Apostelen*, en alle andere *Dienaren* des
,, Euangeliums ——— ——— de wereltsche *Heer-*
,, *schappye* uytdruckelyk afgeleert heeft, niet alleen
,, om haar besonder *Ampts* wille, maar om dat het
,, selve *NB.* met de Christelyke *Vernedering*, en
,, *Dienstwilligheid*, die ons door het voorbeelt *Jesu*
,, aangeprefen wordt, niet genoeg schynt over
,, een te komen, blyckt uyt dese woorden *Christi*
,, (die wat de saecke belanght, buyten twyffel tot
,, alle *Christenen* zonder onderscheyt behooren:) *Soo*
,, *wie onder u zal willen groot worden*, [*die*] *zy uw*
,, *Dienaar*; *ende soo wie onder u zal willen de eerste*
,, *zyn*, *die zy uw Dienstknegt*: *gelyk de Soone des*
,, *menschen niet gekoomen is om gedient te werden*,
,, *maar om te dienen.* (*Math.* 20. *vs*: 26, 27, 28.),
,, Gelyk ook de *H. Jacobus* dese verplichting tot
,, alle overbrenght, zeggende: *De Broeder*, *die nedrig is*, *roeme in syn hoogheid*, *ende de ryke in syn*
,, *vernederinge.* *Jac.* 1. *vs.* 9, 10. Zie E. A. VAN
,, DOOREGEESTS *Onderwyzinge in de Christelyke*
,, *Leere*, *Artik.* XVIII. *pag.* 616.

draagt. Dies denken zy 4den, dat God met de verwoestinge des Joodschen Gemeenebests te gelijk ook dit Ampt onder de zijnen een einde heeft doen nemen/ om 't welk te bewijzen zy bybrengen Gen. 49. vs. 10. en Ps. 82. vs. 6/ 7. 5den. Komt het hun zeer moejelijk voor/ den Christelyken Godsdienst naaukeurig in acht te neemen/ en tevens het Ampt der weerreldlyke Overigheid na behooren te bekleeden; terwyl toch de Christenen hier geene blyvende Stad hebben, maar de toekoomende zoeken. Hebr. 13. vs. 14. Zy belijden/ dat zy Gasten, en Vreemdelingen op der aarde zyn. Hebr. 11. vs. 13. Op dat ik nu noch andere bewijzen voorbygaa/ door welken zy dit hun gevoelen trachten te beweeren uit Matth. 5. vs. 39—44. en 10. vs. 23.

Het gevoelen der *Mennoniten* hier omtrent is niet ten eenemaale te verachten, als hebbende zelfs getuigenisse by anderen, die tegen hen overstaan.

Een gevoelen zeker! Dat ons toeschijnt niet zoo ten eenemaale te verachten/ of te haaten te zijn/ nadien ook zelfs onder de Heidensche Wysgeeren veele geweest zijn/ die dit lastig Ampt gevlooden hebben; waar van ons de Ridder William Temple, in zijne Tweede Verhandelinge van de Epicureïsche Hoven, pag. 354, 355. een aanmerkelijk voorbeeld aan de hand geeft ten aanzien van den beroemden Dichter Horatius, wien van den Magtigen Keizer Augustus het Ampt van Brieven-Schryver wierd opgedraagen. Ook is bekend het geval van den zeer vermaarden Pomponius At-

Atticus, die den zorgelijken last van het Gemeenebest van zijnen halze afschoof. Doch daar deeze zulks of ter oorzaake van wijsheid / of rustshalven behartigden; laat het ons dan vrijstaan / het zelve te doen uit aandrang van ons geweeten / nademaal het gantsche verbond des Nieuwen Testaments den Mennoniten zoo wel / als den beroemdsten Godgeleerden zelfs onder de Hervormden, voorkomt volkomen Geestelyk te zijn. Men zie / wat de zeer geleerde / en vermaarde Vitringa (w) met betrekkinge tot deeze stoffe in zijne Heilige Aanmerkingen geschreeven heeft / en de Leezer zal zulk een vast / en bondig bewijs voor dit gevoelen ontmoeten / dat hy nauwelijks iets meer zoude kunnen begeeren. Ook zyn de woorden / die wy leezen by den vermaarden Gerbrandus van Leeuwen, in zijne zeer (x) geleerde Verklaringe van Paulus Brief aan den Romeïnen, aller opmerkinge waardig / en komen juist met dit oogmerk zeer wel over een / alwaar die zoo beroemde man zeer oplettende / en uitvoerig onderzoekt / wat eigentlyk zy van Christus Koningryk, des-

(w) *Camp. Vitring. Observat. sacrar. Tom.* I: *Libr.* II. *Cap.* VI. *pag.* 321. §. XV, *&c.* Alwaardie geleerde Heer zeer omstandig, en nadrukkelyk aantoont, dat de staat des *Nieuwen Testaments* geheel en al *Geestelyk* is.

(x) *Gerbrandus Van Leeuwen* over *Rom.* VIII. II. *Deel*, *pag*: 552, *enz.*

deszelfs Aart, wyd uitgestrektheid, en Duurzaamheid. " Dit stond vast, (zegt
" hy pag. 541, enz.) dat, met de open-
" baaringe van het Koningryke Gods,
" al het Gezag zoo aan Christus zoude
" opgedraagen worden, dat hier door
" te gelyk alle andere Heerschappye, die
" tot noch toe uit kracht van de Wet
" stand had gegrepen onder het Volk,
" en in dat land, ganschelyk zoude op-
" houden. Die gezien wierd van Jesa-
" ïas, Zittende op den hoogen, en ver-
" hevenen Throon, was Jehova alleen;
" Jes. VI. vs. 1, 5. En het is Jesus, dien
" Stephanus zag, staande ter rechter
" [hand] Gods; Actor. VII. vs. 56. —
" ——— Hierom heeft de Apostel
" dit zoo sterk gedrongen; Col. II. vs.
" 9, 10, 16. Als hy sprak van Christus,
" die het hoofd van alle Overheid, en
" magt is, en in wien de Vader gewild
" had, dat alle de volheid woonen zou-
" de, dat ——— — hen (de Geloovi-
" gen naamentlyk, die met Christus
" leevendig gemaakt zyn) niemand
" meer mogt oordeelen in spyze, en
" drank, enz. ——— Want als hy
" uitgewischt had het handschrift der
" zonde, ——— Zoo had hy te gelyk de
" Overheden, en Magten uitgetoogen,
" enz. ——— ——— Op dit geopenbaar-
" de Koningryk van Christus, en het
" afschaffen van alle de voorige Magt
" onder Israël staat ons, zoo op eenig

„ ander ding / naauwkeurig acht te geeven
„ onder de bedeelinge van het Euange-
„ lium; op dat wy ons aan dat Jood-
„ ſche, die doch willen dienſtbaar bly-
„ ven / als zommigen / niet t'eeniger
„ tyd vergrypen. enz. pag. 543. En
„ deeze waarheid zal dan ſterker door-
„ ſchynen / (vervolgt die Eerw. Heer
pag. 545.) „ als wy ons zelven te bin-
„ nen brengen / hoe dit ganſche Koning-
„ ryk met al zyn beleid geheel Geeſtelyk
„ is: ——— ——— Want de ſchrift ſpreekt
„ hier / 1. Van met de Hemelingen tot
„ eene Hoofdſomme gebragt te zyn; Eph.
„ I. vs. 10. Hebr. XII. vs. 22. II. Dat on-
„ ze wandel in de Hemelen is; Phil. 3. vs.
„ 20. III. [Dat] het Hemelſche Jeruſalem
„ tot ons van den Hemel nedergedaald
„ is; Apoc. III. vs. 12. XXI. vs. 2. IV.
„ Gelyk dan dit geheele beſtuur / 't welk
„ van Chriſtus, en zynen Geeſt door het
„ woord der waarheid geſchied / genaamd
„ word het Koningryk der Hemelen. „
Alle deeze zaaken / dus wydloopig / en
geleerdelyk van dien wackeren man uit-
gehaald / en behandeld zynde / betoogen
bondig / dat / indien in de Kerke des
Nieuwen Teſtaments andere magten in-
gevoerd / en die oude / welke onder de
Jooden plaats gehad hebben / vernietigd
moeten worden / dan het Oordeel Gods
over de magten Iſraëls als te vergeefs
geweeſt / en voor onrechtmaatig te hou-
den zy.

En

En waarlyk! onder zoo veele bewyzen, die de Mennoniten voor hunne zaake hebben, is dit (y) geen der minsten, uit aanmerkinge van het welke zy zoo zeer schroomachtig zyn, om dat weerreldlyk, en lastig Ampt te aanvaarden; want, vermits de Koning Geestelyk is, zyn Koningryk niet van deeze Weerreld, maar Hemelsch, en Geestelyk, zyne Wetten Geestelyk, alle zyne Verbonds-Goederen Geestelyk, zyne Onderdaanen Burgers des Hemels, die in deeze weerreld geene blyvende stad hebben, maar de toekomende verwachten, enz. Zoo meenen zy billyk, dat zy [in hunnen stand] veel gemacklyker, en veiliger de pligten van Onderhoorigen van dat Geestelyke Ryk behartigen kunnen, dan indien zy met dat Weerreldlyke Ampt belaaden waren. Inderdaad een Leerstuk, dat geenzins voor de Menschelyke Maatschappye nadeelig, of verderffelyk zyn kan, als de Eerw. Adriaan van Eeghem, (z) in zyne Godgeleerdheid, uit Matth. 5: vs: 17. Jes. 49: vs: 23. 60: vs: 14, 15, 16. uitvoerig beweezen heeft, betoogende op eene geleerde wyze, hoe moejelyk, en lastig dit Ampt is,

De Geestelyke stand der Kerke des Nieuwen Testaments zet de Mennoniten inzonderheid toe dit gevoelen aan.

(y) De *Geestelykheid* naamentlyk van den *Staat der Kerke des Nieuwen Testaments*, waar van voorheenen gesprooken was.

(z) *Adr. van Eeghems Christelyke Godgeleerdheid*, V *Boek*, XII *Hoofdst.* §. X. *enz. pag.* 564, 565, 567.

is / als ook met veele zwaarigheden omringd.

Ondertusschen zyn zy van oordeel, dat men aan de Hooge Overigheid alle schuldige Eerbiedigheid, en Gehoorzaamheid bewyzen moet.

Dies zal den bescheiden Leezer uit alle deeze dingen / wel overwogen zynde / overvloodig genoeg blyken / waarom de Mennoniten het Ampt der Overigheid liever ontwyken / dan dat zy na het zelve staan zouden / en zich vergenoegen met de eere van onderdaanig te mogen zyn / den roem / en last van te heerschen zeer gaarne aan anderen overlaatende. Inmiddels betuigen zy echter ook / uit Gods woord geleerd te hebben / dat zy heiliglyk verpligt zyn / de Hooge Magten te eeren / en aan dezelve ontzag / en gehoorzaamheid te bewyzen in alle zaaken / die niet stryding zyn met Gods woord; en dat wel in dier voegen / dat wy met alle zekerheid staande kunnen houden / dat 'er onder de Christenen geene Gezinte is / die aan de Weereldlyke Magten zulke eene onderwerpelyke Gehoorzaamheid betoont / als de Mennoniten, uit kracht van hun Gewisse / en Belydenissen / gelyk wy in het Eerste Deel (a) gezegd / en uit hunne Geloofsbelydenissen beweezen hebben.

De stelling van J. Fr. Buddeus,

Dierhalven tast de zeer Vermaarde Joan. Franc. Buddeus eenigzins mis in (b) zyne

(a) I *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *Hoofdst.* IX. *pag.* 321, enz.

(b) zyne Onderwyzinge der Stellige Godgeleerdheid, wanneer hy zegt: „ De LAATERE Wederdoopers, of Mennoniten „ hebben echter gemaatigder (te weeten / dan Muntzerus, en de Munstersche Oproermaakers (c)) „ gedachten van de Overigheid; want zy erkennen, dat de„ zelve eene Goddelyke Instellinge is, „ welke zy alle billyk gehoorzaamen; „ schoon zy meenen / dat het hun uit „ aanmerkinge der gevaaren / die dit „ Ampt vergezellen / niet vryftaat / het „ zelve te bekleeden / en dat Christus „ zelve / als zeer bezorgd zynde voor den „ welstand der zynen / hun alle bedie„ ningen der Overigheid verboden heeft. „ Matth. XX. vs. 25, 26, 27. Luc. XXII. „ vs. 25, 26 ". Wel is waar / dat de Mennoniten om de reeds gegeevene redenen dat Ampt blieden / en niet begeeren waar te neemen; maar dit hebben Menno, en alle de Mennoniten altoos geloofd / en gelooven zy noch tot heden; weshalven de onderscheidinge van dien beroemden Man tusschen Laater, en Vroeger Mennoniten eene enkele harsenschim / en van geene waarde is; want noch Muntzerus, noch de Munsterschen moeten onder de Oude Doopsgezinden geteld worden;

eenig onderscheid maakende tusschen *Laater*, en *Vroeger Mennoniten*, word tegengesproken.

(b) *Joan. Francisc. Budd. Institut. Theolog. Dogmat. Lib. V. Cap.* IV. §. XXIV. *in Observat. pag.* 1271.

(c) Van welken die geleerde Schryver alvoorens gesproken, en hen billyk wederlegd had.

den; terwijl de zoo genaamde Laatore den Doop der Bejaarden van de eerste Eeuwen der Christenen af hebben overgenomen / die ook dat geen van het Ampt der Weerreldlyke Overigheid uit het Heilig Euangelium geleerd hebben / 't welk Menno, en zijne Navolgers altoos hebben vast gehouden; zoo dat ik durf verzekeren / nooit iemand onder de echte Mennoniten gehoord / of geleezen te hebben / die ontkende / dat de Overigheid door God gesteld was. Hebben dan Muntzerus met zijnen aanhang / of de Munsterschen dies aangaande iets anders geleerd; dat raakt den Mennoniten niet / als welke met die Oproerelingen geene meerder / op dat ik niet zegge minder / overeenkomst hebben / dan de Luterschen, of andere Protestanten. Menno zelve heeft in zijne schriften / en wel op zeer veele plaatzen duidelyk geleerd / dat de Overigheid van God is (d); als mede Deszelfs Ordinantie, en dat het dierhalven onze pligt is dezelve te vreezen, te eeren, en gehoorzaamheid te betoonen in alles, wat tegen God, en zyn Woord niet strydig is (e). Dit heeft hy

geloofd

(e) Zie *Mennos Werken in Folio*, *pag.* 498.

(d) *M. Simons Werken in Folio*, *pag.* 328. Alwaar hy, zyne aanspraake zeer nadruckelyk tot de *Weerreldlyke Overigheden* inrichtende, onder anderen by uitstek opmerkelyk zegt: „ En wilt doch door „ die vreeze Gods gedenken, waar toe dat Uwe E.

„ H.

geloofd / en geleerd; dit gelooven / en leeren niet alleen de Laatere, maar ook alle Mennoniten ten allen dage zedert zij-nen tijd tot op den huidigen oogenblik toe.

Tegenwerping, dat *Obbo Philipsz* van zich zelven getuigt, door *Jan Matthysz* te zyn gezonden, en dus ook *Menno Simons*, en *Dirk Philipsz* uitgezonden te hebben, word voorgesteld.

Nochtans het eenige / dat met eene slaauwe gedaante van waarschijnelijk-heid zoude kunnen worden bijgebragt / is het getuigenis van Obbo Philipsz in zij-ne Bekenteniſſe, die na zijnen dood / en wel voor de eerste reize (f) in den jaare 1609. uitgegeeven / en gedrukt is by Ba-rent Otſz voor Willem Janſz Stam, met eene Voorreden eenes onbekenden (g) Uit-geevers.

„ H. en E. w. van God geëiſcht zyt, naamentlyk
„ om dat gy zonder allen aanzien der perſoonen
„ tuſſchen partye, en partye recht oordeelen zult,
„ en de geweld-lyders van des geweld-doenders hand
„ verloſſen zult; enz ". Dierhalven erkent *Menno* hier wel duidelyk, dat de *Hooge Magten* der aarde van *God* geſteld zyn, om Recht, en Gerechtigheid te oeffenen, en de Onnoozelen te beſchermen.

(f) Voorheenen *pag.* 92. (i) hebben wy den Naam van dit Boekje reeds opgegeeven. 't Schynt echter, dat dit in zommige opzichten vuil, en laſterlyk geſchrift, ſchoon niet eer, dan in den jaare 1609. door den druk gemeen gemaakt, by zommigen voor dien tyd bekend moet geweeſt zyn, alzoo de te vooren *pag.* 93. en ook aldaar in onze *Aantek.* (k) aangetoogen *Herman Moded* hier van meldinge maakt, en uit deeze zoo genaamde *Bekenteniſſe van Obbo Philipſz* deszelfs *Wederroepinge* in zyn *Grondig Bericht van de eerſte Beginſelen der Wederdoopſche Secten, enz. pag.* 89, *enz.* by wyze van uittrekſel aanhaalt.

(g) De naam des *Uitgeevers*, die ook de *Schryver* van de *Voorreden* is, word niet gemeld; maar dit blykt in allen deele klaar, dat het een geſlagen vyand

ook

geevers. In dit geschrift verhaalt hy/ hoe Jan Matthysz, een Backer van Haarlem, (een Man/ die hy verloop van tyd bleek een zeer godloos Mensch te zyn/ zich zelven Enoch noemende/ en onder de oproerige/ en wapenvoerende Munsterschen de voornaamste geweest/ doch naderhand gedood zynde) met aangenaame woorden/ en onder voorwendzel/ dat hy een Afgezant/ en Dienaar Gods was/ hem/ (Obbo Philipsz naamentlyk) en anderen uit de Wederdoopers, als zyne Apostolen, uitgezonden heeft/ om te prediken/ te onderwyzen/ en te doopen/ als mede door oplegginge der handen magt gegeeven/ om ook anderen door dit middel tot dat zelve Ampt bequaam te maaken. Deeze Obbo Philipsz/ in dier voegen toegerust/ en uitgezonden zynde/ heeft op eene zelvige wyze Menno Simons, en zynen Broeder Dirk Philipsz tot het leeren gevolmagtigd/ en bequaam verklaard; zoo als hy zelve zegt in zyne Bekenteniſſe. En dit is nu die gewaande Waarschynelykheid/ om welke Menno, en de Mennoniten noch tot heden by sommige Geleerden gehouden worden voor afzetzels dier Munsterſche Tuimelgeesten.

Doch is een bewys van geene kracht:

Maar iemand/ die dit bericht op eene

ook zelfs dat echte *Mennoniten* geweest is; weshalven op zyn getuigenis geen den minsten staat te maaken is.

eene bescheidene wyze/ en met afleggin-ge van alle eenzydigheid naukeurig leest/ en weegt/ zal haast overtuigd worden/ dat in het zelve veele dingen gezegd worden/ welken het aan bewys ontbreekt/ ja die kenbaar genoeg tegen de waarheid aanloopen.

Want 1. doet dit veel te kort aan de geloofwaardigheid van dit verhaal/ dat deeze Bekentenis van Obbo Philipsz eerst in den jaare 1609. lang na zynen dood/ die in den jaare 1568. voorviel/ het licht gezien heeft/ en gevolgelyk ook lang na het overlyden van Menno, en Dirk Philipsz; zoo dat die Man dezelve by hunlieder leeven geenzins heeft durven uit-geeven/ noch hun andwoord afwach-ten/ daar zy beiden nochtans by alle hunne vyanden genoegzaam bekend ston-den voor openbaare/ en onvermoeide Leeraars der Mennoniten. 1. Om dat deeze *Bekentenis* lang na den *Dood* van *Obbo* eerst in druk is uitgekomen.

2. Noch Menno, noch Dirk Philipsz maaken eenige zelfs de allerminste mel-dinge in hunne werken van zoodaanige eene zendinge. Menno gewaagt wel van Dirk Philipsz, als zynen getrouwen, en zeer lieven Mede-Broeder (h); maar van Obbo spreekt hy niet (i), ja hy getuigt dui- 2. Om dat noch *Menno*, noch *Dirk Philipsz* van deeze Zendinge de allerminste meldinge maaken.

(h) Zie *M. Simons Werken, in Folio, pag.* 475. *b.*

(i) Te weeten niet ten goeden, noch met eenige betreckinge tot zekere zendinge, welke indien hy van hem ontfangen had, hy zoude daar van ongetwyffeld elders gewag gemaakt hebben. Wy vinden wel,

weerspreekt het tegendeel/ terwyl hy in de beschryvinge van zyn leeven met ronde woorden zegt / dat hy door (k) men-
schen

wel, dat *Menno* van *Obbe* spreekt, doch 't is met verwerpinge van zynen Persoon, en Dienst, en dat ook maar alleenlyk (zoo verre my bewust is) in zyne *klaare Beandwoordinge over een Geschrift tegen Gellius Faber*, in welke hy onder anderen zegt: „ Ook „ zyn wy niet alsoo gedeelt, soo hy voorgeeft, want „ *Dirckist* ende wy zyn geheel eens, hope oock door „ Godts genade, dat wy een sullen blyven eeuwigh- „ lyk. Maar dat *Obbe* een *Demas* geworden is, ende *Adam Pastor* van ons afgegaan is, konnen wy „ niet weeren, is oock dat selvige tot der Apostelen tyt niet weynigh geschiedt, Godt richtese weder op na synen wille, haren *NB.* afscheyt hebben „ sy ontfangen, ende zyn (och lacy) niet meer (so „ lange sy haer niet bekeeren) onder ons gerekent. Zie *M. Simons Werken, in Folio, pag.* 312. *a.* Een klaar bewys, dat *Menno* met deezen *Obbo* gansch geene overeenkomst gehad heeft; gelyk hy zelfs ook een weinig te vooren (naamentlyk *pag.* 311. *a.*) uitdrucklyk te kennen geeft, dat hy, en de zynen met de *Leere* van *Obbo* geenzins te zaamenstemden.

(k) Eigentlyk spreekt *Menno* dus ten aanzien der geenen, welker gerucht, als Voorstanders van den *Doop der Bejaarden*, het allereerst tot hem gekomen is. Zoo luiden zyne eigene woorden: " Middeler „ tyd begaf het hem, (te weten terwyl *Menno* noch in het *Pausdom*, en te *Witmarsum* in *Paapschen Dienst* was) „ doen ick ontrent een jaer aldaer gewoont „ hadde, dat vast ettelyke met der Doope inbraeken, maer van waer die eerste aenvangers quamen, „ of tehuysbehoorden, en wie sy eygentlyk waren, „ is my noch tot op deser uuren onbekent geweest, „ hebse ook myn leefdage niet gesien. En met betreckinge tot de geenen, door welken hy tot den Dienst des waaren *Euangeliums* geroepen is, luid zyn zeer opmerkelyk, en nadruckelyk getuigenis in deezer voegen, wel waardig, hier, als ter zaake, geleezen te worden: " Daer na omtrent een jaer „ begaf

re
ßer,
rechtvaardig.
II, Deel.

uic
in
ke,
her
egaf

ſchen, hem onbekend, tot den Dienſt geroepen is. Dewijl nu dit onder oplegginge der handen / en dat wel door Obbo Philipſz, geschied was / zoo was deeze hem buiten twijffel genoeg bekend; ten minsten dit getuigenis van Menno is voor al niet minder waarachtig te keuren / als dat van Obbo Philipſz, te meer vermits zijn Leeven reeds eenige jaaren voor die Bekenteniſſe van Obbo Philipſz door den druk weereldkundig gemaakt is.

3. Beiden zoo wel Menno, als Dirk Phi- 3. Om dat zy betuigen, hunnen dienſt

„ begaf het hem, als ick my nu met leſen ende ſchryven in der ſtilheydt in des Heeren woort oeffende, datter ongeveerlyck ſes, ſeven, of acht, tot my gekomen zyn, die een hert ende Ziele met my waren, in haer Geloove, ende leven (Soo veel als menſchen richten konden) onbeſtraffelyck, van der werelt nae het getuygeniſſe der *Schrift* afgeſcheyden, den Cruyce onderworpen, die niet alleene van *NB.* der *Munſterſchen*, maer oock van aller werelt *Secten*, Vervloeckingen, ende gruwelen een hertelyck ſchuwen droegen, ende hebben van wegen der Godtvruchtigen, die met haer ende my in gelycken Geeſt ende ſin wandelden, met veel bidden lieflyck aen my verſocht, dat ick doch den grooten ſwaren jammer ende noodt der armer bedruckten zielen een weynigh behertigen wilde, want den honger ware groot, ende die getrouwe Huyshouders gantſch weynigh, ende myn Pondt dat ick van den Heere onweerdigh hadde ontfangen, tot winninge beſteden mocht, enz. ". Zie *M. Simons Werken*, *in Folio*, *pag.* 257, 258. *a.* Moeten dan evenwel *Menno*, en zyne *Navolgers*, onaangemerkt deeze zoo duidelyke betuiginge van het tegendeel, afzetzels, en uitbroeizels van het *Munſterſche Rot* zyn? Waarlyk! dat is ten uitterſten onrechtvaardig.

niet van de *Munſterſchen* bekomen te hebben.

Philipſz ontkennen in zeer veele plaatzen hunner ſchriften op de allerkragtigſte wyze / dat zy hunnen dienſt van die Munſterſche Oproermaakers ontfangen / maar zy betuigen / dat zy zich by weereloze / vreedzaame / en godvruchtige menſchen gevoegd hebben. Zie hunne Leevens-Beſchryvinge, en Werken (l).

4. Om dat zy de hunnen, gelyk ook anderen, altoos van die buitenſpoorigheden hebben afgemaand.

Ja ook 4. hebben zy kragtig van den aanhang dier beroertens af / en voor dat rampzalig uiteinde / alle de hunnen met allen ernſt / en yver van zulk een verfoeijelyk wanbedryf afgemaand / en van betere zaaken uit de Heilige Schriftuur onderweezen / ja zelfs veelen / die nu reeds door die muitelingen verleid waren / op den rechten weg wedergebragt. Zie de Werken van Menno, en Dirk Philipſz.

En al ſchoon men toeſtond, dat *Menno* door *Obbo Philipſz* gezonden was, kan dit echter niet doen tot nadeel van *Menno*, en de zynen.

Vooronderſteld van al eens zynde (m) / doch geenzins toegeſtaan / om reeds nu opgebragte reden / dat Menno Simons door Obbo Philipſz tot den dienſt geroepen / en uitgezonden was; wat nadeel toch kan hier uit tot beſchuldiginge / en ſchande van hem / en de zynen getrokken worden? zyn niet Lutherus, Zwinglius, en andere Eerſte Hervormers door zodaanige menſchen tot den Heili-

gen

(l) Te weeten in het navolgende V, en VI *Hoofdſt.*

(m) Zie ook, wat wy dies aangaande in ons *Voorbericht* voor het I *Deel* dezer *Geſchiedeniſſe* gezegd hebben.

den Dienst geroepen / en in denzelven bevestigd geweest / welken zy zelve navolgens voor Aanhangers van den Antichrist erkend / en verklaard hebben ? Het komt hier maar alleenlyk aan op de Leere / en bedryven van Menno zelven / welke gewisselyk altoos zeer verre afgescheiden zyn geweest van die der Munsterschen, terwyl hy zyne Leerstukken / zoo het Geloof / als de Zeden betreffende / reeds al / toen hy noch Priester in de Roomsche Kerke was / uit de zuivere bronnen der Heilige Schriften geschept had / voor en al eer hy noch iets van den Munsterschen opstand gehoord had.

Laat dan wel Obbo Philipsz wel eer de Zender van Menno geweest zyn; zeker! hy heeft hem / na dat hy het voetpad van Gods Woord bezyden getreden was / noch nagevolgd / noch goedgekeurd. Ten onrechte dan moet hy des anders Misdaad draagen ; ten onrechte worden ook zyne Navolgers daarom met dien zelven Naam belaad. Of indien dit rechtmaatig geschied / zoo zouden zelfs de Apostolen, en ook de eerste Hervormers voor die zelve lasteringen bloot staan; want wat zyn 'er zedert niet al Wangedrochten van Dwaalgeesten / gevoelens / en wanbedryven te voorschyn gekomen ? Doch ! ons kan niet iets / als eene euveldaad / te laste gelegd worden / van 't geen wy zelven of doen / of leeren / of beveelen / of

Dies worden *Menno*, en de zynen ten onrechte beschuldigd.

H 2 goed-

goedkeuren/ of met stilzwijgen toestemmende door de vingeren zien.

3. Dat 'er niets tegen *Gods Geest*, en de *Christelyke Leere* zoo zeer strydig is, als het *Oorlogen*.

III. Het Derde Leerstuk is wegens het Oorlogen, en Zwaard voeren. Waarlijk! onder die dingen / die tegen het getuigenis van den Heiligen Geest, en de Christelyke Leere rechtdraads aanloopen / is niets van dezelve zoo vreemd / en daar tegen strijdig / dan de Oorlog, door welken de gansche weereld opgevuld word met geweld / onderdruckinge/ moord / onteeringen van Vrouwen/ en Maagden / rooverijen / plunderingen / verbrandingen / verwoestingen / en alle vertelheid / en wreedheid ; dies het te verwonderen is / dat menschen / die na Gods Beeld geschapen zijn / zoo deerlijk hebben kunnen ontaarden / dat zy veel eer vertoonen het Beeld / en den aart van brieschende Leeuwen / verslindende Tygers / verscheurende Wolven / en woedende Beeren / dan dat van Redelijke schepzelen / die met verstand begaafd zijn. Ja het verdient noch grooter verwonderinge / dat dit afgrijsselijk gedrocht / dat uit den afgrond voortgekroopen is / niet alleen op den aardbodem plaatze gevonden heeft / maar ook zelfs van zoodaanige menschen voorgestaan heeft kunnen worden / die zich zelven betuigen leerlingen van onzen Vreedzaamen Meester / Jesus Christus, te zijn / en by uitstek den Naam van Vorsten des Vreedes draagen willen.

Aller

Aller aanmerkinge waardig zijn de woorden van den zeer beroemden Cornelius De Hase, wel eer Bedienaar des Goddelijken Woords in de Kerke, en doorluchtige Schoole te Bremen, welke te vinden zijn in zijne doorwrochte Leerreden over Hand. 9. vs. 31. gedrukt * achter zijne Verklaaringe van den Tweeden Psalm. Dus begint hy †: „De Vreede, aan-
„ dachtige Toehoorders! is eene onwaar-
„ deerbaare/ en onbeschrijffelijke weldaad
„ Gods; gelijk in tegendeel de Oorlog als
„ een kort begrip is van alle quaad / zoo
„ wel der zonden/ als der straffen. Wat kan
„ voor den Satan aangenaamer/ en genoeg-
„ lijker zijn / als wanneer het Beeld Gods
„ dagelijks door vermoorden geschonden,
„ de wetten door het geraas / en gedruis
„ der wapenen niet gehoord/ de letter oeffe-
„ ningen/en vrye konsten verstoord/ de deur
„ voor alle godloosheden open gedaan/ de
„ landen/ en velden / die voor het aange-
„ zichte des vyands waren / als een Lust-
„ hof Gods, achter gelaaten als Sodoma, en
„ Gomorrha, als Steeden, die van den Heere
„ omgekeerd zyn; de Menschen/ ja de Chri-
„ stenen wreeder / als wilde dieren / die
„ hunnes gelijken niet verscheuren / te-
„ gen elkanderen opgemaakt / en ein-
„ delijk het Graf / en de Helle / die
„ nooit zeggen; het is genoeg : maar
„ altyd roepen; geef, geef! met lichaa-
„ men /

De zeer aanmerkelyke woorden van Corn: De Hase worden aangetoogen.

* 1708. in 8. † Pag. 229. §. XLI.

„men / en zielen der menschen verdeeld
„worden ? Nimmermeer zoude ik ge-
„loofd hebben / dat de Oorlog zulk een
„vervaarlijk werk was / indien ik niet
„zelve met mijne oogen de allerdroevig-
„ste werkingen / en vruchten van den
„zelven in de Nederlanden gezien had.
„En van dien tijd af heb ik kunnen be-
„vroeden / hoe gevoegelijk hy van de
„Hebreen Milchamah genaamd word /
„'t welk een woord is / wiens Wortel
„beteekent Op-eeten, en Verslinden. Van
„dien tijd af heb ik kunnen goedvin-
„den Koning Davids verkiezinge / dat
„hy zelfs de Pest voor den Oorlog ver-
„koren heeft / niet alleen om dat die
„doch met den Oorlog meestendeel ver-
„gezelschapt is / maar om dat het wel
„in 't gemeen veel beeter is, onmid-
„delijk te vallen in de hand des Hee-
„ren, Wiens Barmhartigheden ook nu-
„den in den troon noch veele zijn; als
„in de handen der Menschen / welker
„Barmhartigheid zelve somtijds wreed-
„selijk is.

Den Christenen past het te hooren na de lesse van den *Heiland*, *Matth.* 5. *vs.* 38-40, 43-48.

Hoe veel te meer dan past het den Christenen / volgens het gevoelen der Mennoniten, te hooren na onzen Groo-ten Propheet; Wien alle / onder bedreigin-ge van anderszins uitgeroeid te zul-len worden / verpligt zijn te gehoorza-men / als hy ons dus leert / en gebied / Matth. 5. vs. 38. tot aan het einde van dat

het Hoofdstuk: Gy hebt gehoord, dat gezegd is; oog om oog, en tand om tand. Maar ik zeg u, dat gy den boozen niet wederstaat; maar zoo wie u op de rechter wange slaat, keer hem ook de andere toe. En zoo iemand met u rechten wil, en uwen rok neemen, laat hem ook den mantel. Gy hebt gehoord, dat 'er gezegd is; Gy zult uwen Naasten lief hebben, en uwen vyand zult gy haaten. Maar Ik zeg u; hebt uwe vyanden lief; zegent hen, die u vervloeken; doet wel den geenen, die u haaten; en bidt voor den geenen, die u geweld doen, en die u vervolgen. Op dat gy moogt kinderen zyn uwes Vaders, die in de Hemelen is: want Hy doet zyne Zonne opgaan over Boozen, en Goeden, en regent over Rechtvaardigen, en Onrechtvaardigen. Want indien gy liefhebt, die u liefhebben; wat loon hebt gy? Doen ook de tollenaars niet het zelve? En indien gy uwe Broeders alleen groet; wat doet gy boven anderen? Doen ook niet de tollenaars alzoo? Weest dan gylieden volmaakt, gelyk uw Vader, die in de hemelen is, volmaakt is.

Gewisselyk deeze woorden zyn in zich zelven zoo klaar, dat zy, ten minsten zoo als het ons toeschynt, geene nader ophelderinge behoeven, om derzelver zin meerder te verklaaren, of om te bewyzen, dat den Christenen allerleye Wraake verboden is. Immers hy

* welke woorden zeer klaar zyn, en alle geweld-, en wraak-oeffeninge uitsluiten, en afkeuren.

zoude onbestaanelyke (n) dingen trachten te zaamen te voegen / die dit alles met de onrechtmaatige gesteldheid der Oorlogen wilde overeen brengen; want wie kan hier in eene overeenstemminge vinden? Wederstaa den boozen niet; en / Het is geoorloofd, geweld met geweld te keer te gaan: Noch / Keer ook de andere wange toe; en / Slaa wederom: Zoo ook / Hebt uwe Vyanden lief; en / Berooft, ontneemt hen alles, en vervolgt hen te vuur, en te zwaard: Of / Bidt voor den geenen, die u vervolgen, en die u vervloeken; en Vervolgt hen met eenen doodelyken haat. Zeker! De Mennoniten kunnen niet begrypen / hoe deeze dingen te zaamen bestaan kunnen.

Nader redengeevinge, waarom de *Mennoniten* gelooven, dat het *Oorlogen*, den *Christenen* niet vryſtaat.

Doch / op dat het noch des te klaarder blyke / dat het Oorlogen den Leerlingen van Christus geenzins vrystaat / zullen wy reden geeven / om welke de Mennoniten dit gelooven. 1. Christus heeft ons bevolen / dat wy onze (o) vyanden zullen lief hebben, doch de Oorlog in tegendeel offert hen op aan den Haat, en eene doodelyke Vernielinge. 2. De Apostel zegt / dat (p) wy den kryg niet voeren na den vleesche; en dat (q) wy den stryd niet hebben tegen vleesch, en bloed: Doch de weereldlyke Oorlog word gevoerd niet alleen na den Vleesche, maar

(n) *Ἀσύστατα*. (o) *Matth.* 5. *vs.* 44. (p) 2. *Cor.* 10. *vs.* 3. (q) *Eph.* 6. *vs.* 12. (r) 2. *Cor.* 10. *vs.* 4.

maar zelfs ook tegen vleesch, en bloed, om dit te vergieten/ en het ander te dooden. 3. De Apostel zegt; (r) De Wapenen onzes krygs zyn niet Vleeschelyk: Maar waarlyk in den Oorlog zyn alle dingen louter Vleeschelyk, als Zwaarden, Geschut, Snaphaanen, van alle welke dingen Paulus geene de allerminste meldinge maakt in zyne (s) beschreevene Wapenrustinge. 4. Jacobus getuigt/ dat (t) krygen, en vechteryen ontstaan uit de Wellusten, die in de leeden der vleeschgezinde menschen stryd voeren: Doch rechtschaapen Christenen (u) kruisigen hun vleesch met de beweegingen, en begeerlykheden. 5. De Propheeten Esaias, en Micha hebben wel uitdrukkelyk voorzegd/ dat de (v) Christus op den berg des Huizes des HEEREN richten zoude onder de Heidenen, en dat zy daarom hunne zwaarden zouden slaan tot spaaden, enz. En de Kerkvaders der eerste eeuwen hebben vastgesteld/ dat deeze voorzeggingen vervuld waren in de Christenen van hunne tyden/ die zeer veel tegen het Oorlogen hadden/ gelyk men by Justinus Martyr, (w) Tertullianus, en an-

(s) *Eph.* 6. *vs.* 11 ——— 18. (t) *Jac* 4. *vs.* 1. (u) *Gal.* 5. *vs.* 24. (v) *Es.* 2. *vs.* 2, 4. *Mich.* 4. *vs.* 1, 3.

(w) Zeer aanmerkelyk zyn ten deezen opzichte onder anderen de woorden van *Tertullianus*, zeggende in zyn *Boek van de Afgoderye*: " Het zoude " kun-

anderen zien kan. Zelfs ook getuigt Philo de Jood van de (x) Esseen, dat 'er niemand

„ kunnen schynen, dat in dit Hoofdstukje iets
„ aangaande den *Kryg* is vastgesteld, welke tot de
„ waardigheid, en magt behoort. Maar nu word
„ alleenlyk onderzocht, of iemand, die geloovig is,
„ tot den *Kryg* mag overgaan, en of de *Kryg* by het
„ Geloove kan gevoegd worden, zelfs ook die der
„ gemeene Soldaaten, of die noch van minder soort
„ zyn, en die niet genoodzaakt worden tot het plee-
„ gen van slacht-offeringen, en halsgerichten? NB.
„ Daar is geene overeenkomst tusschen den *Goddely-*
„ *ken*, en *menschelyken Krygs-Eed*, noch tusschen
„ het *Veldteken* van *Christus*, en dat van den *Duivel*,
„ noch tusschen de *Legerplaatzen des Lichts*, en die
„ der *Duisternisse*. Eene zelve Ziele kan niet te ge-
„ lyk aan twee verbonden zyn, aan *Gode*, en den
„ *Keizer*. Vide *Tertull. in Libr. de Idololatriâ*, *Cap.*
XIX. Meer diergelyke Getuigenissen en van *Tertullianus*, en van andere *Oudvaders* kan de des begeerige Leezer vinden by *A. van Dale*, in zyn ONDERZOEK *over 't Wapenvoeren der Christenen in de eerste Christen Eeuwen*, gedrukt 1704. in 8. achter zyne VERHANDELINGE *van den Oorsprong*, *en Dwyvinge van den Waterdoop*, *Kinderdoop*, *en Wederdoop*, meermaalen by ons aangehaald. Hoe wel deeze zeer geleerde, en by uitstek in de *Kerkelyke Oudheden* ervaaren Schryver daar op byzonderlyk in dit werkje toelegt, om uit de schriften der Oudvaderen te bewyzen, dat de Christenen in die vroege Eeuwen van het *Oorlogen* zoo geheel vreemd niet geweest zyn, als sommigen meenen, en dat zelfs zeer veelen hunner verscheidene hooger, en laeger Krygs-bedieningen hebben waargenomen, 't geen hier nu de plaats niet is, nader te onderzoeken.

(x) Dat de *Esseen*, schoon in de schriften des *Nieuwen Testaments* niet gemeld wordende, als zynde minder, dan de *Phariseen*, en *Sadduceen*, in aanzien geweest, eene *Gezinte* onder de *Jooden* uitmaakten, die al vry oud was, blykt ons uit de schriften van *Philo den Joode*, en den *Joodschen Geschiedschryver Flavius Josephus*. Zy waren onderscheiden in twee soorten, wel-

mand onder hen gevonden wierd, die Krygs-Gereedschappen maakte. 6. Om dat de Propheet voorzegd heeft / dat (y) zy geen quaad zouden doen, noch verderven op den ganschen heiligen berg des HEEREN.

welker eene soorte Πρακτικοί, *Betrachters*, of *Werkzaamen*, en de andere Θεωρητικοί, *Beschouwers*, of *Bespiegelaars*. De eerste soort beschryft gemelde *Philo* zeer omstandig in zyn *Boek*, *Quod omnis vir probus liber sit*: Dat is; *Dat ieder vroom man vry is*. En Fl. *Josephus Antiquit. Judaic*: *Libr.* XVIII. *Cap.* II. Of *Joodsche Oudheden*, 18 *Boek*, 2 *Hoofdst.* De ander *Philo* alleen in zyn *Boek de Vitâ Contemplativâ*; of van *het Bespiegelende Leeven*. Zommige Geleerden meenen niet ongegrond, dat zy eenen aanvang genomen hebben onder de regeeringe van *Antiochus Epiphanes*, die 171 jaaren, of daaromtrent voor *Christus* Geboorte *Koning van Syrien* wierd, onder welken de *Jooden* zeer jammerlyk hebben moeten lyden, dies zeer veelen gins, en elders verstrooid wierden, welker eenigen, van eene ingetoogener leevenswyze zynde, zich in afgezonderde plaatzen begaven, en van het gezelschap der menschen zich ontrocken, welke Lieden חסידים *Chasidim*, dat is, *Vroomen*, *Godvruchtigen*, *Heiligen*, by uitstek schynen genaamd geweest te zyn, welk woord, by zommigen in het *Latyn* door *Assidæi*, *Assidæen*, uitgedrukt wordende, naderhand mogelyk in *Essæi*, *Esseen*, veranderd is, 't geen men niet ongegrond denken kan. Daar nu deeze menschen eerst uit noodzaakelykheid zich gedwongen vonden, in eenzaame plaatzen zich op te houden, hebben zy zulks by verloop van tyd vrywillig gedaan, terwyl zy, eene niet te verwerpene gedaante van *Godsvrucht*, en *Wysheid* vertoonende, veelen tot zich trocken, en zommigen hunner zich ook met de *Geneeskunde* ophielden. De taalkundige Leezer kan hier over ook nazien, 't geen de zeer geleerde *Joan. Franc. Buddeus* omstandig heeft aangeteekend in zyne *Histor. Ecclef. Vet. Test. Tom.* II. *Period.* II. *Sect.* VII. § XVIII. *pag.* 984, &c.

(y) *Jesai.* 65. *vers* 25.

REN. Doch! de Oorlog word ingericht/ om quaad te doen, en te dooden. 7. Om dat Christus zegt/ dat zyn (z) Koningryk niet van deeze weerreld was: Maar den Oorlog voert men/ om Ryken, en Landen deezer weerreld te bemagtigen. 8. De Heer heeft Petrus (a) bestraft wegens het gebruiken des Zwaards; op welke woorden Tertullianus (b) in zyn Boek van de Afgoderye zeer fraay gezegd heeft: De Heer heeft alle Krygsknechten ontwapend, door Petrus te ontwapenen. 9. De Apostel zegt (c): Wreekt u zelven niet, beminden! maar geeft den toorne plaatze; want daar is geschreeven: My [komt] de wraake [toe,] Ik zal 't vergelden; zegt de Heere. Indien dan uw vyand hongert, zoo spyzigt hem; indien hem dorst, zoo geeft hem te drinken: Want dat doende zult gy koolen vuurs op zyn hooft hoopen. Wordt van 't quaad niet overwonnen; maar overwint het quaad door 't goede. Doch de Oorlog leert / en gebied alles / wat hier tegen strydig is. 10. Christus beveelt / dat de zynen (d) zyn kruis zullen draagen, niet anderen kruisigen, of dooden; en vermaant hen tot Lydzaamheid, niet tot

(z) *Joann.* 18. *vs.* 36.
(a) *Matth.* 26. *vs.* 52--54. *Joann.* 18. *vs.* 10, 11.
(b) *In Libro de Idololatriâ.*
(c) *Rom.* 12. *vs.* 19, 20, 21.
(d) *Matth.* 16. *vs.* 24. 11. *vs.* 29. en 10. *vs.* 16.

tot Wraake; tot Waarheid, en Eenvoudigheid, niet tot listige streeken van den Oorlog. enz.

Uit dien hoofde vind men ook verscheidene Geleerden onder de Hervormden, die geenen anderen Oorlog, dan den (e) Beschermenden, of Verweerenden, geoorloofd stellen / en van den (f) Beleedigenden, of Aanvallenden eenen zeer grooten afschrik hebben / (welke dus met de Mennoniten ten halven staan) oordeelende / dat de Verdeediginge tot het Recht der Natuure behoort / en dat de Godsdienst de Natuur niet om verre stoot / terwyl zy / om zoodanigen Oorlog te billyken / veele bewyzen bybrengen / welke niet alle ten eenemaale te verwerpen zyn; schoon echter de Mennoniten hier tegen wederom hunne tegenredenen hebben. Ondertusschen is dit de waarheid / dat / indien iemand / door Gods genade gesterkt zynde / zich ganschelyk aan God in een Geloovig vertrouwen / en Lydzaamheid overgeeft / die beloofd heeft / dat Hy de zynen tegen het geweld van (g) de poorten der Helle beschermen zal / ook zoodaanig een buiten twyffel niet alleen de Natuur geenzins zoude vernielen / maar ook veel eer het Quaade door het Goede overwinnen.

Zommige *Hervormden* stellen den *Verweerenden Oorlog* vry, maar keuren den *Aanvallenden* af.

En

(e) *Bellum Defensivum.*
(f) *Offensivum.*
(g) *Matth.* 16. *vs.* 18.

Dit Gevoelen der Mennoniten is niet nieuw, veel min van de Munsterschen overgenomen, maar uit Gods Woord geleerd.

En waarlyk! dit is geen nieuw gevoelen/ ook hebben de Mennoniten zulks niet eerst geleerd na dien rampzaligen ondergang der Munstersche Wederdooperen, maar uit de woorden van Christus, en het bedryf der eerste Christenen. Immers wie zoude zich zelven kunnen diets maaken/ dat eene ontelbaare menigte van menschen/ in zeer veele gewesten verstrooid/ zoo schielyk op eenen/ en denzelven tyd tot eene zoo gansch tegenstrydige bevattinge zoude zyn overgeslagen/ ja/ op den oever des doods/ en onder het geweld der Moordbeulen zich bevindende/ met kracht ontkend zoude hebben/ dat zy ooit tot die Oproerige Wederdoopers behoord hadden (h)? Doch dit is zeer waarachtig/ dat zy dit Leerstuk van den Oversten Leidsman des Geloofs/ en zyne Apostolen geleerd/ als mede uit het godvruchtige Voorbeeld van de Christenen der drie eerste Eeuwen overgenomen hebben; gelyk wy met zeer bondige getuigenissen in het Eerste Deel deezer Geschiedenisse (i) bewezen hebben.

Getuigenissen van anderen, in dit stuk

Ja zelfs wat de zuiverder Heidenen/ wat de eerste Christenen/ wat zeer veele [illegible] van den Oorlog, en het lee-

ven

(h) Zie *I Deel* deezer *Geschiedenisse*, *Hoofdst.* VIII. IX. en X *pag.* 305--336.

(i) *Ibid. Hoofdst.* V. *pag.* 180--216. en *Hoofdst.* VI. *pag.* 216. *enz.*

den der Krygsknechten gedaan hebben/ kan de bescheiden Lezer vinden by Godfried Arnold, in zyne waare Afbeeldinge der Eerste Christenen (k); en hy zal daar zeer veele/ en by uitnemendheid gewigtige bewyzen voor het gevoelen der Mennoniten ontmoeten. Ook is Lutherus in den eersten aanvang zyner Hervorminge in dat zelve verstand geweest wegens het voeren van den Oorlog, als Joh. Sleidanus (l) met deeze woorden ons bericht: " Doch Lutherus had altoos „ geleerd/ dat men tegen de Hooge „ Overigheid zich geenzins moest aan„ kanten/ en over deeze zaak was ook een „ Boekje van hem uitgekomen. Maar „ als hem/ over dit stuk zyne gedach„ ten laatende gaan/ de Regtsgeleerden „ onderrichten/ dat het volgens de Wet„ ten vryftond/ somtyds wederstand te „ bieden/ en aantoonden/ dat de zaak nu „ in dien stand gebragt was/ van wel„ ken de Wetten onder anderen meldin„ ge maakten; NB. zoo beleed Luthe„ rus rondborstig/ niet geweeten te heb„ ben/ dat zulks geoorloofd was. En „ dewyl het Euangelium tegen de Bur„ gerlyke Wetten niet aanloopt/ noch „ dezelve vernietigt/ gelyk hy steeds ge„ leerd heeft; daar en boven ook ver-

met de *Mennoniten* overeenstemmende, worden bygebragt;

(k) *II Deel, V Boek, V Hoofdst. pag. 44, enz.*
(l) *Libr.* VIII. *Suorum Commentar. pag.* 195. *ad Annum* 1531.

„ bevonden in deezen zoo hachelyken / en
„ zoo angſtvalligen tyd veele dingen kun-
„ nen voorvallen / zoo dat niet alleen het
„ Recht zelve / maar ook de aanpor-
„ ring / en noodzaaking van het ge-
„ wiſſe ons de Wapenen in de hand
„ geeven; NB. Zoo zegt hy / dat men
„ wel een Verbond met oogmerk van
„ Beſcherminge mag oprichten / 't zy
„ de Keizer zelve / 't zy moogelyk iemand
„ anders van 's Keizers weegen den Oor-
„ log aanving. Daar na heeft hy ook een
„ geſchrift laaten uitgaan / en daar in
„ getoond / hoe de Roomſchgezinden op
„ den Augsburgſchen Ryksdag geheel
„ verhard waren. Voorts vermaant
„ hy eenen iegelyken in 't algemeen /
„ dat zy de Overigheid, die hen tot zul-
„ ken kryg te voeren (m) aandreef / niet
„ zouden gehoorzaamen. Hy brengt
„ ook zeer veele / en wel zeer gewigtige
„ dwaalingen der Roomſchgezinde Lee-
„ re by / die hy zegt van den geenen be-
„ ſchermd te worden / die zich by zoo-
„ daanige Legerbenden voegen / in wel-
„ ke zaake hy ſtelt / dat eene zeer groote
„ misdaad geleegen is; hy betoogt ook /
„ hoe groot een licht in deezen tyd in
„ de gemoederen der menſchen door de
„ kenniſſe des Euangeliums is opgegaan /
„ en

(m) Te weeten, voor zoo verren die *Aanvallende*, *Beleedigende*, en dienvolgens ten uitterſten *Onrechtmaatig* was.

" en hy betuigt, dat men zich van de ge-
" meenschap van zoodanigen Godloozen
" Oorlog onthouden moet."

IV. Het Vierde, en laatste Leerstuk betreeft den Eed, van welken de Mennoniten gelooven, dat dezelve ongeoorloofd is; en dat wel, 4 Den *Eed* stellen de *Mennoniten* ongeoorloofd te zyn, en wel om bondige reden.

A. Eerstelyk uit hoofde der zoo duidelyke woorden van onzen Zaligmaaker, Matth: 5. vs. 33 — 37. en van den Apostel Jacobus, Hoofdst. 5. vs. 12. Woorden, die den Mennoniten zoo klaar voorkomen, en die zy meenen, in dier voegen buiten alle tegenspraake te zyn, dat zy zich niet genoeg kunnen verwonderen, hoe het gebruik van den Eed zoo algemeen doorgedrongen is by meest alle Christenen; terwyl zy oordeelen, dat niemand iets scherper zoude kunnen verbieden, dan de Zaligmaaker met deeze woorden allerleijen Eed verboden heeft; want 1ste, keurt hy tweemaal Ontkennender wyze (n) den Eed af: Zweert ganschelyk niet, noch by den Hemel; ——— noch by uw hoofd zult gy niet Zweeren. 2den. Om in alles te voldoen, bekrachtigt hy dit nader Bevestigender wyze (o): Maar laat zyn uw woord JA, JA; NEEN, NEEN: wat NB. boven deezen is, dat is uit den boozen. En Jacobus

(n) *Negatief.*
(o) *Affirmatief.*

Ook kunnen zy in de woorden van *Christus*, en *Jacobus* gene de minste uitzonderinge vinden.

bus voegt 'er by: Op dat gy in geen oordeel valt (p).

Alle welke woorden, en ieder derzelven zullen sterken, en algemeenen verbod uitleeveren, en geene de allerminste plaats voor eenige uitzonderinge overlaaten, dat het te verwonderen is, hoe men hier omtrent noch uitzonderingen, die men meent genoegzaam sterk, en voldoende te zyn, heeft kunnen uitdenken. Ten minsten, zoo hier iets gelden zoude, dan moest die uitzondering zoo klaar, zoo onderscheidentlyk voorkomen, als het Verbod zelve; vooral behoorde men het den Mennoniten niet qualyk te neemen, dat zy niet kunnen goedvinden, zich door gevolgtreckingen, en waarschynelykheden van de duidelyke letter te laaten afleiden.

Als

(p) Buiten allen twyffel is 'er geen *Leerstuk*, dat tusschen ons, en andere Christenen in geschil staat, voor het welke wy krachtiger bewyzen hebben, als (behalven den *Doop der Bejaarden*) ook dit, dat het, na onze gedachten, den Christenen geenszins vrystaat, den *Eed* te mogen gebruiken; want de woorden van *Christus*, en zynen *Apostel Jacobus* zyn zoo klaar, en bondig in het ganschelyk afkeuren van den *Eed*, (gelyk de Heer *SAURIN* ook zeer wel aanmerkt) dat zy, hier, dan met geweld, en eene merkelyke byvoeginge, of invullinge, daar heenen gebragt kunnen worden, om den *Eed* geoorloofd te maaken, ja zelfs om denzelven onder oogluikinge toegelaaten te bezeffen. Ja niet alleen in het *Nieuwe*, maar ook, dat meer is, in het gansche *Oude Testament* (durven wy rondborstig zeggen) zal niemand ons een uitdruckelyk *Gebod*, of *Voorschrift* kunnen aanwyzen, by het welke de *Eed* aan *Israël* door *God* be-

] Althans de woorden van onzen Heiland geeven den Mennoniten verscheidene / en wel gewigtige bewyzen voor dit hun Leerstuk aan de hand.

Reden, die zy voor hunne zaake hebben, zyn, 1. Dat Christus 't oog heeft op Num: 30: vs: 2. en op de Misbruiken, en Meineedighe-

a. Voor eerst merken zy aan / dat Christus in deeze woorden het oog gehad heeft / op het geen gezegd word in de Wet; Num. 30. vs. 2 (q). [Als Jesus zegt:] Wederom hebt gy gehoord, dat den Ouden (niet Van den Ouden, maar den

bevolen is; 't geen echter duidelyk moest kunnen worden aangetoond, by aldien men den *Eed* zoude hebben te begrypen iets *Zedelyks* te zyn, en dienvolgens ook blyvende onder het *Nieuwe Testament*. Nu is het integendeel zeker, dat alle plaatzen, in welke van eenen *Eed* te doen gewaagd word, in diervoegen van denzelven spreeken, dat hy voorondersteld word in gebruik te zyn geweest, maar nergens uitdruckelyk van *God* aanbevolen, of voorgeschreeven word; dies de *Mennoniten* met reden besluiten, dat de *Eed*, eene *burgerlyke*, en dierhalven niets minder, dan *Zedelyke* zaak zynde, door de *Godloosheden*, en *Onrechtvaardigheden* der menschen intreede genomen heeft in de weereld, en dus in gebruik geraakt is; terwyl *God* denzelven, gelyk meer dingen onder het *Oude Testament*, onder oogluikinge heeft toegelaaten, maar dan ook gewild, als de *Israëliten* zwoeren, dat zy na waarheid zweeren; en den *Heere* hunnen *Eed* houden zouden; weshalven *Jesus* onder het *Nieuwe Testament* denzelven billyk verbied, nadien nu *Waarheid* in woorden, en *Gerechtigheid* in handel de voornaamste betrachtinge eenes Christens zyn moet.

(q) Deeze woorden luiden daar aldus: *Wanneer een Man den HEERE eene gelofte zal beloofd, of eenen Eed zal gezwooren hebben, zyne Ziele met eene verbintenisse verbindende, zyn woord zal hy niet ontheiligen; na alles, dat uit zynen monde gegaan is, zal hy doen.*

den, die in de *wet* waren afgekeurd.

den Ouden (r), tot den Ouden) gezegd is; Gy zult den Eed niet breeken; maar gy zult den Heere uwe Eeden houden. Dat is; Gy zult geenen valschen Eed doen; of/ Gy zult niet valschelyk zweeren: En welk voorstel de Heer niet zoo zeer op Eeden, die uit eigene beweeginge gedaan worden/ op welken de woorden Num. 30. vs. 2. in den eersten opslag schynen te zien; maar ook op allerleye misbruiken/ die in het Zweeren onder de Israëliten plaats konden hebben/ en door de Wet verboden waren/ dewyl de Grieksche woorden/ Οὐκ ἐπιορκήσεις (s), ouk epiorkeeseis, eigentlyk te kennen geeven; *Gy zult niet valschelyk zweeren; gy zult geenen valschen Eed doen*; maar gy zult den Heere uwe Eeden houden (t). Dat is; „Gy zult zoo „zweeren/ dat het voor den Heere, „die Alweetende/ Waarachtig/ Rechtvaardig/ en Heilig is/ bestaan kan." Want het is de gewoonte van onzen Zaligmaaker in zyne Leerredenen, die

[illegible] bidigen/

[illegible]

(r) Want het woordje [illegible], gelyk elk zien kan, tusschen *twee Haakjes* [ ] gesteld zynde, word in den *Griekschen Text* niet gevonden, gelyk ook in geene der voorgaande plaatzen van dit *Hoofdstuk*; dies ik niet kan bevroeden, om welke reden het zelve in de *Nederduitsche Vertaalinge* is ingelascht.

(s) In den *Nederduitschen Text* zyn deeze woorden overgezet; *Gy zult den Eed niet breeken.*

(t) In 't *Grieks* staat eigentlyk: *Gy zult den Heere uwe Eeden wedergeeven*. Dat is; „volbrengen, of voldoen, 't „geen gy beloofd, of bezwooren hebt.

dingen/ die tot de Wet behooren/ of in dezelve uitvoeriger behandeld worden/ kortelyk/ en slechts maar door een gedeelte aan te haalen/ terwyl hy inmiddels onder deezen alles/ wat van dien zelven aart is/ begrypt: by voorbeeld; onder de woorden/ (u) Gy zult niet dooden: verstaat hy ongetwyffeld alle die manieren/ op welke iemand gedood word. Zoo ook/ (v) Oog om oog, en tand om tand: Men behoeft niet in twyffel te staan/ of de Heer bedoelt onder deeze spreekwyze allerleije verminkinge/ door welke iemand by den Rechter vergoedinge verdiende/ als Hand om Hand, Voet om Voet, enz. En dus zal het zeer gewisselyk ook in deeze onze plaats zyn op te vatten/ dat onder de woorden/ den Eed niet te houden, of valschelyk te zweeren, [en dienvolgens den Eed te breeken,] alle die dingen begreepen zullen moeten worden/ die in Moses Wet omtrent het doen van den Eed verboden waren/ onder welken Meineedigheid de voornaamste misdaad was.

β. Hier by heeft men ten Tweeden in acht te neemen/ dat onze Zaligmaaker tegen alle deeze dingen zyn Gebod rechtstreeks/ en wel uitdrukkelyk overstelt: (w) Maar ik zeg u. Dat is, „ Ik/ als „ uw Opperste Wetgeever, en Koning, „ die

2. Dat *Christus* uitdrukkelyk zyn *Gebod* tegen het voorheenen gezegde overstelt.

(u) *Math*: 5: *vs*: 21. (v) *Math*: 5: *vs*: 38.
(w) *Math*: 5: *vs*: 34.

den, die in de *Wet* waren afgekeurd.

den Ouden (r), tot den Ouden) gezegd is; Gy zult den Eed niet breeken; maar gy zult den Heere uwe Eeden houden. Dat is; Gy zult geenen valschen Eed doen; of/ Gy zult niet valschelyk zweeren: In welk voorstel de Heer niet ziet op Eeden, die uit eigene beweeginge gedaan worden/ op welken de woorden Num. 30. vs. 2. in den eersten opslag schynen te zien; maar ook op allerlei misbruiken/ die in het Zweeren onder de Israëliten plaats konden hebben/ en door de Wet verboden waren/ dewyl de Grieksche woorden/ Οὐκ ἐπιορκήσεις (s), ouk epiorkeeseis, eigentlyk te kennen geeven; *Gy zult niet valschelyk zweeren; gy zult geenen valschen Eed doen*; maar gy zult den Heere uwe Eeden houden (t). Dat is; „Gy zult zoo „Zweeren/ dat het voor den Heere, „die Alweetende/ Waarachtig/ Rechtvaardig/ en Heilig is/ bestaan kan." Want het is de gewoonte van onzen Zaligmaker in zyne Leerredenen, die [illegible] dingen/

[illegible]

(r) Want het woordje *MAN*, gelyk elk zien kan, tusschen *twee Haakjes* [ ] gesteld zynde, word in den *Griekschen Text* niet gevonden, gelyk ook in geene der voorgaande plaatzen van dit *Hoofdstuk*; dies ik niet kan bevroeden, om welke reden het zelve in de *Nederduitsche Vertaalinge* is ingelascht.

(s) In den *Nederduitschen Text* zyn deeze woorden overgezet: *Gy zult den Eed niet breeken.*

(t) In 't *Grieks* staat eigentlyk: *Gy zult den Heere uwe Eeden wedergeeven*. Dat is; „volbrengen, of voldoen, 't „geen gy beloofd, of bezwooren hebt.

dingen / die tot de Wet behooren / of in dezelve uitvoeriger behandeld worden / voornaamelyk / en slechts maar door een gedeelte aan te haalen / terwyl hy insgelyks onder deezen alles / wat van dien zelven aart is / begrypt: by voorbeeld; onder de woorden / (u) Gy zult niet dooden: verstaat hy ongetwyffeld alle die manieren / op welke iemand gedood word. Zoo ook / (v) Oog om oog, en tand om tand: Men behoeft niet in twyffel te staan / of de Heer bedoelt onder deeze spreekwyze allerleije verminkinge / door welke iemand by den Rechter vergoedinge verdiende / als Hand om Hand, Voet om Voet, enz. En dus zal het zeer gewisselyk ook in deeze onze plaats zyn op te vatten / dat onder de woorden / den Eed niet te houden, of valschelyk te zweeren, [en dienvolgens den Eed te breeken,] alle die dingen begreepen zullen moeten worden / die in Moses Wet omtrent het doen van den Eed verboden waren / onder welken Meineedigheid de voornaamste misdaad was.

6. Hier by heeft men ten Tweeden in acht te neemen / dat onze Zaligmaaker tegen alle deeze dingen zyn Gebod rechtstreeks / en wel uitdrukkelyk overstelt: (w) Maar ik zeg u. Dat is, „ Ik / als „ uw Opperste Wetgeever, en Koning, „ die

2. Dat *Christus* uitdrukkelyk zyn *Gebod* tegen het voorheenen gezegde overstelt.

(u) *Math*: 5: *vs*: 21. (v) *Math*: 5: *vs*: 38.
(w) *Math*: 5: *vs*: 34.

,, [illegible] / en [illegible] heeft / betoond
,, u / Zweert ganschelyk niet, op geenerlei
,, [illegible] wyze; dat is; Ik wil niet / dat
,, gylieden uit eigene beweeginge / en
,, om eenige voorkomende zaaken Zwee-
,, ren zult / maar wel niet om eenige
,, tegenwoordige / of voorleedene; maar
,, dus zoud gylieden zelfs u bezon-
,, digen tegen myn Gebod. In tegen-
,, deel moet gylieden u alzoo / en in
,, alle gevallen [illegible] gedraagen /
,, dat het eenen iegelyken blyke / dat
,, gylieden van leugens / en bedrog zeer
,, verre afgescheiden zyt / en geene hoo-
,, ger verzekeringe / om de waarheid
,, en oprechtigheid uwer woorden te
,, bevestigen / van nooden hebt / dan
,, eene eenvoudige bevestiginge / of ont-
,, kenninge. (x) Maar laat zyn uw
,, woord slegs Ja; Neen, Neen. Dat is,
,, eenvoudige wyze / dat gylieden altoos
,, de waarheid spreekt; Zoo dat het is
,, zoo, of ja altyd by ulieden zy / het is
,, zoo, of ja; en Neen, Neen. Maar
,, het Ja zyn in uwe woorden / ook Ja
,, in uwe werken / als mede Neen. Be-
,, vestigt altyd gewoonlyk / en oprecht
,, dat geen / dat bevestigd en dat ont-
,, kent moet worden / zoodat dat met
,, dezelfde gewoonlykheid / en oprechtig-
,, heid. Ja legt daar op toe / dat om
,, uwe beproefde trouwe / en oprechtig-
,, heid uw Ja, en uw Neen de kracht /
,, en

(x) *Math*: 5: *vs*: 37.

„ en geloofwaardigheid van de allerdierste Eeden mag nimmer bewegen. Want „ wat boven deezen is, dat is uit den „ boozen: dat is; 't zy dat gy zweert „ na de wyze der ouden/ 't zy dat gy „ valschelyk zweert, en het Ja in 't Neen „ onder elkanderen vermengt/ „ dat is uit den boozen, en strijdig met „ mijn gebod.

Echter heeft die heilige Wetgeever hier mede geenzins willen aanduiden/ dat het niet vryftond/ verscheidene andere bewoordingen in het bevestigen/ of ontkennen eeniger zaake te gebruiken/ als Ja, en Neen; maar alleenlijk/ dat wy ons onthouden moesten van zulke/ en zoo gewigtige betuigingen/ en vermenschingen/ door welke een Eed van eenige andere eenvoudige verklaringe der waarheid wierd onderscheiden. By voorbeeld; hy heeft niet gewild/ dat wy by eenig schepzel zouden zweeren, wyl dit van de zelve kragt is/ als te zweeren by den Schepper, en by eenige zaake/ die buiten het bereik van onze magt gesteld is. Ja op dat de Zaligmaker zoude betoogen/ dat hy wel uitdrukkelijk allerlei Eeden verbied/ die onder tusschenkomste van eenig Schepzel, 't zy door de wyse/ 't zy door omwegen/ zouden kunnen geschieden/ zoo voegt hy er:/ als een zeer wyze Wetgeever, verder by: (y) Zweert ganschelyk

Niet, dat de *Heiland* gewild heeft, dat wy juist geene andere woorden, dan *Ja*, of *Neen*, zouden moogen gebruiken; maar dat wy niet by eenig *Schepzel* onze betuigingen zouden moogen aanklemmen.

y) *Matth*: 5: vs: 34-36.

lyk niet, noch by den Hemel, noch by de Aarde, noch by Jerusalem; noch by uw Hoofd. En dus sluit het verbond van alle Christus woorden een volstrekt Verbod in van allerleye Eeden, op hoedaanig eene wyze dezelve ook geschieden mogen. En waarlyk / met deeze woorden komen die van den Heiligen Jacobus in allen deele volmaaktelyk over een: (z) Doch voor alle dingen, myne Broeders, Zweert niet, noch by den Hemel, noch by de Aarde, noch NB. eenigen anderen Eed; maar uw JA zy JA, en het NEEN; NEEN: op dat gy in geen oordeel valt.

Behalven deeze Bewyzen zyn 'er noch verscheidene anderen tegen den *Eed*, uit den aart van het *Nieuwe Testament* ontleend.

B. Behalven dit alles oordeelen de Mennoniten, dat hun uit den aart van het Nieuwe Testament ook veele bewyzen worden aan de hand gegeeven / met welken zy daarenboven bewyzen kunnen / dat de Eed onder dit Verbond geene plaats kan hebben.

Want 1. dit Verbond vordert van den mensche eene volkomene / en volmaakte Getrouwheid, en Liefde; daar nu deeze Deugden gehouden worden / en stand grypen / daar is geen Eed benoodigd. 2. Dit Verbond vereischt eene verzaakinge van alle aardsche goederen / en deeze Verzaaking leert / dat het niemand om derzelver wille vrystaat te Zweeren, en dus zich zelven in eenig gevaar te stellen; want vermits wy de aardsche dingen verpligt zyn gering te achten /

(z) *Jac.* 5. *vs.* 12.

[illegible] / is het op geenerleye wyze geoorloofd / dezelven door eenen Eed met aanroepinge van den allerheiligsten Naame Gods te wissen of najaagen / of te houden. 3. Het Nieuwe Verbond heeft ten grondslag Gods Genade, en Barmhartigheid; maar door den Eed wenschen wy volstrekkelyk / dat Gods Toorn, en Straffe op ons mag nederdaalen / indien wy valschelyk zweeren. Verder bidden wy Hem ernstiglyk / dat Hy ons onze zonden vergeeven / noch ons van zyne Genade, en Barmhartigheid, zonder welke nochtans niemand door Christus gezaligd zal worden / berooven wil (a).

En op dat niemand denke / dat dit gevoelen nieuw is; men vind veele Voorbeelden onder Jooden, en Heidenen (hoewel by deezen de Eed geoorloofd was) van zoo menige Menschen / welken het Zweeren zorgelyk voorkwam / en die zich ten eenemaale van den Eed onthielden. Dus Koning Salomon gewaagt van den zulken / die den Eed vreest (b). Veelen der eerste Christenen / tot het doen van eenen Eed geprest wordende / antwoordden: Ik ben een Christen; ik

Dit Gevoelen der *Mennoniten* wegens den *Eed* is niet nieuw, maar heeft, behalven by zommige *Joden*, en *Heidenen*, ook by de *Eerste Christenen* plaats gehad.

(a) Dierhalven, (wil de Heer *SOHYN* zeggen) indien wy *God* smeeken, zyne *Genade*, en *Barmhartigheid* in, en door *Christus* te moogen erlangen, zoo stryd hier vierkant tegen, dat wy dan by eene andere gelegendheid ons zynen *Toorn*, en *Straffe* zouden toewenschen.

(b) *Predik*. 9. *vs*. 2.

ik Zweer niet. Josephus (c) getuigt van de Esseen (d) / dat zy al, wat zy spraken, krachtiger hielden, dan eenen Eed; en dat zy den Eed zelven vermyden, dien erger keurende, als de Meineedigheid. Epictetus (e) zegt in zyn Handboekje: Vermyd den Eed, zoo gy kunt, ganschelyk; doch zoo niet, ten minsten zoo veel moogelyk is. Justinus (f) geeft van de Christenen dit getuigenis / dat zy geenzins Zweeren. En Chrysostomus (g) zegt: Het is ten eenemaale onrechtvaardig te Zweeren, of iemand tot eenen Eed te noodzaaken. Meer berichten van dien zelven aart / zoo uit de Schriften der Heidenen, als der eerste Kerkvaderen, Hilarius, Ambrosius, Hieronymus, Chromatius, Oecumenius, Theophylactus, Euthymius, en anderen / getrokken / kan men zien by Grotius (h). By Eusebius zegt Ba-

(c) *De Bello Judaico*, *Libr.* II. *Cap.* XII. Of van de *Joodsche Oorlogen*, 2 *Boek*, 12 *Hoofdst.*

(d) Van de *Esseen* hebben wy voorheenen reeds gesproken, pag. 112. (x).

(e) *In Enchiridio*, *Cap.* XLIV.

(f) *Justinus de Martelaar* naamentlyk, van welken straks weder gewag gemaakt word. Zyne woorden, op welken de Heer *SCHYN* hier het oog heeft, luiden eigentlyk aldus. „ Wyders, dat wy ook geenzins zullen zweeren, maar altyd de waarheid spreeken, heeft hy (naamentlyk *Christus*) dit geboden: *Zweert ganfch niet; maar uw JA zy JA, en uw NEEN zy NEEN: Wat daar boven is, komt uit den quaaden.*" In zyne *Verandwoordinge*, terstond nader aan te wyzen.

(g) In *Matth.* 5. vs. 34.

(h) In *Matth.* 5. vs. 34.

Basilides, en tegelyk van Origenes, wanneer zy hem tot eenen Eed wilden dwingen: Ik ben een Christen, en het is my niet geoorloofd te zweeren. Zie ook Christiaan Hartzoeker over Matth. 5. En Franc: Ridderus in zyn Tractaat, (i) genaamd den Beschaamden Christen. Ja wy zouden eene geheele wolke van Getuigen konnen bybrengen / die zich tegen den Eed hebben aangekant / als Justinus de Martelaar, die omtrent het jaar 150 (k) na Christus geboorte geleefd heeft / in zyne Tweede Verandwoordinge aan den Keizer Antoninus Pius (l); Origenes, die geleefd heeft omtrent het jaar 226 (m); Eusebius, die leefde omtrent het jaar 226 (n); Basilius De Groote omtrent het jaar

jaar

(i) *Hoofdst.* XI. *Pag.* 214, *enz.* gedrukt 1679. *in* 12.

(k) *G. Cave* heeft 140. En zoo zal het ook wel eigentlyk moeten zyn; want, schoon in deeze *Verandwoordinge van Justinus* (die doorgaans de *Tweede* heet, doch by de Geleerden met reden aangemerkt word, de *Eerste* geweest te zyn) gezegd word, dat 'er nu *pas* 150 *jaaren* van *Christus* af verloopen waren, zoo blykt het echter zeker, dat dit een misslag in het getal is, navolgens by de Overschryvers in *Justinus Verandwoordinge* moogelyk ingeslopen; nadien het *Plakaat*, dat de *Keizer Antoninus Pius* op deeze *Verandwoordinge van Justinus* liet uitgaan, beraamd is in het *Derde Burgermeesterschap* van deezen *Antoninus*, 't welk inviel in het jaar 140 na *Christus Geboorte.* Vide *G. Cave Script. Eccles., Histor. Liter. Part.* I. *pag.* 27. En de *Verandwoordinge van Justinus* in 't *Nederduitsch*, *pag.* 156.

(l) Gedrukt in 't *Nederduitsch*, 1684. *in* 8. *pag.* 93, 94.

(m) *G. Cave* heeft 230. *ibid. pag.* 94.

(n) Dit is buiten twyffel eene schryf-, of drukfeil, nadien deeze Eusebius, van welken de Heer

SCHYN

jaar 370. in zyne Verklaaringe over Matth. 5. Om nu nog anderen met stilzwygen voor by te gaan; dies het niet onmogelyk zoude zyn, door alle eeuwen heenen getuigenissen voor dit Leerstuk by te brengen. De Waldensen hebben in de XI. XII. en XIII. eeuwe, gelyk wy in het Eerste Deel (o) hebben aangetoond, zich godsdienstiglyk van den Eed onthouden. Johannes Wiclef is in de Kerkvergaderinge te Konstans (p) ter dood veroordeeld in den jaare 1415. onder anderen ook hierom, dat hy den Eed stelde ongeoorloofd te zyn (q). Ja wat de Eerste Christenen, wat zeer veele Oudvaders van den Eed geloofd, en dat zy denzelven niet geoorloofd gekeurd hebben te zyn, als iets zynde, dat rondom met gevaar des doods vermengd is, kan de Leezer zien by Godfried Arnold (r). De Meineedigheid is verderffelyk, een waa-

... re

SCHYN hier gewaagt, is geweest Bisschop van Cæsareen, en gebloeid heeft in de IV Eeuwe, omtrent en na het jaar 315, gelyk over bekend is. Zie G. Cave Scriptor. Ecclesiast. Histor. Liter. Pars. I. pag. 91. Ook vinden wy by deezen Eusebius van Cæsareen, in zyne Histor. Eccles. Libr. VI. Cap. IV. het geval van Basilides, zoo even door den Heere SCHYN aangehaald, beschreeven.

(o) V Hoofdst. pag. 187.

(p) Concilium Constantiense.

(q) Vide P. D. Huetium in Alnetanis Quæstionibus, Libr. III. Cap. V. pag. 320. Edit. Lips. in 4to. In Origenianis, Libr. II. Cap. II. §. VII. pag. 184, 185. Edit. Colon. 1685.

(r) Waare Afbeelding der Eerste Christenen, II Deel, VI Hoofdst. §. 5, enz. pag. 56, enz.

re Eed gevaarlyk, en geen Eed het allerzekerste; zegt Augustinus (s).

Weshalven ik zeer verwonderd ben, dat zeker zeer vermaard Man (t), die door de Verdraagzaamheid der verschillende gevoelens onder de Protestanten uitkomt, de Mennoniten, of (gelyk hy hen liever schynt te willen noemen) de Wederdoopers in het stuk van niet te Zweeren met zoo groote gevolgen bezwaart, terwyl hy zelve ondertusschen omtrent den Eed zoo gewigtige, en zoo verscheidene voorwaarden, en omzichtigheden vooraf vereischt, en vordert, dat de Mennoniten niet kunnen vinden, iets voor hun veiliger te zyn, dan van eene Zaake, die met zoo veele gevaaren bezet is, zich te onthouden, en de woorden

Verdient zyne verwonderinge, dat zeker geleerd Man de *Mennoten* ten aanzien van den *Eed* bezwaart; terwyl zelfs sommige *Mahometaanen* zich van denzelven onthouden.

(s) *Serm.* 28. *de Verb. Apost. Jac.* V. *vs.* 12.

(t) De Heer SCHYN heeft hier het oog op den Heere ADRIANUS à CATTENBURGH, wel eer *Hoogleeraar der H. Godgeleerdheid* onder de *Remonstranten te Amsteldam*; die in zyn *Spicileg. Theolog. Christian. Libr.* IV. *Cap.* XXIX. zeer gevaarlyke, hoe wel gansch ongegronde gevolgen trekt uit dit gevoelen der *Mennoniten* van *niet te mogen Zweeren*; doch de Eerw: ABRAHAM VERDUIN, geacht Leeraar der *Mennoniten* van *Koog*, en *Zaandyk*, heeft zyn Hoog Eerw. bondig wederlegd in een BYVOEGZEL, *tot meerder Bevestiginge van de Leere der Doopsgezinden over het Hoofdstuk van den* EED, gedrukt achter zyn Eerw. CHRISTELYKE GODGELEERDHEID, *in Leerredenen verhandeld, in* 4to. 1729. II *Deel, pag.* 398, *enz.* Welk *Tractaatje*, door ADRIAAN SPINNIKER in 't *Latyn* vertaald, in dat zelve jaar *in* 8. gedrukt is te *Amsteldam*; maar van het een, en ander zullen wy in het *Aanhangzel* achter dit II *Deel* deezer *Geschiedenisse* noch iets nader melden.

den van den grootsten Leermeester/ Jesus Christus, heiliglyk/ en zonder de allerminste uitzonderinge in acht te neemen/ zynde zulks overeenkomstig met het Voorbeeld zelfs der Eerste Christenen/ als wy reeds hebben bygebragt. Ja ook vond men 'er onder de Persen, of Mahometaanen, die zich van den Eed onthouden; want de Nieuwstydingen van het Jaar 1726. hebben ons bericht/ dat by de laatste onderwerpinge van het Persiaansche Landschap *Hubin* onder de heerschappye van zyne Russische Majesteit deszelfs Vorst/ zyne Oudsten/ en Eerste Staatsdienaars den Eed van getrouwigheid op geene andere wyze verzegeld hebben/ dan door Het is zoo, Het is zoo.

Eerste Tegenwerping opgelost; dat *Christus Matth*: 5: *vs*: 33-37: zoude zien op de *Verkeerde Uitleggingen der Phariseen, en Schriftgeleerden.*

1. Zy nu/ die in dit stuk tegen ons overstaan/ voeren ons te gemoet/ dat Christus, Matth. 5. vs. 33-37. zich aankant tegen de Verkeerde Uitleggingen der Schriftgeleerden, en Phariseen. Maar men moet wel in acht neemen/ dat de Zaligmaaker zyne Leere van niet te Zweeren niet overstelt tegen die verdraaide uitleggingen, maar rechtstreeks tegen de letter/ en zin van Moses Wet, 't welk niet alleen zeer klaar blykt uit vs. 20. Want Ik zeg u; ten zy uwe Gerechtigheid overvloediger zy, als der Schriftgeleerden, en der Phariseen, dat gy in het Koningryke der Hemelen geenzins zult ingaan. Maar ook uit de by-

gebragte woorden der Wet zelve: Gy hebt gehoord, dat [tot] den Ouden gezegd is; gy zult niet dooden. vs. 21. en vs. 38. Oog om oog, enz. Welke waarlyk de eigene woorden der Wet zyn/ en niet eenige Valsche Uitleggingen der Schriftgeleerden.

Tweede Tegenwerping; dat Christus het oog zoude hebben op reukelooze Eeden.

2. Werpt men tegen/ dat de Heer alleenlyk de ydele, of reukelooze Eeden verbied/ gelyk de Wet de zulken afkeurde; Exod. 20. vs. 7. Num. 30. vs. 7. Doch het tegendeel blykt uit Christus woorden duidelyk genoeg/ die niet alleen het misbruik, maar zelfs al het gebruik van den Eed gantschelyk verbied; want dit is zeer klaar/ dat Christus hier iets afkeurt/ 't geen onder de Wet vrystond (u), naamentlyk te Zweeren by den Naame Gods: hier tegen nu zegt/ en beveelt de Heiland, van niet te zweeren by den Hemel, de Aarde, het Hoofd, enz. Omdat hy is de Throon Gods, enz. En Hoofdstuk 23. vs. 22. toont hy/ dat hy/ die by den Hemel zweert, by God zelven zweert; en dus is 't mede geleegen omtrent andere zaaken: derhalven sluit hy hier alle Eeden wel deegelyk ten vollen uit.

Derde Tegenwerping; dat

3. Zegt men/ dat de Heer alleenlyk het-

(u) Te weeten, voor zoo verre zulks onder oogluikinge aan den *Israëliten* was toegelaaten, en ten dien opzichte hun vrystond; want gelyk 'er nergens onder het *Oude Testament* een uitdrukkelyk *Gebod Gods*, van te moeten *Zweeren*, voorkomt, zoo vinden wy den *Eed* insgelyks nergens afgekeurd, dan in het *Nieuwe Testament*.

Christus de Beloovende, en niet de Bevestigende Eeden verbied.

verboden heeft de Beloovende, en niet de Bevestigende Eeden, als welke betrekkinge hebben tot voorleedene dingen. Maar dient in antwoord / dat het zeggen / tegen het welke de Zaligmaaker zyne Onderrichtinge voorstelt / algemeen is / gelyk wy voorheenen beweerd hebben. En schoon genomen het getuigenis der Wet was in deezen al eens niet algemeen / echter blykt klaar / dat Christus allerleyen Eed, ook dien de Wet had toegelaaten / hier rechtdraads verbied / als hy zegt: Maar ik zeg u; zweert ganschelyk niet.

Vierde Tegenwerping; dat Christus de Eeden verbied, die by de Schepzelen gedaan worden.

4. Brengt men in / dat Christus slechts maar de Eeden, die by de Schepzelen gedaan worden / verbied. Edoch! dit stryd niet alleen volstrekt met des Leermeesters woorden; Zweert ganschelyk niet: Maar hy voegt 'er noch daarenboven als een overvloede by: noch by den Hemel, noch by de Aarde, enz. En zyn Apostel Jacobus zegt: Doch voor alle dingen, myne Broeders! Zweert niet; enz. noch NB. *eenigen anderen Eed.* Jac. 5. vs. 12. De rede is klaar; om dat naamentlyk hy / die by den Hemel, of de Schepzelen zweert, ook zweert by God, die dezelven geschapen heeft; als de Zaligmaaker met bondige woorden leeraart; Matth. 23. vs. 16-22.

Vyfde Tegenwerping; dat de Eeden een

5. Beweert men / dat de Eed een Gebod Gods is; Deut. 6. vs. 13. dat even / als een Zedelyk Gebod, onderhouden

moet

smeet worden. Doch / schoon men eens toestond (v) / dat de spreekwys / Gy zult Zwee- *Gebod Gods is, uit Deut: 6: vs: 13.*

(v) 't Geen wy nochtans geenzins toestaan. Wel is waar, dat in deeze aangetoogen plaats, *Deut*: 6: *vs*: 13; aldus luidende: *Gy zult den* HEERE *uwen God vreezen, en Hem dienen, en gy zult by zynen Naame* ZWEEREN:, Overeenstemmende, en byna gelykluidende met *Deuter*: 10: *vs*: 20. (de eenigste plaatzen, die noch zoo klaar ten uitterlyken aanzien spreeken) in den eersten opslag de *Eed*, by wyze eener *Wetvoorschryvinge*, schynt aanbevolen te worden; terwyl wy in beide deeze plaatzen het *Hebreeuwsche Woord* שבע, dat eigentlyk *Zweeren* betekent, ontmoeten. Maar 1ʃt. indien iemand deeze bygebragte woorden in hun verband, en zaamenhang met aandacht nagaat, zal hy straks ontdecken, dat, hoewel dien in dezelven al van eigentlyk *Zweeren* gewag gemaakt word, zulks niet hooger gaat, dan om *Israël* te leeren, dat zy, *Zweerende* volgens hun gebruik, dan niet *by den Naame* eenes verzierden *Afgods*, gelyk de *Heidenen* deeden, maar dien des *Leevendigen Gods* hunnen *Eed* moesten bekrachtigen. Voeg hier *2den*. by, dat zelfs voornaame Mannen onder die geenen, die al, wat zy kunnen, tot bewys van den *Eed*, als door *God* zelven ingesteld, bybrengen, over deeze woorden van *Moses* aanmerken, dat hier niet zoo zeer op het eigentlyk *Zweeren* gedoeld, als wel door eene van den *Eed* ontleende spreekwys betekend word, dat de *Israëliten* alleenlyk dien *God* in waarheid, en oprechtigheid dienen, en aankleeven moesten, die hun zynen *Dienst*, en wat Hem welbehaagelyk was, dat gedaan wierd, zoo duidelyk had voorgeschreeven, ten dien einde de navolgende plaatzen tot bewys deezer uitlegginge bybrengende; als *Es*: 19: *vs*: 18, 45: *vs*: 23. vergeleeken met *Rom*: 14: *vs*: 11, en *Ps*: 63: *vs*: 12; In welke laatste plaats buiten twyffel door *eenen iegelyken, die by Hem zweert*, zoodaanigen verstaan worden, die zynen *Naame belyden*, en zynen *Dienst* getrouwelyk waarneemen. *Zie onder anderen Joann: Clerici Commentar: in Pentateuchum, in Deut: 6: vs: 13. pag: 446. Edit: Amstelod: 1693. in Folio.* en *Franc: Burman-*

nus

Zweeren, ter dier plaatze verstaan moest worden van den Eed, in eenen bepaalden zin, en niet veel liever van den ganschen Dienst Gods heilig, en waarachtig te beoeffenen; zoo blykt echter uit het gansche beslag der zaaken, dat dit geen (w) Volstrekt, maar een (x) Voorwaardelyk Gebod is, en deezer voegen op te neemen: Gy zult zweeren by den Naame Gods, wanneer de zaak, en nood het vereischt, dat gy zweeren moet. En deeze Noodzaakelykheid had van plaats, wan-

nus De Wet, en het Getuigenisse, enz. II Deel, pag. 274. over Deuter: 10: vs: 20. in 4to. gedrukt te Amsteldam, 1737. Weshalven alle bewyzen, om den Eed uit deeze plaatzen vast te maaken, ten eenemaale vervallen; terwyl wy niet kunnen nalaaten, hier noch met een kort woord ten slot by aan te merken, dat wy ons ten uittersten dikwils verwonderen, hoe veele Geleerden zich zoo grooten, en nodeloozen arbeid hebben gegeeven, om den Eed, als iets Godlyks, en van eene Goddelyke instellinge, te staaven; daar nochtans, zoo niet alle, ten minsten de meeste onder allerleye Gezindheden der Christenen niet alleen, maar zelfs al van vroege tyden af onder Jooden, en Heidenen sterk daar op hebben aangedrongen, dat de Eed gevaarlyk, en beter gelaaten, dan gedaan was, 't geen niet in dier voegen volleedig waar konde zyn, ten aanzien naamentlyk, als iemand eene rechtvaardige Zaake voorhad, byaldien de Eed van God zelven was ingesteld, en aanbevoolen. De plaats, Levit: 19: vs: 12. doet mede niets ter zaake, aangemerkt daar het valschelyk by den Naame Gods te zweeren word verboden; behalven dat het grondwoord, zweeren vertaald, niet het zelve is, als in de bovengemelde Texten, maar eigentlyk gebruiken zegt, en dienvolgens klaar aanduid, dat daar van Gods Naame te misbruiken gewaagd word.

(w) *Praeceptum absolutum.*
(x) *Praeceptum conditionatum.*

mannen eenig geschil op geene andere wyze beslecht / of weggenomen konde worden. Hebr. 6: vs. 16-18. Maar Christus heeft den zyuen alle twistende oneenigheden afgekeerd / en gewild / dat dezelve / indien zy opstonden / op eene broederlyke / en vriendelyke wyze zouden worden bygelegd; doch / zoo men dit niet konde bekomen / te kennen gegeven / dat de zoodaanige rechtvaardiger / en hem aangenaamer zyn zoude / die van zyn recht was afstond. Wat plaats / indien men het stuk dus opvat / blyft 'er dan voor den Eed, of welke Noodzaakelykheid deszelfs over?

6. Voegt men 'er by / dat God dikwils gezwooren heeft. Doch wy antwoorden / dat dit Gode niet / als eenen mensche / word toegeschreeven / maar (y) op eene wyze, volgens welke Gode Menschelyke Beweegingen, en Hartstochten worden toegeëigend; want God, is Onveranderlyk, hy kan zich zelven niet verloochenen / noch eigentlyk gezegd niet woorden iets bekrachtigen. En waarlyk behoeven wy hier van veel te zeggen? God kan / in eenen eigentlyken zin aangemerkt / niet Zweeren, om dat hy niemand boven zich heeft / die grooter / en meerder is / by welken hy zoude moeten Zweeren; gelyk dit de zeer Geleerde Stillingfleet (z) mede wel heeft aangemerkt.

Zesde Tegenwerping; dat God zelve dikwils gezwooren heeft.

(y) *Per Anthropopathiam.*

(z) *Zie Edward Stillingfleet Origines Sacrae, of Heilige*

merkt. Men zie ook het antwoord van Athanasius, handelende over het Lyden, en Kruis des Heeren; als mede in zyne Verklaaringe over Ps. 110: vs; 4. zegt hy: God zweert dan niet op de wyze der menschen, noch het past ons, hier uit tot het doen van Eeden te worden aangezet; maar laaten wy zoodaanige dingen spreeken, en doen, en laaten wy ons als de zulken godraagen in woorden, en werken, dat wy by den toehoorder geenen Eed van nooden hebben, en onze woorden van zich zelven getuigenis der waarheid geeven; want op dien voet zullen wy zekerlyk navolgers Gods zyn. Ook sluit dit niet; „Christus heeft gezwooren; „ dierhalven kunnen wy Hem in deeze „ Zaake navolgen." Hieronymus (a) antwoord hier op: Alles, wat den Heere betaamt, past ons, zynen Dienaaren, niet, enz. De Heere heeft gezwooren, als Heere, wien niemand het Zweeren verbood: Ons, als zyne knechten, staat het niet vry te zweeren, nademaal de Wet onzes Heeren ons het Zweeren verbied. Doch op dat zyn voorbeeld ons tot geenen aanstoot zy, zoo heeft Hy ook niet gezwooren zedert dien tyd, dat Hy ons het Zweeren ontzegd heeft (b).

7. Zeg-

lige Oorspronklykheden, *II Boek*, *VI Hoofdst*: §. 6. *pag*: 151, *enz.* Gedrukt te *Utrecht*, 1704. *in* 4.

(a) In *Libr*: *Epistol*: *Part*: *III*. *Tract*: *I*. *Epist*: 2.

(b) Want zedert *Christus* Menschwordinge, en Omwandelinge in den Vleesche, die ons, als voorheenen getoond is, den *Eed* uitdruckelyk verboden heeft,

vind

7. Zeggen de Tegenstanders, dat een Engel wel gezwooren heeft; Openb: 10. vs: 5, 6. Maar het andwoord is / dat het Euangelium geene Wet is voor den Engelen, doch voor ons; en dat de bedryven der Engelen geenzins den Christenen tot regelmaaten / en voorbeelden dienen.

Zeevende Tegenwerping; dat een *Engel* gezwooren heeft.

8. Gaat men voort tegen te werpen / dat de Apostolen gezwooren, en zulks dierhalven ook de Christenen geleerd hebben. Wy andwoorden; dewyl ons een uitdrukkelyk / en onderscheidentlyk bevel gegeeven is; Zweert ganschelyk niet: zoo meenen wy / geene vryheit te hebben / om de voorbeelden van sommigen / die daar tegen stryding zyn / na te volgen; want / daar eene uitgedrukte Wet plaats heeft / blyft niets anders / dan Gehoorzaamheid, over. Daar zyn Voorbeelden van ongemeene zaaken; ook kan 'er / God zulks bevelende / of toestemmende / eene uitzon-

Achtste Tegenwerping; dat de *Apostolen* gezwooren hebben.

vind men nergens in de Schriften des *Nieuwen Testaments*, dat *God*, of *Jesus Christus* ooit in dier voegen, als onder den *Ouden Schaduwdienst*, by zich zelven gezwooren heeft; 't geen ook nu niet meer noodig was, nadien nu alles, wat voorheenen onder dier betuiginge van *God* belooft was, *in Christus Jesus JA, en AMEN* wierd. 2. *Cor*: 1: *vs*: 20. En, hoewel *Christus* zomwylen in zyne Predikinge het woord AMEN, en VOORWAAR by verdubbelinge gebruikt heeft, is zulks echter geenzins, als een *Eed*, aan te merken, noch sluit dit denzelven in; maar die betuiging diende alleenlyk tot des te meerder bekrachtiginge, en aandrang van de waarheid, en zekerheid van 's *Heilands* gezegde.

zondering in / of afwyking van eenen vastgeſtelden regel plaats hebben / blyvende voor het overige de kracht van verbintenisse ten aanzien van anderen in weezen. Zoo heeft Petrus Ananias, en Sapphira gedood; Hand: 5: vs: 5, 10. Paulus Elymas met blindheid geſlagen; Hand: 13: vs: 11. En de Apoſtolen bevelen / dat de eerſte Chriſtenen zich onthouden zullen van het verſtikte, en van bloed. Hand: 15: vs: 20, 29. terwyl echter Paulus in deezen volkomen vryheid geeft; [zeggende] 1. Cor: 10: vs: 25. Eet al, dat in het Vleeſch-huis verkocht word, niets ondervraagende, om der Conſcientie wille. Paulus heeft Timotheus beſneeden; Hand: 16: vs: 3. En in den Brief aan den Galaten zegt hy: Ziet! Ik Paulus zeg u, zoo gy u laat beſnyden, dat Chriſtus u niet nut zal zyn. En ik betuige wederom eenen iegelyken menſche, die zich laat beſnyden, dat hy een ſchuldenaar is de geheele Wet te doen. Gal: 5: vs: 2, 3. Die zelve Apoſtel ſchoer [zyn] hoofd volgens de Wet; Hand: 18: vs: 18. en Hand: 21: vs: 26. is ook voor hem de Offerhande opgeofferd. Maar zoude men uit alle deeze gevallen op eene wettige wyze mogen beſluiten / dat deeze dingen daarom van de Chriſtenen zouden moeten worden nagevolgd? Geenzins! Weshalven de Mennoniten dit beſluit opmaaken: „Gelykerwys deeze / en die-

„ Gy

„ gelyke zaaken om bysondere reden ge„ beurden/en toegelaaten wierden/zoo „ heeft men ook het Zweeren der Apo„ stolen van dien tyd in dier voegen op „ te nemen (c).

9. Houd

(c) Wy zouden, zoo wy denken, genoegzaam in staat zyn, (indien het oogmerk, en de toeleg was, hier eene uitvoerige *Godgeleerde Verhandelinge* in te lasschen) om aan te kunnen toonen, dat de *Apostelen* zich nergens in hunne schriften van eenen *Eed* bediend hebben. Maar vermits zulks het bestek eener *Aantekeninge* verre zoude te boven gaan, zullen wy maar alleenlyk een voorbeeld bybrengen, en onze gedachten daar over mededeelen, welke ook op anderen, in het *Nieuwe Testament* voorkomende, toepasselyk zyn. *Paulus* zegt; 2. *Cor*: 1: *vs*: 23. *Doch ik aanroepe God tot eenen Getuige over myne Ziele*. Deeze uitdrukking des *Apostels* dient geenzins tot bewys, dat hy *gezwooren* heeft, en dat dienvolgens de *Eed* den *Christenen* vrystaat; want *God* alleenlyk *tot Getuige aan te roepen* is noch geen eigentlyke *Eed*, noch deszelfs aart bestaat slechts alleen in dat enkele bedryf, nademaal *God* menigwerf van zommige zaaken onder de betooninge zyner *Goedheid*, en *Genade* getuigenisse geeven kan, ook zelfs tot een goed einde; als by voorbeeld, door *Wonderen*, of *Tekenen*, niet tot *Vernielinge*, en *Verderf* der Menschen, maar tot *Overtuiginge*, *Beschaaminge*, en *Verbeteringe* derzelven; daar in tegendeel iemand by het doen van eenen *Eed God* aanroept, dat Hy tot *Vervloekinge*, en *Verdervinge* van 's menschen *Ziele Getuigenisse* van zyne *onoprechtigheid*, en *godloosheid* draagen wil, indien hy iets, dat *Leugen* is, door den *Eed* bevestigd heeft. Iets, dat zeer veel verscheelt, van 't geen *Paulus* in de aangetoogene plaats beoogd, of gedaan heeft. Maar laaten wy eens toestaan, dat *Paulus*, deeze betuiginge gebruikende, gezwooren heeft, zoo konde dit nochtans tot geen *Voorbeeld* gesteld worden, uit het welke zich de *Christenen* in 't algemeen eenen regel, en voorschrift ter navolginge, en vryheidsbeloftenisse, om eenen *Eed* te mogen doen, zouden kunnen opmaaken; vermits de *Apostel* dit hier na zyne

Negende Tegenwerping; dat de *Eed* in een *Gemeenebest* eenigzins noodzaakelyk schynt te zyn.

9. Hond men staande / dat ten minsten een Eed in een Gemeenebest eenigzins noodzaakelyk voorkomt / voor zoo verre die naamentlyk / zonder denwelken de trouwe / en waarheid nauwelyks genoegzaam verzekerd schijnen te zijn / de laatste / en uiterste bevestiging dier zaaken is / indien de menschen den naby zijnden toorn Gods over zich zelven afvorderen. Edoch! de 'hrygiërs, die van Lesbos (d), en de Esseen hebben zonder den Eed zeer wel kunnen bestaan (e); waarom dan ook de Christenen niet?

Maar

zyne eigene willekeur, doch volgens eene buitengewoone ingeevinge, en bequaammaakinge des *Heiligen Geests* indiervoegen dan verricht heeft, waar uit alleenlyk dit gevolg zoude kunnen getrocken worden, en wel niet onrechtmaatig, dat het niemand, dan eenen *Apostel*, door *Gods Geest* in een ongewoon geval van de algemeene verpligtinge der *Wet* ontheeven, en, om dit te moogen doen, gevolmagtigd zynde, vrystond, in zoodaanigen geval, en gelegendheid den *Eed* te gebruiken, maar geenzins na zyn eigen welgevallen, en door menschelyke drift hier toe aangezet zynde. Zoo dan, indien *Paulus gezwooren* heeft, als een *postel*, en wel in een niet algemeen geval, zoo kan, en mag dit echter geenzins van alle *Christenen* tot eene regelmaat gehouden worden, dat zy vryelyk, en by allerleyë gelegendheden zouden moogen zweeren. En even dus is het ook gelegen met deeze navolgende plaatzen, als *Rom*: I: *vs*: 9. 9: *vs*: I. 2. *Cor*: II: *vs*: 31. *Phil*: I: *vs*: 8. 1. *Thess*: 2: *vs*: 10. I. *Tim*: 2: *vs*: 7.

(d) *Lesbos* is een *Eiland* in *klein Asien*, en geleegen in het *Noord-Ooster Deel* van de *Egeïsche Zee*, of *Archipel*, ten huidigen dage *Meteline* genaamd.

(e) *Vide* HURT: boven *pag*: 140 (q) aangehaald; en H: GROTIUM *De Jure Belli*, *ac Pacis*, *Libr*: II, *Cap*: XIII, §. XXI, XXII.

Maar behalven dit / God is daarom niet min / of meer een Verdediger der Waarheid / of dezelve met / dan of zy zonder Eed geschonden word. Waarenboven / zoo de Eed ter oorzaake eener grooter ernstigheid van de menschen geëischt word / zoo moet hy ook even om die zelve reden niet geweigerd worden van die geenen / die oordeelen / dat zy uit hoofde van eene zelvige grooter Godsdienstigheid / en eerbiedinge des Goddelyken Naams zich van den Eed verpligt zyn te onthouden. De dingen / die den mensche verpligten / of noodzaaken / en aandryven / om de waarheid te spreeken / zyn / of Eensdeels de Vreeze Gods in het harte, en de Liefde tot de Waarheid. Waar zulks plaats heeft / is geen Eed van nooden tot bekragtiginge der waarheid. Of Andersdeels de Vreeze voor de straffe des Rechters over den Meineedigen. Men stelle dan maar eens vast die zelve Straffe tegen die geenen / die gewetens halve / en uit eerbiedigheid voor Christus Wet geene vryheid vinden / om te kunnen Zweeren, maar zeggen / dat eene eenvoudige bevestiging even dierbaar zyn zal / dan een Eed, men stelle (zeg ik) tegen deezen die zelve Straffe vast / indien zy bevonden worden ontrouw geweest te zyn / als tegen de Meineedigen; en zeker! daar zal eene zelvige welgeschiktheid / ja zelfs eene grooter veiligheid stand

grijpen / dan wyaldien zy den Eed ge-
bruikten; want dan zullen buiten twijffe-
fel de zulken / die onder voorwendzel
van het gewisse zouden willen bedrie-
gen / door de Straffe worden afgeschrikt /
doch de Goeden zullen van alle beleedi-
ginge des gewetens bevrijd zijn. In-
dien nochtans iemand in deeze zaake e-
venwel in twijffel staat / of naamentlijk
alles in een Gemeenebest zonder den Eed
genoegzaam veilig zijn kan / hy slaa
maar een aandachtig oog op deezen on-
zen gezegenden Staat, en hy zal gewisse-
lijk van de waarheid der zaake over-
tuigd worden; want hier te lande doen
zich / uit hoofde van het groot getal der
hoopluiden / meer / dan in eenige ande-
re plaatze (f), zeer menigvuldige gele-
gentheden ter zaake op / en schoon het
getal der geenen / die dit gevoelen
(g) voorstaan / gansch niet klein is / aan
welken de Vaders van dit Vaderland
voor meer dan honderd jaaren deeze
vryheid verleend hebben / en hun zulks
tot heden gunstiglijk toestaan / echter is
hier uit geen het minste onheil voor
het Gemeenebest, maar veel eer groot
voordeel voor het zelve ontstaan (h).

Zie

(f) Om dat in deeze Landen meer, dan in eenige andere oorden, *Mennoniten* woonen, die zeer grooten invloed hebben op den *Koophandel*.

(g) Te weeten van geenen Eed te moogen doen.

(h) Wat de *Rechtsgeleerden* hier over oordeelen, kan de weetgierige, en taalkundige Leezer nazien by.

Zie daar/ gunstige Leezer! de voornaamste Leerstucken, die de Mennoniten van andere Gezintens der Christenen onderscheiden; zie daar ook hunne bewyzen voor dezelven/ welke/ indien zy niet aan allen voldoen/ (en wanneer/ of wien doch mogt dit gebeuren? immers niemand!) nochtans den bescheidensten lichtelyk zullen konnen doen begrypen/ dat de Mennoniten dezelven geenzins om lichte reden vast houden/ aankleeven/ en voorstaan/ ja dat hun zulks billyk/ en heilig kan worden toegestaan. De Goedertieren/ en alleen Magtige God geeve maar/ dat alle/ die deeze Leerstucken met den monde belyden/ dezelven ook van harten gelooven/ en door hunnen ganschen Leevensloop in hunne goede werken betoonen! Want zoo doende zullen zy meer en meer die groote gunste der Ed. Hoog Moog. Heeren Staaten, en onzer byzondere Overigheden in alle Steeden, en Dorpen van ons Vereenigd Nederland zich waardig maaken/ en God verheerlyken/ als mede hunne eeuwige Zaligheid door Christus bewerken.

Dus is kortelyk voorgesteld, welke *Leerstucken* de *Mennoniten* van andere *Gezintens* voornamentlyk onderscheiden, en wat bewys zy voor hunne zaake hebben.

by *Truitlerus*, *Vol*: I. *Disput*: 20. *de Jurejurando*, en anderen; *Pandect*: *Tit*: 2. *n*. 5. *Tit*: 3. *n*. 15.

IV. HOOFDSTUK.

Van de Belydenissen des Christelyken Geloofs der *Mennoniten*.

De Belydenissen des Geloofs der Mennoniten zyn, 1ste. de Waterlandsche, doorgaans die van Hans De Rys, en Lubbert Gerritsz genaamd.

DE Belydenis des Christelyken Geloofs, die de Mennoniten aangenomen / en tot eene Regelmaat van Eensgezindheid uitgegeeven hebben / is van de zyde der Waterlanderen die / welke door de Eerw. Mannen / HANS DE RIES (i), en LUBBERT GERRITSZ (k), omtrent het jaar 1580. uitgegeeven / en in het Eerste Deel deezer Geschiedenisse (l) reeds van ons gemeld is; zy is verscheidene maalen herdrukt / en in den jaare 1686. door PIETER JANSZ, Dienaar des Goddelyken Woords in het Dorp WORMERVEER, met aanteekeningen / en byvoe-

(i) Zoo vind ik deezes Eerw. Mans Naam ouwelings by zommigen gespeld, en geschreeven; schoon men ten huidigen dage doorgaans, als mede in verscheidene oude schriften, leest, en gewoon is te zeggen HANS DE RYS.

(k) Van deezen wackeren Leeraar zullen wy in het *Aanhangzel* achter dit *Deel* noch iets nader melden, vermits hy door den Heere *SCHYN*, om welke reden, weet ik niet, is overgeslagen, en echter wel waardig gemeld te worden onder onze loffelyke Leeraars, en Schryvers van den ouden tyd.

(l) *Hoofdst*: VII. *Pag*. 238, *enz*.

Byvoegingen van zeer veele Schriftuur-plaatzen opgehelderd / en nader betrachtigd; doch in den jaare 1716. (m) met eene

(m) De Eerw. ENGEL ARENDSZ VAN DOOREGEEST, een Man, in zynen tyd by uitstek bedreeven in de aloude schriften, en gevallen der *Mennoniten*, bericht ons in zyne *Voorreden* voor deeze *Belydenisse*, (waar van wy straks noch iets zullen zeggen) dat dezelve „ volgens *Resolutie* van veele „ Leeraaren der *Waterlandsche Doopsgezinden*, uit de „ voornaamste Gemeentens binnen *Amsterdam* vergaderd, in den jaare 1581. door HANS DE „ RYS; en LUBBERT GERRITSZ (twee „ uitverkooren Helden, in 't Vreedzaam *Zion*: van „ grooten lof) is aangevangen, en volbragt. Evenwel, schoon dit volgens het verhaal van den Eerw. E. A. VAN DOOREGEEST ongetwyffeld in dier voegen zal zyn geschied, komt het my zeer waarschynelyk, en bewyslyk voor uit hoofde van verscheidene reden, te vinden in zoo gedrukte, als ongedrukte stucken van vroeger tyden, onder my berustende, (doch die ik nu, wyl zulks hier van al te langen omtrek zyn zoude, niet zal te voorschyn brengen; maar tot eene bequamer gelegendheid spaaren) dat deeze *Belydenis* toen noch niet zoo, als wy dezelve tegenwoordig beschouwen, door den druk gemeen gemaakt zal zyn geweest. Althans dit is zeker, dat HANS DE RYS in eene korte *Voorreeden*, (door hem zelven geteekend H. D. R. te vinden voor deeze *Belydenisse, gedrukt te Haarlem by Vincent Casteleyn, voor Willem Willemsz Coppens*, 1618. *in* 8. (zynde dit, gelyk op het *Titelblad* staat, *de Derde Druk*, en hebbende ik tot noch toe geenen vroeger Druk kunnen magtig worden) met den aanvang derzelve zegt: „ Dese corte Belydenisse hadde „ ic eerstlyc geschreven, ten versoecke ende ten „ dienste van etlyke Engelschen, uyt Enghelant ghevlucht om der Conscientie wille, ic hebbe daer na „ deselve wat vermeerdert, sy is met welgevallen van „ sommige personen gesien ende gelesen, daer werde begeert, dat ick die door den Druck een yder „ soude gemeyn maken, in hope dat yemant daer „ door moche gesticht, oft gebetert worden ". Het geval

[illegible] Voorreden [illegible]

ENGEL,

gevel uit het *Engelschen*, waar van hier gesproken word, is gebeurd in den jaare 1610. als te zien is uit eene andere *Voorreden*, gesteld voor den *Druk* deezer *Belydenisse* van den jaare 1686, zonder onderteekeninge des Schryvers, welken ik denk geweest te zyn den *Drukker* derzelve, *Joannes Van Veen*. Dies blykt hier uit kortelyk, dat deeze eigentlyke *Belydenis* van HANS DE RYS, en LUBBERT GERRITSZ, welker beider Naamen in deeze laatstgemelde *Voorreden* genoemd worden, niet gedrukt is geweest voor den jaare 1610. Ondertusschen is dit eene by my onwyffelbaare waarheid, dat de *Belydenis* van HANS DE RYS, enz. getrocken, en by verkortinge te zaamen gesteld is uit eene zeer Oude, en wel de alleroudste *Belydenisse* der *Mennoniten*, welke gevonden word in alle onze *Martelaars-Boeken*, zoo in *4to*, als in *Folio* in de voorleedene Eeuwe gedrukt, (als wy voorheenen *pag.* 68. in onze *Aanteekeninge* (a), hebben aangeweezen) in sommigen achter, in anderen voor een; doch in den *Druk* van 't jaar 1685. op het einde van het I *Deel*, *pag.* 409, *enz.* Deeze *Belydenis*, die uitneemende fraay, en in veele opzichten zeer aanmerkelyk is, bestaat uit XXXIII *Artikelen*, of *Hoofd-Deelen*, is op het einde, tot bewys van overeenstemminge met de Oude, en gezonde Leere der *Mennoniten*, gesterkt met gelykluidende *Getuigenissen*, getrocken uit de Werken van *Menno Simons*, en *Dirk Philipsz. Sal. Ged.* (word 'er bygevoegd, waar uit zekerlyk te ontdecken is, dat zy na den dood deezer Eerw. Mannen is te zaamengesteld) en afzonderlyk gedrukt te *Hoorn*, *in* 8. voor *Zacharias Cornelisz*, 1620. met deezen *Titel*: *Bekentenisse des Gheloofs, nae Godes woort, also de selvighe van vele jaren herwaerts, ende noch tegenwoordich, by die men Mennisten noemt, gheloeft, gheleert, ende beleeft wordt. enz.* Dat zy zeer oud, en uit deeze de evengemelde *Belydenis* van HANS DE RYS, *enz.* getrocken is, bewyzen wy met de volgende reden. 1*st.* Om dat zy in het hoofdzaakelyke, en de Grond-Waarheden des Zaligmaakenden Geloofs niet alleen ten vollen, maar ook zelfs in veele plaatzen woordelyk overeenstemmen; doch in de schickinge der *Afdeelingen*, of *Artikelen*,

ENGEL ARENDSZ VAN DOORE-GEEST

gelyk ook in het getal derzelven zyn zy eenigzins verschillende, behelzende die van HANS DE RYS, enz. XL. *Artikelen*; als in het I. *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *Hoofdst*: VII, *pag*: 238, enz. te zien is; doch dit beneemt niets van de waarheid, en het gewigt der zaake. 2dn. Om dat HANS DE RYS in zyne bovengemelde korte *Voorreden* zulks zelve zeer duidelyk te kennen geeft, na de straks bygebragte woorden, dat hy de zyne getrocken heeft uit *eene grooter*, die *voor handen was*, *daer in de Artykelen ende Leerpuncten*, *die in dit tegenwoordige cort beschreven zyn*, *breeder oft ryklyker voorgestelt worden*. Zoo luid aldaar 's Mans eigen zeggen. 3. En eindelyk, dat het merkt van allen de oudheid deezer *Belydenisse* aanwyst, is, dat in alle derzelver *Afdrucken*, die ik geleezen heb, en bezit, achter den *Titel*, en voor de *Voorreden* deeze korte woorden geleezen worden:

„ Den Christelycken leser sal ghelieven te weten,
„ dat dese Bekentenisse des Gheloofs, eerst-maal in,
„ ghestelt geweest voort groote Offer-boek, ende is
„ nu op 't nieu door deselve Autheuren over-ghesien,
„ ende (sonder veranderinghe des sins) in sommighe
„ Punten een weynich gecortigeert ". Dit *Groote Offer-Boek*, van 't welk hier gewaagd word, heb ik tot noch toe niet kunnen bekomen, noch iemand gesproken, die het gezien heeft. Hadden wy dit, dan wisten wy ook net, wanneer deeze *Belydenis* was opgesteld, en uitgekomen, als mede buiten twyffel de gelegendheid, by welke; hoewel wy dit laatste ook eenigzins uit derzelver *Voorreden* kunnen nagaan.

Nu staat ons noch kortelyk ten aanzien der voorheenen gemelde *Belydenisse* van HANS DE RYS, *enz.* in aanmerkinge te neemen, dat niet alleen in den *Druk* van den Jaare 1716, maar allereerst in dien van 1686. die voortreffelyke *Voorreden* van den Eerw. E. A. VAN DOORNGEEST, van welke de Heer SCHYN spreekt, geplaatst is, (gelyk ik ook in het I. *Deel* deezer *Geschiedenisse*; *Hoofdst*: VII. *pag*: 238. in myne *Aantekem*: (m) reeds gemeld heb) doch zonder ondertekeninge van den Naame des Schryvers, om welke reden, is my onbekend, behalve dat die Eerw.

Man

GEEST voor de laatste reize (n) te Amsteldam gedrukt.

12den. De Algemeene Belydenissen der Vlaamschen, Vrieschen, en Hoogduitschen.

In den jaare 1655. hebben de Vereenigde Vlaamsche, Vriesche, en Hoogduitsche Mennoniten de Algemeene Belydenissen (o) uitgegeeven, in welke zy aan alle Mennoniten, met hun eensgezind zynde in het Geloove, de Geestelyke Gemeenschap aanbieden, en op den voet van welke de Christelyke Vreede op verscheidene tyden met andere Gemeentens gemaakt, en vastgesteld is. In dit bundeltje [te weeten van Belydenissen] komen zich op,

I. Eer-

Man dezelve gemaakt heeft, weet ik zeker, dewyl uit deszelfs echte *Handschrift*, wel eer bezorgd aan mynen Oom, PIETER SCHRYVER, in zyn Eerw: Leeven getrouw Leeraar der *Mennoniten*, eerst te *Hoorn*, en daarna te *Haarlem*, my zulks gebleeken is, nademaal daar in na de Ondertekeninge; ENGEL ARENDSZ VAN DOORNGEEST, *Ryp*, 20 *April*, 1686. ook deeze woorden geleezen wierden: *Door hem gesteld in handen* van PIETER SCHRYVER, om *te laaten drucken*. Dies ik, toen deeze *Belydenis* voor eenige weinige jaaren te *Rotterdam* stond herdrukt te worden, behalven de verbeteringe van verscheidene grove *Drukfeilen*, en uitlaatingen, die in de voorige *Drucken* gevonden wierden, ook heb zorge gedraagen, dat deeze Ondertekeninge daar is by bygevoegd.

(n) Te weeten, toen de Heer *SCHYN* dit schreef, en deeze *Geschiedenis* is uitgekomen; want zedert dien tyd is zy niet alleen in den jaare 1740 herdrukt te *Rotterdam*, by *Pieter van Gilst*, *in* 8 en geplaatst achter de *Algemeene Belydenissen*, *enz*. By denzelven 1749. uitgekomen, als wy meermaalen hebben aangetekend; maar ook in den jaare 1741. in 't *Hoog-*, en *Nederduitsch* te *Amsteldam*, by *Jan 't Lam*, mede *in* 8.

(o) Eigentlyk zyn deeze *Belydenissen*, na dat zy,

alvo-

I. Eerstelyk de Artikulen des Geloofs, [begreepen] in een kort ontwerp/ doorgaans het Concept van Ceulen genaamd/ den Eersten May des Jaars 1591. beschreeven/ en van veele Leeraars onderteekend. Het Eerste Artikel, of Lid (p), handelt van de Heilige Drie-Eenheid, de volgende van de Eeuwigheid des Zoons, en desselfs Menschwordinge, verder van het Geloove, de Bekeeringe, den Doop, het Heilig Avondmaal, de Kerkelyke Tucht, het Huwelyk, de Voetwasschinge, de Dienaars der Kerke, den Eed, Wraake, en Oorlog, de Opstandinge der Dooden, sluitende met eene ernstige vermaaninge tot Nedrigheid in kleedinge, en Maatiginge in Koophandel. 1. De Eerste deezer Belydenissen is het Concept van Ceulen.

II. De Tweede Belydenis is die/ welke handelt van den Eenigen God, Vader, Zoon, en Heiligen Geest; en van de Menschwordinge des Zoons Gods; welke zy [naamentlyk de Mennoniten hier te Lande] op den 8ste Octo- 2. De Tweede is die, welke in den jaare 1626. overgelevert is aan

alvoorens afzonderlyk gedrukt waren geweest, toen by elkanderen herdrukt te Amsteldam, by Pieter Arendsz, in 8. Uit last van de Dienaaren der Vereenigde Vlaamsche, Vriesche, en Hoogduitsche Doopsgezinde Gemeente Gods, Ao. 1665. in Junio vergadert binnen Rotterdam, en [illegible] onderteekend, Tobias Govertsz. van den Wyngaart; Isaack van Vreden: Amsterdam; den 21 Septemb. 1665. (gelyk deeze woorden; en onderteekening aan het einde der Voorreden voor deezen Druk gelezen worden.)

(p) Deeze Belydenis is wel niet in onderscheidene Artykelen, of Leden afgedeeld; maar ieder Periode, of Volzin is in dier voegen ingericht, dat in denzelven een volleedig stelling, Leerstuk des Geloofs met korte, doch zaakelyke woorden begreepen is.

den Gedeputeerden van den Hove van Holland.

October des jaars 1626 aan den Gedeputeerden van den Hove van Holland overgegeeven hebben / en op welke onze Wyze van Godsdiensts-oeffeninge in dit Vaderland gegrond / en bevestigd is; weshalven wy dezelve den Leezeren / die begeerig zyn na de kundigheid van soodanige zaaken / geheel en al zullen mededeelen (q).

„Wy gelooven van harten / en belyden
„ mits deezen / na 't getuigenisse van
„ Gods Woord / dat daar is Een Eenig /
„ Eeuwig / Almagtig / Barmhartig / en
„ Rechtvaardig God; Deut:6:vs:4. Matth:
„ 19: vs: 17: Ps:90: vs: 2. Es:40: vs: 28.
„ Rom: 16: vs: 25. Gen: 17: vs: 1. Ps:
„ 103: vs: 8. Phil: 2: vs: 4. Dan: 9: vs:
„ 7. Zonder meer; 1. Cor: 8: vs. 5,
„ 6. Die geene gelykenisse heeft; Exod:
„ 8: vs: 10. Es: 46: vs: 8. Wiens Grootheid onmeetelyk / en Wiens Gedaante onbeschryffelyk is; 2. Paral: 6: vs:
„ 18. Hiob: 11: vs: 8, 9. Door Denwelken / boven Denwelken / ook benevens Denwelken geen ander is; Es:
„ 43: vs: 11. Deut: 10: vs: 17. Deut:
„ 32: vs: 39. Die van zich zelven is /
„ Dat Hy is; Exod: 3: vs: 14. Maar

„ alle

(q) Wy hebben in onze Vertaalinge woordelyk de *Belydenisse* zelve gevold, als mede in de navolgende, alleenlyk de hedendaagsche spellinge gebruikende; gelyk wy zoo insgelyks gedaan hebben omtrent de *Waterlandsche Belydenisse* van HANS DE RIS, enz. in het I *Deel deezer Geschiedenisse*, [illegible] pag. 238.

„ alle dingen/ die daar zijn/ haar heb-
„ ben / dat zy zijn; Gen. 1: vs: 1, en
„ doorgaans; Pſ. 146: vs: 6. Actor. 14:
„ vs: 15. Die daar is de A, en de O,
„ de Eerste / en de Laatste / 't Begin /
„ en het Einde; Apoc. 21: vs: 6. Eſ. 41:
„ vs: 4. Die alle dingen weet / ziet /
„ en hoort; Pſ. 94: vs: 11. 1. Joan. 3:
„ vs: 20. Pſ. 33: vs: 13. en 94: vs: 9.
„ Die alleen Goed/ en aller Goedheids
„ Fontein / en Oorsprong is; Matth.
„ 19: vs: 17. Jac. 1: vs: 17. Waarom
„ Hem gezegend alleen alle Goddelyke
„ Eere/ Vreeze/ Liefde/ en Gehoor-
„ zaamheid toebehoort / en gegeeven
„ moet worden; Pſ. 29: vs: 1. Luc. 2:
„ vs: 14. Deut. 10: vs: 12, 20. Cap. 6:
„ vs: 5. Matth. 22: vs: 36. Jerem. 11:
„ vs: 7. Het welk men ook aan niemand
„ anders / noch Engelen / noch Men-
„ schen / noch eenige andere / het zy He-
„ melsche / of Aardsche Creaturen /
„ mag betoonen / of bewyzen; Apoc. 9:
„ vs: 20. Actor. 10: vs: 26. Want Hy
„ zyne Eere geenen anderen wil gee-
„ ven / noch zynen Roem geenen Afgo-
„ den; Eſ. 48: vs: 11. Cap. 42: vs: 8.
„ Maar al is 't / dat God op deeze
„ voorschreevene wyze door zyn Woord
„ in 't gemeen zich zelven openbaart /
„ en bekend maakt; zoo vertoont Hy
„ zich door dat zelve zyn woord ook on-
„ derscheiden / en bezonder; als naa-
„ mentlyk / dat 'er Drie zyn in den He-

„ mel/ die daar getuigenisse geeven; 1.
„ Joan. 5: vs: 7. Niet Drie Goden/
„ maar Een Vader / Een Woord/ of
„ Zoon/ en Een Heilige Geest; gelijk
„ zulks is betoond/ toen de Heere Chris-
„ tus gedoopt wierd; Matth. 3: vs: 16.
„ en ook geleerd word in de Woorden
„ van Christus, daar Hy zijnen Discipu-
„ len beveelt te doopen in den Naame
„ des Vaders / en des Zoons/ en des
„ Heiligen Geests; Matth. 28: vs: 19.
„ Zoo dat over zulks / volgens het
„ Woord Gods / de Vader een waare
„ Vader des Zoons is; Matth. 7: vs: 21.
„ 10: vs: 32, 33. 16: vs: 17. Marc. 14:
„ vs: 36. Joann. 17 doorgaans. Van wel-
„ ken de Zoon op eene onbegrijpelijke
„ wijze van eeuwigheid is uitgegaan/
„ en voor alle Schepzelen gebooren;
„ Mich. 5: vs: 1. Col. 1: vs: 15. Daar-
„ om ook de Zoon een waare Zoon des
„ Vaders is; Ps. 2: vs: 7, 12. Matth.
„ 3: vs: 17. 17: vs: 5. Dat ook de Va-
„ der/ voor zoo veel Hy Vader is/
„ niet is de Zoon; Joan. 3: vs: 16, 17.
„ Rom. 8: vs: 3. Gal. 4: vs: 4. Dat des-
„ gelijks de Zoon / voor zoo veel Hy
„ een Zoon is/ niet is de Vader; Joan:
„ 16: vs: 28. Rom. 5: vs: 10. Maar dat
„ hier in de Vader een ander is/ als de
„ Zoon / en de Zoon een ander is/ als
„ de Vader; Joan. 5: vs: 32, 37. 10: vs:
„ 25, 29. 15: vs: 24. Dat ook de Va-
„ der/ en de Zoon/ voor zoo veel Zy Va-

„ der/

„ der / en Zoon zijn / niet zijn de Heilige
„ Geest; dat ook de Heilige Geest / voor
„ zoo veel Hy van den Vader in den
„ Naame des Zoons uitgaat / of ge-
„ zonden word / een ander is / als de
„ Vader / of de Zoon: Maar zoo veel
„ de Vader God is / Eeuwig is / niet
„ geschapen is; maar een Schepper
„ aller dingen is / met veel meer andere
„ Goddelijke Eigenschappen; Daar in
„ gelooven wy / dat de Zoon / en de Hei-
„ lige Geest met den Vader Een zijn /
„ welken eene en dezelve benaaminge
„ Gods in de hoogste betekenisse / en
„ dezelve Goddelijke Eere / Dienst / en
„ Gehoorzaamheid toebehoort. Doch
„ alle de manieren / hoe / en waar in
„ Vader / Zoon / en Heilige Geest Drie /
„ en ook Een zijn / houden wy / dat ons
„ God in zijn Woord niet zoo volko-
„ mentlijk heeft geopenbaard: Dat ook
„ alle de Weetenschap daar van tot za-
„ ligheid niet noodwendig is / alzoo 't
„ eene hooge / of diepe Verborgendheid
„ is / die hier in dit leeven maar als in
„ eenen donkeren spiegel stuksgewyze kan
„ bekend worden; 1. Cor. 13: vs: 12.
„ Waar van de volkomene Kennisse / en
„ het oprecht Aanschouwen - door den
„ Geloove in dit leeven verhoopt /
„ maar hier namaals in 't Eeuwige
„ Leeven eerst volkomentlijk bekend
„ zal worden; 1. Joann. 3: vs: 2, 3.
„ Waarom de diepe onderzoeking der-

„zelve / buiten / of boven het Woord Gods / meer (r) [noodelooze] nieuwsgierigheid / als (s) enkele eenvoudigheid is. Het Woord Eens Weezens, als ook de Woorden Drievuldigheid, en Drie Persoonen, van de Ouden voortijds gedicht / vermyden wy / om dat de Schriftuur dezelven niet kent / en om dat het (t) gevaarelyk is / in de benaaminge Gods andere woorden te gebruiken / als de eigene woorden der Heilige Schrift. De woorden Drie Weezens, of Drie in 't Weezen, voor deezen by Jaques Outerman, als ook van sommigen onzer Leeraaren gebruikt / word niets anders by verstaan / als deeze onze voorige Bekentenisse in zich begrypt.

„Van Jesus Christus Menschwordinge.

„Wy gelooven / en bekennen / dat God / willende zijne allergrootste Liefde aan het menschelijke geslacht (het welk door de Zonde in den Dood / en in veele verderfelijkheid gevallen was) bewijzen / en zijne genadige beloften / den Voor-Vaderen gedaan / in der daad volbrengen; Gen. 3: vs: 15. 12: vers 3. 22: vs. 18. Deut. 18: vers 18. door te zijnen Eenigen; Joann. 3: vs: 16.

(r) *Curieusheid*, staat 'er eigentlyk in de *Belydenisse*.
(s) *Simpel*. (t) *Perikuleus*.

,, 16. Lieven; Luc. 9: vs: 35. en be-
,, minden Zoone; Matth. 3: vs: 17. Die
,, van Eeuwigheid geweest is; Hebr. 1:
,, vs: 8. Door Welken alle dingen ge-
,, schapen/ en gemaakt zyn; Col. 1: vs:
,, 16. Hebr. 1: vs: 2. in deeze weereld
,, gezonden heeft; Joann. 3: vs: 17. en 1.
,, Joann. 4: vs: 9. Dewelke zijnes Va-
,, ders wille gaarne gehoorzaamd heeft;
,, Ps. 40: vs: 9. Hebr. 10: vs: 7. en is van
,, boven; Joann. 3: vs: 31. en 8: vs: 23.
,, van den Hemel gekomen; Joann. 3: vs:
,, 13. en 6: vs: 62. is van zynen Vader
,, uitgegaan; Joann. 16: vs: 28. verlaaten-
,, de zyne Goddelyke klaarheid; Joann.
,, 17: vs: 5. Gedaante; Phil. 2: vs: 6. en
,, Rykdommen; 2. Cor. 8: vs: 9. neder-
,, daalende; Eph. 4: vs: 9. is Hy in deeze
,, weereld gekomen; Joann. 16: vs: 28.
,, Zoo dat Hem de Maagd Maria door de
,, Kracht des Allerhoogsten; Luc. 1: vs:
,, 31. heeft ontfangen; Es. 7: vs: 15.
,, Matth. 1: vs: 23. Luc. 2: vs: 6. Ook
,, Dezelve/ en geen ander/ van haar is
,, gebaard; Es. 7: vs: 15. Matth. 1: vs:
,, 25. Luc. 1: vs: 27. Gal. 4: vs: 4. Want
,, al is 't zoo/ dat Maria den Zoone
,, Gods in eene andere gedaante gebaard
,, heeft/ als Hy by den Vader voor de
,, Grondlegginge der weereld geweest
,, is/ zoo is 't nochtans Dezelve/ wiens
,, uitgang van aanbegin/ en van Eeu-
,, wigheid is geweest; Mich. 5: vs: 1. Es.
,, 9: vs: 5. Want het Woord, of de Zoon

„ is Vleesch geworden; Joann. 1: vs: 14.
„ In die Orde gelyk was/ is geworden
„ gelyk een ander mensche; Phil. 2: vs:
„ 7. De Zoone Gods is verscheenen in
„ de Gedaante des zondigen Vleesches;
„ Rom. 8: vs: 3. En God is in het
„ Vleesch geopenbaard; 1. Tim: 3: vs:
„ 15. Zoo dat de Tweede Mensche
„ Christus de Heere zelve van den Hemel
„ is; 1. Cor. 15; vs: 47. Over zulks
„ was/ het geen de Apostolen in Chris-
„ tus zagen met hunne oogen/ en met
„ hunne ooren hoorden/ ook met de han-
„ den tasten/ van het Woord des Leevens;
„ zoo dat zy gezien hebben het Leeven/
„ dat Eeuwig by den Vader was; 1.
„ Joann. 1; vs: 1. Want God heeft zy-
„ nen Eerstgebooren Zoone in de weer-
„ reld gebragt/ Dien alle Engelen/ en
„ menschen moeten aanbidden; Hebr. 1:
„ vs: 6. Phil. 2: vs: 10. En als wy aldus
„ gelooven/ zoo hebben wy Gods/ en
„ aller Droomen getuigenisse voor ons/
„ die daar eendragtig/ als met eene
„ stemme/ roepen/ dat die Zienelyke
„ Mensche/ Christus, Gods Zoon is;
„ Matth. 3: vs: 17. Joann. 1: vs: 2. en 9:
„ vs: 37. en 11: vs: 27. Matth. 16: vs: 16.
„ 1. Joann. 4: vs: 10. 1. Joann. 5; vs: 5.
„ Die onder de menschen gewoond heeft;
„ Joann. 1; vs: 14. Zach. 2; vs: 10. Bar. 3:
„ vs: 38 (u). Ook van de Overste Prie-
„ sters/

(u) Men hebbe wel aan te merken, dat deeze plaats uit

„ ters / om dat hy zich zelven beleed
„ Gods Zoon te zyn, ter Dood is ver-
„ oordeeld; Marc. 14: vs: 61. Joann. 18:
„ vs: 37. Want zy Hem niet kennen,

„ De
uit *Baruch*, zynde, gelyk bekend is, een der *Apocryphe Boeken*, by de Opstellers deezer *Belydenisse* niet is bygebragt tot een bewys, maar alleen als een gelykluidende *Text*, wonder net met de andere aangetoogene getuigenissen overeenstemmende; want zoo luiden daar de woorden, volgens den *Bybel van Nicolaas Biestkens* (welken de *Oude Mennoniten* doorgaans gewoon waren te gebruiken) in verband met de voorgaanden zeer aanmerkelyk; *vs.* 36, 37, 38. *Dat is onse God, ende niemandt en is by hem te ghelycken, Die heeft de Wysheydt ghevonden, ende heeft se ghegheven Jacob zynen Dienaer, ende Israël zynen beminden. Daer na is HY op, ten Aerden ghesien, ende heeft by den Menschen ghewoont.* Wordende op den kant deeze *Texten* geleezen: *Joan.* 1: *vs*: 14. 1. *Joan.* 1: *vs*: 5. 1. *Tim.* 3: *vs*: 15. Doch in de hedendaagsche meest algemeen gebruikelyke *Staaten Overzettinge* van den jaar 1618, en 1619. leest men deeze woorden, die daar het 36, en 37*ste vers* uitmaaken, met eene kleine veranderinge aldus: *Deeze is onze God, en geen ander is tegen hem te achten. Hy heeft allen den weg der Weetenschap gevonden, en hy heeft die gegeeven aan Jacob zynen knecht, en aan Israël, die van hem bemind geweest is. Daar na is ZY op aarden gezien geworden, en heeft onder de menschen mede verkeerd.* Dit hebben wy noodig geoordeeld aan te tekenen, vermits veele (dewyl de *Mennoniten* ouwelings gewoon waren, dikwils ook getuigenissen uit de *Apocryphe Boeken*, niet zoo zeer tot bewys van het gestelde, als wel wyl dezelve gelykluidende waren, by te brengen, waar van wy in het vervolg meer voorbeelden, byzonder in de *Vierde Belydenisse*, zullen ontmoeten, even gelyk men zoo ook menigwerf doet uit *Ongewyde Schryvers*) daar uit besslooten, en ganfch onwaarachtig vastgesteld hebben, dat de *Mennoniten* deeze *Boeken*, als *Regelmaatigen*, hielden, terwyl nochtans het tegendeel uit hunne *Schriften*, en *Belydenissen* openbaar is.

„ de / hebben verworpen den Heere der
„ Heerlykheid / Jac. 2 : 1. den Heere van
„ den Hemel ; 1. Cor. 15 : vs : 47. aan het
„ Kruice genageld ; 1. Cor. 2 : vs : 8. Wyder
„ heeft de Zoon des Leevenden Gods ge-
„ leeden ; Hebr. 5 : vs : 10. den welken God
„ niet heeft gespaard ; Rom. 8 : vs : 32.
„ maar gaf Hem over voor het Leeven
„ der weereld ; Joann. 3 ; vs : 16. 1. Joann.
„ 4 : vs : 14. tot den allerschandelyksten
„ Dood des Kruices toe ; Phil. 2 : vs : 8.
„ Daar heeft de Zoone Gods zyn dier-
„ baar Bloed tot vergiffenisse onzer
„ zonden vergooten ; Actor. 20 : vs : 28.
„ Col. 1 : vs : 14. 1. Joann. 1 : vs : 7. Apoc.
„ 1 : vs : 5. Daar God de weereld door
„ gemaakt heeft / Die heeft gemaakt de
„ reiniginge onzer zonden door Zich zel-
„ ven ; Hebr. 1 : vs : 3. is begraven / en ten
„ derden dage door de Heerlykheid des
„ Vaders wederom van den dooden ver-
„ wekt ; 1. Cor. 15 : vs : 12. Actor. 3 : vs :
„ 26. Rom. 6 : vs : 4. 1. Thess. 1 : vs : 10. Is
„ opgevaaren / daar Hy eerst was ;
„ Joann. 3 : vs : 13. 6 : vs : 62. 16 : vs : 28. Eph.
„ 4 : vs : 8, 9. 1. Tim. 3 : vs : 15. zit daar ter
„ Rechter hand der Majesteit zynes Va-
„ ders ; Eph. 1 : vs : 20. Hebr. 1 : vs : 3.
„ Van waar Hy komen zal in de wol-
„ ken des Hemels / om te oordeelen de
„ leevenden / en dooden ; Matth. 24 : vs : 30.
„ Actor. 10 : vs : 42. Apoc. 1 : vs : 7. Rom.
„ 14 : vs : 9. en 2. Cor. 5 : vs : 10. De ein-
„ delyke oorzaak van de Zendinge / van

„ de

„ de Komste / van de Menschwordinge /
„ van het Lyden / en den Dood des Ee-
„ nig Gebooren Soons Gods in deeze
„ Weerreld / is geweest / om de Zon-
„ daars zalig te maaken; 1. Tim. 1: vs:
„ 15. Matth. 18: vs: 11. of de zondige
„ weerreld met God den Vader te ver-
„ zoenen; Joann. 3: vs: 17. 1. Joann. 2: vs:
„ 2. 2. Cor. 5: vs: 18. Waarom hy ook
„ het Eenige Fundament; 1. Cor. 3: vs:
„ 11. De Eenige Deure tot den Vader;
„ Joann. 10: vs: 9. De Eenige Weg tot
„ het Eeuwige Leeven; Joann. 14: vs: 6.
„ En de alleen Verdienstelyke Oorzaak
„ der Rechtvaardigmaakinge; Actor. 13:
„ vs: 38. Rom. 3: vs: 24. en der Eeuwige
„ Zaligheid is: want in geenen anderen
„ is 'er Zaligheid / noch daar is een an-
„ dere Naam / zoo de Apostel Petrus
„ zegt / den menschen gegeeven / door
„ welken zy zalig worden / dan in den
„ Naame onzes Heeren Jesus Christus;
„ Actor. 4: vs: 12. Hem zy Lof / Prys /
„ en (v) Eere van Eeuwigheid tot Eeu-
„ heid; AMEN.

III. De Derde Christelyke Belydenis wordt genaamd het Olyf-Takje, en begrypt in zich — 3. de Derde Belydenis is die van het Olyf-takje.

(v) *Glorie*,

(w) Deeze *Belydenis*, doorgaans die van het *Olyf-Takje* genaamd, hebben de *Mennoniten* te *Hamburg*, en *Altona* in gebruik, zoo, dat zy dezelve geschiktelyk verdeeld hebben in 14 *Artikulen*; welker *twee eerste* woordelyk bestaan uit de zoo even door den

Heere

zich eene Schriftuurlyke Aanwyzinge, over welke Lieden de Vreede Gods staat, ook hoe dezelve tot Vreede, en Eenigheid verpligt, en verbonden zyn, gedaan in andwoord van zekere navolgende Vraage: Welke daar zyn de(x) Grondvestelyke zekere Kentekenen, waar door de Kinderen Gods,

Heere SCHYN aangehaalde *Belydenisse*, die *den* 8 *October*, 1626. *aan den Gedeputeerden van den Hove van Holland overgegeeven* is, terwyl de *Twaalf* overige uit dit *Olyf-Takje* zyn overgenomen. Deeze *Belydenis* nu is te *Hamburg* in deeze order gedrukt; voor af gaan de *Psalmen Davids*, en eenige *Geestelyke Gezangen*, onder deezen *Titel*: *De CL Psalmen Davids*, *ook Schriftuurlycke Lofgesangen op d' Jaers Feesten*, *en meer andere Geestelyke Liedeen. Voor* DG. (dat is, *De Gemeente*) *tot Hamburg.* 1684. *in* 8. De *Psalmen Davids*, volgens de beryminge van P. *Dathenus*, maaken het *Eerste Deel* van dit *Gezangboek* uit. Daar na volgt het *Tweede Deel*, behelzende in zich *verscheidene Lofzangen*, *om in de Kersdagen met aandacht te zingen*, en meer anderen. Het *Derde Deel* behelst in zich de *Tien Geboden*, de 12 *Artikulen des Christelyken Geloofs*, en verscheidene andere *Stichtelyke Liederen*. Hier op doet zich de gemelde *Belydenis* op, met dit Hoofd: *Uyt dat Olyf-Tacxken Korte Belydenis des Geloofs*, *mitsgaders de voornaemste Zeden*, *Wetten*, *ende Kerkelyke Disciplijne in de Christelycke Gemeente.* Deeze *Zeden*, *enz.* der *Gemeente*, die achter de *Belydenisse* volgen, zyn 1. Een *Aenhanghsel*, *betreffende eenige saken die den Mensch te bedencken staen*, *omtrent d' onderhandinge van 't Heylige Avontmael*, *kortelyck voorgestelt*, *by vraege en antwoort. pag.* 95, *enz.* 2. *Formulier van 't bevestigen der Leeraren*, *of Oudtsten*, *eertydts gestelt door Abraham Dirks*, *in syn leven Leeraer*, *of Oudtste der Gemeente Jesu Christi tot Amsterdam. pag*: 103, *enz.* 3. FORME *Eeniger algemeyne Christelyke Gebeden by een vergadert. pag*: 109, *enz.* Dit *Boekje* hebben de *Mennoniten* te *Hamburg* doorgaans achter hunne *Kerk-Boeken* gebonden.

(x) *Fondamentelycke.*

Gods, en de Leedemaaten van Jesus Christus (zynde Gods Gemeente) kunnen, en moeten bekend worden, na het getuigenis van des Heeren woord? (y)

Op deeze Vraage word kortelyk in deezer voegen geantwoord: In den aanvang erkennen zy Jesus Christus alleen de eenige verdienstelyke oorzaak van des menschen Rechtvaardigmaakinge, des Kindschaps Gods, en (z) de grondslag der eeuwige Zaligheid te zyn / maar dat het Middel, door het welke de Mensch die Verdiensten van Christus deelachtig word / is het Geloof in Jesus Christus. Joann. 3: vs: 15, 36. Gal. 2: vs: 16. Dit Middel, het Geloof naamentlyk / word gevat uit het Woord Gods, en in den mensche bekrachtigd door den Heiligen Geest. Rom. 10: vs: 17. 2. Cor. 4: vs: 13. Rom. 8: vs: 16. En dus word de Mensch uit God gebooren, als die over zulks God tot zynen Vader heeft, en Christus tot zynen Broeder. Tot deeze Kinderen Gods behooren alle de Goederen / en verworvene Weldaaden van het Verbond des Nieuwen Testaments, als daar is de vergeeving der Zonden, Rechtvaardigmaaking, Vreede met God, en het Eeuwige Leeven. Hier uit blykt / dat het (a) Grondvestelyke zekere Ken-

(y) Zie *de Algemeene Belydenissen, enz.* gedrukt te *Amsteldam*, by *Pieter Arendsz*, 1665. *pag.* 17, *enz.* of te Rotterdam by *Pieter van Gilst*, 1739. *pag.* 15; *enz.*

(z) *Het Fondament.* (a) *Fondamentelycke.*

Kenteken der Kinderen Gods, en der Ledemaaten van Jesus Christus is het waare en alleen Zaligmaakende Geloof, dat door de Liefde werkt. Gal. 5: 6. Actor. 8: vs: 36. 15: vs: 11. Matth. 16: vs: 18. Dit Geloof, het welk een vast, en zeker Vertrouwen des harten is, niet twyffelende aan die dingen, die van God in Christus beloofd zyn, breeder omstandiger aangeweezen van pag. 21 tot 33 (b). Vervolgens handelt deeze Belydenis mede van den Doop, deszelfs Nuttigheden, en Einde, van het Heilig Avondmaal, van de Dienaars der Gemeente, derzelver Verkiezinge, en Bevestiginge, van de Voetwasschinge, den Huwelyken Staat, het Ampt der Weereldlyke Overheid, het Eedzweeren, de Afzonderinge, en Myding, Van Christus Wederkomste, de Verryzenisse der Dooden, en dat wel met hunne eigene Lichaamen, In welken zy geleefd hebben, als mede van het Laatste Oordeel, het Eeuwige Leeven, en het Eeuwige Verderf.

Licht zal de gunstige Leezer bespeuren, dat wy hier slechts maar Uittreksels deezer Leerstucken opgeeven, doch geene volleedige uitdrukkinge derzelven; om dat de volgende, zynde

4. De *Vierde Belydenis* is, welke IV. De Vierde Belydenis, die wy geheel en al zullen mededeelen, alle deeze dingen

(b) Te weeten, in den Druk van 1665. of in dien van 1739. *pag.* 18 *tot* 28.

gen houdig / en naerstelijck genoeg op- gestelt. (a) die der *Vereenigde Vrieschen, en Hoog-duitschen* genaamd word.

„ KORTE CONFESSIE,

„ Of

„ Belydenis des Geloofs, en der voornaamste Stukken der Christelyke Leere, zoo dezelve met kracht van Schriftuur by den geenen, die men met eenen gemeenen Neame de Vereenigde Vrieschen, en Hoogduitschen noemt, geleerd word.

„ HET I. ARTIKEL.

„ Van de Eenigheid der Heiligen Gods, en zyne Hoedaanigheid.

„ Wy gelooven met (a) het herte / en belijden met den monde / dat 'er is Een (b) Godt / (c) Eeuwig / (d) On-begrijpelijk / (e) Geestelijk (f) Wezen / (g) het

(a) Zie de *Algemeene Belydenissen*, enz. als voren, pag. 57, enz. of pag. 40, enz.

„ (a) *Rom.* 10. vs. 9. (b) *Deut.* 6. vs. 4. *Ef.* 45. vs. 5. 28. *Rom.* 3. vs. 30. 1. *Cor.* 8. vs. 4. *Eph.* 4. vs. 6. (c) *Gen.* 21. vs. 33. *Pf.* 90. vs. 2. *Ef.* 40. vs. 28. (d) 1. *Con.* 8. vs. 27. *Pf.* 145. vs. 3. (e) *Joan.* 4. vs. 24. (f) *Rom.* 1.

,, (g) dat in de Heilige Schriftuur God
,, genaamd word / Dien alleen toege-
,, schreeben word (h) Almagtigheid /
,, (i) Barmhartigheid / (k) Rechtvaar-
,, digheid / (l) Volkomenheid / (m) Wys-
,, heid / (n) aller Goedheid / (o) Alwee-
,, tendheid / en genaamd is (p) eene Fon-
,, teine des Leevens / en een (q) Oor-
,, sprong alles Goeds / een Schepper
,, (r) aller dingen / en een (s) Onderhou-
,, der derzelven; die in den Ouden Tes-
,, tamente met verscheidene Naamen / de
,, (t) God Abrahams, Isaacs, en Jacobs,
,, de God SCHADDAI, de God (v) JE-
,, HOVAH, de God (w) Israëls, (x) IK
,, BEN, DIE IK BEN, de (y) A, en
,, O, en diergelyken meer; maar in den
,, Nieuwen Testamente met drie onder-
,, scheidentlyke Naamen / (z) God Va-
,, der / Zoon / en Heilige Geest genaamd
,, word: Dien wy, wel belyden zoo veel
,, onderscheiden te zyn / te weeten / dat
,, de (a) Vader / voor zoo veel als hy
,, Vader is / een ander is / (b) als de

Zoon;

,, vs. 20. (g) Gen. 17. vs. 1. 2. Cor. 6. vs. 16 (h) Gen.
,, 35. vs. 11. Exod. 15. vs. 11. (i) Exod. 34. vs. 6, 7.
,, Luc. 6. vs. 36. (k) Ps. 11. vs. 7. Col. 3. vs. 24,
,, 25. (l) Levit. 19. vs. 2. Matth. 5. vs. 48. (m) 1. Tim.
,, 1. vs. 17. (n) Ps. 103. vs. 8. Matth. 19. vs. 17. (o) Ps.
,, 139. vs. 1-17, 23, 24. (p) Jerem. 2. vs. 10. (q) Jac.
,, 1. vs. 17. (r) Gen. 1. vs. 1. Exod. 20. vs. 11. Actor. 4.
,, vs. 24. (s) Joan. 5. vs. 17. Hebr. 1. vs. 3. (t) Exod. 3.
,, vs. 6. Matth. 22. vs. 32. (v) Exod. 6. vs. 2. (w) Exod.
,, 5. vs. 1. (x) Exod. 3. vs. 14. (y) Apoc. 1. vs. 8. en 22.
,, vs. 13. (z) Matth. 28. vs. 19. Rom. 5. vs. 10. (a) Joan.
,, 3. vs. 16. Rom. 8. vs. 3. (b) Joan. 16. vs. 28. Rom. 5.

„ Zoon; en de Zoon/ voor zoo veel als Hy
„ een Zoon is/ ook een Ander is/ als de Va-
„ der; en de Heilige (c) Geest/ voor zoo veel
„ als Hy een waare Heilige Geest is/
„ ook een Ander is/ als de Vader/ en de
„ Zoon/ en/ hoewel alzoo met Naamen
„ onderscheiden/ dat zy nochtans in
„ Hun Goddelyk Weezen/ en Eigen-
„ schappen Een Eenige Ongedeelde
„ God zyn/ volgens 't Getuigenis des
„ Apostels; 1 Joann. 5: vs: 7. Daar zyn
„ Drie in den Hemel, die Getuigenisse
„ geeven; de Vader, het Woord, en de
„ Heilige Geest; en deeze Drie zyn Een.

„ vs. 10. (c) Joan. 14. vs. 16.

„ HET II ARTIKEL.

„ Van de Scheppinge aller (*) Dingen, en
„ des Menschen.

(*) Creatu-ren.

„ Dat deeze Heilige God/ door zyne
„ groote Moogendheid/ en onbegrype-
„ lyke Wysheid/ in den tyd van zes
„ dagen (a) Hemel/ en Aarde/ (†) te zaa-
„ men met alle Zienelyke/ en Onziene-
„ lyke dingen/ uit niets geschapen/ (b)
„ maar op den zesden dag den Mensche
„ een Lichaam van het stof (c) der Aar-
„ de bereid/ in zynen neuze eenen le-

(†) Zamen.

„ ven

„ Gen. 1. vs. 6, 9, 13, 24. Jer. 32. vs. 17.
„ Actor. 17. vs. 24. (b) Gen. 1. vs. 26, 27,
„ 31. (c) Gen. 2. vs. 7.

,, denden Adem geblaasen / en hem al-
,, zoo tot eene levendige Ziele / of Men-
,, sche gemaakt heeft; dat hy den-
(‡) *Creaturen.* ,, zelven Mensche boven alle (‡) Schep-
,, zelen verheeven / (d) met Wysheid /
,, Verstand / en Vernuft begaafd / (e)
(*) *Creatuyren.* ,, en eenen Heere over alle (*) Schepze-
,, len gesteld / ja boven dien allen na zyn
,, Goddelyk Beeld (f) in Heiligheid / en
,, Gerechtigheid (g) tot Onsterffelykheid
,, geschapen / en in den Lusthof (h) Eden
,, gesteld heeft / dat hem in der Eeuwig-
,, heid wel zoude zyn / van hem noch-
,, tans eisschende een waar (i) gehoor-
,, zaam harte / zeggende: Van alle Boo-
,, men des Lusthofs zult gy moogen ee-
,, ten, uitgezonderd van den Boom des
,, Weetens Goeds, en Quaads zult gy niet
,, eeten; in welken dage gy daar van eet,
,, zult gy den Dood sterven: maar hy
,, wil verstaan den Vryen Wille des
,, menschen.

,, (d) *Syrach.* 17: vs: 8 - 16. (e) *Gen.* 1: vs:
,, 28. (f) *Eph.* 4: vs: 24. (g) *Sap.* 2: vs: 23.
,, (h) *Gen.* 2: vs: 8. (i) *Gen.* 2: vs: 16, 17.

,, HET III ARTIKEL.

,, Van den Val, en Wederoprechtinge des ,, Menschen.

,, Dat de Mensch / (a) door de listig-
,, heid

,, (a) *Gen.* 3: vs: 1.

" heid der Slange / en (b) nydigheid des
" Duivels tot Ongehoorzaamheid zy-
" nes Scheppers gebragt zynde / daar
" door voor zich / en alle zyne Nakome-
" lingen (c) in den Dood / en Verdoe-
" menisse vervallen / en alzoo van het
" heerlykste tot het allerellendigste (*) Schepzel geraakt is. Dat de Heere
" God / ziende zynes heerlyksten (†) Schepzels Val / en (d) dat hy daar
" uit (noch door zich zelven / noch iets
" anders / (‡) dat geschapen is) niet kon-
" de verlost worden / getoond heeft /
" dat Hy was een (e) Genadig / en
" Barmhertig God / ja de opperste /
" of eenigste Goedheid zelve / daar in
" bestaande / dat Hy den mensche / en
" (f) allen / die in hem gevallen wa-
" ren / uit (g) loutere Genade / zonder
" verdiensten / met Zich (h) Zelven zocht
" te verzoenen. Maar alzoo de Gerech-
" tigheid Gods vereischte / dat de be-
" gaane zonde niet mogt ongestraft
" blyven / en (i) geen (*) Schepzel (als
" gezegd is) dezelve konde voldoen / zoo
" heeft Hy den mensche / zynen Eenigen
" Beminden Zoone tot eenen Zalig-
" maaker te zenden / niet alleen (k) me-

(*) Creature.

(†) Creaturens.

(‡) Creaturlyks.

(*) Creature.

" nigvul-

" (b) Sap. 2. vs. 24. (c) Rom. 5. vs. 12. 1. Cor.
" 15. vs. 21. (d) Ps. 49. vs. 8. Apoc. 5. vs. 3.
" (e) Ps. 33. vs. 5. Math. 19. vs. 17. (f) Rom.
" 5. vs. 12. (g) Rom. 3. vs. 24. (h) 2. Cor. 5. vs.
" 19. (i) Apoc. 5. vs. 3. (k) Gen. 3. vs. 15. Num.
" 24. vs. 10. Es. 7. vs. 14. 9. vs. 5. en 11. vs. 1.

„ nigvuldig beloofd / maar (l) ook meer
(†) *Figuren geprefigureert.* „ verscheidene (†) Schaduwen voorafgebeeld.

„ 1, 10. *Jer.* 23. vs. 5, 6. *en* 33. vs. 15. *Dan.*
„ 7. vs. 13. *en* 9. vs. 24. *Mich.* 5. vs. 1. *Hagg.*
„ 2. vs. 24. *Mal.* 3. vs. 1. (l) *Exod.* 12. vs. 3.
„ *en* 25. vs. 17. *Num.* 21. vs. 9.

„ HET IV ARTIKEL.

„ Van den Vryen Wille, en het Vermoogen des Menschen.

„ Dat de Heere den Mensche (a) zoo
„ wel na den Val / als voor den Val /
„ den Vryen Wille gelaaten heeft / om
(*) *Aengepresenteerde.* „ de (*) aangebodene Genade Gods door
„ 't Geloove in den beloofden Zalig-
„ maaker aan te neemen / of te ver-
„ werpen / blykt niet alleen aan 't uit-
„ zenden zyner Propheeten / (b) Apo-
„ stolen / en Discipulen / maar ook
„ aan 't vriendelyk (c) noodigen zynes
„ Beminden Zoons / en dat ook te recht;
„ op dat Hy / als een Recht Rechter
„ richtende / oorzaake ten jongsten dage
„ zoude hebben / de Verachters met (d)
„ de helsche pyne te straffen / en de ge-
„ hoor-

„ (a) *Deut.* 30. vs. 15, 19. *Syrach.* 15. vs. 19-
„ 23. (b) *Matth.* 28. vs. 18. *Marc.* 16. vs. 16.
„ *Act.* 17. vs. 30. (c) *Matth.* 11. vs. 29. *en* 22.
„ vs. 9. 1. *Tim.* 1. vs. 15. *Tit.* 2. vs. 11. (d) 2.
„ *Thess.* 1. vs. 8. *Actor.* 13. vs. 46. *Rom.* 2. vs.

„ voorzaame (e) Schaapkens met de
„ hemelsche vreugde te beloonen.

„ 5. (e) *Joan.* 3. vs. 16, 36. 2. *Thess.* 1. vs. 6,
„ 7. *Hebr.* 6. vs. 10.

„ HET V ARTIKEL.

„ Van de Zendinge des Messias, en de „ Menschwordinge Deszelfs.

„ Dat de Heere / ook (a) een Waar-
„ achtig God zynde / Die Zich niet
„ laat berouwen / dat Hy beloofd heeft/
„ (b) als de tyd vervuld was / dien Hy
„ in zynen hemelschen (*) geheimen (*) *Secreten.*
„ Raad beslooten had / zynen Eenigen /
„ Eigen / en Waaren Zoone tot eenen
„ Zaligmaaker in de weerreld gezonden
„ heeft. En alzoo om deeze Geboorte
„ onzes Zaligmaakers na den vleesche
„ lange jaaren veel (†) redenetwist ge- (†) *Disputerens.*
„ weest is / en noch dagelyks bevonden
„ word / zoo gelooven / en belyden wy/
„ dezelve eene bovennatuurelyke Ge-
„ boorte te zyn / die met geen menschen
„ vernuft te doorgronden is ; nochtans
„ gelooven / en belyden wy / met kracht
„ van Schriftuur / dat het Eeuwige /
„ geen gesproken / (c) maar zelfs spree-
„ kende / Weezendlyke Woord / dat door
„ de

„ (a) 1. *Joan.* 5 : vs : 20. *Deut.* 7 : vs ; 8, 9.
„ (b) *Gal.* 4 : vs : 4. (c) *Joan.* 1 : vs : 1.

,, de (d) grondlegginge der weereld in
,, groote klaarheid by den Vader was /
,, voor (e) Abraham was / ook (f) in
,, den beginne by God / en God Zelve
,, was / Wiens (g) Uitgang van den
,, beginne / en van Eeuwigheid was /
,, en (h) door het welke alle dingen
,, geschapen zyn / en hun Weezen ont-
,, fangen hebben / dat Dat Zelve Wee-
,, zendlyke Woord in de (i) volheid des
,, tyds van den Vader (k) uitgegaan /
,, en van den (l) Hemel in de onderste
,, deelen der Aarde nedergekomen / en
(‡) Prophetie. ,, volgens de (‡) Voorzegginge van E-
,, saias (m) in dat Maagdelyke Lichaam
,, van Maria, (n) die wel aan Joseph van
,, den huize Davids verloofd / maar niet
,, van hem bekend was / door de (o)
,, kracht des Allerhoogsten Gods / en
(*) Ombeschyninge. ,, (*) overschaduwinge des Heiligen
,, Geests te (p) Nazareth , op dat Hy
,, Nazarenus genaamd zoude worden /
,, ontfangen / en geen Vleesch (q) aan-
,, genomen / maar Vleesch geworden
,, is / blyvende / dat Hy was / te wee-
,, ten / (r) God / en Godes (s) Zoon ;
,, en wordende / dat Hy niet was / te
,, weeten /

,, (d) *Joan.* 17 : vs : 5. (e) *Joan.* 8 : vs. 58.
,, (f) *Joan.* 1 : vs : 1. (g) *Mich.* 5 : vs : 1. (h)
,, *Joan.* 1 : vs : 3. (i) *Gal.* 4 : vs : 4. (k) *Joan.*
,, 16 : vs : 28 (l) *Eph.* 4 : vs : 9. (m) *Es.* 7 : vs :
,, 15. (n) *Matth.* 1 : vs : 18, 25. (o) *Luc.* 1 : vs :
,, 31. (p) *Matth.* 2 : vs : 23. (q) *Joan.* 1 : vs :
,, 14. (r) *Rom.* 9 : vs : 5. (s) *Ps.* 2 : vs : 7.
,, *Matth.* 3 : vs : 17.

„ weeten / Mensch / en des (t) Menschen
„ Zoone; in vier voegen / dat wy be-
„ kennen / dat het Kindeke / dat van
„ Maria is gedraagen / en te Bethlehem
„ (v) gebooren / (w) opgewassen / en aan
„ den Kruice (x) geleeden heeft / is uit-
„ wendig / en inwendig / zienelyk / (y)
„ en onzienelyk / zoo Hy hier (†) omge-
„ wandeld heeft / de Eenige / Eigen /
„ en Waare Zoone (z) Gods / en onzer
„ aller Verlosser.

(†) *Gepelgrimeert.*

„ (t) *Matth.* 8 ; vs : 20. (v) *Luc.* 2 : vs : 6. (w)
„ *Luc.* 2 : vs : 40. (x) *Matth.* 27 : vs : 3 - 50. (y)
„ *Joan.* 1 : vs : 1, 14. (z) *Matth.* 17 : vs : 5.

„ HET VI ARTIKEL.

„ Waarom Christus in de Weereld Ge-
„ komen is, en van Zyne verschei-
„ dene Ampten.

„ Wy gelooven / en belyden mede / dat
„ Hy gekomen is / om (a) ons van den
„ (*) Vloek der Wet te verlossen / en
„ (b) daarom Zich der Wet onderwor-
„ pen heeft / en ten (c) achtsten dage
„ besneeden / en Hem (d) die Naam /
„ die van den Engel genaamd was / eer
„ Hy gebooren werd / gegeeven is / te
„ weeten / Jesus; op dat Hy zynen Hei-

(*) *Vermaledydinghe.*

„ (a) *Gal.* 3 : vs : 13. en 4 : vs : 5. (b) *Gen.* 17 :
„ vs : 12. *Gal.* 4 : vs : 4. (c) *Luc.* 2 : vs : 21. (d)
„ *Matth.* 1 : vs : 21.

„ ligen (e) Naame met zijn Heilig Werk/
„ naamentlijk dat Hy zijn Volk zoude
„ zalig maaken van hunne Zonden/
„ zoude doen overeenkomen.

„ Bekennen mede/ dat Hy is onze
„ Eenige/ Waare/ Hooge (f) Propheet,
„ (g) Hoogepriester, en Geestelijke (h)
„ Koning:

„ Die ons na zijn Prophetisch Ampt
„ den grooten/ heimelyken/ verborgen
„ (i) Raad Gods/ van den Eeuwigen
„ (k) Vreede met God/ door het Heilig
„ Euangelium/ en voorts alles/ wat
„ ons tot het (l) nieuwe Leeven van
„ nooden is/ verkondigd heeft.

„ Die na zijn Priesterlyk Ampt niet
„ alleen aan het hout des Kruices eene
„ Offerhande voor (m) zijne Geloovige
„ Schaapkens geofferd heeft/ die in
„ eeuwigheid (n) van waarde is; maar
„ is ook na zijne (*) heerlyke Verryzenisse
„ in dat Heilige der Heiligen/ ja Aller-
„ heiligste/ (o) naamentlyk de Hemelen
„ zelve/ niet door Bocken/ en Kalveren/
„ maar door zyn eigen Bloed ingetree-
„ den/ waar door Hy ook voor alle
„ geloovigen in Hem eene eeuwige Ver-
„ lossinge verworven heeft/ ja zit ter
„ rech-

(*) *Gloriense.*

„ (e) *Matth.* 1: vs: 21. *en* 18: vs: 11. *Luc.* 19:
„ vs: 10. (f) *Deut.* 18: vs: 15. (g) *Ps.* 110: vs:
„ 4. *Hebr.* 3: vs: 1. (h) *Jer.* 33: vs: 15. *Matth.*
„ 21: vs: 5. (i) *Matth.* 13: vs: 35. (k) *Luc.* 10:
„ vs: 5. (l) *Joan.* 3: vs: 3. *Matth.* 18: vs: 9.
„ (m) *Eph.* 5: vs: 2. (n) *Hebr.* 10: vs: 12. (o)
„ *Hebr.* 9: vs: 12.

„ rechterhand (p) Gods zijnes Hemelschen Vaders / alwaar Hy / als een Hoogepriester, zijns heilige Gebeden voor de (q) onweetendheid zijns Volks uitstortende / en eene vergiffenisse derzelve voor hun verwervende is.

„ Die na zijn Koninglyk Ampt, als een (†) Zegenpraalende Vorst / Dood / (r) Duivel / Helle / en alle onze Vyanden (s) overwonnen heeft / en zijnen Ryksgenooten eene Vreede (t) bereid / regeerende met den (v) Scepter zynes Woords / en beschermende / (w) die op Hem betrouwen / helpende hun het veld (x) behouden / tot dat zy het Eeuwige Ryk van zijne hand ontfangen zullen.

(†) Victorieus Prince.

„ (p) *Col.* 3: vs: 1. *Rom.* 8: vs: 34. (q) *Hebr.* 5: vs: 2, 5. (r) 2. *Tim.* 1: vs: 10. (s) *Hebr.* 2: vs: 14, 15. (t) *Joan.* 14: vs: 2. (v) *Ps.* 45: vs: 7. (w) *Prov.* 29: vs: 25. (x) 2. *Cor.* 2: vs: 16.

„ HET VII. ARTIKEL,

„ Van het Lyden, en Sterven onzes „ Heeren Jesus Christus.

„ Maar alzoo zijn Ryk (a) niet was van deeze Aarde / zoo heeft Hy ook het zelve niet ingenomen door Vleeschelyke wapenen / yzer / of staal / „ maar

„ (a) *Joan.* 18: vs: 36.

„ maar (b) door Lyden / en sterven in
„ den Vleesche / ten welken einde Hy
„ Zich tot aanvechtinge / [illegible] / en
„ lyden bereid heeft / en den (†) ver-
„ vloekten (c) Dood des Kruices onder
„ (d) Pontius Pilatus ingetreeden is; be-
„ lydende / en bekennende [wy] mede /
„ dat Dezelve Heere Jesus Christus /
„ die te Jerusalem (e) gekruist is / en
„ op den Berg van Calvarien, met uit-
„ roepinge (f) zynes zuchtenden Geests /
„ en beweeginge van Hemel / en Aarde /
„ den Dood gesmaakt heeft / dat De-
„ zelve Gods Eenige / (g) en Eigen
„ Zoon geweest is / en dat wy alzoo
„ (h) Gode verzoend zyn door het Bloed /
„ en den Dood van zynen Zoone / Die
„ de reiniginge (i) onzer zonden door
„ Zich Zelven gemaakt heeft; Die
„ ook tot een teken / dat Hy waarlyk
„ dood (k) was / van Joseph van Ari-
„ mathea van den Kruice afgenomen /
„ en met een wit zuiver kleed bewon-
„ den / en in een nieuw uitgehouwen
„ Graf gelegd / met eenen grooten
„ Steen toegewenteld / en met Wach-
„ ters bewaard is. „ HET

(†) *Vermaledyden.*

(b) *Matth.* 4: vs: 1. *Luc.* 4: vs: 1. *Matth.* 16: vs: 21. (c) *Gal.* 3: vs: 13. *Deut.* 21: vs: 22, 23. (d) 1. *Tim.* 6: vs: 13. (e) *Matth.* 27: vs: 33. *Luc.* 23: vs: 33. (f) *Joan.* 19: vs: 30. *Matth.* 27: vs: 49, 50, 51. (g) *Joan.* 3: vs: 16. (h) *Rom.* 8: vs: 34. en 5: vs: 10. (i) *Hebr.* 1: vs: 3. (k) *Matth.* 27: vs: 56-60. *Marc.* 15: vs: vs: 42-47. *Luc.* 23: vs: 50-54. *Joan.* 19: vs: 38-42.

„ HET VIII ARTIKEL.

„ Van Christus Verryzenisse, Zyne He-
„ melvaart, en Werkinge in de (†) (†) Glorie.
„ Heerlykheid des Hemels.

„ Maar nadien het onmoogelyk was/
„ dat Hy van de banden des Doods (a)
„ zoude gehouden worden/ of dat die
„ Geheiligde de verrottinge (b) zoude
„ zien/ zoo gelooven/ en bekennen wy
„ mede/ dat Hy door de Heerlykheid
„ (c) des Vaders/ volgens de (‡) Voor- (‡) Prophetie.
„ zegginge der Propheeten/ ten derden
„ dage met beweeginge (d) van Hemel/
„ en Aarde van den Dood verwekt/ en
„ lichaamelyk verreezen is; immers
„ ook dezelve zyne Verryzenisse veertig
„ dagen lang met Woorden/ Tekenen/
„ en (†) Wonderwerken bevestigd/ (‡) (†) Miraculen.
„ [zyne Discipulen] geleerd/ getroost/ (‡) Haer.
„ vermaand/ en eindelyk op den (*) O- (*) Berg
„ lyfberg (e) met eene Wolke ontvan- van Olyveten.
„ gen/ en ten aanschouwen van zyne
„ Discipulen zichtbaarlyk ten Hemel
„ gevaaren/ en (tot dat Heilige der Hei-
„ ligen ingetreeden zynde) Zich/ als
„ eenen perfecten (f) Hoogenpriester/
„ Mid-

„ (a) *Act.* 2: vs: 24. (b) *Ps.* 16: vs: 11. (c)
„ *Rom.* 6: vs: 4. *Actor.* 13: vs: 34. (d) *Math.*
„ 28: vs: 2. *Joan.* 20: vs: 9. *Luc.* 24. vs. 36-51.
„ (e) *Act.* 1: vs: 9-12, *Luc.* 24: vs: 50, 51.
„ (f) *Hebr.* 9: vs: 12.

(†) *Advocaat.* „ Middelaar / (g) en (†) Voorspraak
„ (h) tusschen God / en den Mensche /
„ ter (i) rechterhand der Majesteit in
„ der hoogte gezet heeft / en (k) verschynt
(‡) *Stedigh.* „ schynt (‡) steeds voor het aangezichte
„ zynes Vaders / om voor zyne Geloovigen
„ bigen te bidden.

„ (g) 1. *Joan.* 2: vs: 1. (h) 1. *Tim.* 2: vs; 5. (i)
„ *Hebr.* 12: vs: 2. (k) *Rom.* 8: 34.

„ HET IX ARTIKEL.

„ Van de Belofte, en Zendinge des Heiligen Geests, Zyne Hoedaanigheid, en Ampten.

„ En dewyl Hy voor zyn dierwaardig lyden (†) [zyne Discipulen] geleerd / (a) en getroost heeft / dat hunne harten niet zouden verschrikt zyn; als Hy ten Hemel gevaaren was / zoo zoude Hy hun eenen anderen Trooster, den Heiligen Geest, zenden / zoo gelooven wy ook / dat (b) onze Heer / en Zaligmaaker Jesus Christus / (eeuwig (‡) gezegend) als een Waarachtig God (c), in dat stuk ook Waarachtig bevonden is / en den Heiligen Geest tien dagen na zyne Hemelvaart tot / of op zyne Apostolen (d) binnen
„ Jeru-

(†) *Haar.*

(‡) *Gebenedydt.*

„ (a) *Joan.* 14: vs: 1. en 15: vs: 26. en 16: vs:
„ 7. (b) *Math.* 21: vs: 3. (c) *Rom.* 9: vs: 5.
„ 1. *Joan.* 5: vs: 20. (d) *Actor.* 2: vs: 4.

„ Jerusalem zichtbaarlyk gezonden heeft/
„ zijnde dezelve Heilige Geest eene Wys-
„ heid / Kracht / (e) en Moogendheid
„ Gods/ die van den (f) Vader door den
„ Zoone uitgaat/en niet min met den (g)
„ Vader/en den Zoone een Eeuwig/ On-
„ gedeeld God/ook een Leeraar/(h) Leids-
„ man/ en Wegwyzer aller godvruch-
„ tige/ en troostzoekende Zielen is / hoe
„ dezelve na / in / en tot dat Geestelyk
„ Canaän zullen geraaken.

„ (e) *Luc.* 1 : vs : 35. (f) *Joan.* 15 : vs : 26. (g) *Act.*
„ 5 : vs : 3, 4. (h) *Joan.* 14 : vs : 26.

„ HET X ARTIKEL.

„ Van de Gemeente Gods, derzelver
„ Diensten, en de Gemeenschap der
„ Heiligen.

„ Wy gelooven ook / dat de Heere
„ God / eerstelyk met de heilige Enge-
„ len in den Hemel / en daar (a) na met
„ twee geheiligde Persoonen in den Pa-
„ radyze, en eindelyk (b) uit alle ver-
„ menigvuldigde Volkeren der Aarde
„ een eerbaardig / en geloovig Volk (*) *Die.*
„ tot zijn Volk verkoozen heeft / (*) dat
„ niet alleen eene Algemeene Christely-
„ ke Kerke / of Vergadering der God-
„ vruchtige Menschen genaamd word ;
maar

„ (a) *Gen.* 2 : vs : 22. *Eph.* 4 : vs : 24. (b) 4. *Esdr.*
„ 5 : vs : 27.

„ maar die de Heere Christus (c) ook met zynen dierbaaren Bloede gekocht, en met de wateren (d) des Heiligen Geests gewasschen, en gereinigd heeft; op dat hy zich daar zoude stellen eene eerlyke Gemeente, die niet hebbe eenige Vlek, Rimpel, of diergelyke: en om dat dezelve Hem (e) zoo dierwaardig staat, zoo heeft Hy dezelve zyne Heilige Gemeente, tot welstand, en vermeerderinge zynes Ryks, niet onverzorgd willen laaten, maar (f) dezelve (niet alleen voor, maar ook na zyne Hemelvaart) met Geloove, Liefde, Hoope, en andere (*) Inzettingen, maar ook met twee zonderlinge Diensten, naamentlyk den Dienst des Heiligen Woords, en de zorge der Armen, anders der Diakonen, voorzien, en daar in gesteld sommigen tot (g) Propheeten, Herders, Leeraars, Hulpers, en Regeerders, om met gemeenen raad de Gemeente Gods wyslyk te verzorgen, (h) en dezelven uitgezonden: Zoo hebben de Apostelen het zelve ook hunnen nakomelingen bevolen, zodaanige Mannen met vasten en bidden te verkiezen, (i) dezelven

(*) Ordonnantien.

(c) Act. 20. vs. 28. (d) Eph. 5. vs. 26. (e) 1. Cor. 6. vs. 26. (f) Luc. 10. vs. 1, 2, 3. (g) Eph. 4. vs. 11. 1. Cor. 12. vs. 28. (h) Marc. 16. vs. 16. Act. 6. vs. 3. en 16. vs. 2. (i) 1. Tim. 3. vs. 10.

" zelven zal men eerst onderzoeken / en
" dan laaten dienen / en de geloovigen
" zullen (k) zodanige Mannen eeren /
" liefhebben / en gehoorzaamen.

" En alzoo deeze Gemeente * het Af- (*) De Afbeeldzel vertoont van het waare Wezen in den Hemel / zoo gebruiken zy ook hier op Aarde / uitterlyk in de (†) Bedieninge des Woords / des Doops / des Avondmaals / en andere Christelyke (‡) Inzettingen / en inwendig in den Geest / eene waare Gemeenschap hier (l), en ook in den Hemel met God / en alle Geheiligden des Heeren; daar na het waare Wezen zelve ten jongsten dage zal volgen.

(*) De Afbeeldzel — *De Figure draaght.*

(†) *Predicatie.*

(‡) *Ordonnantien.*

" Waar door ook de geenen, die zich in dezelve Gemeente vereenigen, goedwilliglyk, en gehoorzaamelyk [zich] onderwerpen de Zeeden, Wetten, en (†) Inzettinge, die de Heere Christus, als het Opperhoofd (a) van zyne Heilige Gemeente, en de (b) Eenige Wetgeever des Nieuwen Testaments, in zyne Heilige Gemeente (‡) ingesteld heeft, en van ons geleerd, en in zwakheid beleefd word, als daar zyn:

(†) *Ordonnantie.*

(‡) *Geordonneert.*

" (k) 1. *Thess.* 5. vs. 13. *Hebr.* 13. vs. 17. 1. *Tim.* 5. vs. 17, 18. (l) *Act.* 4. vs. 32. *Hebr.* 12. vs. 23.

" (a) *Eph.* 5. vs. 23. (b) *Matth.* 28. vs. 20.

HET

„ HET XI ARTIKEL.

„ Van den Christelyken Doop.

„ Eerstelyk, der boetvaardigen/ (a) en
„ geloovigen (b) Bejaarden (c) Doop,
„ zynde eene uitwendige (d) Evangeli-
„ sche handelinge/ in de welke de Men-
„ sche/ die zyne Zonden recht boet/ en
„ zyn harte (e) met Geloove in (f)
„ Christus bekleed/ en daar door zyne
„ aardsche (g) Leeden dood/ en begraaft/
„ en in een nieuw (h) boetvaardig Lee-
„ ven verrypt/ van eenen daar toe (†)
„ gestelden onberispelyken Dienaar met
(†) *Verordineerden.* „ gemeen Water (i) gedoopt word in
„ den Naame des Vaders/ (k) des
„ Zoons/ en des Heiligen Geests/ tot
„ eene vergiffenisse (l) van alle zyne
„ Zonden; en alzoo de mensche op eene
„ rechte boete/ en Schriftmaatig Ge-
„ loove eens (m) gedoopt zynde/ dien
„ doopen wy niet weder.

„ (a) *Act.* 2. vs. 38. (b) *Marc.* 16. vs 15, 16.
„ (c) *Act.* 8. vs. 11. (d) *Act.* 8. vs. 34, 37. *Matth.*
„ 28. vs. 19. (e) *Act.* 8. vs. 36. (f) *Act.* 10.
„ vs. 43. *en* 8. vs. 36. (g) *Col.* 3. vs. 5. (h) *Rom.*
„ 6. vs. 4. (i) *Matth.* 3. vs. 11. *Act.* 10. vs. 47.
„ (k) *Matth.* 28. vs. 19. (l) *Act.* 2. vs. 38. (m)
„ *Eph.* 4. vs. 5. *Hebr.* 6. vs. 2.

,, HET XII ARTIKEL.

,, Van het Heilig Avondmaal des ,, Heeren.

,, Ten tweeden, het Heilig Avondmaal
,, des Heeren (a), anders genaamd de
,, Christelyke Eenigheid / alleen onder
,, de (b) Geloovigen / met geen (†) Gewijd / maar een gemeen Brood / en (†) Gheconsacreert.
,, Wijn te onderhouden / niet alleen tot
,, eene (c) gedachtenisse van dat dierwaardig / heilig / en bitter Lyden /
,, en Sterven / (‡) nevens met de heerlyke Verryzenisse onzes Heilands / (‡) Sampt Glorieuse.
,, en Zaligmaakers / Jesus Christus /
,, mitsgaders de (*) de troostelyke (d) vruchten / die allen geloovigen daar (*) Troostige.
,, door bereid zijn; op dat zy uit kracht
,, (†) [deezer zaake] niet alleen beweegen worden / dat bitter (e) Lyden / en (†) Diets.
,, Sterven van Jesus Christus / door
,, de verzoeninge van hunne Zonden
,, geschied / treurlyk te beweenen; maar
,, ook den Heere voor de Weldaaden /
,, daar uit gesprooten / met eene innerlyke (f) Geestelyke Dankzegginge te
,, looven /

,, (a) *Matth.* 26. vs. 26, enz. *Luc.* 22. vs. 19,
,, enz. (b) *Act.* 2. vs. 46. en 20. vs. 7. (c) *Luc.*
,, 22. vs. 19. 1. *Cor* 11. vs. 23. (d) *Marc.* 14.
,, vs. 22, 23, 24. *Joan.* 6. vs. 51. 1. *Cor.* 10.
,, vs. 16, 17. (e) 1. *Cor.* 11. vs. 23, 24. (f) 1.
,, *Cor.* 10. vs. 16.

(‡) *Ghebenedyden.*

„ looven / en (‡) te prijzen / mitsgaders
„ hunne (g) Christelyke / Broederlyke /
„ en Geestelyke Eenigheid met een hei-
„ lig / godzalig leeven / (b) den Heere
„ ten prijze / te bevestigen.

„ (g) 1. *Cor.* 10. vs 17. en 12. vs. 12. (h) 1. *Cor.*
„ 6. vs. 20.

„ HET XIII ARTIKEL.

„ Van het Voetwasschen der Heiligen.

„ Waar na volgt het Voetwasschen
„ der Heiligen, als wy van onze Ge-
„ loofsgenooten / uit vreemde plaatzen
„ komende / bezocht worden / dezelven /
„ na het gebruik des Ouden (a) Testa-
„ ments / en het (*) Voorbeeld (b) van
„ Christus / na gelegendheid de Voeten
„ te wasschen; daar mede betuigende
„ onze nederigheid (†) voor God / en
„ onzen (c) Naasten / met een ootmoe-
„ dig gebed / dat de Heere ons hoe lan-
„ ger / hoe meer in de Ootmoedigheid
„ wil sterken / en / gelyk wy elkande-
„ ren de Voeten gewasschen hebben / dat
„ [het] Hem alzoo gelieven wil / onze
„ Zielen met zynen Bloede / en de Wa-
„ teren des Heiligen Geests van alle be-
„ smettingen / en onreinigheid der zon-
„ den

(*) *Exempel.*

(†) *tot.*

„ (a) *Gen.* 18. vs. 4. (b) *Joan.* 13. vs. 5. 1.
„ *Tim.* 5. vs. 10. (c) *Luc.* 22. vs. 25. *Phil.*
„ 2. vs. 3.

„ HET XII ARTIKEL.

„ Van het Heilig Avondmaal des „ Heeren.

„ Ten tweeden, het Heilig Avondmaal „ des Heeren (a), anders genaamd de „ Christelyke Eenigheid / alleen onder „ de (b) Geloovigen / met geen (†) Ge- (†) *Gheconsacreert.* „ wijd / maar een gemeen Brood / en „ Wijn te onderhouden / niet alleen tot „ eene (c) gedachtenisse van dat dier- „ waardig / heilig / en bitter Lyden / „ en Sterven / (‡) tevens met de heer- (‡) *Sampt Glorieuse.* „ lyke Verryzenisse onzes Heilands / „ en Zaligmaakers / Jesus Christus / „ mitsgaders de (*) de troostelyke (d) (*) *Troostige.* „ vruchten / die allen geloovigen daar „ door bereid zijn; op dat zy uit kracht „ (†) [deezer zaake] niet alleen bewoo- (†) *Dies.* „ gen mogen / dat bitter (e) Lyden / en „ Sterven van Jesus Christus / door „ de verzoeninge van hunne Zonden „ geschied / treurlyk te beweenen; maar „ ook den Heere door de Weldaaden / „ daar uit gesprooten / met eene inner- „ lyke (f) Geestelyke Dankzegginge te „ looven /

„ (a) *Matth.* 26. vs. 26, enz. *Luc.* 22. vs. 19, „ enz. (b) *Act.* 2. vs. 46. en 20. vs. 7. (c) *Luc.* „ 22. vs. 19. 1. *Cor.* 11. vs. 23. (d) *Marc.* 14. „ vs. 22, 23, 24. *Joan.* 6. vs. 51. 1. *Cor.* 10. „ vs. 16, 17. (e) 1. *Cor.* 11. vs. 23, 24. (f) 1. „ *Cor.* 10. vs. 16.

„ vreemden te (d) gunnen / by te woo-
„ nen.

„ (d) *Gal.* 6. vs. 12. 1. *Tim.* 5. vs. 8.

„ HET XV ARTIKEL.

„ Van den Echten-Staat.

(†) *Het Echte.*

„ (†) Den Echt, in den Paradyze
„ goed / en wel (a) ingesteld zynde / en
„ daar na door den Wellust van de
„ Kinderen der eerste (b) weerreld / en (c)
„ ook door de hardigheid der harten van
„ de Jooden in misbruik gekomen zyn-
„ de / heeft de Groote (d) Wetgeever des

(‡) *Ordonnantie.*

„ Nieuwen Testaments op de eerste (‡)
„ Instellinge gebragt; Matth. 19. vs. 4.
„ En de Apostel zegt; 1. Cor. 7. vs.
„ 39. (e) Eene Vrouwe is verbonden aan
„ den Man, zoo lang als de Man leeft;
„ maar als hy ontslaapen is, zoo is 't haar
„ vry te trouwen, aan wien zy wil, al-
„ leen dat het in den Heere geschiede.
„ Maar door wy verstaan / dat een ge-
„ loovige geene vryheid heeft / zich met
„ eene ongeloovige in den Echt te ver-
„ eenigen / maar met zoodaanig eene /
„ die met hem van eenen Hemelschen
„ Vader uit eenen onvergangelyken (f)
„ Zaade / en alzoo uit eenen Geestely-
„ ken geslachte nieuw / Hemelsch / en

„ Gees-

„ (a) *Gen.* 2. vs. 24. *Matth.* 19. vs. 4. (b) *Gen.*
„ 6. vs. 1, 2. (c) *Deut.* 24. vs. 1. *Matth.* 19.
„ vs. 8. (d) *Matth.* 28. vs. 19. (e) 1. *Cor.* 7. vs.
„ 39. *Rom.* 7. vs. 1-4. (f) 1. *Petr.* 1. vs. 23. *en*

" Geestelyk herbooren (g) is; want de-
" wyl zy in den Doop hunne (h) Leeden
" Gode ongeofferd / en [zich] onder
" de gehoorzaamheid hunnes Hoofds /
" Christus / begeeven hebben / zoo ver-
" moogen zy nu niet dezelve hunne Lee-
" den Christus / hunnen Hoofde / te
" beneemen / en een jok te trecken met
" eenen onherboorenen.

" 2. vs: 5. (g) *Joan.* 3. vs: 5. (h) *Rom.* 6: vs:
" 3, 4. 1. *Petr.* 1. vs: 23. *Eph.* 5. vs: 23.

" HET XVI ARTIKEL.

" Van het Ampt der Weerreldlyke " Overheid.

" Het Ampt (a) der Weerreldlyke O-
" verigheid kennen wy eene Ordeninge
" Gods te zyn / (b) tot bescherminge
" der goeden / en straffe der quaaden;
" kennen haar ook eere / (c) gehoor-
" zaamheid / Tol / schattinge / en (†) (†) *Tribuyt.*
" Belastinge / ook voor haar te bidden
" schuldig te (d) zyn; maar vinden niet/
" dat Paulus het zelve onder de Ampten
" (e) der Gemeente genoemd / noch dat
" Christus zyne Discipulen zulks ge-
" leerd /

" (a) *Rom.* 13. vs: 1, 2. (b) *Rom.* 13. vs. 3, 4.
" 1. *Petr.* 2. vs. 14. (c) 1. *Petr.* 2. vs: 13. *Act.*
" 4. vs: 19. *Matth.* 22. vs: 17, 21. *Rom.* 13.
" vs: 7. (d) 1. *Tim.* 2: vs: 2. *Jer.* 29. vs: 7.
" (e) 1. *Cor.* 12. vs: 28.

„ leerd / of hen daar toe geroepen / (f)
„ maar (†) in tegendeel hen wel tot eene
„ navolginge van zijn (g) ongewapend
„ leeven / en kruisdraagende (h) voet-
„ stappen genoodigd / ook alle Weder-
„ wraake / (i) niet alleen met Wapenen /
„ maar ook geene scheldwoorden met
„ scheldwoorden te vergelden / verboden /
„ en (‡) daarentegen voor zyne Vyanden
„ (k) te bidden / wel te doen / die ons
„ quaad doen / bevolen heeft; en veele
„ diergelyke zwaarigheden / die het Ampt
„ der Overheid aanhangende zyn; daar-
„ om vallen wy te bloode / zoodaanige
„ Ampten in onze Christelyke beroepin-
„ ge te bedienen.

(†) *ter contrarie.*

(‡) *recht contrarie.*

„ (f) *Matth.* 20. vs: 25, 26. *Luc.* 22. vs: 26.
„ (g) *Joan.* 8. vs. 12. *en* 10. vs. 27. (h) *Hebr.* 12.
„ vs. 2. 1. *Petr.* 2. vs. 21. (i) *Rom.* 12. vs. 19.
„ (k) *Matth.* 5. vs. 44.

„ HET XVII ARTIKEL.

„ Van het Eedzweeren.

„ Het Eedzweeren, in den Ouden Tes-
„ tamente (a) geoorloofd / en daar in vee-
„ le misbruikten ingesloopen zijnde / is
„ van (b) Christus / en Jacobus / zon-
„ der eenige (†) uitzonderinge / verbo-
„ den; daarom ook eenen Christen on-
„ geoorloofd is / den Eed van (‡) Beschul-
„ diginge te doen.

(†) *Distinctie.*

(‡) *Calumnia.*

„ HET

„ (a) *Deut.* 6. vs. 13. *en* 10. vs. 20. (b) *Matth.*
„ 5. vs. 34-38. *Jac.* 5. vs. 12.

,, HET XVIII ARTIKEL.

,, Van de Kerkelyke (†) Tucht.

(†) *Discipline.*

,, Maar gelyk in een goed (‡) Gemee-
,, nebeſt de (†) Wetten zonder (‡) Straf-
,, fe vervallen/ alzoo heeft de Heere
,, zyne straffe by zyne (†) Wetten te ſtel-
,, len ook niet vergeeten; want Paulus
,, zegt: Die daar zondigt, (a) ſtraft die
,, voor allen; op dat de anderen vreeze
,, hebben. Chriſtus (b) heeft ook geleerd/
,, de Zondaars te ſtraffen. Paulus (c)
,, leert/ het Zuurdeeg uit te veegen/ en/
,, die quaad (d) zyn/ van ons weg te
,, doen: Maar door wy verſtaan den
,, Christelyken Ban, die ingeſteld is tot
,, ſchaamroodheid/ en bekeeringe des
,, Zondaars/ (e) en tot reinhoudinge
,, der Gemeente; op dat (f) een weinig
,, Zuurdeeg het geheele Deeg niet ver-
,, zuure; en dat is: (g) Ik wil u de ſleu-
,, tels des Hemelryks geeven; en; (h) wat
,, gy op Aarde bind, zal in den Hemel
,, gebonden zyn; en wat gy op Aarde
,, ontbind, zal ook in den Hemel ontbon-
,, den blyven. Deeze ſtraffe word ge-
,, bruikt aan den geene/ die/ eens ver-

(‡) *Respublica.*
(†) *Ordonnantien.*
(‡) *Penen.*
(†) *Ordonnantien.*

,, licht

,, (a) 1. *Tim.* 5. vs. 20. (b) *Math.* 18. vs. 15,
,, 16, 17. (c) 1. *Cor.* 5. vs. 6. *Deut.* 16. vs. 3,
,, 4. (d) 1. *Cor.* 5. vs. 13. (e) 2. *Theſſ.* 3. vs. 14.
,, (f) *Gal.* 5. vs. 9. (g) *Math.* 16. vs. 19. (h)
,, *Math.* 18. vs. 18.

„ licht zynde / en de gezonde Leere van
„ Christus door waarheid aangenomen
„ hebbende / daar na weder in valsche
„ Leere / en Ketterye (i) geraakt te ver-
„ vallen / dien zal men / eens / of twee-
„ maalen aangesproken zynde / en by
„ zyne quaade gronden (*) volhardende /
„ door de Christelyke Afzonderinge my-
„ den / en schuwen.

(*) *Persisteerende.*

„ Ten tweeden, wordt zy mede ge-
„ bruikt aan persoonen / die in grove
„ werken (k) des Vleesches zich verloo-
„ pen / na genoegzaame bekentenisse van
„ de Persoonen zelve / of andere (†) ge-
„ loofwaardige Getuigen / die de Ge-
„ meente moet hebben / al eer zy met de
„ afzonderinge voortvaart.

(†) *lofwaerdighe.*

„ Ten derden, alzoo wy de Buiten-
„ Trouw (l) ook zondig verstaan [te
„ zyn /] stryende tegen het Verbod des
„ Heeren / ook van den Heere / en zyne
„ Propheeten zoo (m) met werken / als
„ (n) woorden (‡) verscheidene maalen
„ gestraft is / en door dien het ook eene
„ Zonde is / (†) gegrond 't zy op een
„ vleeschelyk / wellustig leeven / of een
„ wantrouwen tot God / dat hy hem
„ niet met eene deugdzaame Egade zou-
„ de voorzien / en boven dien noch ge-
„ schied / of volbragt word met een

„ voor-

(‡) *diverselyck.*

(†) *gefondeert.*

„ (i) *Tit.* 3. vs. 10. (k) *Gal.* 5. vs. 21. *Eph.* 5. vs.
„ 5. 1. *Cor.* 5. vs. 3. *en* 6. vs. 9. (l) *Deut.* 7. vs.
„ 3. *Exod.* 23. vs. 32. (m) *Jos.* 23. vs. 12. *Gen.*
„ 7. vs. 11. (n) *Neh.* 13. vs. 25.

„ voorbedacht gemoed/ en daarom niet
„ onder (o) Gal. 6. vs. 1. Is 't, dat ie-
„ mand van eenige misdaad overyld
„ word, dien vermaant met eenen zacht-
„ moedigen Geest. Maar veel eer onder
„ (p) Num. 5. vs. 30. (†) gebragt mag (†) be-
„ worden / alwaar de Heere zegt: De klemt.
„ Ziele, die uit vermetelheid zondigt,
„ die zal uitgeroeid worden uit zynen
„ Volke. Zoo hebben veele Godvruch-
„ tige Mannen/ op verscheidene tyden
„ vergaderd geweest zynde / verstaan/
„ gelijk wy ook verstaan / dat dezelve
„ Buiten-Trouw / aan den Onboet-
„ vaardigen / en Ongeloovigen geschied/
„ met de Afzonderinge van de Gemeen-
„ te ook behoort gestraft te worden tot
„ hunne nader boete.

„ Maar alzoo alle Zonden niet even
„ zwaar zyn / die ook daadelyk zonder
„ voorige aanspraake de Afzonderinge
„ niet verdienen / zoo word in 't straf-
„ fen van de Zonde tusschen Broeder /
„ en Broeder (‡) in acht genomen de (‡) geob-
„ regel van (q) Matth. 18. En schoon serveert.
„ iemand van eenige misdaad overyld
„ word / daar in word gevolgd de regel/
„ Gal. 6. vs. 1.

„ (o) *Gal.* 6. vs. 1. (p) *Num.* 15. vs. 30. (q) *Matth.*
„ 18. vs. 15, 16, 17.

„ HET XIX ARTIKEL.

„ Van de Mydinge.

„ Nu alzoo wy ook verstaan / dat 'er
„ geene Afzonderinge kan zijn / daar
„ geene Onttrekkinge bevonden word /
„ zoo bekennen wy ook / dat men de
„ Afgezonderden (a) schuldig is te ver-
„ maanen / om zich door oprechte boe-
„ te met de Gemeente te verzoenen /
„ welker bereidwillige Geest / om zich te
„ verzoenen / daar zynde / met de Zal-
„ vinge / of Wederinlyvinge (b) te spoe-
„ den / zonder met den Buitentrouwer
„ te wachten / tot dat hy / of zy de buy-
„ ten getrouwde Egade medebrengt ;
„ maar indien de goede Vermaaningen
„ machtzaamelyk verworpen worden /
„ dewyl der Godlooze Afgevallenen da-
„ gelyksche (‡) Verkeeringe onstichte-
„ lyk / besmettelyk / aanstootelyk / en
„ den Zondaar zelven in zijn boos lee-
„ ven dikmaalen verstyvende is / zoo
„ bekennen wy / dat men de Afgezon-
„ derde / of met den Ban gestrafte Per-
„ soonen (gelyk ook zonder de voorge-
„ dachte vermaaninge / dadelyk na de
„ Afzonderinge) behoorde te (c) myden /
„ en te schuwen in een gemeen vry
„ weer-

(‡) conversatie.

„ (a) 2. *Thess.* 3. vs. 15. (b) 2. *Cor.* 2. vs. 8.
„ (c) 1. *Cor.* 5. vs. 10. 2. *Tim.* 2. vs. 16, 17, 18.

„ weereldsch doen / als in eeten / en
„ drinken / koopen / en verkoopen / en
„ diergelyke onnoodige zaaken / en dat
„ nochtans met zoodaanige (†) onder- (†) *distinctie.*
„ scheidinge / dat zulks geschiede met
„ zoodaanige maate / en bescheidenheid /
„ dat Gods Woord allenthalven plaats
„ houde / en de hooger Wetten / en Ge-
„ boden des Heeren / waar door de Ge-
„ loovige aan den Afgezonderden ver-
„ bonden is / niet gebroken / maar al-
„ lenthalven nood / woord / belofte / (d)
„ liefde / weldaadigheid / (e) barmhar-
„ tigheid / rechtvaardigheid / en Chris-
„ telyke bescheidenheid (‡) betracht mag (‡) *beleefd.*
„ worden (f).

„ En ook mede / of de een de spreuke
„ van de Mydinge uit (g) 1. Cor. 5.
„ wat hooger / en de ander wat laager
„ verstond / nochtans beiden Godvruch-
„ tig in hunne wandelinge [zynde /] dezel-
„ ven tot (†) verdere verlichtinge in der (†) *wydere.*
„ liefde te verdraagen zonder twisten /
„ of (‡) geschil aan te richten. (‡) *disputeeren.*

„ 2. *Thess.* 3. vs. 13. *Tit.* 3. vs. 10. (d) 2. *Thess.*
„ 3. vs. 15. (e) *Luc.* 6. vs. 36. (f) 2. *Petr.* 1. vs.
„ 6. (g) 1. *Cor.* 5. vs. 10.

„ HET XX ARTIKEL.

„ Van de Vergiffenisse der Zonden.

„ En wie nu deeze / als wel mede

(†) *princi-paalste.* „ de (†) voornaamste/ benevens de an-
„ dere Geboden/ Leeringen/ en (‡) In-
(‡) *Ordonnantien.* „ zettingen des Heeren (in zyn Heilig
„ Woord nader uitgedrukt) in men-
„ schelyke zwakheid zoekt te beleeven/
(†) *pelgrimagie.* „ en alzoo zyn (†) vreemdelingschap op
(‡) *vol-strecken.* „ deeze Aarde te (‡) volbrengen/ die
„ zelve gelooven wy/ dat niet alleen hy
„ zijn afscheid van deeze Aarde een ge-
(*) *Conscientie.* „ wis getuigenis zijnes (*) Geweetens
„ zal gevoelen/ en eene vrolyke hoope
„ hebben/ maar zulks in de Verryze-
„ nisse der Dooden in der daad ook zelfs
„ bevinden/ dat hem alle zyne Zonden
„ door de Heilige Verdiensten (a), en
(‡) *Intercessie.* „ de troostelyke (‡) Voorbiddinge (b) van
„ Christus vergeeven zullen zijn.

„ (a) *Luc.* 24. vs: 46. *Col.* 1: vs: 14. *Actor.*
„ 13. vs: 38. (b) 1. *Tim.* 2: vs: 5. 1. *Joan.* 2:
„ vs: 1. *Rom.* 8: vs: 34.

„ HET XXI ARTIKEL.

„ Van de Verryzenisse des Vleesçhs, het
„ laatste Oordeel, de straffe van de
„ Verachters Gods, en de Goede
„ Belooninge der Vroomen.

„ Eindelyk gelooven [wy] mede/ dat
„ onze Zaligmaaker (a), Jesus Chris-
(*) *ghebenedyde.* „ tus/ (eeuwig (*) gezegend) gelyk (b)
„ hy

„ (a) *Matth.* 1: vs: 21. *Actor.* 4: vs: 12. 1.
„ *Tim.* 1. vs: 15. (b) *Act.* 1. vs: 11.

„ Hy te vooren opgevaaren is / weder-
„ om (c) zichtbaarlyk zal komen in de
„ Wolken / niet zoo ootmoedig / nede-
„ rig / dienstbaar / als Hy in zyne Hei-
„ lige Menschwordinge in de weereld
„ verscheenen is; maar (*) doorluchtig / (*) glorieus.
„ en heerlyk / met (d) kracht / en heer-
„ lykheid van alle zyne Engelen / niet
„ om den Zondaar als dan te roepen
„ tot bekeeringe / maar om te houden
„ (e) een uiterste Gerichts-Oordeel /
„ ten welken einde Hy niet alleen zal
„ zitten op den (f) stoel zyner Heerlyk-
„ heid; maar / gelyk de (†) geschapen (†) Elementische.
„ Zon in den Lente-Tyd niet alleen
„ bloemen / kruiden / en goede vrucht-
„ ten / maar ook netels / distels / en
„ doornen uit de Aarde doet (‡) voort- (‡) trecken.
„ komen; alzoo zal als dan de waare
„ Zon (g) der Gerechtigheid / Jesus
„ Christus / (eeuwig (†) geloofd) door (†) gebenedyt.
„ het blaazen (h) der Bazuine uit de
„ Aarde doen (‡) voortkomen (i), verry- (‡) trecken.
„ zen / en opstaan al dat groote getal
„ der dooden / dat van den beginne der
„ weereld tot dien dag toe geleefd / ge-
„ storven / en hunne Lichaamen tot de
„ vergangelykheid in de Aarde gezaait

„ zal

„ (c) *Apoc.* 1. vs. 7. *Act.* 1. vs. 11. *Matth.* 24.
„ vs. 30. 2. *Thess.* 1. vs. 7. (d) *Matth.* 25. vs.
„ 31. *Matth.* 16. vs. 27. (e) *Act.* 17. vs. 31.
„ *Jud.* vs. 14. *Dan.* 7. vs. 9, 13. (f) *Matth.*
„ 25. vs. 31. (g) *Mal.* 4. vs. 2. (h) 1. *Thess.* 4. vs.
„ 16. *Matth.* 24. vs. 31. (i) *Joan.* 5. vs. 29. *Dan.*
„ 12. vs. 12. 1. *Cor.* 15. vs. 12.

(†) *principaalste.* (‡) *Ordonnantien.* (†) *pelgrimagie.* (‡) *volbrecken.* (*) *Conscientie.* (‡) *Intercessie.*

" de (†) voornaamste / benevens de an-
" dere Geboden / Leeringen / en (‡) In-
" zettingen des Heeren (in zyn Heilig
" Woord nader uitgedrukt) in men-
" schelyke zwakheid zoekt te betreeden /
" en alzoo zyn (†) vreemdelingschap op
" deeze Aarde te (‡) volbrengen / die-
" zelve gelooven wy / dat niet alleen by
" zijn affscheid van deeze Aarde een ge-
" wis getuigenis zijnes (*) Geweetens
" zal gevoelen / en eene vrolyke hoope
" hebben / maar zulks in de Verryze-
" nisse der Dooden in der daad ook zelfs
" bevinden / dat hem alle zyne Zonden
" door de Heilige Verdiensten (a), en
" de troostelyke (‡) Voorbiddinge (b) van
" Christus vergeeven zullen zyn.

" (a) *Luc.* 24. vs: 46. *Col.* 1: vs: 14. *Actor.* " 13. vs: 38. (b) 1. *Tim.* 2: vs: 5. 1. *Joan.* 2: " vs: 1. *Rom.* 8: vs: 34.

" HET XXI ARTIKEL.

" Van de Verryzenisse des Vleeschs, het
" laatste Oordeel, de straffe van de
" Verachters Gods, en de Goede
" Belooninge der Vroomen.

(*) *ghebenedydt.*

" Eindelyk gelooven [wy] mede / dat
" onze Zaligmaaker (a), Jesus Chris-
" tus / (eeuwig (*) gezegend) gelyk (b)
" hy

" (a) *Matth.* 1: vs: 21. *Actor.* 4: vs: 12. 1. " *Tim.* 1. vs: 15. (b) *Act.* 1. vs: 11.

,, Hy te vooren opgevaaren is / weder-
,, om (c) zichtbaarlyk zal komen in de
,, Wolken / niet zoo ootmoedig / nede-
,, rig / dienstbaar / als Hy in zyne Hei-
,, lige Menschwordinge in de weereld
,, verschenen is; maar (*) doorluchtig / (*) glorieus.
,, en heerlyk / met (d) kracht / en heer-
,, lykheid van alle zyne Engelen / niet
,, om den Zondaar als dan te roepen
,, tot bekeeringe / maar om te houden
,, (e) een uitterste Gerichts-Oordeel /
,, ten welken einde Hy niet alleen zal
,, zitten op den (f) stoel zyner Heerlyk-
,, heid; maar / gelyk de (†) geschapen (†) Elementische.
,, Zon in den Lente-Tyd niet alleen
,, bloemen / kruiden / en goede vrucht-
,, ten / maar ook netels / distels / en
,, doornen uit de Aarde doet (‡) voort- (‡) treeken.
,, komen; alzoo zal als dan de waare
,, Zon (g) der Gerechtigheid / Jesus
,, Christus / (eeuwig (†) geloofd) door (†) gebenedyt.
,, het blaazen (h) der Bazuine uit de
,, Aarde doen (‡) voortkomen (i), verry- (‡) trecken.
,, zen / en opstaan al dat groote getal
,, der dooden / dat van den beginne der
,, weereld tot dien dag toe geleefd / ge-
,, storven / en hunne Lichaamen tot de
,, vergangelykheid in de Aarde gezaait

,, [zal]

,, (c) *Apoc.* 1. vs. 7. *Act.* 1. vs. 11. *Matth.* 24.
,, vs. 30. 2. *Thess.* 1. vs. 7. (d) *Matth.* 25. vs.
,, 31. *Matth.* 16. vs. 27. (e) *Act.* 17. vs. 31.
,, *Jud.* vs. 14. *Dan.* 7. vs. 9, 13. (f) *Matth.*
,, 25. vs. 31. (g) *Mal.* 4. vs. 2. (h) 1. *Thess.* 4. vs.
,, 16. *Matth.* 24. vs. 31. (i) *Joan.* 5. vs. 29. *Dan.*
,, 12. vs. 12. 1. *Cor.* 15. vs. 12.

,, [zal] hebben; alzoo gelyk (k) eene
,, Baarmoeder haare Vrucht/ alzoo (l)
,, zal de Zee/ de Helle/ en de Dood
,, hunne Dooden weder moeten overle-
,, veren/ en zullen de Dooden als dan
,, met hunne eigen (m) huid overtrok-
,, ken worden/ en met (n) hunneeigene
,, Oogen Gods aanschouwen/ ja met
,, hunne (o) eigene Lichaamen/ daar
,, in/ of daar mede zy hier den Heere
,, (p) gediend/ of veracht hebben/ be-
,, kleed worden; en/ na dat die geenen/
,, die als dan noch leeven/ in eenen (‡)
,, Oogenblik (q) tyds tot [de] onsterffelyk-
,, heid veranderd zullen zyn/ zoo (r) zal de
,, (‡) gansche Menigte aller Menschen
,, als dan voor den Heiligen Throon
,, Gods gesteld worden/ al (s) waar de
,, Boeken der (‡) Geweetens zullen ge-
,, opend worden; en een ander Boek/
,, dat des Leevens is/ zal ook geopend
,, worden/ en de Dooden zullen geoor-
,, deeld worden/ na dat in die Boeken
,, geschreeven is; want (t) om eenen
,, iegelyken in zyn eigen Lichaam te laa-
,, ten ontfangen/ 't zy goed/ of quaad/
,, na dat zy gedaan/ of hier geleefd heb-
,, ben/ zoo zal de Heere/ als een (†)

(‡) *Momento.*

(‡) *Generale Massa.*

(‡) *Conscientien.*

(†) *Ober-rechte.*

,, Recht-

,, (k) 4. *Esdr.* 7. *vs.* 32. (l) *Apoc.* 20. *vs.* 13.
,, (m) *Job.* 19. *vs.* 26. (n) *Apoc.* 1. *vs.* 7. (o) 2. *Cor.*
,, 5. *vs.* 10. (p) *Matth.* 16. *vs.* 27. *Rom.* 2. *vs.* 6.
,, (q) 1. *Cor.* 15. *vs.* 51. (r) *Matth.* 25. *vs.* 32. (s)
,, *Apoc.* 20. *vs.* 12. (t) *Joan.* 5. *vs.* 29. 2. *Cor.* 5.
,, *vs.* 10.

„ Rechtvaardig Richter / (v) de Geloo-
„ vigen / en Godloozen scheiden / als een
„ Herder de Schaapen van de Bokken
„ scheid / de Geloovigen / als gehoor-
„ zaame Schaapkens (w), tot zyne
„ Rechterhand / maar de Ongeloovi-
„ gen / als wreevelige / tegenstootende /
„ stinkende Bokken / aan zyne slinker-
„ hand stellen / en de Schaapkens met
„ zyne liefdraagende oogen aanschou-
„ wen / en met de honingraatende stem-
„ me (x) (*) zegenen; Matth. 25. Komt, gy (*) *Ghebenedyden.*
„ (‡) Gezeegenden mynes Vaders! bezit
„ dat Ryk, dat u bereid is van den be- (‡) *Ghebenedyde.*
„ ginne. Maar over de Bokken zal hy
„ zyn (y) toornig gezicht / als eenen
„ Blixem / [laaten gaan /] en zyne stem-
„ me / als eenen Donder / laaten klin-
„ ken / zeggende, Matth. 25. Gaat van
„ my, gy (‡) Vervloekten! in dat (z)
„ eeuwige vuur, dat den Duivel, en zynen (‡) *Vermaledyde.*
„ Engelen bereid is. En dan helpen /
„ en bekennen hoe / dat de Hemelen (a)
„ met groot gekraak zullen vergaan / de
„ Zon (b) zal verduisterd / de Maan
„ in bloed veranderd worden / en de
„ Sterren van den Hemel vallen / de
„ Aarde / (c) en al / wat daar in is /
„ zal

„ (v) *Matth.* 25: vs: 32. *Ezech.* 34: vs: 17. (w) „ *Matth*: 25: vs: 33. (x) *Matth.* 25: vs: 34. (y) „ 4. *Esdr.* 16: vs: 10. 2 *Thess.* 1: vs: 8. *Luc.* 17. vs: „ 24. (z) *Matth.* 25. vs: 42. (a) 2. *Petr.* 3: vs: 10. „ (b) *Apoc.* 6: vs: 12. (c) 2. *Petr.* 3. vs. 10.

„ zal met den Vuure verbrand worden, en
„ dan zal het onwederroepelyk (†) Vonnis
„ des Allergrootsten Konings ter (‡)
„ uitvoer gesteld worden; want dan zul-
„ len de Godloozen, als een hoop ter
„ dood (d) geschikte Schaapen, ter
„ hellewaart gedreeven worden, en in
„ den grooten (e) Put des Afgronds,
„ daar geen hout gebrek zal zyn, ge-
„ stooten worden: daar zullen zy niet
„ op gepluimde Bedden, maar op by-
„ tende Motten (†) ter (f) neder ge-
„ legd, en met knaagende wormen ge-
„ dekt worden, met Vuurvlammen ge-
„ pynigd (g), alzoo dat hun Worm (h)
„ niet zal sterven, hun Vuur niet uit-
„ gebluscht zal worden; maar de
„ (i) quaale hunner pyne zal opgaan,
„ als de rook van eenen vuurigen
„ Oven, 't welk zal duuren van eeu-
„ wigheid tot eeuwigheid. Maar (*)
„ in tegendeel bekennen wy, dat de (†)
„ Gezegenden Gods zullen (k) opgetrok-
„ ken worden in de Wolken, den Heere
„ te gemoete in de Lucht, en zullen als
„ dan van den Heere Christus, (l) als
„ hunnen Geestelyken Bruidegom, tot
„ in den Hemel voor den Throon Gods
„ geleid

(†) *Sententie.*
(‡) *Executie.*
(†) *Gelogeert.*
(*) *Ter contrarie.*
(†) *Gheheneedyde.*

„ (d) *Ps.* 49. vs: 15. (e) *Es.* 30: vs: 33. (f)
„ *Es.* 14. vs: 7. (g) 2. *Thess.* 1. vs: 9. (h) *Marc.* 9:
„ Vs: 47. *Es.* 66. vs. 24. (i) *Apoc.* 9. vs: 2. *Apoc.* 14.
„ vs: 11. (k) 1. *Thess.* 4: vs: 17. (l) *Matth.* 25: vs:
„ 6.

,, geleid worden / al waar hy den Vader
,, dat Ryk (m), en alle magt wederom
,, zal overgeeven; op dat God zy alles
,, in allen: En dan zullen de (*) Geze- (*) Gebenedyden.
,, genden Gods door de (n) klaarheid
,, Gods van de eene klaarheid in de an-
,, dere klaarheid veranderd / hunne (o)
,, traanen afgedroogd / de Kroone (p)
,, des Leevens / der (q) Heerlykheid / en
,, der vreugde op (r) hunne Hoofden ge-
,, steld / Palmtacken (s) ter eere in hun-
,, ne handen gegeeven / en met dat (t)
,, witte kleed van de Rechtvaardigmaa-
,, kinge der Heiligen verciert worden /
,, en zullen (v) alzoo by alle Gods Hei-
,, ligen gepaard worden / tot de (w) Fon-
,, teine des Leevendigen waters geleid /
,, en daar uit tot eenen eeuwigen troost
,, gelaafd worden / op (x) den Geestely-
,, ken Berg Zions geweid worden / ja
,, zullen dat (y) Zoete Lammeken / Je-
,, sus Christus / die hen met zynen
,, Bloede / en Dood gekocht heeft / in de
,, Hemelsche waarande navolgen / door
,, Contemplatie, of Aanschouwinge van
,, den Heiligen God in zynen onschatte-
,, lyken (z) Throon / de (a) Hemelen in

,, hun-

,, (m) 1. *Cor.* 15: vs: 24. (n) 2. *Cor.* 3: vs: 18. *Phil.*
,, 3. vs: 21. (o) *Es.* 25. vs: 8. *Apoc.* 7. vs: 17. (p)
,, *Jac.* 1. vs: 12. (q) 2. *Tim.* 4. vs: 8. (r) 4. *Esdr.* 2.
,, vs: 43. (s) 4. *Esdr.* 2. vs: 46. *Apoc.* 7. vs: 9. (t)
,, *Ap.* 19. vs: 8. (v) *Matth.* 8. vs: 11. (w) *Apoc.* 7.
,, vs: 17. *Es.* 25. vs: 8. (x) *Apoc.* 14. vs: 1. (y) *Apoc.*
,, 14. vs: 4. (z) 4. *Esdr.* 8. vs: 21. (a) *Bar.* 3. vs: 24.

„ hunne schoonheid / de Engelen (b) in
„ hunne vreugde; zoo zullen als van de
„ (*) Gezegenden Gods van de Hemel-
„ sche vreugde overvloejen / dat zy met
„ (*) Tongen der Engelen / en Hemel-
„ sche Stemmen, met alle Geheiligden
„ Gods dat nieuw Lied beginnen te Zin-
„ gen, (c) en den Geenen / die op den
„ Stoel Zit / en den Lamme opgeeven
„ prys / Eere / (*) Heerlykheid / en (*)
„ Dankzegginge van eeuwigheid tot eeu-
„ wigheid. AMEN.

(*) *Gebenedyde.* (*) *Engelsche Tongen.* (*) *Glorie.* (*) *Gebenedydinge.*

„ Aldus gedaan by ons ondergeschree-
„ venen, Dienaars, Leeraars, en Oud-
„ sten van de Vereenigde Vriesche, en
„ Hoogduitsche Gemeentens voor ons zel-
„ ven, en mede van wegens onze Mede-
„ Broeders, en Dienaars, (†) te zaamen
„ met Buiten-Mannen, alhier te Amstel-
„ dam op deezen Handel met ons verga-
„ derd zynde. *Den* 7. *October*, *Anno* 1630.
„ *Nieuwen Styl.*

(†) *Sampt.*

V. De

(b) *Apoc.* 14. vs: 3. (c) *Apoc.* 7. vs: 9, 10. Dient hier in 't algemeen in aanmerkinge genomen te worden, dat de Opstellers deezer *Belydenisse* in het aanhaalen der uitgedrukte *Schriftuurplaatzen* zich van eene *Oude Overzettinge* bediend, ook meer op den zin, dan wel op de nette woorden gelet hebben; en hier van daan komt het, dat dezelve in bewoordingen eenigzins van de hedendaagsche algemeen gebruikelyke *Overzettinge* verschillen. Wy hebben hier in nochtans geene veranderinge willen maaken, maar de *Belydenis* woordelyk gevolgd, alleen onze spellinge

5. De *Vyfde Belydenis is die*, welke 21. *April*, 1632. te *Dordrecht* vastgesteld is.

V. De Vyfde Belydenis, (a) te Dordrecht den 21sten April des jaars 1632. opgemaakt / en uit 18. Afdeelingen bestaande / geeft ons genoegzaam geen het minste onderscheid aan de hand / dan dat zy hier en daar eenige andere bewoordingen gebruikt / of de eene / en andere Afdeelinge eenigzins uitvoeriger voordraagt. De Eerste (†) Afdeeling spreekt van God, en de Scheppinge aller dingen, en des menschen. 2. Van den Val des Menschen. 3. Van de wederoprechtinge des Menschen door de Belofte der Toekomste van Christus. 4. Van Christus komste in deeze weereld, en het Einde, waar toe Hy gekomen is. In deeze Afdeelinge zeggen zy / dat zy in het stuk der Mensch-wordinge van den Zaligmaaker zich vergenoegen met de verklaaringe, en beschryvinge der Euangelisten dies aangaande. 5. Van de Wet van Christus, zynde het Heilig Euangelium, of Nieuwe Testament. 6. Van de Boete, en Beteringe des Leevens. [Ook word in deeze Afdeelinge van het Geloove gehandeld.] 7. Van den Heiligen Doop. 8. Van de Gemeente van Christus. 9. Van de

(†) *Artikel.*

linge gebruikende, (als wy voorheenen ook gezegd hebben) en zommige verouderde, of onduitsche woorden, in dezelve voorkomende, met tekentjes op den kant gesteld, en voor dezelven *Nederduitschen* in den *Text* gebragt.

(a) Zie de *Algemeene Belydenissen enz.* gedrukt 1665. *pag.* 91, *enz.* Of 1739. *pag.* 72, *enz.*

de Verkiezinge, en Dienften der Leeraaren, Diakonen, en Dienaareffen in de Gemeente. 10. Van het Heilig Avondmaal. 11. Van de Voetwaffchinge. 12. Van den Echten, of Huwelyken Staat. 13. Van het Ampt der weerreldlyke Overheid. 14. Van de wederwraake, (en Oorlog.) 15. Van het Eedzweeren. 16. Van den Kerkelyken Ban, of Afzonderinge van de Gemeente. 17. Van de Mydinge der Afgezonderden. 18. Van de Verryzenisse der Dooden, en het Laatfte Oordeel.

6. De Zesde Belydenis is het Verbond van Eenigheid.

VI. De Zesde, en Laatfte Belydenis behelst in zich het Oprecht verbond van Eenigheid, dat te Utrecht aangevangen/ en vernieuwd, en vast gesteld is in de Byeenkomfte te Leyden, gehouden in de Maand October, 1664. Door Eenige Mennonifte Leeraars, en Diakonen der vereenigde Vlaamsche, Vriesche, en Hoogduitsche Doopgezinde Gemeentens, die uit verscheidene Buiten Plaatzen waren ontboden, en aldaar vergaderd zyn geweest; met minnelyke aanbiedinge aan allen, die zoo gezind zyn. (b)

Onder-

(b) Behalven dat dit *Verbond van Eenigheid* op zich zelven gedrukt is te *Rotterdam*, 1664. *in* 8. (gelyk reeds voorheenen, *pag.* 43. in onze *Aantekeninge* (g) is aangeweezen) als ook *in* 4. in dat zelve Jaar, en ter zelver Stede; zoo is het mede herdrukt by, en gevoegd achter de *Algemeene Belydenissen*, *enz.* 1739. Men kan dit *Verbond* niet, als eene *Belydenisse*, aanmerken, schoon het hier in dien rang door den Heere *Schyn* word ingevoerd; maar het is eigentlyk geweest een *Verdrag*, en *Voorschrift van Over-*

Ondertusschen heeft men wel in acht te neemen / dat 'er niet alleen geen het minste weezendlyk / en merkwaardig verschil tusschen alle deeze onderscheidene Belydenissen plaats heeft; maar dat veel meer in dezelve zoodaanig eene naauwkeurige Overeenstemming des Geloofs zich opdoet / dat de Dienaars in dit Verbond met ronde woorden betuigen / dat in alle die voorheenen gemelde Belydenissen, welke aldaar (c) by Naamen worden aangeweezen / vervat is ons algemeen Geloof, in allen deele met het woord Gods overeenkomende, weshalven wy ons dezelve onderwerpen, die aanneemen, als mede oprechtelyk, en eenvuldiglyk beloben / in onze Gemeentens te leeren, en voort te zetten, zonder dezelve (*) tegentespreeken.

Tusschen alle deeze *Belydenissen* doet zich geen weezendlyk verschil op; maar in dezelve heeft eene zeer nauwe *Overeenstemminge* plaats.

(*) *te contrariëren.*

Dus ziet men dan / dat de Mennoniten zedert den tyd van Menno Simons tot op deezen tegenwoordigen dag in de voornaamste / en Grondbestelyke Leerstukken zoo groote eene overeenkomst des Geloofs hebben / als eenige andere Gezinte onder de Christenen.

V. HOOFD-

Overeenstemminge, volgens, en op welke verscheidene *Gemeentens* der *Mennoniten* onderling hebben goedgevonden, zich met elkanderen te houden aan de *Algemeene* wel bekende *Belydenissen*.

(c) Te weeten in dat *Verbond van Eenigheid*, *pag.* 9. *in* 8. *en in* 4. in deszelfs aanvang, alwaar de Dienaars omtrent woordelyk in dier voegen spreeken, als de Heer *Schyn* hier voortgaat te zeggen.

V. HOOFDSTUK.

Van *Menno Simons*, deszelfs Leeven, en Werken.

Menno Simons is geboren 1496. en gestorven 1561.

MENNO SIMONS, gebooren in den Jaare 1496. (d) in het Dorp Witmarsum, gelegen niet verre van Franiker (e) in Vriesland, is in den Jaare 1561. in het Zes en Zestigste zynes Ouderdoms overleeden (f) in eene plaatze tusschen Hamburg, en Lubek, omtrent een uur van

(d) Dat *Menno Simons* in dit Jaar 1496. gebooren is, blykt ontwyffelbaar uit zyne eigene bewoordingen, dewyl hy zelve in zyne *Leevensbeschryvinge*, gelyk wy terstond nader zien zullen, zegt, dat hy in 't Jaar 1524. *Acht en twintig jaaren* oud was.

(e) Te weeten 2 uuren en een half van *Franiker*, tusschen *Harlingen*, en *Bolswaart*. Zie *Pieter Jansz Twisck Chronyk van den Ondergang der Tyrannen*, *II Deel*, *pag*: 1067. *a*.

(f) Dat dit ook zeker is, blykt, wyl alle, die van *Mennos Geboorte*, en *Dood* gewagen, daar in overeenstemmen, dat hy in het 66ste *jaar* zynes Ouderdoms overleeden is, 't welk vergeleeken zynde met het even gemelde uit *Mennos* eigen schryven, dat hy in den jaare 1496. gebooren is, ons klaar doet zien, dat het jaar 1561. zyn sterf-jaar moet geweest zyn. Echter leezen wy in den *Martelaars spiegel der weerelooze Christenen*, gedrukt 1631. *in Fol. pag.* 59. en by *T. J. van Braght* in zyn *Bloedig Tooneel der Doopsgezinden*, gedrukt 1660. *in Fol. II. Boek*, *pag*. 129. en in den Druk van 1685. *II. Boek*, *pag*. 50. als ook by anderen, dat *Menno Simons* gestorven zoude zyn in den jaare 1559. welke mis-

MENNO SIMONS.

Dit 's Menno, die, getrouw aan God en zyn gemoed,
Het Roomse bygeloof verschopte met den voet,
En dorst, hoe zeer gesmaad, ja zelfs in lyfsgevaaren,
Vrymoedig Christus Leer met mond en pen verklaaren.

Adr. Spinniker

zeer wreed mensche zynde/ waarom hy ook by elk ontzien/ en gevreesd wierd/ zeer meedoogende geworden was/ en/ eene] beter kennisse van deezer Lieden Leerstukken bekomen hebbende/ hun in zyne Heerlykheid als by ooglukinge vryheid gaf/ ja hen zoo yverig/ en gunstig beschermde/ dat zy aldaar eene geruste woonplaatze erlangden: want schoon hem dikwils van 's Konings wegen bevolen wierd/ dat hy deeze menschen niet langer dulden/ maar van daar verdryven zoude; zoo wist hy echter dit bevel door deezen/ of geenen zyner Hovelingen in dier voegen te schikken/ dat het nooit ter uitvoer gebragt wierd: Zoo dat de Vluchtelingen van alle kanten derwaarts zich begaven/ en binnen korten tyd eene kleine Gemeente uitmaakten/ betaalende ieder Huysgezin voor Schattinge/ en Beschermgeld jaarlyks slechts maar eenen Ryksdaalder, zonder eenige andere belastinge; en dus leefden zy in eene aangenaame rust/ en vreede. ô Wonderbaare/ en aanbiddelyke Voorzienigheid Gods! ô Allerhoogste Goedheid! Zoo heeft de Opperste Bestierder der weereld de harten der Koningen (h), en Grooten deezer Aarde in zyne hand, en Hy neigt dezelven/ [als] waterbeeken, tot al, dat Hy wil.

Ter deezer plaatze dan is Menno Simons,

(h) *Prov.* 21. vs: 1.

van Oldeslo (g), wel eer zynde geweest een Groot Eiken-Bosch, maar ten huidigen dage een ruim Veld / doorgaans het Woeste Veld genaamd / behoorende onder den Edelman, en Heerlykheid van Vriesenburg, welke Edelman in zyne jeugd veel in de Nederlanden verkeerd / en Sommigen om de Leerwyze der Mennoniten met eenen geweldigen Dood had zien ombrengen / door welk afschuwelyk gezicht van het jammerlyk omkomen dier onnozele / en vroome menschen / en het uitstorten van het Bloed dier Martelaaren deeze Heer / schoon anderszins / gelyk men hem beschreeven vind / een zeer

Korte Beschryving van den Heere van *Vriesenburg*, die *Menno Simons* onder zyne bescherminge nam.

misstelling buiten twyffel hier uit ontstaan zal zyn, dat *Pieter Jansz Twisck* in zyn *Chronyk van den Ondergang der Tyrannen*, *II Deel*, *pag.* 1075. *a.* zegt, (na alvoorens ook het Jaar 1561, gesteld te hebben) dat *Mennos eigen Dochter* hem *verhaald* heeft, dat *Menno gestorven* was *Anno* 1559. *Oud zynde* 66 *jaaren*. Weshalven uit het een, en ander klaar is optemaaken, dat *Mennos Dochter* in dit bericht zich vergist, of versproken heeft; ook weeten wy, dat *Menno den* 23 *January*, 1559. noch een *Tractaatje* geschreeven heeft tegen *Zylis*, en *Lemmekes*, 2 Leeraars *der Hoogduitsche Doopgezinden*, als te zien is in zyne *Werken in Folio*, gedrukt 1681. *pag.* 490. 't welk onmoogelyk waar konde zyn, indien hy den 13 *January* in den Heere ontslaapen is, als de Heer *Schyn* vervolgens bericht, en ook algemeen getuigd word.

(g) Naamentlyk $6\frac{1}{2}$, à 7 Mylen van Hamburg, en 3 Mylen aan deeze zyde *Lubek*, zynde ter slinkerhand, als men van hier over *Oldeslo* na na *Lubek* reist, eene halve myl van den weg af, of eene kleine myl achter *Oldeslo*.

Overgang tot de beschryvinge van *Menno Simons* Leeven.

Buiten alle twyffel zal het den gunstigen Leezer niet onaangenaam zyn / aleer wy hem eene Lyst / en kort uittreksel van Mennos Godgeleerde werken mede deelen / tevens met onze ophelderinge dier stukken / in welken of zeer veelen / of ten minsten zommingen der hedendaagsche Mennoniten eenigzins van zyn gevoelen afwyken / dat wy 's Mans Leeven / door hem zelven in het Nederduitsch opgesteld / vooraf laaten gaan / volgens de aantekeninge / welke wy vinden voor de laatste uitgaave zyner Werken te Amsteldam (l), welke Druk de beste/en nevens dien van den Jaare 1646.in Quarto, ten eenemaale uitverkocht is. Deeze Druk in Folio, schoon met dien in 4. in de voornaamste Werkjes zeer wel overeenkomende / is nochtans eenigzins [met andere stukken] vermeerderd / en van deezen hebben wy ons in het opstellen deezer Geschiedenisse bediend. (m)

Het Leeven van MENNO SIMONS.

Voor afspraak *tot den Leezer.*

Bemind Leezer! (zoo luid de Beschryving van zyn Leeven, en uitgang uit

(l) Gedrukt *in Folio te Amsteldam*, by *Joannes Van Veen*, 1681.

(m) Wy hebben in de Vertaalinge deezer *Levensbeschryvinge*, gelyk ook navolgens in het aanhaalen der getuigenissen, en plaatzen uit *Menno Simons*, en anderen

uit het Pausdom, in den Jaare 1554. (u) uitgegeeven) „ alzoo wy van onze
„ Tegenpartyen met onwaarheid zyn
„ hard aangebrachten / en beschuldigd
„ worden / als of wy de Munstersche
„ Leere zouden toestaan / als van Ko-
„ ning, Zwaard, Oproer, weder om te
„ slaan, Veelheid der Vrouwen, en dier-
„ gelyke grouwelen meer: maar / myn
„ goede Leezer! weet / dat ik die van
„ Munster myn' leefdage in die voor-
„ noemde Artikelen niet bewilligd heb-
„ be / maar na myne kleine gaave eenen
„ tegekeken voor hunne grouwelyke
„ dwaalingen / ja meer dan 17. jaaren
„ herwaarts / gewaarschouwd / en tegen
„ gestaan.

„ Heb ook wel etteliken met des Heeren
„ woord op den rechten weg gebragt;
„ Munster heb ik myn leefdage niet ge-
„ zien / in hunne gemeenschap niet ge-
„ weest; verhoop ook voor des Heeren

„ gena-

deren hunne *schriften*, ('t geen hier eens voor al gezegd zy) woordelyk genoegzaam de schryvers zelven gevold, alleenlyk de vryheid neemende, om, tot vermydinge van de hardigheid, stootelykheid, en verscheidenheid der Spellinge, en des styls, onze eigene te gebruiken.

(u) Behalven dat deeze *Leevensbeschryving* gevonden word voor de *Werken van Menno Simons in Folio*, gedrukt 1681. (als de Heer SCHYN reeds gezegd heeft) gelyk ook in zyne *Werken* zelven, in zyne *Beandwoordinge tegen Gellius Faber*, *pag.* 256, *enz. in Folio*; zoo is zy ook afzonderlyk, en op zich zelve gedrukt *in* 8. te *Hoorn*, voor *Zacharias Cornelisz*, 1621. en noch eens by denzelven, 1627. Deezen Druk nu hebben wy hier gevolgd, en de Aantekeningen op den kant behouden, zoo als zy door *Menno Simons* zelven schynen gesteld geweest te zyn.

„ genade met zoodaanigen (zoo daar
„ noch eenigen mogten zijn) noch te ee-
„ ten, noch te drinken, gelijk ons de
„ schrift leert / het zy dan zaake / dat
„ zy hunnen gruwel van harten beken-
„ nen, en oprechte vruchten der Boete
„ doen, en dat Euangelium in rechter
„ wyze nakomen.

„ MENNO SIMONS, Anno 1551.

Pinningum, 2 uuren van Franiker.

„ Myn Leezer! de waarheid schryf
„ ik u in Christus, en liege niet. Het is
„ geschied Anno 24. (o) mynes Ouder-
„ doms 28. jaaren, dat ik my in mynes
„ Vaders Dorp/Pinningum genaamd/in
„ der Paapen Dienst begeeven had / daar
„ ook twee anderen mynes gelyken Ou-
„ ders (Ouderdoms) met my in gelyken
„ Dienst stonden; de een was myn Pas-
„ toor, ten deele wel geleerd, en de twee-
„ de was na my. Deeze beiden hadden
„ de schrift eensdeels wat geleezen;
„ maar

(o) Dat is, 1524. Hier vinden wy een aanmerkelyk onderscheid in de Jaar-getallen, alzoo in den *Druk* van 1621. en 1627. *in* 8. Staat *Anno* 28. *mynes Onderdoms* 24. *Jaaren*. Hadden wy den *Druk* van 1554. kunnen magtig worden, die zoude ontwyffelbaar dit geschil beslissen. Ondertusschen hebben wy in dit stuk gevolgd den *Druk* van 1681. en wy gelooven ook vastelyk, dat het zoo zyn moet; *eensdeels*, om dat in eene *Oude Beschryvinge* van *Menno Simons Dood* het *Jaar* 1561. als zyn Sterf-Jaar, word aangetekend. *Andersdeels*, om dat verscheidene *Schryvers* getuigen, dat hy in het 66 *Jaar* zynes *Ouderdoms* gestorven is.

„ maar ik hadze myn leefdage niet geroerd; want ik vreesde / wanneer ik ze las / ik zoude verleid worden. Ziet / zoo een domme Prediker was ik den tyd van twee jaaren.

Anno 1530. Myn bekommernis over der Paapen Brood, en Wyn, of het ook Vleesch, en Bloed was.

„ In het eerste jaar daarna viel my eene gedachte voor / zoo meenigmaalen ik met den Broode, en den Wyn in der Misse handelde / dat het niet des Heeren Vleesch, en Bloed was. Ik meende / dat het my de Duivel voordroeg; op dat hy my van myn Geloove dringen zoude. Ik biechte het menigmaalen / zuchte / en bad; konde evenwel van die gedachte niet gevryd worden.

Myne roekeloosheid, en groote blindheid in 't Pausdom.

„ Deeze twee gemelde jonge mannen / en ik hebben onzen dagelykschen wandel met speelen / drinken / en tydkortingen in alle ydelheid gevoerd met den anderen / gelyk (leider!) zulker vruchtelooze Lieden manier / en aart is. En wanneer wy dan een weinig van de schrift handelen zouden / konde ik niet een woord onbespot met hun spreeken; want ik wist gansch niet / wat ik meende / zoo gesloten lag Gods woord voor myne oogen.

Aanvang myns leezens. Myne Ontloffinge over den voorzegden Broode.

„ Ik dacht ten laatsten / dat ik dat Nieuwe Testament eenmaal met vlyt onderzoeken wilde. Ik kwam niet verre daar in / [of] ik zag haast, dat wy bedrogen waren / en myne bekommerde Conscientie over den voornoem-

„ den

„ den Broode wierd van de bekommer-
„ nisse ook zonder alle aanwyzinge haast
„ ontlost: nochtans zoo veel van Luthe-
„ rus geholpen / dat menschen geboden
„ den eeuwigen Dood niet kunnen ver-
„ binden.

Myne toeneeminge in de schrift.

„ Ik ging door des Heeren Verlich-
„ tinge / en genade voort in die beken-
„ tenisse der schrift van dage tot dage /
„ en wierd haast van sommigen (hoe-
„ wel met onrecht) voor eenen Evange-
„ lischen Prediker geroemd. Een ieder
„ zocht / en wilde my; want de weer-
„ reld had my lief / en ik de weerreld:
„ noch moest het heeten / dat ik Gods
„ woord predikte / en een fyn man
„ was.

Anno 1531.

„ Daar na is het geschied / eer ik
„ myn leefdage van eenige Broeders
„ hoorde / dat een Godvruchtig vroom
„ Held / Sicke Snyder (p) genaamd / te
„ Leeuwaarden wierd afgehouwen / (ont-
hoofd) „ om dat hy zynen Doop ver-
„ nieuwd had. Het luide my zeer won-
„ derlyk in myne ooren / dat men van
„ eenen anderen Doop sprak. Ik on-
„ derzocht de schrift met vlyt / en dacht
„ ze met ernst na; maar konde van
„ den Kinder-Doop geen bericht vin-
„ den.

„ Toen

(p) Zie ook van deezen *Sicke Snyder* by *T. J. van Braght*, *Bloedig Tooneel der Doopsgezinden*, gedrukt 1685. *II Boek*, *pag.* 35. Doch daar gesteld op het *Jaar* 1533.

„ Toen ik dit nu merkte / heb ik met „ mynen voornoemden Pastoor te zaa- „ menspreekinge van die zaaken gehou- „ den / en na veele woorden zoo verre „ gebragt / dat hy moest bekennen / dat „ de Kinder-Doop in de Schrift geenen „ grond had. Noch dorst ik evenwel „ myn verstand zoo niet vertrouwen / „ maar heb van sommige oude scriben- „ ten (schryvers), raad gevraagd / die „ leerden my / dat de Kinderen daar me- „ de van hunne Erfzonde moesten gewas- „ schen worden. Ik hield het by de „ schrift / en merkte / dat het tegen Chris- „ tus Bloed was.

Der ouden grond, en Leere van den Kinder-Doop.

„ Daar na ging ik tot Lutherus, en „ wilde gaarne grond weeten; die leer- „ de my / dat men de Kinderen op hun „ eigen Geloove doopen zoude. Ik zag „ ook / dat het Gods woord niet gelyk „ was.

Lutherus Leere van den Kinder-Doop.

„ Ten derden tot Bucerus, die leerde „ my / dat men hen daar om doopen zou- „ de, op dat men hen des te vlytiger waar- „ neeme, en in des Heeren wegen optoo- „ ge. [Ik] zag ook / dat het geenen „ grond had.

Bucerus Leere van den Kinder-Doop.

„ Ten vierden tot Bullingerus, die „ wees my op dat Verbond, en de Be- „ snydinge. Vond des gelyken / dat het „ na de schrift niet bestaan konde.

Bullingerus Leere van den Kinder-Doop.

„ Toen ik nu allenthalven merkte / „ dat die Scribenten (Schryvers) zoo wyd „ in den grond gedeeld stonden / en een

Myne verlichtinge van den Kinder-Doop.

„ lege-

„ tegelijk zyn vernuft volgde / doen zaig
„ ik openbaarlyk / dat wy met den Kin-
„ der-Doop bedrogen waren.

Witmarsum, 2 uuren en een half van Franiker.

„ Een weinig tyds daarna ben ik in
„ een ander Dorp gekooren / Witmarsum
„ genaamd / daar in ik gebooren ben /
„ en uit lust des gewins / en begeerte
„ eenes grooteren Naams daar heenen
„ getogen. Heb daar veel zonder Geest /
„ en Liefde van des Heeren woord ge-
„ sproken / gelyk alle Huichelaars doen /
„ en daar mede myns gelyken Jongeren
„ gebaard / naamentlyk ydele Roemers /
„ lichtvaardige Klappers / en die der
„ zaaken / gelyk als ik zelve / (leider!)
„ weinig acht hadden.

„ En hoewel ik wel veel uit de schrift
„ bekennen konde / zoo heb ik evenwel
„ dezelve Bekenteniße (Kenniße) met
„ myne jeugdelyke lusten in een onrein
„ vleeschelyk leeven zonder alle vrucht
„ verteerd / en zocht niet / dan gewin /
„ gemak / menschen gunste / heerlykheid /
„ naam / en eere / gelyk zy gemeenelyk
„ alle doen / die op gelyk schip vaaren.

„ Zie / myn Leezer! Zoo heb ik die
„ Bekenteniße / (Kenniße /) beiden van den
„ Doop / en Nachtmaal / door die ver-
„ lichtinge des Heiligen Geests met veel
„ leezen / en nadenken der Heilige schrift /
„ uit Gods genadige gunste / en gaave
„ verkreegen / en niet door den dienst /
„ en middel der verleidische Secten / ge-
„ lyk men my nageeft. Ik hoop / dat

„ ik

„ ik de waarheid schryve / en geenen
„ ydelen roem zoeke. Doch zoo my
„ eenige menschen mogten iets wat daar
„ toe gevorderd hebben / wil ik den Hee-
„ re eeuwig dank zeggen.

„ Middeler tyd begaf het zich / doen
„ ik omtrent een jaar aldaar gewoond
„ had / dat vast ettelyken met den Doope
„ inbraken; maar van waar die eerste
„ aanvangers kwamen / of te huis be-
„ hoorden / en wie zy eigentlyk waren /
„ is my noch tot op deeze uure onbekend
„ geweest / heb hen ook myn leefdage
„ niet gezien.

„ Doen is volgende (vervolgens) die
„ secte van Munster aangebroken / door
„ welke veele vroome harten ook aan
„ ons quartier bedrogen wierden. My-
„ ne Ziele was in groote droefheid;
„ want ik merkte / dat zy yverden / maar
„ nochtans in de Leere feilden. Ik heb
„ my met myne geringe gaave daar te-
„ gen gesteld met prediken / en vermaa-
„ nen / zoo veel / als in my was; twee-
„ maalen met eenen van hunne Voor-
„ standers gehandeld / eenmaal heimle-
„ lyk / en eenmaal openbaar: maar my-
„ ne Vermaaning vorderde niet / dewyl
„ ik noch zelve deed / dat ik wel beken-
„ de / dat niet recht was.

Aanvang der Munstersche. Anno 1533. duurende tot 1535. den 24. Juny, eer de Stad overging.

„ Het gerucht is wyd uitgebreid / dat
„ ik hun den mond fyn stoppen konde.
„ Zy beriepen zich alle op my / wie / en
„ hoe zy waren. Ik zag voor myne

Dat de onboetvaardigen zich op my beriepen,

deed my wel dat eerste nadenken.

„ vogen / dat ik der Onbetbaardigen
„ voorvechter / en Borg was / die zich al-
„ le op my verlieten / dat my in myn har-
„ te geenen geringen slag gaf; zuchte / en
„ bad: Heere! help my / dat ik doch ande-
„ ren luiden zonden niet op my laade!

„ Myne Ziele wierd bekommerd / en
„ dacht dat einde na / naamentlyk / zoo

Matth. 16. vs. 26.

„ ik al schoon de gansche weereld won /
„ daar toe duizend jaaren leefde / en dan
„ noch ten laatsten Gods straffe hand /
„ en toorn draagen moest / wat ik dan
„ gewonnen had?

„ Daar na zyn die arme verdoolde
„ Schaapen / die daar dwaalden / als

Anno 1535. Oude Klooster ingenomen, den 30 Martius.

„ die geene rechte Herders hadden / na
„ veele wreede Plackaaten, worgen / en
„ ombrengen / op eene steede omtrent
„ myne plaatze / OudeKlooster genaamd /
„ te zaamen gekomen / en hebben (leider!)
„ door die goddelooze Leere van Mun-
„ ter, tegen Christus Geest / woord / en
„ Voorbeeld / dat Zwaard in tegenweer
„ getrokken / dat Petrus van den Heere
„ in de scheede te steeken bevolen wierd.

Matth. 26. vs. 52.

„ Toen dit nu aldus geschied was / is
„ dat bloed der zelven / hoewel verleid /
„ zoo heet op myn harte gevallen / dat
„ ik het niet verdraagen / noch rust in
„ myne Ziele hebben konde. Ik dacht
„ myn onrein vleeschelyk Leeven na /
„ daar toe myne huichelsche Leere / en
„ Afgoderye / die ik dagelyks in schyn /
„ zonder allen lust / (tegengenoeginge /) ta-

„ gen

„ gen myne Ziele noch bedreef. Zag
„ niet aangen / dat deeze overige kinde-
„ ren Lyf / en Goed (hoewel niet in
„ heilzaame Leere) voor hunnen grond /
„ en Geloove bywillig heenen gaven; en
„ ik was een van die / die hunner zommi-
„ gen de Papistische gruwelen ten deele me-
„ de ontdekt had: bleef noch evenwel by
„ myn ruim leeven / en bekende gruwelen /
„ alleen daarom / dat ik dat gemak my-
„ nes vleesches gebruiken / en buiten
„ des Heeren kruis blyven mogt.

„ Dat zelve alzoo betrachtende / heeft
„ my myne Ziele alzoo geknaagd / dat
„ ik het niet langer lyden konde. Dacht
„ by my zelven: Ik elendig mensch!
„ wat maak ik? Zoo ik by dit weezen
„ blyve / en my [tot] mynes Heeren
„ woord in myne ontfangene Bekente-
„ nisse (Kennisse) niet begeeve / der Ge-
„ leerden Huichelarye / en dat onboet-
„ vaardig vleeschelyk Leeven / en hun-
„ nen verkeerden Doop / Nachtmaal /
„ en valschen Godsdienst met des Hee-
„ ren woord na myne geringe gaave
„ niet bestraffe / den rechten grond der
„ waarheid om de vreeze mynes vleesches
„ niet ontdekke / die onnozele dwaalen-
„ de schaapen / die zoo gaarne recht doen
„ zouden / wanneer zy dat maar recht
„ wisten / niet tot die rechte weide van
„ Christus / zoo veel in my is / wyze /
„ och! hoe will dat vergooten bloed (hoe-
„ wel in misgrypinge geschied) in dat

 „ ge-

„ gerichte des Almagtigen / en Grooten
(‡) dyne. „ Gods tegen u aantreeden / en over (‡)
„ uwe arme elendige Ziele voor uwen
„ God dat recht uitspreeken!

Mynes harten verandering. „ Myn hart in mynen lyve beefde
„ my ; heb mynen God met zuchten /
„ en traanen gebeden / dat Hy my / bedroefden
„ zondaar / de gaave zyner Genade
„ geeven wilde / een rein hart in
„ my scheppen / myne onreine gangen /
„ en ydel ruim leeven door die verdienste
„ des rooden Bloeds van Christus
„ genadiglyk vergeeven wilde / met
„ wysheid / geest / vrymoedigheid / en
„ met een mannelyk gemoed beschenken
„ wilde / dat ik zynen aanbiddelyken
„ hoogen Naam / en Heilig woord
„ onvervalscht prediken / en zyne Waarheid
„ tot zynen prys aan den dag brengen
„ mogt.

Het begin myner boetvaardige Leere in het Pausdom. „ Ik heb begonnen / in des Heeren
„ Naame dat Woord eener waare Boete
„ van den Predikstoel opentlyk te leeren /
„ dat Volk op den smallen weg te
„ wyzen / alle Zonden / en Godloosheeden /
„ daar toe alle Afgoderye / en
„ Valschen Godsdienst met kracht der
„ Schrift te bestraffen / den rechten
„ Godsdienst / ook Doop / en Nachtmaal
„ na den Zin / en Grond van
„ Christus openbaarlyk te betuigen /
„ zoo veele als ik op dien tyd van mynen
„ God genade ontfangen had.

Myne getrouwe „ Ook heb ik eenen iegelyken voor de

„ Mun-

„ Munsterſche gruwelen, als door Koning, „ Veelheid der Vrouwen, Ryk, Zwaard, „ &c. trouwelyk gewaarſchouwd; tot „ dat my die genadige groote Heer / na „ den tyd van 9 maanden / of daar „ omtrent / zynen Vaderlyken Geeſt / „ hulpe / kracht / en hand langde / dat „ ik mijn goed geruchte / eere / en naam / „ dien ik by de menſchen had / en alle „ mijne Antichriſtiſche gruwelen / Miſ- „ ſen / kinderdoop / ruime leeven / en „ alles op eenmaal ongedrongen naliet / „ en heb my in alle elende / en armoede „ onder dat druckende Kruis mijnes „ Heeren Chriſtus gewilliglyk begee- „ ven / in mijne zwakheid mynen God „ gevreesd / na Godvruchtigen gezocht / „ en sommigen (hoewel weinigen) in „ goeden yver / en leere bevonden / met „ den verkeerden gehandeld / sommigen „ door Gods hulpe / en kracht uit de „ ſtricken hunner Verdoemeniſſe met „ Gods Woord ontloſt / [door] Chriſ- „ tus gewonnen / en de halſtarrigen / en „ verſtokten den Heere bevolen.

waarſchouwinge voor de Munſterſche Gruwelen, ook noch in myn Pausdom.

Myne verlaating, en uitgang uit Babel. Anno 1536.

„ Zie / mijn Leezer! aldus heeft my „ die genadige Heer / door de milde „ gunſte zijner groote Genade aan my „ elendigen zondaar / vertrocken / (uit- „ gered /) in mijn harte eerſtmaal be- „ roerd / een nieuw gemoed gegeeven / „ in zyne vreeze verneederd / ten deele „ my zelven leeren kennen / van den „ weg des doods afgewend / en op den

 „ engen

„ eenigen weg des leevens in die gemeenschap zijner heilige Barmhertigheid beroepen; Hem zy prijs in eeuwigheid! AMEN.

Anno 1537.

Myn ingang in des Heeren Huis, en Gemeente.

„ Daar na omtrent een jaar begaf het zich/ als ik my nu met leezen/ en schrijven in der stilheid in des Heeren Woord oeffende/ dat 'er ongevaarlijk (onbepaald) zes/ zeven/ of acht tot my gekomen zijn/ die een hart/ en ziele met my waren/ in hun Geloove/ en Leeven (zoo veel als menschen richten konden) onbestraffelijk/ van de weereld na het getuigenis der Schrift afgescheiden/ den Kruice onderworpen/ die niet alleen van de Munsterschen, maar ook van aller weereld Secte/ vervloekingen/ en gruwelen een hartelijk schuwen droege; (afschuwen hadden;) en hebben van wegen der Godvruchtigen/ die met hun/ en my in eenen Geest/ en zin wandelden/ met veel bidden hertelijk aan my verzocht/ dat ik doch den grooten zwaaren jammer/ en nood der arme bedrukte Zielen een weinig behertigen wilde; want de honger was groot/ en die getrouwe Huishouders (Huisbezorgers) gansch weinig; en mijn Pond, dat ik van den Heere onwaardig had ontfangen/ tot winninge besteeden mogte. &c.

Myne Beroepers, en Beroepinge.

Matth. 25. vs. 15. Luc. 19. vs. 13.

„ Dit hoorende is mijn harte zeer be-

„ bekommerd geweest; bezwaarnis/
„ en bangigheid was het allenthalven;
„ Want ter eene zyde zag ik myne ge-
„ ringe gaave/ myne groote ongeleerd-
„ heid/ myne zwakke natuure/ de bloo-
„ digheid mynes vleesches/ die over-
„ maate groote boosheid/ moedwil/
„ verkeerdheid/ en Tyrannye deezer
„ weereld/ die geweldige groote Sec-
„ ten/ die spitsvindigheid veeler gee-
„ sten/ en dat jammerlyk zwaar kruis/
„ dat my (zoo ik aanving) niet weinig
„ drukken wilde: En ter andere zyde
„ den erbarmelyken grooten honger/
„ gebrek/ en nood der Godvrugh-
„ tige vroome kinderen; want ik *Matth. 9. vs. 36.*
„ zag openbaarlyk/ dat zy dwaalden/ *Marc. 6. vs. 34.*
„ gelyk de onnozele verlaatene Schaa-
„ pen, die geenen Herder hebben.

„ Heb my ten laatsten na veel bidden *Den Heere, en dat Gebed der Godvrugtigen heb ik my onderworpen.*
„ den Heere/ en zyne Gemeente met
„ zoo eene Conditie (Voorbeding) daar
„ gesteld/ dat zy/ en ik den Heere ee-
„ nen tyd lang vuuriglyk bidden zou-
„ den/ was het alzoo zyn welgevallige
„ heilige Wil/ dat ik hem ten pryze
„ dienen konde/ of mogt/ zyne Vader-
„ lyke goedheid my als dan zoo een
„ harte/ en gemoed gunnen wilde/ dat
„ my met Paulus betuigde; Wee my! *1. Cor. 9. vs. 16.*
„ zoo ik niet het Euangelium predikte.
„ Zoo niet/ hy dan zyn middel voegde/
„ (beschikte/) dat het allenthalven na-
„ bleef. Want Christus zegt: Zoo twee

„ onder u eens worden op Aarde, waar-
„ om zy bidden, dat zal hun geſchieden
„ van mynen Vader, die in de Hemelen
„ is. Want zoo waar twee, of drie in
„ mynen Naame vergaderd zyn, daar
„ ben Ik midden onder hen. Matth.
„ 18: vs: 19, 20.

„ Zie / mijn Leezer! aldus ben ik
„ niet van de Munſterſchen, noch van
„ eenige andere oproerige Secte / (ge-
„ lyk ik gelasterd word) maar van zoo
„ een Volk tot deezen Dienst onwaar-
„ dig beroepen / die [door] Chriſtus, en
„ zijn Woord bereid stonden / een boet-
„ vaardig leeven in de vreeze hunnes
„ Gods leidden / hunnen Naasten in der
„ liefde dienden / dat Kruis droegen /
„ aller menschen welvaart / en heil
„ zochten / die Gerechtigheid / en Waar-
„ heid lief hadden / voor de Ongerech-
„ tigheid / en Boosheid schrikten; &c.
„ dat immers krachtig / en leevendig
„ betuigt / dat zy niet zulke verkeerde
„ Secten / gelyk zy gescholden worden /
„ maar (hoewel der Weereld onbekend)
„ ware Christenen waren / zoo men
„ anders gelooft / dat Chriſtus woord
„ waarachtig / en zyn onbestraffelyk
„ heilig leeven / en Voorbeeld onfeil-
„ baar / en recht zijn.

„ Alzoo ben ik / elendig groot Zon-
„ daar / van den Heere verlicht / in eenen
„ nieuwen zin bekeerd / uit Babel ge-
„ vlooden / in Jeruſalem getoogen / en

„ ten

„ ten laatsten onwaardig tot deezen
„ hoogen / en zwaaren Dienst geko-
„ men.

„ Doen nu de voorgemelden van *De Liefde Gods, en mynes Naasten heeft my deezen grooten, en zwaaren Dienst opgelegd.*
„ hunne voorgegeevene Bede niet aflie-
„ ten / en my mijne eigene Conscientie
„ ook ten deele (hoewel in der zwak-
„ heid) benauwde / dewijl ik den groo-
„ ten honger / en nood zag / zoo ver-
„ haald is / heb ik my met lyf / en zie-
„ le den Heere laaten opgeeven / en in
„ zyner genade hand bevolen / en heb
„ tot zynen tyd na luid (inhoud) zy-
„ nes Heiligen Woords begonnen te
„ leeren / en te doopen / op des Heeren
„ akker na myne geringe Gaave te
„ arbeiden / aan zyne Heilige Stad / en
„ Tempel te bouwen / en de vervalle-
„ ne steenen weder aan hunne plaatze
„ te voegen / &c. En de groote / en *Myn begin, om te leeren in Gods Gemeente.*
„ sterke God heeft dat woord eener
„ waare Boete / dat woord zyner Ge-
„ nade / en Kracht / met te zaamen
„ dat heilzaame gebruik zyner Heilige
„ Sacramenten / door onzen geringen
„ dienst / Leere / en ongeleerde schrij-
„ ven / met te zaamen den zorgvuldigen
„ dienst / arbeid / en hulpe onzer getrou- *Onze Vruchten door de hulpe, en Kracht Gods.*
„ we Medebroederen / in veele Steden /
„ en Landen zoo bekend / en openbaar /
„ en die gestalte zyner Gemeente zoo
„ heerlyk gemaakt / met alzulke ono-
„ verwinnelyke kracht begaafd / dat ook
„ veele hooge stoute harten niet alleen

 „ oot-

„ zachtmoedig werden / die onzuiveren
„ niet alleen kuisch / de dronkenen
„ nuchteren / de gierigen milden / de
„ wreeden goedigen / en de Godloozen
„ Godvruchtigen / &c. Maar dat zy
„ ook aan dat heerlyk getuigenisse / dat
„ zy hebben / goed / en bloed / lyf / en
„ leeven getrouwelyk verlaaten ; gelyk
„ als ook noch op deezen stond dage-
„ lyks gezien word / dat geene menschen-
„ ten / noch teekenen eener valsche Lee-
„ re (daar God niet mede werkt) zyn /
„ konde ook in alzulke zwaare elende /
„ en kruis zoo lang niet bestaan /
„ wanneer het niet des Allerhoogstens
„ kracht / en woord was.

„ Ja dat meer is / zy mogen met
„ alzulke Genade / en Wysheid (zoo
„ Christus alleen den zynen belooft heeft)
„ in hunne Verzoekingen van God be-
„ gaafd / dat ook alle weerelds Geleer-
„ den / en hoogberoemde Meesters /
„ daar toe alle bloedschuldige stoute
„ Tyrannen / die (ô God!) ook wee-
„ nen / dat zy Christenen zyn / voor dee-
„ ze onoverwinnelyke Ridders / en trou-
„ we Getuigen van Christus moeten o-
„ verwonnen / en beschaamd staan / dat
„ zy in alle dingen ook geen ander ge-
„ weer / en uitweg hebben / noch wee-
„ ten / dan koppen / vangen / pynigen /
„ branden / moorden / en ombrengen /
„ gelyk der oude Slange gebruik / en

Luc. 21. vs. 15.

Worgen, en ombrengen is des weerrelds hoogste troost tegen Gods Woord.

„ ma-

„ manier van den beginne geweest is;
„ zoo men aan veele plaatzen in onze
„ Nederlanden noch dagelyks (ach lei-
„ der!) zien/ en speuren mag.

„ Die/ dit zyn onze Beroepinge/ Lee- *Onze Leere, en Vruchten zyn van der Heilige Apostelen Leere, en Vruchten niet verscheiden.*
„ re/ en Dienstes Vruchten/ daar over
„ wy zoo grouwzaamelyk gelasterd/ en
„ zoo vyandelyk vervolgd worden. Of
„ niet alle Propheeten/ Apostelen/ en
„ getrouwe Dienaars Gods ook ge-
„ lyke vruchten door hunnen trouwen
„ Dienst gebaard hebben/ willen wy
„ gaarne alle vroomen laaten Richters
„ zyn.

„ Maar zoo veel als myn arm/
„ zwak/ en onvolkomen leeven belangt/
„ bekenne ik vry uit/ dat ik een elen-
„ dige arme zondaar ben/ in zonden *Ps. 51. vs. 5, 7.*
„ ontfangen, en zondelyk uit eenen zon-
„ delyken zaade gebooren; zegge met
„ David, dat myne zonde steeds tegen
„ my is. Myne gedachten/ woorden/
„ en werken overtuigen my; merk/ en
„ zie met den Heiligen Paulus, dat in
„ myven vleesche niets goeds woont.
„ Nochtans moet ik zoo veel in myne
„ zwakheid roemen; zoo deeze booze/
„ en woeste Waereld onze Leere (die
„ niet onze/ maar des Heeren Christus
„ is) met geduld hooren/ en dezelve in
„ reine Gods vreeze onderdaniglyk
„ recht nakomen wilde/ het zoude on-
„ getwyfeld wel eene Christelyker/ en
„ beter

„ beter Weereld zyn/ als het (leider!)
„ nu is.

„ Ik danke mynen God/ die het my
„ gegeeven heeft/ dat ik met den Heili-
„ gen Paulus dat booze haat/en dat goe-
„ de najaag/ en wel wilde/ dat ik die
„ geheele Weereld uit haar Godloos
„ booze weezen/ook met mynen bloede/
„ ontlossen/(verlossen/) en [door] Chris-
„ tus winnen mogt/ mynen God van
„ ganscher harten vreezen/ liefhebben/
„ zoeken/ en dienen/ voor Hem recht/
„ en wel doen/ en een onbestraffelyk
„ vroom Christen zyn mogt/ is aan zy-
„ ne Genade al myn begeeren.

Rom. 12. vs. 9. Dat veelen met my mogten zalig worden, is myn eenig zoeken.

„ Hoope door des Heeren Barmhar-
„ tigheid/ en Hulpe/ dat my ook nie-
„ mand op den ganschen Aardbodem
„ eenes gierigen/en overbloedigen han-
„ dels met de waarheid straffen (be-
„ schuldigen) kan. Geld/ en ryke da-
„ gen heb ik niet/ begeer ze ook niet;
„ hoewel sommigen (leider!) uit ver-
„ keerde harten zeggen/ dat ik meer ge-
„ braaden eet, als zy gezooden, en meer
„ Wyn drink, als zy Bier doen. Myn
„ Heer/ en Meester/ Christus Jesus,
„ moest ook der Verkeerden Wynzuiper,
„ en Brasser zyn. Hoope door des Hee-
„ ren Genade/ dat ik daar in [voor]
„ mynen God onschuldig/ en vry staa.

„ Die my met den Bloede zyner Lief-
„ de gekocht/ en onwaardig tot deezen
„ Dienst beroepen heeft/ kent my/ en
„ meer

„ weet het/ dat ik noch geld/ noch goed/
„ noch wellust/ noch gemak op Aarde/
„ maar alleen mynes Heeren prys/ my-
„ ne zaligheid/ en veeler menschen zie-
„ len zoek: Waar over ik zoo overmaate
„ veele bangigheid/ druk/ droeffenisse/
„ elende/ en vervolginge met myne ar-
„ me zwacke Vrouwe/ en kleine kin-
„ derkens nu tot in het achtiende jaar
„ heb moeten uitvoeren/ (verdraagen/)
„ my alom in perykel (gevaar) mynes
„ lyfs/ en veele vreeze kommerlyk ont-
„ houden. Ja wanneer de Predikers
„ op zachte bedden/ en kussens leggen/
„ moeten wy gemeenelyk in verborge-
„ ne hoeken ons heimelyk versteeken.
„ Wanneer zy in alle bruiloften/ en
„ Kindermaalen/ &c. met Pypen/
„ Trommelen/ en Luiten praalen/
„ moeten wy ons voorzien/ als de Hon-
„ den baffen/ of niet de Vangers daar
„ zyn.

Van Anno 1536. tot Anno 1554.

Der Weerreld Predikers, en wy zyn in het leeven, gemak, en eere wyd verschei-den.

„ Daar zy Doctoozen/ Heeren/ en
„ Meesters van eenen iegelyken ge-
„ groet worden/ moeten wy hooren/
„ dat wy Wederdoopers, Winkelpredi-
„ kers, Verleiders, en Ketters, en moe-
„ ten in des Duivels Naame gegroet zyn.
„ Somma/ daar zy met veele groote
„ Renten/ en goede dagen heerlyk voor
„ hunnen Dienst beloond worden/
„ moeten onze Loon/ en Deel Vuur/
„ Zwaard/ en Dood zyn.

„ Zie/ myn getrouwe Leezer! in alzoo
„ eene

„ eene benaauwdheid / armoede / jam-
„ mer / en perykel (gevaar) des Doods
„ heb ik / elendig Mensch / mynes Heeren
„ Dienst tot op deeze ure onderdaan-
„ lyk uitgevoerd / hoope / dien ook door
„ zyne Genade tot zynen prys uit te voe-
„ ren / zoo lang ik in deeze hutte zwee-
„ ve. Wat ik / en myne getrouwe Mede-
„ hulpers nu in deezen zeer zwaaren
„ periculosen (gevaarlyken) Dienst ge-
„ zocht hebben / of hebben kunnen zoeken /
„ kunnen alle welgezinden met (uit)
„ werk / en vrucht wel afmeeten.

„ Wil dan hier mede den getrouwen
„ Leezer om Jesus wille noch eenmaal
„ nootwendiglyk gebeden hebben / dat
„ hy my doch deeze myne afgedrongen
„ Bekentenisse van myne Verlichtinge /
„ Bekeeringe / en Beroepinge in der
„ liefde afneeme / en recht na duide. Ik
„ heb het uit grooten nood gedaan; op
„ dat die Godvruchtige Leezer weete /
„ hoe het geschied is / dewyl ik van
„ de Predikers allerwegen gelasterd /
„ en zonder alle waarheid beschuldigd
„ word / als dat ik van eene oproeri-
„ sche / en verleidische Secte zoude vero-
„ dineerd / (gewettigd /) en tot deezen
„ Dienst beroepen zyn. Wie God vreest /
„ die leeze / en richte. (q)

MENNO SIMONS.

Uit

(g) Achter den Druk deezer *Levensbeschryvinge* van

Uit dit eenvoudig / en openhartig verhaal van Menno Simons aangaande zyn Leeven, door hem zelven in 't Nederduitsch beschreeven / kunnen deeze na volgende zaaken door alle bescheidene / en waarheid lievende Leezers / volgens onze gedachten / zeer duidelyk opgemaakt worden (r):

Uit deeze Leevensbeschryvinge van Menno Simons kan men duidelyk opmaaken:

1. Dat hy alleenlyk door het leezen der Heilige Schriftuur, eene aandachtige Overdenkinge / en de verlichtinge des Heiligen Geests / ondertusschen eene naukeurige vergelykinge zoo van de bedorvene Zeeden / als Leerstukken der Roomsche Kerke, met Gods Woord by zich zelven hebbende opgemaakt / aangenoopt is geworden / om uit het Pausdom uittegaan.

1. Dat het leezen van Gods Woord, enz. Menno bewoogen heeft, uit het Pausdom uit te gaan.

2. Dat hy dienvolgens niet meer / als Luthe-

2. Dat hy niet meer,

van *Menno Simons* van den *jaare* 1621. (dien wy in deeze Vertaalinge, als voorheenen gezegd is, gevolgd hebben) vinden wy gevoegd een *Aanhangsel*, bestaande in *Zommige Vraagen met* derzelver *Andwoorden van de rechte, en onrechte Kerke*: Welke ook geleezen worden in zyne *Werken* in *Folio*, gedrukt 1681. in zyne *Klaare Beandwoordinge over een Schrift van Gellius Faber*; *pag.* 300. *b.*

(r) En wel zoo duidelyk, en bondig, dat het ons ten hoogsten verwondert, hoe nochtans zoo veele Geleerden, die, zoo zy al deeze *Beschryvinge* van *Menno Simons* zelve niet gezien hebben, echter van dit bericht by den Heere *Schyn* niet onkundig zyn, of ten minsten kunnen zyn, dit blyven staande houden, dat *Menno* door zommige *oproerige menschen* van het *Munstersche Rot* tot het *Prediken*, en *Doopen* is uitgezonden, gelyk ook vervolgens door den Heere *Schyn* zeer wel aangetoond, en krachtig wederlegd word.

als Lutherus, en Calvinus, een Aanhanger van eene ongerymde Gezinte geweest is.

Lutherus, en Calvinus, een Aanhanger van eene ongerymde Gezinte geweest is/ vermits hy nooit derzelver Leerstucken in alle deelen omhelsd/ noch van hunne Gemeenschap / of Maatschappye zich afgezonderd / maar zoo wel / als zy / het Pausdom verlaaten heeft; weshalven Lutherus, en Calvinus, even als Menno Simons, van de Roomsche Kerke voor Ketters, Scheurmaakers, en Dwaalgeesten worden uitgekreeten.

3. Dat hy geene de minste gemeenschap, of overeenkomst gehad heeft met de oproerige Munstersche Wederdoopers,

3. Dat hy geene de allerminste Gemeenschap gehad heeft met de oproerige Munstersche wederdoopers, en anderen in Duitschland, gelyk allen Bescheidenen duidelyk blykt uit deeze zyne Bekentenisse / en zeer veele andere diergelyke Getuigenissen / die wy [in het I Deel] deezer onze Geschiedenisse (s) hebben aangetoogen; alle welke dingen zoo klaar / en met zulke ronde woorden worden uitgedrukt / dat hy niemand / ten zy hy ten uittersten onrechtvaardig/ en met een zeer groot vooroordeel ingenomen is / eenige de allerminste twyffel aan deezen laster behoorde overteblyven. Zeker! indien men eenen vroomen / en godvruchtigen man niet moet gelooven / wanneer hy alle deeze dingen zoo heilig bevestigt/ wien zal men dan ooit gelooven kunnen? Eenen Godvruchtigen man / zeg ik / die gestaadig / en wel veele jaaren achter een

(s) *Hoofdst.* VIII. *pag.* 282, *enz.*

een in het gevaar van eenen wreeden Dood te zullen moeten ondergaan geleefd/ en die om deezer Leere wille de allergeweldigste verbolgingen met eenen onverschrokken moed doorgestaan heeft; ja/ terwyl andere Hervormers, als Lutherus, en Calvinus, door het geweld der wapenen/ en het gezag van magtige Vorsten beschermd zynde/ veilig/ en gerust leeven konden/ was hy daar en tegen van alle menschelyke hulpe verstoken/ (alleenlyk op den Goddenlyken toeverzicht zich verlaatende) en nergens zeker; ook zag hy/ dat ontelbaare menschen om deeze Leere/ die zy uit Gods woord bekomen hadden/ door water/ vuur/ en zwaard elendig wierden omgebragt. De haatelyke schriften/ en getuigenissen van sommige Godgeleerden, en Geschiedschryvers, schoon in andere opzichten geloof verdienende/ doen hier niets ter zaake/ nademaal de dagelyksche ondervinding overvloedig/ en ontegenzeggelyk leert/ wat de haat der Godgeleerden al vermag/ en hoe de een den ander als met geslootene oogen navolgt. Doch by aldien men het zeggen/ en schryven der Tegenstanderen in alles gelooven moet/ wat hebben van de Roomschgezinden niet al van Lutherus, wat van Calvinus geschreeven/ en wat getuigen zy 'er niet noch dagelyks van? Immers dit is niemand onbewust. Echter de Navolgers van Lutherus, en Calvinus

De verkeerde berichten van sommigen doen hier niets ter zaake.

vius [illegible] deeze [illegible] geno-
zins / en wel met het [illegible] woord / als zuivere Waarheden / die / noch wil-len dulden / dat anderen dezelven / als zoo-danig / zullen aanmerken. En waarom doch mag Menno Simons niet dat zelve voorrecht by hen genieten ?

Korte aanmerking op den *Styl*, dien *Menno* heeft in zyne *Schriften* ;

Eer wy nu / gunstige Leezer ! u eene Lyst / en den korten inhoud van Menno Simons schriften zullen mededeelen / zal het niet ondienstig zyn / dat wy kortelyk eens aangaande deszelfs Styl, en Wyze van Schryven berichten. Wat zynen Styl betreft / die is buiten twyffel hard ge-noeg / ja zelfs al te scherp / en mogelyk alleen geschikt na die heete tyden der Vervolginge ; want doch den braaven / en godvreezenden man / die zoo by uit-stek beleezen was in de Heilige Schriftuur, was het zeggen van den Heiligen Paulus niet onbekend: Een Dienstknecht des Heeren moet niet twisten, maar vrindelyk zyn tegen allen, bequaam om te leeren, [en] die de quaaden kan verdraagen; met Zachtmoedigheid onderwyzende de geenen, die tegenstaan: of hun God ten eenigen tyd bekeeringe gave tot erkente-nisse der waarheid. 2. Tim. 2. vs. 24, 25. Maar / bescheiden Leezer ! indien iemand de hitte der Vervolginge / de onbeschaamtheid van dien tyd / de Goddeloosheid der meeste menschen / en byzonderlyk den voor-al niet zachter Schryfstrant der Tegen-streeveren met opmerkinge nagaat / die zal

ten

zen wenschen eenigermaate verschooninge kunnen vinden voor den Styl van Menno, en denzelven met den mantel der Liefde eenigzins bedekken.

Geeven wy verder acht op zyne Wyze van Schryven; die is geenzins ingericht volgens die geschiktheid, en netheid, als in deeze Eeuwe by de Geleerden in gebruik is; want hem ontbreekt veel al eene onderscheidene redeneerwyze, nademaal veele dingen in het een, of ander zyner Werkjes voorkomen, die reeds in de voorigen verhandeld waren; zoo dat de Leezer somtyds het zelve Leerstuk verscheidene maalen verhaald vind, en in een, en het zelve Hoofdstuk veele zaaden aangehaald ziet, welke hy nochtans ter dier plaatze niet verwacht had, noch uit den voorkomende inhoud zich had kunnen voorstellen, daar te zullen ontmoeten; zynde inmiddels allerwegen veele ernstige vermaaningen, en opwekkingen tot de betrachtinge van waare Godsvrucht ingemengd, en op menigvuldige plaatzen met eene geleerde, en scherpzinnige uitlegginge van eenig getuigenis der Heilige Schriftuur aangevangen, die wel eene aandachtige overweeginge dubbeld waardig, en verstandig uitgedacht zyn.

Als men de op zyne wyze van schryven.

Alle de Godgeleerde Werken van Menno Simons zyn in het Nederduitsch (t) be-

Alle de Werken van Menno Simons

(t) Eigentlyk in het *Oud plat Duitsch*, of *Oosterlsch*

zyn in het *Neder-duitsch* be-schreeven, hoewel hy der *Griekſche*, en *Latynſche Taale* kundig is geweeſt.

beſchreeven; want ik heb nooit eenig werkje, door hem zelven in het Latyn te zaamen geſteld/gezien: niet om dat hy der Latynſche, ja zelfs ook der Griekſche Taale onkundig zoude geweeſt zyn; het tegendeel blykt uit zyne opheldering der Griekſche woorden, die hier en daar aangehaald/ en nader verklaard zyn: wat de Latynſche Taale aanbelangt/ het blykt niet alleen uit zyne Latynſche Voorreden voor zyne Verklaaringe des Chriſtelyken Doops, dat hy die Taale magtig was/ maar hy geeft in dezelve ook reden/ waar om hy zich niet van de Latynſche Taale bediend heeft. Dus luid deeze Voorreden (u).

„ Menno

terſch, (gelyk ik het ook genaamd vind) als blykt uit zommige Getuigeniſſen, zoo door den Eerw. Heere *Schyn*, als door den *Heere A. Spinniker* in zyn *Aanhangzel*, en mede door ons zelven in onze *Aantekeningen* in het *I Deel* deezer *Geſchiedeniſſe* uit *Menno Simons Schriften* bygebragt, in welken woordelyk de *Oudſte Afdrucken* gevolgd zyn; doch 't geen wy in dit *Deel*, om de hardigheid, en duiſterheid zommiger bewoordingen, die dan wederom wel eene opheldering vereiſchten, vermyd hebben; terwyl wy vervolgens in de vertaalinge der plaatzen, door den Heere *Schyn* uit *Mennos Werken* aangehaald, den *Druk* van den *jaare* 1681. volgen zullen, behoudens (als voorheenen ook reeds gezegd is) onze eigene Spellinge.

(u) Zie *Menno Simons Werken in Folio*, gedrukt 1681. *pag*. 395. wy hebben hier mede in het *Nederduitſch* op haare plaatzen geſteld de *Kant-tekeningen*, die *Menno Simons* by deeze *Voorreden* in het *Latyn* had.

„ Menno Simons wenſcht den
„ Latynſchen Leezer Za-
„ ligheid!

„ Leeſt / en herleeſt ; ik ſpreek tot „ ulieden / ô Geleerden! die boven an- „ deren in verſtand / en geleerdheid „ ſchynt uittemunten. Dit myn Werkje „ van de betrachtinge der plegtigheid des „ Doops heb ik in het Duitſch uitgegee- „ ven. Want in het Latyn zoude ik uit „ hoofde van onkunde het niet wel kun- „ nen doen ; en indien ik al konde / ik „ zoude niet willen / op dat deeze myn „ arbeid niet onder de handen der Quaad- „ willige Benyderen vruchteloos zoude „ verlooren gaan / maar veel eer allen „ Christenen kenbaar worden / en tot „ nuttigheid gedyen. Gy zult hier in „ niet vinden loſſe misbruikingen der „ Schriftuur , Oordeelt zelve / geene „ ſpotternyen / noch leugentaal. Want „ ik weet / dat het niet overeenkomt met „ den Geeſt eenes Chriſtens , met iemand „ bedriegelyk te handelen / byzonder in „ zoo eene ernſtige Zaake ; ook weet een „ oprecht Chriſten van geen bedrog. Ze- „ ker ! het paſt eenen Belyder des Euan- „ geliums , niets anders uitwendig te „ vertoonen / dan die zeer voortreffelyke „ Euangeliſche Gaaven / te weeten het „ Geloove / de Liefde / de Lydzaam- „ heid / den Geeſt / de Beſcheidenheid /

Zie, hoedanig een Belyder des Euangeliums moet zyn.

„ den Vreede/de Zachtmoedigheid/de
„ Waarheid/ eindelyk ook zoo groote
„ eene Gematigdheid/dat 'er niemand
„ zy/ die eenige ſmet van ſchandelyk-
„ heid hem billyker wyze kan aanwryf-
„ ven; op dat hy dus niet alleen met zyn
„ woord/ maar ook met zyn Leeven
„ leeraart/ na 't getuigenis van onzen
„ Paulus, die zegt: Ik bedwing myn lic-
„ haam, en breng het tot dienſtbaarheid;
„ op dat ik niet eenigzins, daar ik an-
„ deren gepredikt heb, zelve verwer-
„ pelyk worde. 1. Cor. 9: vs: 27. En
„ elders: Houdt uwen wandel eerlyk on-
„ der de Heidenen; op dat, in 't geen
„ zy qualyk van u ſpreeken, als van
„ Quaaddoenders, zy beſchaamd moo-
„ gen worden, die uwen goeden wan-
„ del in Chriſtus laſteren. 1. Petr: 2: vs:
„ 12: 3: vs: 16. Want door zoodanig-
„ ge Middelen moet men de dwaashe-
„ den der onkundigen beteugelen; op
„ dat het woord van den Zaligmaaker
„ niet op ons toepaſſelyk zy/ als hy
„ zegt: Doe eerſt den balk uit uw oog.
„ Luc: 6: vs: 42. Want hoe zoud ik
„ Chriſtenen maaken/ indien ik zelfs
„ geen Chriſten was?

Eene onberispelyke Leevenswyze is de Overwinnaaresse der Tegenstreevers.

„ Leest dan/ en zoo hier iets gevon-
„ den word/dat niet ſmaakt na de Zui-
„ verheid/ en Geeſt des Euangeliums,
„ zal ik beſchaamd ſtaan/ en niet Op-
„ lieden. Immers ik heb dit geſchree-
„ ven door eene godvruchtige genegend-
„ heid

,, heid tot Liefde; niet op dat ik iemand
,, beleedigen zoude / maar hem na alle
,, myne vermoogens ten dienste zyn. E-
,, doch! Welken dank ik by ulieden voor
,, deeze myne weldaad jegens u zal in-
,, leggen / weet ik niet al te wel / ten zy dat
,, ik met mynen allerheiligsten Leids-
,, man / naamentlyk Christus, in plaatze
,, van eenige vergeldinge te ontfangen /
,, allerleye quaad / versmaadingen / en
,, verdrukkingen ondergaa. Geen won-
,, der! want waarom doch zouden zy
,, my verschoonen / die de waarheid na-
,, jaag / en na de gaave / die my geschon-
,, ken is / voortstaa; terwyl genoegzaam
,, alle Predikers der Gerechtigheid / die
,, van den beginne af geweest zyn / daar
,, hen op gelyke wyze tot dood gebragt
,, zyn! Want dit is de dankbaarheid / die
,, de weereld den Dienstknechten Gods
,, bewyst. Och! of zy eenmaal waare
,, Christenen wierden / die dwaaslyk van
,, zich zelven vertrouwen / dat zy Chris-
,, tenen zyn! De Genade zy met allen /
,, die onzen Heere Jesus Christus lief-
,, hebben in oprechtigheid!

Christus is de Leidsman der geenen, die om het Woord Gods verdrukt worden.

Tot hier toe loopt zyne gemelde Voorreden; meer is my van Menno in het Latyn geschreeven niet voorgekomen / als noch eenige Kant-tekeningen in zyne Werkjes, en zyn gevoelen van de Menschwordinge des Zoons Gods, maar van navolgens / als wy op zyne plaatze van dit Leerstuk handelen zullen.

Verscheidene maalen zyn de *Werkjes* van *Menno Simons* stuksgewyze gedrukt:

Laaten wy nu voortgaan, om eindelyk den gunstigen Leezer mededeelen eene Lyst, en den Korten Inhoud der Werkjes, uit welken alle de Godgeleerde Werken van Menno Simons, in het Nederduitsch beschreeven, en in den laatsten Druk in Folio by een vergaderd, bestaan. Hy zelve heeft veelen derzelven afzonderlyk op deeze, en geene tyden uitgegeeven. In den Jaare 1600. hebben zyne Liefhebbers zeer veelen zyner Schriften uitgegeeven onder den Titel van SOMMARIE (v); maar vermits deeze

(v) De woordelyke *Titel* van deezen *Druk* luid in deezer voegen:

SOMMARIE, *of By een Vergaderinge van zommige Schriftelyke Bekentenissen des Geloofs, mitsgaders eenige waarachtige Verandwoordingen op zommige Schriften, van* Gellius Faber, *en* Joannes a Lasco *voorgesteld, gedaan door* Menno Simons. *Te zaamen in een vervat, en in Druk vernieuwd door zommige Waarheids beminnaars, tot die Eere Gods, en hunnes Naasten welvaart.* Gedrukt 1600. *in* 8. zonder aanwyzinge van *Plaats*, *Waar*. De *werkjes*, in deezen *Druk* begreepen, zyn de navolgende:

1. *Eene Klaare Beandwoordinge op een Geschrift van* Gellius Faber.

2. *Eene droeffelyke supplicatie der arme, en elendige Christenen.*

3. *Eene Klaaglyke Ontschuldiginge der elendige Christenen.*

4. *Een Klaar Bericht van de Excommunicatie.*

5. *Wegens de Menschwordinge van Christus tegen Joannes à Lasco.*

6. *Eene Belydinge van de Heilige Drievuldigheid.*

7. *Verklaaringe des Christelyken Doops.*

8. *De Oorzaak van Menno Simons Leeren, en schryven.*

9. *Eene Grondelyke Bekentenis van de Rechtvaardigmaaking.*

deeze Stucken wel haast ten eenemaale waren uitverkocht / zyn zyne Werken wederom in den Jaare 1646. in eene nieuwe Verzaamelinge, doorgaans in Quarto geheeten / byeen vergaderd / en ter Drukpersse bezorgd; welke Druk ook niet lang daarna ganschelyk was uitverkocht; weshalven zy in den Jaare 1681. te Amsteldam door de derde reize (w) in Folio niet alleen door den Druk gemeen gemaakt / maar ook met vier Registers, als mede eenige anderen zyner Werkjes, en Brieven, die nooit te vooren gedrukt waren geweest / vermeerderd zyn / welke Druk de beste van allen / door ons in deeze Geschiedenisse gebruikt / doch nu ook naauwelyks meer / van

En eindelyk alle byeen in *Folio*, te *Amsteldam*, 1681.

makinge, *Predikers*, *Doop*, *Nachtmaal*, *en het Eedzweeren*; *enz.*

In den aanvolgenden *Jaare* 1601. is een Gedeelte deezer *Werkjes* herdrukt te *Alkmaar*, by *Jacob De Meester*, mede *in* 8.

(w) Te weeten, de Heer *Schyn* zegt hier, dat de *Werken van* MENNO SIMONS *voor de derde reize te Amsteldam in Folio* gedrukt zyn, dewyl, behalven deezen, en den evengemelden *Druk in Quarto*, die mede te *Amsteldam* is uitgekomen, ook noch voor dien tyd, naamentlyk in den *Jaare* 1613. Eenige stucken van MENNOS *Werken*, *in 8vo.* in die zelve *Stad* zyn uitgegeeven, by *Jan Evertsz Cloppenburgh*, zynde deeze:

1. *Het Fundament des Christelyken Geloofs.*
2. *Van het rechte Christelyke Geloove.*
3. *Van de Wedergeboorte, of Nieuwe Creatuure.*
4. *Eene troostelyke Vermaaning van dat Lyden, Kruis, en de Vervolginge der Heiligen.*
5. *Eene Meditatie op den 25 Psalm.*
6. *Van de Excommunicatie, Ban, en Afzonderinge.*
7. *De Kindertucht.*

hem in Openbaare Verkoopingen, te bekomen is. De Titel van deezen Druk luid:

OPERA OMNIA THEOLOGICA, of Alle de Godgeleerde Werken van MENNO SIMONS, te zaamen by een vervat, en nu op nieuws door eenige Beminnaars der Waarheid ter Eere Gods, en hunnes Naasten Welvaart in Druk uitgegeeven: verrykt met vier Registers, en eenige andere Schriften van den Autheur, voor deezen nooit in Druk geweest; Als mede voor ieder Tractaat zyn eigen Titel, en Voorreden gesteld, en getrouwelyk in onze Nederduitsche Spraake overgezet (x).

1. Het Eerste Tractaat van *Menno Simons Werken* handelt van de *Zaligmaakende Leere van Jesus Christus.*

I. De Naam van het Eerste Tractaat deezer Werken is: (y) Fundament, en klaare Aanwyzing van de Zaligmaakende Leere van Jesus Christus. En in dit Boekje handelt hy /

I. De *eerste Afdeeling* spreekt

1. Eerstelyk, Van den Tyd der Genade; terwyl hy deeze woorden van Christus verklaart uit Marc. 1. vs: 15. De tyd is vervuld, en het Koningryk Gods is naby gekomen; Bekeert u, en gelooft den Euangelium. Dies vermaant hy zyne Leezers / en Hoorders met den Heiligen Paulus, dat zy den Tyd der Genade toch wel in

(x) Naamentlyk, uit het *Oud Duitsch*, of *Oostersch*, (dat is, *Oost Vriesch*) als wy voorheenen reeds hebben aangemerkt.

(y) Zie *Menno Simons Werken enz.* in *Folio pag.* 5.

in acht neemen/ en het Woord Gods met oplettendheid onderzoeken zullen; Want God zegt: In den aangenaamen tyd heb ik u verhoord, en in den dag der zaligheid heb ik u geholpen; ziet! nu is 't de welaangenaame tyd; ziet! nu is 't de dag der zaligheid (z). *Van den Tyd der genade.*

2. (a) Het Tweede Hoofdstuk vertoont ons het Leerstuk van Oprechte Boete; en in het zelve spoort hy de zynen met eenen grooten yver aan tot waare Boetvaardigheid, welke niet slechts bestaat in eenige uitwendige zaaken/ als Vasten, zoo genaamde Godsdienstige Bedevaarden te ondergaan/ eenige Pater Nosters, en Ave Marias op te zeggen/ enz. van welke dingen Christus niets gesprooken heeft; maar wy leeren (zegt hy) zoodaanige Boeten, die waare Vruchten voortbrengt/ en die van den Propheet Esaias duidelyk beschreeven is/ Hoofdst. 1. vs: 16-18. [Zie ook] Ezech. 18. vs: 21, 22. 1. Joann. 1. vs. 6, 7. Matth. 3. vs: 9. Eph. 4. vs: 22-24. Luc. 13. vs: 3. II. *Van Oprechte Boete.*

3. (b) Het Derde Hoofdstuk handelt Van den Geloove, en leert/ dat het zelve bestaat in het Euangelium aanteneemen door den Heiligen Geest; zoodaanig een Geloof naamentlyk/ dat niet ziet op voorgaande Werken der Gerechtigheid, of der Onge- III. *Van den Geloove.*

(z) 2. *Cor.* 6. vs: 2.
(a) Zie *Menno enz. pag.* 6, *enz.*
(b) *Pag.* 9. *enz.*

Ongerechtigheid, maar dat van ganscher harten tot Christus de toevlugt neemt/ en zijne Genaade, Woord, en Belofte omhelst/ om dat het weet/dat God Waarachtig is/en in zijne Toezeggingen niet liegen kan/ ja dat/ zoo veele Beloften Gods als 'er zyn, dezelve in Christus JA, en AMEN zyn. 2. Cor. 1. vs: 20. En dewijls uit de Werken der Wet geene Rechtvaardigmaakinge te bekomen is / zoo moet die Rechtvaardigheid gezocht worden/ welke is door het Geloove in Jesus Christus tot allen, en over allen, die gelooven: Want dewijl alle gezondigd hebben, en derven de Heerlykheid Gods, zoo worden zy om niet gerechtvaardigd door de Verlossinge, die in Christus Jesus is, welken God voorgesteld heeft [tot] eene Verzoeninge door het Geloove in zynen Bloede. Rom. 3. vs: 20-25. Dit Geloof is niet een werk der menschen/ maar het is eene Gaave Gods, en niemand kan uit/ of door zich zelven gelooven. Eph. 2. vs: 17. En die met dit Geloove bedeeld is/ die ontfangt Christus, de Vergeevinge der Zonden, de Vernieuwinge des Geests, en het Eeuwige Leeven. Maar het waare Geloof is nooit verstoken van Vruchten; het is altoos werkzaam door de Liefde, en het brengt Vruchten der Gerechtigheid voort/ die Gode in Christus welbehaagelijk zijn. (c)

4. (d)

(c) Hier heeft de Eerw. Heer *Schyn* het eigentlyke *Vierde Hoofdstuk*, of *Afdeelinge* overgeslagen, (terwyl dat *van den Doop* het *Vyfde* in rang is) buiten

4. (d) Het Vierde Hoofdstuk spreekt [Doop uitvoerig] van den Doop der Bejaarden, IV. *Van den Doop.*

twyffel niet voorbedachtelyk, maar zullende het zelve by ongeluk hebben voorbygezien. Het zal dierhalven den Leezer, die *MENNOS Werken* niet heeft, (zoo wy denken) niet onaangenaam zyn, dat wy hier van insgelyks eene korte schets mededeelen. Het Opschrift deezer *Afdeelinge* (want eigentlyk zyn *MENNOS Werken*, zyne *Verhandelinge* van den *Bas* alleen uitgezonderd, niet in *Hoofdstucken* onderscheiden, maar ieder *Verhandeling* heeft zyn byzonder *Opschrift*, in het welke het *Onderwerp*, waar van gehandeld zal worden, word aangeweezen) is; *Eene vermaanende Supplicatie* (*Smeeking*) *aan de Overigheid.* En in deeze *Verhandelinge* dringt *MENNO* op de allernadruckelykste, en krachtigste wyze daar op aan, om de *Hooge Overigheden*, *Vorsten*, en *Hoofden des Lands*, in het welke hy. en zyne Navolgers zich ophielden, op eene Christelyke wyze te beweegen, dat hun vryheid in de oeffeninge van hunnen *Godsdienst* mogt worden toegestaan. Zeer aanmerkelyk zyn onder anderen deeze zyne woorden, uit welken van het overige zeer wel zal kunnen geoordeeld worden: „ Wy begeeren geene Genade, gelyk de „ Quaaddoenders deezer weerreld doen; want wy „ hebben in deeze onze Leere, Geloove, en Han„ del niet gezondigd, hoewel wy zoo veel lyden „ moeten; maar wy wederstaan maar de *Antichristi*„ *sche* Leere, Ordonnantie, en Leeven, en dat met „ des Heeren Woord, gelyk ons de Schrift leert. „ Wy tegenstaan (*) noch Keizer, noch Koning, „ noch eenige Overigheid, in 't geene daar zy van „ God toe beroepen zyn. Maar wy zyn bereid tot „ alle gehoorzaamheid, ook tot den Dood toe in al „ 't geen, dat niet tegen God, en Gods Woord is, „ en weeten ook zonder twyffel wel, wat ons de „ Schrift daar van geleerd, en bevoolen heeft. Maar „ zoo veel Barmhertigheids begeeren wy, dat wy „ onder uwe genadige bescherminge, met vryheid „ onzer Conscientien leeven, leeren, handelen, en „ den Heeren dienen moogen. Op dat U, en vee„ len met U dat *Euangelium* van *Jesus Christus* recht

(*) *wederstaan.*

„ mag

den, en bewijst denzelven uit de Instellinge van Christus; Matth. 28. vs: 19. Marc. 16. vs: 16. uit de Handelwyze der Apostolen, uit het Voorbeeld van Christus, en dat genoegzaam met alle die Bewysreden, die wy in het Eerste Deel deezer Geschiedenisse, Hoofdst. III, en IV. hebben bygebracht. Wy weten wel/ dat Menno somtijds in dit Leerstuk te beweeren eenigzins harde/ en scherpe uitdrukkingen heeft; maar dat is in dien onbeschaafden tijd der Hervorminge byna den meesten Hervormeren by uitstek eigen geweest/ voornaamentlijk wanneer zy het hoofd moesten bieden aan Tegenstreeveren, welke op dien zelven voet voorgingen/ en vooral geene zachter spreekwijzen gebruikten; welker bewijzen hy gansch bondig/ en geleerdelijk door dit gansche Hoofdstuk wederlegt.

V. Van des Heeren Heilig Nachtmaal.

5. (e) Het Vyfde Hoofdstuk gewaagt van des Heeren Heilig Nachtmaal, en beschrijft ons deszelfs waare/ en eigentlijke

„ mag aangewezen worden, en de poorte des leevens open gaan. O! hadden de Geleerden Gods „ Woord, en niet wy, hoe gaarne wilden wy van hun „ geleerd zyn? enz. *Pag.* 10, *enz.* Hoe duidelyk blykt uit deeze woorden, dat MENNO SIMONS, en de zynen niets minder, dan den *Munsterschen*, gelyk geweest zyn, en zich ook geenzins tegen de Hooge Magten des Lands hebben aangekant? Alleenlyk maar wenschende, om in vryheid des Geweetens na *Gods Woord* den Heere te moogen dienen.

(d) *Pag.* 12, *enz.*

(e) *Pag.* 24, *enz.*

zijne Beteekenisse/ Beduidinge/ Gebruik/ Oogmerk/ en Einde/ terwijl hy tevens alle de Bewijsreden der Roomschgezinden nadrukkelijk ontzenuwt.

6. (f) Het Zesde Hoofdstuk handelt van het Afwyken van de Roomsche Kerke. VI. *Van af te wyken van de Roomsche Kerke.*

7. (g) Het Zevende, Van de Zendinge, en Beroepinge der Leeraaren in de Gemeente. VII. *Van de Zendinge der Leeraaren.*

8. (h) Het Achtste, Van de Leere der Leeraaren, welke eigentlijk/ en alleen uit het Woord Gods getrocken moet worden/ tegen de Roomschgezinden, en [sommige] andere Vervolgers, ook zelfs uit de zoogenaamde Hervormden. VIII. *Van de Leere der Leeraaren.*

9. (i) Het Negende, Van het Leeven der Leeraaren, en derzelver Bezoldinge, welke hy oordeelt hun geenszins gegeeven te moeten worden; doch in dit gevoelen stemmen veele Gemeentens der Mennoniten ten huidigen dage met hem niet overeen/ schoon de Bewijzen voor zijne gedachten/ door hem bygebragt/ niet in allen deele ten eenemaale te verwerpen zijn. IX. *Van het Leeven der Leeraaren.*

10. Eindelyk volgen [eenige] Christelyke Vermaaningen (k); X. Eenige *Christelyke, enz. Vermaaningen;*

a. Aan

(f) Eigentlyk heet het *Opschrift* deezer *Verhandelinge* by *Menno Simons*; *Van de Mydinge Babels*. Zie *pag.* 33, 34.

(g) *Van de Zendinge der Predikanten. pag.* 34. *enz.*

(h) *Van de Leere der Predikanten. pag.* 36, *enz.*

(i) *Van dat Leeven der Predikanten. pag.* 39, *enz.*

(k) *Eene Christelyke, en lieffelyke] Vermaaning aan al-*
le

a. aan alle Overigheden; a. Aan de Overigheden, die onschuldige/ en godvruchtige menschen om [hun] ongeveinsd/ en waarachtig Geloof in Christus door bloedige Plackaaten te vuur/ en te zwaard vervolgen / rechtdraads strydig met de Goddelyke / en zuivere Leere van den Heiligen Paulus; Rom. 13. vs: 3, 4. Want de Overſten zyn niet [tot] eene vreeze den Goeden Werken, maar den Quaaden. —— Want zy is Gods Dienaareſſe u ten goeden; —— en eene Wreekſter tot ſtraffe den geenen, die Quaad doen. Ten minsten waare Christenen moeten alleen door Gods Woord, niet door Gerechtsdienaars / Gevangenissen / en eenen wreeden Dood om den Godsdienst/ [iemand trachten] te onderrichten.

b. Aan den Geleerden. b. (l) De Tweede Vermaaning heeft haare betrekkinge tot de Geleerden, van welken hy vordert / dat zy met aflegginge van alle vooroordeel Gods Woord zullen leezen / onderzoeken / prediken / en de [weezendlyke] Wysheid, volgens de waarachtige Leere van Christus naspeuren / dewyl het getal van oprechte Predikers ten allen tyde in der daad klein genoeg geweest is.

c. Aan den Gemeenen Volke. c. (m) [De Derde is] aan den Gemeenen Volke, en [deezen] vermaant hy ernstig-

le Overigheden. Geleerden. Gemeenen Volke, Secten, en aan de Bruid van Christus, die van de hitte der Zonne niet weinig op alle plaatzen verbrand word. pag. 52, enz.

(l) *Pag.* 59, *enz.* (m) *Pag.* 63, 64.

ernstiglyk / dat zy zich van de Valsche Leeraars niet zullen laaten verleiden / maar alle naarstigheid aanwenden / om volgens het Voorschrift van Gods Woord te leeven / en door den Geest Gods wedergebooren te moogen worden; want het Koningryk der Hemelen word geweld aangedaan, en de Geweldigers neemen het zelve met geweld: zegt de Zaligmaaker, Matth. 11. vs 12. Hieromtrent kan het dan niets ten nadeele zyn / of wy ongeleerd / en van een gering verstand zyn; nademaal Gods Woord klaar / en duidelyk te begrypen is; ja in alles / wat de (n) Grondvestelyke Leerstucken, en 't geen ter zaligheid noodwendig verstaan moet worden / betreft / word geene groote geleerdheid vereischt.

d. (o) [De Vierde] aan de Verdorvene Secten; deeze wekt hy op / dat zy Jesus Christus voor haaren eenigen Propheet, en Leeraar omhelzen / [en] op zyne Onderwyzinge acht geeven zullen; want als 'er gezegd word: Ziet! hier is de Christus; of, Ziet! Hy is daar; gelooft het niet. Want daar zullen valsche Chris- *d. Aan de Verdorvene Secten.*

(n) *Dogmata fundamentalia.*

(o) *Pag.* 64, *enz.* Deeze is die beruchte *Verhandeling*, uit welke men tegen alle recht, en reden zoekt te beweeren, dat *Menno Simons* de *Munstersche Oproermaakers* zyne *Broeders* noemt, waar over breedvoerig gesproken is in het I *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *pag.* 288, *enz.* als mede in het *Aanhangzel* achter dat zelve *Deel.*

Christussen, en valsche Propheeten opstaan, en zullen tekenen, en wonderen doen, om te verleiden, indien 't moogelyk was, ook de Uitverkoorenen. Maar gylieden ziet toe; Ziet! Ik heb u alles voorzegd: zegt de hoogste, en waare Propheet, Jesus Christus; Marc. 13. vs. 21-23. Jesus Christus is de waarachtige Koning David in den Geest, die de Gevangenen door zyne Gerechtigheid, Verdiensten, en zynen rooden Bloede heeft gekocht, en verlost heeft. Deeze Koning gebruikt nevens zyne Dienaars geen ander Zwaard, dan dat des Geestes, en des Woords, dat (p) doorgaat tot de verdeelinge der Ziele, en des Geestes: want hier door bouwt hy zyn Koningryk op, breid hy het zelve uit, bestiert hy het, en beschermt het zelve zoo krachtdaadig, dat zelfs (q) de Poorten der Helle het zelve niet zullen overweldigen; weshalven men altoos moet blyven, en wandelen in het Woord, en den Geest Gods.

e. Aan de Bruid van Christus; dat is, zyne Gemeente.

e. (r) [De Vyfde] is aan de Bruid van Christus, die van de hitte der Zonne, dat is, door de Vervolgingen, niet weinig op alle plaatzen verbrand word; weshalven hy haar met nadruk aanspoort, dat zy volharde, en leeve in alle Christelyke Deugden, als waare Leerlingen, en Leden van Christus betaamt, volgens de af-

(p) *Hebr. 4. vs. 12.* (q) *Math. 16. vs. 18.*
(r) *Des Heeren Bruid, Ryks-Stad, 135, en Gemeente Genade, en Vreede. Pag. 67, enz.*

afbeeldinge der Bruid van Christus, welke door den Koning Salomon in zyn Hooglied zoo heerlyk afgemaald is; 't welk hy (MENNO) in dit Hoofdstuk zeer krachtig betoogt, en beschryft.

11. (s) Ten laatsten doet zich op het Besluit van dat Werkje, op dat de bescheidene Leezers mogen zien, op welken grondslag der Heilige Schriftuur de Godsdienst, en Leerwyze van Menno gevestigd is; te weeten, hy [betuigt] deeze dingen geschreeven te hebben, opdat de Waarheid meer, en meer in het helder licht gesteld, de Blinden hunne oogen openen, en zien, de Dwaalenden tot Christus, den Eenigen, en Waaren Herder wedergebragt, Zyn Koningryk uitgebreid, en de Naam des HEEREN groot gemaakt, en verheerlykt worden zoude. *XI. Besluit van dit Werkje.*

II. De Naam van het Tweede Tractaat is: (t) Van het rechte Christen Geloove, dat des menschen harte omkeert, verandert, Godvreezende, oprecht, nieuw, vreedig, vrolyk, en zalig maakt, met zyne rechte natuurelyke Eigenschappen, Aart, Nature, Werkingen, en Krachten; in den Jaare 1556. uitgegeeven; wederom met groote naarstigheid doorzien, en (*) wat formelyker gezet. In deeze Verhandelinge geeft hy na de Voorreden, in welke hy spreekt van de wonderbaare Goedheid Gods, den Geloovigen in Christus beweezen, een *2. Van het rechte Christen Geloove, met Voorbeelden uit de Heilige Schriftuur gesterkt.* *(*) Wat meer beschaafd.*

(s) *Pag.* 69, 70. (t) *Pag.* 71, *enz.*

eenigzins het onderscheid op/dat'er is tusschen het Geveinsd Geloove der Roomschgezinden; en anderen / en dat der waare Christenen, 't welk eene [oprechte] Vreeze Gods, en zuivere Liefde voortbrengt. Byzonderlyk handelt hy van de Menschwordinge des Zoons Gods, tegen de Roomschgezinden, Luterschen, en Navolgers van Zwinglius: Maar dewyls zyn gevoelen [aangaande de Menschwordinge van Jesus Christus] niet alleen van byna alle hedendaagsche Mennoniten, maar ook door meer dan honderd jaaren van Hans De Rys, en andere Waterlanders, gelyk men hen noemt / niet is toegestemd / zoo moet de Goedgunstige Lezer deeze stellinge niet aan alle Mennoniten toeëigenen. Buiten twyffel is Menno zelve tot dit gevoelen overgeslagen / om dat hy niet konde begrypen / hoe onze heilige Zaligmaaker, uit eene onreine Moeder gebooren zynde (u), zuiver, en zonder Erfzonde, dewelke hy vast stelde / heeft kunnen ter weereld komen/ en voor onze Zonden voldoen. Ondertusschen beschryft hy in dit Hoofdstuk uitvoerig het waare / en onvervalschte Geloove der Christenen, leevendig zynde in alle Goede Werken, 't welk hy ontstan-

Ook word hier in gesproken van *Christus Menschwordinge.*

(u) Te weeten *Menno* oordeelde, dat *Maria*, de *Moeder van Jesus*, zoo wel, als alle andere menschen zedert *Adams Overtreedinge*, met *Erfzonde* besmet was, en daarom merkte hy haar aan *Onrein* te zyn.

standig betoogt uit het Geloove (v) van Noach, (w) Abraham, (x) Moses, (y) Josua, en Caleb, (z) Koning Josias, (a) den Hoofdman te Capernaum, (b) Zacheus den Tollenaar, (c) den Bekeerden Moordenaar aan 't Kruis, (d) de Zondaaresse, (e) en de Cananeesche Vrouwe; aller welker Geloove hy afzonderlyk in zyne eigentlyke hoedaanigheden breedvoerig beschryft / en ter betrachtinge aandringt.

III. Zyn derde Tractaat draagt deezen Naam; (f) Eene schoone, en grondelyke Leeringe uit des Heeren Woord, alle menschen, die zich na Christus Naam laaten noemen, naarstiglyk vermaanende tot de Hemelsche Geboorte, en het nieuwe (*) schepzel, zonder welke niemand, die tot zyn verstand gekomen is, een waarachtig Christen is, noch zyn kan. In den Jaare 1556. uitgegeeven, wederom met groote naarstigheid door gezien, vermeerderd, en verbeterd. 3. Is Eene Leering uit Gods Woord wegens de Wedergeboorte. (*) Creatuere.

In dit Werkje handelt hy van de Nieuwe Geboorte, welke geschied van God door het Woord, en den Heiligen Geest, en welker zekere vruchten zyn een Nieuw Leeven, en het wandelen in eene waare Boet- Hoe de waare Wedergeboorte gewrocht word, waar in zy bestaat; en

(v) *Pag.* 84 : *enz.* (w) *Pag.* 86, *enz.*
(x) *Pag.* 90. (y) *Pag.* 91, 92.
(z) *Pag.* 92, *enz.* (a) *Pag.* 96, 97.
(b) *Pag.* 98, 99, 100. (c) *Pag.* 100, *enz.*
(d) *Pag.* 104, *enz.* (e) *Pag.* 108, *enz.*
(f) *Pag.* 121, *enz.*

wie eigentlyke Wedergeboorenen zyn.

Boetvaardigheid, en alle Christelyke Deugden, achtervolgens het voorbeeld van onzen Zaligmaaker, Jesus Christus, 't welk hy met zeer veele plaatzen der Heiligen Schriftuur bekrachtigt. Deeze Wedergeboorenen maaken de waare Kerke van Christus uit / die Christus dienen / als hunnen eenigen / en waaren Koning; niet met scherp geweer, en vleeschelyke / maar alleenelyk met Geestelyke Wapenen, dat is / met Gods Woord, en den Heiligen Geest, stryden / niets anders zoeken / dat het Koningryk der Genade; zich gedraagen / als Burgers van den Hemel; hunne Leere is het Woord des Heeren, en zy verwerpen alles / wat daar in niet geleerd word; zy oeffenen den Doop der Bejaarden volgens het Voorbeeld / en de instellinge van Christus; het Heilig Avondmaal onderhouden zy ter gedachtenisse des Doods, en der [verworvene] Weldaaden van Christus. Hunne Kerkelyke Tucht strekt zich uit tot eenen iegelyken onboetvaardigen Zondaar zonder onderscheid / en dat wel met zich te onttrekken van alle verkeerde Afvalligen, na den inhoud van Gods Woord. Zoodaanige [Wedergeboorenen] beweenen steeds hunne dagelyksche Zonden, en Zwakheden des vleeschs, weshalven zy ook geduurig belyden / dat zy geene andere Gerechtigheid hebben / dan die daar is door het Geloove in Christus, en die uit God is door het Geloove; dat eene

ding

ding [doen] zy / dat zy / zich uitstreckende tot het geen, dat vooren is, jaagen na het wit tot den prys der roepinge Gods, die van boven is in Christus Jesus: als Paulus spreekt; Phil. 3: vs. 9——14. Tegen alle welke zaaken hy rechtdraads overstelt de Leerwyze, en Bygeloovigheid der Roomschgezinden, derzelver Misse, Oor-Biegt, Boete, Aflaat, enz. nademaal dit alles geene de allerminste overeenkomste heeft met de Leere Gods, weshalven hy eenen iegelyken met ernst van die Bygeloovigheden afmaant.

Aan het einde van dit Tractaat heeft hy gehecht (g) Eene lieffelyke Vermaaninge aan den verstrooiden, en onbekenden Kinderen Gods, dat zy getrouwelyk zullen volharden in de Heiligheid des Levens, en in het Geloove, het welke zy aangenomen hebben: met een woord / dat zy moogen wandelen waardiglyk den Heere tot alle behaaglykheid, in alle Goede werken vruchtdraagenden, en wassende in de Kennisse Gods. Col. 1, vs: 10 Ten volle verzekerd zynde / indien hunne wederspreekers hen gesmaad, vervolgd, en liegende alle quaad tegen hen gesproken zullen hebben / om Jesus Christus wille, dat die Allerhoogste, Almagtige, en Goedertieren Koning hun een groot loon

Het Aanhangsel van dit Tractaat is eene lieffelyke Vermaaning aan den Verstrooiden Kinderen Gods.

(g) *Eene lieffelyke Vermaaning aan den verstrooiden, en onbekenden, Kinderen Gods; Anno xvi. minder getal* (dat is 1556.) *gansch broederlyk geschreeven: Pag.* 130, *enz.*

loon in de Hemelen geeven zal; want die volstandig zal blyven tot den einde, die zal zalig worden (h).

4. Eene troostelyke Vermaaning van het Lyden, Kruis, en de Vervolginge, enz. dienende tot bemoediginge der Geloovigen.

IV. Nu volgt zyn Vierde Werkje, waar van het Opschrift is: (i) Eene troostelyke Vermaaning van dat Lyden, Kruis, Vervolginge der Heiligen om dat woord Gods, en zyn Getuigenis.

In deeze Verhandelinge versterkt hy de zynen met veele, en zeer nadrukkelyke plaatzen der Heilige Schriftuur tegen het Kruis, dat allen te wachten staat; nademaal zy door veele verdruckingen moeten ingaan in het Koningryke Gods (k), en hun, om hunnen Overſten Leidsman, en Voleider des Geloofs, Jesus (l), na te treeden, niets anders overblyft, dan zich zelven te verloochenen, Christus Kruis op te neemen, en Hem te volgen (m): Een minsten een waar Christen moet zich altoos in staat zoeken te stellen, om de Vervolgingen te kunnen verdraagen, welke door de boosheid der weereldsgezinde menschen den vroomen overkomen, 't welk hy met zeer veele Voorbeelden aandringt, en met redenen bevyst; weshalven hy de zynen getrouwelyk aanmoedigt tot Lydzaamheid, en de Middelen aan de hand geeft, door wel-

(h) *Matth.* 5. vs. 11, 12. en 10. vs. 22.
(i) *Pag.* 133, enz.
(k) *Hand.* 14. vs. 22.
(l) *Hebr.* 12. vs. 2.
(m) *Matth.* 16. vs. 24.

welken het Kruis lichter / en draagelyker wordt: inzonderheid moet men altoos het oog slaan op het allerheiligste Voorbeeld van den Zaligmaaker, (n) Dewelke voor de Vreugde, die Hem voorgesteld was, het Kruis heeft verdraagen, en de schande veracht, en is gezeeten aan de rechter [hand] des Throons Gods. Verder toont hy aan / dat de Vervolgers den aart van Christus geenzins bezitten; want oprechte Christenen vervolgen niemand / maar worden in tegendeel vervolgd. Uit welke zaaken hy eene vondige Bewysreden trekt / dat alle Christenen, die Christus recht kennen / nooit hunne toestemminge kunnen geeven aan de oproerige wanbedryven der Munstersche Tuimelgeesten; ja dat rechtaartige Christenen nimmer oorlogen / noch tot de wapenen hunne toevlugt neemen. Weshalven middagklaar blykt / dat MENNO SIMONS toen reeds al in dien tyd des oproers eene zekere / en waaraechtige Leere van een weereloos leeven voorgestaan / en dit Leerstuk den zynen met ernst ingescherpt heeft; zoo dat het de allergrootste laster is / hem dit te willen aanwryven / dat hy met die Oproerige Menschen gemeenschap gehad / en noch veel grooter / dat hy uit deezen zynen oorsprong genomen heeft / 't geen hy door deeze gansche Ver-

Weshalven ook de zoodaanigen geenzins tot de *Munstersche Oproerelingen* behooren, noch *Menno*, met dezelven overeenkomst gehad heeft.

(n) *Hebr.* 12: vs: 2.

Verhandelinge [illegible] / en [illegible]-
[illegible] uit den [illegible] zynen [illegible]
trouw / standvastig te zyn. Eindelyk
spreekt hy van de Vruchten des Kruis-
ces / het welk / schoon het hy uiterlyk
zwaar / en [illegible] is / noch-
tans den Kinderen Gods een [illegible] ge-
[illegible] door de Genade Gods in Christus.

5. *Eene Godzalige Oeffening over den 25 Psalm.*

VI. Het Vyfde Traktaat / draagt deezen Naam: (o) Eene zeer lieffelyke MEDITATION, en Godzalige Oeffening, met veele Christelyke Leeringen voor eene bedroefde, bekommerde Conscientie, die van de Weereld, Vleesch, Helle, Zonde, Dood, en Duivel bestreeden word, (op den XXV. Psalm, AD TE LEVAVI ANIMAM MEAM, (TOT U, ô HEERE! HEF IK MYNE ZIELE OP) in het Latyn genaamd) biddender wyze vervat.

Wat het weezendlyke oogmerk, en de inhoud deezer *Verhandelinge* zy.

Het waare oogmerk van dit Gebed, en deeze Godzalige Oeffeninge is / de onderscheidene eigenschappen / en de tegenstrydige inhoudt van eenen waaren, en valschen Christen te beschryven / en voor te stellen; want [illegible] MENNO [illegible] / en lasterlyk beschuldigden / [illegible] in deeze Verhandelinge met eene [illegible] / niet [illegible] na menschelyke geleerdheid / de [illegible] / en hoope zynes Geloofs te beschermen / [illegible] hy geloofde / en geloofd

(o) *Pag.* 161, *enz.*

loofd heeft van Christus, en deszelfs Leere, den Doop, het Avondmaal, [zyne] Inzettingen, Onderwyzingen, en Geboden: dat hy ook allen Heeren, en Vorsten onderdaanig / en jegens allen met een toekeerig gemoed aangedaan was / die noch zaten in de duisternisse / en de Waarheid niet kenden. Voornaamentlyk wilde hy / dat het eenen iegelyken bekend wierd / dat hy in dit leeven niets anders zocht / noch ooit door Gods Genade zoeken zoude / dan het oprechte / en onvervalschte Woord van Christus, als mede deszelfs zuiveren Zin; doch zoo hy in deezen dwaalen magt / 't geen hy echter door Gods Genade niet hoopte / zoo smeekt hy eenen iegelyken in den Naame des Heeren / dat zy hem / op dat hy niet eeuwig verlooren ginge / te hulpe komen / en van betere zaaken met bondige bewyzen / uit de Heilige Schriftuur ontleend / onderrichten mogten. Eindelyk verzocht hy / dat men omtrent hem handelen zal / gelyk Christus Woord, en Geest voorschryven; en / byaldien hy dan / als een halsstarrig Ketter, in zyne dwaalinge bleef volharden / zoo onderwerpt hy zich gewilliglyk aan de allerzwaarste straffe / schoon men niemand volgens de Huishoudinge der Eerste Moeder-Kerke om het Geloof doode / maar alleenlyk na eene rechtmaatige / en herhaalde ernstige waar-

schou-

schouwinge uit de Gemeente bande/ en van de Gemeenschap der Kerke afzonderde. Kortom/ zyn voornaamste wensch is/ of door het Woord, en den Geest van Christus te overwinnen/ of overwonnen te moogen worden. Doch het werk van den Antichrist was het/ [iemand] te beschuldigen/ qualyk van te spreeken/ in de Gevangenisse te werpen/ smerte aan te doen/ te verbranden/ te vermoorden/ alle welke dingen hy zelve ten deele onderhonden had/ ten deele voor hem te duchten stonden.

6 Eene Onderwyzing van de Geestelyke Verryzenisse.

VI. Het Zesde Tractaat is bekend met dit Opschrift: (p) Eene Klaare Onderwyzing uit des Heeren Woord van de Geestelyke Verryzenisse, en Nieuwe, of Hemelsche Geboorte.

Hier in word de eigentlyke *aart* van de *Geestelyke Opstandinge* uit den *Dood* der *Zonden* zeer omstandig, en nadruckelyk beschreeven.

De Grondslag deezer Verhandelinge is deeze Plaats van Paulus, Eph. 5. vs. 14. Ontwaakt gy, die slaapt, en staat op uit den dooden, en Christus sal over u lichten. De Heilige Schriftuur gewaagt van twee byzondere Opstandingen, of van eene Lichaamelyke uit den Tydelyken Dood ten jongsten dage/ of van eene Geestelyke uit den Dood der Zonde tot een nieuw Geestelyk Leeven. Hoe nu de mensch op eene geestelyke wyze het Lichaam der Zonde niet alleen dooden, maar ook begraven kan/ als mede

(p) *Pag.* 177, *enz.*

mede daarna opstaan, en Gode leeven/ dit leert de Heilige Schriftuur allerwegen (q). Deeze Opstanding begrypt in zich een Nieuw Schepzel, de Wedergeboorte, [en] Heiligmaakinge, zonder welke niemand den Heere zien zal (r); 't welk hy nader met eenige Schriftuurelyke getuigenissen aandringt. Hy beschryft ook den aart/ en de eigenschappen dier Opstandinge, en Wedergeboorte zeer geleerdelyk/ en uit de vergelykinge veeler zaaken/ in de Natuurelyke Geboorte zich opdoende/ met deeze Geestelyke toont hy uitvoerig/ en bondig derzelver onderscheid/ en tegenstrydige werkingen aan.

VII. Het Zevende Tractaat draagt deezen Titel: (s) Een grondelyk Onderwys, of Bericht van de EXCOMMUNICATIE, Ban, Uitsluitinge, of Afzonderinge [uit] Christus Kerke; wat zy in kracht zy, over wat Lieden zy gaan moet, en welke haar (*) voornaamste Oorzaaken, en Einden zyn, enz. Daarom zy ons van des Heeren Heilige Apostolen in zyn Heilig Woord bevolen, nagelaaten, en geleerd is. Allen Liefhebberen der eeuwige waarheid, ten dienste des Heiligen Christelyken Vreedes, zonder eenige (†) Vleesch-gezindheid, of (‡) Eenzydigheid uit den grond der Heilige Goddelyke Schrift in goede trouwe voorgesteld.

7. Onderwys, of Bericht van den Ban, of Afzonderinge uit de Gemeente.

(*) principaelste.

(†) Vleesch.

(‡) Partie.

Na

(q) Zie *Rom.* 6: vs: 1–14. *Eph.* 4: vs: 20–24.
(r) *Hebr.* 12: vs: 14.
(s) *Pag.* 185, *enz.*

Na de *Voorreden*, beschryft hy in

Na de Vorreden, in welke hy van de noodzaakelykheid der Kerkelyke Tucht, en wel voornaamentlyk van den Ban handelt, beschryft hy in

1. het *Eerste Hoofdstuk* den *Ban*, waar in die bestaat.

I. Het Eerste Hoofdstuk (t) deezen Ban, denwelke, te weeten volgens zyne bepaalinge, is eene aankondiging van den eeuwigen Dood onzer Ziele, door maare Bedienaars van Christus Woord [verricht wordende], volgens den inhoud van Gods Woord, over alle onboetvaardige, en vleeschelyke Zondaars, en eene overgeeving aan den Satan, eene Afzondering van de Gemeente, [zynde] het Lichaam, en Koningryk van Christus, en dat in den Naame van Christus, met eene bindinge des Heiligen Geests, en deszelfs waarachtdaadigen Woords. Doch de Goedgunstige Leezer kan eene beter, en naauwkeuriger beschryvinge van deezen Ban vinden, ten minsten na onze gedachten, in de Belydenisse van HANS DE RYS, in het Eerste Deel onzer Geschiedenisse (u), en die in onze meeste Gemeentens zoo in gebruik is.

2. Tot *hoedaanige Persoonen* deeze *Ban* behoort.

2. Het Tweede wyst de Persoonen aan, tot welken deeze Ban behoort, naamentlyk Ketters, die een Vleeschelyk Leeven leiden, en Veroorzaakers zyn van Oneenigheden, en Ergernissen tegen de Christelyke Leere. De zoo even aangetoogen

(t) *Pag.* 193.
(u) *Pag.* 272. *Artik.* XXXV.

gen Belydenis noemt deezen Onboetvaardige Zondaars (v).

3. Waarom deeze *Ban* ingesteld is.

3. Het Derde vertoont ons de Oorzaaken, om welke deeze Ban den Christenen aanbevolen is / naamentlyk om de Liefde Gods; op dat de Zondaar beschaamd worde / zich bekeere / en zyne Leevenswyze verbetere; en op dat / zoo lang hy in de Zonden volhardt / de Vroomen zich van hem onttrekken / noch eenige de allerminste gemeenschap met hem houden willen / ten einde zy door hem niet bezoedeld worden / noch de Naame Gods gelasterd; eindelyk ook op dat de Kerk zuiver blyve (w).

4. Dat de *Ban*, en *Myding* zich uitstrekt tot alle Persoonen zonder onderscheid.

4. (x) Het Vierde leert / dat de waare Christelyke Ban, en Myding zich zonder onderscheid uitstrekt tot alle Persoonen / zoo dat men met den Gebannenen geene de allerminste Gemeenschap langer hebben mag / zelfs niet de Ouders met [hunne] Kinderen, noch de Broeders met de Zusters, noch de Man met de Vrouwe; terwyl hy van oordeel is / dat het Geestelyk Huwelyk, met Christus door den Geloove ingegaan / van veel grooter gewigt moet zyn / als het Vleeschelyke met de menschen; van welk gevoelen hy nochtans in het begin zyner Bedieninge geenzins geweest is / als klaar blykt uit twee

(v) *Pag.* 194. *a.*
(w) *Pag.* 194. *b.* en 195. *a.*
(x) *Pag.* 195. enz.

twee Brieven, door hem aan den Broederen te Franiker, en Embden geschreeven / welken men vind by Brandt in zyne Historie der Reformatie (y). Want in deezen bid hy hen zeer ernstiglyk / dat zy den Vreede, en Broederlyke Liefde bewaaren / de onderlinge Verdraagzaamheid in acht neemen / en van dien strengen Ban, en Mydinge zich onthouden. Maar naderhand heeft hy die gemaatigde / en Christelyke gedachten verworpen / en / gelyk terstond uit het volgende Vyfde Hoofdstuk blyken zal / door dien zeer nauw bepaalden Ban veele Bewysreden bygebragt: welke nochtans ten huidigen dage van byna alle Mennoniten, eenige weinigen / welke noch die strenge Tucht oeffenen (z), uitgezonderd / worden afgekeurd / en reeds door meer dan honderd jaaren van alle die geenen / welke Waterlanders geheeten worden / zyn van de hand gewezen; als te zien is in den

(y) I *Deel*, *pag.* 180, 181. Deeze *twee Brieven*, de *eerste* geschreeven 13 *November*, 1555. en de ander 13 *November*, 1556. vind men niet in deeze *Werken* van *Menno Simons in Folio*. De rede van uitlaatinge zal moogelyk zyn, op dat niet eene tegenstrydige Leering van eenen, en denzelven Schryver in het zelve *Werk* zoude voorkomen. Dat zy echter van *Menno* zyn, blykt klaar uit oude Getuigenissen, niet noodig hier aan te haalen.

(z) Hier mede word gedoeld op die *Mennoniten*, welke *Dantzigers*, en *Onkewallissen* genaamd worden, hoewel de strengheid des *Bans* onder deezen ook al minder is, dan wel in voorleedene tyden.

den XXXVIsten Artikel [der Waterlandsche Belydenisse], in het I Deel deezer Geschiedenisse (a).

5. (b) In het Vyfde helpt hy [door af] zyne [voorige] onkunde [in het stuk] van de Kerkelyke Tucht: want hy was, als gezegd is, in de eerste tyden zynes Diensts van meeninge geweest, dat alle Zonden, ook zelfs openbaare Werken des Vleeschs, op den zelven voet moesten behandeld worden, te weeten, dat een Zondaar, aan Werken des Vleeschs schuldig, en dies aangaande overtuigd zynde, niet eerder moest worden uitgebannen, en van de Gemeenschap der Kerke afgesneeden, dan na drie [voorafgaande aan hem gedaane] Vermaaningen; doch door redentwistingen, over deeze stoffe met sommigen, ook met GELLIUS FABER gehouden, [is hy aangezet geworden,] om dat [zyn eerste] gevoelen te verwerpen, en heeft [zedert dien tyd] styf, en sterk staande gehouden, dat alle Zondaars, aan openbaare Werken des Vleeschs schuldig staande, zonder die drie [voorafgaande] Vermaaningen, terstond moeten uitgebannen, en daadelyk in alle deelen van de godvruchtigen ontweeken, en vermyd worden, voor welke stellinge hy veele Bewyzen bybrengt.

5. Word die strenge Ban met bewyzen nader aangedrongen.

6. (c)

(a) Pag. 273. (b) Pag. 198, enz.

6. Behelst eene ernstige Vermaaninge aan alle bedekte Zondaaren.

6. (c) In het Zesde vermaant hy alle bedekte Zondaars trouwhartiglyk / welke / nadien zy den menschen onbekend zyn / dierhalven van de Gemeente niet kunnen worden afgedaan / dat zy met ernst zich zullen beproeven / altoos / en wel met de uiterste oplettendheid zich te binnen brengende / dat alle dingen naakt, en geopend zyn voor de oogen des geenen, met welken wy te doen hebben (d); zoo dat niemand zyn rechtvaardig / en gestreng Oordeel immer zal kunnen ontblyven / maar welke eenen iegelyken na zyne hardigheid, en onbekeerlyk harte vergelden zal na zyne werken in den dag des toorns, en der openbaaringe van het rechtvaardig Oordeel Gods (e).

7. Gaat over *Matth.* 18: vs: 15-17.

7. (f) In het Zevende verklaart hy de plaats / Matth. 18: vs: 15-17. Maar indien uw Broeder tegen u gezondigd heeft, gaa heenen, en bestraf hem tusschen u, en hem alleen: indien hy u hoort, zoo hebt gy uwen Broeder gewonnen. Maar indien hy [u] niet hoort, zoo neem noch eenen, of twee met u; op dat in den mond van twee, of drie getuigen alle woord bestaa. En indien hy ook der Gemeente geen gehoor geeft, zoo zy hy u als de Heiden, en de Tollenaar.

8. Word beweerd,

8. (g) In het Achtste beweert hy / dat

hy

(c) *Pag.* 200, *b*, en 201, *a*. (d) *Hebr.* 4: vs: 13.
(e) *Rom.* 2: vs: 5, 6. (f) *Pag.* 201, *b.* en 202.
(g) *Pag.* 203.

de Zonden van David, deszelfs Bekeering, en de Vergeeving zijner Misdaaden tegen deeze Kerkelyke Tucht, en het Uitbannen des Zondaars geenzins stry-dig zijn.

dat Davids zonden, enz. tegen deeze handelwyze niet strydig zyn.

9. (h) En in het Negende, dat het Voorbeeld van den Val, en het Berouw van den Apostel Petrus deezen Ban ook niet wegneemt.

9. Ook niet de Val, en 't Berouw van Petrus.

10. (i) In het Tiende legt hy de woorden van den Apostel Jacobus uit / Hoofdst. 5: vs: 20. Die weete, dat de geene, die eenen Zondaar van de dwaalinge zynes weg bekeert, zal eene ziele van den dood behouden, en zal menigte der zonden bedecken.

10. Gaat over Jac. 5: vs: 20.

11. (k) In het Elfde geeft hy aan de hand den zin van het einde des Twaalfden, en het begin des Dertienden Hoofdstuks van den Tweeden Brief aan den Corintheren.

11. Over 2. Cor. 12, en 13.

12. (l) In het Twaalfde geeft hy licht aan de plaats / Matth. 16: vs: 19. En Ik zal u geeven de sleutels van het Koningryk der Hemelen; en zoo wat gy zult binden op de Aarde, zal in de Hemelen gebonden zyn: En zoo wat gy ontbinden zult op de Aarde, zal in de Hemelen ontbonden zyn. Het gebruik nu / en misbruik deezer Sleutelen heeft hy genoegzaam onderscheidenlyk / tot wel-

12. Over Matth. 16. vs: 19.

(h) *Pag.* 204. (i) *Pag.* 205.
(k) *Pag.* 206. (l) *Pag.* 207, *enz.*

welken [naamentlyk] dezelve behooren / en waar in die Binding, en Ontbinding bestaat; enz.

Besluit van dit Werkje, dienende tot opweckinge voor eenen iegelyken, maar byzonder voor den Leeraaren. Na alle deeze stukken volgt het Besluit (m) van dit gansche Werkje, in het welke hy deszelfs naarstige leezinge / en overweeginge van de Leezers vordert / maar vooral van de Bedienaars des Goddelyken Woords; op dat zy volgens dien regel / uit de Heilige Schriftuur ontleend / de Kerkelyke Tucht in de Vreeze Gods, en met alle wysheid beoeffenen zullen; iets / dat hunne Naamen / als Engelen des Heeren, Sterke Helden, Wachters, Trompetten-Blaazers, Vreede-Booden, Opzienders, Herders, Leeraars, Geestelyke Vaders, Huishouders Gods, het Licht der Weerreld, het Zout der Aarde, Dienaars in Christus steede (plaatze) / enz. ten hoogsten van hun afeisschen.

8. De Kinder-Tucht. VIII. Het Achtste Tractaat komt met dit Opschrift voor: (n) Een zuiverlyk Onderwys, en Leere, hoe alle vroome Ouders hunne Kinderen (na uitwyzen der Schrifruur) schuldig, en gehouden zyn te regeeren, te kastyden, te onderrichten, en in een vroom, deugdelyk, en Godzalig leeven optevoeden.

Korte Inhoud der (o) De Voorreden is byzonderlyk ingericht tot de (p) Oudstens [der Gemeentens],

(m) *Pag.* 210, *enz.* (n) *Pag.* 215, *enz.*
(o) *Pag.* 217, 218.
(p) Verstaa zoodaanige *Leeraars*, welke met oplegginge

tens], op dat zy Gods Kudde getrouwelyk weiden / (q) het Woord prediken, aanhoudende tydelyk, ontydelyk, wederleggende, bestraffende, vermaanende in alle langmoedigheid, en Leere, zich (r) benaarstigende, om zich zelven Gode beproefd voor te stellen, als Arbeiders, die niet beschaamd worden, die het Woord der Waarheid recht snyden; (s) want dat zy / dat doende, zich zelven zouden behouden, en die hen hooren. Doch (t) het Onderwys zelve behoort tot vroome / en godvruchtige Ouders, op dat zy hunne Kinderen optrekken in de Vreeze, en Kennisse des Heeren.

Voorreden, en van het Werkje zelven.

IX. Het Hoofd van het Negende Tractaat luid aldus: (u) Eene klaare Beandwoording over een Schrift van GELLIUS FABER, Prediker te Embden, dat hy, (leider!) den godvruchtigen Gods Kinderen tot smaadheid, en groote bezwaaringe hunnes Kruices, den eenvoudigen tot verstrickinge, en vervoeringe, en den onboetvaardigen tot troostinge, en styvinge in hunne ongerechtigheid, en verdoemenisse, in Druk heeft uitgegeeven, ((*) zoo ik niet misse) 1552. (v) Twee tegengestelden, (zegt de Wys-

9. Beandwoording over een Geschrift van Gellius Faber.

((*) ni fallor.)

geer)

ginge der handen in den *Vollen Dienst* bevestigd zyn, en *Oudstens* onder de *Mennoniten* genaamd worden.

(q) 2. *Tim.* 4 : vs : 2.
(r) 2. *Tim.* 2 : vs : 15.
(s) 1. *Tim.* 4 : vs : 16.
(t) *Pag.* 219, *enz.*
(u) *Pag.* 225, *enz.*
(v) *Duo Opposita*, (inquit Philosophus) *juxta se*

posita,

geer) by den anderen gezet, ſchynen des te klaarder.

Dat dit *Werk* wel al te ſcherp geſchreeven is, maar echter verſcheidene *Hoofdwaarheden des geloofs* in zich bevat.

Waarlyk! wy moeten bekennen/ dat dit Boek der Geſchillen wederzydſch/ zoo ten opzichte van MENNO, als van GELLIUS, ten minſten na ons oordeel/ met al te hevige drift des gemoeds/ en met al te zeer ſteekende/ en harde bewoordingen beſchreeven is. Te weeten/ op die zelve wyze/ als GELLIUS FABER vooraf MENNO SIMONS was aangevallen/ beandwoord deeze hem wederom/ en ik ſtaa grootelyks in twyffel/ wie van beiden met grooter vinnigheid zynen Tegenſtreever beſtrydt. Dit nochtans diend tot verſchooninge van MENNOS zaake/ dat hy het eerſt is aangetaſt; daarenboven dat GELLIUS door zyn Geſchrift niet weinig aanleidinge gegeven had tot de vervolginge van MENNO, en zyne Aanhangers/ welke [vervolgingen] hy (MENNO) ten eenemaale veroordeelde/ en den Vreede aller Chriſtenen behartigde. Zie Pag, 282, enz. Voor het overige worden in dit Boek veele Geſchillen wegens verſcheidene Hoofdſtucken des Geloofs verhandeld; als naamentlyk van de waare/ en valſche Bedienaars des Goddelyken Woords, derzelver Roepinge, en Zendinge, van den Doop; de Beſnydeniſſe, des Heeren Nacht-

poſita, magis eluceſcunt. Dus ſtaan deeze woorden by MENNO onder den *Titel* van dit *Werk* in 't *Latyn.*

Nachtmaal, den Kerkelyken Ban, en Tucht, de Gemeente van Christus, als mede het zelver echte / en [illegible] Eigenschappen, den Persoon van Christus, enz.

X. Het Tiende Tractaat voert dit Opschrift: (w) Een zeer droeffelyk (*) smeekschrift der Arme, en Elendige Christenen aan alle vroome, goedgunstige, en behoorelyke Overigheden over die gruwelyke beschuldigingen, scheldingen, achterklappingen, en opberingen der Geleerden, daar mede zy overal altyd zeer jammerlyk gelasterd, en bemoeid (*bezwaard*) werden, zoo men hooren, en zien mag. 10. *Een Smeekschrift aan alle Overigheden.* (*) *Supplicatie.*

In dit Smeekschrift betuigt hy by uitsteek meermaalig / dat hy / en de zynen geene de allerminste Gemeenschap hebben met de Munstersche Wederdoopers; want zoo begint hy: In dit *Geschrift* toont *Menno* omstandig, dat hy, en de zynen geene *gemeenschap* hebben met de *Munsterschen.*

„Het is veelen menschen wel bekend /
„ Edele / verbaarde / en gunstige Heeren! hoe dat zommigen veel naarstiger / en vlytiger de Wet van Theodosius houden / hoewel door de bloedgierige Bisschoppen voormaals bewogen Keizer afgedrongen; ook over dat Mandaat van Karel V, en des Roomschen Ryks Condemnatie over de geenen / die zy Wederdoopers noemen / by onzen tyd besteld; dan zy

„ ofter

(w) *Pag.* 325, *enz.*

„ over Gods Woord doen / en merken
„ niet / dat zulks niet uit den Doope,
„ maar uit der Godloozen dwaalingen /
„ en grouwelen geschied zy / die onder
„ die zelve Gedoopten met leere / en
„ werk in zwang gingen; want zoo die
„ voorgemelde Wet, Mandaat, en Con-
„ demnatie (*) den Doop rechten / en
„ niet die booze daad, daar mede de
„ Gedoopten, een tegelyk tot zynen tyd/
„ behangen waren / zoo waren ook daar
„ mede Christus Jesus, alle die Aposto-
„ len, Cyprianus Martyr, met alle Afri-
„ caansche Bisschoppen, [en] dat Nice-
„ nische Concilium, daar toe ook de
„ hooge Apostel Paulus, Act. 19: vs:4.
„ tot openbaare Quaaddoenders al ge-
„ richt; dat is onwederspreekelyk.

(*) tegen den Doop waren ingericht.

„ Aangezien wy dan der (x) Donatis-
„ ten, Circumcellioneren, ook Munster-
„ schen, en aller oproerige Secten dwaa-
„ lingen / mishandelingen / en grouwelen /
„ by onzen tyd geschied / (maar over
„ voortyds de Wet van Theodosius, en
„ nu dat Keizerlyk Mandaat, en des
„ Ryks Condemnatie besteld zyn / zoo
„ vermeld is) zoo ganschelyk tegen zyn /
„ ook van den beginne onzer Leeringe /
„ en Geloofs altyd tegen geweest zyn /
„ en voor God, en zyne Engelen op dee-
„ ze aarde niet anders zoeken / dan dat
„ wy

(x) Van de *Donatisten*, en *Circumcelliones* zie onze *Aantek*: in het I *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *pag.* 10. (*k*), en *pag.* 310. (*f*).

„ wy des Heeren gedrukten (uitgedruk-
„ ten) helderen Woord, Geest, Voorbeeld,
„ Gebod, Verbod, Gebruik, en Ordinan-
„ tie, ——— na onze arme zwak-
„ heid onderdaniglyk in gehoorzaam-
„ heid willen nakomen/ enz. ———
„ Daarom is het immers voor God,
„ en den menschen onchristelyk/ ja o-
„ penbaar geweld/ en onrecht/ dat men
„ ons alleen om des Doops wille/ dien
„ wy zoo krachtiglyk met Gods Woord,
„ met die Apostolische Leere, en hun
„ gebruik tegen alle Philosophie, en
„ menschen vernuft behouden moogen/
„ met den Circumcellioneren in gelyke
„ Pene, en straffe stelt/ die na meldinge
„ der Historien zoo ongehoorde wreede
„ Tyrannyen deeden; ook met den Mun-
„ sterschen, die/ tegen Gods Woord, en
„ en alle Euangelische Schrift, ook tegen
„ alle behoorelyke Politiën, een nieuw
„ Koningryk, Oproer, Veelheid der
„ Vrouwen, enz. aangericht hebben/
„ welken wy zoo hartelyk met des Hee-
„ ren Woord tegenstryden/ bestraffen/ en
„ tegen zyn/ als men door onzen gan-
„ schen handel in openbaare daad be-
„ speuren/ en zien mag.

„ Zoo willen wy dan ten eersten Uwe
„ Edele Hoogheid/ en eerbaare Wys-
„ heid hier mede om Christus wille ge-
„ beden hebben ootmoediglyk/ dat gy
„ doch met medelydigheid/ en vaderly-
„ ke oogen aandachtig wilt inzien/ hoe

„ gantsch jammerlyk dat alle eenvoudige,
„ Onderdaanen, die nochtans niet u van
„ eenen gelyken God geschapen zyn /
„ ——— van eenen Vegelyken / en byzon-
„ der van de Predikanten, over al zonder
„ onze schuld zeer beloogen / bespot / ge-
„ schonden / en op sommige plaatsen
„ zonder medelyden / en barmhartig-
„ heid / gelyk de allergoddeloosten / en
„ ergsten op aarde / weggedaan / en den
„ vogelen des hemels tot eene spyze
„ gegeeven worden / enz.

Eindelyk vertoont hy ook in dit Smeekschrift een zeer klaar onderscheid tusschen waare / en valsche Christenen.

11. Eene Ontschuldiging der elendige Christenen, en verstrooide Vreemdelingen.

XI. Het Elfde Tractaat heeft deezen Titel: (y) Eene korte klaaglyke Ontschuldiging der Elendige Christenen, en verstrooide Vreemdelingen aan alle Schriftgeleerden, en Predikanten der Duitsche Natien, over die verschrickelyke bittere verdichtingen, laster-reden, scheldwoorden, daar mede zy van hun zonder waarheid zeer vyandelyk belaaden worden: met noch eene vriendelyke Bede tot eenen vryen schrift-handel, gelyk als het na alle Christelyke Liefde behoorelyk, en recht is. *Is iemand verstandig van harten, die leeze, en rechte.*

Diend mede tot verontschuldiginge tegen alle

In deeze Verhandelinge verdedigt hy zich zelven wederom bescheidelyk tegen de lasterlyke beschuldigingen / als of hy

(y) Pag. 331, enz.

hy / en de zynen van het Munsterſche Rot waren / Steeden / en Landen wilden inneemen, oproer veroorzaaken / de wapenen voeren / rooveryen pleegen / de Veelheid van Vrouwen voorstaan / de Overigheid niet gehoorzaamen; dat zy Wederdoopers, Verleiders, en menschen zouden zyn, die door hunne werken wilden zalig worden / eene godlooze Secte, nieuwe Monniken, Schelmen, Booswichten, en met den Duivel bezeetenen; gelyk zy van zommigen beticht worden. Zeker! zoodaanige beschuldigingen / ten hoogsten onwaarachtig uitgestrooid / en dat zelfs ook van zoo genaamde Bedienaars des Goddelyken Woords, gaven aan Menno Simons genoegzaame gelegenheid / om zyne verdeedigingе eenigzins te schikken na den trant der betichtingen / en tegen dezelve met eene ruimer / en vinniger pen uittevaaren. Verder is zyn verzoek in dit Geſchrift, dat men op eenen bequaamen tyd / en plaatze met hem in bywezen van eenen / of twee der zynen / 't zy Leeraaren, of niet / voor eene volle Vergaderinge / of voor twintig / of dertig redelyke / en godvruchtige Getuigen / een gesprek / of onderhandelinge uit de Heilige Schriftuur zoude aanrichten over deeze Hoofdſtucken des Geloofs; naamentlyk / hoe een Euangeliſch Leeraar moet geschikt zyn / eer hy Gods Woord recht prediken / en de Verbonds-Zegelen bedienen mag.

valſche betichtingen.

Dan

van Christus, en der Apostolen Leere, die door alle eeuwen heenen tot op Christus laatste toekomste onveranderd / en bestendig blyven moet. Van Christus, den oppersten Leeraar, en dat zijne Offerhande een in allen deelen volkomen Offer geweest is. Van de waare Wedergeboorte. Van een rechtschapen Euangelisch Geloove, en Liefde. Van Gods Geboden, en derzelver gewillige Onderhoudinge. Van den rechten Christelyken Doop. Van des Heeren Nachtmaal. Van den rechten Apostolischen Ban. Van het Vroome Christelyke Leeven. Enz. Enz. (z)

12. Klaar Bericht van de EXCOMMUNICATIE.

XII. Het Twaalfde Tractaat vertoont zich met dit Opschrift: (a) Een klaar Bericht, en Schriftelyke Aanwyzing van de EXCOMMUNICATIE, (den Ban) ten dienste aller vroome, en godvruchtige Kinderen Gods.

Eenige ingekroopene dwaalingen omtrent dit stuk (na *Mennos* gevoe-

Hier in wederlegt hy sommige dwaalingen / die omtrent dit Leerstuk ingekroopen waren / en betoogt volgens zijn gevoelen de waare behandelinge dessels / nevens met de behoorelyke Vermydinge der Gebannenen. Doch vermits hy

(z) Achter dit *Tractaat* hebben de Uitgeevers van deezen *Druk* van MENNOS *Werken in Folio*, *pag.* 336. geplaatst eenen *Brief* van MENNO SIMONS, geschreeven *aan eene bedroefde Weduwvrouw*, (welker naam niet genoemd word) *tot haare Vertroostinge streckende*. Deeze *Brief* word in voorige *Drucken* van MENNOS *Schriften* niet gevonden.

(a) *Pag.* 337, *enz.*

op deeze stoffe door zyn gansche Werken heenen zoo dikwils herhaalt / en menigvuldige maalen verhandelt / is het niet noodig hier op langer stil te staan. (b) len) worden hier in wederlegd.

XIII.

(b) Hier achter vind men *pag.* 350. in deezen zelven *Druk in Folio*, en anders in geenen, een *Uittrekzel* „ uit het XVI*de Boek van den Ondergang der* „ *Tyrannen*, *en Jaarlyksche Geschiedenissen* van PIE- „ TER JANSZ TWISCK, *pag.* 1074, 1075. hier „ in bestaande, hoe wonderlyk de Heer *Menno Si-* „ *mons* beschermd, en tegen de listige aanslagen zy- „ ner *Wederpartyen* bewaard heeft: als mede zyn „ Goddelyke yver voor de Waarheid in 't vermaa- „ nen van eenen iegelyken tot waare *Boete*, en *Be-* „ *keeringe* ". Het geval van *Mennos* wonderbaare Bescherminge, geen kleine blyk van de zonderlinge bestieringe der *Goddelyke Voorzienigheid*, die voor hem waakte, vertoonende, is zeer aanmerkelyk, en wel waardig (onzes oordeels) hier geleezen te worden. P: J: TWISCK dan verhaalt uit den mond van *Mennos eigen Dochter*, *eene geloofwaardige Vrouw*, (zegt hy) dat zeker *Verraader* voor een stuk gelds, ten dien einde van de *Lands Overigheid* ontfangen, aangenomen had, om *Menno* in hechtenisse te zullen leveren, onder belofte, van anderzins zelve zyn hoofd te willen verliezen. Hier in nu reeds eens gemist hebbende, gebeurde het, dat deeze *Verraader*, met den *Officier*, of *Grietman* uitgegaan zynde, om *Menno* te vangen, onverwachts hem in een klein schuitje langs den weg zag voorby vaaren, doch konde niet spreeken, om *Menno* aan den *Grietman*, die hem niet schynt gekend te hebben, aan te wyzen, tot dat *Menno* een groot stuk weegs was voortgevaaren, en toen, op het Land springende, het gevaar ontkwam; Waar na de *Verraader* tot den *Grietman* zeide: „ *Zie daar! de Vogel is ons ontsprongen.* " Hier op wierd de *Officier* toornig, hem scheldende, en bestraffende, dat hy 't niet gezegd had. Maar de *Verraader* andwoorde: „ *Ik konde niet* „ *spreeken; want myne tonge wierd gebonden.* " Het welk zoo qualyk by de *Overigheid* wierd opgenomen, dat de *Verraader* volgens zyn gegeeven woord zyn hoofd daar voor laaten moest. En ten aanzien

13. *Eene Aanwyzing, dat Jesus Christus, God, en Mensch, enz. Gods Zoon is, tegen Joh: à Lasco.*

XIII. Het Dertiende Tractaat is: (c) Eene klaare onwederspreekelyke Bekentenis, en Aanwyzing, uit den grond, en kracht der Heilige Schrift vervat, dat de geheele Christus Jesus, God, en Mensch, Mensch, en God, Gods Eeniggebooren, en Eerstgebooren eigen Zoon is, niet gedeeld, noch gestukt, maar een eenig ongedeeld Persoon, Zoon, en Christus, Gods Woord, in den tyd Vleesch geworden; met eene grondelyke (†) Wederleggingе, Beandwoordinge, en Oplossinge der voornaamste Tegenspreuken van JOHANNES A LASCO, tegen ons in zyne (‡) Verdeedigingе opgebragt.

(†) *Confutation.*

(‡) *Defension.*

1. Het *Eerste Deel* van dit *Werkje* vertoont ons *Mennos Geschil* met *Joh. à Lasco.*

A. (d) Het Eerste Deel van dit Werkje vertoont ons zyn Geschil met JOHANNES A LASCO, waar over ik geen ander oordeel kan vellen / dan over dat met GELLIUS FABER, in het voorgaande Negende Tractaat begrepen. Ik moet van andermaal betuigen /

zien van zynen yver voor de Waarheid verhaalen de gemelde Uitgeevers onder anderen vervolgens mede uit P: J: TWICK, dat *Menno* op zekeren tyd in den *Eenigenburg*, een *Dorp*, gelegen in *Noordholland*, by den *Pastoor*, of *Paap* in de *Kerk* kwam, na dat de *Pastoor* zynen *Dienst* gedaan had, en met hem sprak in het *Latyn* van verscheidene *Pausselyke Bygeloovigheden* met groote vrymoedigheid, welspreekendheid, en geleerdheid, waar over de *Priester* zich zeer verwonderde, en heeft, na dat hy zynen *Paapendienst* verlaaten had, ('t geen uit dit gesprek met *Menno* schynt ontstaan te zyn) deeze tegenwisselinge met *Menno* omstandig verhaald.

(c) *Pag.* 351, *enz.* (d) *Pag.* 355, *enz.*

gen/ dat het my smert/ dat deeze eerwaardige Mannen zulke scherpe/ harde/ en steekende spreekwoorden gebruikt/ en zoo weinig ingedacht hebben/ wat de Geest van Zachtmoedigheid vorderde.

B. (e) In het Tweede Deel stelt MENNO zyn gevoelen voor wegens de Menschwordinge van den Zoone Gods, en hy schynt ten opzichte van Christus Menschelyk Lichaam, en Natuur niet in het zelve verstand geweest te zyn met de algemeene Christenheid. Hy zegt/ dat Gods ongeschapen Woord, 't welk Gods Zaad genaamd word/ uit den Hemel nedergedaald/ en door de kracht des Heiligen Geests een waarachtig/ tastbaar/ en sterffelyk/ doch onvergangelyk mensch geworden is; dierhalven dat Hy niet uit den onreinen Zaade, en het Vleesch van Adam geboren/ en door de Voorzienigheid, of Kracht Gods van alle Zonden bewaard geweest is; gelyk de Geleerden spreeken/ zegt MENNO; maar dat hy in de volheid des tyds de ongedeelde/ en waare Zoon van God, en Maria geweest/ en op dezelve wyze/ als een kind, dat van zyne Moeder door natuurlyke spyze/ en drank gevoed word/ in de weerreld gekomen is.

2. Het Tweede zyn gevoelen wegens de *Menschwordinge* van *Gods Zoone*.

C. (f) In het Derde Deel wederlegt hy de Bewyzen van JOHANNES A LASCO

3. In het *Derde* wederlegt hy de *bewy-*

(e) *Pag.* 358. *enz.* (f) *Pag.* 364. *enz.*

zen van *Joh. à Lasco.* LASCO; en omtrent het einde van dit Werkje (g) geeft hy ons zyn gevoelen dies aangaande / zeer naauwkeurig door hem zelven in het Latyn beschreeven / aan de hand / [in deezer voegen luidende.] *De eerste Tafel.* Dat Eeuwige Woord Gods, daar alle dingen door geschapen zyn, Joan. 1. Dat daar is de Eerste, en de Laatste, Apoc. 1. Is in den tyd in de Stad Nazareth, na de Voorzienigheid Gods, 1. Petr. 1: vs: 20. Na dat Besluit Gods, Eph. 1: vs: 4. Na de Beloften Gods, Gen. 3: vs: 15. door den Heiligen Geest in de Maagd Maria, die geenen Man bekende, Vleesch, dat is, Mensche ontfangen, Luc. 1: vs: 27, 28. Gebooren, Matth. 1. geworden, Joan. 1: vs: 14.

De Tweede Tafel. Na welk Vleesch, dat alzoo door den Heiligen Geest (zeg ik) uit dat Eeuwige Woord des Eeuwigen Vaders in Maria ontfangen, gebooren, en geworden is, is Hy op den vervulden tyd, uit Davids Zaad, of Geslacht, Actor. 2: vs: 30. Rom. 1: vs: 3. Uit eene Vrouwe, Gen. 3: vs: 15. Gal. 4. vs. 4. Uit de Maagd Maria, Matth. 1. vs. 21. Luc. 2. vs. 7, 21. In Bethlehem gebooren, een Eeniggebooren, en Eigen Zoone Gods, Joan. 3. vs. 16. 1. Joan. 4. vs. 9. 5. vs. 13. Rom. 8. vs. 32.

(x) *Pag.* 381, welke beschryvinge, in *twee Tafels* bestaande, *Menno* zelve op de volgende *pag.* 382. in het *Nederduits* laat volgen, zoo als wy die ook hier volgens zyne eigene Vertaalinge mededeelen.

31. Na de Belofte, en het Geslachte der Moeder. ook Abrahams, Davids, en der Vrouwe Zaad, Vrucht, en Zoone, Gen. 3: vs: 15. Matth. 1: vs: 21. Luc. 1: vs: 21. Een Zaligmaaker der Weerreld, Luc. 2: vs: 11. De Heere zelve van den Hemel, 1. Cor. 15: vs: 47. Dat Brood, van den Hemel gegeeven, Joan. 6: vs. 58. Immanuël, Es. 7: vs: 14. Matth. 1: vs: 23. Sterke Held, Es. 9: vs: 5. Onze God, Es. 40: vs: 9. De HEERE ONZE GERECHTIGHEID. Jer. 23. vs: 6. 33: vs: 16. De Leezer onderzoeke doch deeze Tafels naarstiglyk.

Zeker! iemand / die met een bescheiden / en onbevooroordeeld gemoed deeze beschrijvinge / en bepaalinge van Menno wegens de Menschwordinge van Gods Zoone leest / zal in der daad in twijffel staan / of zijn gevoelen wel veel verschilt van de algemeene stellinge der meeste Christenen / en hy zal genoegzaam moeten gelooven / dat het geheele onderscheid van dit geschil meest in woordenstrijd bestaat. Ten minsten dit is zeer waarachtig / dat Menno uit al te angstvallige schroomachtigheid / of wel de Heilige Zaligmaaker van alle Erfzonde ten eenemaale zuiver gehouden zoude kunnen worden / indien men stelde / dat hy uit de Maagd Maria zijn Vleesch ontfangen / en aangenomen had / liever deeze grondstellinge heeft willen omhelzen / dat Christus Vleesch ook van den Heiligen Geest

Deeze Beschryving van *Christus Menschwordinge*, door *Menno* opgegeeven, verschilt weinig, of niets van 't algemeene gevoelen.

Rede gegeeven, waarom hy in dit stuk eenigzins anders bestaan heeft.

is voortgekomen: Want vermits hy geloofde / dat Maria niet van alle Zonden, en wel inzonderheid niet van de Erfzonde vry was / vond hy geene reden // die hem genoegzaam voldoende waren / [om te begrijpen /] hoe hy (Jesus) uit haar / die onrein was / echter rein / en van alle smet der zonde ganschelijk zuiver in de weereld zoude hebben kunnen komen. Maar of deeze zwaarigheid wel zoo veel twist / verwyttingen / en bitze scheldwoorden waardig is geweest / voornaamentlyk terwijl hy bekende / dat het Eeuwige Woord Gods in Maria ontfangen / Mensch geworden / ja [uit haar /] zijnde eene Vrouwe, en Maagd uit den Zaade, en het geslachte van David, gebooren was / willen wy gaarne aan het oordeel der bescheidene Leezeren overlaaten. Wat nu het gevoelen van alle de Waterlandsche Mennoniten omtrent dit stuk voor meer dan anderhalve Eeuwe geweest is / en ook noch is der meeste Gemeentens, uit vereenigde Waterlandsche, en Vlaamingen, gelijk men hen noemt / bestaande / kan de gunstige Leezer nazien in het I Deel deezer Geschiedenisse (h). Ondertusschen bekenne ik rondborstig / dat de spreekwijzen van Menno, in sommige plaatzen [gebruikt /] met deeze zijne beschrij-

(h) *Hoofdstuk* VII, *Artikel* VIII. *pag.* 246, 247.

schryvinge van de Menschwordinge onzes Zaligmaakers, althans na onze gedachten / niet ten vollen overeenkomen.

Echter is zyne stelling nooit geweest / noch my staat voor, dit by hem geleezen te hebben / dat Christus door Maria is doorgegaan, als 't water door eene Goote, of als de Zon door een glas (i). Doch het eigentlyke misverstand van Menno Simons in dit Leerstuk was / dat Christus zyn Vleesch niet uit het Zaad van Maria heeft aangenomen / maar dat dit onmiddelyk van God door de kracht des Heiligen Geests in haar gevormd is; zoo nochtans / dat Maria Christus, als haare vrucht, den tyd van negen maanden gedraagen / verwarmd / gevoed / en hem dat alles toegebragt heeft / 't welk eene Moeder aan haare vrucht doen kan. Evenwel schynt hy in den aanvang zyner Bedieninge van dit verstand niet geweest te zyn / maar navolgens dat aangenomen / als mede ruim vinnig genoeg voorgestaan / en geleerd te hebben. Van welke bevattinge nochtans / gelyk wy reeds gezegd hebben / niet alleen alle Waterlandsche Mennoniten, maar ook de Hoogduitschen, Zwitzerschen, en anderen gansch

vreemd

Menno heeft niet geleerd, dat *Christus*, *als 't water door eene Goot*, *enz*. door *Maria* is doorgegaan; maar dat zyn *Vleesch* door den *Heiligen Geest* in haar gevormd is: 't geen nochtans het algemeen gevoelen der *Mennoniten* niet is, noch ooit geweest is.

(i) Dit nochtans word door meest alle *Godgeleerden* zoo woordelyk, doch gansch ten onrechte, *Menno Simons* te laste gelegd; een bewys, dat zy nooit 's Mans schriften met opmerkinge geleezen hebben, of zeer door Vooroordeel gedreeven zyn geweest.

brecmd altoos geweest zijn / terwijl zy in den Jaare 1555. te Straatsburg in eene Kerkelyke Byeenkomste vergaderd zijnde / voor zeker vast gesteld hebben / dat Christus zyn Vleesch, en Bloed van Maria heeft aangenomen; volgens het getuigenisse van den Eerw. HANS ALENSON (k), [in zijn leeven] Leeraar der Mennoniten te Haarlem, die in de tijden der Martelaaren geleefd / en hun groote Vertroostinge / en hulpe toegebragt heeft; welke ook daarenboven aantekent / (l) dat alle Doopsgezinden, eenige weinigen maar uitgezonderd / in den Jaare 1549. niet anders gevoeld hebben; waarom dit ook niet onder de dwaalingen der eerste Martelaaren uit de Doopsgezinden in Duitschland van den Jaare 1524. af tot den Jaare 1549. toe geteld / noch elders geleezen word / dat zy van dit algemeene gevoelen der Christenen zijn afgeweeken geweest.

Menno is de eerste *Uitvinder* van dit gevoelen niet ge-

Nochtans is Menno de eerste Uitvinder deezer stellinge niet geweest; want / die onder het doorleezen van de Kerkelyke Geschiedenisse der eerste tijden het geboe-

(k) In een *Tractaatje*, door hem uitgegeeven in den *Jaare* 1630. *pag.* 55, *en* 59. Waar van wy in het *Aanhangzel* achter dit *Deel* nader zullen melden.

(l) Eigentlyk zegt die Eerw. Man, dat *men niet kan bewyzen*, (zyns *weetens*) *dat eenigen van de Hoogduitsche Martelaaren van Anno* 1524. *tot* 49. *toe eenig Dispuit daar van* (te weten, van *Christus Menschwordinge*) *gehad hebben. pag.* 57, 58.

gevoelen der oude Christenen naarstiglyk onderzocht hebben / zullen zeer licht ontdekt hebben / dat al van ouds veele Kerkvaders, en zelfs / gelijk zy geheeten worden / Rechtzinnigen, deeze zelfde dwaalinge hebben aangekleefd. Ik twijffel geenzins / of Petavius (m), en veele andre [Geleerden] zullen deezer Waarheid in hunne Werken getuigenisse geeven. Ten minsten mijn waarde Boezemvriend / de Heer JACOBUS VAN ZANTEN, heeft my verhaald / dat de Heer VAN DALE (n), in dit soort van weetenschappen by uitstek bedreeven / hem dikwerf gezegd heeft / dat hy / indien hy wilde / met weinig moeite zoude kunnen betoogen / dat alle de Stucken onzer Belydenissen, welke die ook zijn / en onder deezen ook dat van de Geboorte des Zoons, by de Kerkelyke Schryvers gevonden worden (o). Wier-

weest, maar het heeft al vroeg in de *Kerke* plaats gegreepen.

(m) De zeer geleerde *Dionysius Petavius*, van welken de Heer *SCHYN* hier spreekt, heeft in zyne *Godgeleerde Werken* zeer uitvoerig over het gevoelen der *Oudvaderen* wegens de *Menschwordinge* van den *Zaligmaaker* geschreeven, en zoo wel dat der *Ketteren*, als der *Rechtzinnigen* (gelyk zy wederzyds genaamd worden) omstandig aangeweezen. De Taalkundige Leezer kan zelve nazien *Dion. Petav. Dogmat. Theolog. Tom.* V. *Libr.* I. *Cap.* I, *&c. usque ad finem istius Libri, in quo Haereticorum sententia amplè describitur*; *& Libr.* II. *Cap.* I, *&* II. *ubi Orthodoxorum Incarnationis denominationes, & Confessiones exhibentur.*

(n) ANTONY VAN DALE, meermaalen in dit, en in het I *Deel* deezer *Geschiedenisse* aangehaald.

(o). Dierhalven behoorde dit misverstand van Menno niet zoo ten uitterſten afſchuwelijk gebrandmerkt, maar, als zynde in de verzachtinge ten eenemaale onnadeelig, met inschikkelykheid gedraagen te worden.

14. Belydenis van den Drie-Eenigen God, Vader, Zoon, en Heiligen Geeſt.

XIV. Het Veertiende Tractaat voert deezen Titel: (p) Eene Vermaanende Belydinge van den Drie-Eenigen, Eeuwigen, en Waaren God, Vader, Zoon, en Heiligen Geeſt. In dit Werkje betoogt hy krachtig dit Leerſtuk van de Heilige Aanbiddelyke Drie-Eenheid uit de gewyde ſchriften, en wel inzonderheid dringt hy ſterk aan op de Eeuwige Godheid des Zoons, en des Heiligen Geeſts, het zelve tot de betrachtinge van waare Godzaligheid overbrengende.

15. Verklaaring des

XV. Het Vyftiende Tractaat heet: (q) Wa-

(o) Dit hoopen wy (onder *Gods Zegen*) ter gelegener tyd ter uitvoer te brengen, en zulks kan by uitneemendheid dienen, om te doen zien, dat de *Leere der Mennoniten* geenzins eene *nieuwe*, maar eene altoos by de *Kerke* aangenomene *Leere* is.

(p) *Pag.* 383, *enz.* Dit *Werkje* is (gelyk 'er op den *Titel* van dit *Tractaat* des *Druks* in *Folio* word gezegd) *eerſt in Druk uitgegaan Anno* 1597. *Daarna wederom vernieuwd Anno* 1600. *En nu* 1681. Achter deezen *Druk* van dit *Tractaat* hebben de Uitgeevers gevoegd eenen *Brief* van *Menno aan den Broederen in Waterland*; *pag.* 392. in welken hy ſpreekt van de *Verkiezinge der Broederen* van eenen *Lebe Pietersz* tot den *vollen Dienſt*; als mede verzoekt om eenigen onderſtand, die hem in zyne armoede wel hoog noodig was.

(q) *Pag.* 393, *enz.* Dit is dat zelve *Werkje* van *Menno*, van 't welke voorheenen *pag.* 244. gemeld, en toen deszelfs *Latynſche Voorreden* opgegeeven is, gelyk het ook met een *Latynſch Beſluit* eindigt, als de Heer SCHYN terſtond aantekent.

Verklaaring des Christelyken Doopzels in Water, uit het Woord Gods; in welke maniere (naamentlyk) dat die van Christus Jesus bevolen, en van zyne Heilige Apostolen geleerd, en gebruikt is. *Christelyken Doopzels.*

Het Oogmerk van dit Werkje heeft Menno zelve in 't Latyn in deezer voegen beschreeven: „LAAT DE BRUID *Menno zelve heeft het oogmerk van dit werkje op het einde deszelfs in het Latyn beschreeven.*
„ VAN CHRISTUS ZICH VERHEU-
„ GEN (r)!. Hier hebt gy / zeer goed-
„ willige Leezer! de behoorlyke wy-
„ ze / om den Doop in Gods Gemeente
„ te bedienen / die door de zeer langduuri-
„ ge verwustinge der tyden verlooren
„ gegaan was (s), door de zeer milde
„ gunste Gods op nieuws herstelt. Laa-
„ ten dan de Vorsten zoo veel tegenstand
„ bieden / als zy willen. Laaten de Geleer-
„ den door de scherpzinnigheid van hun
„ vernuft / na hunne beste Wetenschap /
„ daar tegen aanhitschen. Laaten alle /
„ die onder den hemel zyn / op alle moge-

(r) GAUDEAT SPONSA CHRISTI. Zoo luid het *Opschrift*, of *Hoofd* deezer *Latynsche Besluitreden*, *Pag.* 433.

(s) Dit kunnen wy niet in allen deelen toestemmen; ook blykt uit het geen de Heer *Schyn* zoo in dit, als in het I *Deel* deezer *Geschiedenisse* hier en daar heeft bygebragt, dat 'er voor *Mennos Bekeeringe* zoodaanige *Christenen* geweest zyn, die den *Doop der Bejaarden* oeffenden, terwyl zich *Menno* by deezen (gelyk hy zelve zegt in zyne *Leevensbeschryvinge*) na zynen uitgang uit het *Pausdom* gevoegd heeft: Maar wel, dat deeze *Doop* van de *derde Eeuwe* na *Christus* geboorte af tot de *Zestiende Eeuwe* toe zeer veel tegenstands ontmoet heeft, en in de meeste *Landen*, en *Christelyke Gemeentens* geheel en al weggenomen is geweest door in plaatze stellinge van den *Doop der Kinderen*.

„ lyke wyzen/ en zoo veel zy kunnen/
„ zich hier tegen aankanten. Dit is ech-
„ ter die eenige wyze van Doopen, wel-
„ ke Christus Jesus zelve geleerd / en de
„ Apostolen voortgeplant/ en geoeffend
„ hebben. De Waarheid zal altoos on-
„ overwinnelyk zegenpraalen / alhoewel
„ zy ook door veele met geweld bestree-
„ den word. Doch die dit met een Chris-
„ telyk oordeel leest / en deeze hemelsche
„ Waarheid van Christus, die zoo veele
„ eeuwen verloozen geweest / maar nu
„ ter rechter tyd wedergevonden is /
„ recht verstaat/ zal hem looven/ en dat
„ niet ten onrechte/ voor zyne goedgun-
„ stigheid aan ons beweezen. Laat hy
„ daar voor den alleen Goeden, en Al-
„ lerhoogsten God onnoemelyke Dank-
„ zeggingen toebrengen. Daar wel / ver-
„ neder u / lees / verstaa wel/ geloof/
„ leef/ en de Heere zal met u zyn. (t)

16. Oorzaak van Menno Simons leeren, en schryven.

XVI. Het Zestiende Tractaat is met dit Opschrift getekend: (u) De Oorzaak, waarom dat ik, MENNO SIMONS, niet aflaat te Leeren, en te Schryven.

Die Chris-

Na de Inleidinge, afgenomen uit Ezech.

(t) Achter deeze gemelde *Latynsche Besluitreden* hebben de Uitgeevers, *pag.* 434. gesteld eenen *Brief* van *Menno Simons* aan *Griet*, de *Huisvrouw* van eenen *Rein Edes*, dienende tot haare versterkinge, en vertroostinge in haare zwakheid des *lichaams*, en droevige aanvechtinge des *Geests*, welke *Brief* zeer nadruckelyk, en wel waardig is, om met aandacht geleezen te worden.

(u) *Pag.* 435, enz.

zech. 33 : vs: 2. Esa. 62: vs: 1. Jon. 1: vs : 12. Zegt hy / dat die geen / welke Christus recht predikt / en in Hem gelooft / veele Vervolgingen moet ondergaan / 't geen hy met het voorbeeld van zich zelven / en van anderen bewyst ; terwyl hy niet om zyne eigene / maar om Christus Leere dagelyks voor de Verdrukkingen bloot stond / 't geen echter God op zynen tyd niet ongestraft zoude laaten / gelyk hy uit zeer veele bygebragte gevallen aantoont. Immers God heeft ten allen tyden getoond / dat bygeloovigheid / en menschen vonden by Hem versoejelyk zyn / als uit de straffen der Jooden middaglaar gebleeken is / en voor welke zy dikwils van de Propheeten, doch te vergeessch / gewaarschoud zyn ; weshalven het niet te verwonderen is / dat ook de Weereld ten huidigen dage de oprechte Verkondigers der Genade niet alleen niet hoort / maar zelfs ook met alle verwoedheid vervolgt / en ombrengt : dit dan is het loon / 't welk de weereld / en het dwaaze Volk den Dienstknechten Gods toelegt. Hierom vaart hy ook zeer hevig uit tegen die Predikers, die zich niet Christus, maar den Vorsten ten dienste overgeeven ; en in deeze dingen toont hy aan / dat zich een groot onderscheid opdoet tusschen de Gemeente van Jesus Christus, en die van den Antichrist. Dit alles is hem de beweegende oorzaak geweest /

Die in waarheid prediken, hebben altoos veele Vervolgingen moeten doorstaan, welker aangedaane leed van God niet ongestraft gelaaten is.

weest / die hem tot Leeren, en Doopen heeft aangezet; te meer dewyl van Eenen Christus, en deszelfs Leere onze gansche Zaligheid afhangt; want hy is de Eenigste Hoeksteen, en zoodaanig een is zeer jammerlyk van het rechte spoor afgedwaald / die Christus, het waare Licht, niet heeft. Echter schynt de weereld voor Gods rechtvaardig Oordeel verblind te zyn / als welke veel voorzichtiger handelt in Natuurelyke, dan in Geestelyke zaaken; want zy verwekt tegen de Leere van Christus, die eene Leere des Vreedes is / zoo groote opschuddingen / dat zy hem / en zyne Navolgers / die niets anders / dan den Vreede, en het Heil der menschen zochten / zoo bitterlyk vervolgde. (v)

17. Bekentenis van de Rechtvaardigmaakinge, Predikers, Doopen, Nacht-

XVII. Het Zeventiende Tractaat heeft deezen Titel: (w) Eene grondelyke, en klaare Bekentenis der arme, en elendige Christenen van de Rechtvaardigmaakinge, Predikers, Doopen, Nachtmaal, en Eed-

(v) Achter dit *Tractaat* laaten de Uitgeevers, *pag.* 455, *en* 456. volgen eenen zeer opmerkelyken, en krachtigen *Brief*, welken *Menno Simons* in den *jaare* 1553. geschreeven heeft aan de *Huisvrouw* van *Leendert Bouwensz*, die door de *Gemeente* tot *Oudsten*, of *Algemeenen Opziender der Gemeentens* in *Oostvriesland* verkooren, en beroepen was, doch in de aanneeminge van dien *Dienst* door zyne *Huisvrouw* wierd tegen gehouden, weshalven *Menno* haar met zeer overtuigelyke, en gemoed ontroerende bewoordingen tracht te beweegen, dat zy zich tegen deeze Beroepinge van haaren *Man* niet zal aankanten.

(w) *Pag.* 457, *enz.*

Eedzweeren, om welker wille dat zy voornaamentlyk van de Geleerden zeer jammerlyk gehaat, gelasterd, en beloogen worden, duidelyk uit Gods Woord gevat door MENNO SIMONS. [Anno 1552.] *maal, en Eedzweeren.*

1. Het Eerste Hoofdstuk (x) handelt van de Rechtvaardigmaakinge door het Geloove in Jesus Christus, door het welke onze eerste Ouders na den Val wederom gerechtvaardigd zyn; want/ die in den Zoone gelooft, die heeft het eeuwige Leeven; maar die den Zoone ongehoorzaam is, die zal het Leeven niet zien, maar de toorn Gods blyft op hem. Joan. 3: vs: 36. Want God schenkt allen Geloovigen alles uit loutere Genade; om welke rede de waare Geloovigen niet in hunne Werken, Woorden, en de Verbondszegelen, maar alleenlyk in Christus de Zaligheid zoeken/ en nochtans/ dat zy in alle goede werken vruchten draagen (y), en in nieuwigheid des leevens trachten te wandelen (z), dewyl zy met volle zekerheid weeten/ dat de Geloovigen het Maakzel Gods zyn, geschapen in Christus Jesus tot goede werken, welken God voorbereid heeft, op dat zy in dezelven wandelen zouden (a). *1. De Eerste Afdeeling* handelt van de *Rechtvaardigmaakinge* door het *Geloove in Christus.*

2. In

(x) *Pag.* 461, *enz.* Het zyn eigentlyk geene *Hoofdstukken*, maar *Afdeelingen*, of *Leeden*, (gelyk wy ook voorheenen, *pag.* 253. in onze *Aantek.* (*c*) hebben aangemerkt) die ieder haar byzonder *Opschrift*, of *Hoofd* hebben.

(y) *Col.* 1: vs: 10. (z) *Rom.* 6: vs: 4.

(a) *Eph.* 2: vs: 10.

2. Geeft hy reden, waarom zyne *Navolgers* niet by anderen ter gehoor gaan.

2. In het Tweede (b) brengt hy reden by / waarom zyne Navolgers zich niet willen vervoegen by de openbaare Godsdiensts-oeffeningen der Predikeren van andere Gezintens.

3. *Van den Doop.*

3. In het Derde (c) spreekt hy van den Doop der Bejaarden.

4. In het Vierde (d) wederlegt hy den Doop der Kinderen.

4. Tegen den *Kinder-Doop.*

5. In het Vyfde (e) beschryft hy des Heeren Heilig Nachtmaal.

5. Van het *Nachtmaal.*

6. In het Zesde (f) toont hy aan het Misbruik / dat by de oeffeninge des Heiligen Nachtmaals onder anderen / en byzonder onder de Roomschgezinden plaats had.

6. Van de Misbruiken omtrent het *Nachtmaal.*

7. In het Zevende (g) beweert hy / dat het onder het Nieuwe Testament niet geoorloofd is te Zweeren, of eenen Eed te gebruiken / 't geen hy aanbrengt met de Voorbeelden van Joannes Hus, Hieronymus, Theophylactus, Chrysostomus, en Erasmus in zyne Aantekeningen over Matth. 5.

7. *Van het Eedzweeren.*

Eenige *Vraagen* over den *Ban.*

Eindelyk volgen noch (h) sommige Vraagen over den Ban, met derzelver Andwoorden.

18. *Andwoord* aan *Zylis*, en *Lemmekes*, 2 *Leeraars*

XVIII. Het Achtiende Tractaat heet: (i) Een zeer grondelyk Andwoord, vol met allerleye Onderwyzingen, en goede Ver-

(b) *Pag.* 464, *enz.* (c) *Pag.* 467.
(d) *Pag.* 467. *b. en* 468. *a.* (e) *Pag.* 468. *b.*
(f) *Pag.* 469, *en* 470. *a.* (g) *Pag.* 470, *enz.*
(h) *Pag.* 471, *enz.* (i) *Pag.* 479, *enz.*

Vermaaningen, op ZYLIS, en LEMMEKES onverdiend lasterlyk Faamrooven, Achterklappen, ongezoutene, en bittere Scheldwoorden over onzen Grond, en Leere; welke Leere (onzes bedunkens) de onvervalschte Grond, en Leere der Heilige Apostolen. is, belangende den Ban, Afzonderinge, en Mydinge. der *Hoogduitsche Doopsgezinden.*

Van deeze stoffe is reeds voorheenen breedvoerig genoeg / en zoo menigwerf verslag gedaan / dat het niet noodig is / hier op langer stil te staan.

XIX. Het Negentiende Tractaat is: (k) Eene Weemoedige, en Christelyke Ontschuldiging, en Verandwoording over de bittere nydige Leugenen, en valsche Beschuldigingen onzer misgunstigen, om welker wille wy zonder alle medelydigheid, en barmhartigheid van ieder Man zoo jammerlyk gehaat, beloogen, gelasterd, gescholden, en in den dood gezocht worden; gelyk men ook (leider!) dat in veele Steeden, en Landen dagelyks hooren, en zien mag. 19. *Weemoedige Ontschuldiging, en Verandwoording.*

In deeze Verandwoordinge bewyst hy / (l) 1. Bewyst hy, dat hy, en de zynen niet uit de *Munsterschen zyn.*

1. Zeer duidelyk / dat het een dwaale Laster is / dat hy / en de zynen uit de Munsterschen hunnen oorsprong genomen hebben / gelyk ook veele Getuigenissen, uit deeze Verandwoordinge in het I Deel deezer Geschiedenisse der Men-

(k) *Pag.* 491, *enz.* (l) *Pag.* 497, *en* 498. *a.*

Mennoniten opgebragt / bondig betoogen.

2. Wederlegt hy die beschuldiginge van de *Overigheid* niet te willen gehoorzaamen.

2. (m) Wederlegt hy ook die valsche beschuldiginge / als of hy leerde / dat men de Overigheid niet gehoorzaamen moest / gelyk hem gansch onwaarachtig wierd nagegeeven.

3. Dat zy geene *Oproermaakers zyn*.

3. (n) Toont hy aan / dat de zynen geene Oproermaakers zyn / noch Landen, en Steeden willen inneemen.

4, *en* 5. Geene *Gemeenschap van goederen* stellen.

4, en 5. (o) Dat zy geene Gemeenschap van Goederen onder elkanderen hebben.

6. Wegens 't wederaanneemen der *Gevallenen*.

6. (p) Dat het een Verdichtzel is / dat zy die geenen / die na het ontfangen Doopzel wederom in Zonden vallen / al schoon zy zich bekeeren / tot de Gemeenschap der Kerke niet wederom willen aanneemen.

7. Tegen verscheidene andere *Lasteringen*.

7. (q) Ontzenuwt hy verscheidene andere onrechtvaardige / en lasterlyke Scheldnaamen.

20. *Belydenis* wegens de *Menschwordinge*, *enz.* tegen J. A LASCO.

XX. Het Twintigste Tractaat is: (r) Eene korte, en klaare Belydinge, en Schriftelyke Aanwyzinge, ten eersten, van de Menschwordinge onzes lieven Heeren JESUS CHRISTUS; ten tweeden, hoe dat beiden, de Leeraars, en de Gemeente van Christus, na Schrifts vermeldinge, zullen, en moeten gepaart zyn: geschreeven aan den Edelen, en Hooggeleer-

(m) *Pag.* 498. *b. enz.* (n) *Pag.* 502, *enz.*
(o) *Pag.* 504, *enz.* en 506, *enz.* (p) *Pag.* 507, *enz.*
(q) *Pag.* 509, *enz.* (r) *Pag.* 517, *enz.*

geleerden Heere, H: JOHAN A LASCO, met te zaamen zyne Medehulpers binnen Embden. Anno 1544.

Na de Voorréden, in welke hy rede geeft van dit zyn schryven/ (s) stelt hy 1. andermaal/ en op dezelve wyze/ als voorheenen (t), zyn gevoelen wegens de Menschwordinge van Gods Zoone aan die Eerwaardige Mannen in geschrift voor/ lost de tegenwerpingen op/ die tegen het zelve worden ingebragt/ en besluit eindelyk aldus in 't Latyn (u): *Dicitis præterea; quod natum est ex Spiritu, Spiritus est. &c.* [Dat is:] Gylieden zegt daarenboven; *'t geen uit den Geest gebooren is, dat is Geest.* Mannen Broeders! wy zeggen niet, dat Christus uit den Geest gebooren is; maar wy zeggen met de Schriftuur, dat Hy ontfangen, en Mensch geworden is door den Geest. Want het is wat anders, gelyk gylieden weet, gebooren te worden uit den Geest, dan ontfangen, en Mensch te worden door den Geest. Want wie twyffelt daar aan, of gebooren te worden uit den Geest is de Wedergeboorte? Ik bid ú dierhalven in den Naame des Heeren, dat gylieden uwe zaake wilt bewyzen met Schriftuurplaatzen, die, indien gylieden dezel-

1. Verdeedigt *Menno* zyn gevoelen van de *Menschwordinge.*

(s) *Pag.* 525, *enz.* (t) Te weeten in *Mennos* voorige *Tractaat*, wegens de *Menschwordinge* van *Jesus Christus* tegen *Joh*: *à Lasco* geschreeven, waar van wy pag: 286, *enz.* gesproken hebben.

(u) *Pag.* 533. *a.*

dezelve hebt, na behooren zyn bygebragt.

2. Betoogt hy, hoe de *Leeraars*, en de gansche *Gemeente* behooren gesteld te zyn. 2. (v) Betoogt hy / hoe de Bedienaars des Goddelyken Woords behooren gezind te zyn / en zich hebben te gedragen; als mede hoe de Gemeente gesteld moet zyn / indien zy de waare Gemeente van Christus zyn wil. En ten laatsten besluit hy in deezer voegen: (w) *Viri Fratres &c.* Mannen Broeders! Gylieden, die van een gezonder oordeel zyt, weigert toch niet, om van uwe vleeschelyke bevattinge aftestaan, en in alles den Hoogsten God ten dienste te leeven.

21. *Andwoord*, en *Zendbrief* aan *MARTINUS MICRON*. XXI. Het Een en Twintigste Tractaat luid: (x) Een gansch duidelyk, en bescheiden Andwoord, Anno 1555. uit waarheid, en kracht der Heilige Goddelyke Schrift grondelyk vervat, op MARTINUS MICRONS Antichristische Leere, en onwaarachtig valsch verhaal van den handel, of het gesprek, Anno 1553. tusschen hem, en my van de allerheiligste Menschwordinge onzes Heeren JESUS CHRISTUS voor veele getuigen geschied: met noch eenen hartgrondelyken scherpen Zendbrief, of Vermaaninge aan hem zelven, om zich zelven recht te leeren kennen, dat hy boete doe, en eeuwig zalig worde.

Word wederom ge- Na eene voorafgaande gansch uitvoerige

(v) Pag. 534, enz. (w) Pag. 541. a.
(x) Pag. 543, enz.

handeld van de *Menſchwordinge.*

ge Voorreden, en [daar in voorgeſtelde] Klagte/ dat Micron in het verſpreiden van dit Geſprek niet ter goeder trouwe gehandeld had/ (y) zoo ſtelt hy de waare Geſchiedeniſſe deszelfs onderſcheidentlyk / en in alle deszelfs deelen voor/ in welk bericht wederom breedſpraakig gehandeld word over de Menſchwordinge van den Zoone Gods, volgens zyne bevattinge; terwyl hy alle de Bewyzen der Tegenſtreeveren, en alle de Zwaarigheden, hier tegen overſtaande / tracht op te loſſen/ en wegteneemen. (z) Deeze Verhandeling nu word met eenen hartgrondigen, en Scherpen Zendbrief aan Micron beſlooten.

22. Tegen JAN VAN LEYDEN.

XXII. Het Twee en Twintigſte Tractaat heet: (a) Een ganſch duidelyk, en klaar Bewys uit de Heilige Schriftuur, dat Jeſus Chriſtus is de rechte beloofde David in den Geeſt, een Koning aller Koningen, een Heer aller Heeren, en de rechte Geeſtelyke Koning over dat Geeſtelyke Iſraël, dat is, zyne Gemeente, die Hy met zyn eigen Bloed gekocht, en verworven heeft: Eertyds geſchreeven aan alle waare Broeders, en Bondgenooten, hier en daar verſtrooid, tegen de gruwelyke, en grootſte (*) Godſlaſteringe van JAN VAN LEYDEN, die zich uitgaf voor eenen blyden

(*) *Blaſphemie.*

(y) *Pag.* 551, *enz.* (z) *Pag.* 599, *enz.*
(a) *Pag.* 619, *enz.*

den Koning overal, en der eeuwigen vreugde geworden, zich zettende in de (*) plaatze Gods.

(*) *Stede.*

Dit *Geschrift* diend tot een krachtig *Bewys*, dat *Menno*, en zyne *Leerwyze* geenzins uit de *Munsterschen* ontstaan is.

Dit Werkje, geschreeven in den tyd (b) der Munstersche Oproerigheden, moet buiten twyffel allen bescheidenen / en onbevooroordeelden Menschen tot een allerkrachtigst Bewys dienen / dat Menno geene de allerminste Gemeenschap met die Oproerelingen gehad / veel min [zijne Leerwyze] uit hun haaren oorsprong genomen / maar dat hy in tegendeel de zijnen altoos / en wel ernstiglijk voor hun gewaarschouwd heeft; want deeze gantsche Verhandeling is ingericht / en gemeen gemaakt tegen de wanbedryven / en buitensporigheden van JAN VAN LEYDEN.

23. *Eene Onderwyzing*, hoe een *Christen* behoort te zyn.

XXIII. Het Drie en Twintigste Tractaat is: (c) Eene lieffelyke Vermaaning, of Onderwyzing uit Gods Woord, hoe dat een Christen zal geschikt zyn; en van het schouwen, of affnyden der valsche Broe-

(b) Zoo niet dit *Geschrift* reeds door *Menno* ontworpen is geweest, terwyl die *Oproerigheden* in volle beweeginge waren, welke (als bekend is) in den *Jaare* 1534 en 1535, toen *Menno* noch in het *Pausdom* was, op het allerhevigste woelden, 't geen ons zeer waarschynelyk voorkomt; zoo is het zekerlyk kort na dien tyd door hem opgesteld, en uitgegeven, om elk voor het noch overgebleeven onkruid van dien boozen acker te waarschouwen, wyl met den *Dood* van *Jan van Leyden*, en der verdere *Hoofden* van dat buitensporig rot noch niet terstond alle deszelfs *Aanhangers* ten eenemaale uitgeroeid waren.

(c) *Pag.* 631, 632.

Broederen, en Zuiſteren, of die met Ketterſche Leeringe verleid zyn, of die een vleeſchelyk ſchandig leeven voeren.

XXIV. Een ſlot van alle de Godgeleerde Werken van Menno Simons volgen eindelyk (d) Twee Brieven; in welker (e) Eerſten hy zyne Broeders, en Zuſters te Amſteldam vermaant / dat zy zich toch niet zullen vervoegen by de Godsdienſts Oeffeningen der Roomſchgezinden, vermits derzelver Dienaars de hongerige Zielen niet voeden met het Woord Gods, maar met den Zuurdeesſem van Menſchelyke Leere. En in den (f) Tweeden vertroost / en wel inzonderheid vermaant hy hen / dat zy in tyd van Peſt elkanderen onderling de behulpzaame hand in alles zullen bieden / en den Dood niet vreezen / nadien dezelve ſlechts maar een doorgang is tot een beter Leeven.

24. *Twee Brieven* aan de *Gemeente* te *Amſteldam*: De *Eerſte*, om haar van de *Roomſchgezinden* af te maanen. De *ander*, om haar te verſterken in tyd van *Peſt*.

Na dat wy dus het Kort Begrip van Mennos Werken hebben voorgedraagen / zal het den Lezer / zoo wy hoopen / niet

Kort Uittrekzel der voornaamſte *Geloofs-*

(d) *Pag.* 637, *enz.* (e) *Pag.* 637-640.

(f) *Pag.* 641, 642. Deeze *Twee* laatſte Brieven van *Menno Simons*, gelyk ook zyn *Troost-Brief aan eene Weduwvrouw*, van welken wy voorheenen, *pag.* 284. in onze *Aantek.* (z), geſproken hebben, als mede zyne *wonderlyke Beſcherming*, *pag.* 285. (b), zyn *Brief aan den Broederen in Waterland*, *pag.* 294. (y), aan de *Huisvrouw van Rein Edes*, *pag.* 296. (f), en aan de *Huisvrouw van Leendert Bouwensz*, *pag.* 298. (u) gemeld, zyn nooit (zoo veel ons bewust is) gedrukt geweest, dan by deeze *Verzameling in Folio.*

stucken, in *Menno Simons Werken* doorgaans begreepen.

niet onaangenaam zijn / byaldien wy hem de voornaamste Geloofs-Leerstucken, die door het gansche Werk heenen voorkomen / by een verzaameld mededeelen; want schoon hy nergens eene byzondere / en op zich zelve bestaande Belydenisse heeft nagelaaten / nochtans begrypen zyne Werken in zich genoegzaam alle die Leerstucken, die door het grootste gedeelte van die geenen / die na hem Mennoniten genaamd worden / tot op deezen tegenwoordigen tyd goedgekeurd / en aangenomen zyn. Weshalven men hier uit middagklaar ontdekken kan / hoe verre zy buiten het spoor gedwaald zyn / die meenen / dat Menno Simons, en zy / die hem volgen / na dat rampzalig / en jammerlyk uiteinde der oproerige Munstersche Wederdooperen hun gevoelen veranderd / en toen eerst geleerd zouden hebben / dat men zich van het gebruik der wapenen onthouden moest (g); terwyl echter Menno reeds voor zyne Bekeeringe, en Uitgang uit het Pausdom dit Leer-

(g) Van deeze gedachte, doch gansch ten onrechte, en zonder eenig gegrond bewys, is ook de voorheenen aangehaalde *Joh. Laur. Mosheim.* De plaats is te lang, om hier in te voegen; ook zouden wy 'er dan noodzaakelyk eenige Aanmerkingen op moeten maaken. Die der *Latynsche Taale* magtig is, (en moogelyk komt dit *Werk* ook wel eerlang in 't *Nederduitsch* uit) kan den *Schryver* zelven naslaan, in zyne *Institut. Histor. Christian. Recent. Sec.* XVI. *Sect.* III. *Cap.* III. §. VIII, &c. *pag.* 275. &c.

Leerstuk omhelsd (h), en navolgens op menigvuldige plaatzen zeer ernstig voorgestaan heeft/ als uit zijne Schriften by uitstek nadrukkelijk te zien is.

HET LEERSTUK

Van God, en Zyne Eigenschappen.

Op zeer veele plaatzen belijd hy te gelooven/ dat 'er is Een God, die Eeuwig, Onbegrypelyk, Almagtig, Onveranderlyk, Barmhartig, Rechtvaardig, Volmaakt, Alwys, en de Fonteine des Leevens, ja de Oorsprong van alles Goeds is; die ook een Geest, de Schepper, en Onderhouder van Hemel, en Aarde is; enz. (i)

Van Gods Onveranderlykheid.

Hy gelooft / dat God niet alleen in zijn Weezen, en Natuur, maar ook in zijne Werken, Wille, Daaden, Voorneemens, en Besluiten Onveranderlyk is. (k)

Van

(h) Als uit zyne *Levensbeschryvinge* niet duister blykt.

(i) Zie *Menno Simons Werken in Folio*, *pag.* 298, 387-390, *enz.*

(k) *Pag.* 126, 369, 370.

Van Gods Alweetenheid.

Hy zegt / dat God Wys, en Alweetende is. (l)

Van Gods Voorzienigheid, en Voorweetenschap.

Hy belydt / dat Gods Voorneemen, Raad, Wil, Besluit, Voorzienigheid, en Liefde van Eeuwigheid, en Onveranderlyk zyn / en in diervoegen ter uitvoer gebragt worden / als hy gewild / en zyne Wysheid besloten heeft; nademaal hy alles volgens zynen Eeuwigen, en Onveranderlyken Raad, en Wille schikt / en bestiert: weshalven zyn Eeuwige Zoon in de volheid des tyds gewisselyk het Vleesch heeft moeten aanneemen. (m)

Van de Heilige Drie-Eenheid.

Hy betuigt / en gelooft / dat die Eenige, Eeuwige, en Almagtige God volgens den inhoud der Heilige Schriftuur bestaat uit eenen Onbegrypelyken, en Almagtigen Vader, deszelfs Eeuwigen, en Onbegrypelyken Zoone, en eenen Eeuwigen, en Onbegrypelyken Heiligen Geest. Dat de Vader den Zoone voor alle Schepzelen, ja van ouds af / en in de Eeuwigheid, op eene Goddelyke, en Onbegrypelyke wyze, uit Zich Zelven ge-

(l) *Pag.* 194, 255. (m) *Pag.* 369, 370, 527.

geboozen heeft; en dat de Eeuwige, en Almagtige Heilige Geest van den Vader door den Zoone, of het Woord voortgaat. (n)

Van de Godheid des Zoons.

Hy gelooft, dat Jesus Christus met zynen Vader een Waarachtige, en Eeuwige God is. (o)

Van

(n) *Pag.* 369, 387, 388, 390. Mogelyk zoude iemand in aanmerkinge kunnen neemen, of deeze stelling van *Menno*, dat de *Heilige Geest van den Vader door den Zoone voortgaat*, (of uitgaat) niet wel eenigzins dubbelzinnig is; vermits dit stuk, of men zeggen moet; *van den Vader door den Zoone*; of *van den Vader, en den Zoone*, reeds voor lange een twistappel in de *Kerke* geweest is. Doch uit de omstandige beschryvinge; die *Menno* in de aangetoogene plaatzen geeft van de *Godheid des Zoons*, als mede uit het vervolg zyner woorden, *Pag.* 390. van waar de Heer SCHYN deeze laatste in den *Text* aangehaalde heeft overgenomen, blykt klaar, dat *Menno* en den *Zoone*, en den *Heiligen Geest*, zoo wel als den *Vader*, aangemerkt heeft; *onderscheidene*; even *Eeuwige, Goddelyke Bestaanelykheden* te zyn; want zoo luiden daar zyne woorden in hun verband: *Den Heiligen Geest gelooven, en bekennen wy, eenen NB. Waaren, Weezendlyken, of Persoonlyken (gelyk de Vaders Hem noemen) Heiligen Geest te zyn, en dat na Goddelyke wyze, gelyk de Vader een waare Vader is, en de Zoon een waare Zoon is; welke Heilige Geest van alle menschen kinderen onbegrypelyk, onuitspreekelyk, en onbeschryflelyk is, gelyk wy ook tevoren van den Vader, en den Zoone getuigd hebben, Goddelyk met zyne Goddelyke Gaaven, NB. voortgaande van den Vader door den Zoone; NB. hoewel Hy altoos by God, en in God blyft, en in het Weezen van den Vader, en den Zoone nimmermeer gescheiden word.*

(o) *Pag.* 389.

Van de Godheid des Heiligen Geests.

Hy gelooft / en belijd / dat hy nimmer gedacht heeft / dat Gods Heilige, en Eeuwige Geest niet God met God, en in God zyn zoude. (p)

Van de Scheppinge.

Hy gelooft / dat God alles, Hemel, en Aarde uit niets geschapen heeft / en steeds onderhoud. (q)

Van de (r) Voorbeschickinge Gods.

Hy gelooft / dat God beraamd heeft / het Koningryk der Hemelen den Geloovigen te zullen schenken uit loutere Genade, om de Verdienste van het Bloed, en den Dood van Christus; ja Christus zelve heeft den Kinderkens het Koningryk der Hemelen toegezegd zonder eenigen Doop [te hebben ontfangen]. Want onze gansche Leere, Geloof, Grondslag, en Belydenis is / dat onze onmondige Kinderen, zoo lang zy noch in hunne onweetendheid, en onnoozelheid zijn / door de Verdiensten, het Bloed, en den Dood van Christus onder de Genade begreepen / en deelgenooten der Beloftenissen zijn; om welke Beloften wille wy ons

(p) *Pag.* 311, 390. (q) *Pag.* 85, 116, 369, 592.
(r) *Predestinatie.*

ons van ganscher harten verblyden / en Gode na al ons vermoogen trachten te danken voor onze lieve Kindertjes, en zyne Genade over hen (s). En elders maakt hy dit besluit op / dat God niemand tot de Verdoemenisse geschapen heeft / noch ook den dood des Zondaars wil, maar dat hy zich bekeere; op dat hy dat Leeven hebben, en zalig worden zoude in eeuwigheid; weshalven hy ook nooit de Oorzaak van eenig Quaad zyn kan. (t)

Van de Scheppinge des Menschen.

Hy gelooft / dat Adam, en Eva na het Beeld, en de Gelykenisse Gods van God door Christus geschapen zyn / zuiver, goed, zonder zonde, rechtvaardig, en onverderffelyk, ja tot Zaligheid. (u)

Van den Val des Eersten Mensche.

Hy gelooft / dat de Val des Eersten Mensche Vrywillig geschied is / en dat hy / na van den verboden Boom gegeeten te hebben / van eene besmette, onrechtvaardige, en zondige Natuure geworden is; dat hy het Beeld Gods, na het welke hy geschapen was / verlooren heeft; en dat hy met zyn gansche Zaad,

(s) *Pag.* 277, 409, 415, 420, 429, 468.
(t) *Pag.* 171. (u) *Pag.* 365, 372, 461.

Zaad, of alle zyne Nakomelingen onder de Magt der Zonde, en des Doods gevangen hebben moeten blyven. (v)

Van de Verdorvendheid der Nature en Adams Val, en van het Onvermoogen des gevallen Mensche ten Goeden.

Hy gelooft / dat de Verdorven Adam ook Verdorvene Kinderen heeft voortgebragt / en dat niemand van alle zyne Nakomelingen de Wet Gods, die Geestelyk was / volmaaktelyk / en in alle deelen heeft kunnen nakomen; ja noch Adam, noch iemand zyner Nazaaden heeft ooit uit / en door zich zelven zich uit dien Val wederom kunnen oprechten (w). Want de Mensch (zegt hy) word met een boos, en zondig Vleesch gebooren, en ontfangt van den Verdorven Adam eenen Aart, die tot de Zonden geneigd, en overhellende is (x). Hiervan redeneert hy elders aldus: „De
„ Schrift spreekt (na myn verstand) van
„ tweederleyen aart der Zonden. De eer-
„ ste Aart is die verdorven zondelyke
„ Natuur, naamentlyk de lust, of het
„ begeeren onzes Vleesches tegen de Wet
„ Gods, en tegen die aanvangelyke Ge-
„ rechtigheid, die van den verdorven zon-

(v) Pag. 365, 366. (w) Pag. 300, 305, 306, 168.
(x) Pag. 232, 229, 366, 367, 461.

„ zondelyken Adam op alle zijne Nakomelingen, en Kinderen met de Geboorte geërfd is; en word niet onbillijk die Erfzonde genaamd. Van deeze Zonde spreekt David, Ps. 51: vs: 7. (y)

Van de Heilige Schriftuur.

Hy stelt vast / dat de Heilige Schriftuur is de enige Regelmaat van ons Geloove, en Leeven. (z)

Van de Wederoprechtinge des Menschen na den Val.

Hy gelooft / dat Adam door zijne Ongehoorzaamheid volgens Gods Rechtvaardigheid in vier hoegen in de Verdoemenisse, en Dood ter neder gestort is met zijnen gantschen Zaade / dat hy door zich zelven uit dien Val niet wederom heeft kunnen hersteld worden; echter dat hy met zijne Nakomelingen uit dien Val, Verdoemenisse, en Vloek verlost is door de eeuwige Liefde Gods door Jesus Christus, tot zijnen eeuwigen Lof, en Heerlykheid. (a)

Van den Persoon van Jesus Christus.

Hy gelooft / dat Die is God, en Mensch,

(y) Pag. 507. (z) Pag. 34, 563.
(a) Pag. 360.

Mensch, onze Eenige Eeuwige Messias, Zaligmaaker, Middelaar, Propheet, Hoogepriester, en Koning, en dat buiten hem geene Zaligheid te bekomen is. (b)

Van de Menschwordinge van den Zoone Gods.

Hy gelooft / dat het Eeuwige Woord Gods in de Volheid des tyds, volgens het Besluit, en de Belofte Gods, door den Heiligen Geest in de Maag Maria, zonder dat zy eenen Man bekend had / Mensch geworden is / enz. Men zie hier over zijne uitvoerige Verhandelinge in zyn XIII. Tractaat. (c)

Van de Voldoeninge van Jesus Christus.

Hy gelooft / en belyd / dat Christus gekomen is in de plaatze van den gevallen Adam, en deszelfs Verdoemenisse op zich genomen / door Zijnen Dood het Leeven hersteld / en door zijne onschuldige Rechtvaardigheid, en Gehoorzaamheid aan de eeuwige Gerechtigheid des Rechtvaardigen Gods in alles voldaan heeft / als David zegt; Ps. 69: vs: 5. [en Paulus;] Rom. 8: vs: 1-4. Zoo dat hy dat alles / 't welk door Adam verlooren was / door de Offer-

(b) *Pag.* 80, 82, 173, 175, 201, 208, 315, 318, 351, 360, 361, 363, 388, 461, 463, 595, 621 - 631.

(c) *Pag.* 351, *enz.* als mede in zyn XXI *Tractaat* *Pag.* 543, *enz.*

ferhande van zynen rooden Bloede herstelt/ en betaald heeft; want zoo is hy voor ons geworden onze eenige Offerhande, Voldoeninge, en Verlossinge, door welke God de Vader met ons verzoend/ aan Zyne Gerechtigheid genoeg gedaan/ en de Vreede, Barmhartigheid, en het Eeuwige Leeven te weegen gebragt zyn. Want Dien, Die geene Zonde gekend heeft, heeft Hy Zonde voor ons gemaakt; op dat wy zouden worden Rechtvaardigheid Gods in Hem. 2. Cor. 5: vs: 21. (d)

Van de Noodzaakelykheid der Voldoeninge van Christus.

Wy gelooft/dat/na den Val onzer Eerste Ouderen, op dat aan het onveranderlyke Besluit, en den Raad Gods genoeg gedaan zoude worden/de Eeuwige Zoone Gods door zyne vrywillige Gehoorzaamzaamheid, en reine Offerhande de Schuld van Adam heeft moeten voldoen. (e)

Van de Oorzaaken der Wedergeboorte, der Bekeeringe, des Geloofs, en der Heiligmaakinge.

Wy gelooft/ dat de Wedergeboorte is eene inwendige Verandering, door de krachtdaadige Werkinge Gods, of des Heiligen Geests in den mensche veroorzaakt;

(d) *Pag.* 360, 365, 373, 375, 526. (e) *Pag.* 373, 374.

zaakt; en zulks ten opzichte der overige stukken (f). Het Geloof is de gronslag, en bronwel aller Deugden (g). Echter stelt hy niet / dat tot het waare Geloove genoeg is / te zeggen slechts / dat Christus door zyn Bloed, Dood, en Offerhande voor ons aan den Vader voldaan heeft; maar dat dit [Geloof] ook in het harte bevestigd moet zyn: Want met het harte gelooft men ter Rechtvaardigheid. Rom. 10: vs: 10. (h)

Van de Rechtvaardigmaakinge.

Hy gelooft / dat die geenen / welke Christus door een waarachtig Geloove omhelzen / (Die ons geworden is Wysheid van Gode, en Rechtvaardigheid; en Heiligmaakinge, en Verlossinge; als Paulus leert / 1. Cor. 1: vs: 30.) in den staat der Genade zyn / om Christus wille; en dat God hun alle hunne Zonden vergeeft / hunne Zwakheden verschoont / en van hun afweert den Vloek, den Toorn, en den Eeuwigen Dood, hen aanneemt voor zyne geliefde Kinderen, en hun Christus schenkt met alle zyne Verdiensten: doch dat dit niet geschied uit kracht onzer Werken, maar uit loutere Genade, door Jesus Christus; als Paulus leert / Eph. 2: vs: 4-9. (i) Van

(f) Te weeten, de *Bekeeringe*, het *Geloof*, en de *Heiligmaakinge*. *Pag.* 9, 13, 81, 259, 265, 272, 423. (g) *Pag.* 101, 426, 427, 444, 446, 447. (h) *Pag.* 9, 79, 80. (i) *Pag.* 315, enz. 461, 462, 463.

ferhande van zynen rooden Bloede hersteld, en betaald heeft; want zoo is hy voor ons geworden onze eenige Offerhande, Voldoeninge, en Verlossinge, door welke God de Vader met ons verzoend, aan Zijne Gerechtigheid genoeg gedaan, en de Vreede, Barmhartigheid, en het Eeuwige Leeven te weegen gebragt zyn. Want Dien, Die geene Zonde gekend heeft, heeft Hy Zonde voor ons gemaakt; op dat wy zouden worden Rechtvaardigheid Gods in Hem. 2. Cor. 5: vs: 21. (d)

Van de Noodzaakelykheid der Voldoeninge van Christus.

Wy gelooft, dat, na den Val onzer Eerste Ouderen, op dat aan het onveranderlyke Besluit, en den Raad Gods genoeg gedaan zoude worden, de Eeuwige Zoone Gods door zijne vrywillige Gehoorzaamzaamheid, en reine Offerhande de Schuld van Adam heeft moeten voldoen. (e)

Van de Oorzaaken der Wedergeboorte, der Bekeeringe, des Geloofs, en der Heiligmaakinge.

Wy gelooft, dat de Wedergeboorte is eene inwendige Verandering, door de krachtdaadige Werkinge Gods, of des Heiligen Geests in den mensche veroorzaakt;

(d) *Pag.* 360, 365, 373, 375, 526. (e) *Pag.* 373, 374.

moogen Gods Woord, en Geboden traechten te gehoorzaamen/ dit doen wy/ om dat Hy ons zulks geleerd/ en aanbevolen heeft; ja de gansche Heilige Schriftuur, en het waare Geloof vordert dat van ons. Evoch! de geheele weereld heeft altoos met de Werken zeer veel op gehad; nochtans de waare Gerechtigheid, die Gode aangenaam is/ en by hem geld/ bestaat niet in de Werken, maar in een waarachtig Geloove, door de Liefde werkende. Gal. 5: vs: 6. (l) De goede Werken zyn echte Getuigen van een leevendig Geloove, en deszelfs Vruchten. (m)

Van de Gemeente.

Hy gelooft/ dat dezelve uit God is (n); van oprechte Predikers door het Woord des Heeren opgerecht/ op dat zy Gods Geboden in acht neeme (o); en gekend word uit derzelver waarachtige Leere, zuiver gebruik der Verbondszegelen, een heilig Leeven/ de Liefde Gods, en des Naasten, en eene ongeveinsde Belydenisse, enz. (p). Zy is eene Vergadering der Heiligen (q). Zy gaat te niet/ en vervalt/ indien de Kerkelyke Ban niet geoeffend word (r). [Ook toont hy aan/] hoedaanig

(l) *Pag.* 246, 420, 421.
(m) *Pag.* 83, 127, 462.
(n) *Pag.* 296.
(o) *Pag.* 297, 300.
(p) *Pag.* 299, 300, 301.
(q) *Pag.* 129, 295.
(r) *Pag.* 289.

daanig de Zichtbaare Kerke zyn moet. (s)

Van de Waare Leeden van Christus Gemeente.

Hy gelooft / dat hunne Woorden, en Werken moeten overeenstemmen / dat zy de Zonden haaten / [en] Christus navolgen moeten (t). Deeze Leeden zijn Koningen, en Priesters (u). Zy vervolgen niemand (v). Zy zyn de Overigheden gehoorzaam (w). Zy zweeren niet; en [hun] JA, en NEEN onderhouden zy oprechtelyk zelfs tot den Dood. (x)

Van de Verkiezinge der Kerkelyke Dienaaren.

Hy gelooft / dat dezelve verricht moet worden door de Leeraars, en Leeden der Gemeente gezaamentlyk (y), onder aanroepinge van den Naame Gods. Zy / die in deezer voegen verkooren zijn / moeten met Opleggingee der handen in den Dienst bevestigd worden. (z)

Van de Kerkelyke Tucht.

Hier over kan men zijne Werkjes zelven

(s) *Pag.* 302, 303, 415.
(t) *Pag.* 153, 538, 628.
(u) *Pag.* 95.
(v) *Pag.* 147.
(w) *Pag.* 149.
(x) *Pag.* 412, 471.
(y) *Pag.* 240.
(z) *Pag.* 255.

den in 't geheel nazien/ voorheenen door ons aangeweezen (a). [Wyders stelt hy/] dat de Boetvaardige Zondaars wederom tot de Gemeenschap der Kerke moeten worden aangenomen. (b)

Van de Bezoldinge der Leeraaren.

Hy gelooft/ dat den Bedienaaren des Goddelyken Woords tot onderhoud des leevens billyk/ en volgens het Voorschrift des Euangeliums eene Bezoldinge toekomt. (c)

Van de Voetwasschinge.

Hy gelooft/ dat dezelve noodzaakelyk is. (d)

Van de Burgerlyke Overigheid.

Hy gelooft/ dat de Overigheid is van God

(a) Zie in deeze *Geschiedenisse*, *pag.* 269, *enz.* 284, *enz.* 300, 301, 306, 307. en by *Menno Simons* in zyne *Werken*, *Pag.* 185, *enz.* 288, *enz.* 337, *enz.* 473, *enz.* 479, *enz.* 634.

(b) Zie *Menno enz. pag.* 507.

(c) *Pag.* 253, 535, 537. Echter is *Menno Simons* wel het meest daar voor, dat de *Leeraars* geene *Bezoldinge* moeten hebben, maar door hunnen *arbeid*, of eene eerelyke handteeringe zich van het noodige voorzien; als de Heer *SCHYN* ook voorheenen reeds heeft aangemerkt, in deeze *Geschiedenisse*, *pag.* 255.

(d) *Pag.* 636. Dan naamentlyk aan iemand te betrachten, als hy van de reize komt, gelyk het dus noch by de *Dantzigers* in gebruik is, als wy in het *Eerste Deel* deezer *Geschiedenisse* omstandig hebben aangetekend, *pag.* 357. *Aantek.* (*o*).

God (e), en volgens deszelfs (*) Beschickinge; en dat het onze pligt is/ Deszelve te eeren/ Haar eerbiedigheid/ en gehoorzaamheid te bewyzen in alle zaaken/ die niet stryding zyn met Gods Woord. (f) (*) Ordinantie.

Van den Eed.

Hy gelooft/ dat den Christenen allerleye Eed ongeoorloofd/ en verboden is/ 't geen hy bewyst met het Andwoord van Johannes Hus, als hy tot eenen Eed gedwongen wierd. (g)

Van het Huwelyk.

Hy gelooft/ dat het Huwelyk bestaat alleenelyk uit eenen Man, en eene Vrouwe. (h)

Van de Echtscheidinge.

Hy gelooft/ dat dezelve niet geoorloofd is/ dan alleen om Overspel. (i)

Van geene Wapenen te voeren.

Hy gelooft/ dat den waaren Christenen verboden is met het Zwaard te stryden/ en te Oorlogen; Want Gods Woord

(e) Zie *Menno, enz. pag.* 328. (f) *Pag.* 498.
(g) *Pag.* 471, 472, 604, 606. (h) *Pag.* 506.
(i) *Pag.* 195, 196, 474.

Woord is hun Zwaard, en hunne Wapenen. (k)

Van de Wraake.

Hy gelooft / dat de Wraak den Christenen volstrekt verboden is. (l)

Van de Opstandinge der Dooden.

Hy gelooft / dat alle menschen eens opgewekt worden / en ook opstaan zullen. Die geloofd zullen hebben in den Zoone Gods, dat is / die in het waare Geloove gewandeld zullen hebben / zullen ontfangen dat heerlyk / en hemelsch Koningryk; maar de Wederspannigen, die Gods Woord niet aangenomen / noch hem gehoorzaamd zullen hebben / zullen verweezen worden tot het Eeuwige Vuur, dat den Duivel, en zynen Engelen bereid is, en aldaar zullen zy eene eeuwigduurende Pyne ondergaan. (m)

Van Christus laatste Toekomste.

Hy gelooft volgens het getuigenis der Heilige Schriftuur, dat Jesus Christus zal wederkomen uit den Hemel, om de Onrechtvaardigen te veroordeelen tot het Eeu-

(k) *Pag.* 55, 56, 86, 87, 126, 145, 149, 139, 502.
(l) *Pag.* 502. (m) *Pag.* 369.

DIRK PHILIPS.

Dus geeft de Tekenkunst ons in 't eerwaardig wezen
Van Dirk Philips verstand en zeedigheid te leezen.
Maar in zyn Handboek gaf zyne eigen' hand ons meest
Blyk van een vroom gemoed en een' verlichten geest.

Ad. Spinniker.

Eeuwige Verderf, en de Rechtvaardigen zalig te maaken. (n)

Deeze Stucken, als wel de Voornaamste zijnde / heb ik in het voorbygaan aangeteekend ; de aandachtige Leezer zal buiten twyffel meer plaatzen ontmoeten / die zeer lichtelyk by deezen / tot des te meerder opheldering / gevoegd kunnen worden.

VI. HOOFDSTUK.

Van DIRK PHILIPSZ.

Wy gaan nu van Menno Simons over tot DIRK PHILIPSZ, die Men- DIRK PHILIPSZ, *Tyd*, en *Amptge-*

(n) *Pag.* 130, 629, *enz.* Behalven dat verscheidene stucken van *Menno Simons Schriften* dikwils in 't *Nederduitsch* herdrukt zyn, als voorheenen gemeld is, zoo ben ik ook noch magtig geworden zommigen zyner *Werkjes*, in het *Hoogduitsch* door eenen Liefhebber na *Mennos* Dood vertaald, en by elkanderen *in* 8. gedrukt, 1575. te weeten deeze navolgende:

1. Het *Fundament-Boek*, of *klaare Aanwyzing der Zaligmaakende Leere van Jesus Christus.*
2. *Van het rechte Christen Geloove.*
3. *Van de Nieuwe Creatuure.*
4. *Eene Vermaaning aan den Verstrooiden Kinderen Gods.*
5. *Van het Kruis van Christus.*
6. *Eene Meditatie op den 25 Psalm.*
7. *Van de Geestelyke Verryzenisse.*
8. *Van den Apostolischen Ban.* Eindelyk,
9. *De Kindertucht.*

Meer, als deeze gemelde *Tractaaten*, is my niet bekend, dat 'er van *Menno Simons Werken* in het *Hoogduitsch* is overgezet.

noot van *Menno Simons.* Mennos Tydgenoot, en / zoo niet zyn Voorganger in den Kerkelyken Dienst, ten minsten zyn Amptgenoot geweest is / als Menno zelve te kennen geeft in zyne Godgeleerde Werken (o). In der daad / hy was een zeer Eerwaardig / en Geleerd Man / in dien tyd (na myne gedachten) voor niemand onder de Mennoniten behoevende te wyken / ten aanzien van welken het te betreuren is / dat ons geene meerder schriften van dien Man ter hand gekomen zyn; want wy hebben niets anders van zyne Werken, dan een eenig Boekje, met deezen Naam bekend: ENCHIRIDION, of Handboekske van de Christelyke Leere, en Religion, in korte somma begreepen, ten dienste van alle Liefhebbers der Waarheid (door de Genade Gods) uit de Heilige Schrift gemaakt, nu nieuws gecorrigeerd, en vermeerderd door D. P. [dat is / DIRK PHILIPSZ;] Gedrukt in het Jaar des Heeren 1600. in 8. (p)

Verscheidene *Drucken* Uit deeze woorden (q) blykt wel / dat er

(o) *In Folio*, *pag.* 475.

(p) Deezen *Druk* (welken ik tot noch toe nooit gezien heb) schynt de Heer *SCHYN* gebruikt te hebben, wyl zyne aanwyzingen der *Bladzyden* merkelyk verschillen in alle de straks te meldene *Drucken*; gelyk wy mede in het I *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *pag.* 375. in onze *Aantek.* (*y*) hebben aangemerkt.

(q) Te weeten, dewyl 'er staat, *nu nieuws gecorrigeerd*, *en vermeerderd.* Ook is het zeker, dat, behalven de verscheidene *Drucken* van dit *Handboekje*

'er noch eene jonger Uitgaave van dit Werkje alvoorens geweest is; echter heb ik nooit eene ander/ van deeze/ gezien/ of kunnen magtig worden: doch eene andere laater/ uitgekomen te Haarlem, in den Jaare 1627. (r) is 'er voor handen/ by welke gevoegd is zyne Verandwoording, en (†) Wederlegging op Twee Zendbrieven van SEBASTIAAN FRANCK. Myn Eerwaarde Vrind/ de Heer JACOBUS VAN ZANTEN, heeft my nochtans geschreeven/ dat hy eene voorgaande Uitgaave, gedrukt in den Jaare 1578. (s) gezien heeft in 't Neder-

van Dirk Philipsz Handboekje.

(†) *Refutatien.*

je van Dirk Philipsz, sommigen zyner *Werkjes* in zyn Leeven afzonderlyk gedrukt zyn, gelyk ik zulken wel gezien heb.

(r) *In* 12. by *Hans Passchiersz van Wesbusch.* Van deezen *Druk*, die, zoo veel ons bewust is, de laatste is, hebben wy ons bediend in de *Vertaalinge* der plaatzen, door den Heere SCHYN naa volgens uit de *Werkjes* van *Dirk Philipsz* aangetoogen, wyl dezelve ook wel de meest bekendste is.

(s) Behalven deezen *Druk* is 'er ook een van 1579. *in* 12. als wy insgelyks in het *I Deel* deezer *Geschiedenisse* ter straks genoemde plaatze hebben aangetekend. Ondertusschen diend de Leezer te weeten, dat 'er noch een ouder *Druk* van dit ENCHIRIDION, of *Handboekje van Dirk Philipsz* is, naamentlyk van den *Jaare* 1564. en dus uitgekomen by het leeven van den Man zelven, of wel door hem zelven uitgegeeven, als uit de evengemelde woorden, *nu nieuws gecorrigeerd, en vermeerderd door D. P.* niet duister is op te maaken; welke bewoordingen ook na zynen dood by den *Herdruk* op den *Titel* gelaaten zyn, uitgezonderd in dien van 1627. in welken zy, en met recht, zyn uitgelaaten. Deezen *Druk* van 1564. bezit ik mede onder myne Verzaamelinge der *Mennonitische* Oud-

Nederduitsch (t), zonder naam van Plaats, of Drucker, [alleenelyk staat 'er;] Gedrukt in 't Jaer ons Heeren MDLXXVIII.

Dit Handboekje bestaat uit verscheidene Tractaaten.

Dit Boek behelst in zich verscheidene Tractaaten, welker korten Inhoud wy insgelyks voorgenomen hebben den Lezer mede te deelen; op dat hy ook eenigermaaten een denkbeeld hebbe van de Schriften van deezen Eerwaarden / en Geleerden Man.

In dit Handboekje van komen ons voor Elf Werkjes, en Drie Brieven (u).

I. In het Eerste Tractaat handelt hy, na de Voorreden,

I. Het Eerste derzelven is eene Bekentenis des Geloofs, in welker Voorreden (v) hy billyk klaagt over de bitterheid, en quaadspreekendheid van veele menschen /

Oudheden, en is in alle deelen even eens, en van denzelven inhoud, als de *Druk van* 1579. en die van 1578. verschilt alleenlyk maar in de *folies*.

(t) Gelyk de *Werken* van *Menno Simons*, zoo zyn ook die van *Dirk Philipsz* alle in het *Nederduitsch* geschreeven, en wel in zuiverder *Duitsch*, dan die van *Menno*, hoewel hy voor al niet minder *Taalkundig* geweest is. Echter is my bericht, dat *Dirk Philipsz* noch een *nader Tractaat over den Ban*, dan 't geen in zyn *Handboekje* voorkomt, in 't *Fransch* heeft uitgegeeven; doch dit heb ik nooit gezien.

(u) De Eerw. Heer M. SCHAGEN zegt in zyne onlangs uitgekomene *Leerreden*, genaamd *De Kerk der Nederlandsche Doopsgezinden in derzelver Reformatie vertoond*, *enz. pag.* 64. *Twaalf*, en *noch Drie Brieven*. Doch ik vind niet meer, dan *Elf*; ten zy zyn Eerw. het oog heeft op *Dirk Philipsz* straks gemelde *Wederlegginge van Sebastiaan Franck*, welke alleenelyk in den *Druk van* 1627. gevonden word, als gezegd is; en dan zyn 'er behalven die *Drie Brieven*, *Twaalf Werkjes*.

(v) Zie *Dirk Philipsz Handboekje*, *enz.* gedrukt 1627. *in* 12. *fol.* 2, *enz.*

schen / ook zelfs der Geleerden, en Bedienaaren des Goddelyken Woords, hun werk maakende / om de Leere der Mennoniten ten allerduisten uit te maaken. [Vervolgens] handelt hy /

1. In het Eerste Hoofdstuk (w) van God, en Deszelfs Drie-Eenheid, den Vader, den Zoone, en den Heiligen Geest. Hy erkent Twee Natuuren in Christus Jesus, eene Goddelyke, en eene Menschelyke; en hy betoogt op eene geleerde wyze uit de Heilige Schriftuur, dat deeze Twee Natuuren in onzen Zaligmaaker plaats gehad hebben. *1. Eerstelyk van God, en de Heilige Drie-Eenheid.*

2. (x) In het Tweede beschryft hy de Scheppinge, Verlossinge, en Zaligmaakinge des Menschen door Jesus Christus, uit een leevendig Geloove, dat vruchtdraagende is in alle Goede Werken. *2. Van de Scheppinge, Verlossinge, enz.*

3. (y) In het Derde vertoont hy ons den eenigen / en waaren Christelyken Waterdoop, deszelfs Instellinge, wettig Gebruik, Betekenisse, Vruchten, enz. Hy ontkent / dat deeze Doop in plaatze der Besnydenisse gekomen is / en aan den Kinderen bediend moet worden / 't welk hy met veele / en wel zeer krachtige Bewysredenen tracht aan te dringen tegen die geenen / welke den Kinderdoop hadden ingevoerd / welker ver- *3. Van den Doop.*

schei-

(w) *Fol.* 4, *enz.* Dit zyn eigentlyk gezegd mede geene *Hoofdstukken*, maar *Afdeelingen*, of *Verhandelingen*, met haare byzondere *Opschriften* voorkomende. (x) *Fol.* 8, *enz.* (y) *Fol.* 11, *enz.*

X 5

scheidene stellingen / by hen gebruikt / om hun gevoelen te bewaeren / hy aanhaalt / en uit dezelve gansch niet onbillyk wegens de zwacke ongegrondheid van den Kinder-Doop een besluit opmaakt.

4. Van des Heeren Avondmaal.

4. (z) In het Vierde spreekt hy van het Heilig Avondmaal des Heeren / en brengt vooraf by deszelfs Instellinge door Christus onder Brood, en Wyn, als mede deszelfs Noodzaakelykheid, geheimbeduidende Betekenisse, Einde, Gebruik, en Vruchten. Waarna beweert hy omstandig / dat niemand onder de oeffeninge deszelfs gemeenschap met Christus heeft / dan alleen waare Geloovigen. Hy ontkent de Lichaamelyke tegenwoordigheid van Christus in dit Heilig Avondmaal, maar de Geestelyke houd hy staande / en bewyst dezelve uitvoerig tegen het eerste gevoelen van sommige Christenen; ook leert hy / dat in het Avondmaal plaats heeft eene verzegeling der belofte des Genade-Verbonds, en des Nieuwen Testaments, als ook der Zaligmaakende Goederen / zoo in dit / als in het toekomende leeven te genieten / insgelyks dat het ons eene verpligtinge oplegt / om verscheidene Werken der Godvruchtigheid jegens Christus, en den Naasten te betrachten. Eindelyk besluit hy aldus: (a) Dit is onze

(z) *Fol.* 46, enz.

(a) *Pag.* 54. heeft hier de Heer *SCHYN*; dat is,

„ onze Belydinge van dat Avondmaal
„ des Heeren Jesus Christus —— ja
„ zoo gelooven, en bekennen wy, dat
„ onze Heere Jesus Christus lichaamelyk
„ in den Hemel tot de rechterhand Gods
„ is, maar met zynen Geest in alle Ge-
„ loovigen is, en werkt, en van dezel-
„ ven Geestelyk gegeeten, of ontfan-
„ gen word; zoo dat zyn Vleesch, en
„ Bloed Geestelyk door dat Geloove ge-
„ geeten, en gedronken word.

II. Het Tweede Tractaat van dit Handboekje draagt dit Opschrift: (b) Van de Menschwordinge onzes Heeren Jesus Christus, des Eeniggebooren Zoons zynes Eeuwigen, en Almagtigen Vaders, eene korte Bekentenis. *II. Eene Belydenis van Jesus Christus Menschwordinge.*

Na eene korte Voorreden, (c) in welke hy van het waare oogmerk van dit Werkje handelt, (d) geeft hy ons eerstelyk aan de hand zyne Belydenisse, en Gevoelen wegens den Persoon van Jesus Christus, naamentlyk, hy gelooft, en belyd, dat Jesus Christus is de Eerst-, en Eeniggebooren Zoon des Almagtigen, en Leevendigen Gods des Vaders; en dat hy is onze Verlosser, Zaligmaaker, en Middelaar, waarachtig God, en Mensch. Doch wat zyne Menschwordinge in de Maagd Maria aanbelangt, hier in (e) schynt *Word betoogd, dat Jesus Christus is de Eeniggebooren Zoone Gods, enz. In het stuk der Menschwordinge.*

is, in dien *Druk*, dien zyn Eerw. gebruikt heeft; anders *Fol.* 64. *b.* en 65. *a.*

(b) *Fol.* 66, *enz.* (c) *Fol.* 66. *b.*

(d) *Fol.* 67, *a. enz.*

komt hy met *Menno Simons* over een.

(e) schynt hy ten vollen overeentestemmen met de gedachten van Menno Simons, in het voorgaande Hoofdstuk wydloopig bygebragt / en meermaalen herhaald / waar van nochtans de meeste hedendaagsche Mennoniten, en wel alle / die Waterlanders heeten / afwyken. Wyders helpt onze Schryver rondborstig in dit Werkje, dat de gevallen Mensch op geene andere wyze / noch door eenige andere middelen behouden konde worden / dan door Jesus Christus; dat is / gelyk hy spreekt / door Dien (f), van Welken, en door Welken hy geschapen is. [En] dat deeze Jesus Christus, Gods Eenig-, en Eerstgebooren Zoon, ja God zelve / Mensch geworden / en evenwel God gebleeven is / 't geen hy met het Voorbeeld van Melchizedek bewyst (g). Ten laatsten besluit hy in deezer voegen: (h) Daarom zoo is ons Geloof, en hartgrondige Belydinge voor God den Heere, voor zyne Engelen, voor alle rechte Christenen, en voor eenen iegelyken, dat Jesus Christus is de Eigen, Natuurelyke, Eeniggbooren, Eerstgebooren Zoon des Leevendigen Gods, waarachtig God, en Gods Zoon, een waarachtig Mensch, en des Menschen Zoon, God, en Gods Zoon,

(e) *Fol.* 68. *b. enz.* (f) *Fol.* 70. *a.*

(g) *Pag.* 59. by den Heere SCHYN; of anders *Fol.* 70. *b. enz.*

(h) *Pag.* 65. of *Fol.* 78. *b.*

Zoon, van eeuwigheid by God, en in God (van Welken Hy gebooren is) tot in eeuwigheid. Maar een Mensch in den laatsten tyd, na de belofte des Vaders, door zyne eigene goedwillige gelaatenheid, gehoorzaamheid, verkleininge zyns zelven, afleggingе zyner Goddelyke, en aanneeminge eener Menschelyke, en knechtelyke gestalte, uit overvloejende Liefde geworden. Hierom is Hy ook de rechte eenige Middelaar tusschen God, en de Menschen. enz. Verder toont hy aan / dat alle deeze dingen te belyden / en te kennen (i) niet genoeg is; want zoo gaat hy voort: Daar benevens zeggen wy ook, dat, zoo wie de eeuwige Godheid, en waare Menscheid van Jesus Christus, des Zoons Gods, niet bekent, die is een Antichrist; want (k) hy gelooft niet in het Getuigenis, dat God getuigd heeft van zynen Zoone. —— Maar wy moeten ook Hem, als dat Eeuwige Woord, en een onvergangelyk Zaad Gods des Eeuwigen Vaders, door den Heiligen Geest ontfangen, bewaaren, en daar door onderhouden worden: want in Christus Jesus heeft noch Besnydenis eenige kracht, noch Voorhuid, maar een nieuw Schepzel (l). Enz.

III. De Naam van het Derde Tractaat is deeze: (m) Van de rechte Kennisse *III. Van de rechte Kennisse van Jesus Christus.*

(i) *Pag.* 66. of *Fol.* 79. *b.* (k) 1. *Joan.* 5. vs. 1, 10.
(l) *Gal.* 6. vs. 15. (m) *Fol.* 81, *enz.*

nisse van Jesus Christus, des Eeniggebooren Zoons des Almagtigen, en Leevendigen Gods, onzen Heere, en Zaligmaaker; en van den onbeweegelyken, onwankelbaaren grond zyner zaligmaakende Leere, eene korte Vermaaning.

Oogmerk, en oorzaak van dit Geschrift.

In de Voorreden (n), die ons het oogmerk van dit Werkje aanwyst/ geeft hy reden van dit zijn schryven; Want nademaal ik zie, en hoor, (zoo gaat hy voort te spreeken) dat zich veelen onderwinden, Christus Jesus te verkleinen. De een zyne waarachtige Godheid verlochent. De ander zyne Menschwordinge niet recht bekent. De derde zyne Godzalige Leere verwerpt. —— Zoo dringt my de Liefde mynes Heeren, en Meesters Jesus Christus, dat ik (zoo veel in my, zynen armen Dienaar, en onnutten Knecht, is) myne Bekentenisse doe, ten eersten van zyne waarachtige Godheid; ten anderen van zyne heilige Menscheid; ten derden van zyne Zaligmaakende Leere; enz.

1. Beweert hy de waarachtige Godheid van Jesus Christus.

a. Eerstelyk dan betoogt hy, de Godheid van Jesus Christus met veele getuigenissen der Heilige Schriftuur, zoo uit het Oude, als Nieuwe Testament bygebragt/ en gansch niet ongeleerdelyk verklaard; en deeze Kennisse, zegt hy/ dat tot de Zaligheid noodzaakelyk vereischt word. (o)

b. Ten

(n) *Fol.* 82. *a*, *b*.

(o) *Pag.* 73. of *Fol.* 83 *enz.*

2. Spreekt hy van Jesus Menschwerdinge, en toont derzelver oorzaak, en vruchten aan.

b. Ten anderen wil hy / dat alle Christenen ook wel zullen bezeffen de reden / en oorzaak / waarom de Wysheid Gods, zijn Woord, en Zoon zich alzoo vernederd heeft / en Mensch geworden is / naamentlyk op dat hy voor de Zonden betaalen / den Dood wegneemen / aan Gods Gerechtigheid genoeg doen / en den dooden Mensche leevendig maaken zoude. Om deeze reden is de Zoon des Allerhoogsten Gods in de weereld gekomen / mensch geworden / heeft onze Zonden gedraagen / is voor ons gestorven / en heeft door zijnen Dood, en Bloed over Satan, Zonde, en Helle gezegenpraald / ja met de eenige Offerhande zijnes Lichaams ons met God zijnen Vader in eeuwigheid verzoend. Deeze Leere dringt hy bondig / en uitvoerig genoeg aan / en bewijst dezelve na al zijn vermoogen. (p)

3. Handelt hy van de *Zaligmaakende Leere van Jesus Christus*, en dringt dezelve ernstig ter betrachtinge aan.

c. Ten derden (q) handelt hy van de heilige, en Zaligmaakende Leere van Christus, en bewijst hy / dat een Christen ter bevorderinge zijner eigene Zaligheid verpligt is / dezelve te gelooven / te gehoorzaamen / en na dien regel heilig/en godvruchtig te leeven / achtervolgens dit zeggen van onzen Zaligmaaker: (r) Voorwaar, voorwaar zeg Ik u, zoo iemand myn Woord zal bewaard hebben, die zal

den

(p) *Pag.* 74 — 78. of *Fol.* 89 — 93.
(q) *Fol.* 94, *enz.*
(r) *Joan.* 8. *vs.* 51.

den dood niet zien in der eeuwigheid. Want (s) al was het ook, dat de Apostolen, ja een Engel uit den Hemel ons een Euangelium verkondigde buiten, 't geen Jesus Christus, en zijne Apostolen verkondigd hebben, die zouden vervloekt zijn. Immers Jesus Christus is zoodaanig een Leermeester, en zijn Woord van dien aart / en uitwerkinge / dat hy / die dit van ganscher harten / en gerzouwelyk aanneemt / en betracht / eene onuitsprekelyke Wysheid bekomen zal / die alle menschelyke / en hoogvliegende wysheid der weereld verre te boven streeft. Weshalven hy ten slot in deezer voegen redeneert: (t) Deeze Propheet is Jesus Christus, als Petrus, en Stephanus beiden getuigen. Wie nu deezen Propheet Jesus Christus, den Zoone des Allerhoogsten Gods, hoort, in Hem gelooft, en zyn Woord bewaart, die zal zalig worden. Maar wie Hem veracht, en zyn Woord niet aanneemt, die heeft al, de hem oordeelt. Dat Woord, spreekt Christus, 't welk Ik gesproken heb, dat zal hem oordeelen in den jongsten dag.

Hierom, lieve Broeders, en Zusters, en Medegenooten des Geloofs, ik bid u door de Barmhartigheid Gods, dat gy u vast aan Christus houd, en alzoo kent, en bekent, gelyk als u de Heilige

(s) *Gal.* 1. vs. 8. (t) *Pag.* 82. of *Fol.* 100. *a*, *b*.

lige Bybelsche Schrift leert, en ik u eene kleine aanwyzinge daar van uit liefde gedaan heb. En blyft volstandig in zyne Leere; bewaart zyne Geboden in rechten Geloove; volgt zyne Voetstappen na; dient Hem van ganscher Harten; bemint Hem van ganscher Ziele; op dat wy in zyne Openbaaringe moogen ontfangen de Kroone der Eeuwige Heerlykheid. De Genade onzes Heeren Jesus Christus zy met u allen. AMEN.

IV. De Titel van het Vierde Tractaat luid aldus: (u) Eene APOLOGIA, of Verandwoording, dat wy (die van de Weerreld met grooten onrecht ANABAPTISTEN gescholden worden) geen WEDERDOOPERS, noch Sectemaakers zyn; maar dat wy Een zyn met de rechte Gemeente Gods, die van aanbeginne geweest is. Daarbenevens eene Onderrichting van dat onderscheid des rechten, en valschen Godsdienst, en waarom een Christen voor eenen valschen Godsdienst moet vlieden, en van dat Gezelschap der Afgodendienaaren zich moet afsnyden. Allen Liefhebberen der Waarheid tot eenen Dienst uit de Heilige Schrift, door de Genade des Heeren, te zaamen gebragt. *IV. Verandwoording, dat wy geen Wederdoopers zyn; en eene Onderrichting tegen den valschen Godsdienst, en de Afgoderye.*

De geheele toeleg in dit Werkje is / om de reden / en oorzaaken aan te wyzen / waarom de Mennoniten zich van de Weerreld, en allen valschen Godsdienst *Oogmerk van dit Werkje.*

(u) *Fol.* 101, *enz.*

dienst afzonderen (v). Dies toont hy (w) α. Eerstelyk, dat de Mennoniten geen Wederdoopers zyn, om dat zy den Kinder-doop, als geenen den allerminsten vasten grond in de Heilige Schriftuur hebbende, verwerpen, en voor dien eenigen, waaren, en ontwyffelbaaren Doop der Bejaarden stryden, en denzelven alleenlyk oeffenen zonder eenige herhaalinge, welken Christus, de eenige, waarachtige, en onfeilbaare Meester, en Leeraar, heeft ingesteld, met zyn Voorbeeld bekrachtigd, de Apostolen hebben geleeraard, en de Heilige Schriftuur op zeer veele plaatzen vordert; weshalven zy met het grootste onrecht van Geleerden, en Ongeleerden, als Wederdoopers, op eene lasterende wyze gescholden worden: 't geen zy echter na het voorbeeld van menigvuldige vroome, en geloovige Zielen voor alle Eeuwen heenen met een geduldig, en lydzaam gemoed verdraagen moeten.

1. Word beweezen, dat de *Mennoniten* geen *Wederdoopers* zyn, om dat zy den *Kinderdoop* tegenspreeken.

β. Ten anderen (x) meent hy, dat de Kentekens eener waare Christelyke Gemeente bestaan in eene oprechte, en onvervalschte Belydenisse van den Eenigen, en Euwigen God, den Vader, Zoon, en Heiligen Geest; in eene onderscheidentlyke, en zuivere Leere des Geloofs, en der Geboden des Euangeliums, die Vruchten

2. Getoond, welke de *Kentekens* eener waare *Christelyke Gemeente* zyn.

(v) *Pag.* 84. of *Fol.* 102. *a*, *b*. (w) *Fol.* 103. *enz.*
(x) *Fol.* 104, *b*. *enz.*

een boetvaardigheyt; in eene waare Weder-geboorte; in waare Bedienaars des Goddelyken Woords; in eene rechtmatige bedieninge der Verbonds Zegelen van Jesus Christus, volgens den regel der Heilige Schriftuur; in eene waare Voet-wasschinge der Heiligen; in eene waare, en behoorlyke Vermydinge, en Afzonderinge der Verkeerden, volgens het voorschrift des Euangeliums; en met een woord, in alle de Teekenen, en Kenmerken der Gemeente Gods, uit welken zy gekend wordt, en van alle dwaalende Gezinte onderscheiden is. [En hier uit maakt hy,] dat zy daarom zich zeer zorgvuldiglyk, niet alleen van de Roomschgezinden, maar ook van alle andere Christenen, die buiten hunne Gemeente leeven, afgescheiden, en het Zondigen te zyn, zich by hunne Godsdiensts-oeffeningen te laten vinden: 't welk hy tot aan het einde van dit Werkje met zeer veele, en verscheidene bewysredenen tracht te staaven.

V. Het Vyfde Tractaat pronkt met dit Opschrift: (y) Van de Zendinge der PREDICANTEN, of Leeraars; te weeten, welke de rechte Leeraars zyn; die van God gezonden, en van de Christelyke Gemeente te recht verkooren, en beroepen zyn; waar by die bekend worden, en welke Vruchten zy doen. Des- *V. Van de Verkiezinge, en Zendinge der Leeraaren.*

ge-

(y) *Fol.* 122, *enz.*

gelyks waar by men de valsche Leeraars zal kennen, en hoe men hen schouwen, en niet hooren mag. Eene kleine aanwyzing uit de Heilige Schrift, met eene verklaaringe van zommige Tegenspreuken, en Lasterwoorden, die tegen die rechte Dienaars des Euangeliums van de Misgunstigen, en Lasteraars ingevoerd, en schimpiger wyze gesproken worden.

a. Welke de Kenmerken der valsche Leeraaren zyn.

a. (z) Eerstelyk vertoont hy ons in dit Geschrift de Kenmerken der valsche Propheeten, en Leeraaren.

b. Hoe de Beroepinge van waare Leeraars geschieden moet, en welke derzelver Vruchten zyn.

b. (a) Hoe de Beroeping der waare Leeraaren van God, en zyne Gemeente geschieden moet. [Verder] stelt hy ons voor de tweederleye Vruchten der echte Bedienaaren des Goddelyken Woords:

1. Voor Eerst, (b) Zy moeten hebben den Heiligen Geest, door Welken zy voor alle dingen in het Woord Gods wel onderweezen moeten zyn.

2. (c) Zy moeten de Leere van Christus oprecht / en onvervalscht Prediken; want indien iemand spreekt, [die spreeke] als de Woorden Gods (d); En gelyk de Euangelist zegt: (e) Dien God gezonden heeft, die spreekt de Woorden Gods.

(f) Einde.

(z) *Fol.* 123, *enz.* of *Fol.* 125, *enz.*
(a) *Pag.* 105, *enz.*
(b) *Fol.* 127.
(c) *Fol.* 128, *enz.*
(d) 1. *Petr.* 4: vs. 11.
(e) *Joh.* 3: vs. 34. Eigentlyk zyn het de woorden van *Joannes den Dooper*, gelyk uit het verband der zaaken ter dier plaatze van *vs.* 23 —— 36. duidelyk blykt.

(f) Eindelyk word dit Werkje beslooten met eene gansch bondige, en scherpzinnige Wederlegginge van zommige Tegenwerpingen tegen de Leere der Mennoniten van dien tyd, welke van de Spotters, en Lasteraars ingebragt wierden.

Besluit van dit *Werkje* is eene *Wederlegging* der *Lasteraaren.*

VI. Het Zesde Werkje voert deezen Naam: (g) Eene lieffelyke Vermaaning uit des Heeren Woord, in welke onderscheidentlyk, en ordentelyk geleerd, en verhaald word, hoe, en in wat maniere de Christelyke Gemeente zal handelen met die geenen, die zich in de Gemeenschap der Heiligen hebben begeeven, en als dan noch in openbaare doodelyke Werken des Vleeschs vervallen, en bevonden worden.

VI. *Vermaaning*, hoe zich te gedraagen omtrent die geenen, die in *openbaare Werken des Vleeschs* gevallen zyn.

In den aanvang (h) dankt de Schryver God ten hoogsten, nademaal hy gehoord had van het Geloove der Gemeente, van haare Liefde tot God, en alle de Heiligen, van haare Verduldigheid, en Volstandigheid in alle Vervolgingen, en Lyden; en spoort hy vervolgens dezelve de Gemeente aan met veele vriendelyke opwekkingen, en Schriftuurplaatzen, om in deezen te volharden tot den einde toe.

Het begin behelst eene *Dankzegginge* voor het *Geloove der Gemeente.*

Wyders (i) vermaant hy de Gemeente vuuriglyk, dat zy doch standvastig blyven zal by den Christelyken Vreede, en Goddelyke Eensgezindheid; ook wekt hy haar

Verder volgt eene ernstige *Vermaaning* tot *Volstandigheid* in het *Goede.*

(f) *Fol.* 140, *b. enz.* (g) *Fol.* 158, *enz.*
(h) *Fol.* 158, *b. enz.* (i) *Fol.* 160, *b. enz.*

geeft ernstiglijk op/ dat zy zich zal ont-houden van alle onnutte twistingen: voorts zy hebt verstaan/ dat 'er sommige kerk-heilzuchtige menschen in de Gemeente waren opgestaan/ die de Bedienaars des Goddelyken Woords voor dwaaze Herders uitmaakten/ die de verloorenen onder we-der zochten/ noch de gequetsten verbon-den; enz. En dat wel om geene andere reden/ dan om dat deeze Dienaars de weereldsche, en vleeschgezinde Men-schen gewezen/ als Leeden der Gemeen-te, wilden toelaaten tot de Gemeenschap der Heiligen, maar leerden/ dat dezel-ve volgens den inhoud van Gods Woord van de Gemeente afgeweerd moesten wor-den/ tot dat zy voldoende tekenen van eene innere Bekeeringe gaven. Deeze

Word op den bepaalden Ban aangedrongen.

stoffe nu vervolgt/ en handelt hy af in de bepaalde/ en gestrenge handelinge omtrent de Kerkelyke Tucht van deezen tyd (k). Daarna (l) wederlegt hy eeni-ge tegenwerpingen/ die tegen dit zyn gevoelen worden ingebragt; en hy eindigt (m) [dit Werkje] met eene ernstige/ en harte-lyke vermaaninge/ dat de Leeden der

Opweeking tot eenen *Heiligen Wandel*.

Gemeente zich zorgvuldiglyk wachten zullen voor alle zonde, en ongerechtig-heid, en/ zoo veel hun mogelyk is/ door Gods Genade, en de medewerkinge des Hei-

(k) *Pag.* 156, of *Fol.* 165. (l) *Fol.* 166, *enz.*
(m) *Fol.* 168, f. *enz.*

Heiligen Geests geduuriglyk/ en heiliglyk leeven.

VII. Het Zeevende Boekje draagt deezen Titel: (n) Eene schoone Vermaaning, en korte Onderwyzing van de Waarachtige Kennisse Gods.

VII. Eene Onderwyzing van de Kennisse Gods.

(o) Het oogmerk van den Schryver in dit Werkje is/ den zynen eene korte aanwyzinge hier te houden van de waarachtige Kennisse, en Belydenisse Gods, van het rechte Geloove, de onvervalschte Liefde, en de leevendige Hoope.

Oogmerk des *Schryvers.*

A. (p) Tot de waarachtige Kennisse Gods des Vaders worden Drie dingen vereischt. 1. Moet men recht/ en na behooren kennen zyne Eeuwige Almagtige Kracht, en Wysheid, waar door hy alle dingen geschapen heeft: 2. Zyne Eeuwige Goddelyke Gerechtigheid, waar door hy de Zonden, beide aan den Engelen, en den Menschen, zoo hard gestraft heeft: En 3. Zyne ongrondelyke Vaderlyke Barmhartigheid, waar door hy ons Jesus Christus tot eenen Verlosser, en Zaligmaaker gegeeven heeft. 1. De Kennisse der Almagtige Kracht, en Wysheid Gods leert ons overtuigelyk/ in God alleen alle onze hoope, hulpe, en bescherminge te stellen/ by Hem alleen onze Zaligheid, en alle goede Gaaven te zoeken/ en van Hem af te bidden/ en geen-

A. Wat tot de waarachtige *Kennisse Gods des Vaders* vereischt word.

(n) *Fol.* 172. *seq.* (o) *Fol.* 173. *b.*
(p) *Fol.* 174.

geenzins van eenig Schepzel, noch in den Hemel, noch op de Aarde. b. De Kennisse der Gerechtigheid Gods leert ons Hem te vreezen / oprechte Boete te doen / van Zonden af te laaten / voor Gods Toorn, en Oordeel te verschrikken / en na de Gerechtigheid te trachten; op dat wy in de Handen des Leevendigen Gods niet vallen. c. De Kennisse der Barmhartigheid Gods leert ons / God lief te hebben / nademaal Hy ons zoo geliefd / en zynen Eenigen gebooren Zoone voor ons in den Dood gegeeven heeft; op dat een iegelyk, die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige Leeven hebbe. (q)

B. Wat tot de *Kennisse van Jesus Christus*:

B. Ons voordert hy mede tot de waarachtige Kennisse van Jesus Christus deeze Drie dingen (r); te weeten: 1. Dat wy erkennen zyne Waarachtige Godheid, volgens welke Hy uit God van den beginne, en van Eeuwigheid gebooren (s), en Een is met den Vader (t): 2. Zyne reine, en onbevlekte Menschwordinge door den Heiligen Geest: 3. En eindelyk zyne Wysheid, Gerechtigheid, Heiligheid, Verlossinge, en Zaligmaakinge. Wat nu deeze Drie zaaken ons meede leeren / verklaart hy insgelyks gansch geleerd / en nadrukkelyk.

C. En wat tot de *Kennisse des Heiligen Geests*.

C. (u) Eindelyk zyn ook in de Kennisse

(q) *Joan.* 3: *vs.* 16. (r) *Pag.* 143. of *Fol.* 174. *b.* en 175. (s) *Mich.* 5: *vs.* 1. en *Joan.* 1: *vs.* 1. (t) *Joan.* 10: *vs.* 30. (u) *Pag.* 144. of *Fol.* 176.

se van den Heiligen Geest Drie dingen aan te merken: 1. Zyne waarachtige Godheid, na welke hy van den Vader door den Zoone uitgaat: 2. Zyne Werkinge in alle Geloovigen, door welke hy hun alle goede Geestelyke Gaaven uitdeelt: 3. Zyne Straffe, welke hy oeffent/ en uitvoert over alle Ongeloovige, en Goddelooze Menschen. En wat wy ook uit deeze dingen te leeren hebben/ betoogt hy zeer klaar/ en verstandig.

D. Eindelyk word het *Geloof*, en de *Liefde enz.* beschreeven.

D. (v) Ten laatsten beschryft hy het rechte Goloove, en waar in het zelve bestaat/ als mede de Liefde tot God, en den Naasten.

VIII. *Eene Verklaaring van den Tabernakel, of de Hutte van Moses.*

VIII. Het Achtste Traktaat is: (w) Eene zeer schoone, en waarachtige Verklaaring, en Uitlegging des Tabernakels, of der Hutte van Moses, waar in veele schoone, en noodzaakelyke (*) Afbeeldingen des Ouden Testaments verhaald worden, en met den Geest des Nieuwen Testaments overeengebragt; tot Dienst, en (†) Nuttigheid van alle Liefhebbers der Waarheid, die den Geest der letter zoeken, en begeeren te verstaan.

* *Figuuren.*

† *Proffyt.*

Uit dit *Werkje* blykt by uitstek de Geleerdheid van deezen *Schryver.*

Indien ons/ goedgunstige Leezer! geen ander Boek van deezen Eerwaardigen Man/ dan dit/ en het volgende Tien-

(v) *Fol.* 177. *enz.* (w) *Fol.* 180. *enz.* Dit, en het navolgende *X Traktaat* zyn dezelve, van welken de Heer *SCHYN* ook gewag gemaakt heeft in het *I Deel* deezer *Geschiedenisse*, *pag.* 379. En wy ter dier plaatze insgelyks, in onze *Aantek* (y).

Tiende Tractaat, [illegible] / mogt hy met geene regt [illegible] al-leen onder de Geleerden van deze tydge-noemd worden; want lang voor de schriften van den zeer Geleerden / en beroemden JOHANNES COCCEJUS heeft hy zo zeer [illegible] / geleerd / en bestendig Gecocceijaniseerd (het zy my geoor-loofd / dit woord te bruiken) over zeer veele Voorbeelden, en Schaduwen van 't Ouden Testaments, als of hy een Tegen-spreker van COCCEJUS geweest was / en onder zyne voornaamste Leerlingen behoord had. Een [illegible] is gelegt / dat ik met waarheid zeggen mag / dat onze Schryver in het beklaagen [illegible] [illegible] van [illegible] zyn be-[illegible] te [illegible] / 't geen den bescheide-nen [illegible] uit deeze / en de volgende Tiende Verhandelinge, van de Geestely-ke Herstellinge door Christus, [illegible] blyken zal. De zeer Geleerde / en beroemde Heer JOHANNES D'OUTREIN heeft hem / [illegible] in [illegible] / aangehaald in zyne Inleidinge op Joan. 3. vs. 5. in zyn Tractaat, ge-naamd Het Nieuw Jerusalem (x); want na dat zyn [illegible] over de Instellinge van het Koperen Wasch-Vat, volgens Exod. 30. vs. 17-21. gesproken had / gaat hy in

mee,

(x) Zie JOH. D'OUTREIN Het Nieuw Jerusalem, gebouwd op het Fondament der Apostelen, enz. Gedrukt te Amsterdam, 1712. in 8. Pag. 257.

hooger hoogen hoozt: „ Maar dit heeft
„ noch eene hoogere Beduidenis. En om
„ dit Voorbeeld nu niet breedsprakig uit
„ te haalen/ en over te brengen, hier
„ door wierd te kennen gegeeven/ (om
„ met een zeer oud Nederlandsch Schrijf-
„ ver te spreeken) (En op den kant te-
kent hy aan: (Een Boexken gedrukt
1557. (y) beschreeven door eenen D. P.)
dat is/ onzen DIRK PHILIPSZ, welkers
Druk ik nochtans nooit heb kunnen te
zien komen) „ dat alle (z) (dus gaat hy
voort met onzen Oud. Man) „ die
„ in het Huis des Heeren willen gaan,
„ om God te dienen, en den Heere (a)
„ Offerhande te doen, zich zelven moe-
„ ten reinigen van alle besmettingen (b)
„ des Geests, en des Vleesches, en hei-
„ lige handen tot God opheffen. En dat
„ zy moeten afwasschen die booze lusten,
„ en begeerten, die tegen de ziele stry-
„ den, met de wateren [van de Verdien-
„ sten van Jesus Christus, en (c)] des
„ Heiligen Geests. Want wie Godt wil
„ die-

(y) Dit is buiten alle twyffel een *Schryf-* of *Drukfeil*; want by den Heere *D'Outrein* staat ter gemelde plaatze wel duidelyk, 1578.

(z) Zie *Dirk Philipsz*, enz. *Fol.* 186. *b.* of in den *Druk* van 1578. *Fol.* 191. *a.*

(a) *Sacrifitie*, of *Offerhande*, staat 'er eigentlyk by onzen *Dirk Philipsz.*

(b) *Bevlekkingen.*

(c) Deeze woorden heeft de Heer *D'Outrein* zeer gepast hier in gevoegd, als niet gevonden wordende by *Dirk Philipsz*, waarom zyn Eerw. dezelve zeer wel tusschen *twee Haakjes* gesteld heeft.

„ dienen, en offeren, die moet dat doen „ met een rein harte, en met een goede „ Conscientie, en een ongeveinsd (d) Geloove, ja in den Geest, en in der Waarheid; „ anders is 't een onreinigheid, en grouwel voor den Heere." Tot hier toe spreekt de Eerw. D'Outrein uit onzen Dirk Philipsz.

Oogmerk deezer Verhandelinge.

Het oogmerk van onzen Schryver in dit Werkje is wel geweest / om zich aan te kanten tegen de valsche gevoelens, en Leerwyze der oproerige Munstersche Tuimelgeesten; gelyk hy zulks niet duister te kennen geeft (e): Maar wel inzonderheid is zyn voornaamste doelwit / om den Tabernakel, deszelfs Dienaars, en de Gereedschappen te beschouwen / als waarachtige Schetzen der Kerke des Nieuwen Testaments; want zoo begint hy (f).

De Eeuwige, Almagtige, en alleen Wyze *God* heeft *Moses*, zynen Dienaar, eenen *Tabernakel*, of eene *Hutte* doen timmeren na het voorbeeld, dat hy gezien had, en deeze *Hutte* was in drie deelen gedeeld, te weeten, in den *Voorhof*, in het *Heilige*, en in het *Allerheiligste*. En dit is eene *Figurelyke* handeling *Gods* met de *Israëliten* geweest, en is geschied tot eene afbeeldinge, en aanwyzinge der toekomende

(d) *Ongeverwet*, staat 'er by *Dirk Philipsz*; dat is, *onvervalscht*, *ongeveinsd*.

(e) Zie *Dirk Philipsz*, *enz. pag.* 149. *enz.* of *Fol.* 181, 182.

(f) *Pag.* 150. of *Fol.* 183, 184.

de dingen; *want de Wet heeft de Schaduwe der toekomende goederen, maar niet dat Weezen der goederen zelven*: gelyk de *Apostel* tot de *Hebreen* zegt (g). —— Alzoo is ook zonder twyffel deeze *Hutte* van *Moses*, na *Gods* bevel getimmerd, eene *Figure*, en *Beeld* des waarachtigen Weezens, 't welk daar door betekend is. Want zy is niet te vergeefs uit *Gods* bevel van *Moses* getimmerd; maar de *Heere* heeft al wat zonderlings daar mede te kennen willen geeven. Ja de waarheid des *Nieuwen Testaments* is daar mede bevestigd. En dat is een vaste, en onbeweegelyke grond, wanneer de schaduwen, en spreuken der *Wet* met de *Euangelische Waarheid* te zaamen stemmen, en overeenkomen. ——

Maar nu moeten de *Figuren des Ouden Testaments* wel aangemerkt, en verstaan worden, niet na menschen goeddunken, maar gelyk als zy van *God* door den *Heiligen Geest* voortgekomen, gesproken, en gegeeven zyn, alzoo moeten zy ook door denzelven *Geest* den *Christenen* geopenbaard, geleerd, en bedied worden. Daarom denken wy ook niet nieuws, of vreemds van de *Hutte van Moses* te schryven; maar de *Apostolische* uitlegging is dat *Fundament*, daar wy op timmeren.

1. Geeft de *Schryver* op den *Geestelyken* zin van den *Tabernakel*, volgens *Hebr.* 9: *vs.* 2-10.

I. Ten eersten zoo willen wy aantekenen de Woorden des *Apostels* tot de *Hebreen*, met welken hy het rechte verstand des *Taberna-*

(g) *Hebr.* 10: *vs.* 1.

[illegible] heeft geopenbaard, en aldus geschreeven (h): *Want de Tabernakel was toebereid: [naamentlyk] de eerste, in welken was de Kandelaar, en de Tafel, en de Toonbrooden, welke genaamd word het Heilige: Maar achter het tweede Voorhangzel was de Tabernakel, genaamd het Heilige der Heiligen, hebbende een gouden Wierook-Vat, en de Arke des Verbonds, alom met Goud overdekt, in welke was de goudene Kruike, daar het Manna in was, en de Staf Aärons, die gebloeid had, en de Tafels des Verbonds. En boven over deeze [Arke] waren de Cherubinen der Heerlykheid, die het Verzoendekzel beschaduwden; van welke dingen wy nu van stuk tot stuk niet zullen spreeken. Deeze dingen nu aldus toebereid zynde, zoo gingen wel de Priesters in den eersten Tabernakel ten allen tyde, om de [Gods] diensten te volbrengen: Maar in den Tweeden [Tabernakel ging] alleen de Hoogepriester eenmaal des jaars, niet zonder bloed, 't welk hy offerde voor zichzelven, en [voor] des Volks misdaaden. [Waarmede] de Heilige Geest dit beduidde, dat de weg des Heiligdoms nog niet openbaar was, zoo lang de Eerste Tabernakel nog stand had; welke was eene afbeelding voor dien tegenwoordigen tyd; in welken Gaaven, en Slacht-offers geofferd wierden, die den geene, die den Dienst pleegde, niet konden heiligen na de Conscientie, [bestaande] alleen in spyzen, en dranken, en verscheidene wasschingen, en rechtvaardigmakingen des Vleesches, tot op den tyd der verbeteringe opgelegd.*

Dee-

(h) *Hebr.* 9: *vs.* 2-10.

Deeze Woorden geeven ons een klaar verstand des *Tabernakels*, daarom moeten zy ook wel aangemerkt worden. Ten eersten zoo zegt de *Apostel* van twee *Tabernakelen*, dat is, van den *Heiligen*, en van den *Allerheiligsten*. Van den *Voorhof* zegt hy niets zonderlings, nadien het een ingang des *Tabernakels* was. En hy noemt den *Eersten Tabernakel* eene gelykenisse des tyds, die doen ter tyd tegenwoordig was, om ons by de *Twee Tabernakelen* twee Tyden (te weeten den tyd der *Wet*, en den tyd des *Euangeliums*) te beteekenen. Waargelyk als de *Tabernakel* van *Moses*, uit Gods bevel gebouwd, een *Tabernakel*, en een *Heiligdom*, evenwel in twee deelen gedeeld was, en een iegelyk zyne *Plaats*, *Sacrifitien*, of *Offerhanden*, en zyne *Heerlykheid* had; alsoo zyn ook de *Wet*, en dat *Euangelium* een *woord*, en eene *waarheid Gods*, maar nochtans zyn zy ook gedeeld. Naamentlyk de *Wet heeft de Schaduwe der toekomende goederen* (i), maar dat *Euangelium* heeft *het Beeld der Zaaken zelve*. De *Wet* heeft veele *Figuren*, en *Ceremonien*, die alle in *Christus* voleind zyn; maar dat *Euangelium* heeft de klaare standvastige *Waarheid*, die in der eeuwigheid blyft. De *Wet* is de *Letter* (k), die *dood*; maar dat *Euangelium is de Geest*, *die daar levendig maakt*.

Daarom zoo is dat *Euangelium*, en de

Wet

(i) *Hebr.* 10. vs. 1. (k) 2. *Cor.* 3. vs. 6. 7. *Joan.* 6. vs. 63.

Wet gedeeld, zoo veel als de *Figuren*, *Schaduwen*, en de *Leere* der *Wet* betreft, of aangaat, die alle door dat *Euangelium* weggenomen zyn. Maar is 't zaake, dat men den *Geest der Wet* waarneemt, (want de *Wet* is ook *Geestelyk*, als *Paulus* (l) zegt) zoo bevinden wy, dat de bedieding, inhoud, en het eigentlyke verstand der *Wet* met den *Euangelium* in alle manieren accordeert, en over een draagt, ja eene *Waarheid* is. Want gelyk als daar niet meer, dan *Een God* is, alzoo is daar ook niet meer, dan *Eene Waarheid*; want *God* zelve is de *Waarheid*. Maar de *Letter*, (waar in de *Waarheid* verborgen is), die neemt wel een einde. Alzoo heeft dat *letterlyk Gebod* des *Heeren* van de *Besnydenisse des Vleesches* een einde genomen; (m) nochtans zoo blyft dat *Gebod* der *Geestelyke Besnydenisse des harten*. Ja alzoo hebben alle *Figuren der Wet* (die hier te lang zyn, om te verhaalen) een einde genomen, de *Letter* aangaande; nochtans zoo blyft de waarachtige, en weezendlyke bediedinge derzelver *Figuren*, en komen over een met den *Euangelium*, enz.

2. Van den *Hoogenpriester*, ziende op *Jesus Christus*. II. Ten anderen (n) **vind onze** Schryver **in den** Hoogenpriester **van dien** Eersten Tabernakel **onzen** Eenigen, **van** God den Vader met den Heiligen Geest Gezalf-

(l) *Rom*. 7: *vs*. 14. (m) *Rom*. 2: *vs*. 29. *Col*. 2: *vs*. 11. (n) *Fol*. 185.

zalfden Hoogenpriester der toekomende Goederen, Jesus Christus. Want geslpheringe in den Tweeden [Tabernakel] alleen de Hoogepriester eenmaal des jaars [ging,] niet zonder Bloed, 't welk hy offerde voor zich zelven, en [voor] des Volks misdaaden: Zoo is Christus, als de Hoogepriester der toekomende goederen gekomen zynde, door den meerderen, en volmaakteren Tabernakel niet met handen gemaakt, niet van dit maakzel, noch door het bloed der Bocken, en Kalveren, maar door zyn eigen Bloed, eenmaal ingegaan in het Heiligdom, eene eeuwige Verlossinge te wegen gebragt hebbende. Want Christus is niet ingegaan in het Heiligdom, dat met handen gemaakt is, het welk is een Tegenbeeld des waaren, maar in den Hemel zelven, om nu te verschynen voor het Aangezichte Gods voor ons. Noch ook, op dat Hy zich zelven dikmaalen zoude opofferen, gelyk de Hoogepriester alle jaar in het Heiligdom ingaat met vreemd Bloed; (Anders had Hy dikmaalen moeten lyden van de grondlegginge der weerreld af) maar nu is Hy eenmaal in de voleindinge der eeuwen geopenbaard om de zonde te niete te doen door Zyns Zelfs Offerhande. (o)

III.

(o) *Hebr.* 9: *vs.* 7, 11, 12, 24, 25, 26. *Exod.* 30. *vs.* 10. *Psalm* 110. *vs.* 4. *Hebr.* 5. *vs.* 9. en 7. *vs.* 16.

3. Van het ingaan der *Priesteren* niet verder, dan in het *Heilige*.

III. Ten derden (p) zoo zegt Paulus: (q) In den Eersten Tabernakel gingen wel de Priesters ten allen tyde, om de [Gods] diensten te volbrengen; enz. Dit beduid ons niet alleen de eenige Offerhande van Christus, van welke boven gesproken is; maar ook dat, zoo lang de Wet van Moses in kracht was, de rechte Evangelische Genade door Jesu Christus wel beloofd, maar noch geenzins in haare klaarheid verscheenen, of geopenbaard was; terwyl dit tevens zeer duidelyk te kennen gaf, dat, wanneer de Genade door Christus zoude zyn te wegen gebragt, dan de Wet van Moses in Christus een einde zoude moeten neemen; want wanneer Jesus Christus, de waare Hoogepriester, gekomen is, zoo is hy ingegaan in het Heiligdom, en heeft daar zyn eigen Vleesch, en Bloed geofferd voor ons (r) tot eene Offerhande, en Slacht-offer Gode, tot eenen welriekenden reuke; met welke Offerhande hy allen den geenen, die in hem gelooven, eenen nieuwen, en leevendigen weg tot dat Allerheiligste, dat is, tot de Gemeenschap der Goddelyke, en Hemelsche Goederen, geopend heeft. enz.

Van de *Priesters*, *Leviten*, en het *Heilige*.

Door de Priesters, en Leviten, als mede door het Heilige, in het welke zy den Dienst Gods waarnamen, verstaat

(p) *Pag.* 153. of *Fol.* 185, *b.* 186, *a.* (q) *Hebr.* 9. *vs.* 6. (r) *Eph.* 5. *vs.* 2.

staat de Schryver(s) Moses, en zijne Wet, of den tyd des Ouden Testaments; maar door den Hoogenpriester, en het Allerheiligste, in het welke hy eenmaal des jaars inging / en voor zyne / en des Volks misdaaden offerde, verstaat hy Jesus Christus, onzen Hoogenpriester, en zyn Euangelium, zynen Dood, en Offer, als ook den tyd der Genade die allen menschen verscheenen is tot eenen eeuwigen Troost, en Zaligheid voor alle geloovige / en bekeerde menschen.

Ook was 'er een Koperen Waschvat gesteld tusschen de Tente der Getuigenisse, en den Altaar(t), in het welke Water was / geschikt ten gebruike der Priesteren, op dat die hunne handen, en voeten voor het aanvangen van den Dienst des Tempels wasschen zouden; gelyk God hun bevoolen had. Dit beteekent ons / dat alle / die in het Huis des Heeren willen gaan / en zich verwaardigen / om zynen Dienst, en Offerhande te verrichten / zich alvoorens moeten reinigen van alle besmettinge des Vleesches, en des Geestes, en dus Heilige handen opheffen tot God. Want de zoodaanigen moeten alle booze Lusten, die tegen de Ziele stryden / met de Wateren des Heiligen Geestes afwasschen; want die Gode wil dienen / en offeren / die moet dit verrichten met een rein harte, met een goed geweeten, Van het Koperen Waschvat.

en

(s) Fol. 186. a, b. (t) Fol. 186. b.

en met een onvervalscht Geloove, ja in den Geest, en in de Waarheid; andersszins is zoodaanig een Dienst Gode onaange-naam/ en tot eenen Grouwel (u).

Van den Gouden Kandelaar.

Door den Gouden Kandelaar (v) ver-staat hy Jesus Christus, benevens des-zelfs waare / en allerheiligste Godheid, en Menschheid; door de Zeeven Roeden, en Lampen van dien Kandelaar de Zeeven Geesten van Christus, (van welken by Esaias (w) gewaagd word) en derzelver Krachten. Echter verstaat hy ook door die Zeeven lichtende Lampen niet alleen die Zeeven krachten der Geesten, maar ook de Klaarheid des Goddelyken woords, 't welk een waarachtig Licht is (x). Ja dat deeze Kandelaar in het Heilige stond/ is by hem een Zinnebeeld, dat in de Wet de Schaduwen, Beloften, en Voorzeg-gingen van Christus Jesus begreepen zyn.

Van de Goudene Tafel, en de Toonbrooden.

Dat God ook geboden had/ in den Tabernakel eene Goudene Tafel (y) op te richten/ op welke de Toonbrooden voor des Heeren Aangezichte gesteld moesten worden / op dat zy altoos voor hem waren/ van welken het nochtans niemand/ dan alleen den Priesteren, by-stond te eeten; deeze Tafel met derzel-ver Brooden is by hem een Afbeeldzel van het Woord Gods, dat het Brood des Lee-

(u) *Prov.* 21. *vs.* 27. (v) *Fol.* 187. *a.* (w) *Esa.* 11. *vs.* 1, 2. (x) *Ps.* 19. *vs.* 9. en 119. *vs.* 105. 2. *Petr.* 1. *vs.* 19. (y) *Fol.* 187. *b.*

Leevens, en eene Spyze der Zielen is. Maar dat niemand van die Brooden eeten mogt / dan alleen de Priesters, en de Kinderen Aarons, betekent ons / dat Gods Woord niemand toekomt / dan den rechten Christenen, die van Christus tot Koningen, en Priesters gemaakt / en Hem tot Kinderen Gods gegeeven zijn. Deeze hebben Gods Woord tot hunne spyze.

Verder was noch in den Eersten Tabernakel de Gouden Altaar (z), welke de Brand-, of Reuk-Offers-Altaar genaamd wierd / op welken de Hoogepriester het Reukwerk den Heere tot eenen zoeten Reuk verbrande / tot een Zinnebeeld van Jesus Christus, den Opperste / en waarachtigen Hoogenpriester, die zijn Vleesch, en Bloed tot eene (a) Offerhande door den brand zyner Liefde / Gode zijnen Vader aangenaam / voor ons heef overgegeeven, tot eenen welriekenden Reuke. enz. Ja op dat wy / door Gods Genade een Koninglyk Priesterdom geworden zynde / na het Voorbeeld van Jesus Christus, ook Gode, onzen Hemelschen Vader, Geestelyke, en leevendige Offerhanden zouden opofferen / die Hem door Jesus Christus aangenaam zyn (b). *Van den Gouden Altaar.*

De Arke des Verbonds, rondom met Goud overdekt / en geplaatst zynde in het Heilige der Heiligen (c), is by hem eene *Van de Arke des Verbonds, enz.*

(z) *Fol.* 187, *b.* 188, *a* (a) *Eph.* 5. *vs.* 2.
(b) *Rom.* 12. *vs.* 1. 1. *Petr* 2. *vs.* 5. (c) *Fol.* 188. *a,b*

eene Afbeelding van de Christelyke Kerke. De Tafels des Verbonds, die met de Vingeren van den Allerhoogsten God zelven gegraveerd, en beschreeven waren, bewyzen, dat God zyne Wet in de harten der Geloovigen schryft, niet in Steenen, maar in Vleeschen Tafelen, door zynen Geest. Dat Hemelsche Manna beduidde of Jesus Christus, dat waarachtige Hemelsche Brood, en het Eeuwige Woord des Vaders, waar door onze Zielen moeten leeven. Dit Manna wierd bewaard in eene Goudene Kruike, om aan te duiden, dat de harten der Geloovigen in welken dit Woord Gods bewaard moet worden, altoos rein, zuiver, en klaar moeten zyn. De Staf Aarons, welke onder de twaalf Roeden der twaalf geslachten Israëls alleen gebloeid had, wyst aan, dat Jesus Christus boven alle zyne Broeders, en Medegenooten van God tot eenen Hoogenpriester uitverkooren is, door welken de Vervloekinge der Wet weggenomen, en in Zegeninge, en Zaligheid veranderd is; zoo dat wy in plaatze der Wet, die schrik, en verbaardheid aanjoeg, het troostryk, en zaligmaakend Euangelium ontfangen hebben.

Van het Verzoendekzel, en de Cherubinen. Boven de Arke stond (of was) (d) het Verzoendekzel, of de Genade-Stoel, uit louteren goude gemaakt. Dit Verzoendekzel door-

(d) *Fol.* 188, *b.* 189. *a.*

voorschaduwde Jesus Christus, die ons van God den Vader tot eenen Genade-Stoel, of Verzoeninge gegeeven/ en tot een Hoofd der Gemeente gesteld is/ gelyk als de Genade-Stoel boven op de Arke stond. Van deeze plaatze tusschen de Cherubinen gaf God den Israëliten zyne Geboden; en dit beteekende/ dat God door Jesus Christus spreeken/ en zyne Geboden allen Christenen geeven zoude; zoo dat de Euangelische Leere uit den onzienelyken God haaren oorsprong door Jesus Christus genomen heeft. De Twee Cherubinen, van het allerfynste Goud te zaamen gesteld/ met hunne Vleugelen het Verzoendekzel bedekkende/ en met het aangezichte na elkanderen toegekeerd/ beteekenden de Twee Testamenten, die met elkanderen zeer wel overeenkomen/ en ons eendragtiglyk op Jesus Christus, het waare Verzoendekzel, wyzen/ Welke in deeze beide Testamenten zoo besloten is/ dat hy het Einde des Ouden, en het Beginzel des Nieuwen Testaments is.

Vervolgens word gehandeld over de *Zinnebeelden* van *Jacob*, en *Esau*, *enz.*

Eindelyk verhandelt hy vervolgens (c) door dit gansche Werkje heenen tot aan deszelfs einde tegen de stellinge der geenen/ die door [de benaamingen van] den Voorhof, en het Heilige twee soorten van Christenen verzinnen/ en ten dien einde bybrengen het Voorbeeld van Ja-

(c) *Fol.* 189, *a. enz.*

Jacob, en Esau, als mede andere Zinnebeelden.

IX Van de Wedergeboorte en Nieuwe Creature

IX. Nu volgt de Negende Verhandeling, welker Opschrift is: (f) Van de Wedergeboorte, en Nieuwe Creature, eene korte Vermaaning, en Aanwyzing uit de Heilige Schrift.

Word getoond, waarin de waare Wedergeboorte bestaat, en dat die geenzins den onmondigen Kinderen eigen is.

In dit Geschrift handelt hy van den aart, en de Eigenschappen der Wedergeboorte, welke hier in bestaat / dat een Wedergeboorene der Goddelyke Natuure van Jesus Christus, als mede der krachtdaadige inwerkinge des Heiligen Geestes, en Deszelfs Eigenschappen deelachtig word / die hem den Beelde van Christus gelykformig maakt; zoo dat hy in alle Lydzaamheid, Gehoorzaamheid, en Gerechtigheid Gode dienD / ja met een woord / dat een waar / en geloovig Christen een Nieuw Mensch, een Nieuw Schepsel in Christus geworden is; weshalven men naukeurig heeft te bewyzen / hoe de Wedergeboorte zich toedraagt / waar uit zy ontstaat / door welke oorzaake zy gewrocht word / hoe krachtig werkzaam zy is / en welke vruchten zy voortbrengt. Te weeten / de Allerhoogste / en alleen goeddoende God heeft den mensche geschapen na zyn Beeld, en Gelykenisse; doch / door de Zonde uit dien Staat der Oprechtheid uit-

(f) Fol. 208, enz.

uitgevallen zynde / is hy van God door Jesus Christus wederom opgerecht. En vermits de mensch door Gods loutere Genade in deezer voegen herstelt is / zoo is het noodzakelyk voor hem / dat hy / zoo ras hy met een redelyk verstand begaafd is geworden / vernieuwd / en wedergebooren word na den Beelde, en gelykenisse Gods, volgens het woord van onzen Zaligmaaker Jesus Christus, gesproken tot Nicodemus (g). Dies valt zoodaanig eene Weedergeboorte geenzins in onmondige Kinderen, maar in Volwassenen, en die met rede bedeeld zyn / die eerstelyk het Woord Gods hooren / aanneemen / en gelooven / en daar na op de Belydenisse des Geloofs den Doop ontfangen moeten. In alle welke dingen Jesus Christus hun een voorbeeld gegeeven heeft.

De zoodanigen zyn (h) dan verre buiten het spoor gedwaald / die op den Inwendigen Doop alleen aandringen / en den Uitwendigen verwerpen; gelyk ook die geenen / welke dat uitterlyke Teken genoegzaam oordeelen / en inmiddels deszelfs waare / en innerlyke beteekenis verzuimen. Hierom vermaant hy zyne Leezers ernstiglyk / dat zy zich wachten zullen van de verleidende menschen / die allen uitwendigen Dienst, en Inzettingen Gods verachten / ja voor beuzelin-

De Inwendige, en Uitwendige Doop, en Vernieuwing moeten gepaard gaan.

(g) *Joan.* 3. *vs.* 3, 5. (h) *Fol.* 218, *enz.*

lingen / en nutteloze dingen handelen; en hy beantwoord geleerdelyk de tegenwerpingen der geenen / die uit deeze plaats van Paulus; (i) In Christus Jesus heeft noch Besnydenis eenige kracht, noch Voorhuid, maar een nieuw Schepzel: de Instellinge van den Doop, of van eenige andere Goddelyke Kerk-plegtigheid trachten te ontzenuwen / en weg te neemen; terwyl zy ondertusschen de overleveringen, geboden, en inzettingen der Menschen, door welke God te vergeefsch geëerd word (k), met alle hunne vermogens voorstaan.

Dat zy, schoon in eenvoudigheid Godvrugtig zoekende te leeven, echter door *Gods Genade* in *Christus* hoopten Zalig te worden.

Verders (l) klaagt hy zeer natuurlyk over de menigvuldige lasteringen / en vervolgingen / welke hy / en de zynen om de eenvoudige / en heilige Leere, die zy uit Gods Woord aangenomen / en beleeden hadden / van de booze / en kwaadwillige menschen moesten ondergaan; dat zy wel alle hunne vlyt daar toe aanwendden / om door Gods Genade een deugdzaam / en Godvruchtig leeven by hun Geloove te voegen / doch dat zy niet te min van zich zelven erkenden / en beleeden te zyn onnutte Dienstknechten, zondige menschen / en dat zy diensvolgens in geene andere zaaken hunne Zaligheid zochten / dan in de waarachtige / en eenige Genade Gods, en in de Verdiensten

(i) *Gal.* 6. *vs.* 15. (k) *Matth.* 15. *vs.* 8, 9.
(l) *Pag.* 181, *enz.* of *Fol.* 221, *enz.*

sten van Christus; want dat zy met Petrus geloofden, door de Genade onzes Heeren Jezus Christus zalig te worden, om welke reden zy volkomentlyk hoopten op deeze Genade, door Christus verworven / en toegebragt (m).

Ten laatsten besluit (n) / en betoogt hy op eene genoegzaam geleerde wyze / dat Jesus Christus, Gods Eeniggebooren Zoon, het alleruitmuntendste / en volmaakste Voorbeeld der waare Wedergeboorte van alle Christenen is / 't geen alle Wedergebóorenen zich altoos voor oogen moeten stellen / en / zoo veel hun mogelyk is / door Gods Genade met alle naarstigheid trachten na te volgen.

Dat Christus het volmaakte Voorbeeld der waare Wedergeboorte is.

X. Het Tiende Tractaat heet: (o) De Geestelyke RESTITUTION; dat is, hoe dat al, wat van den beginne geschied is, in Christus Jesus geestelyk vervuld, wederherhaald, en wedergebragt is, een Christelyk, en Schriftelyk bedenken, tot éenen dienst van alle Liefhebbers der Waarheid, uit de Heilige Schriftuure aangetekend.

X. De Geestelyke RESTITUTION, of Wederoprechting in Christus Jesus,

Deeze is eene van die Verhandelingen, door welke onze Schryver zich aangekant heeft tegen die dweepzieke Gezinte der Oproerige Munstersche Wederdooperen, en in welke hy hunne Wanbedryven, en Leerstucken ten aanzien van

Is geschreeven tegen de Munsterschen als uit de Woorden blykt.

(m Luc. 17. vs. 10. Hand. 15. vs. 11. 1. Petr. 1. vs. 13. (n) Fol. 224, enz. (o) Fol. 229, enz.

van een Aardsch Koningryk wacker te keer gaat / als uit zijne Voorreden duidelyk te zien is; want in dezelve zegt hy: (p) „ Aangezien dat de Heilige Goddelyke „ Schrift veel vermeld / of getuigt van „ de Restitutie, of Wederhaalinge aller „ dingen / die van den beginne der weereld geschied zijn / in Christus Jesus, gelyk Petrus zegt (q); —— en dat daar „ uit veele dwalingen gekomen zijn / zoo „ dat een tegelyk deeze Restitutie na zyn „ goeddunken vreemdelyk bedied / en „ vleeschelyk verstaan heeft / en veele „ noch doen / daarom heb ik voor my „ genomen / door de Genade Gods, kortelyk te verhaalen / al wat van den „ beginne geschied is / hoe dat alles in „ Christus, en in zijn Ryk Geestelyk is „ wedergebragt; op dat de Eenvoudigen „ daar door een weinig onderweezen mogen worden / en zich niet laaten bedriegen van de valsche Propheeten, die „ hunne leugenachtige Leeringe met dat „ oude Weezen der Letter, als Schaduwen, en Figuuren, verciеren / en verbloemen. Want al / wat zy met den „ Nieuwen Testamente niet kunnen beschermen / dat willen zy met dat Oude Testament, en met de Letter der „ Propheeten bewyzen; en daar af zijn „ veele Secten gekomen; daar uit is „ menigerhande valsche Godsdienst gesticht;

(p) *Fol.* 230. (q) *Hand.* 3. *vs.* 21.

„ sticht; ja uit die Fonteine zijn (*) voor- *Principalye.
„ naamentlijk gebloeid de Afgodische
„ † Plegtigheden, en Gepraal der Anti- †Ceremonien.
„ christische Kerken, en de beklaagelij-
„ ke misgrijpingen van de oproerige (r)
„ Secten, dewelke in onze tijden / onder
„ den schijn van dat Heilig Euangelium,
„ des Geloofs, en des Christelyken (*) *Religie.
„ Godsdiensts, veele schaaden gedaan /
„ en veele ergernissen opgerecht heb-
„ ben.

(De meeste Schryvers (op dat ik dit in 't voorbygaan zegge (s)) hebben dier-halven misgetast / wanneer zy dit ver-keerde gevoelen vasthouden / en alom verbreiden / dat de waare Mennoniten uit die oproerige, en buitensporige We-derdoopers hunnen oorsprong zouden ge-nomen hebben.)

Hier uit blykt ook, dat de Mennoniten niet uit de Munstersche zyn.

Zeker! onze Eerw. Man / en geleer-de Schryver bewyst zulks hier op het allerduidelykste; want zijn toeleg is / om in dit Werkje te doen zien / wat de Hei-lige Schriftuur door die Wederoprechtin-ge in Chistus verstaat / naamentlyk niet, iets vleeschelyks, en Weerreldsch, maar iets Geestelyks, en Hemelsch, volgens dit Woord van onzen Zaligmaaker: (t) Myn Koningryk is niet van deeze weer-reld;

Het oogmerk des Schryvers in dit Werkje.

(r) *Munstersche* naamentlyk.

(s) Dewyl hier over reeds voorheenen zoo in dit, als in het *I Deel* deezer *Geschiedenisse* omstandig gesproken is, en ook noch navolgens gewag van gemaakt zal worden.

(t) *Joan.* 18. *vs.* 36. *Luc,* 17. *vs.* 21.

reld; Noch men zal niet zeggen: Ziet hier! of Ziet daar! want ziet! het Koningryk Gods is binnen u lieden. Weshalven alle deeze dingen in/ en niet buiten Christus gezocht moeten worden. (u)

1. De *Schepping des Hemels*, en der *Aarde* in *Christus* hersteld.

Eerstelyk dan betoogt hy/ dat (v) de Schepping des Hemels, en der Aarde in Christus wedergebragt/ en hersteld is/ naamentlyk terwyl de Geloovigen en zyn/ als een Nieuwe Hemel, in welken God woont; en hunne harten zyn/ als eene Nieuwe Aarde, in welke het Zaad des Goddelyken Woords gezaaid word/ en dat door de krachtige besproeiinge des Heiligen Geests vruchten der Gerechtigheid voortbrengt.

Wat de *Hemelsche Lichten* hier in eenen *Geestelyken zin* beduiden.

In deezen Nieuwen (w) Hemel zyn ook eene Nieuwe Maane, en Nieuwe Hemelsche Lichten, te weeten (x) het Prophetische Woord, dat zeer vast is, als een Licht schynende in de duistere plaatze onzes harten; en hier in vertoonen zich de Apostolen, Propheeten, Euangelisten, Herders en Leeraars, als Nieuwe Sterren der Gerechtigheid, die aan anderen den Weg der Zaligheid aanwyzen/ en op denzelven voorlichten. Hierom word de Kerk in het Boek der Openbaaringe (y) beschreeven/ als eene Vrouwe, bekleed met de Zonne, onder wel-

ker

(u) *Fol.* 231. *a.* (v) *Fol.* 231, *b.* 232. *a.*
(w) *Fol.* 232. *a. b.* (x) 2. *Petr.* 1. *vs.* 19.
(y) *Openb.* 12. *vs.* 1-6.

haar voeten de Maane was, en op haar hoofd eene Kroone van twaalf Sterren.

Ten anderen leert hy (z), dat ook in Christus de Schepping des menschen hersteld is; want, nademaal Adam het Beeld, en de Gelykenisse Gods door de Zonde verlooren had, zoo moest de mensch gewisselyk vernieuwd, en door Jesus Christus herbooren worden, naamentlyk door zyn Woord, en Geest; als Paulus leeraart (a). *Ook de Schepping des Menschen.*

Ten Derden (b) betoogt hy, dat insgelyks door Jesus Christus de Echt volgens deszelfs eerste Instellinge vernieuwd is; zoo dat ieder Man zyne eigene Vrouwe, en elke Vrouw haaren eigen, en eenigen Man heeft, welken, gelyk zy beiden van God in den Paradyse geschapen, en te zaamen gevoegd waren, het nu ook zoo geenzins vrystaat, buiten de Kerke Gods, en buiten die geenen, die van God wedergebooren zyn, een Huwelyk aantegaan met godlooze, onwedergeboorene, ongeloovige, en vleeschelyke menschen; maar alleenelyk met zodaanigen, die waarlyk van God vernieuwd, en wedergebooren zyn; en dit heet hy Paulus te trouwen in den Heere (c). 3. Als mede het *Huwelyk*, of de *Echt.*

Ja dit Huwelyk van Adam (d) met Eva *Het Huwelyk van Adam en Eva* schet-

(z) *Fol.* 232, *b.* 233. (a) *Eph.* 4: *vs.* 22-24.
(b) *Fol.* 233, *b.* 234. (c) 1. *Cor.* 7: *vs.* 39.
(d) *Fol.* 234, *a*, *b.* 235. *a.*

Eva is ook geestelyker wyze in Christus vernieuwd; want Deeze is de Tweede, en Nieuwe Adam, wiens Bruid is de Gemeente, die uit zyne Zyde voortgebragt / ja / gelyk Paulus (e) zegt / van zynen Vleesche, en van zyne Beenen geboren is. Uit dit Huwelyk is eene Nieuwe Weerreld herboren geboren / een Nieuw Geslacht, nieuwe wedergeboorene Kinderen Gods uit zynen onvergangelyken Zaade, dat is / zyn Woord, 't welk blyft in eeuwigheid. Want Hy heeft hen wedergebaard door het Woord der Waarheid, op dat zy zouden zyn [als] eerstelingen zyner schepzelen (f). Doch gelyk onder de Kinderen van den Eersten Adam de booze Kain den rechtvaardigen Abel vermoord heeft / enz. Zo ging het ook met de Kinderen van den Tweeden Adam (g).

...de af het Geestelyke van Christus met zyne Gemeente.

Op gelyke wyze gaat onze Schryver voort (h) in de vergelykinge van Noach, en de Arke met Christus, en de waare Christenen; ja hier toe brengt hy mede de Handelingen, en Verbonden van Abraham, Isaäk, en Jacob, ja van het gansche Israëlitische Volk. De Geestelyke Abraham is God, de Hemelsche Vader, met zyne Twee Huisvrouwen, het Oude, en Nieuwe Testament. De Dienstmaagd Agar is de Joodsche Kerke

De Gevallen van Noach, Abraham, Isaak, Jacob, enz. worden mede geestelyk overgebragt.

(e) Eph. 4: vs. 30. (f) 1. Petr. 1. vs. 23, 25. Jac. 1: vs. 18. (g) Zie Openb. 21 vs. 20. 17: vs. 1. 1. Joan. 5: vs. 19. 2. Thess. 3: vs. 3. (h) Fol. 235, a. 236.

Kerke met derzelver Schaduw-Plegtigheden. Isaäk, die Zoon der vrye, is Jesus Christus, verre boven den loop der Natuure geboozen / de Eerstgeboozene onder alle zyne Broeders, die van de Vrye Sara, van het Hemelsche Jerusalem voortgebragt / en in dien Isaäk voor dat Zaad der belofte gerekend zyn.

Verder (i) geeft ons die Eerw. Man in der daad geleerde / en schrander uitgedachte Vergelykingen aan de hand van Sodoma, de Engelen, en Loth (k); van Isaäks Offerhande (l); van Isaäk, en Rebecca (m); van Isaäks Waterputten (n); van Jacob, deszelfs Droomen, en Gezichten, van welke dingen hy ook wydloopig gesprooken heeft in zyn Boekje van de Hutte van Moses. Van den Ladder Jacobs; van deszelfs Twaalf Zoonen, van Joseph, en zyne Verkoopinge door zyne Broeders. Van Ægypten. Van het Pascha. Van het Manna. Van de Wolk- en Vuur-Kolomme, die Israël voorlichtten. Van de bittere Wateren te Mara. Van de Woestyne. Van het gulden Kalf. Van de Hoererye der Israëliten met de Moabitische Vrouwen. Van de Balaämiters. Van Dathan met zynen Aanhang. Van Josua, en Caleb. Van Moses, en den Taber-

Verscheidene andere *Voorbeelden*, en *Vergelykingen* worden van deezen *Schryver* geleerdelyk voorgesteld.

(i) *Pag.* 194 -- 212. of *Fol.* 236, *b.* —— 258.
(k) *Gen.* 19: *vs.* 1, *enz.* (l) *Gen.* 22: *vs.* 10, *enz.*
(m) *Gen.* 24: *vs.* 3, *enz.* (n) *Gen.* 26: *vs.* 17, *enz.*

Tabernakel. Van het beloofde Land. Van de Rechters in Israël. Van Simson, en de Nazireers. Van David, deszelfs Koningryk, en Tempel. Van de Feesten der Jooden. Van de Hoogepriesters, en mindere Pristers. Van Christus Bruid in het Hoogelied Salomons. Van de Verwoestinge Jerusalems. Van het Gevangelyk wegvoeren der Israëliten. Van de Herbouwinge des Tempels. Van de Vyanden van Juda, en Benjamin, die met Zerubbabel Gods Huis wilden bouwen; en dezen vergelykt onze Schryver met die geenen / die zich valschelyk op den Euangelium beroemen / en als Geveinsden zich gedragen / even als of zy God zochten te dienen / maar in der daad zyn het bedriegelyke / en geenzins waare Bouwers / en Medegezellen van het Geestelyk Israël; waarom ook Godvruchtige Christenen met hun niet willen aanspannen: want niemand is tot dit werk bequaam / dan die van nieuws menschen / en van den Hemelsche Vader door Jesus Christus, en de krachtdadige werkinge des Heiligen Geests wedergeboren is. Ja gelykerwys de Heidensche Volkeren de Israëliten bespotten / zoo beschampen ook de wereld / en de verkeerde Leeraars die arme / en ongeleerde menschen / om dat zy durven ondernemen de herbouwinge van het vervallen Jerusalem, dat is / der Kerke van Christus,

Uit het geval der Vyanden van Zerubbabel, en maakt hy eene vergelykinge op van de Geveinsden, Bespotters, en Vervolgers van de eenvouwdige Verkondigers des Euangeliums.

tus, niet bezinnende het woord van den Apostel, als hy dus schryft: (o) De weerreld heeft God niet gekend in de wysheid Gods door de wysheid; want het heeft Gode behaagd, door de dwaasheid der predikinge zalig te maaken, die gelooven; enz. Want het dwaaze Gods is wyzer, dan de menschen; enz. Want gy ziet uwe Roepinge, Broeders! dat [gy] niet veele wyzen [zyt] na den vleesche, niet veele magtigen, niet veele edelen. Maar het dwaaze der weerreld heeft God uitverkooren; op dat Hy de wyzen beschaamen zoude: enz. Ook denken zy niet op dit zeggen van den Zaligmaaker der weerreld: (p) Ik dank u, Vader! Heere des Hemels, en der Aarde! dat Gy deeze dingen voor den wyzen, en verstandigen verborgen hebt, en hebt dezelven den Kinderkens geopenbaard. Ja Vader! want alzoo is geweest het welbehaagen voor U. Maar wanneer deeze Spotters zien / dat de opbouwing der Heilige Gemeente echter wel slaagt / dan gaan zy onderling een verdrag in / en spannen te zaamen aan tegen den Heere, en zyne Kerke; op dat Jerusalem niet hersteld worde: want de woedende Dwingelanden vervolgden hen door hunne bloedige Plackaaten, en Beveelen te vuur / en te zwaard / terwyl de Weerreldwyzen

(o) 1. Cor. 1. vs. 21, 25 -- 28.
(p) Matth. 11: vs. 25, 26.

wyzen door de Wysbegeerte, en aanhitzende Redenvoeringen de Vorsten deezer Aarde opwekkenen / om die Tempelbouwers te doen gebannen / en van kant geholpen worden. Evenwel Gods Volk wapent zich tegen alle deeze Geweldenaryen geenzins met vleeschelyk wapentuig, maar alleenlyk met de Wapenrustinge Gods, en het Borstwapen der Gerechtigheid (q). Dus durven zy met alle naarstigheid onder het opzicht / en gesterkt door de kracht des Almachtigen Gods nochtans de opbouwinge der Stad, des Tempels, en der Gemeente ondernoeid / en krachtdaadig voortzetten; want God is met zyn Volk, en ondersteunt zyne Dienstknechten getrouwelyk met zyne hulpe. Weshalven op die zelve wyze / als de Tweede Tempel, en het herbouwde Jerusalem tot op de eerste Komste van Christus gestaan hebben / ook de Tweede Geestelyke Tempel, en dat Heilige Jerusalem vastelyk zal staande blyven tot op Christus tweede Komste van den Hemel; want het Koningryk van Christus heeft geen einde/ noch zal zulks ooit hebben. Inmiddels hebben alle die geenen / die Godzaliglyk willen leeven in Christus Jesus, niets anders / dan Vervolgingen, te verwachten / en te verdraagen (r).

Uit

(q) *Eph.* 6: vs. 13 — 18. (r) 2. *Tim.* 3. vs. 12. *Hand.* 14: vs. 22.

Uit alle deeze dingen nu (s) besluit onze Schryver, dat 'er geene andere Wederoprechting in Christus te verwachten is / dan die Geestelyke; want Christus is de Alpha, en Omega, het Begin, en het Einde, en de Hemel moet deezen Jesus Christus ontfangen tot de tyden der wederoprechtinge aller dingen, die God gesproken heeft door den mond aller zyner heilige Propheeten van [alle] eeuwe (t). Na deezen regel (zegt die Eerw. en geleerde Man) moet de geheele Wederoprechting, en Herstelling van de Hutte Davids, van Christus Ryk, en zyne Heerlykheid, van de Wraake Gods over Babylon, van de Opbouwinge des Tempels, en der Stad Jerusalem, van welke dingen de Propheeten zoo veel / en zoo heerlyk gesproken hebben, verstaan, en uit de Letter in den Geest veranderd worden.

Besluit van het *Werkje*, dat alle *Wederoprechting* alleen *geestelyk* in *Christus* verstaan moet worden.

Indien gy / Goedgunstige Leezer! deeze zaaken met een bescheiden / en bezaadigd gemoed overweegt / kan 't geenzins twyffelen / of gy zult zoo klaar / als het helder licht op den middag schynt / ontwaar worden / dat deeze Leerwyze oneindig verre verschilt van die der Oproerige Munstersche Wederdooperen, en ander diergelyk ontuig van Dwaalgeesten; en dat dierhalven zoo

Alle deeze dingen verschillen zeer veel van de leerwyze der *Munstersche Oproerlingen*.

(s) *Fol.* 258, *b.* 259. (t) *Openb.* 1: vs. 8, 11. *Hand.* 3: vs. 21.

zoo veele Geleerde Mannen op uitstek zeer misleid zyn/ ja ook uit hoofde van dit misverstand openbaare Lasteringen voortbrengen/ wanneer zy die dweepzieke, en oproerige menschen voor eene/ en dezelve Gezinte houden met de echte Mennoniten, welke nochtans op dien zelven tyd van dat oproer (dat merkwaardig/ en een bewys is/ 't geen alle tegenspraake te boven gaat) de Leerstucken, en Wanbedryven dier Munstersche Wederdooperen met mond/ en pen zoo nadruckelyk verfoeid/ en zich tegen dezelven aangekant hebben.

XI. Van de Gemeente Gods.

XI. Het Elfde Tractaat voert dit (u) Opschrift: Van de Gemeente Gods, hoe die van den beginne geweest is, waar by die bekend, en van alle Secten onderscheiden word, eene korte Bekentenis.

De *aart der waare KerkeGods* word omstandig beschreeven, zynde derzelver *Leeden* de *Heilige Engelen*, en *Geloovige Menschen.*

Onze Schryver (v) maakt in deeze Verhandelinge den aart der Kerke Gods gansch leevendig/ en omstandig af/ en dat wel in dier voegen/ dat zyn gevoelen aangaande de waare Gemeente Gods recht dwaads overgesteld is tegen de snoozelooze inbeeldinge/ en daaden der Oproerige Munstersche Wederdooperen, en diergelyke menschen. Hy is van oordeel/ dat de Kerke Gods in den Hemel haar beginzel heeft genomen/ en dat derzelver Leeden eerstelyk geweest zyn de Heilige Engelen, die voor den Throon Gods staan/

(u) *Fol.* 260, *enz.*. (v) *Fol.* 261, 262.

staan / Hem looven / en dienen. Wyders dat deeze Gemeente in den Paradyze is opgerecht; en dus is de Kerke by hem eene Vergadering der Heiligen, zoo van Engelen in den Hemel, als van Geloovigen op Aarde; want deeze (gelyk Paulus (w) leeraart) zyn gekomen tot den Berg Zion, en de Stad des leevendigen Gods, tot het Hemelsche Jerusalem, en de veele duizenden der Engelen, tot de Algemeene Vergaderinge, enz. Dies leert Paulus, volgens de gedachten van onzen Schryver, met deeze woorden / dat de veele duizenden der Engelen, en de Geesten der volmaakte Rechtvaardigen te gelyk met de Geloovigen op Aarde eene Gemeente uitmaaken / welke God, de Rechter over allen, bestiert / en van welke Gemeente Christus het Hoofd is / terwyl ook de Heilige Geest in dezelve woont.

De Quaade Engelen (x) zyn de Eerste Afvalligen deezer Gemeente in den Hemel geweest / terwyl zy om der Zonden wille uit dezelve gestooten zyn. De Tweede Afval uit deeze Gemeente was die van Adam, en Eva, om welken zy uit het Aardsche Paradys verdreeven / en van Rechtvaardigen tot Onrechtvaardigen geworden / en der Verdoemenisse onderworpen zyn. De eerste Belofte der Wederoprechtinge, en Vernieuwinge des Zon- *De Eerste Afvalligen deezer Gemeente zyn geweest de Quaade Engelen, en daarna de Menschen.*

(w) *Hebr.* 12: vs. 22, 23. (x) *Fol.* 263.

De *Moederbelofte* daarop gedaan.

Zondaars is aan de gevallene Gemeente gedaan Gen. 3: vs. 15. Dat Zaad is Jesus Christus, de Verlosser, en Zaligmaaker der Weerreld, door welken Adam, en Eva opgerecht zyn / en het verlooren Beeld Gods wederom bekomen hebben.

Uit *Adam*, en *Eva* zyn *Abel*, en *Kain*, de *Gemeente Gods*, en des *Duivels* gesprooten.

Uit (y) deeze eerste Ouderen zyn Abel, en Kain gebooren / zynde geene een Rechtvaardige, en een Kind Gods, doch deeze een Godlooze, een Broedermoorder, en een Kind des Duivels. Van dien tyd af zyn 'er tweederleye Volkeren, tweederleye Kinderen, en tweederleye Maatschappyen der Menschen in de weerreld voorgeplant / naamentlyk het Volk Gods, en des Duivels, Kinderen Gods, en des Duivels, eene Gemeente Gods, en eene Vergadering des Satans. Van deeze laatsten moeten de Kinderen Gods veele Vervolgingen, Verdruckingen, ja den Dood zelven lyden / volgens die allereerste Moederbelofte, ook onzen eersten Ouderen in den Paradyze voorgesteld (z).

Dit word vervolgens mede betoogd uit het *Geslacht* van *Seth*, *Noach*, *Sem*, *enz.* *Cham*, *enz.*

Verder (a) gaat onze Schryver voort / dit stuk op die zelve wyze te betoogen in den Godvruchtigen Seth, den rechtvaardigen Noach, en deszelfs Zoonen, Sem, en Japhet met hunne Vyanden, en Tegenstanders; dat is / met de Kinderen der Menschen uit Cham, dien onheiligen Bespotter van zynen Vader, en om deeze misdaad van God vervloekt. Dit

(y) *Fol.* 264. (z) *Gen.* 3: vs. 15.
(a) *Fol.* 264, *b.* 265, 266.

Dit was een nieuw beginzel van de Gemeente des Satans hier op Aarde na den Zondvloed. Uit Sem is Abraham, die groote Vader aller Geloovigen, geboren / uit deezen Isaäk, Jacob, enz. En dus daalt de Schryver af tot op Christus, dat gezegende / en beloofde Zaad, in welken alle volkeren der Aarde gezegend zouden worden / en Abraham heeten de Vader aller Volkeren, ook zelfs der Heidenen.

Immers (b) dusdaanig is de gesteldheid der Kerke geweest van den aanvang der weereld tot op de komste van Christus, door welken Christus alles met zynen Hemelschen Vader wederom verzoend / en hy zelve geworden is het Hoofd der Gemeente, welke zyn Lichaam, en hy de volmaaking deszelfs is / die alles in allen vervult. De opbouwing nu deezer Gemeente van Christus is verricht / en geschied noch steeds door de Verkondiginge des Goddelyken Woords, zoo der Wet, als des Euangeliums. Wat nu de Wet, wat ook het Euangelium toebrengt tot de Wedergeboorte, en het Geloove des menschen / leert [onze Schryver] onderscheidenlyk / en byzonderlyk. Door deeze predikinge / krachtdaadig gewrocht zynde door de verlichtinge des Heiligen Geests / word de mensch uit het gehoor der

Hoedaanig de gesteldheid van *Christus Gemeente* altoos geweest is; en hoe de *Waare Wedergeboorte* gewrocht word.

(b) *Fol.* 266, *b.* -- 271. *a.*

derzelve tot het Geloove gebragt / en tot een nieuw leeven wedergebooren / zonder welke Wedergeboorte niemand het Koningryke Gods zien / noch tot het zelve ingaan kan. Deeze Wedergeboorte is niet iets uitwendigs / maar zy vernieuwt het Verſtand, en den Wille des menſchen; zoo dat die Natuurelyke Menſch, (c) die niet begreep de dingen, die des Geeſtes Gods zyn, noch dezelven konde verſtaan, om dat zy hem dwaasheid waren / nu op eene geeſtelyke wyze dien Eenen / Eeuwigen / en Genadigen God in Chriſtus kent / hem vuurigelyk bemint / hem gehoorzaamt / en op zyne Beloften vaſtelyk zich verlaat. Met een woord / dit is die Geeſtelyke Wedergeboorte, door welke de menſch het verlooren Beeld Gods, na het welke hy geſchapen was tot Kenniſſe, Gerechtigheid, en waare Heiligheid, wederom erlangt; en dus word hy een nieuw Menſche / ontfangt een nieuw harte / eenen nieuwen Wille / nieuwe begeertens der Ziele / ja is hy waarlyk geworden een Kind Gods, en een Erfgenaam des Hemels, die dagelyks in Chriſtus, als zyn Hoofd, opwaſt.

Tot het voltrecken deezer *Wedergeboorte* is van

Tot het voltrecken deezer Wedergeboorte word ook vereiſcht (d) eene waare Kenniſſe van God den Vader, den

Zoo-

(c) 1. *Cor.* 2. *vs.* 14. (d) *Fol.* 271, *a.* — 273, *a.*

Zoone, en den Heiligen Geest, als mede van derzelver bedryven in het groote Werk der Verlossinge. De Vader, Zoon, en Heilige Geest zyn die Eenige, Waarachtige, en Eeuwige God, de Verlosser, en Zaligmaaker, van Welken een oprechte Wedergeboorene kennisse moet hebben met een goed Geweeten, en een ongeveinsd Geloove. Uit zoodaanige Wedergeboorene, en nieuwe Schepzelen heeft Christus Jesus zyne waare Gemeente verzaameld/ aan welke Hy zekere Inzettingen, en Geboden gegeeven heeft/ die zy na behooren onderhouden moeten.

nooden eene rechte Kennisse van den Drie-Eenigen God; terwyl Christus uit deezen zyne Gemeente verzaamelt, aan welke Hy zekere Geboden heeft gegeeven;

1. Het Eerste (e) Gebod, aan de Gemeente gegeeven/ is/ dat zy moet hebben de zuivere/ en onvervalschte Leere des Goddelyken Woords, zoo wel der Wet, als des Euangeliums; en waare Dienaars, die door den Heere, en de Gemeente heiliglyk geroepen zyn/ gelyk de Heilige Schriftuur in de beroepinge der Propheeten, Apostolen, en Opzienderen leeraart (f). Ondertusschen worden de echte Dienaars lichtelyk gekend uit de Zaligmaakende Leere van Christus, een Heilig leeven, de Vruchten hunner Bedieninge/ en de Vervolgingen, die zy om de Christelyke Waarheid, en de Gerechtigheid moeten ondergaan; 't geen hy uit de Voorbeelden des Ouden Testaments, en de beroepinge van Aäron, en

1. Van de oprechtheid der Leere, en der Dienaaren.

zy-

(e) Fol: 273, a – 275, a. (f) 1, Tim: 3.

zyne Zoonen hy geleerdelyk betoogt.

2. Van de *Heilige Verbonds Zegelen.* 2. Het Twede (g) Gebod, van den Heere aan zyne Gemeente gegeeven, is het schriftmaatig gebruik der Verbonds-Zegelen, des Doops naamentlyk, en des Heiligen Avondmaals: want boetvaardige, en wedergeboorene Kinderen Gods moeten den Doop ontfangen, en hun komt ook de nuttiging des Avondmaals toe. Deeze twee uitterlyke Tekenen heeft Jesus Christus ons gegeeven, om de onuitspreekelyke Genade Gods, en zynes Verbonds ons zichtbaarlyk voor oogen te stellen, en ons daar in te bevestigen. Want Christus doopt inwendig door den Doop den boetvaardigen Zondaar, neemt hem in Genade aan, vergeeft hem alle zyne Zonden, wascht hem van dezelve door zyn Bloed, en schenkt hem alle zyne Gerechtigheid, ja vervult hem met zynen Heiligen Geest. In het Heilig Avondmaal bevestigt hy de Waarheid der Goddelyke toezegginge, en de Verlossinge door Jesus Christus; want door dit Avondmaal worden alle boetvaardigen, en geloovigen, die gelooven, en belyden, dat Gods Zoon voor hun gestorven is, en zyn Bloed vergooten heeft, ten vollen vergewist van de volkomene vergeevinge hunner Zonden, de Verlossinge van de Wet, van de eeuwige Gerechtigheid, en Zaligheid, uit loutere

(g) *Fol: 275, a, b.*

te Genade, zonder eenige Verdiensten der Werken, door Jesus Christus.

Beide (h) deeze Tekenen zyn ook aan de Kerke nagelaaten / op dat derzelver Leeden vermaand zouden worden tot eenen heiligen / en Godzaligen wandel / tot afsterbinge des Vleesches / begravinge der Zonden, opstandinge tot een nieuw leeven / dankzegginge voor zoo groote weldaaden / die ons van God gegeeven zyn / tot gedachtenisse des bitteren Lydens, en Doods van Christus, tot vernieuwinge / en bevestiginge der broederlyke liefde/eenigheid/en gemeenschap/ ja ook tot een kenmerk der waare onderscheidinge van den valschen Godsdienst, en de Afgoderye. enz.

Waar toe deeze Verbonds Zegelen aan de Kerke zyn nagelaaten.

3. Het Derde Gebod (i), aan de Kerke gegeeven / is de Voetwassching, door den Heere zynen Discipulen voorgeschreeven (k); en deeze verbeeld onze afwasschinge van de onreinigheid der Zonden door Jesus Christus Bloed, onze Nedrigheid, en hoogachtinge van anderen boven ons.

3. Van de Voetwasschinge.

4. Het Vierde Gebod (l) is de Euangelische Afzondering, zonder welke de Gemeente Gods niet bestaan kan.

4. Van de Afzonderinge, of den Ban.

5. Het Vyfde Gebod (m) is de Broederlyke Liefde, volgens den inhoud van

5. Van de Broederlyke Liefde.

het

(h) *Pag.* 226, *enz.* of *Fol.* 275, *b.* 276.
(i) *Fol:* 276, *b.* 277. (k) *Joan:* 13: *vs.* 3--17.
(l) *Fol:* 277, *b.* -- 279.
(m) *Fol:* 279, *b.* -- 281, *a.*

het woord des Zaligmaakers (n); welke bestaat in het bevorderen/ en zoeken van het zoo wel tydelyk/ en geestelyk/ als eeuwig Welzyn van anderen.

6. Van *Christus Geboden* te onderhouden.

6. Het Zesde (o) Gebod is de Onderhouding van alle de geboden van Christus; want hy eischte van zyne Leerlingen een Godzalig leeven/ eene wandelinge/ die den Euangelium waardig is/ eene vrymoedige bekentenisse der Waarheid voor den Menschen/ eene verloocheninge van zich zelven/ eene getrouwe navolginge zyner voetstappen/ eene vrywillige opneeminge zynes Kruices, enz.

7. Van de *Volstandigheid* in de *Verdruckingen*, en de *Weereloosheid*.

7. Het Zeevende Gebod (p) is de Volstandigheid in de Verkruckingen, en Vervolgingen, en uit deeze dingen begrypt hy niet onverstandig/ dat het der Kerke van Christus niet vrystaat den Oorlog te voeren/ of met het Uitwendige Zwaard te heerschen over de geweetens van anderen/ en de Ongeloovigen met het geweld van Wapenen te dwingen tot het Geloove. Hier geld niets/ dan het Woord Gods; al/ wat daar boven geschied/ is stryding met het Euangelium, en den waaren Christelyken Godsdienst. Het Geweeten is alleen Gode onderworpen/ en niet den Menschen/ noch den Wapenen.

Van

(n) *Joann* 13. *vs.* 34, 35. en 15. *vs.* 12.
(o) *Pag.* 231, *enz.* of *Fol.* 281., *b.* 282..
(p) *Pag.* 233, *enz.* of *Fol.* 282, *b.* -- 289, *a.*

Van Pag. (q) 235. tot aan het einde deezer Verhandelinge vertoont hy ons de waare Kerke van Christus uit derzelver Eernaamen. Zy word genaamd de Heilige Stad, en derzelver Inwoonders zijn Medeburgers der Heiligen, en Huisgenooten Gods; het nieuw Jeruzalem, nederdaalende van God uit den Hemel; de toebereide, en vercierde Bruid van Christus; de groote Stad, hebbende de Heerlykheid Gods; (r) enz. Alle welke zaaken van hem zoo deftig, en in eenen geheim beduidenden zin overgebragt worden, dat zy eene aandachtige naaleezinge dubbeld waardig zijn. Zalig zyn zy, die Zyne geboden doen; op dat hunne magt zy aan den Boom des Leevens, en zy door de Poorten moogen ingaan in de Heilige Stad. Maar buiten zullen zyn de Honden, en de Toovenaars, en de Hoereerders, en de Doodslagers, en de Afgodendienaars, en een iegelyk, die de leugen lief heeft, en doet. (s) *Het Besluit van dit Werkje vertoont ons de waare Kerke van Christus uit derzelver Eernaamen.*

XII. Eindelyk volgen (t) Drie Brieven, *XII. Volgen Drie Brieven.*

(q) Dat is, volgens den *Druk*, dien de Heer *SCHYN* gebruikt heeft; of anders *Fol.* 285, *a.* -- 291.

(r) *Eph.* 2. *vs.* 19. *Openb.* 21. *vs.* 2, 10, 11.

(s) *Openb.* 22. *vs.* 14, 15.

(t) In den *Druk* van 1578. *Fol.* 300, *enz.* Doch in alle de andere *Drucken*, die ik bezit, en voorheenen genoemd zyn, beginnen deeze *Brieven* met eene nieuwe *Folie.* Woordelyk luid het algemeene *Hoofd* deezer *drie Brieven* by *DIRK PHILIPSZ* aldus: *Drie grondige Vermaaningen, of Zendbrieven, geschreeven uit Broederlyke Liefde aan de Gemeente Gods, tot ver-*

aan de Gemeente tot haare Versterkinge, en Troost, geschreeven.

ven, aan de Gemeente, den Broederen, en Zusteren in Christus, op eene by uitsteek het gemoed ontroerende wyze geschreeven, in welken hy, uit eene broederlyke, en vuurige liefde, om hunne eeuwige Zaligheid in Christus te doen bevorderd worden, met veele, en zeer krachtige drangredenen, als mede met niet minder overtuiginge der waarheid, hen vermaant tot standvastigheid in het omhelzen der waarheid met een volvaardig gemoed, tot een waarachtig en ongeveinsd Geloove, en tot een onbesprooken, en heilig leeven tot den dood toe; hen opwekkende, en betuigende, dat zy, vermits de tyden vol waren van allerleye gevaaren, en vervolgingen, alle verdrukkingen, en geweldenaaryen der wreede menschen toch met een wakker, en volstandig gemoed mogten ondergaan; terwyl hy hen wonderbaarlyk uit zeer klaare getuigenissen der Heilige Schriftuur met de hoope des eeuwigen Leevens opbeurt: (u) Zalig zyt gy, als u [de menschen] smaaden, en vervolgen, en liegende alle quaad tegen u spreeken, om mynent wille. Verblydt, en verheugt [u]; want uw loon [is] groot

verSterkinge, en troost haares gemoeds; op dat zy volhardig in de vrywillige bekende aangenomene Waarheid, in een waarachtig Geloove, en vast Betrouwen, met eene vroome onbestraffelyke Godzalige Wandelinge, zonder aanstoot tot aan het einde mogen wandelen.

(u) *Math.* 5. *vs.* 11, 12.

groot in de Hemelen; want alzoo hebben zy vervolgd de Propheeten, die voor u [geweest zyn]. (v)

VII.

(v) Na deeze *Drie Brieven*, of *Vermaaningen* volgt noch in den *Druk* van 1627. (als de Heer SCHYN *pag.* 327 ook reeds met een kort woord gemeld heeft) *eene* VERANDWOORDING, *en* REFUTATION (*Wederlegging*) *op twee Zendbrieven van* Sebastianus Franck, *kortelyk uit die Heilige Schrift vervat.* Te weeten deeze *Sebastianus Franck van Word*, (die in de dagen van *Dirk Philipsz* geleefd heeft, en een zeer groot Voorstander der *Geestdryverye*, en ingebeelde *Dweeperyen* geweest is, gelyk uit verscheidene *Werken*, door hem nagelaaten, bondig blykt) had onder anderen *Twee Brieven* uitgegeeven, in welken hy trachte te bewyzen, dat *de eerste Apostolische Kerke ten eenemaale vervallen was, dat de Antichrist alles verdorven had, en dat dierhalven nu alle Ordeningen, en Sacramenten des Heeren ophielden, en niets te achten waren; ja dat de Doop, en het Nachtmaal des Heeren niet meer, dan Poppenwerk, en Kinderspel zyn, met welken nu lang genoeg gespeeld was.* Ook wilde hy, *dat men Heidenen, Jooden, Turken, en alle die geenen, welke geene Historie, noch Schrift van den Heere Jesus Christus weeten, voor Broeders erkennen zoude. enz.* Tegen dit dwaaze, onschriftmaatige, en genoegzaam Godslasterlyke gevoelen kantte zich *Dirk Philipsz* met kracht aan in deeze *Verandwoordinge*, en toonde met bondige redenen, uit *Gods Woord* ontleend, hoe verre *Sebastianus Franck* van het rechte spoor der Waarheid was afgedwaald, eenen iegelyken met ernst waarschouwende voor zyne verleidelyke, en zieleverderffelyke Leeringen. Dus blykt hier uit mede, hoe verre *Dirk Philipsz* zoo wel, als *Menno Simons*, af geweest is van *Geestdryverye*, en diergelyke toomelooze buitenspoorigheden; als ook, dat *Sebastianus Franck van Word* geenzins tot de *Mennoniten*, of *Doopsgezinden* behoord heeft.

Behalven nu de dus verren gemelde *Werkjes* van *Dirk Philipsz* bezit ik noch eenigen zyner *Schriften*, welke in geenen der my bekende *Drucken* van zyn *Enchiridion*, of *Handboekje* gevonden worden.

VII. HOOFDSTUK.

Van de PROTOCOLLEN.

Wat, hoe veele, en van hoedaanigen aart de de PROTOCOLLEN zyn.

PROTOCOL is een Boek, in het welke begreepen zyn alle de Zaamenspraaken, die tusschen Bedienaars des

1. *Een Zendbrief, uit reine broederlyke Liefde, aan de vier Steeden geschreeven, om de twistigen tot den Christelyken Vreede, en Godzalig Leeven te vermaanen.*

2. *Een kort, doch grondig verhaal van den twistigen handel, en het onschriftmaatig Oordeel, dat in Vriesland over zommigen, die men de Vlamingen noemt, gegeeven is; enz.*

3. *Een Appendix aan* [dit] *Boekje van den twistigen handel in Vriesland, enz. met eene Apologia, of Verandwoordinge, enz.* Deeze drie *Stukjes* zyn geschreeven door *Dirk Philipsz* in den *Jaare* 1566. en gedrukt 1567. *in* 8. ter gelegendheid, en tot beslissinge van zekere ongenoogens, welke omtrent dien tyd in *Vriesland* door zommige uit *Vlaanderen* derwaarts gekomene *Mennoniten* waren veroorzaakt wegens zeker *Verdrag, het Verbond der Vier-Steeden* genaamd, 't welk by de *Mennonitische Gemeentens* in *Vriesland* vastgesteld was, hebbende ten onderwerp *het bezorgen van behoorelyk onderhoud voor behoeftige Ledemaaten, die van buiten inkwamen, het aanstellen der Leeraaren, en Diakenen, het myden der Afgezonderden*, en eenige andere stucken. Hier tegen stelden zich de *Vlaamsche Mennoniten*, oordeelende, dat dit *Verbond* strekte tot nadeel van de *Christelyke Vryheid*, en dit viel den *Vrieschen* zeer smertelyk, die zich tot noch toe daarby tot opbouw hunner *Gemeentens* zeer wel bevonden hadden. Men zie hier over breeder by den Eerw: *M. SCHAGEN, De Kerk der Nederlandsche Doopsgezinden in derzelver Reformatie vertoond; enz. pag.* 62, *enz.*

4. In

des Goddelyken Woords / zoo van den Hervormden Godsdienst, als van de Mennoniten, op verscheidene plaatzen/ en

4. Is 'er noch een Tractaat van *Dirk Philipsz*, handelende *Van den Echt der Christenen, hoe die van God bevolen [is,] en van de Geloovigen na de Schrift moet gebonden, en gebruikt werden; geschreeven, en voleind den 7 Maart*, 1568. en buiten twyffel ook in, of omtrent dat zelve *jaar* gedrukt; hoewel ik tot noch toe geenen ouder *Druk* deezer *Verhandelinge* gezien heb, dan van den *jaare* 1634. te *Haarlem*, by *Hans Passchiersz van Wesbusch*, *in* 8. en dien ik bezit, is van 1644. te *Amsteldam*, by *Pieter Cornelissen V. S.* insgelyks *in* 8. zynde hier achter noch gevoegd een *Appendix* over dezelve stoffe, door P. C. H.

Ik kan niet nalaaten hier noch by te voegen het loffelyk getuigenis, dat de schrandere, en oneenzydige *Roomschgezinde Schryver*, GEORGIUS CASSANDER, van deezen onzen braaven DIRK PHILIPSZ geeft, zeggende: DIRK PHILIPSZ, *Obbes Broeder, heeft Mennos Zaak na zynen dood opgenomen, dien hy niet wykt in yver, gelyk is in welspreekendheid voor 't volk, maar in geleerdheid, en kennisse van weetenschappen te boven gaat, 't geen ettelyke Boekjes, by hem de voorleedene jaaren uitgegeeven, betuigen.* Vide *G: Cassand: in Præfat: Libr: de Baptism: Parvuler: ad Duc: Jul: Cliv: in oper: pag:* 671, 672.

Onze *Dirk Philipsz*, die geboren is 1504. en gestorven 1570. te *Embden*; hoewel 'er zyn, die zyn sterf-jaar stellen geweest te zyn 1568. (echter schynt het eerste wel het waarschynelykste te zyn, waarom wy dat ook achter zynen naam in de *Verzamelinge der Afbeeldzels* gesteld hebben) heeft, behalven den beruchten, en meergemelden OBBE, die een *afvallige* geworden, en gestorven is 1578. noch eenen *Broeder* gehad, genaamd LUCAS PHILIPSZ, welke een zeer yverig, en getrouw Leeraar geweest is onder de *Mennoniten*, die men *Oude Vlamingen* noemt, te *Haarlem*, zoo my van geloofwaardige Getuigen bericht is; doch ik heb tot noch toe niet kunnen ontdekken, dat van deezen eenige *Schriften* zyn nagebleeven, ten minsten niet gedrukt.

en tyden gehouden zyn. Drie zoodaanige Boeken, van een genoegzaam groot beslag / en in 4to. (w) gedrukt / zyn 'er voor handen. Het Eerste word genaamd het Protocol van Franckenthal, het Ander dat van Embden, en het Derde van Leeuwarden. Veele dingen vind men in deeze Boeken, die wederzydsch hereudentwist zyn / welke genoegzaam louteke woordenstryden / hairkloveryen / dubbelzinnigheden / uitvlugten / verdrongene gevolgtrekkingen / ydele beroemingen op overwinninge / enz. zijn / welke den Leezer tot geen gering verdriet strekken; dies zal de bescheiden / en waarheidlievende Leezer ten deezen aanzien van ons niets anders te verwachten hebben / dan alleen eene waarachtige / en echte Belydenisse dier Leerstucken, die in deeze Geschilschriften met de eigene bewoordingen der Mennoniten zelven zyn voorgesteld; op dat hier uit opentlyk blyken mag / wat in die tyden, by hun al / of niet geloofd / en geleerd is.

Het Eerste Protocol is dat van Franckenthal, en bevat in zich 13 Hoofdleeden.

I. Het Eerste Protocol, of Gesprek is gehouden in den Keurvorstelyken Pfaltz (x), op het bevel / en in tegenwoordigheid

(w) Het *Protocol van Franckenthal* is eigentlyk in 8vo. gedrukt, maar op zulk *groot Papier*, dat het byna *in klein 4to.* gelykt te zyn. Dit *Protocol* bezit ik mede in 't *Hoogduitsch*, gedrukt 1573. in 8vo. in *de Keurvorstelyke Stad Heidelberg*, door *Joannes Meier*; en schynt de *Tweede Druk* te zyn.

(x) Te *Franckenthal*.

heid van den Doorluchtigsten Pfaltz Graave, en Keurvorst [FREDERIK], in den jaare 1571. (y) van den Eersten (z) Mai tot den Negentienden Juny. De Hoofdzaakelyke Geloofsstucken, over welken toen geschil was / zyn Dertien; te weeten / 1. Van de Heilige Schriftuur. 2. Van God. 3. Van Christus. 4. Van de Erfzonde. 5. Van de Kerke. 6. Van de Rechtvaardigmaakinge. 7. Van de Opstandinge des Vleesches. 8. Van den Echt. 9. Van de Gemeenschap der Goederen. 10. Van de Overigheid. 11. Van den Eed. 12. Van den Doop. 13. Van het Heilig Avondmaal.

I. ARTIKEL.

Van de Heilige Schriftuur.

De inhoud van het Eerste Artikel luid aldus: (a) Of de Schrift des Ouden Testaments den Christenen zoo veel geld, als de Schrift des Nieuwen? dat is; of *Eerste Voorstel.*

(y) En in dat zelve *jaar* is dit *Gesprek*, in het *Nederduitsch* overgezet, door den *Druk* gemeen gemaakt.

(z) Dit is buiten alle tegenspraake een *Schryf-*, of *Drukfeil*, nadien in het *Protocol* zelven wel uitdruckelyk staat: *Den* 28 *May begonnen*, *en den* 19 *Juny deezes* 1571. *jaars voleindigd.*

(a) Zie *Protocol van Franckenthal gedrukt* 1571. *pag.* 7, *enz.* *NB.* wy hebben by het vertaalen der plaatzen uit de *Protocollen* de daar in spreekende *Persoonen* zelven woordelyk gevolgd, waar door onze Vertaaling eenigzins van den *Latynschen Text* schynt te verschillen.

zyne Zoonen by geleerdelyk betoogt.

2. Van de Heilige Verbonds Zegelen.

2. Het Tweede (g) Gebod, van den Heere aan zyne Gemeente gegeeven, is het schriftmaatig gebruik der Verbonds-Zegelen, des Doops naamentlyk, en des Heiligen Avondmaals: want boetvaardige, en wedergeboorene Kinderen Gods moeten den Doop ontfangen, en hun komt ook de nuttiging des Avondmaals toe. Deeze twee uitterlyke Tekenen heeft Jesus Christus ons gegeeven, om de onuitspreekelyke Genade Gods, en zynes Verbonds ons zichtbaarlyk voor oogen te stellen, en ons daar in te bevestigen. Want Christus doopt inwendig door den Doop den boetvaardigen Zondaar, neemt hem in Genade aan, vergeeft hem alle zyne Zonden, wascht hem van dezelve door zyn Bloed, en schenkt hem alle zyne Gerechtigheid, ja vervult hem met zynen Heiligen Geest. In het Heilig Avondmaal bevestigt hy de Waarheid der Goddelyke toezegginge, en de Verlossinge door Jesus Christus; want door dit Avondmaal worden alle boetvaardigen, en geloovigen, die gelooven, en belyden, dat Gods Zoon voor hun gestorven is, en zyn Bloed vergooten heeft, ten vollen verzekert van de volkomene vergeevinge hunner Zonden, de Verlossinge van de Wet, van de eeuwige Gerechtigheid, en Zaligheid, uit loutere

(g) *Fol: 275, a, b.*

te Genade, zonder eenige Verdiensten der Werken, door Jesus Christus.

Beide (h) deeze Tekenen zyn ook aan de Kerke nagelaaten / op dat derzelver Leeden vermaand zouden worden tot eenen heiligen / en Godzaligen wandel / tot afstervinge des Vleesches / begraavinge der Zonden, opstandinge tot een nieuw leeven / dankzegginge voor zoo groote weldaaden / die ons van God gegeeven zyn / tot gedachtenisse des bitteren Lydens, en Doods van Christus, tot vernieuwinge / en bevestiginge der broederlyke liefde/eenigheid/en gemeenschap/ ja ook tot een kenmerk der waare onderscheidinge van den valschen Godsdienst, en de Afgoderye. enz.

Waar toe deeze *Verbonds Zegelen* aan de *Kerke* zyn nagelaaten.

3. Het Derde Gebod (i), aan de Kerke gegeeven / is de Voetwassching, door den Heere zynen Discipulen voorgeschreeven (k); en deeze verbeeld onze afwassching van de onreinigheid der Zonden door Jesus Christus Bloed, onze Nedrigheid, en hoogachtinge van anderen boven ons.

3. Van de *Voetwasschinge.*

4. Het Vierde Gebod (l) is de Euangelische Afzondering, zonder welke de Gemeente Gods niet bestaan kan.

4. Van de *Afzonderinge*, of den *Ban.*

5. Het Vyfde Gebod (m) is de Broederlyke Liefde, volgens den inhoud van het

5. Van de *Broederlyke Liefde.*

(h) *Pag.* 226, *enz.* of *Fol.* 275, *b.* 276.
(i) *Fol:* 276, *b.* 277. (k) *Joan:* 13: *vs.* 3--17.
(l) *Fol:* 277, *b.* -- 279.
(m) *Fol:* 279, *b.* -- 281, *a.*

begreepen niet al te wel / ten minsten zoo als het ons voorkomt / de Verdeelinge der Mosaische Wet in eene Zedelyke, Kerkplegtige, en Burgerlyke; en / vermits deeze Twee laatste byzonderlyk tot de Jooden behoorden / maakten zy zoo groot een onderscheid tusschen het leeven der Christenen, en der Jooden, en waren hy uitstek schroomachtig / om aan dit Eerste Artikel hunne volkomene toestemminge te geeven: want zy hielden Moses, volgens Paulus woord / (h) wel voor eenen getrouwen knecht, en Dienaar in Gods Huis, doch Christus Jesus voor den Zoone Gods zelven / die over zyn eigen Huis gesteld was. [Zy stelden vast /] dat de Wet alleen door Moses gegeeven was (i) / maar zy meenden tevens / dat het Euangelium, 't welk niet / dan Genade, en Waarheid is / ja de vervulling van alle Beloften, door Christus, door Welken God in deeze laatste dagen gesproken heeft, geopenbaard / altoos de Wet te boven ging / en met meer eerbiedigheid (om zoo te spreeken) gehoorzaamd moest worden; nochtans hadden zy met deeze onderscheidinge geenzins voor / iets het allerminste aan het Oude Testament te kort te doen / gelyk zy het tegendeel altoos / en met herhaalde bewoordingen betuigden; weshalven de Menno-niet

(h) *Hebr.* 3. *vs.* 2-6.
(i) *Joann.* 1: *vs.* 17. *Hebr.* 1: *vs.* 1,

niet Hans Buchel (en anderen meermaalen) dus onder anderen spreekt: (k) Wy zeggen, dat wy uit den Ouden Testamente krachtiglyk bewyzen kunnen, dat Jesus Christus zy de waarachtige God, en Heiland; dat Hy ook zy de Zoone des Eeuwigen leevendigen Gods, daar van alle Propheeten getuigd hebben. Dies tasten alle die Godgeleerden niet weinig mis / die de weereld zoeken diets te maaken / dat de Mennoniten de Schriften des Ouden Testaments ten eenemaale verworpen / en gelooven / dat dezelve alleenlyk maar in zich bevatten de Leere der Wet, slechts den Jooden gegeeven / en dat deeze rechtdraads overgesteld is tegen de Leere des Nieuwen Testaments.

II. ARTIKEL.

Van God.

In deezen Artikel word gevraagd; (l) Of de Vader, Zoon, en Heilige Geest dat Eenig Goddelyk Weezen zyn, doch in Drie Persoonen onderscheiden? *Tweede Voorstel.*

Deeze gansche Verhandeling is niet anders / dan enkele Woorden-stryd; want in de zaake zelve / dat is / in de erkentenisse der Heilige Drie-eenheid, komen zy ten vollen overeen; alleenlyk waren deMennoniten ten uittersten bekommerd / om Behelst voor het grootste gedeelte niet, dan *Woorden-stryd*, dewyl de *Mennoni-*

(k) *Pag.* 9. (l) *Pag.* 85. *enz.*

ten in het weezendlyke met de anderen overeenstemmen.

om in zulke eene hooggaande Verborgendheid, het menschelyk vernuft verre te boven streevende, andere woorden te gebruiken, dan de Heilige Geest zelve in de Heilige Schriftuur gebezigd heeft; om welke reden hun de woorden van (m) Zelfstandigheid, en Persoon geenzins behaagden, meenende, dat dezelve, van de Oudvaders uitgedacht zynde, de Verborgendheid der Drie-Eenheid meer verduisterden, dan verklaarden. Hierom hielden zy zich bepaaldelyk aan, en wilden alleenlyk hunne bevattinge dies aangaande uitdrukken door spreekwyzen, van welke de Heilige Geest zich bediend heeft, en niet door menschelyke benaamingen. Dus erkent Rauf (n) Eenen Eenigen, Eeuwigen, Almagtigen God, die zonder beginzel, en einde is; en Jesus Christus, zynen Zoone, ook zonder beginzel, en einde; en den Heiligen Geest, die van den Vader uitgaat, in een Goddelyk Weezen onderling van elkanderen onderscheiden; zoo dat niet de Vader, of de Heilige Geest, maar de Zoon alleen mensch geworden is, zegt Thiebold (o); doch niet in dier voegen onderscheiden, of verdeeld, dat 'er drie Goden zyn, maar alleenlyk een God (p). En wat verder: (q) Christus is Eensweezens met den Vader;

en

(m) *Ὑπόστασις, & Persona.*
(n) *Pag.* 110. (o) *Pag.* 104.
(p) *Pag.* 112, 113. (q) *Pag.* 118.

en wy hebben ze nooit willen scheiden, den Vader, Zoon, en Heiligen Geest.

III. ARTIKEL.

Van Christus.

Derde Voorstel.

Hier word mede gevraagd: (r) Of Christus dat Weezen zynes Vleesches uit de Substantie des vleesches der Maagd Maria, of van ergent elders aangenomen heeft?

Omtrent dit stuk zyn de *Mennoniten* twyffelachtig geweest, en verleegen, om zich omstandig over te verklaaren.

Vermits de gemoederen der Mennoniten in twyffel stonden/ hoe uit de met zonden besmette Maagd Maria Christus zuiver/ en onzondig heeft kunnen gebooren worden/ zoo waren zy uit dien hoofde gansch schroomachtig te zeggen/ dat Hy zyn Vleesch uit de Maagd Maria heeft aangenomen; weshalven hier over veel geredentwist word. Edoch! van deeze stellinge zyn alle Waterlandsche Mennoniten, en mogelyk ten huidigen dage alle anderen (s) verre af/ en omhelzen het algemeene gevoelen der Christenen wegens de Menschwordinge des Zoons. Ten minsten de Mennoniet Rauf erkent (t), dat Jesus de Vrucht des Lichaams van Maria is; en dat Hy een Mensche, en des Menschen Zoone is, gebooren van de Maagd Maria. Maar dat Hy syn Vleesch uit

(r) *Pag.* 125, *enz.* (s) Altans de meesten.
(t) *Pag.* 135, 138, *en* 139.

uit den Hemel, of uit de Lucht ontfangen, en medegebragt heeft, zulks gelooven zy geenzins / noch ook / dat Christus door Maria doorgegaan is, gelyk het Water door eene goot; want dit verwerpen zy ten eenemaale / en hebben zy nergens gezegd (u). Hoe ondertusschen het Woord in Maria Vleesch geworden is, of hoe veel het ook aangenomen heeft, weeten zy niet onderscheidentlyk te bepaalen; maar zy beveelen dit aan Gode; en de Mennoniet Rauf zegt: Wy begeeren by deeze woorden te blyven, naamentlyk dat Hy (Jesus Christus) een Zoon Gods na den Geest zy, en een Zoon Davids na den Vleesche zy; —— Want wy zyn niet gezind, ons in deezen Artikel hoog in te laaten, om diep te onderzoeken, of daar van te spreeken (v). Nochtans gelooven zy alles / wat aangaande Christus in de Twaalf Artikulen des Geloofs gesteld is / en geleerd word; weshalven zy ook niet kunnen goedvinden over de Twee Natuuren in Christus zich breeder te verklaaren / dan in dat zelve Geloofsontwerp begreepen is. Echter gelooven zy / dat Hy niet na zyne Godheid geleeden heeft; verwerpende tevens het gevoelen van Menno Simons wegens Christus Menschwordinge, als hen niet aangaande (w). Indien deeze te rug houden

(u) *Pag.* 127, 133, *en* 150.
(v) *Pag.* 140, 145, 154, *en* 156.
(w) *Pag.* 159-162, *en* 156.

dingen / en uitvlugten in alle rechtmaatigheid gewikt / en gewoogen / en hunne uitdrukkingen aangaande Christus onderling in vergelyk gesteld worden / schynen zy niet alleen in deeze stukken zich zelven tegen te spreeken / maar ook door eene al te groote schroomachtigheid zich zelven in onoplosbaare zwaarigheden in te wikkelen.

IV. ARTIKEL.

Van de Erf-Zonde.

De Vraage is: (x) Of de Kinderen in de Eerf-Zonde ontfangen, en gebooren worden, en dierhalven van Natuure kinderen des Toorns, en des Eeuwigen Doods schuldig zyn? *Vierde Voorstel.*

Wat dat de Gereformeerde Dathenus eene bepaalinge van de Erf-Zonde opgegeven / en dezelve beschreeven had te bestaan in de moedwillige ongehoorzaamheid van Adam, en Eva, door welke niet alleen zy, maar ook alle, die uit hun natuurelyker wyze gebooren zyn, verlooren hebben: 1. Eerstelyk die in de Scheppinge van God hun meedegedeelde Heiligheid, Gerechtigheid, Wysheid, en Onsterffelykheid: en 2. Daarna zyn zy ook in de Natuure alzoo verdorven geworden, dat zy geneigd zyn tot alle quaad, en van der Jeugd *Word eene beschryving gegeeven van den staat des menschen na den Val, en deszelfs Verdorvendheid.*

(x) *Pag.* 177. *enz.*

Jeugd aan onbequaam zyn tot het goede; daarom dat zy ook tydelyke, en eeuwige straffe waardig zyn (y): Zoo antwoord de Mennoniet Rauf op deeze beschryvinge aldus: (z) Wy bekennen dit ook mede, dat zulke eene verdorvendheid des menschen, gelyk daar van gesproken is, door de moedwillige ongehoorzaamheid van Adam, en Eva ingebragt is. En dit herhaalt hy navolgens noch eens; doch op dat men hem wel begreep / bekent hy ook / dat alles / wat door de ongehoorzaamheid van Adam tot de eeuwige Verdoemenisse heerscht, of ingevoerd is, van Christus weggenomen is; waarom ook de Kinderen, wat de schuld der eeuwige Verdoemenisse aangaat / door Christus gehoorzaamheid vrygesproken worden / en hy ontkend volstrektelyk / dat de Erf-Zonde in de jonge Kinderen tot den eeuwigen Dood strekt / of dat zy van Nature noch Kinderen des Toorns, en des eeuwigen Doods schuldig zouden zyn (a). Echter erkent hy de neiginge, of begeerte des Vleesches tot de Zonde, doch welke in de Kinderen om Christus Lyden niet dienen tot eene eeuwige Verdoemenisse; ook dat 'er nu voor den geenen, die in Christus Jesus zyn, geene Verdoemenis is, dan alleen voor den Ouden, die niet na den Geest, maar na den Vleesche wan-

Waarmede de *Mennoniten* betuigen overeen te komen, doch ook vast stellen, dat die *Val* door *Christus* hersteld is.

(y) *Pag.* 178. (z) *Pag.* 178 -- 181.
(a) *Pag.* 182.

wandelen (b). Dierhalven (dus gaat hy voort te spreeken) (c) is onze bekentenis kortelyk van deezen Artikel; dat al het geen, wat door Adam tot de Verdoemenisse ingebragt is, wederom door Christus zy weggenomen, zonder onderscheid der Volkeren. Alzoo dat alle menschen door hunne, en niet door Adams Zonde, verdoemd worden. Verder zegt hy noch eens/ (d) dat zy voorheenen bekend hebben, dat die neiging, of verdorven Natuur (hoe zy 't noemden) door Christus niet zy weggenomen; maar alleen wat hun daar in [tot] Zonde is, of zoo veel de Zonde aangaat, die tot Verdoemenisse diend, dat Christus zulks heeft weggenomen, van welke Hy ook de Kinderen door zyn Lyden geleedigd (ontheft) heeft. Dit trachten zy door deezen ganschen Artikel met plaatzen der Heilige Schriftuur uitvoerig te bewyzen/ byzonder uit Rom. 5: vs. 18. 1. Tim. 4: vs. 10. 1. Joan. 2: vs. 2. Joan. 1: vs. 29. Marc. 10: vs: 15 (e). De Daadelyke Zonden [zeggen zy] komen in ons voort uit de Neiginge, en Begeerelykheid des Vleesches, welke Christus niet weggenomen heeft (f).

V.

(b) *Pag.* 184, 188, enz. (c) *Pag.* 189.
(d) *Pag.* 190. Zie ook *Pag.* 192. 193.
(e) *Pag.* 211, 212, 217, 218, 220, 221.
(f) *Pag.* 223.

V. ARTIKEL.

Van de Kerke.

Vyfde Voorstel.

De Vraage is: (g) Of de Geloovigen in den Ouden Testamente met de Geloovigen in den Nieuwen Testamente eene Gemeente, en Volk zyn?

Dit stuk word zeer langwylig beredentwist, schoon de *Mennoniten* het in den grond der zaaken met de anderen eens zyn.

Deeze vraag, welke iemand, zoo het ons althans toeschynt, zonder leevens gevaar te loopen, zoude kunnen ontgaan (h), schynt hier nochtans voor eene der gewigtigste gehouden te zyn; want over dezelve word geredentwist van Bladz. 248. tot 457. schoon de Menno- niet

(g) *Pag.* 248, *enz.*

(h) Men hebbe hier wel in acht te neemen, dat de Heer SCHYN dit niet zegt in dien zin, als of het onverschillig was, hoe men dit stuk begreep, ook niet, als of hy hier over in twyffel stond, en niet rechtzinnig geweest zoude zyn omtrent het Leerstuk van het *Geloof*, en de *Zaligheid* der *Vaderen des Ouden Testaments*. 's Mans grond is ons te wel bekend geweest, om niet eenen iegelyken met waarheid van het tegendeel te kunnen verzekeren. Maar het komt hier op aan, dat zyn Eerw. heeft willen aanduiden, dat het niet zoo zeer noodig was geweest, omtrent de byzondere omstandigheden van dit stuk zoo langwylig te redentwisten, en alles zoo nauw uit te pluizen; indien men anderszins maar vast houd, en toestaat, dat de *Geloovige Oudvaders* zoo wel, en door geen ander middel, als wy hoopen zalig te worden, insgelyks de *Zaligheid* bekomen hebben, en dus tot dezelve *Geestelyke Gemeente* van *Christus* met de *Geloovigen des Nieuwen Testaments* behooren; gelyk dit ook genoegzaam uit het antwoord der *Mennoniten* in dit *Artikel* blykt, dat zy in het zelve verstand stonden.

niet Rauf met uitdruckelyke woorden gezegd had: (i) Wy bekennen, dat (de Geloovigen des Ouden Testaments) in den Geest, in Christus, een Volk Gods met ons worden, nochtans van tweederleye Regeeringe, zy door de Wet, wy door de Vryheid des Euangeliums; zoo nochtans, dat wy met hun eene Zaligheid verkrygen zullen, en in Hoope op eenen Christus, op eene Zaligheid eene Gemeente, en Volk Gods zyn; naamentlyk wy hebben met hun eenen Messias, geene in de Beloften, maar wy in de Vervullinge. Hierom maakten zy altoos dat onderscheid tusschen de Kerke des Ouden, en des Nieuwen Testaments. 't welke zy poogden te bewyzen uit Hebr. 8: vs. 1, 2. Zeker! indien niet een ydele lust om te reden twisten hunne gemoederen had ingenomen, zoo zoude deeze Belydenis der Mennoniten aan dit stuk genoegzaam hebben kunnen voldoen; ten minsten zoo zy dit geschil gehad hadden met de Leerelingen van den Grooten Coccejus, dan zoude, na ons oordeel, het verschil in deeze gelegendheid niet van zoo veel belang geweest zyn, noch aanleidinge hebben gegeeven, om zoo veele zaaken van eenen gansch anderen aart, en die tot geheel anderen Artikulen behooren, hier onder elkanderen te mengen, die niet, dan met grooten tegenzin, van bescheidene

(i) *Pag.* 248, 249, *en* 251.

ne Leezers kunnen beschouwd worden / en die de Mennoniten in verwarringe gebragt hebben (k). Men slaa maar na de een / en andermaalen herhaalde Bekenteniſſe der Mennoniten, en hunne betuigingen / dat de Oudvaders, en Geloovigen des Ouden Teſtaments in Christus met ons een Volk geworden zyn, maar in tweederleye Regeeringen, of Huishoudingen (l).

VI. ARTIKEL.

Van de Rechtvaardigmaakinge.

Zesde Voorſtel. De Vraag is; (m) Of de volkomene Gehoorzaamheid van Jeſus Chriſtus, door het waarachtige Geloove gevat, of aangenomen, de eenige, en alleen genoegzaame betaaling onzer Zonden, en de Oorzaak onzer eeuwige Zaligheid zy? Of anders; of wy ten deele door het Geloove in Chriſtus uit Genade, en ten deele van weegen des Kruices, en der Goede Werken zalig worden?

Hier in ſtemmen de *Mennoniten* met de *Gereformeerden* over een. Op deeze Vraage geeft de Mennoniet Rauf dit antwoord: (n) Wy bekennen, dat de volkomene Gehoorzaamheid van Jeſus Chriſtus, door een waarachtig, en leevendig Geloove gevat, alleen de oorzaak on-

(k) Zie *pag.* 285, 286.
(l) Zie *pag.* 258, 259, 263, 280, 290-293, 295, 301, *enz.*
(m) *Pag.* 457, *enz.* (n) *Pag.* 458.

onzer eeuwige Zaligheid zy. Maar zoo veel het Kruis, en de Goede Werken belangt, wy bekennen niet, dat ons dezelve iets wat kunnen ter Zaligheid vorderen zonder Christus. —— Wy gelooven niet, dat ons de Goede Werken, Kruis, of iets wat Zalig maaken, maar wy bekennen de Goede Werken voor eene Schuld, Gehoorzaamheid, of Vrucht des Geloofs, hoe men 't noemen wil. En wat verder zegt hy: (o) Wy bekennen ook dat zulke Gehoorzaamheid van Christus eene Rechtvaardigmaaking, of (*) Leedigspreeking onzer Zonden zy, —— ja eene genoegzaame betaaling voor onze Zonden, gelyk Paulus zegt; (p) dat hy ons geworden is Wysheid van Gode, en Rechtvaardigheid, en Heiligmaaking, en Verlossing. Weshalven beiden, zoo wel de Mennoniten, als de Gereformeerden, vervolgens betuigen, (q) dat zy in dit stuk onderling ten vollen overeenkomen.

(*) Vryspreeking.

VII. ARTIKEL.

Van de Opstandinge des vleesches.

1. De Vraag is: (r) Of dat Weezen deezes vleesches ton jongsten dage wederom zal opstaan? Of dat een ander van God geschapen zal worden?

Zevende Voorstel.

(o) Pag. 447, en 451. (p) 1. Cor. 1. vs. 30.
(q) Pag. 461, en 462. (r) Pag. 464, enz.

Zy erkennen ook ten vollen de *Opstandinge des Vleesches.*

Hierop andwoord de Mennoniet Rauf aldus: (s) Wy gelooven ook, dat dit Vleesch weder opstaan zal; maar nochtans dat het veranderd zal worden in eene onsterffelykheid; volgens het zeggen van Paulus (t). 't Geen hy navolgens verhaalt, en nader verklaart; en ook geenzins gelooft, dat de Zielen slaapen zullen in het stof der Aarde (u).

VIII. ARTIKEL.

Van den Echt.

Achtste Voorstel.

De Vraag is: (v) Of de Ban, en het Ongeloof den Echt scheiden?

Hier in komen zy insgelyks over een.

Op deeze Vraage andwoord de Mennoniet Rauf in deezer voegen: (w) Wy gelooven, dat 'er niets is, dat den Echt scheiden mag, zonder, of uitgenomen de Hoererye. Maar indien de Ongeloovige zich om des Geloovigen wille scheiden wilde, gelyk Paulus 1. Cor. 7: vs. 15. zegt; daar spreekt hy: *Zoo laat ik hem scheiden.* Nochtans gelooven wy, dat de oorzaak der scheidinge in eenen Christen niet behoort te zyn. Met deeze bekentenisse is de Gereformeerde Dathenus te vreeden, en [hy betuigt,] dat de Mennoniten hier in ten eenemaale met hem overeendraagen, dat de

(s) *Pag.* 465. (t) 1. *Cor.* 15. *vs.* 54. *Phil.* 3: *vs.* 21.
(u *Pag.* 469, 471, *enz.* 477, 479.
(v) *Pag.* 486-489. (w) *Pag.* 487.

de Ban niemand noodzaakt / zich van de Huwelyks pligten te onttrecken/ noch de Gehuwden van elkanderen te doen gescheiden worden.

IX. ARTIKEL.

Van de Gemeenschap der Goederen.

De Vraag is: (x) Of de Christenen eigen goederen koopen, en bezitten moogen, zonder quetzinge der Christelyke Liefde? *Negende Voorstel.*

Op deeze Vraage andwoord de Mennoniet Rauf dus: (y) Wy bekennen ook, dat de Christenen eigen goederen moogen bezitten, zonder quetzinge der Christelyke Liefde, nochtans zoo verre, dat zy die, der bezittinge halve, niet misbruiken, en dat hun overvloed den gebreken der Armen dienen mag; gelyk Paulus, 2. Cor. 8, en 9. daar van Getuigenisse geeft. Toch zetten wy hier in geenen dwang, maar gelooven, wie een Christen wil zyn, dien staat toe, (vry,) zulks uit gelaatenen gemoede, zelven zich des Armen, als zynen Naasten, aanteneemen, en daar mede onderstand te doen. En dit herhaalt hy naderhand / (z) dat een Christen eigen Goederen koopen, of ook weder verkoopen mag, na zyne gelegendheid; dat hy ook dezelven (indien zy hem vergund worden) *Het bezitten van eigen Goederen stemmen de Mennoniten toe, en verwerpen de Gemeenschap van Goederen.*

(x) *Pag.* 489. *enz.* (y) *Pag.* 490.
(z) *Pag.* 491.

den) mag bezitten. Toch gelooven wy, dat een iegelyk, na de Leere van Paulus, 1. Cor. 7: vs. 30, 31. met al het zyne alzoo in zyn harte behoort te staan. En de Gemeenschap van Goederen, by sommige Wederdoopers voorgestaan, verwerpt hy ganschelyk, als niet gegrond zynde in Gods Woord (a).

X. ARTIKEL,

Van de Overigheid.

Tiende Voorstel.

De Vraag is: (b) Of een Christen eene Overigheid zyn, en den Booze met den Zwaarde straffen mag?

De Mennoniten staan toe, dat het *Ampt der Weereldlyke Overigheid* van *God* geschikt is, doch vinden voor zich zelven zwaarigheid het waar te neemen.

Doch vermits over deeze stoffe in den Vyfden Artikel (c) omstandig gehandeld is, en de Mennoniten daar hun gevoelen dies aangaande rondborstig hebben opgegeeven, zoo laaten zy het hier by het toen gezegde berusten. Naamentlyk, het hoofdzaakelyke van hunne daar opgegeevene gedachten mag dit: Zy erkennen, dat de Weerreldlyke Overigheid is eene beschicking Gods, dienende tot bestieringe van de Menschelyke Maatschappye, en tot bescherminge van het natuurelyke Leeven, tot verdeediginge der Goeden, en tot straffe der Quaaden; dierhalven dat wy volgens den inhoud van Gods Woord verpligt zyn, de Hooge

(a) *Pag.* 494. (b) *Pag.* 494, enz.
(c) Zie inzonderheid *Pag.* 430, enz.

ge Magten te ontzien / aan dezelve eere/ en gehoorzaamheid te bewyzen in alle zaaken / die niet stryddig zyn tegen des Heeren Woord, God voor haar te bidden / en Hem voor Goede, en bescheidene Overigheden dank te zeggen / ja ook zonder tegenspreeken aan haar de rechtmaatige tollen / en schattingen te betaalen. Maar [zy zeggen ook /] dat de Heere zoodaanig eene Magt in zyn Geestelyk Koningryk, de Kerke des Nieuwen Testaments, niet heeft ingesteld / noch aan de Leeden zyner Gemeente eenig bevel gegeeven / om dit Ampt te bekleeden; maar dat zy allerwegen door Hem geroepen worden / om zynen weereloozen wandel na te volgen / in denwelken niets minder zich vertoond heeft / dan een Weerreldsch Ryk, Magt, en Zwaard, om welke reden wy ons van de waarneeminge van dat Ampt onthouden. Echter dat wy hier mede niet willen te kennen geeven / dat eene bescheidene / en gemaatigde Overigheid eenigzins zoude veracht / of veroordeeld worden; doch zoo hoog gewaardeerd / als zy volgens Paulus woorden behoort geschat te worden (d).

XI.

(d) *Rom.* 13: *vs.* 1-6. *Tit.* 3: *vs.* 1. 1. *Cor.* 12. *vs.* 28. *Eph.* 4. *vs.* 11. *Matth.* 20. *vs.* 22--28. *Luc.* 22. *vs.* 25--27. *Joan.* 8. *vs.* 12. *en* 10. *vs.* 27. *Hebr.* 12. *vs.* 2, 3. 1. *Petr.* 2. *vs.* 21 *en* 23.

XI. ARTIKEL.

Van den Eed.

Elfde Voorstel.

De Vraag is: (e) Of den Christenen toegelaaten zy, rechtmaatige Eeden by den Naame Gods te doen; dát is, God tot Getuigenisse der Waarheid aan te roepen?

Wegens den *Eed* houden zich de *Mennoniten* by het voorheenen gezegde, en keuren denzelven af.

Op deeze Vraage heeft de Mennoniet Rauf zich uitvoerig verklaard in den Vyfden Artikel (f), en volgens Matth. 5: vs. 33-37. en Jac. 5: vs. 12. geoordeeld/ dat allerleye Eed den geloovigen des Nieuwen Testaments verboden/ en ongeoorloofd is.

XII. ARTIKEL.

Van den Doop.

Twaalfde Voorstel

De Vraag is: (g) Of de Kinderen der Christenen behooren gedoopt te worden?

Den *Doop der Kinderen* verwerpende *Mennoniten*, en houden dien der *Bejaarden* vast, volgens de

De Mennoniet Rauf andwoord/ (h) dat hier van geen bevel, noch getuigenis in de Heilige Schriftuur te vinden is. Maar dewyl het gevoelen der Mennoniten aangaande den Doop der Bejaarden in het Eerste Deel onzer geschiedenisse, Hoofdst. III, en IV. breedspraakig genoeg opengelegd/ en ver-

han-

(e) *Pag.* 498, *en* 499. (f) *Pag.* 341, *enz.*
(g) *Pag.* 499, *enz.* (h) *Pag.* 499, 500, *enz.*

handeld is / in welk stuk zy tot noch toe met algemeene overeenstemminge vol-harden / is het niet nodig / hier op langer te blyven stil staan. Evenwel herhaalt Rauf verbolgens (i) / 't geen hy voorheenen reeds meenigmaalen bekend had / dat de Kinderen zalig zyn zonder den Doop, door de Verdiensten van Christus; en dat niemand het Teken des Doops zonder het Geloove behoort aan te neemen. Men zie ook zyne verdere bygebragte bewysredenen (k); terwyl hy tevens verscheidene ongerymde gevolgtrekkingen door deeze gansche onderhandelinge ontkent. *Heilige Schriftuur.*

XIII. ARTIKEL.

Van het Heilig Avondmaal.

De Vraag luid hier aldus: (l) Ofdat Heilig Avondmaal alleen een bloot, en leedig Kenteken, en Vermaaning tot geduld, en liefde; ofdat het ook eene krachtige Verzegeling zy der Zalige Gemeenschap, welke alle Geloovigen met Christus hebben, tot den Eeuwigen Leeven? *Dertiende Voorstel.*

Na dat de Gereformeerde Dathenus deeze navolgende beschryvinge van het Heilig Avondmaal had opgegeeven: (m) Onze ronde Bekentenis is, dat het Heilig *In het stuk van het Heilig Avondmaal komen de Mennoniten met de*

(i) *Pag.* 516, (k) *Pag.* 518. (l) *Pag.* 607, enz.
(m) *Pag.* 607, 608, 609.

Gereformeerden overeen. lig Avondmaal des Heeren eene zichtbaare (*) Plegtigheid, en Oeffening zy, in welke door het eeten des gebroken Broods, en het drinken des Heiligen Wyns, na Christus bevel, niet alleen eene wedergedachtenisse des Lydens, en Stervens van Christus geschied: Maar dat ook daar in de Leere van het Lyden, en Sterven van Christus, en het nut deszelfs verklaard word. Daar na ook, dat die, welke dat Heilig Avondmaal gebruikt na het bevel van Christus, verzegeld, en vergewischt word, dat Jesus Christus zoo zekerlyk voor zyne Zonden betaald, en genoeg gedaan heeft; en dat hy alzoo door Christus heeft vergeevinge der Zonden, en eene Zalige Gemeenschap, niet alleen met de Verdiensten van Christus, maar ook met den waarachtigen, en gekruisten Lyve van Jesus Christus, en met den waarachtigen vergooten Bloede van Jesus Christus, (niet mondelyk, maar Geestelyk door den Geloove, tot den Eeuwigen Leeven) als hy met de Heilige uitterlyke Waartekenen, welke Zegels, en Panden zyn, uitterlyk eene Gemeenschap heeft. Door welk gebruik des Avondmaals hy ook vermaand word van de Liefde, en Eenigheid des Naasten, en eenes Christelyken Wandels. Van deeze Gemeenschap met Christus in zynen Vleesche, en in zynen Bloede heeft Hy ons willen verzekeren, als Hy dat Brood zyn Lichaam, en den Wyn zyn Bloed, en den Beker dat Nieuwe Testa-

* Ceremonie.

ta-

zament genoomd heeft, enz. Zoo, ant-woord hier op de Mennoniet Rauf in deezer woegen: (n) Wy weeten niets tegen uwe Verklaringe in deezen Artikel; maar bekennen ook, dat het alzoo met betrachtinge des Lydens, en Stervens van Christus, ook den nut deszelfs, dien wy daar door ontfangen, behoort gebruikt te zyn, daarin wy ons zelven dagelyks te onderzoeken betrachten zouden, op dat wy ook dat zelve niet tot een oordeel, maar tot de Eeuwige Zaligheid, die wy in Christus hebben, genieten mogten. En laaten het dierhalven om der kortheid wille by uwe Verklaaringe berusten.

[Eindelyk] in de (*) Herhaalinge van dit (*) Gesprek zegt de Mennoniet Hans Buchel: (o) Ik stem met u (den Kerken-Dienaaren) dat is / den Gereformeerden toe aangaande de Drievuldigheid, en der Menschwordinge halven; en beken nu, dat hy der Vrouwe Zaad zy. (*) *Recapitulatio.* (*) *Protocol.*

II. Nu volgt het Tweede Protocol, 't geen dat van Embden genaamd word / en gehouden is van den 27 February 1578. tot den 17 May deszelven Jaars, (p) tusschen den Gereformeerden Leeraar Men- *Het Tweede Protocol is dat van Embden; en bestaat uit veertien Artikelen.*

(n) *Pag.* 609. Zie ook *Pag.* 611.
(o) *Pag.* 622, 623.
(p) Dit *Protocol* is gedrukt te *Embden*, 1579. *in* 4*to*. by *Gossen Goebens*: en navolgens herdrukt te *Leyden*, 1616. insgelyks *in* 4*to*. by *Henrik Lodewyksz*, voor *Laurens Jacobsz*.

Gereformeerden overeen. lig Avondmaal des Heeren eene zichtbaare (*) Plegtigheid, en Oeffening zy, in welke door het eeten des gebroken Broods, en het drinken des Heiligen Wyns, na Christus bevel, niet alleen eene wedergedachtenisse des Lydens, en Stervens van Christus geschied: Maar dat ook daar in de Leere van het Lyden, en Sterven van Christus, en het nut deszelfs verklaard word. Daar na ook, dat die, welke dat Heilig Avondmaal gebruikt na het bevel van Christus, verzegeld, en vergewischt word, dat Jesus Christus zoo zekerlyk voor zyne Zonden betaald, en genoeg gedaan heeft; en dat hy alzoo door Christus heeft vergeevinge der Zonden, en eene Zalige Gemeenschap, niet alleen met de Verdiensten van Christus, maar ook met den waarachtigen, en gekruisten Lyve van Jesus Christus, en met den waarachtigen vergooten Bloede van Jesus Christus, (niet mondelyk, maar Geestelyk door den Geloove, tot den Eeuwigen Leeven) als hy met de Heilige uitterlyke Waartekenen, welke Zegels, en Panden zyn, uitterlyk eene Gemeenschap heeft. Door welk gebruik des Avondmaals hy ook vermaand word van de Liefde, en Eenigheid des Naasten, en eenes Christelyken Wandels. Van deeze Gemeenschap met Christus in zynen Vleesche, en in zynen Bloede heeft Hy ons willen verzekeren, als Hy dat Brood zyn Lichaam, en den Wyn zyn Bloed, en den Beker dat Nieuwe Testa-

* *Ceremonie.*

samen genoemd heeft, enz. [Zoo antwoordt] hier op de Mennoniet Raufin deezer woorden: (n) Wy weeten niets tegen uwe Verklaaringe in deezen Artikel; maar bekennen ook, dat het alzoo met betrachtinge des Lydens, en Stervens van Christus, ook den nut deszelfs, dien wy daar door ontfangen, behoort gebruikt te zyn, daarin wy ons zelven dagelyks te onderzoeken betrachten zouden, op dat wy ook dat zelve niet tot een oordeel, maar tot de Eeuwige Zaligheid, die wy in Christus hebben, genieten mogten. En laaten het dierhalven om der kortheid wille by uwe Verklaaringe berusten.

[Eindelyk] in de (*) Herhaalinge van dit (*) Gesprek, zegt de Mennoniet Hans Buchel: (o) Ik stem met u (den Kerken-Dienaaren) (dat is / den Gereformeerden) toe aangaande de Drievuldigheid, en der Menschwordinge halven; en beken nu, dat hy der Vrouwe Zaad zy.

(*) *Recapitulatio.*
(*) *Protocol.*

II. Nu volgt het Tweede Protocol. 't Geen dat van Embden genaamd word / en gehouden is van den 27 February 1578. tot den 17 May deszelven Jaars, (p) tusschen den Gereformeerden Leeraar Men-

Het *Tweede Protocol* is dat van *Embden*; en bestaat uit *veertien Artikelen.*

(n) *Pag.* 609. Zie ook *Pag.* 611.
(o) *Pag.* 622, 623.
(p) Dit *Protocol* is gedrukt te *Embden*, 1579. *in 4to.* by *Goossen Goebens*: en navolgens herdrukt te *Leyden*, 1616. insgelyks *in 4to.* by *Henrik Lodewyksz.* voor *Laurens Jacobsz.*

Menso met zyne Amptgenooten, en den Mennoniet Peter van Ceulen met den zynen. Veertien Artikulen zyn 'er / over welken in dit Gesprek onderhraagd / en geredentwist is. 1. Van God, en de Heilige Drie-Eenheid. 2. Van de Scheppinge des Menschen. 3. Van den Val des Menschen, en deszelfs gevolgen. 4. Van Christus, en zyne Menschwordinge. 5. Van de Rechtvaardigmaakinge, Heiligmaakinge, en Wedergeboorte. 6. Van de Goede Werken. 7. Van de Gemeente Gods, en derzelver Kentekenen. 8. Van de Verkiezinge, en Beroepinge der Kerkelyke Dienaaren. 9. Van den Doop. 10. Van het Heilig Nachtmaal des Heeren. 11. Van het rechte Gebruik, of Misbruik des Bans. 12. Van de Overigheid. 13. Van den Eed. 14. Van de Verryzenisse onzes Vleesches.

I. ARTIKEL.

Van God, en de Heilige Drie-Eenheid.

Eerste Voorstel. De inhoud van deezen Artikel luid dus: (q) Dat God de Vader, Zoon, en Heilige Geest zyn Drie Zelfstandige Onderscheidene Persoonen, en nochtans Een, Eeuwige, Waarachtige God in Een Goddelyk Weezen.

In

(q) Zie *Protocol van Embden*, gedrukt 1616. *Fol.* 8. *verso*, enz. (want de Heer *SCHYN* heeft deezen *Druk* gebruikt.)

In deezen Artikel, even gelyk ook in het voorgaande Protocol, doed zich wederom dezelve Woordenstryd op over de Benaamingen van (r) Zelfstandigheid, en Persoon; maar in der daad gelooven de Mennoniten, dat in den Eenigen / Waarachtigen / en Eeuwigen God plaats heeft Vader, Zoon, en Heilige Geest, wel Drie, maar zoo nochtans / dat Deeze zyn Een God; als klaar blykt uit de woorden van Pauwel Backer (s).

In het *Leerstuk* der *Heilige Drie-Eenheid* zyn de *Mennoniten* met de *Gereformeerden* eens.

II. ARTIKEL.

Van de Scheppinge des Menschen. (t)

Tweede Voorstel.

In deezen Artikel komen de Mennoniten met de Gereformeerden over een / en hebben het zelve gevoelen wegens het Beeld Gods in den Mensche in den staat der Oprechtheid (u).

Gelyk ook in de *Scheppinge van den Mensche*, en het *Beeld Gods*.

III. ARTIKEL.

Van den Val des Menschen, en de Verderffelykheid, die daar uit gekomen is, als Erf-Zonde, en Verliezinge des Vryen Willens. (v)

Derde Voorstel.

De Mennoniten gelooven / dat Adam

De *Mennoniten*

door

(r) *Substantia*, & *Persona*.
(s) *Fol.* 11, b. *verso*, *a*.
(t) *Fol.* 16, *verso*, *enz*.
(u) *Fol.* 18.
(v) *Fol.* 18, *verso*, *enz*.

gelooven, dat *Adam* door zyne *Overtreedinge Gods Beeld* verlooren heeft, in *Gods Ongenade* gevallen, en met zyn gansche nakroost *verdorven* geworden is.

door zyne moedwillige Ongehoorzaamheid, en Overtreedinge van Gods Gebod onder zijnen Toorn, en Ongenade gevallen is/ het Beeld Gods verlooren heeft/ tevens met de aan hem medegedeelde Genade, [bestaande in] Heiligheid, Gerechtigheid, Wysheid, en Onsterffelykheid, in welke hy van God geschapen was; en dat hy derhalven door die Zonde verdorven is/ ja niet alleen hy/ maar ook alle zyne Nakomelingen, welke uit dien hoofde der maaten verdorven zijn/ dat hunne Zinnen, en gedachten van der jeugd af aan tot het quaade overhellen/ en geneigd zijn. Gen. 8. vs. 21 (w). En [met verder] zegt Peter van Ceulen, (x) dat de aangeboorene natuurelyke Verdorvendheid genoeg zy, om ons den Toorn Gods, en de Verdoemenisse te onderwerpen. Als mede Brixius, (y) dat de Verdorvendheid, booze Natuur, en Zonde alzoo van Adam is doorgedrongen tot alle zyne Nakomelingen. En wat den Vryen Wil betreft/ Peter van Ceulen, en Brixius belyden eendrachtig/ (z) dat al het Goede, 't welk de Mensch na den Val betracht/ alleenlyk geschied door loutere Genade Gods, zonder welke hy niets is/ en niet anders/ dan een gevallen

(w) *Fol.* 18, *verso*, *en* 21.
(x) *Fol.* 27, *verso*. Eigentlyk zyn dit ter dier plaatze de woorden van den *Gereformeerden Predikant Mensb*, op welken *Peter van Ceulen* ten andwoord geeft: *Wy andwoorden daar op rond JA.*
(y) *Fol.* 28. (z) *Fol.* 28, *enz. en* 38, *enz.*

vallen Schepzel: weshalven 'er een zeer groot onderscheid plaats heeft tusschen den Vryen Wil des Eersten Mensche voor, en na deszelfs Val.

IV. ARTIKEL.

Van Christus, en Zyne Menschwordinge.

Dit Voorstel is van deezen inhoud: (a) Dat Jesus Christus, Waarachtig God, en Mensch in eenen Persoon, Zyne Menscheid aangenomen heeft uit de Substantie van Maria, Zyne Moeder. *Vierde Voorstel.*

De Mennoniten hebben menigvuldige maalen beleeden, dat Jesus Christus Waarachtig God, en Waarachtig Mensch is; en dat ook niet de Vader, noch de Heilige Geest, maar alleen de Zoon Mensch geworden is (b). Doch aangaande de Menschwordinge des Zoons, als mede deszelfs Menschelyke Natuure uit de (*) Zelfsstandigheid van zyne Moeder Maria, en zijne Twee Natuuren hielden zy zich by het reeds lang veroudeerde, en afgekeurde gevoelen van Menno Simons, en de Oude Vlamingen (c). *Dat Jesus Christus waarachtig God, en Mensche is.* (*) *Substantia.*

(a) *Fol.* 40, *enz.* (b) *Fol.* 43, *verso*, 44, *enz.*
(c) *Fol.* 51, 52.

V. ARTIKEL.

Vyfde Voorstel.

Van des Menschen Rechtvaardigmaakinge, Heiligmaakinge, en Wedergeboorte. (d)

Dat de *Rechtvaardigmaaking* alleen door, en in *Christus* verkregen word door het *Geloove.*

In het stuk der Rechtvaardigmaakinge komen zy voorwelyk over een met den Zesden Artikel des voorgaanden Protocols, en [stellen vast/] dat 'er geene andere Rechtvaardigmaaking is/ noch door de Goede Werken, noch door Kruis, en Lyden, dan alleenlyk door/ en in Christus, die onze eenige Rechtvaardigmaaker is; zoo dat onze Gerechtigheid niet in ons/ maar in Christus is (e). In deeze redentwistinge/ gelyk ook in den Artikel des voorigen Protocols wegens de Rechtvaardigmaakinge, houden zy altoos vast de Algemeene Genade door Christus, en deszelfs Genoegdoeninge voor alle onmondige Kinderen, ook der Heidenen, welke noch niet tot het gebruik van hun verstand gekomen zijn. Doch in de Volwassenen zeggen zy/ dat de Rechtvaardigmaaking geschied door een waarachtig/ en leevendig Geloove in Christus. Want zy/ en alle Mennoniten tot op deezen tegenwoordigen tyd toe dringen daar op met kracht aan/ dat alle schuld

(d) *Fol.* 93, *enz.* (e) *Fol.* 94, *verso*, 95, *enz.*

schuld der Verdoemenisse, die door Adams Val veroorzaakt is / door de bloedige Gehoorzaamheid van Christus van alle zyne Nazaaden, dat is / van het gansche Menschelyke Geslacht, weggenomen is / en dat niemand uit hoofde der Oorspronkelyke Zonde, maar [dat een iegelyk] om zyne eigene schuld, en Ongehoorzaamheid verlooren gaan zal (f). Vervolgens word 'er breedvoerig gehandeld over de Wedergeboorte, en Heiligmaakinge, byzonder der Kinderen, als mede hoe verre zy tot het Verbond behooren / en wedergebooren moeten worden (g).

Wegens de Wedergeboorte, en Heiligmaakinge der Kinderen.

VI. ARTIKEL.

Van de Goede Werken. (h)

Zesde Voorstel.

In deeze Verhandelinge / in welke zy onderling zeer wel overeenkomen / word eerstelyk onderzoek gedaan / wat Goede Werken zyn; [vervolgens] ten welken einde zy moeten verzacht worden; of zy volkomen kunnen zyn / en de Zaligheid verdienen: welke twee laatste zaaken wederzydsch ontkend worden (h).

In dit stuk stemmen de *Mennoniten* met de *Gereformeerden* over een.

(f) Zie het *IV. Artikel* des voorgaanden *Protocols*, en in dit *Werk pag.* 397, *enz.* ook wat de *Mennoniten* dies aangaande gevoelen, in dit *Gesprek*, *Fol.* 98 — 152.

(g) *Fol.* 129 — 152.

(h) *Fol.* 151, *verso*, — 154.

VII. ARTIKEL.

Zevende. Voorstel.

Van de Gemeente Gods, en derzelver Kentekenen.

De *Gemeente Gods* bestaat uit *Geloovige*, en *Leevendige Leeden*, die *Christus* tot hun *Hoofd* hebben.

In deezen Artikel worden genoegzaam alle die dingen herhaald / die in den V. Artikel des voorgaanden Protocols voorkomen; weshalven het niet noodig is / dat alles hier wederom voorgedraagen. Immers zy erkennen / dat de Gemeente is eene Vergadering der Geloovigen, die in haar Hoofd Christus tot een Lichaam [vergaderd worden /] en dat zy hier uit gekend kan worden / dat zy gebouwd is op den [waaren] Grondslag / naamentlyk Christus, bestaande / achtervolgens het Woord van Christus, uit leevendige Leeden, die elkanderen onderling liefhebben / terwyl in dezelve de Verbonds-Zegelen op eene wettige wyze bediend worden / en zy om den Naame van Christus vervolgingen / en verdrukkingen te lyden heeft. Ook belyden zy / dat God van den aanvang der weereld af eene Kerke in dezelve gehad heeft; doch dat zy niet altoos dezelve Kentekenen vertoont / voornaamentlyk niet de laatstgenoemde (i).

(i) *Fol.* 154, *verso*, 155, *enz.*

VIII.

VIII. ARTIKEL.

Van de Verkiezinge, en Beroepinge der Kerkelyke Dienaaren. (k) *Achtste Voorstel.*

De Verkiezing, en Beroeping der Dienaaren geschied door de ganssche Gemeente. Zy behooren onberispelyk te zyn, schoon zy niet ten eenemaale ontheft zyn van alle Zwakheden. De Waardigheid, en Kracht des Goddelyken Woords, en der Verbonds-Zegelen hangt van hun niet af. Ook is de Gemeente verpligt, aan haare Dienaaren de Nooddruftigheden des Leevens te bezorgen. (l) Wegens de *Verkiezinge*, *Beroepinge*, en het *Bestaan der Kerkelyke Dienaaren.*

IX. ARTIKEL.

Van den Doop; En of men ook de Jonge Kinderen des Verbonds doopen zal? (m) *Negende Voorstel.*

Deeze redentwisting wegens den Doop is reeds zoo dikwils herhaald, dat wy dezelve hier genoegzaam kunnen voorbygaan. Wegens den *Doop.*

(k) *Fol.* 163, *verso*, 164, *enz.*
(l) *Fol.* 166, *verso.* Zie ook in het *Protocol van Leeuwarden*, [dat straks staat te volgen,] *pag.* 495. (m) *Fol.* 175, *enz.*

X. ARTIKEL.

Van het Nachtmaal des Heeren. (n)

Tiende Voorstel.

Van het Nacht-maal des *Heeren*.

In deezen [Artikel] word meer over woorden/ dan wel over de zaak zelve ge-twist; want in de meeste stukken dies aangaande komen zy zeer wel over-een (o).

XI. ARTIKEL.

Van het rechte Gebruik, of Misbruik des Bans.

Elfde Voorstel.

Wegens den *Ban*.

Hieromtrent houden zy zich by het strenge/ en bepaalde gebruik des Bans, welke in dien tyd onder de Vlaamsche Mennoniten geoeffend wierd/ doch van de Waterlandsche verworpen/ en nu by-na onder allen buiten gebruik geraakt is/ en uitgediend heeft (p).

XII. ARTIKEL.

Van de Overigheid. (q)

Twaalfde Voorstel.

Van de O-*verigheid*.

Men kan dies aangaande nazien/ het geen in den X Artikel des voorgaanden Pro-

(n) *Fol.* 197, *verso*, 198, *enz.*
(o) Zie in het voorgaande *Protocol*, het *XIII. Artikel*, *Van het Heilig Avondmaal.*
(p) *Fol.* 206, *enz.* (q) *Fol.* 223, *verso*, 224, *enz.*

Protocols gezegd is; want hier in komen deze Mennoniten met de voorigen overeen.

XIII. ARTIKEL.

Van den Eed.

In dit geval stemmen zy insgelyks overeen met den XI Artikel [in het voorige Protocol,] en zy gelooven / dat allerleye Eed door Christus verboden / en om die reden den Christenen gansch ongeoorloofd is (r).

Dertiende Voorstel. Van den Eed.

XIV. ARTIKEL.

Van de Opstandinge des Vleesches. (s)

Zy erkennen / en gelooven eene Opstandinge van dit ons Lichaam, gelyk ook van alle Afgestorvenen, zoo Rechtvaardigen, als Onrechtvaardigen. 2. Cor. 5: vs. 9. Hand. 24: vs. 15. Joan. 5: vs 25, 28, 29. Dan. 12: vs. 2. Hiob 19: vs. 25-27. 1. Cor. 15: vs. 35-44. Phil. 3: vs. 21. Matth. 13: vs. 43.

Veertiende Voorstel. Van de *Opstandinge des Lichaams.*

III. Volgt hier op het Derde, en laatste Protocol, dat het Leeuwarder heet, (t) en gehouden is in den jaare 1596. begon-

Het *Derde Protocol* is dat van *Leeuwarden*, en behelst in zich *Elf Artikulen.*

(r) *Fol.* 237, *verso*, 238, *enz.*

(s) *Fol.* 254, *enz.* Zie ook den *VII. Artikel* des voorigen *Protocols.*

(t) Dit *Protocol* is gedrukt te *Franeker*, 1597, *in 4to.* by *Gillis van den Raade.*

gonnen den 16 Augustus, en geëindigd den 17 November, tusschen den Gereformeerden Predicant, Ruardus Acronius, en den Mennoniet Peter van Ceullen. In dit Gesprek zyn Elf Artikulen, over welken men gehandeld heeft. 1. Het Eerste Artikel gemaagt van de Heilige Schriftuur. 2. Van de Kennisse Gods. 3. Van Christus. 4. Van het Verbond Gods. 5. Van den Doop der Kinderen. 6. Van de Erfzonde, en den Vryen wil. 7. Van den Ban. 8. Van den Eed. 9. Van de Burgerlyke Overigheid. 10. Van het Gebruik der Wapenen. 11. Van de Gemeente Gods.

I. ARTIKEL.

Van de Heilige Schriftuur. (u)

Eerste Kort-stel. Dat de *Mennoniten* geenzins een groot gedeelte der *Heilige Schriftuur* verwerpen.

In deezen Artikel zegt de Gereformeerde [Predikant], dat de Mennoniten een groot gedeelte der Heilige Schriftuur verwerpen, uit het welke zy de Leerstucken des Geloofs, en der Zeden niet willen bewyzen. Op welke tegenwerpinge Peter van Ceulen in deezer voegen antwoord; (v) dat hy alleenlyk heeft aangetoond, dat de (w) Grondvestelyke Leerstucken des Christelyken Geloofs niet even onderscheidentlyk uit de Schriften des Ouden, als wel des Nieuwen Testaments kunnen, en moeten

(u) Zie *Protocol van Leeuwarden*, pag. 1 enz.
(v) *Pag.* 79. (w) *Dogmata Fundamentalia.*

den beweezen worden; doch dat hy echter met dit aan te dringen geenzins de Schriften des Ouden Testaments verworpen heeft; 't geen hy op veele plaatzen een, en andermaalen herhaalt (x). Want hy wist, (gelyk ook in den I Artikel des voorgaanden Eersten Protocols van de Mennoniten middagklaar betoogd was) dat het allervoornaamste van alle Leerstucken, naamentlyk dat Jesus, die uit de Maagd Maria gebooren is, de waarachtige, en eenige Messias is, uit de Schriften des Ouden Testaments beweerd moet worden.

II. ARTIKEL.

Van God, en de Heilige Drie-Eenheid. (y)

In deeze gansche verhandelinge (even als in de voorige Protocollen) word wederom de tyd met nutteloze omwegen, kouterere woordentwistingen, en ongerymde gevolgtrekkingen verspild; terwyl wederzydsche partyen in de zaak zelve eensgezind zyn, doch alleen in bewoordingen verschillen. Want Peter van Ceulen, gelyk noch byna alle Mennoniten, was verleegen, en belemmerd omtrent het gebruiken der woorden van Persona, en Υπόστασις, of Zelfstandigheid, en Bestaanelykheid, als zynde benaamingen, die in de

Tweede Voorstel. Omtrent het *Leerstuk* van de *Heilige Drie-Eenheid* hebben de *Mennoniten* gansch geen verschil met de *Gereformeerden.*

(x) Zie ook *Pag.* 95. (y) *Pag.* 97. enz.

de Heilige Schriftuur niet voorkomen / maar van de aloude Kerkvaders uitgedacht zyn / en van den Heiligen Geest niet gebeezigd worden / om deeze Verborgendheid den menschen in te boezemen; hoewel Menno Simons, Dirk Philipsz, en de Spreekers in het Protocol van Franckenthal het woord Persoon, in eenen goeden zin genomen / niet afkeuren: doch / niet tegenstaande dit alles / hielden zy het Leerstuk der Heilige Drie-Eenheid rondborstig / en met zeer duidelyke woorden vast. Dus luid de betuiging van Peter van Ceulen: (z) Ik beken den Vader, den Zoone, en den Heiligen Geest in dat Goddelyk onbegrypelyk Weezen Eenen Eenigen, Eeuwigen, Almagtigen God, onverscheiden, en ook ongedeeld. En wat verder: (a) Ik bekenne met hem, (te weten Ruardus, den Gereformeerden Predicant) dat die Eeuwige Vader een Vader is, Die zynen Eenigen, Eeuwigen, Eigen Zoone van eeuwigheid gebaard heeft. —— Dat ook de Heilige Geest van den Vader door den Zoone uitgaat. Dat ook niet de Vader, noch de Heilige Geest mensch geworden is, dan alleen dat Eeuwige Woord Gods, Christus Jesus gebenedyd. Dat ook dat onbegrypelyk Goddelyk Weezen, Vader, Zoon, en Heilige Geest, zyn ongedeeld, en onverscheiden in 't Goddelyk Weezen. Noch eens:

(b)

(z) Pag. 110. (a) Pag. 111, 113.

(b) Het is in myn harte niet te bedenken, dat ik dat verstand zoude hebben, dat de woorden van Christus, dewelke Hy zynen jongeren voorgedraagen heeft, hen leerende, in den Naame des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geests de Geloovigen te doopen, bloote Naamen zouden zyn; want ik doch in myne bekentenisse het tegendeel verklaard heb, dat de Vader den Zoone van der Eeuwigheid gebooren heeft. Dat ook de Zoon van den Vader van Eeuwigheid gebooren is; en dat ook de Heiligen Geest van den Vader door den Zoone uitgaat. Hier uit is immers wel te verstaan, die geene partydige ooren heeft, dat ik de Naamen niet als bloote Naamen acht. Ja hy betuigt, (c) dat hy in het gesprek met de Gereformeerden te Embden in het stuk der Drie-Eenheid geen het minste verschil gehad heeft.

III. ARTIKEL.

Van Christus (d)

In deezen Artikel word gehandeld van den Persoon des Middelaars, deszelfs Godheid, Menschwordinge, en Twee Natuuren, in welke Jesus Christus onze Zaligmaaker is. Op de eerste om: *Derde Voorstel.* *Van Christus Menschwordinge, welk stuk zy hier*

(a) *Pag.* 118. (c) *Pag.* 121.
(b) *Pag.* 140, enz.

weetendheid, en onnoozelheid zyn, worden beiden eenerleye beloften van God deelachtig door de Verdienften onzes Heeren Jesus Christus, en uit Genade Zalig. Ook ontkent Peter van Ceulen van gevoelen te zyn / dat zyne (l) Gemeente de eenige / en waare Kerke Gods zoude zyn / en helpt andermaal / gelyk voorheenen / dat niet alleen de Kinderen der Gereformeerden, maar ook aller menfchen Kinderen, zoo lange zy in onverftand geen onderfcheid goeds, noch quaads hebben, onder dat Genade-Verbond begreepen zyn, dat God Adam, en Eva in den Paradyfe toegezegd heeft. Verders betuigt hy / dat (m) Chriftus Jefus het eenige Fundament is, daar het Genade-Verbond op fteunt, de eenige Middelaar tusfchen God, en de Menfchen. 1. Cor. 3: vs. 11. enz. Dierhalven erkent hy Chriftus Jefus te zyn dat Eenige / Beloofde, en Gezegende Zaad, door het welke allen menfchen die Zaligmaakende Genade Gods aangeboden word. Tit. 2. vs. 11, 12. Ook zegt hy / (n) dat de vrucht, of kragt des Doods, en der Verdienften des Eenigen, en Eeuwigen Middelaars Jefus Chriftus, tot verzoeninge, en Betaalinge der Zonden, en de Erffenis des Eeuwigen Leevens, zich uitftrekt tot alle die geenen, die door het Geloove in Chriftus Jefus gehoorzaamelyk de

(l) *Pag.* 216, 244, *en* 475. (m) *Pag.* 219.
(n) *Pag.* 227. A.

de Stemme Gods hooren, en zyne Geboden houden. Exod. 19. vs. 5, 6. Deut. 7. vs. 6. enz. Echter (o) zyn de Goede Werken geenszins de Grondslag der Eeuwige Zaligheid, maar Christus alleen, dies hy opentlyk belyd, heiliglyk te gelooven, dat hy eeniglyk, en alleen uit den Geloove door de Gehoorzaamheid, en Verdienste onzes Heeren Jesus Christus zalig zal worden; altoos met nadruk ontkennende, dat de Gehoorzaamheid, en Goede Werken de Grondslag der Eeuwige Zaligheid zyn. Vorders dit is het algemeen Gevoelen der Mennoniten omtrent dit stuk, dat alle Kinderen, in hunne Kindsheid sterbende, door de Verdiensten, en Voldoeninge van Christus zalig worden, doch de Volwassenen niet, dan door een [medegaand] leevendig, en waarachtig Geloove, en dat niemand, dan door zyne eigene Schuld, en Zonden, verlooren gaat (p).

V. ARTIKEL.

Van den Doop. (q)

In deezen Artikel word onderzocht, of de Kinderen tot het Verbond Gods behooren, en daarom gedoopt moeten worden? Of de Doop niet anders zy, dan een *Vyfde Voorstel.* Of de *Kinderen* tot het *Verbond* behooren.

(o) *Pag.* 233. *bi* (p) *Pag.* 313. (q) *Pag.* 249, *enz.*

een bloot / en uiterlijk Teken; dan of het ook een Zegel des verbonds zy?

Wat de Doop is, en aan welken hy moet worden toegepast.

Wat nu de bevatting der Mennoniten is wegens de Zaligheid der Onmondige Kinderen, en hunne Gemeenschap met Christus, is zoo even in den voorgaanden Artikel overvloedig verklaard / en menigwerf herhaald (r). Nochtans kwamen zy niet overeen ten aanzien van het Zegel des Verbonds, en Peter van Ceulen meende / dat niet de Doop, maar de Heilige Geest het Zegel des verbonds is (s). Dan werden gevonden de Spreekers in 't Protocol van Franckenthal eenigsins verschillen / die den Doop een Zegel des verbonds heeten (t). De reden / om welke Peter van Ceulen den Doop der Kinderen niet kan toestaan / en de hedendaagsche Mennoniten tot op deezen tyd niet kunnen goedkeuren / [geeft hy vervolgens op /] (u) en kan men ook zien in het I. Deel van deeze onze Geschiedenisse, Hoofdst. III, en IV. Ondertusschen was hy zoo wel / als wy / tegen de Herhaalinge van den Doop omtrent die geenen / die eenmaal in hunne Bejaardheid den Doop ontfangen hebben: Den Tweeden Doop der Ouden (zegt hy) laat ik die be-

(r) Zie *pag.* 265, 270, 275, 278, 290.
(s) *pag.* 295, 298. (t) Zie *Protocol van Frankenthal*, *pag.* 509, 514, 543, 551, *enz.* in den *Artikel van den Doop*. Hoewel zy denzelven daar ook somtyds by verwisselinge een *Teken des Verbonds* noemen. (u) Zie *Protocol van Leeuwaarden*, *pag.* [illegible], 306.

beschermen; die daar van verstand hebben (v).

VI. ARTIKEL.

Van de Erf-zonde, en den Vryen Wil. (w)

Zesde Voorstel. Wat de *Mennoniten* wegens de *Erf-zonde*, en den *Vryen Wil* gevoelen.

In deezen ganschen Artikel word de tyd niet anders, dan met steekende schempwoorden, en twistingen onnuttelyk doorgebragt, terwyl de waare knoop des geschils niet eens word aangeroerd; weshalven het gevoelen der Mennoniten aangaande dit stuk uit de voorige Protocollen moet gehaald worden, 't welk hoofdzaakelyk hier op uitkomt. De Mensch, die Goed geschapen was, had het Vermogen, om het Quaade (dat hem door den Geest der verleidinge wierd aangeboden) te hooren, [en] aan te neemen, of te verwerpen. Die zelve Mensch, nu gevallen, en verdorven zynde, heeft ook noch het Vermogen, om het Goede, dat hem van God is aangeboden, te hooren, [en] aan te neemen, of te verwerpen. Dit Vermogen nu, NB. om de aangebodene Genade Gods aan te neemen, of te verwerpen, is uit Genade in alle zyne Nakomelingen overgebleeven. De Menno-

(v) *Pag.* 231. Zie ook het *Protocol van Embden, Fol.* 183, *verso*, 184.

(w) Zie *Protocol van Leeuwarden*, *pag.* 331, *enz.*

nooiten (dat wel bezeft moet worden) zeggen niet/ dat men door zich zelven, en uit eigene aangeboorene krachten het Goede kan behartigen; maar niet anders/ dan na dat het alvoorens eerst van God is aangebooden/ die het zelve uit zyne loutere Genade schenkt door zyn Woord, en Geest. En de Mensch heeft het Vermogen van aan te neemen/ of te verwerpen niet door, en uit zich zelven, maar het is in hem door Gods Genade overgebleeven; zoo dat het is Genade in het begin/ Genade in het midden/ en ook enkele Genade in het einde zyner Zaligheid. Immers dit belyden alle Mennoniten, zoo die Vlaamschen, als die Waterlanders genaamd worden/ als uit hunne Belydenissen middagklaar te zien is. Wat zy wegens de Erf-Zonde vast stellen/ daaromtrent hebben zy hunne gedachten in dit/ en de voorgaande Protocollen breedvoerig genoeg verklaard.

VII. ARTIKEL.

Van den Ban. (x)

Tweede Voorstel. Wat zy van den *Ban* vaststellen.

Omtrent dit stuk neemen zy in acht/ en houden zy zich by het zelve gevoelen/ dat dies aangaande in de voorige Protocollen is aangeteekent/ tot welken wy den Leezer wyzen. In Werken des

vlee-

(x) *Pag.* 346, *b.* 347, *enz.*

Vleesches willen zy geenzins (gelyk wel in andere Zonden, omtrent welke ernstige Vermaaningen plaats kunnen hebben) eene voorafgaande Christelyke Aanspraake, en eene genoegzaame Vermaaninge toelaaten / voor en al eer iemand van de Gemeente word afgedaan; maar zy zijn van oordeel / dat de zoodaanigen / die aan zulke Wanbedryven schuldig zijn / terstond moeten worden uitgesloten (y).

VIII. ARTIKEL.

Achtste Voorstel.

Van den Eed. (z)

Men kan over deezen Artikel de voorige Protocollen nazien (a).

IX. ARTIKEL.

Van de Burgerlyke Overigheid. (b)

Negende Voorstel.

In deezen Artikel worden dezelve zaaken herhaald / die reeds in de voorgaande Protocollen verhandeld zijn (c).

X. AR-

(y) *Pag.* 369, 370, 373.
(z) *Pag.* 377, *enz.*
(a) Zie *Protocol van Franckenthal*, *Art. XI. pag.* 498, 499. En *van Embden*, *Art. XIII. Fol.* 237, *verso*, 238, *enz.*
(b) Zie *Protocol van Leeuwarden*, *pag.* 395, *enz.*
(c) Zie *Protocol van Franckenthal*, *Art. X. pag.* 494, *enz.* En *van Embden*, *Art. XII. Fol.* 223, *verso* 224, *enz.*

X. ARTIKEL.

Tiende Voorstel.

Van het Gebruik der Wapenen. (d)

Het gebruik der *Wapenen* keuren zy af.

Men zie hier over het gevoelen der Mennoniten in de voorige Protocollen; want zy meenen, dat den Christenen 't gebruik van Wapenen verboden is.

XI. ARTIKEL.

Elfde Voorstel.

Van de Gemeente Gods. (e)

Wat zy van de *Gemeente Gods* oordeelen.

Op deezen Artikel spreekt Peter van Ceulen aldus; (f) dat hy bekent, dat zyn klein Hoopke niet alleen de eenige Gemeente Gods is, en dat zy geenzins stellen, dat alle, die buiten hen zyn, tot de Gemeente Gods niet zouden behooren. Dat 'er eene Gemeente Gods van den aanbeginne op der Aarde geweest is tot op deezen tyd toe, en blyven zal tot in Eeuwigheid. Dat de Gemeente des Ouden Testaments voor de toekomste van Christus, en zyn Lyden zoo wel der Verdienste van Christus deelachtig geworden is, als wy na dien tyd, toen Christus ons door zyn Bloed verzoend heeft. Ja hy betuigt vervolgens (g) dat hy in dit stuk in alles met RUARDUS (den Gereformeerden Predicant) overeenstemt.

Men

(d) Zie *Protocol van Leeuwarden*, *pag.* 413, *enz.*
(e) *Pag.* 431, *enz.* (f) *Pag.* 433, *enz.*
(g) *Pag.* 471.

Aangaande de Kentekenen der Kerke kan men zien Pag. 445, enz.

Deeze eenige zaake kan ik niet betrekkinge tot deeze Drie Protocollen, of Zaamenspreekende Onderhandelingen, niet met stilzwygen voorbygaan; naamentlyk, dat de Mennoniten in het beantwoorden van verscheidene door hunne Tegenstreevers hun voorgestelde Vraagen wel al te schroomachtig geweest zyn, maar niet, dat zy daarom in de zwakste stukken de Waarheid niet erkend zouden hebben. Wat zy deeze! Doch, dewyl zy de zaaken zelve of niet klaar, of niet onderscheidentlyk genoeg begreepen; of voor derzelver gevolgtrekkingen, van welke zy zich gantschelyk onthielden, bedugt waren; of dat zy [illegible] twistreedenen wilden vermyden; zoo hielden zy zich altoos binnen de bepaalingen der Heilige Schriftuur, en dorsten niets buiten dezelve of bewyzen, of vast stellen. En waarlyk! Indien men deeze dingen met een bescheiden gemoed overweegt, zoude dan niet wel ligt de staat der Christenen in deeze weereld, in welke zelfs de Allergeleerdste Mannen dagelyks moeten uitroepen: *Quantum est, quod nescimus!* Wat is 'er noch veel, dat wy niet weeten! veel gelukkiger, en geruster zyn? Want van waar ontstaan anders zoo veele oneenigheden onder de Christelyke Leeraars? dan uit al te nieuwsgierige

Wat omtrent de *Protocollen*, en die van de zyde der *Mennoniten* daar in gesprooken hebben, noodzaakelyk tot hunne verschooninge moet worden aangemerkt.

schoolgeleerde onderscheidingen / vaststellingen der (*) Wysgeeren in het betoogen van Leerstucken des Geloofs, ja al te fyn gezifte / en na de gemeene bevattinge geenzins geschikte / en dienvolgens ook tot de eeuwige Zaligheid niet minder dan noodzaakelyke sluitredenen / van welke de allerschranderste / en scherpzinnigste verstanden doorgaans ongelukkige uitvinders geweest zyn. Dit zagen / en bezeften de Mennoniten zeer wel / weshalven zy zoo zeer omzichtig waren / om niet iets in het bewyzen van de Leerstucken des Geloofs toe te laaten / dan 't geen met juist zoo veele bewoordingen in de Heilige Schriftuur wierd voorgesteld. Zeker! indien het Hoe, en veele Verborgendheden, van welke de Heilige Schriftuur ons de duidelyke / en onderscheidene bepaalingen niet aan de hand gegeeven heeft / niet als te nauw gezettelyk van veele Geleerden gevorderd wierden erkend te moeten worden voor (h) Grondvestelyke Hoofdstucken des Geloofs, zoo zouden veele scheuringen uit de Kerke zyn opgeruimd / en veele twistigheden / ter Eere Gods, en des Euangeliums van Christus, voor eeuwig begraaven. Maar nu blyft / en zal veel licht die ongeneeslyke wond altoos open blyven / te gelyk met zoo veele beklaagelyke Gezintens der Christenen,

(*) *Philosophi.*

(h) *Articuli Fidei fundamentales.*

tenen, zoo lang men blyft afwyken van de zuiverheid, en eenvoudigheid van Gods Woord.

VIII. HOOFDSTUK.

Van de Schriften van CLAAS CLAASZ. (i)

Deeze Eerwaardige Man, en geenzins voor eenen der minsten onder de Mennonitische Leeraars te houden, heeft ons onder andere zyne Schriften (k) nagelaaten Eene Bekentenisse van de Voornaamste Stucken des Christelyken Geloofs, en der Leere, in 8. in den jaare 1624. te Amsteldam gedrukt (l), die diende tot Andwoord, en Wederleggingen op het Boekje van HERMANNUS FAUKELIUS, (Bedienaar des Goddelyken Woords onder de Hervormden) by hem genaamd BABEL der WEDER-

CLAAS CLAASZ heeft zyne *Bekentenisse des Geloofs* geschreeven tegen HERMANNUS FAUKELIUS.

(i) CLAAS CAASZ is *Leeraar* geweest te *Blokzyl* (daarom doorgaans *Van Blokzyl* bygenaamd) onder die *Mennoniten*, welke *Vlamingen* geheeten worden, een Man van zeer veele achtinge, geleerdheid, en tevens gemaatigdheid, als uit zyne *Schriften* duidelyk blykt.

(k) Van welke nader op het einde van dit *Hoofdstuk* zal gesproken worden.

(l) By *Jacob Aertsz Calom*. Navolgens is dit *Boekje* ook herdrukt *in* 12. te *Utrecht*, 1650. by *Lambert Roek*.

DERDOOPEREN (m). In de Voorreden (n), ontmoet hy op den Titel van het Boek van Hermannus Faukelius, en deszelfs Voorreden, de ongerymdheid / en onbetaamelykheid van dien Titel op eene schrandere wyze aanmerkende / en daarna geeft hy eene Belydenisse van

(m) De woordelyke *Titel* van dit *Geschrift* luid aldus : BABEL, *dat is*, *Verwarringe der Wederdooperen onder elkanderen, over meest alle de stukken der Christelyke Leere. Met een kort Verhaal van den Oorsprong, Verbreidinge, menigerleye Verdeelingen, en Scheuringen der zelven van elkanderen. Uit verscheidene hunne Schriften vergaderd, en te zaamen gebragt door* HERMANNUS FAUKELIUS, *Dienaar der Gereformeerde Gemeente Jesu Christi te Middelburg in Zeeland.* in 8. gedrukt te *Hoorn*, *by Pieter Jansz van Campen*, *voor Marten Gerbrantsz*. 1621. Een *Boekje*, vol van onwaarheden, vuile, en gansch ongegronde beschuldigingen, gelyk het daarom ook door *Claas Claasz* in dit zyn *Werkje* zeer nadenkelyk wederlegd is.

(n) Te weeten, voor het *Werkje* zelve gaat eene *Voorreden*, in welke *CL. Claasz* reden geeft, waarom hy zich verpligt gevonden heeft, om deeze *Bekentenisse des Geloofs* door den *Druk* gemeen te maaken, zeggende met derzelver aanvang : *Alzoo de Predicanten te Middelburg, na dat zy onze Medegenooten des Geloofs aldaar in hunlieder vergaderinge onder de Predicatie dikwils, en menigmaalen hadden verzocht, eindelyk door eenen hunner Mede-predicanten,* HARMANUS FAUKELIUS, *een Boeksken, verachtelyk geintituleerd,* BABEL *der* WEDERDOOPEREN, *gesteld, en in openbaaren Druk hebben uitgegeven, verzoekende daar op eene andwoordende eenpaarige Bekentenisse onzes Geloofs: 't welk alhoewel wy liefst met stilzwygen zouden voorbygegaan hebben, aangezien ons Geloof, en Leere van te vooren genoegzaam beschreeven, en bekend is; weshalven het Andwoord te langer heeft vertrokken* (is uitgesteld). *Dan dewyl den voornoemden onzen Medegenooten deeze andwoordende*

van drie en twintig (o) Geloofs-Stucken aan de hand/ te gelijk met eene Verdediginge, in welke hy de dwaalende/en ketterische Gevoelens, die Faukelius ganfch bykeerdelyk den Mennoniten had aangewreven / bondig wederlegt.

I. ARTIKEL.

Van de Heilige Schriftuur. (p)

Het Eerste Artikel spreekt van de Heilige Schriftuur, en hy gelooft / dat deselve / in zich behelzende de Regelmaatige Boeken des Ouden, en des Nieuwen Testa-

1. Word gehandeld van de *Heilige Schriftuur*, welke bestaat uit alle de *Regelmaatige Boeken des Ouden, en des Nieuwen Testaments*, moetende van allen geleezen worden.

dende Bekentenisse naderhand noch dikwils afgevorderd, ook zomtyds hun voorgeworpen is, dat zy geene Waarheid hadden, om te kunnen andwoorden; dat zy niet wisten te andwoorden; en diergelyk: Ook daarna noch verscheiden Libellen tot smaad gemaakt zyn. Zoo is 't, dat om deze, en andere oorzaaken meer by veelen voor goed aangezien, en met begeerte is aangehouden, dat 'er eene verandwoordende Bekentenisse des Geloofs op het voorschreevende Boekske zoude moogen gesteld, en uitgegeeven worden. Waarom wy op de begeerte van de zoodanigen, en der Predicanten ernstig verzoek ons onderwonden hebben, met hulpe van den Heere, dit Andwoord te stellen. enz. Zeker een by uitstek pryswaardig gedrag, en een klaar bewys, dat braave, en rechtaardige *Mennoniten* nooit geschroomd hebben, om, des gevergd wordende; rekenschap van hun *Geloove* te geeven.

(o) Even zoo veele *Artikelen* had ook *Faukelius* in zyn Boekje voorgesteld.

(p) Zie *Claas Claasz Bekentenisse enz. pag.* 27, *enz.* gedrukt 1624. Men hebbe hier eens voor al aan te merken, dat de Heer SCHYN niet altoos *Cl. Claasz* woordelyk gevolgd, maar doorgaans zaakelyk, en ook wel eens woordelyk een *uittrekzel* uit zyn *Werkje* opgegeeven heeft.

Testaments, Gods Woord is / van Heilige Mannen, die door Gods Geest gedreeven zyn geweest / beschreeven / in welk [Woord] God zich zelven uitbelyk / om gekend te kunnen worden / voorstelt / in zoo verre als zulks tot zyne Heerlykheid, en onze Zaligheid noodig is. Dit beschreevene Woord Gods (gaat [onze] Schryver voort te zeggen) houden wy te zyn het Waarachtige, en Leevendige Woord Gods, achtervolgens het welke alle onze Werkzaamheden, zoo inwendige, als uitwendige, geschikt / en bestierd moeten worden. Weshalven wy gansch vreemd zyn van het gevoelen der zoodaanigen, die benevens dit Woord Gods noch een ander, dat onbeschreeven is / erkennen / of dit beschreeven Woord Gods houden voor eene doode Letter, en op eene byzondere inspraake, of Geestdryvinge buiten dit Woord Gods vertrouwen. Alle deeze Boeken des Ouden, en des Nieuwen Testaments moeten van allen zonder onderscheid geleezen worden / en zoo wel uit deezen / als geenen moeten / en kunnen de hoofdzaakelyke stukken des Christelyken Geloofs, en der Leere beweezen worden.

II. ARTIKEL.

Van God (q).

Wy houden, en gelooven, dat 'er is Een Eenig, en Eeuwig God, Die Onbegrypelyk, Onzichtbaar, Onveranderlyk, Oneindig, Almagtig, ten hoogsten Wys, Rechtvaardig, Goed, en de Oorsprong alles Goeds is; die op tweederleye wyzen gekend word / of door de Natuur, dat is / door de Scheppinge aller dingen, enz. Of door zijn Woord, in het welke hy zich veel duidelyker / en volkomentlyker aan ons heeft geopenbaard / en uit het welke alleen de Kennisse van hem / zoo als die tot Zaligheid noodzakelyk is / gehaald moet worden. Dat zelve Woord Gods beschryft ons deezen Eenigen God te bestaan in Vader, Zoone, en Heiligen Geest. Want Drie zyn 'er, die getuigen in den Hemel, de Vader, het Woord, en de Heilige Geest: en Deeze Drie zyn Een (r). Welke Drieheid, en Eenheid hy [Claas Claasz] met andere plaatzen der Heilige Schriftuur krachtig aandringt; zoodat de Vader een waare Vader des Zoons is, van Welken de Zoon op eene onbegrypelyke wyze van Eeuwigheid is uitgegaan, en voor alle Schepzelen gebooren; en dat daarom ook de

2. Van God, zyne Eigenschappen, en de Heilige Drie-Eenheid.

(q) *Ibid. pag.* 41, *enz.* (r) 1. *Joan.* 5. *vs.* 7.

de Zoon alzoo een waare Zoon des Vaders is. Dat ook de Vader, voor zoo veel Hy Vader is, niet is de Zoon; desgelyks de Zoon, voor zoo veel Hy een Zoon is, niet is de Vader; maar dat hier in de Vader een Ander is, dan de Zoon, en de Zoon een Ander, als de Vader; dat ook de Vader, en Zoon, voor zoo veel Zy Vader, en Zoon zyn, niet zyn de Heilige Geest; dat ook de Heilige Geest, voor zoo veel Hy van den Vader in den Naame des Zoons uitgaat, of gezonden word, niet is de Vader, of de Zoon, maar een Ander, als Die. Doch voor zoo veel de Vader God is, Eeuwig, niet Geschapen, een Schepper aller dingen, enz. Daar in bekennen wy, dat de Zoon, en Heilige Geest met den Vader Een zyn. Doch alle de manieren, op welke Vader, Zoon, en Heilige Geest Een, en Drie zyn / meenen wy / dat God in zyn Heilig Woord niet zoo volleedig heeft bekend gemaakt / en dat ons de volkomene Kennisse der zaake niet noodwendig tot Zaligheid gevordert word / vermits dit noch voor ons eene diepe Verborgendheid is, welke in het toekomende Leeven eerst ten vollen zal begreepen worden: ten welken einde hy tot zaake bybrengt de woorden van den zeer Beroemde Calvinus in zyne Onderwyzinge van den Christelyken Godsdienst (s); als mede

(s) Vide *Joan. Calvin. Instit. Christian. Relig. Lib.* I. *Cap.* XIII. *Sect.* 21. en by onzen *Cl. Claasz, pag.* 49, 50.

mede denzelven aanhaalt op de Benaamingen van Drie-Eenheid, Persoonen, enz. ter zelver plaatse (t). Verder handelt hy van de Godheid des Zoons, en des Heiligen Geests, en omhelst in deezen het algemeene Gevoelen der Christenen (u).

III. ARTIKEL.

Van de Scheppinge aller Dingen. (v)

Hy gelooft/ dat deeze Drie-Eenige God den Hemel, de Aarde, en alle dingen, die in dezelven zyn, uit Niets geschapen, en gemaakt heeft, en dit alles noch door zyne Goddelyke Kracht onderhoud, en bestiert. Onder de Schepzelen zyn de Engelen, en Menschen de uitneemendste. Uit het Getal der Engelen zyn sommigen van hunnen goeden stand door hunne eigene schuld afgevallen/ niet staande gebleeven zynde in de waarheid, noch hun beginzel bewaard hebbende; weshalven zy Duivels geworden zyn/ die met eeuwige banden der duisternisse bewaard worden tot den grooten dag des Oordeels. En terwyl de Goede Engelen de Geloovigen, en Godvreezenden bescher-

3. Van de *Scheppinge des Hemels*, der *Aarde*, en van alle andere *Dingen*, die in dezelven gevonden worden.

(t) Vide *Eundem ibid. sect.* 5. en by *Cl. Claasz*, *pag.* 58, 59.
(u) Zie *Cl. Claasz*, *pag.* 60 – 69.
(v) *Pag.* 70, *enz.*

beschermen, en bewaaren, zoo gaan de Quaaden rondom hen / als brieschende Leeuwen, zoekende, wien zy zouden moogen verslinden.

IV. ARTIKEL.

Van den geschapen Mensche. (w)

4. Van den *Mensche.* Hy zegt / dat [de Mensch] uit Ziel, en Lichaam bestaat / en geschapen is na Gods Beeld.

V. ARTIKEL.

Van de Onderhoudinge, en Regeeringe aller geschapene Dingen. als ook van de Voorzienigheid Gods. (x)

5. Van de *Goddelyke Voorzienigheid, Onderhoudinge, en Bestieringe aller Dingen.* Hy gelooft / dat alle de Schepzelen Gods, leevendige, en Leevenlooze, Engelen, en Menschen, door de Goddelyke Kracht, door welke zy geschapen zyn, niet alleen het Weezen, dat zy zyn, maar ook elk in zich zelven zulke natuurelyke Eigenschappen, en Krachten hebben, als het Gode beliefd heeft, dezelven mede te voorzien, in welken stand zy noch door zyne Voorzienigheid onderhouden worden; zoo dat zy in Hem leeven, zich beweegen, en zyn. Echter handelt de Voorzienigheid, en Bestiering Gods.

(w) *Pag.* 74, 75. (x) *Pag.* 76, *enz.*

Gods omtrent de Menschen, die met Oordeel, en Reden begaafd zijn / op eene andere wyze, dan omtrent de overige Redenlooze Schepzelen; want Gods Voorzienigheid, Onderhouding, en Bestiering zijn niet de eenige, en onwederstandelyke werkende oorzaak van alle des menschen bedryven; maar hy heeft hem met eenen vryen Wille bedeeld / en verscheidene Wetten voorgeschreeven / ook eene heerlyke Belooninge toegezegd, indien hy dezelve in acht neemt / doch ook zeer zwaare straffe gedreigd / zoo hy zich van de Gehoorzaamheid onttrekt. Maar al is 't, dat God den Mensche door Reden, en Wetten bestiert, zoo worden nochtans de Goede Werken niet alleen in den Mensche door de uitwendige Aanraadinge der Goddelyke Wetten, maar ook door inwendige Aanporringe, en krachtdaadige treckinge (hoewel niet op eene Onwederstaanbaare wyze) des Heiligen Geests, door welken hy de oogen zijnes Verstands verlicht / en zijne Krachten versterkt, ter uitvoer gebragt. Maar wat de Quaade werken aangaat, die werkt God niet / noch door uitwendige aanraadinge, noch door inwendige beweeginge, noch op eenigerleye wyze, noch zy worden ook in den mensche noodzaakelyk gewrocht. Des niet te min is de Goddelyke Voorzienigheid omtrent, en by de Quaade Werken niet ten eenemaale leedig, maar zy bestiert dezelven tot een goed einde door

der Geloovigen, of verzwakken / en schikt dezelven in dier voegen / dat de boozen tegen Gods Heiligen Wille, en toelaatinge niets kunnen uitvoeren. Want God is geenzins de Veroorzaaker der Quaade Werken, en Zonden, noch zy kunnen Hem op eenige wyze toegeschreeven worden.

VI. ARTIKEL.

Van den Val des Menschen. (y)

6. Van 's *Menschen Val*, en wat daar door veroorzaakt is.

De Eerste Mensch, van God opregt, onschuldig, en Goed geschapen zynde, is in den Paradyze gesteld / met bepalinge van zekere Wet, om niet te eeten van den Boom der Kennisse des Goeds, en des Quaads; maar / het oor leenende aan de listige woorden des Duivels, heeft hy dit Gebod vrywillig overtreeden; weshalven hy / van goed, en regtvaardig, quaad, en onregtvaardig geworden zynde, die menigvuldige uitmuntende Gaaven, welke hy van God ontfangen had / verlooren, en dus zich zelven met zynen Wille den Dood, en het Verdoemenisse onderworpen heeft / waar van hy zich zelven door geene verdienstelyke Werken konde vrymaaken, helpen, of verlossen. Doch gelyk hy door den Val het Vermoogen begat / om het Quaad, dat

(y) *Pag.* 86. enz.

dat hem van den Geest der boosheid wierd voorgedraagen, te hooren, aanteneemen, of te verwerpen; zoo heeft ook in hem, nu gevallen, en verdorven zynde, plaats, of is in hem door Genade overgebleeven het vermoogen, om het Goede, dat hem van God wordt aangebooden, te hooren, aanteneemen, of te verwerpen: en dit Vermoogen is ook insgelyks geblеeven by alle zyne Nakomelingen.

VII. ARTIKEL.

Van de Verdorvendheid, en Straffe, die uit Adams Zonde over alle Menschen gekomen is. (z)

Wy belyden, dat Adams Zonde (aangemerkt buiten de Genade, hem door Christus toegebragt) niet alleen de waare oorzaake geweest is, om welke hy, en alle zyne Nakomelingen de straffe des Doods, en den Toorn Gods onderworpen zyn geworden; maar ook te weegen gebragt heeft, dat zy nog veele quaade Begeerlykheden, die door Gods Wet verboden zyn, als mede veelerleye Elenden, en den Dood onderworpen zyn. Gelykerwys nu God aan Adam zyne Zonde vergeeven, en hem door de Belofte des Zaligmaakers wederom opgerecht, en tot het genoot des Eeuwigen Leevens toegelaa-

7. Van de Verdorvendheid, en straffe, die op Adams Overtredinge gevolgd is.

(z) *Pag. 93. enz.*

laaten [illegible] / [illegible] ook alle zyne Nakomelingen in den Wederopgerechten A-dam van alle schuld, en de straffe des Eeuwigen Doods verlossen/ en [illegible] in zoo verre dat niemand na hem/ [illegible] hoofde deezer wederoprechtinge [illegible] Christus te wegen gebragt / met Zonde, of schuld, des Eeuwigen Doods waardig [illegible] geboren word.

VIII. ARTIKEL.

Van de Menschwordinge des Zoons Gods. (a)

8. Van de *Menschwordinge des Zoons Gods*. Hier in komt *Cl: Claasz.* vry na met het Algemeene *Gevoelen* overeen.

Schoon hy ten aanzien van dit stuk in veele opzichten met Menno Simons schynt overeen te komen/ zo [illegible] tans zyne Belydenis hier omtrent byna aan het algemeene / en aangenomene gevoelen / welke dus bestaat: Als 't Gode belieft heeft, zyne allergrootste Liefde aan het Menschelyke Geslacht te bewyzen, en zyne genadige Beloften, aan Adam, en den Voorvaderen gedaan, tot Verlossinge van hun, en allen hunnen Zaad de inderdaad te volbrengen, zoo heeft Hy daartoe zynen Eenigen, Lieven, en Beminden Zoone in deeze Weereld gezonden, Welke, daar Hy in Goddelyke Gedaante, en Gode zynen Vader gelyk was, zich zelven heeft vernietigd, en den Mensche

(a) *Pag.* 98. *enz.*

[illegible] is gelyk geworden, als [illegible] : de waarachtige Menschelyke Natuure met alle derzelver zwakheden, de Zonde uitgezondert / aangenomen / en / van een waarachtig Mensch te zyn / te gelyk met het Lichaam eene redelyke Ziele bezeten heeft; zyn nochtans / dat Hy op [illegible]. geenszins heeft opgehouden te zyn, die Hy was, naamentlyk God, en Godes Zoon: Want de Eeniggeboren Zoon Gods, uit Maria geboren, ja God in den Vleesche geopenbaard zynde / heeft niet opgehouden in eenen Persoon te zyn waarachtig God, en Godes Zoone, als ook waarachtig Mensch, en des Menschen Zoone.

IX. ARTIKEL.

Van Jesus Christus Ampten. (b)

De eindelyke Oorzaak, waarom Jesus Christus, de Zoon des Leevendigen Gods, in deeze weerreld gekomen is, is, om de Zondaars Zalig te maaken, of de Zondige Weerreld met God den Vader te verzoenen. Daar toe is Hy geworden onze Eenige Middelaar, Voorspraak, de Groote Propheet, Hoogepriester, en Koning, denwelken God beloofd had in deeze Weerreld te zenden, Dien wy ook hooren, gelooven, en navolgen moeten. Hy heeft van

9 Waarom *Jesus Christus* in de weerreld gekomen is, en welke zyne *Ampten* zyn.

(b) *Pag.* 123, *enz.*

van ons weggenomen het Jok der Wet van Moses met alle Schaduwen, en Voorbeelden, dat is / het Priesterlyk Ampt met den Tempel, Altaar, Offerhande, en al, wat meer Voorbeeldelyk tot de Bedieninge deezes Ampts behoorde; ook het Koninglyk Ampt, het Zwaard, de Wraake, den Kryg, met den Sabbath, en jaarlyksche Feesten; met een woord / al dat geene / dat Voorbeeldelyk op den Persoon van Christus zag / of desselfs Schaduwe, en Afbeeldzel was.

a. Van Christus Prophetische Ampt.

A. Na zyn Prophetische Ampt heeft Hy ons den Wille des Vaders geopenbaard, en verkondigd alles, wat God van den Volke des Nieuwen Testaments eischt.

b. Van zyn Priesterlyke Ampt.

B. Na zyn Priesterlyk Ampt heeft Hy, als de Eenige Overste Hoogepriester, en Middelaar des Nieuwen Testaments zynen Hemelschen Vader voor alle Geloovigen gebeden, ook voor die geenen, die Hem gekruist hebben: is vrywillig, om den Vader te gehoorzaamen, in het uiterste, en allerysselykste lyden getreden, en heeft zich zelven den Vader aan het Kruis in den dood opgeoffert / neemende den Last der Zonden (die Hy nochtans niet gedaan had) op zich, alleenlyk ten dien einde / op dat Hy die van de Wereld weg zoude neemen, en de Zondaars met God verzoenen; door den Dood, is Hy dus aan het Kruis eene Offerhande van eeuwige waarde geworden.

C.

Na zyn Koninglyk Ampt heeft Hy, als een magtig Prins, en onverwinnelyk Koning, de Magtigen en Geweldigen berooft; den Dood, en den Duivel overwonnen; en een Geestelyk, en Hemelsch Ryk opgerecht / bestaande uit alle Geloovigen, door zyn Bloed geheiligd, welk Geestelyk Ryk Hy regeert met den Scepter zynes Woords, en met zynen Geest, en sterkende de Ryksgenooten met Geestelyke Wapenen, waar door zy met Hem, en door Hem in allerleyen stryd kunnen standvastig blyven, ook alle hunne Vyanden overwinnen; —— Want Hy is de Bewaarder, Beschermer, Burcht, Slot, en Veiligheid van dit Ryk, en zal daar in blyven een regeerende Koning in der Eeuwigheid. *c. Van zyn Koninglyke Ampt.*

Vervolgens moet in deezen Jesus Christus alleen, en altyd gezocht, en (c) gevonden worden, de eenige Verdienstelyke Oorzaak der Zaligheid, der Vergevinge der Zonden, en des Eeuwigen Leevens; en niet in eenige Schepzelen, noch Engelen, noch Menschen, noch ook eenige Menschen Werken. Verder (d) [illegible] van Christus [Geboorte, Lyden, Dood,] Begravinge, Opstandinge, Hemelvaart, nevens derzelver Nuttigheid, en Noodzaaklykheid; [illegible] [komt hy aan/] wat hy volgens zyne Hoogepriesterlyke, en Koninglyke Bedieninge *Jesus Christus is de eenige oorzaak van Zaligheid, en niet der Menschen Goede Werken.*

(c) *Pag.* 127. (d) *Pag.* 128-135.

in de Heerlykheid, bericht. Eindelyk (e) besluit die deezen geheelen Artikel met het oplossen eeniger vraagen / waarvan zommigen van weinig / anderen ook van geen der allerminste belang / of gewigt zyn.

X. ARTIKEL.

Tot welker Nuttigheid de Genadige Weldaad der Verlossinge van Jesus Christus geschied is. (f)

10. Voor welke Persoonen Jesus Christus geleeden heeft, en gestorven is.

Zy bekent, dat Jesus Christus is de Zaligmaaker aller Menschen, Die door zynen onschuldigen Dood alle de Schuld, Zonde, en Verdoemenisse, die door Adams zonde op alle zyne Nakomelingen zouden geweest zyn, uitgewischt, weg genomen, en daar voor genadige Vergeevinge verworven heeft; zoo dat er, in aanmerkinge deezer Genade, niemand van Adams Nakomelingen, om deszelven Adams zonde wille / (van welke hy zelfs om Christus wille, en door Christus Vergeevinge verworven heeft) in eenen zondigen, of verdoemden staat gebooren word: Want God heeft door zyne onuitsprekelyke Liefde in Christus voor allen te wegen gebracht / en bereid een geneesmiddel des Leevens / ook allen het zelve tot eene Verzoeninge voorgesteld. Weshalven zy / die / als Boetvaardigen

(e) Pag. 133, enz. (f) Pag. 144-157.

(zyn Geloovigen), die de genadige Weldaad Gods in Christus aannemen, en daarin volharden, zyn, en blyven Deelgenooten des Hemelschen Koningryks, en der Heerlykheid; 't welk hy nimmermeer vermogt tegen de byzondere Genade.

XI. ARTIKEL.

Van de Gemeente Gods. (g)

Wy noemen de Gemeente Gods hier op Aarde eene Menigte, of Vergaderinge van Menschen, die door het Woord Gods, als een voornaam, en noodzaakelyk middel, tot het Geloove in Jesus Christus geroepen, en gebragt, en door zyn Bloed geheiligd, en gereinigd, en Hem, als hun eenig Hoofd, ingelyfd zyn; waarom zy Geheiligden door Christus, en geroepene Heiligen geheeten worden. Deeze, in verscheidene plaatzen, en over den ganschen Aardbodem verstrooid zynde, maaken nochtans te zaamen een Lichaam, eene Stad, eenen Tempel, een Huis, en eene Algemeene Gemeente des Leevendigen Gods.

11. *De Gemeente Gods bestaat uit Geloovige Leeden, die door Jesus Christus Bloed gereinigd zyn.*

Deeze Gemeente Gods is op tweederleye wyzen aantemerken: of zoo als zy in der waarheid is, en waarlyk gemeenzaamheid met God heeft; of zoo als zy eene uiterlyke Vergadering is. Voor zoo veel zy eigentlyk in der waarheid een Gemeente Gods is, zoo is zy zonder vlek, of

Moet tweezins beschouwd worden.

(g) *Pag.* 158, *enz.*

of rimpel, en op deeze wyze onzichtbaar voor lichaamelyke oogen, doch alleen voor God zichtbaar, en kennelyk. Maar voor zoo veel de Gemeente aangemerkt word na de uitterlyke Vergaderinge, zoo is zy niet geheel zonder zoodanige Vlekken; maar met Geveinsden vermengd, die in der daad met het Lichaam, en deszelfs Hoofd, Christus, geene de minste Gemeenschap hebben. Om deeze reden word de Gemeente genaamd eene Vergadering van Menschen, die, door het Woord Gods geroepen zynde, in Jesus Christus gelooven, hem met den monde belyden, en voorts de Kerkelyke Geboden, en Rechten, van Christus in zyne Kerke ingesteld, onderhouden, en gebruiken. En dewyl zoodanige Gemeente in eene uitterlyke Vergaderinge bestaat, zoo is zy ook zichtbaar, en word gekend uit de Belydenisse des Geloofs in Jesus Christus, en het uitwendig gebruik der Kerkelyke Plegtigheden.

Christus is het eenige Hoofd, en de waare Geloovigen de Leeden deezer Gemeente.

Verders is niemand het Hoofd der Kerke, dan Christus alleen, en geene anderen kunnen waare Leeden derzelve zyn, dan zy, die in een ongeveinsd Geloove, en in de onderhoudinge zyner Geboden oprechtelyk, en getrouwelyk wandelen. Deeze alleen zyn in der daad het Lichaam, en de Gemeente van Christus, die door dit hun Hoofd het eeuwige Leeven ontfangen, en welken God tegen alle geweld der Helle, en der Weerreld be-

ſcheenen. Doch de Schynheiligen, en Geveinsden blyven door hunne eigene schuld van zoo groote Weldaden versto-ken. By deeze Heilige Gemeente is een iegelyk verpligt zich te voegen/ en te blyven/ zoo lang in dezelve de Kenteke-nen eener Waare Kerke Gods gevonden worden. Ten laatsten (h) eindigt hy deezen Artikel met de Gemeenschap der Heiligen, en hy toont aan/ waar in de-zelve bestaat.

XII. ARTIKEL.

Van de Rechtvaardigmaakinge. (i)

De Rechtvaardigmaaking bestaat daar in, dat naamentlyk Christus, die alleen de Verdienstelyke Oorzaak derzelve is, de Zondaars, onrechtvaardig zynde, recht-vaardig maakt, door dien Hy dezelve Zonden van hun wegneemt door zyne Ge-rechtigheid, en waar voor Hy, om die te verwerven, gestorven, en wederom van den Dooden verreezen is. Want door zyne Gerechtigheid heeft hy voor den Zondaar de Vergeevinge der Zonden verworven/ en door deeze word ook de Zondaar, die voor zich zelven buiten de Rechtvaardig-heid van Christus onrechtvaardig was, rechtvaardig. Deeze Rechtvaardigmaa-king, welke de Zondaar door het Geloo- 12. Waar in de *Recht-vaardig-maaking* bestaat.

ve

(h) *Pag.* 181, 182. (i) *Pag.* 183, *enz.*

ne beschryving, word ('t Geloof) verdeeld in twee Hoofd-Leeden. Ten eersten ver krygt de Zondaar door Christus Gerechtigheid Vergeevinge der Zonden, en de Toerekeninge der Gerechtigheid van Christus. Ten tweeden word daar door de Zondaar waarlyk, en daadelyk rechtvaardig gemaakt; zynde deeze twee Hoofd-Leeden in het stuk der Rechtvaardigmakinge zodaanig aan elkanderen gehecht, dat, waar het een niet is, het ander ook geene plaatze heeft. 't welk hy met de getuigenissen van Calvinus (k) bevestigt. Naamentlyk Jesus Christus, die ons geworden is Rechtvaardigheid van Gode, bied den onregtvaardigen Zondaren, zonder eenige voorafgaande Goede Werken, of Verdiensten, uit loutere Genade het Euangelium aan / en dit word van hun door het Geloove aangenomen. Want door het Geloove (zegt hy) (l) word men gerechtvaardigd, in zulker voegen, dat de Gerechtigheid van Christus, die de Wet voldaan, en ons van den Vloek derzelve verlost heeft, den Geloovigen alzoo toegerekend word, als of hy zelve met Christus tot Voldoeninge derzelve gestorven, en verreezen was, niet dan het Geloof van God aangezien word als eene Verdienstelyke waardigheid, waar door de Wet voldaan, en de Rechtvaardigmaaking tot vergeevinge der Zonden

ver-

(k) Vide *Joan: Calvini Institut. Christ. Relig. Lib. III. cap. XVI. Sect. 1. & Cap. XVII. Sect. 12.*

(l) Te weeten, eene *Claas Claasz*, enz. *pag.* 193.

[illegible] word; Dat geloove [illegible] als eene Voorwaarde, waar door deeze Voldoening, en Rechtvaardigmaaking, bestaande in Christus, ontfangen, en genoomen word; ja zonder welke niemand gerechtvaardigd, of des Eeuwigen Leevens deelachtig word. Deeze Rechtvaardigmaakinge hebben ook de Geloovigen des Ouden met die des Nieuwen Testaments (m) door eenerleye, en dezelve Oorzaake der Rechtvaardigmaakinge (dat is / door Jesus Christus) ontfangen.

XIII. ARTIKEL.

Van het Geloove. (n)

Het Geloof, waar door men gerechtvaardigd word, en de Zaligheid verkrygt, gelooft niet alleen eenvoudig, dat daar een God is, maar heeft zyn opzicht ook voornaamentlyk op Jesus Christus; en begrypt in zich niet alleen eene bloote Mondbekenteniffe, van dat Hy Gods Zoon is; maar houd in een zeker vertrouwen voor gewis, dat Hy is Jesus, de Eenige Zaligmaaker, in Welken de Zaligheid, en het Eeuwige Leeven alleen te zoeken, en te vinden is. Dienvolgens gelooft het ook, dat Hy is Christus, de beloofde Gezalfde Groote Propheet, Overste Priester, en Opperste Koning, die met

13. Hoedaanig het Geloof moet zyn, om Zaligmaakende te zyn.

(m) Pag. 198. (n) Pag. 199. enz.

met de Offerhande zyns Lichaams een Zoen-offer voor de Zonden geworden is, en ook door zynen Dood het Nieuwe Testament, en den uitersten wille zynes Vaders bevestigd heeft. Door dit Geloove gaat de Geloovige met vryheid tot den Throon der Genade, in een vast vertrouwen, om Genade te vinden, en Barmhartigheid te verkrygen.

By het Geloove word Liefde tot God vereischt, om Hem vrywillig te gehoorzaamen.

Dit Geloof baart Liefde tot God, die vergezelschapt is met eenen Wille, geneigd zynde tot het gehoorzaamen der Geboden Gods. Deeze Liefde blyft niet alleen berusten in eene bloote geneegendheid, maar gaat ook voort tot daadelyke Gehoorzaamheid zelve. Daar nu dit Geloof met zyne Werkingen plaats heeft, daar verkrygt dezelve Geloovige Mensche door de Genade Gods, in Christus beweezen, Vergeevinge zyner Zonden, en hy vertrouwt vastelyk, dat alle Beloften Gods in Christus Jesus JA, en AMEN zyn. Dusdaanig een Geloof is rechtvaardigmaakende, en is daar in van het Historische Geloove onderscheiden, om dat dit waare Geloof in zich begrypt een vast, en zeker vertrouwen op de Beloften Gods, en tevens voortbrengt echte vruchten der Gehoorzaamheid. Daarentegen is het Historisch Geloof ontbloot van de Waare Gehoorzaamheid, de Liefde, en het Vertrouwen enz.

Hoe het Geloof in den men-

Vervolgens (o) stelt hy de wyze hoe/

(o) *Pag.* 203, *enz.*

op welke dit Geloof in den Mensche gewrocht word. De weeten God werkt dit Geloove in den Mensche in dier voegen / dat de Mensch nevens God mede werkt / naamentlyk dus te begrypen, 1. Hy is van oordeel / het Werk Gods [in deezen] te zyn / dat de Mensch met een redelyk vernuft begaafd is / en dat Hy hem het zelve vrywillig laat gebruiken tot verkiezinge van het Leeven, of den Dood. 2. Dat God den Mensche zyn Woord, als een Middel, gegeeven heeft / en verkondigen laat, om daar door hem tot het Geloove te brengen. 3. Dat Hy door vermeerderinge van zynen Geest het inwendige vestand verlicht, en het Geloove in den Mensche bevestigt. Des Menschen Werk in deezen is; 1. Dat hy het Woord Gods hoort, en onderzoekt. 2. Dat hy, hier van overtuigd zynde, het zelve toestemt, en geloovig ontfangt. 3. Dat hy den Hemelschen Vader bid, om hem de Gaaven des Heiligen Geests te willen schenken. enz. Zonder deeze Werken des Menschen wil God alzoo weinig het Geloove in den Mensche werken, als het de Mensch weinig vermag, zonder Gods medewerkinge in zich zelven te doen.

…sche gewrocht word.

Dit Geloof (zegt hy wyders (p)) is dood / indien het een waar Geloof is / zonder Vruchten. Jac. 2. vs. 26. En hy geeft

Of men het waare *Geloof* wederom verliezen kan.

(p) Pag. 205, 206, enz.

geeft reden / dat de Geloovigen van het Geloove kunnen afvallen. [Als blykt uit 1. Uit de menigvuldige waarschouwingen Gods voor zoodanigen Afval. 2. Uit de getrouwe Vermaaningen, om in het Geloove te volharden. [3. Uit de Zorge die de Dienaars Gods hier in voor zich zelven, als ook voor den Geloovigen gedraagen hebben.] 4. Uit de Voorzeggingen, dat zulks geschieden zoude. 5. Uit klaare Getuigenissen, dat zulks geschied is, enz. Es. 1: vs. 2, 3, 4. Jerem. 2. vs. 2 -- 6. 15. vs. 6. Dan. 9. vs. 5. Hos. 9. vs. 15. 1. Tim. 1. vs. 19, 20. 6. vs. 10. Deut. 32. vs. 29. 2. Chron. 24. vs. 20. Ps. 81. vs. 12. enz. Dit Geloof, 't op gemelde wyze in den Mensche gewrocht zynde / heeft zyn begin, en Voortgang, en word zoo door het gestaadig hooren, als leezen van Gods Woord, 't welk deszelfs Zaad is / meer en meer aangequeekt. (q)

XIV. ARTIKEL.

Van de Bedieninge des Woords Gods, of het Ampt der Leeraaren, en Dienaaren der Gemeente, of Kerke van Christus. (r)

14 *Van de Leeraaren, en Dienaaren der Gemeente,*

Dat Christus in zyne Gemeente tot derzelver opbouwinge, en onderhoudinge

(q) *Pag.* 210, 211. (r) *Pag.* 215, enz.

zal de Bedieninge des Evangeliums heeft ingesteld, blykt uit de Heilige Schriftuur; en na dat onze Schryver het onderscheid tusschen Ongewoone, en Gewoone Bedienaars had aangetoond, zegt hy, (s) dat derzelver Beroeping, en Verkiezing, na het gebruik der Apostolen, van de Gemeente met aanroepinge van den Naame des Heeren geschied. Deeze Bedienaars zyn tweederleye; de Een is, om het Woord Gods te prediken, en de Heilige Verbonds-Zegelen den Geloovigen toetedienen: de Ander, om de Nooddruft der Armen te verzorgen. Het einde hunner Bedieninge is de Opbouwing des Lichaams van Christus in het Geloove, en in de Godzaligheid. Hy betuigt ons (t), dat het waarneemen deezer Ampten niet tot allen, en eenen iegelyken, maar tot de daar toe aangestelde, en by de Gemeente verkoozene Persoonen behoort; welke, na behoorlyk onderzoek van Geloof, en Leeven, door de gansche Gemeente zonder eenige bygeloovigheid van de Oudsten des Volks met opleggingge der handen in den Dienst bevestigd moeten worden. Hy toont (u) aan, dat de Kracht, en Waardigheid der Verbonds-Zegelen niet hangt aan de Waardigheid des Dienaars, en dat betoogt hy omstandig. Verders is de (v) Gemeente verschuldigd, aan haare Dienaa-

hoe die moeten verkooren worden, wat hun Werk is, enz.

ren

(s) Pag. 217.
(t) Pag. 223, 224.
(u) Pag. 235, enz.
(v) Pag. 238, enz.

een bezoldinge toe te leggen / en dat maar hem by / dezelve aantenemen.

XV. ARTIKEL.

Van de Heilige Ordinantien, of uitwendige Tekenen, die van Christus Jesus in de Kerke des Nieuwen Testaments te gebruiken zyn ingesteld, by veelen in het gemeen SACRAMENTEN genaamd. (w)

15. Van de *Verbonds-Zegelen*, en *Tekenen* in 't algemeen.

Jesus Christus heeft Twee Verbonds-Tekenen in zijne Kerke ingesteld / te weeten den Doop, en het Heilig Avondmaal; welke zyn uitterlyke zichtbaare Handelingen, en Tekenen der oneindige Barmhartigheid Gods, ons in Christus bewezen / die ons ook voor oogen stellen onze Gehoorzaamheid en dienvolgens van alle Geloovige Leeden der Gemeente onderhouden moeten worden. De Verzegelende Kracht nu dezer Verbonds-Tekenen bestaat niet in die bloote uitterlyke Plegtigheden, maar een Geloovige erlangt dezelve door het Geloove; 't geen hy met getuigenissen van den Eerw. Calvinus betoogt (x). Voorders

(w) *Pag.* 243, *enz.*
(x) *Pag.* 249, *enz.* en by *Jean Calvin*: *Institut. Christ*: *Relig*: *Libr*: IV. *Cap.* XIV. *Sect*: 7, 9, 14, & 17.

ringe (y) geeft hy het onderscheid, en de overeenkomst op / die 'er is tusschen de Verbonds-Tekenen des Ouden, en des Nieuwen Testaments; en eindelyk besluit (z) hy deezen Artikel met de Voetwasschinge.

XVI. ARTIKEL.

Van den Doop. (a)

De Heilige Doop, door Christus ingesteld, bestaat in eene uitwendige Handelinge, by welke de Persoon, die gedoopt moet worden / in den Naame des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geests met water begooten, of nat gemaakt word. De Onderwerpen van deezen Doop zijn alle / die de Leere van Christus hooren / gelooven / en met een boetvaardig gemoed omhelzen. Het einde des Doops is / dat de Gedoopten, met Christus in zijnen Dood begraven, en met Christus uit den Dood der Zonden opgewekt zynde, in nieuwigheid des leevens wandelen / en hem oprechtelyk gehoorzaamen moeten. De nuttigheden van deezen Doop zijn / dat zoodaanige Gedoopten door dat uitterlyke Teken verzekerd worden van de afwasschinge, en vergeevinge der Zonden, en daar bene-

16. Van den *Doop*, waar in die bestaat, en aan welke *Persoonen* die geoeffend moet worden.

vens

(y) Zie *Cl. Claesz.* enz. *pag.* 253, enz.
(z) *Pag.* 258, enz. (a) *Pag.* 263, enz.

[illegible] zijn / dat zy des eeuwigen Leevens deelachtig zullen worden. Hy toont aan (b) het Onderscheid, en de Overeenkomst, die 'er is tusschen den Doop van Joannes, en dien van Christus, en hy bewyst met verscheidene getuigenissen van Calvinus, dat hy in dit stuk met [illegible] overeenstemt. Verder zegt hy: (c) Gelyk 'er maar een Heer, en een Geloof is, zoo is 'er ook na de Instellinge van Christus maar een Doop, die nooit aan Kinderen, maar alleenlyk aan Geloovigen eenmaal toegepast / en niet wederom vernieuwd behoort te worden; 't welk hy uitvoerig verdedigt. Wy hebben onze voornaamste Bewyzen voor den Doop der Bejaarden opgegeeven in het III, en IV. Hoofdstuk van onze Geschiedenisse der Mennoniten (d).

XVII. ARTIKEL.

Van het Avondmaal des Heeren. (e)

17. Wat het *Heilig Avondmaal* is, wat het beteekent,

Het Heilig Avondmaal bestaat in eene uitwendige, en zichtbaare Euangelische Han-

(b) *Pag.* 266, *enz.* en by *Joan*: *Calvin*: *Institut*: *Christ*: *Relig*: *Libr*: III. *Cap.* IV. *Sect*: 6. & *Libr*: IV. *Cap*: XV. *Sect*: 7. ac *Cap.* XVI. *Sect*: 28.

(c) Zie *Cl. Claasz. enz. pag.* 276 – 316.

(d) Naamentlyk in het I. *Deel* derzelve, *pag.* 91, *enz.* en *pag.* 124, *enz.*

(e) Zie *Cl*: *Claasz. enz. pag.* 317, *enz.*

Handelinge met Brood, en Wyn. Dat Brood word gebroken, en de Wyn ingeschonken; en deeze Zaaken beteekenen ons, dat het Lichaam van Christus aan het Kruis verbroken, en zyn Bloed uitgestort is tot vergeevinge der Zonden voor allen den geenen, die deeze weldaads geloovig ontfangen: welke genadige weldaad allen waare Geloovigen toegeëigend word onder deeze woorden: (f) Neemt, eet, —— en drinkt; —— dat is myn Lichaam, —— dat is myn Bloed —— enz. Hierom is het gebruik des Heiligen Avondmaals niet alleen allen Geloovigen eigen, maar ook noodzaakelyk, en nuttig. Ook is het noodig, dat by de oeffeninge van dit Avondmaal het bitter Lyden, en de Dood van Christus verkondigd, en voorgedraagen word, als mede zyne uitmuntende Liefde tot ons Zondaaren, te zaamen met derzelver Nuttigheid, naamentlyk de Vergeevinge onzer Zonden. enz. Weshalven de Geloovigen door dit uitterlyke Teken niet alleen opklimmen tot de betekende Zaake; maar ook onder de betrachtinge derzelfs vertroost, in het Geloove versterkt, en altyd meer opgewekt worden, om aan de eene zyde Gods voor zyne groote weldaad dankbaar te zyn, en aan de andere zyde hunne Christelyke beroe-

en hoedaanige *Persoonen* het zelve genieten moeten;

(f) *Math.* 26. *vs.* 26, 27, 28.

roepinge te betrachten. (g) Tot dit Avondmaal behooren alle die Geloovigen, die achtervolgens de Instellinge van Christus gedoopt zijn; en dierhalven moet men van het zelve afhouden alle die geenen, die met Belydenisse des Geloofs tot de Eenigheid des Lichaams van Christus niet zyn gedoopt, en alle, die door een ergerlyk leeven, en openbaare bekende Zonden betoonen / dat zy van de waarachtige Gemeenschap met Christus, en alle zyne Verdiensten zyn afgescheiden; 't geen hy wederom met de Woorden van den Eerw. Calvinus aanwijst (h).

XVIII. ARTIKEL.

Van de Kerkelyke Straffe, of Uitsluitinge uit de Gemeente. (i)

18. Waarin de Kerkelyke Afzondering, of Ban bestaat.

De Kerkelyke Straf, of Afzondering is eene Handeling, door welke zoodaanige Ledemaaten der Gemeente, die door openbaare Zonden, en een ergerlyk Leeven zich zelven van God, en de Gemeenzaamheid met Christus gescheiden hebben, en over zulks den Christelyken Naame onwaardig zyn, van de Gemeenschap der Geloovigen worden afgesneeden, en de Broederlyke Gemeenschap ontzegd.

Deze

(g) Zie *Cl: Claasz enz. pag.* 327, *enz.*
(h) Vide *Joan: Calvin: Instit: Christ: Relig: Libr:* IV. *Cap.* XII. *Sect.* 5.
(i) Zie *Cl: Claasz enz. pag.* 331, *enz.*

Deeze Afzondering geschied op het gezag van Gods Woord, dat tot de Gemeente zegt: (k) Doet den Boozen uit u-lieden weg. Deeze Kerkelyke Tucht is voor de Gemeente zeer noodzaakelyk: 1. Om de Gemeente zuiver te houden. 2. Op dat de Zondaar tot waare Bekeeringe gebragt worde. 3. Op dat anderen vreezen, en zulk een Quaad niet navolgen. Dit oordeel staat na de Instellinge van Christus, en het gebruik der Apostolen, by de gansche Gemeente. Hy stelt vast / (l) dat het Bevel van Christus, Matth. 18. 15-17. tot openbaare Zonden geenzins betrekkinge heeft / 't geen hy met de woorden van den beroemden Calvinus bevestigt. Doch ten opzichte van het myden der gebannenen, (m) daar in volgt hy het strenger Gevoelen van Menno Simons.

Zy moet geschieden volgens Gods Woord tot een nuttig einde.

XIX. ARTIKEL.

Van het Gebed. (n)

Het Gebed is eene Zamenspreeking met God, of liever / eene Aanspraak, die de Mensch tot God doet, zynde voor den Mensche zeer noodzaakelyk, en voordeelig.

19. Wat het Gebed is, hoe het verricht moet worden, en waarom men te bidden heeft.

(k) 1. Cor. 5. vs. 13.

(l) Zie Cl. Claesz, enz. pag. 343, enz. en by Joan. Calvin. Institut. Christian. Relig. lib. IV. Cap. XII. Sect. 5, & 6.

(m) Zie Cl. Claesz, enz. pag. 354, enz.

(n) Pag. 363, enz.

lig. Onze Schryver toont deszelfs onderscheidinge aan; [en leert/ dat de Gebeden] voortkomen uit de waare Kennisse van 's menschen eigen Nietigheid, Onvermoogen, Elende, enz. en van de Goedheid, Mildheid, Moogendheid, en Getrouwheid Gods. De dingen, die men van God moet afbidden/ leert ons het Gebed des Heeren volkomentlyk, waar van hy ons eene Verklaaringe aan de hand geeft (o). En dus ontvouwt hy duidelyk/ wat het Gebed is/ hoe veele Deelen het heeft/ welke de Beweegredenen zyn/ die den mensche tot het Bidden aanzetten/ hoe men God moet aanbidden/ tot Wien, en in wiens Naame de Gebeden moeten worden ingericht/ en om welke zaaken men te bidden heef. Ook (p) verdedigt hy eenigzins de gewoonte der Mennoniten in het doen der Gebeden by den aanvang der Leerreden, en voor het Gehoor van Gods Woord, welke in dien tyd niet stemmelyk/ maar in stilte/ en met gebogene knyen plegen verricht te worden; welk gebruik nu haast by allen/ altans by de meesten/ heeft uitgediend. (q)

XX.

(o) *Pag.* 367-372. (p) *Pag.* 379, *enz.*

(q) De Eerw. Heer *SCHYN* wil zeggen, dat die *stille Gebeden* nu hebben uitgediend, doch dat by de meeste *Mennoniten*, eenige weinigen uitgezonderd, de *Gebeden* in de *Openbaare Vergaderingen* voor, en na de *Leerreden* ten huidigen dage door den *Leeraar* stemmelyk voorgedraagen worden, gelyk by andere *Gemeintens*.

XX. ARTIKEL.

Van het Eedzweeren. (r)

Om eene zaake, die in zich zelven goed, en waarachtig was, te bevestigen, is den Vaderen des Ouden Testaments toegelaaten eenen Eed te doen, en den Heere zynen Eed te houden; maar dewyl Christus, de Koning, en Wetgeever des Nieuwen Testaments, den Christenen allerleyen Eed verboden heeft / zoo is hy door den Geloovigen des Nieuwen Testaments ten eenemaale ongeoorloofd: Edoch! hunne bevestiging / van eenige zaake met JA, of NEEN gedaan / verbind hen zoo krachtig / hun woord te moeten houden / als of zy het met de allerdierste Eeden beloofd, en bezwooren hadden / na het bevel van Christus, Matth. 5. vs. 34-37. Deeze zaaken bewyst hy breedvoerig met veeler getuigenissen, naamentlyk van Chrysostomus, Johannes Hus, Erasmus, en anderen.

20. Dat het onder het *Oude Testament* toegelaaten was, te *Zweeren*, maar onder het *Nieuwe* ganschelyk verboden is.

XXI. ARTIKEL.

Van het Ampt der Overheid. (s)

Het Ampt der Overheid is eene Ordinantie van God, als eene zaake, die onder het Menschelyk Geslacht, van wegen de

21. Dat het *Ampt der Weereldlyke Ov*-

(r) Zie *Cl. Claasz. enz. pag.* 391, *enz.*
(s) *Pag.* 466, *enz.*

verheid van God ingesteld, onder de Menschen noodzaakelyk, en men aan dezelve alle Eerbiedigheid, enz. verschuldigd is.

de Verdorvenheid, en Boosheid der Menschen, noodzakelyk is; op dat door derzelver Gezag de Gooden beschermd, en de Quaaden gestraft zouden worden. Weshalven ook alle Menschen verpligt zyn, de Hooge Magten te ontzien, aan dezelve Eere, en Gehoorzaamheid te bewyzen, niet alleen ten aanzien van haare Magt, maar ook voornaamentlyk ten aanzien van Gods Instellinge, overmits zy in de Bedieninge hunnes Ampts Gods Dienaars zyn. Waarom zy in deezen niet moogen veracht worden, zonder dat daar mede Gods Bevel zelve veracht word; maar men moet Hun Schattinge, en Tol betaalen, en in alle dingen, niet strydende tegen Gods Geboden, gehoorzaam zyn, niet alleen den Goeden, en Bescheidenen, maar ook den Gestrengen, en Quaaden. Men moet ook voor Hun bidden, dat God hunne Regeeringe wil voorspoedig maaken, tot rust, en vreede van hunne Onderzaaten; op dat dezelve onder hunne Beschermiñge vreedig moogen woonen, en een stil, en Godzalig leeven leiden.

Doch dat het van *Christus* onder de *Ampten der Kerke des Nieuwen Testaments* niet is voorgeschreeven.

Ondertusschen tracht hy verbolgens breedvoerig te bewyzen, dat de Weerreldlyke Magt van den Heere Jesus in zyn Geestelyk Ryk, dat is, in de Kerke des Nieuwen Testaments, niet ingesteld, noch by de Ampten zyner Gemeente gevoegd is, noch dat zyne Leerelingen tot dezelve geroepen zyn, ja dat zelfs Christus aan

de Leeden zyner Kerke zoodaanig eene Wet gegeeven heeft / die met zulken Ampt nauwlyks overeendraagt. Immers de Heere heeft hen allerweegen geroepen tot navolginge van zyn weereloozé Leeven, in het welke niets minder zich heeft opgedaan / dan een Weereldsch Ryk, Magt, en Zwaard. Echter maakt hy dit besluit op / (t) dat / schoon dit Ampt in de Kerke nauwelyks plaats kan hebben / het zelve nochtans in een Gemeenebest moet blyven standhouden / terwyl Gods Instelling blyft / en blyven zal; dies het ook noodig is / geweetens halven / en om des Heeren wille de Magten onderdaanig te zyn, en dezelve niet te wederstaan / dan alleenlyk in zoodaanige dingen / die stryvig zyn met Gods' Woord. Het schynt / dat de Hoogm. Algemeene Heeren Staaten der Vereenigde Nederlanden dit onderscheid tusschen de Kerke van Christus, en het Weereldsche Gebied, tusschen de Magt der Burgerlyke Overigheid in eene Aardsche Heerschappye, en derzelver omstandiheden, en tusschen de Magt in het Geestelyk Ryk van Christus, of de Kerke erkend hebben / gelyk onze Schryver (u) uit derzelver Aantekenaár met Hunner

(t) *Pag.* 414, *enz.*

(u) *Pag.* 419, *enz.* Wy hebben deeze aangetoogene *Getuigenissen* uit de *Vreedehandelingen van Cenien* woordelyk gevolgd, zoo als dezelve by onzen *A. Claasz* te leezen zyn.

ner Hoogm. eigene woorden/ genomen uit de Vreede-Handelinge, te Ceulen in den Jaare 1579. gehouden, behelst. Woorden/ die waarlyk aller opmerkinge waardig zyn/ [en dus luiden]: „ De „ Magistraat is in onzen tyd quaalyk ge- „ leerd, en onderweezen, en heeft ook „ in deezen te veel gedaan, dat zy zich „ heeft laaten op den halze leggen, dat „ zy zoude in de Religie van Christus, en „ in zaaken van het Geloove Geweld, en „ Zwaard gebruiken, om die te bescher- „ men, en te conserveeren; want zyn Offi- „ cie gaat niet aan, dat Hy de Christelyke „ Religie, het Woord Gods, en het Hei- „ lig Euangelium zoude regeeren; dat „ Officie behoort tot eenen anderen Hee- „ re, en Regeerder, te weeten den Zoo- „ ne Gods, Christus Jesus, God, en on- „ zen Heere, Denwelken de Hemelsche „ Vader tot eenen Koning, en Hoofd „ zyner Kerke gegeeven, en geordineerd „ heeft. —— Het Ampt van Weerreld- „ lyke Magistraat is van God den Heere „ niet ingesteld, op dat zy zoude bevel „ hebben over de Religie; —— maar deeze „ Hunlieder Ampt diend tot de Ordinantie „ van de zaaken van deeze weerreld; „ waarom St. Peter de Weerreldlyke Ma- „ gistraat noemt Menschelyke Overheid „ (v). En [wat verder]: „ Het Eeu- „ wig, Geestelyk, en Hemelsch Ryk van „ Chris-

(v) 1. Petr. 2. vs. 13.

„ Christus —— regeert onze Heere
„ Christus Jesus, de Heer der Heeren,
„ Koning der Koningen, enz. Dit Ryk,
„ te weeten Christus Ryk, 't welk ook
„ anders de Christelyke Kerke genaamd
„ word, heeft geenen Aardschen Koning,
„ geene Weerreldlyke Magistraat, noch
„ Stadhouder; maar de Heere is zelve
„ Koning in zyn Ryk; Hy heeft dat nie-
„ mand bevolen, om te regeeren." Alle deeze zaaken poogt onze Schryver (w) met de Woorden, en Getuigenissen van zeer veele Geleerde Mannen aantebrin-gen/ als van Tertullianus, Hilarius, Damascenus, Gregorius Nazianzenus, Hieronymus, Augustinus, Chrysostomus, Lutherus, Zwinglius, Bullingerus, Calvinus, Viretus, en wederom ook met de woorden van de Hoogm. Algemeene Heeren Staaten. Dies maakt hy met veel-le zekerheid dit besluit op/ dat men iemand (x), die zich niet tegen de Overigheid aankant/ maar aan dezelve/ niet alleen Goed, en Bescheiden, maar zelfs ook Onrechtvaardig zynde/ in alle zaaken/ die niet tegen des Heeren Wille aanloopen/ eene waare gehoorzaamheid bewyst/ geenzins uit hoofde van den Godsdienst met Geweld vervolgen mag/ enz.

XXII.

(w) Zie by *Cl. Claesz ant. pag.* 433-453.
(x) *Pag.* 457, 458, *en* 514.

XXII. ARTIKEL.

Van de Verryzenisse des Vleesches. (y)

11. Dat'er in het laatste der dagen eene *Opstanding der Dooden* zyn zal, beiden der *Vroomen*, en der *Godloozen*.

Wy gelooven, dat God Almagtig in het uiterste einde deezer weerreld door Jesus Christus, zynen Zoone, alle Menschen, die ooit geleefd zullen hebben, beiden Rechtvaardigen, en Onrechtvaardigen, opwecken, en leevendig maaken zal; welke vierhalben alle met hunne eigene Lichaamen, in welken zy hier geleefd hebben, wederom zullen verryzen, en hunne afgescheidene Zielen ontfangen. Doch, schoon die Verryzenis allen menschen gemeen zal zyn, zoo zullen zy nochtans niet alle tot eenerleye einde verryzen. De Rechtvaardigen, en die het goede gedaan zullen hebben, zullen met Christus ingaan in het Eeuwige Leeven, en de Hemelsche Vreugde, en Heerlykheid, als mede dat Koningryk, 't geen God voor hun van den aanvang der Weerreld af bereid heeft/ in Eeuwigheid bezitten. Maar de Onrechtvaardigen zullen verryzen, om met den Duivel, en zyne Engelen in een onuitbluschelyk Vuur eeuwige pyne, en smerte te lyden, zonder dat 'er Hoope van Verlossinge by hen te verwachten zal zyn.

Dat de *Ziele* des *Menschen* onsterffelyk is.

Dat de Ziele na den Dood des Lichaams leeft/ en niet sterft, is de twoog-

te

(y) *Pag.* 493, enz.

zaligheid / en groote Hoope der geloovigen, en wordt van de Mennoniten vastelyk geloofd. Doch in welke plaatze, en met welke aandoeninge van Vreugde, of Pyne zy na den Dood des Lichaams zich ophoud / schynt niet noodig te zyn / om langwylig te beredentwisten / en wegens dit stuk kan onder de Christenen zonder gevaar van Zaligheid een verschillend gevoelen zyn; want het kan genoegzaam bestaan te gelooven / dat de Zielen der Menschen onsterffelyk zyn / terwyl de woorden van den vermaarden Calvinus ten deezen aanzien (z) hun zeer wel behaagen / en tot beantwoordinge aan de nieuwsgierigheid voldoende zyn. maar waar zy na den Dood des *Lichaams* zich ophoud, niet noodig over te twisten.

XXIII. ARTIKEL.

Van het Uitterste Oordeel. (a)

Wy gelooven, dat het Uitterste, en laatste Oordeel gehouden zal worden van Christus Jesus, die van God, Zynen Vader, gesteld is tot eenen Rechter der Leevendigen, en der Dooden, ten welken einde Hy komen zal met de Wolken des Hemels, met groote Kracht, en Heerlykheid, en met Hem alle Heilige Engelen, die 23. Dat *Jesus Christus* in het *laatste Gerichte alle Menschen* zal oordeelen.

(z) Vide *Joan. Calvin. Institut. Christian. Religion. Libr. III. Cap. XXV. sect.* 6. & *Libr. IV. Cap. I, sect.* 12.

(a) Zie *Cl. Claesz.* enz. *pag.* 508, enz.

die dan de gantsche ſchaare des Menſchelyken Geſlachts voor den Rechterſtoel van Chriſtus by een zullen vergaderen; op dat een iegelyk van dien grooten/ en Rechtvaardigen Rechter geoordeeld worde na zyne Werken, om elk voor zich zelven te ontfangen, na dat hy in het Lichaam gedaan heeft, het zy goed, of quaad. Gemeentlyk Jeſus zal dan/ even als een Herder, de Schaapen van de Bocken ſcheiden/ en de Schaapen tot zyne rechter, doch de Bocken tot zyne ſlinker hand ſtellen. De Rechtvaardigen, die hier op Aarde in den Geloove heiliglyk geleefd, en allerleye Werken der Liefde, en der Barmhartigheid gedaan zullen hebben, zal Hy, als een Bruidegom van die zelve Chriſtelyke Schaare, tot zich neemen, dewelke met Hem zullen ingaan in het Eeuwige Leeven, in de Hemelſche Blydſchap, en Heerlykheid, alwaar zy altyd by den Heere zullen zyn, en eeuwiglyk met onuitſpreekelyke Vreugde het Ryk beerven/ dat God hun bereid heeft van 't begin der Weerreld. Maar de Quaaden, en Onrechtvaardigen, die God niet gekend zullen hebben, noch gehoorzaam geweeſt zullen zyn den Euangelium onzes Heeren Jeſus Chriſtus, zullen van de Rechtvaardigen geſcheiden, en verweezen worden ten eeuwigen vuure, dat den Duivel, en zynen Engelen bereid is; en daar zullen zy tot ſtraffe lyden het eeuwige verderf van het aangezichte des Hee-

Heeren, en van de Heerlykheid zyner sterkte.

Dit uitterste Oordeel, eens gehouden, en gestreeken zynde, zal onwederroepelyk zyn, en by de Uitspraake van het Vonnis zal het eeuwig blyven, zonder de allerminste verwachtinge van eenige veranderinge; zoo dat aan de eene zyde geen gevaar van droefheid, pyne, of smerte meer zal gevreesd worden, en aan de andere zyde geene Hoope van Verlossinge zyn zal. En zoo besluit [onze Schryver] zyne Verandwoordinge, die dubbeld leezens waardig is.

De uitspraak des *Rechters*, 't zy ten *Goeden*, 't zy ten *Quaaden*, zal onherroepelyk zyn.

Noch heeft ons deeze Geleerde (b) Man Twee Tractaaten (in zoo verren my bekend is) nagelaaten; welker Eene in octavo gedrukt is/ in den jaare 1610. (c) en voert deezen Titel: *Eenvuldige Vertooninge*, waar in naaktelyk uit de H. Schriftuur aangeweezen word, dat Gods Gemeente niet op eeniger menschen Vroomheid, oude Gewoontens, Traditien, of lange Beleevingen, dan alleen op den Hoeksteen Christus, zyne heilzaame Leere, en onberispelyk Leeven gefundeerd staat: Ook hoe, en wat men op dat Fundament timmeren moet, om zelve eene Woon-

Noch worden hier Twee *Werkjes* van den zelven *Cl. Claasz.* bygebragt.

(b) Dat onze CLAAS CLAASZ een zeer geleerd, schrander, en doorleezen, als mede Taalkundig Man geweest is, blykt allenthalven uit zyne *Schriften*.

(c) Zonder aanwyzinge van *Plaats*, of *Naam* des *Drukkers*.

Woonstad Gods te zyn; als mede de waare Kentekenen der Kinderen Gods; en der Weereld. Eindelyk zommiger hier tegen strydende Argumenten verhaald, en wederlegd. Alles tot opmerkinge van de Eens-Geloofs-Gezinde, nochtans verscheidene Vergaaderingen, en ten dienste van allen, die den Heere begeeren te vreezen: [In vier Deelen vervat, en door Gods Hulpe uitgegeeven door C.G. (dat is, CLAAS CLAASZ.)]

Tot wat einde dit *Eerste Werkje* door *Cl. Claasz* beschreeven is.

Dit Werkje is van dien Man beschreeven tot bevorderinge van de Vereeniginge der Mennoniten, welke om al te geringe redenen onderling van elkanderen gescheiden zyn. Het bestaat uit Vier Deelen. In het Eerste Deel word bewezen, dat des Heeren Gemeente niet gegrond staat op de Vroomigheid van iemand, op eene oude Gewoonte, enz. Maar alleenlyk op den Hoeksteen Jesus Christus. In het Tweede Deel; op welke wyze, en door hoedaanige middelen een iegelyk op deezen Grondslag bouwen moet, om zelve eene Woonsteede Gods in den Geest te zyn. In het Derde Deel, welke Proeven wy moeten opmaaken, als mede welke Zaaken, en Kenmerken in acht te neemen zyn, op dat wy kunnen weeten, welke zyn of Kinderen Gods, of deezer Weereld. In het Vierde Deel worden de voornaamste Bewysredenen aangetoogen, die tegen dit voorgestelde

ge-

gevoelen opgeworpen worden, en met bondige Bewyzen wederlegd.

Het ander Tractaat van deezen Eerw. Man is te Amsteldam in duodecimo (d) gedrukt in den jaare 1629. en genaamd, *Vreedes Beletzel*, tusschen de Vlaamsche, en Viesche Gemeente, aangeweezen door *Pieter Jansz Twisck*, *cum Sociis*: [met zyne Medegenooten:] En het zelve beandwoord, en wederlegd door CLAAS CLAASZ van Blokziel. Het ander *Werkje* is eene *Wederlegging* van zeker *Geschrift* van *P. J. Twisck*, enz.

Ook zyn 'er Twee Brieven, door dien zelven Man geschreeven, van welken de Eerste is gedrukt te Amsteldam, in den jaare 1629. (e) en geheeten, *Voorlooper*. Twee Brieven van Denzelven; de *Eerste* genaamd *Voorlooper*. De *Tweede* over den *Doop*.

(d) By *Jacob Aertz Colom*. De *Druk*, dien ik van dit *Tractaat* bezit, is *in octavo*; en is geschreeven, als uit de *Onderteekeninge* blykt, dat van *P: J: Twisck*, *enz.* 27. *September*, en dat van *Cl. Claasz*, 27. *December*, 1627.

(e) Mede by *Jacob Aertz Colom*, *in octavo*, zynde dit de *Tweede Druk*; want voor de eerste reize is deeze *Brief* gedrukt in die zelve *Stad*, by *Niclaes Biestkens*, 1613. *in* 8. En deszelfs volleedige *Hoofd* luid aldus: COPYE EENES BRIEFS, *of* VOORLOOPER, *dienende noodwendig voor alle Geloovigen, om te komen tot een bedenken, dat zy niemand veroordeelen uit Sluitredenen, noch Conclusien van eenige Schriftuuren, zonder te hebben een klaar uitgedrukt Gebod Gods, dat zy voor God in den dood slaan, die zy oordeelen. Alles tot opmerken van de Godvruchtigen, ter Eere Gods, en tot onzer aller Zielen Zaligheid. Amen. Voleindigd in den jaare* 1613. *den* 13. *November*. Deeze *Brief* is mede een der voornaamste redenen geweest, waarom het straks gemelde *Vreedes-Beletzel* is uitgekomen, en de *Vereeniging* gestaakt, zoo als deszelfs *Schryvers* zeggen.

looper. De ander handelt van den Doop der Bejaarden, of dezelve noodzaakelyk is/ of niet; terwyl hy in deezen/ zynde gedrukt te Haarlem, in den Jaare 1634. (f) krachtig redeneert voor deszelfs Noodzaakelykheid, en Nuttigheid. Noch is 'er onder zynen Naame een Schriftuurlyk *Tractaat* over het wederaannemen der boetvaardige Buitengetrouwden; die [naamentlyk] uit hoofde van een Huwelyk, buiten de Gemeente aangegaan/ gebannen geweest zyn. Gedrukt te Haarlem, in den Jaare 1634. (g)

Noch een *Tractaat* over den *Buitentrouw.*

IX.

(f) By *Hans Passchiers van Wesbusch*, in 8. En luid deszelfs *Titel* eigentlyk aldus: BRIEF *tot Onderzoekinge, of de Doop der Geloovigen is onnut, en onnoodig.*

(g) Mede in 8. by denzelven *H. P. van Wesbusch.* Men vind dit *Tractaat* doorgaans by den evengemelden *Brief* wegens den *Doop der Geloovigen.*

Behalven deeze gemelde *Werkjes* van den Eerw. CLAAS CLAASZ bezit ik noch deeze *Twee* navolgende.

I. *Eene zeer lieffelyke* PREDICATIE, *ter Eere Gods, en* [tot] *Stichtinge der Menschen, over de Woorden van Christus, Luc.* 10. *vs.* 25 -- 38. *gedaan door* CLAAS CLAASZ *van Blokziel; en Schriftelyk aan eenige zyne Geloofsgenooten in Pruissen overgezonden. Eerst gedrukt in Pruissen*, en daarna *te Amsteldam, by Jacob Aertsz Colom*, 1624. *in* 8. De voornaamste zaaken, welke de Eerw. *Schryver* in deeze *Verhandelinge* in aanmerkinge neemt, worden van hem zelven *pag.* 7. vooraf voorgesteld, en zyn deeze:

1. *Eerstelyk, Wat de Oorzaaken zyn, die ons tot deezen schuldigen pligt der Liefde Gods verbinden.* Want dat was zyn grootste toeleg, (gelyk hy zelve alvoorens zegt) om by deeze gelegendheid *eigentlyk van de Liefde, die wy Gode schuldig zyn, te handelen.* En de verpligtinge, die hier toe op alle men-

schen

LUBBERT GERRITS.

Zie, hoe ernsthaftigheid met rype kennis straalt
In Lubbert Gerrits beeld, naar 't leven afgemaald.
Zo blonk hy vyftig jaar, gelyk een dier gesteente,
Door leer en leven uit in Amstels Kruisgemeente.

Adr. Spinniker.

M. Mierevelt Pinx. I. Folkema Sculp.

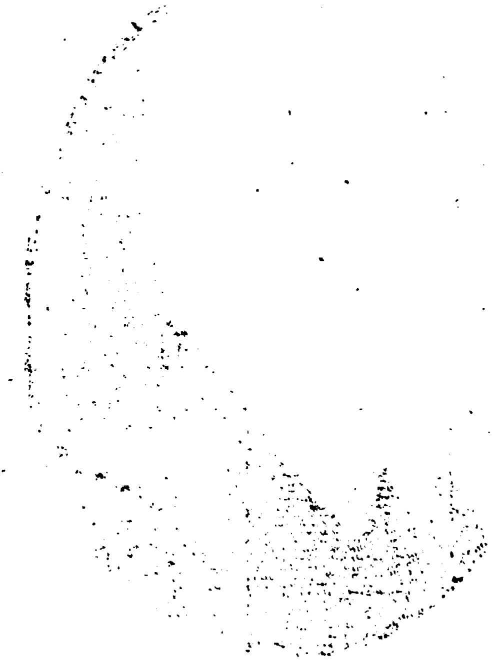

schen in 't algemeen, maar byzonder op rechtaartige *Christenen* legt, dringt hy wonder krachtig aan, niet alleen uit aanmerkinge van zoo veele *Natuurelyke Weldaaden*, die wy van *God* ontfangen hebben, maar inzonderheid, en boven alle andere dingen uit hoofde van *Gods* onverdiende aan ons beweezene *Liefde* door het *Lyden*, den *Dood*, en de daar door te weegen gebragte *Verlossinge* zynes *Geliefden Zoons*. *pag*. 7 - 28.

2. *Door wat Beletzelen wy hier in kunnen verhinderd worden. pag*. 29 -- 46.

3. *Door wat Middelen dezelve verkreegen, en behouden werd. pag*. 47 -- 59. *NB. Deeze dingen staan voornaament'yk by God*, (zegt de *Schryver*) *Die de werkende Oorzaak van de Liefde Gods in den Mensche is. pag* 47.

4. *Wat Hoedaanigheid de Liefde tot God in den Mensche is. Of wat daadelykheid dezelve werkt. pag*. 59 -- 70. *De Liefde tot God in den Mensche* (zegt hy *pag*. 59, 60.) *is geene leedige bloote Kennisse, noch simpele Belydenisse, bestaande alleen in Woorden, of met de Tonge, maar in eene zekere, waarachtige daadelykheid*. 1. *Joan*. 3. *vs*. 18.

5. *Wat Profyt, en Nuttigheid men daar door verkrygt, en verwachtende is. pag*. 71 -- 83.

6. *Wat schaaden ons zullen overkomen, indien wy leedig in dezelve bevonden worden. pag*. 84 -- 98. Waar op hy tot slot eenige korte *Leeringen*, by wyze van *Toepassinge*, laat volgen. *pag*. 98 -- 104. Een *Werkje*, wel dubbeld waardig, om met eene godvruchtige aandacht geleezen te worden.

II PROPOSITIE, *of* VOORSTELLING, *dienende, om te bewyzen, dat de Eens-Geloofs-Gezinde Christenen niet behooren gescheiden te blyven, maar na Gods Wille zich moeten, ook schuldig zyn, om te bevredigen. Hier is noch bygevoegd een* BRIEF *aan* VINCENT DE HONDT, *te Haarlem*. Gedrukt in die zelve *Stad*, by *Hans Passchiers van Wesbusch*, 1634. *in* 8. Zyn oogmerk in dit *Werkje* is, om de gescheidene *Gemeintens der Mennoniten*, die met elkanderen in eene gelyke *Belydenisse des Geloofs* stonden, onderling, was 't moogelyk, te vereenigen. Ten dien einde heeft *Cl Cla sz* deeze *Voorstellinge in den jaare* 1621. *te Haarlem voor eene treffelyke Vergaderinge mondeling gedaan*; gelyk hy zelve zegt in het begin van den hier aan gehechten

ten *Brief* aan *Vincent De Hondt*, welke in dien tyd een yverig *Leeraar der Mennoniten* te *Haarlem* was, doch in 't stuk van *Vereeniginge* alleen om eenige *Huishoudelykheden* merkelyk met *Cl. Claasz* verschilde.

Van deezen *Vincent De Hondt* hebben wy eene uitmuntende *Bekentenisse des Geloofs*, door hem zelven in *Druk* uitgegeeven, 1626. *in* 4. En weinige *Jaaren* daar na, te weeten 1630. met verscheidene stucken door denzelven *Schryver* vermeerderd, herdrukt te *Haarlem*, by *Hans Passchiers van Wesbusch*. *in* 12.

IX. HOOFDSTUK.

Van HANS DE RIES.

Staat gesprooken te worden van zommige *Schryvers*, tot de *Waterlandsche Mennoniten* behoorende.

De dus verren gemelde Schryvers, van welken wy gesproken hebben, behooren tot de strengere [Mennoniten,] of tot de nauwer gezette, en meer bepaalde Vlamingen. Nu staat ons van zommigen der Waterlanderen te spreeken; op dat het kondig blyke, dat zy alle in de Grondvestelyke Hoofdstucken des Geloof algemeenelyk te zaamen stemmen, en nergens anders in verschillen, dan in eene slapper Kerkelyke Tucht, en in het stuk van [Jesus Christus] Menschwordinge, als ook in eene meerdere, of mindere Inschickelykheid.

En wel *Eerstelyk* van HANS DE RIES.

Onder de allereerste, en oudste Waterlanders moet HANS DE RIES met recht geteld worden, wiens Belydenisse, omtrent den Jaare 1580. uitgegeven, wy

HANS DE RIES.

De Ries, gebooren, toen vervolgings vlamme blaakte,
En zelf gequeld door veel gevaaren droef en bang,
Blonk dus in Alkmaar luister, daar veertig jaaren lang
Zyne onbezweeken trouw voor 't heil der zielen waakte.

Ab. Spinniker.

J. C. Philips sculp.

JAN GERRITSZ VAN EMBDEN

Al toont Jan Gerritszoon geen aanzien in 't gelaat,
God, die zich vaak bedient van 't kleine in 's wereld's oogen,
Bezielde hem met geest en kracht van uit den hoogen
Tot zielenwinning door het onvergangbaar zaad.

zyn in het VII Hoofdstuk onzer Geschiedenisse (h) hebben medegedeeld/ uit welke de gemelde Overeenkomst des Geloofs, die onder alle Mennoniten, schoon in verscheidene Gemeentens verdeeld zynde/ plaats heeft/ middagklaar blykt; terwyl deeze Belydenis zoo in onze/ als in de meeste Gemeentens der Vlaamsche, en Waterlandsche Mennoniten van dien tyd af tot op heden door eene regelmaat van overeenstemminge aangenomen/ en gehouden word.

Zyne Geboorte, benevens eenige Merkwaardigheden van zyne jonge jaaren kortelyk beschreeven.

Deeze zeer Eerwaardige/ en Voortreffelyke Man/ die veele jaaren achtereen het opzicht over de Waterlandsche Gemeentens gehad/ en veele duizenden van Toehoorders met zyne heilige Leerredenen, en een godvruchtig Leeven gesticht heeft/ is te Antwerpen gebooren in den Jaare 1553. in de Maand December, toen in Nederland, onder de Heerschappye van Keizer Carel den Vyfden, veele om de Belydenisse des Christelyken Geloofs door eenen geweldigen Dood wierden omgebragt/ welke wreedheden by den aanwas der jaaren van Hans De Ries niet afnamen; want in het veertiende jaar zynes Ouderdoms stonden die

(h) Te weeten, in het I *Deel*, *pag.* 238. Zie ook, wat wy aangaande deeze *Belydenisse* ter dier plaatze in onze *Aantek.* (m), en in dit *II Deel*, *pag.* 157, *enz.* in onze *Aantek.* (m) vry breedvoerig gezegd hebben.

die beruchte / en bloeddorstige Hertog van Alva in onze Landen, en pleegde aldaar de allerwreedste geweldenaaryen. In zijn negentiende jaar namen de opschuddingen in Holland eenen aanvang; en in zijn drie en twintigste jaar wierd zijn getrouwe Medegezel / HANS BRET, met wiens Moeder hy zich nawerf in huwelyk begaf / leevendig om het Geloove verbrand (i). Toen hy dertig jaaren oud was / wierd Braband, en Vlaanderen door inlandsche Oorlogen verwoest; zoo dat hy in zijne jonge jaaren veele zwaarigheden doorgestaan / en in gevaar des leevens zich menigmaalen bevonden heeft; ja zelfs zyne Kleederen / gelyk hy dikwils in zyne Leerredenen verhaald heeft / waren wel eens door de vlamme der geenen / die verbrand wierden / warm geworden.

Een Godvruchtig Leeven leidende, vond hy, na een naaukeurig

Van zijne Jeugd af zich te Antwerpen ophoudende / leidde hy een vroom / en onberispelyk leeven / zynde van de wulpsheid der jongelingschap zeer verre afgescheiden / en tot een Godsdienstig /

(i) *Den 4den. January*, 1577. In den Ouderdom van omtrent 21 *Jaaren*. Zie den *Martelaars-Spiegel*, gedrukt 1631. *in Folio*, (van welken in 't vervolg nader gesproken zal worden) *pag.* 852, *enz.* In *'t leeven van Hans De Ries* (waar van straks ook nader) staat wel, *in den jaare* 1567. *pag.* 15. Doch dit is buiten alle tegenspraake een *Druk-feil*, als uit alle de omstandigheden deezer zaake duidelyk blykt.

ALDERT VOLKERTS.

Dit 's Aldert Volkerts, die, van boren begenadigd,
Ruim veertig jaaren lang Gods volk met hemels Man
Trouwhertig heeft gevoed, om, door die spys verzaadigd,
Te streeven, op zyn spoor, naar 't waare Kanaän.

Adr. Spinniker.

P. Langre. sculp.

stig/ en vroom gedrag geneigd/ zoekende altoos / onder welke Gezinte der Christenen hy Gode best dienen konde. In de Roomsche Kerke ontdekte hy veele Dwaalingen; hy beschouwde van nahy derzelver Afgoderye, Dwingelandye, Beelden-Dienst, en allerwreedste Vervolgingen, tegen alle die geenen aangericht / die Geweetens halven deeze Doolingen niet konden toestemmen; alle welke dingen hem voorkwamen rechtdraads strydig te zyn met Gods Woord; weshalven hy zich eenigen tyd by de Hervormde Kerke voegde/ terwyl hy inmiddels vlytig voortging / om de Euangelische Leere naukeurig te onderzoeken. By de Hervormden stond hem dit tegen / dat zy de Wapenen voerden/ en geweld met geweld afweerden; waarlyk! eene zaake/ welke hem toescheen weinig overeentekomen met de Kenmerken der Kerke des Nieuwen Testament. Om deeze reden zag hy uit na eenen anderen weg; op dat hy Christus voetstappen des te naukeuriger zoude kunnen vast houden/ en navolgen. En vermits deeze dingen in der Mennoniten leevenswyze / leere/ en standvastigheid / zelfs ook onder de allerbloedigste verdrukkingen/ zonder den allerminsten tegenstand te bieden / uitblonken / schoon deeze Gezinte in dien tyd te vuur / en te zwaard vervolgd wierd/ zoo heeft hy zich by dezelve gevoegd / hoewel hy lichtelyk te gemoete

onderzoek, dat de *Gezinte der Mennoniten* best met zyn gevoelen overeenkwam.

zag/ dat hem daar door veele onheilen over het hoofd hingen.

Was zeer bemind van zekeren Italiaanschen Koopman.

Eenen geruimen tyd is hy Cassier (k) van zekeren Italiaanschen Koopman geweest/ welke hem/ schoon van eenen verschillenden Godsdienst zynde/ echter uit hoofde zyner getrouwheid uittermaaten zeer beminde. Verscheidene maalen is onze Hans de Ries, na dat hy zich met de voorheenen gemelde Weduwvrouwe/ de Moeder van Hans Bret, in den Huwelyken Staat begeeven had/ in de uiterste benauwdheid gebragt/ en benevens zyne Huisvrouwe byna door de Geregtsdienaars gevangen genomen geweest; doch door het bestier der Goddelyke Voorzienigheid, en door de goedgunstigheid van dien Koopman, zynen Meester, op eene wonderbaare wyze gered. Alle welke zaaken breeder kunnen gezien worden in een Boekje, zyn Leeven, en Daaden behelzende/ en gedrukt in de Ryp, in den jaare 1644. in 12 (l).

Voegde zich by de *Waterlandsche*

Doch vermits het gevoelen van zommige

(k) Hier van daan is 't, dat hy ook in zommige *Oude Schriften* den naam draagt van *Hans C.* (dat is, *Cassier.*)

(l) Dit *Boekje* heet eigentlyk: KORT VERHAAL *van het Leeven, en de Daaden van* HANS DE RIES, *Oudste, en Leeraar der Waterlandsche Gemeente. Met eenige zyner, en anderer Geschriften, Zendbrieven, Predicatien, en Gebeden, dienende tot Oeffeninge in de Godzaligheid.* Gedrukt in de *Ryp*, by *Claas Jacobsz.* 1644. in 12.

nige ſtrakker Mennoniten wegens den Ban, en de Mydinge, als mede derzelver hier uit ontſtaande oneenigheden hem zeer tegen de borſt stonden / heeft hy zich door den Doop by die Mennoniten in Weſt-Vriesland gevoegd / die Waterlanders genaamd worden / [en] / door deezen tot den Dienſt beroepen / en in denzelven bevestigd zynde / heeft hy met zyne Amptgenooten eene bloejende Gemeente aldaar geſticht ; gelyk ook navolgens te Embden, in welke ſtad hy verſcheidene jaaren eene gevestigde woonplaats gehad heeft. Eindelyk de zaaken in Holland tot meerder ruſte gebragt zynde / is hy wederom na Weſt-Vriesland gekeerd / en heeft zich in de ſtad Alkmaar ter neder gezet / alwaar hy 40 jaaren achter een met zyne onvermoeide vlyt / en leers niet alleen de bloejende Gemeente dier ſtad onderweezen heeft / maar ook voor de omleggende / en nabuurige Gemeentens met zyne heilige Leerredenen tot eene hulpe / en onderſteuninge geweeſt is ; terwyl hy veelen van den weg der dwaalingen op het rechte ſpoor / dat ten hemel leid / te recht gebragt heeft / en eindelyk in den Ouderdom van 84 jaaren, en omtrent 9 Maanden, den 14 September des jaars 1638. overleeden / en zachtelyk in den Heere geruſt is. De Eerw. Leeraar Denys van der Schuere heeft op zyn

Mennoniten in Weſt-Vriesland.

Heeft omtrent 40 *jaaren* gewoond, en is geſtorven in de ſtad *Alkmaar.*

overleden eene Lykreden (m) gedaan over Gen. 25. vs. 7—10.

Schriften van Hans De Ries. Onze H. De Ries heeft (als voorheenen gezegd is) omtrent het jaar 1580. (n) zyne Belydenisse uitgegeeven; en byna op dien zelven tyd opgesteld een klein Boekje in 12. [handelende] (o) 1. Van het Recht

(m) Deeze *Lykreden* is gedrukt te *Amsteldam*, by *Dominicus Vander Stichel*, voor *Denys Vander Schuere*. 1638 *in* 12.

(n) Eigentlyk 1581. schoon deeze *Belydenis* waarschynelyk niet terstond in *druk* uitgegeeven, maar toen alleenlyk in *Schrift* gesteld schynt geweest te zyn, als voorheenen breeder van ons is aangemerkt *pag*. 157. in onze *Aanteken*. (m) Terwyl ik met deeze *Vertaalinge* beezig, en het IV *Hoofdstuk* van dit *Deel* reeds lange afgedrukt was, heb ik ontdekt, dat deeze alom bekende *Belydenis van Hans de Ries*, zoo als dezelve vermeerderd is met *aantekeningen*, en *Schriftuurplaatzen* door *Pieter Jansz van Wormerveer*, voor de eerste reize gedrukt is te *Alkmaar*, by *Rem Jansz Boerman*, voor *Wouter Gavesz*, *Boekverkooper te Crommenie*. 1654. *in* 8. Doch die deftige *Voorreeden* van *Engel Arendsz van Dooregeest* is 'er allereerst voorgeplaatst by derzelver *herdruk*, 1686. als vooren mede is aangeweezen.

(o) Dit *Tractaatje*, dat uit *Vier Hoofdstucken* bestaat, volgens de gemelde *vier* onderscheidene zaaken, over welke in het zelve gehandeld word, schynt niet terstond gedrukt, maar alleen geschreeven te zyn in den *jaare* 1581. by wyze eener *Vaderlyke Onderwyzinge*, en is *aan zekere zyne Bekenden tot Leeringe toegeëigend*; als op het einde van zyne straksgemelde *Leevensbeschryvinge*, gedrukt 1644. uitdruckelyk *pag*. 82 gezegd word; alwaar terstond daar op dit *Tractaatje* volgt, en na het zelve een *Brief*, geschreeven door denzelven *Hans De Ries* in den *jaare* 1630. aan eene *Weduw-Vrouwe*, *M. T.* met haare *Dochter D.* woonende toen te *Amersfoort*, *op haare begeerte, om voor zynen Dood nog eene goede gedachtenisse tot haar onderwys te hebben*: welke *Brief* in

PIETER ANDRIESZ HESSELING.

Al toont de print ons niet dan Hesselings gelaat,
Noch schynt hy vaardig om zyn stem te laaten hooren,
Waar door hy zondaars zocht te trekken van het kwaad,
En ieders hart met kracht ter Godsvrucht aan te spooren.

Ad. Spinniker.

[illegible]

KORNELIS KLAASZ ANSLO.

Die Ansloos beeld aanschouwt, voelt zich in 't hert geraakt
Door 't vuur van ernst, dat in 't gelaat en de oogen blaakt.
Maar kon het kunstpenseel ons ook zyn' stem doen hooren,
Hy zou met zoet geweld elk tot de deugd bekooren.

Adr. Spinniker.

Rembrandt del. J. C. Philips sculp.

Recht Gebruik der Tonge. 2. Van de Gierigheid. 3. Van Getrouwe, en Ongetrouwe Vrinden. 4. Van de Lydzaamheid.

Zyn KLAAR BEWYS van de Eeuwigheid, en Godheid van Jesus Christus, tegen Daniël Zwicker, te Haarlem in 12. gedrukt (p), en tegen Nittert Obbensz over

in zich begrypt *eene Vermaaninge tot Volhardinge in de Deugd*: als insgelyks in de boven genoemde *Levensbeschryvinge pag.* 83. bericht word.

(p) Het kan zyn, dat de Heer SCHYN eenen *Druk* van dit *Werkje in* 12. gehad, of gezien heeft; doch zulks is my onbekend, en dat ik bezit, is *in* 8. gedrukt te *Haarlem*, by *Isaak vvn Wesbusch*. 1672. En het schynt my uit de *Voorreden* des *Uitgeevers*, wiens naam verzweegen word, niet duister voorte komen, dat dit de allereerste *Druk* van dit uitmuntend *Werkje* is; want hy zegt onder anderen, dat de *Schriften* van *Hans De Ries voor een gedeelte by* hem *berustende* waren, en *daar onder* ook *dit tegenwoordig Traktaatje* gevonden wierd; terwyl hy tevens reden geeft van de gelegendheid, en oorzaake, door welke hy zich opgewekt, en aangenoopt bevond, om het zelve in het licht te geeven. Want (dat wel behoort in acht genomen te worden *Hans De Ries* heeft dit *Traktaatje* niet geschreeven tegen *Danië Zwicker*, gelyk de Heer SCHYN in den eersten opslag schynt te zeggen; maar terwyl „ niet „ lang na het *jaar* 1600. (gelyk de *Schryver* der gemelde *Voorreden*, *pag*. 4, *en* 5. zegt) „ *twee Poolsche Broeders* by hem kwamen, de een genaamd „ *Oosterot*, welke (alzoo zy oordeelden, de *Waterlandsche Doopsgezinde Christenen* wel de draagelykste onder de *Doopsgezinden* te zyn) verzochten, „ met de *Waterlanders* broederlyk te vereenigen; zoo „ gaf *Hans De Ries* hun bondige redenen niet al„ leen van de niet noodzaakelykheid, doch ook „ van de onmoogelykheid, als niet ziende het on„ der zyne *Gemeente* te bewerken; maar ook daar „ by voegende, dat hy het voor zich zelven niet „ konde

over die zelve stoffe in den jaare 1627. te Hoorn uitgegeeven (q), is ook elders meermaalen gedrukt.

X.

„ konde doen, om dat hy vertoond, dat zy volgens
„ hun gevoelen de *Eere* van *Christus* grootelyks ver-
„ kleinden, daar over hy zeer jaloers was. Dit nu,
gevolgd van eenen *Brief*, door deezer Lieden bewer-
kinge aan *Hans de Ries* ter hand gesteld, was oor-
zaak, dat hy dit *Tractaat* bearbeid, en in het zelve
deezen *Brief*, als mede dit gevoelen, bondig, ge-
leerdelyk, en Schriftmaatig wederlegd heeft. Vermits
nu *Daniel Zwicker* in den *Jaare* 1670. een *Boekje*
uitgaf, genaamd *de NieuweTestamentische Josias*, in het
welke het algemeene gevoelen van *Christus Eeuwigheid*,
en *Godheid* niet alleen tegengesproken, maar, dat
meer is, gezegd word, dat zulks is eene *Ketterische*,
Afgodische, en *Antichristische Meeninge*, zoo vonden
zich daar door de welmeenende, en rechtzinnige
Mennoniten den nood opgelegd, om dit *Tractaat* van
Hans de Ries, als eene zaake van denzelven aart
behelzende, in het licht te geeven. En indien zin
zegt de Heer *SCHYN*, dat dit *Werkje* tegen *Daniel
Zwicker* is uitgekomen. Zie gemelde *Voorreden*, *pag.*
3, *enz.*

(q) Het *Exemplaar*, dat ik bezit, is gedrukt *in* 8
te *Amsteldam*, *voor Eyt Hendricx*. 1627. De gelee-
gendheid, by welke dit *Geschrift* (gelyk meer ande-
ren over dat zelve onderwerp, zoo te *Amsteldam*, als
Hoorn, in den voorigen *jaare* 1626. uitgegeeven) voor
den dag kwam, was deeze. Omtrent den *jaare* 1624.
en vervolgens wierp *Nittert Obbensz*, mede *Leeraar
der Waterlandsche Mennoniten* in den *Grooten Spyker*
(dus wierd in dien tyd hunne *Vergaderplaats* genaamd,
die nu *By den Tooren* geheeten word) te *Amsteldam*,
tegen *Hans de Ries* zeker geschil op over het *Woord
Gods*, te weeten, of 'er ook een ander *Woord Gods*
was, als de geschreevene *Boeken der Heilige Schrif-
tuur*, door het welke *God* den mensche tot *Bekeerin-
ge*, en *Wedergeboorte* brengt? Hy verstond van *NEEN*.
Hans de Ries, het tegendeel stellende, zeide, dat
'er noch een ander *Woord Gods* was, dat *Woord* na-
mentlyk, van het welke *Joannes* schryft in zyn
Euangelium, *Hoofdst.* 1. *vs.* 1. en dat wy door dit
Woord wedergebooren, en zalig gemaakt worden.

Nit-

HANS ALENSON.

Te Delft ging Alenson dus eerst zyn Kudde voor;
Daarna te Haarlem, daar zyn yver tienpaar jaaren
Haar zocht te veiligen voor droeve zielgevaaren,
En trouw te leiden op het zalig hemelspoor.

Ab. Styn-[illegible]

[illegible] de Pas del. *A. van Buysen junior fec.*

Nittert Obbensz bood aan, om zekere *Vraagen*, dit geschil betreffende, aan *Hans de Ries* schriftelyk te willen overgeeven, onder beding; dat *Hans de Ries* dezelve zoude beandwoorden, 't geen *Hans de Ries* aannam, mits *Nittert Obbensz* zyne eigen *Vraagen* eerst met *JA*, en *NEEN* zoude beandwoorden; ook dat *Hans de Ries* met gelyk recht eenige *Vraagen* zonde overgeeven, die van *Nittert* zouden beandwoord worden, 't geen hy mede aannam. *Nittert Obbensz*, deeze overeenkominge in den wind slaande, liet zyne opgestelde *Vraagen* over al rond gaan, en in ieders handen zwerven, doch zy kwamen niet in die van *Hans de Ries*; en eindelyk, zonder *Hans de Ries* hier van kennisse te geeven, liet hy dezelve ter *Drukpersse* bestellen met deezen *Titel*: *RAAG BEZEM, zeer bequaam, om sommige Mennonitische Schuuren te reinigen van de onnutte spinnewebbens, zotte Grollen, en Ydelheden eeniger Geestdryveren, Swenkveldianen, en derselver Voorstanderen. die op hunne bysondere Dryvingen, en Inspraaken steunen, tot verminderinge van 't beschreeven Woord Gods. Toegemaakt door* Nicodemus Letterknecht van Wt-Geest. *Te Amsteldam, by Jacob Aertz Calom.* 1625. *in* 4.

Deeze Redenen, en onbillyke Handelwyze bewoogen *Reinier Wybrandsz*, (van welken wy in het volgende *Hoofdstuk* spreeken zullen) *Pieter Andriesz*, en *Cornelis Claasz*, insgelyks *Leeraars* onder de *Waterlanders* te *Amsteldam*, de zaak van *Hans de Ries* aan te vatten, en te verdeedigen, niet zonder aanstootelyke, en ergerlyke tegenstribbelingen, die zy voor de goede zaake moesten dulden, en uitstaan; tot dat zy eindelyk zich genoodzaakt vonden, op den 9 *Sept.* des *Jaars* 1616. een BESLUIT wegens hun *Geloove*, *Gevoelen*, en *Leere*, met de voornaamste *Waterlandsche Leeraaren* te *Amsteldam* vergaderd, op te maaken, en vast te stellen. Dit BESLUIT is gedrukt op zich zelven in 4. 1617. en naderhand achter de *Belydenisse* van *Hans de Ries*, in den *Jaare* 1654. uitgekomen, als mede 1686. *pag.* 127. *enz.* Insgelyks te vinden achter den laatsten *Herdruk* onzer *Belydenissen*, te *Rotterdam*, by *Pieter van Gilst*, 1739. en 1740. (voorheenen meermaalen gemeld) en getekend door *Twaalf Leeraaren*, te weeten *Rippert Eenkes*, *Teme de Ring*, *Hans Alenson*, *Engel Pietersz*, *Gerrit Jansz*, *Jan de Pla*, *Tomas Piges*, *Pieter Danielsz*, *Hans de Rees*, (dus vind ik den naam van on-

onzen *Hans de Ries* gespeld in alle de afdrucken, die ik bezit, of gezien heb van dit BESLUIT) *Reinier Wybrandsz*, *Pieter Andriesz*, en *Cornelis Claasz*.

Inmiddels *Hans de Ries*, niet verzuimende de *Gaaven*, die in hem gelegd waren, en acht neemende op de *Leere*, gaf in den *jaare* 1627. (als boven gezegd is) in het licht een *Traktaat*, genaamd *Ontdeckinge der Dwaalingen*, *Misduidingen der Heilige Schrift*, *en verscheidene Misslagen*, *begreepen in zeker Boek*, *genaamd* RAECH-BESEM, (*waar in gehandeld word van het Woord Gods*, *door Nittert Obbensz*) *mits eene wederleggynge derzelver Dwaalingen ter Eere Gods*, *Voorstand der waarheid*, *Waarschouwinge*, *en Beteringe der eenvoldigen*.

Behalven deeze dus verren gemelde *Werkjes*, zyn 'er noch eenige anderen, door *Hans de Ries* zoo opgesteld, als uitgegeeven. Als

1. In den *jaare* 1581. of 1582. is zonder den bygevoegden Naam van *Hans de Ries*, doch in den *jaare* 1603. met zynen Naam (zynde dit laatste de *Vierde Druk* van dit *Geschrift*) uitgekomen een *Zendbrief*, *waarin begreepen is eene korte Bekentenisse*, *bevestigd met de Heilige Schrift*, *van eenige stukken*, *betreffende de Menschheid van Christus*, *en het voortkomen derzelve*; *Item*, *Bewys uit de Heilige Schrift*, *dat Maria is uit den Zaade*, *of Geslachte Davids*.

2. Ook bezit ik noch een *Geschrift* van *Hans de Ries*, ('t geen ik niet weet, ooit gedrukt te zyn) opgesteld ten verzoeke van de *Overlandsche*, of *Duitsche Doopsgezinden*, handelende over de *Menschwordinge des Waaren Emmanuels*, *Jesus Christus*, om te strecken onder anderen, om de *vereeniginge* tusschen de *Waterlandsche*, en *Hoogduitsche Doopsgezinden* te meer te bevorderen.

3. In den *Jaare* 1604. schynt hy voor de eerste reize te hebben uitgegeeven zyn *Lied-*, of *Gezang-Boek*, gedrukt te *Alkmaar*, 't geen naderhand merkelyk vermeerderd, ook met byvoeginge der *Psalmen van David*, volgens de beryminge van *Petrus Dathenus*, verscheidene maalen herdrukt is; en zomtyds uit *Drie*, zomtyds uit *Vier Deelen* bestaat, terwyl achter aan doorgaans gevonden word zyne *Belydenis*, die de eerstemaale gedrukt schynt te zyn 1610. als reeds meermaalen, byzonder voorheenen

pag.

pag. 157. in onze *Aantek.* (m) gemeld is. De *Drucken*, die ik van dit *Gezang-Boek* bezit, zyn van 1618. te *Hoorn*, by *Jan Jochimsz Byvanck*, *in* 8. van 1643. te *Hoorn*, by *Isaac Willemsz*, voor *Claas Jacobsz*, in de *Ryp*, *in* 12. van 1658. te *Hoorn*, by *Abraham Isaacxsz van der Beek*, voor *Jasper Gysbertsz*, in de *Ryp*, mede *in* 12. en van 1700. te *Amsteldam*, by *Jacobus van Nieuweveen*, ook *in* 12. Achter de *Belydenisse* vind men eenige *aandachtige Gebeden*, en eene by uitstek fraaye zielroerende *beschouwinge*, of *overweeginge* van *Christus*, *verheven aan den Kruice*, *als de Geestelyke Metaalen Slange*, *tot geneezinge onzer Zielen*. Van welke *Gebeden*, *enz. Hans de Ries* insgelyks (zoo ik denk) de *Maaker* geweest is.

4. In den *jaare* 1614. heeft *Hans de Ries*, willende zyne Geloofsgenooten eens te rugge roepen tot die donkere dagen der bloedige vervolginge, een *Martelaars Boek* te zaamen gesteld, zynde voor dien tyd wel door deezen, en geenen eene kleine *Verzamelinge* van *Bloedgetuigen* uit die *Gezinte*, welke leerde, dat men na *Christus* instellinge op de *Belydenisse des Geloofs* gedoopt moet worden, onder den naam van het *OFFER DES HEEREN*, *in* 8, 12, enz. verscheidene maalen uitgegeeven, doch nooit zoo omstandig, en uitvoerig, als dit *Werk* van onzen *De Ries*, 't welk voor de eerste reize gedrukt is *in* 4. te *Haarlem* voor *Daniel Keyser*, 1615. met deezen *Titel*: HISTORIE DER MARTELAAREN, *of waarachtige Getuigen van Jesus Christus*, *die de Euangelische waarheid in veelerleye Tormenten betuigd*, *en met hun bloed bevestigd hebben sint het jaar* 1524. *tot deezen tyd toe*; *waarby ook gevoegd zyn hunne Bekentenissen*, *Disputatien*, *en Schriften*, *uitdruckende hunlieder leevende Hoope*, *krachtig Geloove*, *en brandende Liefde tot God*, *en zyne Heilige Waarheid*. Navolgens heeft *Hans de Ries* dit *Werk* merkelyk vermeerderd, en uitgegeeven *in Folio*, gedrukt te *Haarlem* by *Hans Passchiers van Wesbusch*, 1631. en het toen geheeten: *Martelaars-Spiegel der weerelooze Christenen*, *zedert Anno* 1524. Zie het *Leeven van Hans de Ries*, boven aangehaald, *pag.* 69. De *Voorreden*, die voor deezen *Druk* geplaatst is, is ongemeen fraay, en nadruckelyk; en achter volgt de *Bekentenis des Geloofs*, voortyds gesteld voor het *Groote Offerboek*; als wy reeds voorheenen hebben aangeteekend.

5. Ein-

5. Eindelyk is 'er noch een klein *Tractaatje van Hans de Ries*, genaamd *Het* FONTEINTJE; *zynde eene korte onderrichtinge, daarin alle menschen vermaand worden, die waarachtige Spyze, en Drank des eeuwigen Leevens aan zyne rechte plaatze niet hooger begeerten te zoeken; mits eene Openinge, hoe zy zich tot die ontfangelykheid deszelfs bereiden zullen. Over veele jaaren uitgegeeven door* HANS DE RIES. Herdrukt in de *Ryp*, voor *Claas Jacobsz.* 1644. *in* 12.

Meer is my tot noch toe van de *Werken*, of *Schriften* van *Hans de Ries* niet bekend. Hy is in den *jaare* 1619. in den *Ouderdom* van 65 *jaaren* door den vermaarden *Delvenaar*, *Michiel Miereveit*, overkonstig geschilderd, welk *Afbeeldzel* berust onder den Heere JERONIMO DE BOSCH, beroemd *Apotheker*, en *Medelid* van het *Genootschap der Geneesheeren* in deeze Stad *Amsteldam*, groot Liefhebber, en Verzaamelaar van allerhande Oudheden, en fraaye zaken. De alombekende *Joost van den Vondel* vereerde het zelve met een *Lofdicht*, te vinden in het *I Deel* zyner *Poësy*, *pag.* 577.

X. HOOFDSTUK.

Van REINIER WYBRANDSZ.

Van Reinier Wybrandsz, en deszelfs geleerde Werkje.

De Eerwaardige Man / REINIER WYBRANDSZ (r), zijnde geweest een zeer schrander Leeraar der Vereenigde Vlaamsche, en Waterlandsche Mennoniten te Amsteldam, heeft eene zeer geleerde onderwyzende Verklaaringe uitgegeeven over het Symbolum der Apostolen,

(r) Toegenaamd WYBMA, gebooren 1573. of daaromtrent; doch wanneer hy is overleeden, heb ik tot noch toe niet kunnen ontdecken.

REINIER WYBRANDS WYBMA.

Geleerde opregtheid straalt in Wybmaas aangezicht,
Die Mennoos Kerk aan 't Y getrouw heeft voorgelicht,
En 't Kort Geloofsbegrip der zes paar Kruisgezanten
Verklaarde, om in elks hert het waar Geloof te planten.

Ad. Spinniker.

tolen, [gelyk men het doorgaans noemt/ of de Twaalf Artikulen des Christelyken Geloofs,] (s) door de eerste reize te Amsteldam gedrukt in den jaare 1640. in 12. (t), en ter zelver plaatze herdrukt in 8. in den Jaare 1672. (u). Nochtans is de eerste Uitgaave (v) de beste/ doch de laatste is verminkt / en op zeer veele plaatsen bedorven (w), maar door wien, is

(s) De eigentlyke naam van dit uitmuntende *Boekje* is: CATECHESIS, *dat is, Onderwyzing in de Christelyke Religie, zynde eene Verklaaring van het* SYMBOLUM DER APOSTOLEN, *gesteld by Vraage, en Andwoorde, door* REINIER WYBRANDSZ, *Dienaar in den Euangelium des Heeren onder de Medeleeden der Gemeente Christi binnen Amsteldam, die men de Vereenigde, of ook Waterlandsche Gemeente noemt. Waarin gehandeld word;* 1. *Van het Geloove ter Zaligheid noodig.* 2. *Van de Artikulen des Geloofs, en wat daar by, en omtrent te aanmerken staat, tot Troost, en Leere.*

(t) By *Nicolaas van Ravestein*, voor *Denys van der Schuere*. Eenige jaaren daarna heeft *Reinier Wybrandsz* dit zyn *Werkje* met eene geringe veranderinge, alleenlyk in eenige bewoordingen bestaande, laaten herdrucken, blyvende het weezendlyke, en zaakelyke in alles even eens.

(u) Voor *Jan Rieuwertsz*, en *Pieter Arendsz*. zynde dit dierhalven de *Derde Druk*.

(v) Hoewel de *Tweede* ook zeer goed is, als zynde door den *Schryver* zelven veranderd, gelyk boven reeds gemeld is.

(w) En wel zeer flordig bedorven, en gansch veranderd; zoo dat in deeze laatste *Uitgaave* dit niets minder gelykt te zyn, dan het *Werk* van dienzelven *Schryver*. Ten bewyze hier van kunnen wy niet nalaaten, dit navolgende Staaltje den *Leezer* mede te deelen. In den *Druk* van 1640. *pag.* 16. word gevraagd: „ Wat is de *Rechtvaardigmaaking* van „ *Zonden* door het *Geloove*? *Andw.* De *Rechtvaardig*-„ *maaking* van *Zonden* door het *Geloove* is die *Genade*,

„ de

is my onbekend. Hy [te weeten Reinier Wybrandsz] heeft dit gansche Werkje onderscheiden in vier Hoofd-Deelen.

I. In

„ *de*, daar door de mensch word vrygesproken „ van zyne *Zonden*; dat is, dat hem alle zyne voor- „ leedene, en tegenwoordige *Zonden* niet wor- „ den toegereekend, maar vergeeven, en quytge- „ scholden door *Christus*, en zyn vergooten *Bloed*, „ aan den *Kruice* geofferd: En daar door hy *Gratie* „ ontfangen, om rechtvaardiglyk, en heiliglyk te „ leeven, niet in schyn, maar waarlyk gerecht- „ vaardigd van de *Zonde*, en van het *Zondige we-* „ *zen*, zoo dat hy uit eenen *Onrechtvaardigen*, en „ *Zondigen* in der daad een *Rechtvaardig*, en *Deug-* „ *delyk Mensch* gemaakt word; want zyne zondige, „ en besmette *Ziele* word afgewasschen, geheiligd, „ en gerechtvaardigd door den *Naame des Heeren* „ *Jesus*, en door den *Geest onzes Gods*, en zyne „ *Leeden Gode* tot *wapenen der Gerechtigheid* overge- „ geeven. Deeze is de waare *Gerechtigheid*, die „ voor *God* geld, en van *Christus* afvloeit, en me- „ degedeeld word den *Geloovigen*, en daar ook is de „ *Gerechtigheid des Geloofs*, en niet der *werken der* „ *wet*; want, gelyk de *Apostel* zegt, de mensch „ *word om niet gerechtvaardigd uit zyne Genade door het* „ *Geloove, zonder de werken der wet. Rom* 3:*vs*. 24, 28.

En in den *Druk* van 1672. *pag*. 4, 5, 6. luid dit *Andwoord*, merkelyk uitgebreid, en veranderd, aldus: „ Deeze bestaat niet daarin, dat wy NB. *On-* „ *rechtvaardig* zynde *Rechtvaardig* worden gerekend, „ of noch in *Zonden* voortgaande ons de *Gerechtig-* „ *heid Christi* toegerekend word; Neen. Maar zy „ bestaat, 1. In eene waare *Vergeevinge der Zonden*. „ 2. En eene waare *Vernieuwinge des harten* tot een „ *Rechtvaardig Leeven*.

„ Want als de mensch van zyne *Zonden* afstaat, „ *Christus* door het *Geloove* voor zynen *Verlosser*, „ en *Zaligmaaker* aanneemt, dan worden alle hun- „ ne voorledene, en tegenwoordige *Zonden* genadig- „ lyk om *Christus* wille vergeeven. Verstaande door „ het *Geloove* zoodaanig *Geloof*, waar door de „ Mensch, in 't verstand verlicht, kennisse bekome „ van zynen zondelyken stand buiten *Gods Genade*

I. In het Eerste Hoofd-Deel handelt hy (x), *Eerste Hoofd-Deel van dit Werkje* a.

„ in *Christus*, en dat *Christus*, *Gods Zoon*, de *Messias* is, in de Weerreld gekomen, om de *Zondaaren* zalig te maaken, mede dat *Vergeevinge* van *Zonden*, en de *Afwasschinge* deszelfs, *Verzoeninge* met *God*, *aanneeminge* tot *Kinderen Gods*, alleen by *God* is te bekomen uit *Genade* door *Christus Lyden*, *bloedvergieten*, en *dood*. Dit dan met der harten geloovende, van *Zonden* afstaande, en tot *God* genaakende, betrouwende op *Gods Genade* in *Christus Jesus*, met eenen bereiden wille, om voortaan te doen, wat *God* door *Christus* vereischt, deeze worden gerechtvaardigd, dat is, van hunne *Zonden* vrygesproken, zoo dat *God* met hen, hoewel *Zondaars* zynde, uit *Genade* om *Christus* wille handelt, als met *Rechtvaardigen*, de *Zonden* quytscheld, hen van *Zonden* zuivert, en wascht; zoo dat zy zich niet bevlecken: en zoo is *Christus* 't *Lam Gods*, dat des *Weerrelds Zonden* op Hem neemt.

„ Ten 2. De *Rechtvaardigmaaking* door 't *Geloove* is niet alleen de *Schuld der Zonden* wegneemen; maar ook eene Vernieuwing des harten door den *Heiligen Geest* tot een *Heilig Leeven*. Want de *Geloovigen de Zonden* haatende, en door toestemminge des Gemoeds *Christus* voor den *Zaligmaaker* aanneemende, word lust tot *Deugd* in hen gebooren; doch merkende eigen onvermoogen, bidden *God* om zynen *Heiligen Geest*, welken Hy in voortyden heeft toegezegd, *Christus* den zynen beloofd te zenden, en zend, waar door zy in alle waarheid geleid worden, en 't geen zy uit zich zelven niet vermoogen, vermoogen zy dan door *Christus Jesus*. Waarom gezegd word, 1. *Petr.* 2. *vs.* 24. Dat *Christus onze Zonden in zyn Lichaam gedraagen heeft op dat Hout; op dat wy, de Zonden gestorven zynde, Rechtvaardig zouden leeven.*

Elk, die deeze plaatze onbevoordeeld met aandacht leest, en onderling nauwkeurig vergelykt, kan licht bevroeden, dat hier een zeer groot onderscheid niet alleen in woorden, maar ook in zin, en zaaken zich opdoet; en dus zyn 'er zeer veele anderen.

(x) Zie *Reinier Wybrandsz Catechesis*, of *Onderwyzinge*, *enz.* gedrukt 1640. *pag.* 7, *enz.*

Ii

word Eerstelyk gesproken van het *Zaligmaakende Geloove*, en wat dit is.

a. Eerstelyk van het Zaligmaakende Geloove, en hy betoogt / dat zulk een Geloof Eenig is / schoon de Heilige Schriftuur ook gewaagt van een Dood Geloove, enz. Wyders vertoont hy ons / wat het Zaligmaakend Geloof is / en geeft ons deszelfs beschryvinge aan de hand uit Hebr. 11: vs. 1. (y) zeggende: Het Geloof is eene Goddelyke Deugd in den mensche, komende door Gods Genade uit het gehoor van Gods Woord, waar door het Verstand verlicht hartelyk toestemt al, wat van God, zyn Weezen, en Wille in zyn Heilig Woord geopenbaard is, noodig te gelooven, en te bestemmen, om zalig te worden: En de Wil beweegd is door de Liefde, om te doen, wat God gebied, en te laaten, wat Hy verbied; met eene vaste Hoope op zyne beloften, en een hartelyk Vertrouwen in den Eenigen God, dat Hy ons, als een Genadig Vader, door Christus, en om de Verdiensten Christi wille, geeven zal al, wat ons aan Lyf, en Ziele nut, en tot Zaligheid van nooden is. Waarna bericht hy / wat voordeel de mensch uit dit Geloove wegdraagt; welke de Rechtvaardigmaaking des Zondaars door het Geloove is; hoe de Wedergeboorte door het zelve voltrokken word; en hoedaanig de Zaligheid, en het leeven is / welke men door het Geloove geniet (z).

b.

(y) *Pag.* 11, *enz.* (z) *Pag.* 15, *enz.*

b. Ten anderen (a) spreekt hy in dit Eerste Hoofd-Deel van de Artikulen des Geloofs, en onderzoekt/ wat een Symbolum (b) is / en waarom dit het Symbolum der Apostolen geheeten word. Verder (c) beweert hy/ dat een iegelyk geloven moet in God; [en toont aan/] door welke middelen men tot de Kennisse Gods komt (d); als mede of God volkomentlyk in dit leeven verstaan/en begreepen kan worden/ 't geen hy ontkent (e). Welke zaaken in de Kennisse Gods in aanmerkinge te neemen zyn; hoedaanig (f) God beschreeben moet worden; en hy bewyst/ dat 'er maar een God is/ doch (g) onderscheiden in Vader, Zoon, en Heiligen Geest, welke onderscheidinge hy door verscheidene Gelykenissen tracht op te helderen (h). Wat men/als ter zaligheid noodzaakelyk (i), van God oprechtelyk te gelooven/en te belyden heeft/ naamentlyk dat 'er is Een Eenige God, die een Geest, en een onbegrypelyk Geestelyk Weezen is/ bestaande in Vader, Zoon, en Heiligen Geest, die wel onderscheiden zyn in Werkingen, maar niet verscheiden in Weezen, en Natuure. Een Vader, uit welken alle dingen zyn/ die zijnen

Ten anderen, van het Symbolum der Apostolen. Wat men van en in God moet kennen, en gelooven.

Dat God Drie-Eenig is.

(a) *Pag.* 20, *enz.* (b) *Een Geloofs-Ontwerp.*
(c) *Pag.* 29, *enz.* (d) *pag.* 32, *enz.*
(e) *Pag.* 37, 38. (f) *pag.* 38, *enz.*
(g) *Pag.* 49, *enz.* (h) *pag.* 54, *enz.* Of in den *Druk* van 1672. *pag.* 20.
(i) *Pag.* 57, *enz.*

zynen Zoone van de dagen der Eeuwigheid op eene onbegrypelyke wyze uit zich zelven gebooren heeft. Een Zoon, door denwelken alle dingen zyn / die alzoo uit den Vader is gebooren / dat Hy is een Schynzel zyner Heerlykheid, en een uitgedrukt Beeld zyns Weezens; NB. die in den beginne was het Woord, waar door alle dingen gemaakt zyn (k). En een Heilige Geest, uitgaande (gelyk 'er in den Eersten Druk staat (l),) van den Vader, en

(k) Deeze laatste woorden, daarom door ons met een NB. getekend, staan in den *Eersten*, en *Echten Druk* van *Reinier Wybrandsz* ter deezer plaatze *pag.* 58. niet, maar wel in den *Derden*, of *Verminkten*, *pag.* 21. als wy in onze volgende *Aantek*: zullen doen zien.

(l) Zeer voorzichtiglyk, en met gegronde reden zegt hier de Eerw: Heer SCHYN; *gelyk 'er in den Eersten Druk staat*: Want zoo elders, in dit *Andwoord* is het onderscheid tusschen den *Eersten*, en *Derden Druk* by uitstek groot, 't geen wy noodig oordeelen, den *Leezer* onder het oog te brengen. De *Vraag* is by *Reinier Wybrandsz*, *pag.* 57. in den *Druk* van 1640. „ Wat is dan, 't geen genoeg is voor den „ Eenvoudigen, in deeze zaaken te gelooven, en te „ belyden?" En het *Andwoord*, *pag.* 58. „ Het „ is genoeg in deeze zaaken voor den Eenvoudigen, „ dat zy gelooven, en bekennen, dat daar van in „ des *Heeren Woord* bescheidentlyk geleerd word, „ naamentlyk; dat 'er is *Een Eenige God*, Die een „ *Geest*, en *Onbegrypelyk Geestelyk Weezen* is, daarin „ bestaat *Vader*, *Zoon*, en *Heilige Geest*, *Drie*, en „ nochtans *Een*, *Een*, en nochtans *Drie*, onderscheiden in *Werkingen*, maar niet verscheiden in *Weezen*, en *Natuure*. Een *Vader*, uit Denwelken alle „ dingen zyn. Die zynen *Zoone* van aanbegin, en „ van de *dagen der Eeuwigheid* op eene onbegrypelyke wyze uit zich zelven gebooren heeft. En een „ *Zoon*, door Denwelken alle dingen zyn, Die alzoo „ uit den *Vader* is gebooren, dat Hy is een *Schynzel* „ *zyner*

en van den Zoone, als de Geest des Vaders, en des Zoons, die daar is Gods
Kracht,

„ zyner *Heerlykheid*, en een *uitgedrukt Beeld zyns* „ *Weezens*, des *Vaders Eeuwige Woord*, en *Wysheid*. „ En een *Heilige Geest*, uitgaande van den *Vader*, „ en van den *Zoone*, als de *Geest des Vaders*, en des „ *Zoons*, Die daar is *Gods Kracht*, en *Moogendheid*, „ en een *Vertrooster*, en *Geest der Waarheid* in den „ *Geloovigen*. *Joan.* 15, *en* 16.

„Doch in den gemelden *Druk* van 1672 leezen wy *pag.* 21. aldus: „ *Vraage*: Wat is dan in 't korte, 't „ geen eenvoudig in deeze te gelooven, en te bely- „ den genoeg is? *Andw*: Naamentlyk dat 'er is *Een* „ *Eenige God*, Die een *Geest*, en *Onbegrypelyk Geestelyk Weezen* is, daarin bestaat *Vader*, *Zoon*, en „ *Heilige Geest*, NB. Die wel onderscheiden worden „ in *Eigenschappen*, maar niet verscheiden in *Wee-* „ *zen*, en *Natuure*. Een *Vader*, uit Denwelken alle „ dingen zyn. Die zynen *Zoone* van aanbegin, en „ van de *dagen der Eeuwigheid* op eene onbegrypelyke „ wyze uit zich zelven gebooren heeft. En een *Zoon*, „ door Denwelken alle dingen zyn, Die zoo uit den „ *Vader* gebooren is, dat Hy is een *Schynzel zyner* „ *Heerlykheid*, en een *uitgedrukt Beeld zyns Weezens*, „ NB. *Die in den beginne was het Woord, waar door* „ *alle dingen gemaakt zyn*. En een *Heilige Geest*, als „ de *Geest des Vaders*, en des *Zoons*, die een *Kracht* „ *Gods* is uit der hoogte, een *Vertrooster*, en *Geest* „ *der Waarheid* in de *Geloovigen*.

Quantum mutatus ab illo! Hoe veel verscheelt dit laatste van het eerste! terwyl de gantsche kracht van het bewys voor de aanbiddelyke *Drie-Eenheid* hier uit is weggenomen door uitlaatinge van verscheidene Schriftmatige bewoordingen, by *Reinier Wybrandsz* gebruikt. Een klaar bewys, dat deeze laatste *Uitgeever* dit *Leerstuk* geenzins toegedaan geweest is. Een *Leerstuk* echter, zoo duidelyk, en uitdruckelyk in *Gods Woord* geleeraard, wat ook zommigen de onbeschaamde stoutheid durven neemen, hier tegen te zeggen, en te schryven, als eenige *Waarheid*, of *Leerstuk* ons in de *Heilige Schriftuur* geopenbaard is, 't geen hier de plaats niet is breeder te bewyzen.

(*) *Praedestinatio.*

Van de *Voorbeschickinge, enz.* en derzelver beschryvinge.

zienigheid aan de hand. Hy betuigt/ (v) dat de (*) Voorbeschicking eene zeer hooge, en diepe Verborgendheid is/ met Paulus, Rom. 11. vs. 33. enz. De Beschryvinge deezer Voorbeschickinge stelt hy aldus voor: (w) „ Prædestinatie, of „ Voorschickinge Gods is het Besluit, „ of Voorneemen, daar door God by zich „ zelven voor de Grondlegginge der „ Weerreld, na zyne Liefde, en grondelooze Barmhartigheid, beslooten/ en „ voorgenomen heeft/ den mensche „ niet alleen te scheppen na zyn Beeld, „ en Gelykenisse tot de Zaligheid/ en „ het Eeuwige Leeven, en in hem alle „ menschen tot gelyken Zaligen einde. „ Maar ook/ voorziende zynen Val, „ denzelven weder op te rechten in „ Christus zynen Zoone. Gelyk Hy dan „ ook na dit zyn Besluit, en Voorneemen den Mensche niet alleen geschapen/ en zynen Zoone beloofd/ maar „ ook/ als de tyd vervuld was/ denzelven gezonden heeft/ die/ Mensch geworden/ en van eene Vrouwe gebooren/ in den Dood is overgegeeven tot „ een Offer, en Gaave, dienende tot Verzoeninge voor geheel des Weerrelds „ Zonde; op dat zy/ in Hem/ en door „ Hem verlost van den Dood, gebragt „ zouden worden tot de Zaligheid, en „ het Leeven, daar Hy hen toe geschapen

(v) *Pag.* 127, *enz.* (w) *Pag.* 128, *enz.*

„ pen had. Waarom Hy ook / tot be-
„ tuiginge van zyn groote Genade, en
„ Weldaad, allen Menschen in Christus,
„ zynen Zoone, bereid / gewild heeft /
„ dat het Euangelium, als eens blyde
„ Boodschap van Christus, en de genadi-
„ ge Verzoeninge door Hem / allen Vol-
„ ken, of Menschen zoude gepredikt /
„ verkondigd / en aangeboden worden /
„ doch met bygaande (*) Voorwaarde, (*) *Conditie.*
„ dat alle / die 't zelve aannamen / en
„ in Christus, zynen Zoone, geloofden /
„ inderdaad deeze genadige Weldaad zou-
„ den genieten / en het Eeuwige Leeven
„ hebben; maar die 't zelve verstieten /
„ en in Hem niet geloofden / dat die het
„ Leeven niet zien zouden; maar onder
„ Gods Toorn, en Ongenade zouden bly-
„ ven. Joan. 3. vs. 16, 17, 18. en 36.
„ Marc. 16. vs. 16. Alzoo dat / na het
„ Voorneemen Gods in Christus, uitver-
„ kooren zyn voor de Grondlegginge der
„ Weerreld, om in der daad het Leeven,
„ en de Eeuwige Zaaligheid te genieten /
„ alleen / en allen / die in Christus zyn /
„ —— het eenige Fundament, en de
„ Grond van Gods Verkiezinge. ---Maar
„ de Ongeloovigen, en Ongehoorzaa-
„ men, als die niet in Christus zyn /
„ maar Christus, het Licht der Weer-
„ reld, en zyn Heilig Euangelium ver-
„ stooten / en versmaaden / door dien zy
„ de Duisternisse liever hebben / als het
„ Licht, daar mede zy zich zelven des

„ Eeuwigen Leevens onwaardig maaken/ „ die zijn de Verworpenen, enz". Deeze Voorbeschickinge nu bewyst hy (x) genoegzaam kragtig met zeeven Redenen, en wederlegt de Tegenwerpingen, die tegen dit Gevoelen worden ingebragt.

Tweede Hoofd-Deel van dit *Werkje*. Dat de *Kennisse* van *Christus*, als *God*, en *Mensch*, en dus zyner *Twee Natuuren*, ten hoogsten noodig is.

II. Het (y) Tweede Hoofd-Deel handelt van Christus, en de Verlossinge des Menschen; en daarin betoogt hy/ dat de Kennisse van Christus noodzaakelyk is; Eerstelyk dat Hy waarlyk (z) is God, en Mensch, welke twee stucken hy onderscheidentlyk/ en breedvoerig bewyst/ als mede de Twee Natuuren in Christus. Daarna onderricht hy ons/ waarom Gods Zoon, (a) Die God is/ tevens ook Mensch heeft moeten worden/ en dus God, en Mensch zijn in eenen Persoon. Te weeten/ zulks vorderde het Werk der Verlossinge, zijn Middelaars-Ampt, enz. Waarom (b) Hy Jesus, [en Christus] genaamd is; waarom Hy de Eeniggebooren Zoon Gods, waarom onze Heere heet.

Van *Christus Menschwordinge*, enz.

Verder (c) handelt hy over Christus Menschwordinge, zijne wonderbaare Geboorte uit de Maagd Maria, die na deeze Baaringe noch Maagd is gebleeven/ en uit den (d) Zaade Davids was.

Ein-

(x) *Pag.* 132--146. (y) *Pag.* 146, *enz.*
(z) *Pag.* 150, *enz.* (a) *Pag.* 173, *enz.*
(b) *Pag.* 178, *enz.* (c) *Pag.* 190, *enz.*
(d) *Pag.* 214, *enz.*

Eindelyk na verscheidene (e) Gevoelens van Christus Menschwordinge te hebben bygebragt/ laat hy hier op volgen (f), wat men/ als ter Zaligheid noodzaakelyk/ van Christus gelooven moet/ naamentlyk/ dat het Woord, dat is/ Gods Zoon, door welken alle dingen geschapen zijn/ en die zelve God is/ op den bepaalden tijd/ en op eene onbegrypelyke wyze door de Kracht des Allerhoogsten in de Maagd Maria Mensch geworden is; dat Hy/ die uit Maria gebooren is/ is Jesus Christus, de Zoone Gods, onze beloofde Messias, en Zaligmaaker, welken wy hooren/ eeren/ en dienen moeten na zijn Euangelium; op dat wy door hem Zalig worden. Daarna spreekt hy (g) van den Staat van Christus Vernederinge, zyn Lyden onder Pontius Pilatus; (h) waarom/ en tot wat einde Hy geleeden heeft/ te weeten/ om onze Zaligheid; op dat Hy ons zoude verlossen van de Zonden, en eene Eeuwige Gerechtigheid aanbrengen: Van (i) zijne Begravinge, van (k) zijn Nederdaalen ter Helle, van (l) zijn Prophetische, (m) Hoogepriesterlyke, en (n) Koninglyke Ampt. Hy spreekt (o) ook van Christus Op-

Van zyn *Lyden*, en deszelfs *Vruchten*.

(e) *Pag.* 195, *enz.* (f) *Pag.* 201, *enz.*
(g) *Pag.* 219, *enz.* (h) *Pag.* 239, *enz.*
(i) *Pag.* 250, *enz.* (k) *Pag.* 256, *enz.*
(l) *Pag.* 183. (m) *Pag.* 184.
(n) *Pag.* 185. (o) *Pag.* 265, *enz.*

Van zyne Opstandinge uit den Dooden. Hemelvaart, en Zitten ter Rechterhand Gods, nevens de nuttighede deezer stukken.

Opstandinge, wanneer, waar door, en hoe de Heere verreezen is / wat deeze Verryzenis ons leeraart / en van hoe groote noodzaakelykheid dit Leerstuk is. Hier aan hecht hy (p) de Hemelvaart van Christus en zyn Zitten (q) aan de Rechter hand des Vaders, terwyl hy inmiddels handelt van den Tyd, [wanneer,] de plaats, van waar, en tot welke hy is opgevaaren / hoe deeze Hemelvaart is toegegaan/en wat wy uit dezelve te leeren hebben. In de Afdeelinge van zyn Zitten ter Rechterhand Gods spreekt hy van de wyze/ (r) op welke Christus in den Staat zyner Verhooginge zyn Prophetisch, Priesterlyk, en Koninglyk Ampt waarneemt / en wat deeze (s) Hemelsche Regeering van Christus ons aanduid. Hy (t) handelt van Christus Wederkomste, om Leevendigen, en Dooden te oordeelen / en hier redeneert hy over de Oordeelen Gods in 't algemeen / en byzonderlyk over dit Laatste, aantoonende/ dat dit Oordeel eens zekerlyk zyn zal / (u) wie in het zelve Rechter zyn zal; van welke plaatze / en hoe hy ten Oordeel zal komen; wyders onderzoekt hy / (v) Waar, en Wanneer dit Oordeel geschieden zal / wie (w) geoordeeld zullen worden / en

Van Christus Wederkomste, en het laatste Oordeel.

(p) *Pag.* 285, *enz.* (q) *Pag.* 304, *enz.*
(r) *Pag.* 309, *enz.* (s) *Pag.* 313, *enz.*
(t) *Pag.* 316, *enz.* (u) *Pag.* 324, *enz.*
(v) *Pag.* 327, *enz.* (w) *Pag.* 339, *enz.*

en hoe dat zal toegaan; en (x) welke nuttigheid in deezen Artikel is.

III. In het Derde Hoofd Deel (y) spreekt hy van den Heiligen Geest, en de Heiligmakinge der Geloovigen, en hy zegt/ dat het noodzaakelyk is te gelooven in den Heiligen Geest. Wat het Woord (z) Geest, in 't gemeen genomen/ betekent wat in 't byzonder de Heilige Geest, in welken wy gelooven/ en hy betoogt/ (a) dat Deeze met den Vader, en den Zoone God is. Wat de Heilige Geest (b) werkt in den mensche; welke deszelfs Gaaven zyn/ die of allen Geloovigen gemeen/ of aan byzondere Persoonen eigen zyn. Hoe (c) de Heilige Geest nevens den mensche werkt tot zyne Bekeeringe, en Vorderinge in de Godzaligheid, uitwendig naamentlyk door het Woord Gods, en inwendig door zyne Kracht, en Genade dit Woord in der menschen harten vruchtbaar maakende. Hy gewaagt (d) van de Boeken des Ouden, en des Nieuwen Testaments, als mede van derzelver (e) genoegzaamheid (f) tot Zaligheid, in zoo ver-

Derde Hoofd Deel van dit Werkje.

Van den Heiligen Geest, en de Heiligmaakinge der Geloovigen.

Van de Heilige Schriftuur.

(x) *Pag.* 353, enz. (y) *Pag.* 359, 360.
(z) *Pag.* 360 -- 363. (a) *Pag.* 363, enz.
(b) *Pag.* 366, enz. (c) *Pag.* 372, enz.
(d) *Pag.* 384, enz. (e) *Pag.* 382, 383.
(f) Te weeten, voor zoo veel de Zaaken, die ons tot *Zaligheid* te weeten, te gelooven, en te betrachten noodig zyn, daar in duidelyk genoeg geopenbaard, en onder de medewerkende inlichtinge des *Heiligen Geests* van ons genoegzaam verstaan kunnen worden.

verre het noodzaakelyk is/derzelver woorden zin te verstaan. Ook toont hy het (g) onderscheid aan/ dat 'er is tusschen de Letter, en den Geest. Hy leert/ (h) hoe ten hoogsten noodig het is/ den Heiligen Geest te hebben/ wien Hy gegeeven word/ en wat men doen moet/ om denzelven te verkrygen/ te behouden/ en met deszelfs Gaaven verrykt te worden; eindelyk (i) hoe men den Heiligen Geest wederom verliezen kan.

Dat wy de Verlichtinge des *Heiligen Geests* noodig hebben, enz.

Vierde Hoofd-Deel van dit *Werkje*.

IV. Het Vierde Hoofd-Deel (k) geeft ons de Kerke, en derzelver Voorbaaten, of Weldaaden aan de hand. Hoe (l) noodzaakelyk het is/ te gelooven aan de Kerke. Van (m) de Naamen der Kerke; hoe (n) zy is eene Heilige, en Algemeene Kerke; en (o) waarom zy eene Heilige, waarom (p) eene Algemeene Kerke genaamd word. Hoe in de zelve (q) eene Gemeenschap der Heiligen plaats heeft. Van (r) de Ordeningen, en Diensten in de Kerke. Van (s) de Opzienders, Oudsten, en Diakonen; hoe (t) deeze moeten verkooren worden; welke (u) Deugden zy bezitten moeten; en (v) welke

Van de *Kerke*, of *Gemeente*.

(g) Zie R. *Wybrandsz*, enz. *Pag*. 376 -- 379.
(h) *Pag*. 393, enz. (i) *Pag*. 399, enz.
(k) *Pag*. 403, enz. (l) *Pag*. 404 -- 406.
(m) *Pag*. 406, enz. (n) *Pag*. 411, enz.
(o) *Pag*. 424, 425. (p) *Pag*. 425 -- 427.
(q) *Pag*. 427, enz. (r) *Pag*. 430, enz.
(s) *Pag*. 435 -- 437. (t) *Pag*. 437 -- 439.
(u) *Pag*. 439, 440. (v) *Pag*. 441, 442.

de Eere, en Dienſten de Kerke denzelven verſchuldigd is te bewyzen. Verder (w) ſpreekt hy van het Ampt der Weerreldlyke Overigheid; als mede (x) wat voor de Kerke het Richtſnoer van Leere, en Leeven is; Van de (y) Wet, en de Tien Geboden; verder (z) van de Eigenſchappen der Liefde, en de Werken der Barmhartigheid, die uit de Liefde voortkomen.

Van het *Ampt der Overigheid.*

Van het *Richtſnoer der Kerke*, enz.

Hy (a) onderzoekt, wat het Woord *Euangelium* betekent; welke (b) de reine, en onbevlekte Godsdienſt is; welke de Deugden zijn, die in den Euangelium de beloften der Eeuwige Zaligheid hebben; welke ſtukken der Gerechtigheid behooren tot de Volmaaktheid der Christenen, volgens de voorſchriften des Euangeliums. Welke (c) de Offerhanden der Chriſtenen zijn; en wat onder deeze het voornaamſte Offer is, dat de Christenen altoos verpligt zijn Gode op te draagen. Wat (d) het Gebed is, en welke deszelfs ſoorten zijn; uit welke deelen het beſtaat, en hoe het geſchikt moet zijn; (e) Wien men moet aanbidden; en (f) in welken zin men verpligt is, altyd te bidden. Daarna (g) ſpreekt

Van het Woord, *Euangelium*, en 't geen daar in geleerd word, enz.

Van het *Gebed.*

hy

(w) *Pag.* 443, *enz.*
(x) *Pag.* 447.
(y) *Pag.* 448, *enz.*
(z) *Pag.* 455 -- 457.
(a) *Pag.* 457 458.
(b) *Pag.* 458, *enz.*
(c) *Pag.* 463, *enz.*
(d) *Pag.* 469, *enz.*
(e) *Pag.* 472, *enz.*
(f) *Pag.* 475, *enz.*
(g) *Pag.* 478, *enz.*

hy van het Vasten, en inzonderheid van het Veertig daagsche Vasten van Christus (h). Ook (i) toont hy, wat gedaan moet worden voor den Zieken, en Kranken in de Gemeente, naamentlyk zy moeten vertroost, en voor hun moet gebeden worden. Hy spreekt vervolgens (k) van den Gehuwden, en Ongehuwden Staat, als ook van het Huwelyk, dat buiten de Gemeente word aangegaan.

Van het Vasten.

Van de Zieken.

Van den Gehuwden en Ongehuwden Staat, enz.

Hy (l) onderzoekt, wat het Woord *Sacrament* betekent; en verder (m) handelt hy van den Doop; als mede (n) of het noodig is, onmondige Kinderen te doopen: ook brengt hy reden, en bewyzen by, waarom men de Kinderen niet behoort te doopen.

Van het Woord Sacrament, en van den Doop.

Hy betoogt, wat (o) het Heilig Avondmaal des Heeren is, of in het zelve eenige Verandering (p) geschied, en hoe het Brood, en de Wyn genaamd worden het Lichaam, en Bloed des Heeren. Hoe veelerlepe (q) Avondmaal des Heeren 'er is. En eindelyk (r) besluit hy dit met de Voetwasschinge.

Van het Heilig Avondmaal.

Van de Voetwasschinge.

Hy spreekt (s) van de Kerkelyke Tucht; van eene (t) Afhoudinge voor eenen tyd van het gebruik des Heiligen Avondmaals;

Van de Kerkelyke Tucht.

(h) *Pag.* 482, *enz.*
(i) *Pag.* 485 -- 487.
(k) *Pag.* 487, *enz.*
(l) *Pag.* 494 -- 496.
(m) *Pag.* 496, *enz.*
(n) *Pag.* 502, *enz.*
(o) *Pag.* 517, *enz.*
(p) *Pag.* 518, *enz.*
(q) *Pag.* 524, *enz.*
(r) *Pag.* 526, *enz.*
(s) *Pag.* 530, *enz.*
(t) *Pag.* 534, 535.

maals; van eene (u) geheele Uitsluitinge uit de Gemeenschap der Geloovigen, en het (v) zich onttrecken van/ of myden der geenen/ die Gebannen zijn; by welke (w) gelegentheid de plaats/ 1. Cor. 5: vs. 11. verklaard word. Van (x) de Vastigheid der Kerke, welke de Poorten der Helle niet zullen overweldigen.

Hy handelt (y) van de Voorbaaten, en Weldaaden der Kerke; welker eerste is (z) de Vergeevinge der Zonden; en hy ondersoekt/ wat eigentlijk Zonde is; hoe sy onderscheiden word; en waarom (a) sommige genaamd worden vergeevelyke Zonden en die niet tot den Dood zijn/ sommige tot den Dood. Hy redeneert (b) ook over de Zonde tegen den Heiligen Geest; hy spreekt (c) van de Erf-Zonde, en zegt/ dat derzelver Naam in de Heilige Schriftuur niet gevonden word; weshalven het hem genoeg is dies aangaande te geloven/ „ dat wy alle gebooren worden „ elendige, zwacke, en gebreckelyke „ Menschen, die door ons zelven/ als „ uit ons zelven/ niets Goeds vermoo„ gen zonder God, en zijne genadige „ Hulpe; weshalven wy niet/ dan door „ Gods grondeloze Barmhartigheid in „ Christus, en de Verzoeninge door hem/ „ de

Van de Voorbaaten der Kerke.

Van de Zonden, enz.

Van de Erfzonde.

(u) *Pag.* 535 -- 537.
(v) *Pag.* 537 – 539.
(w) *Pag.* 539, *enz.*
(x) *Pag.* 542 -- 545.
(y) *Pag.* 546.
(z) *Pag.* 546, *enz.*
(a) *Pag.* 551, *enz.*
(b) *Pag.* 556 – 558.
(c) *Pag.* 559, 560.

„ de Zaligheid, en het Eeuwige Leeven „ beërven. Wil men dit Erf Zonde noemen, om dat zulks uit de Zonde herkomen is, en namaals Oorzaak is „ van de Zonde, dat moogen wy lyden, zegt hy." Verder (d) beschryft hy de wyze, hoe, door wien, en aan welken de Zonden vergeeven worden; of ook (e) de Dienaars hier op Aarde magt hebben, om de Zonden te vergeeven, en hoe dit geschied; en dat de eene Mensch verpligt is den anderen zyne Schulden te vergeeven. Hy (f) beschryft de Bekeeringe tot God, nevens derzelver Deelen, en Eigenschappen; en (g) in welken gevalle een Zondaar ook zyne Zonden voor den menschen belyden moet.

Van de Vergeevinge der Zonden.

Van de Bekeeringe.

De Tweede Weldaad der Kerke is de Verryzenisse des (h) Vleesches; hoe dit stuk tegen alle tegenwerpingen beweezen word: terwyl inmiddels (i) de Zielen onsterffelyk zyn, en geenzins met de Lichaamen sterven, maar na den Dood [des menschen] tot God wederkeeren; welke Onsterffelykheid der Zielen omstandig beweezen word. Wyders (k) betoogt hy, wat de Verryzenisse des Vleesches is; met welke Lichaamen de Dooden zullen opstaan; hoe de Lichaamen der Vroomen zullen verheerlykt worden; en hoe

Van de Opstandinge des Vleesches.

(d) *Pag.* 560, *enz.* (e) *Pag.* 564, *enz.*
(f) *Pag.* 572, *enz.* (g) *Pag.* 581, *enz.*
(h) *Pag.* 584, *enz.* (i) *Pag.* 600, *enz.*
(k) *Pag.* 606, *enz.*

door wiens Magt de Menschen uit den Dooden zullen verryzen. Eindelyk (l) volgt de nuttigheid van deezen Artikel.

De Derde Weldaad (m) der Kerke is het Eeuwig Leeven. Eerstelyk onderzoekt hy (n), hoeveelerleye Leeven, en Dood 'er is / en hy zegt / dat dit Drieërley is / een Natuurelyk, Geestelyk, en Eeuwig. [Verder] (o) wat eigentlyk het Eeuwige Leeven is / en deszelfs Benaamingen. (p) Aan Wien, Wanneer, en aan Welken dit Leeven geschonken / en door welke Oorzaaken de Mensch deszelfs deelachtig word. (q) Waarom / en hoe God gezegd word te zyn een Vergelder des Loons der geenen / die Hem zoeken; om welke reden men echter de Goede Werken moet betrachten. En (r) waarom alleenlyk in dit (*) Geloofs-Ontwerp van de Verryzenisse der Vroomen ten Eeuwigen Leeven gewag gemaakt word; terwyl inmiddels de Straffen der Godloozen zoo zwaar / en eeuwigduurende zullen zyn / 't geen nochtans geenzins stryd tegen Gods Barmhertigheid, en Goedheid. (s)

Hoeveelerleye *Leeven*, en *Dood* 'er is, enz.

(*) *Symbolum.*

XI.

(l) *Pag.* 615 — 617.
(m) *Pag.* 617.
(n) *Pag.* 618, *enz.*
(o) *Pag.* 625, *enz.*
(p) *Pag.* 630, *enz.*
(q) *Pag.* 637, *enz.*
(r) *Pag.* 645, *enz.*

(s) Meer *Schriften* van deezen Eerw. *Leeraar*, 't zy gedrukte, of ongedrukte, zyn my, buiten dit uitmuntende, en wel doorwrochte *Werkje*, niet bekend; een *Werkje*, in het welke 's Mans schrande- re

te oordeel, ervaarendheid in *Gods Woord*, als een andere *Apollos*; magtig in de *Schriften*, en Zuiverheid in de Leere des Zaligmaakenden *Geloofs* zeer duidelyk doorstraalt. Ook is hy noch bekend in 't geschil, dat tusschen *Hans de Ries*, en *Nittert Obbensz* heeft plaats gehad, en 't geen dies aangaande over, en weder geschreeven is, gelyk wy reeds in het voorige IX *Hoofdstuk* hebben aangemerkt.

XI. HOOFDSTUK.

Van PIETER JANSZ TWISCK.

Van PIETER JANSZ TWISCK, en deszelfs *Schriften*.

Het is my niet bekent / of deeze Eerw. Man te Hoorn, dan of hy te Twisck, een Dorp in Westvriesland (t), gebooren is; maar / hoe zoo heel

st

(t) Hy is niet te *Twisck*, maar wel deegelyk te *Hoorn* gebooren; want zoo luiden 's Mans eigene woorden, in zynen CHRONYK *van den Ondergang der Tyrannen*, II *Deel*, 16 *Boek*, *Pag.* 1251: 6. „ PIETER JANSZ TWISCK, *Autheur* van dee- „ zen *Chronyk*, is gebooren in 't *Jaar* 1569. 's „ maandags na *Amsterdammer Kermis*, 's avonds „ ten 10 *uuren*, te HOORN op 't *Oost* in de „ *Klomp*. " Hy schreef ook in den beginne zynen Naam niet anders dan PIETER JANSZ, gelyk uit verscheidene zyner eerst uitgegeevene *Werken* blykt; terwyl al, wat van hem gemaakt, en nagelaaten is, byzonder daar uit kenbaar is, van deezen Man te zyn, om dat hy in zyne *Schriften* doorgaans gewoon was, zich van deeze korte *Spreuke*, of dit *Byschrift* te bedienen: NA BETER. Navolgens heeft hy den *Bynaam* van TWISCK aangenomen, waarschynelyk om dat aan het Huis te *Hoorn*, in het welke hy woonde, en eenen braaven *Laken-*, en *Stoffe-Winkel* deed, (zedert den *jaare* 1605, of 1606 tot aan het einde zynes *Leevens*) het *Dorp* TWISCK

uithing,

[l]a uit zyne Schriften, als ook uit anderen heb kunnen ontdecken / is hy een godtvruchtig / en onvermoeid Leeraar geweest te Hoorn onder de strackste Mennoniten, die Vriezen genaamd worden / welke het gevoelen van Menno Simons ten opzichte der Menschwordinge van Gods Zoon, en in het stuk van den Kerkelyken Ban aankleefden. Hy heeft veele (u) Boeken geschreeben / en was een arbeidzaam Verzaamelaar, schoon hy (gelyk hy zelbe elders betuigt) niet Taalkundig (v) is geweest / doch alleenlyk zyne Moeder-Taale (w) verstond.

Onder zyne Schriften munten inzonderheid uit zyne Concordantie (x), te Haarlem

...hitbing; gelyk my door geloofwaardige Getuigen, te *Hoorn* woonachtig, en deezer Zaake kundig zynde, bericht is.

1. Zyne *Concordantie*, en *Bybels-Naamboek*.

(u) Zoo die gedrukt zyn, als noch geschreeven onder zommige Liefhebbers zyner *Schriften* berusten, van welken wy, in zoo verre wy zulks hebben kunnen magtig worden, op het einde van dit *Hoofdstuk* eene lyst zullen mededeelen.

(v) Dit zegt *P. J. Twisck* van zich zelven, behalven elders, zoo ook in zynen CHRONYK *van den Ondergang der Tyrannen*, I *Deel*, achter de *Voorreden*, in zyne *Korte Onderrechtinge*, omtrent aan het einde, zich zelven daar noemende *slechts [i]nnen Duitschen Klerk*.

(w) Ook is hy noch, behalven deeze, der *Hoogduitsche Taale* magtig geweest, als uit zyne *Werken* blykt.

(x) Dit moet een *Herdruk* zyn, dien de Heer SCHYN gebruikt heeft; want het *Exemplaar*, dat ik bezit, is gedrukt 1615. (en is ook de allereerste *Druk*) te *Leyden*, by *Jan Bouwensz*, voor *Zacharias Cornelisz*.

Haarlem in Folio gedrukt / in den Jaare 1648. (y); en zyn Bybelsch Naamboek (z), insgelyks in Folio, te Hoorn uitgegeeven in den Jaare 1632. Dit Boek behelst ook eenige Bybelsche Jaar-Tekeningen (a), en was met het voorgaande van zeer grooten dienst / tot het opstellen van Leerredenen volgens den trant van dien tyd / onder de Mennoniten, en andere Gezintens in gebruik. Ja zelfs zyne Concordantie was voor die van den Beroemden Trommius op zeer vieren prys / en van de meesten hoog geschat; want hy gaf den Leeraaren de Plaatzen, die men *Loci Communes* (Gemeene, of Gelykluidende Plaatzen) noemt / aan de hand; doch hy stelde de Woorden niet na den rang van het A. B. C. noch met aanmerkinge / of onderscheidinge der Grieksche Benaamingen, (gelyk Trommius)

(y) De *Titel* van dit *Boek* luid woordelyk aldus, CONCORDANTIE *der Heilige Schriftuuren, of Vergadering van de Gelykluidende Spreuken, Woorden, Geschiedenissen, en te Zaamenstemmende Plaatzen der Heilige Schriftuuren, ordentelyk, en leerachtig t' zaamen gesteld.*

(z) BYBELSCH NAAM- *en* CHRONYK-BOEK, *weezende het Tweede Deel der Concordantie der Heilige Schriftuure, ordentlyk, en leerachtig te zaamen gesteld.* Gedrukt te *Hoorn*, by *Isaac Willemsz*, voor *Zacharias Cornelisz.* In de *Voorreden* voor dit *Boek*, *pag.* * iij. zegt *P. J. Twisck* mede van zich zelven, dat hy *slechts een Duitsche Klerk* is. Ook geeft hy ter zelver plaatze te kennen, dat hy der *Hoogduitsche Taale* magtig was, vermits hy zegt, zich meest bediend te hebben by het opstellen van dit *Werk* van eenen *Johan Heyden in 't Hoogduitsch.*

(a) Zynde achter in het *Boek* te vinden.

nis) verwisch hy deeze / en andere Taalen, als gezegd is / niet verstond; maar zonder onderscheid / volgens de Duitsche Vertaalinge, die van Lotherus (b), en Bieltkens (c) den naam draagt.

In den Jaare 1609. gaf hy een met heele moeite bearbeid / en zeer dienstig Werk in Quarto uit / van hem zelven genaamd / RELIGIONS VRYHEID; zynde Eene korte Chronyksche Beschryving van de Vryheid der Religien, tegen den Dwang der Conscientien, getrocken uit veele, en wel / gelyk hy zelve verder zegt / meer dan Duizend Boeken, van Christus tyd af tot den Jaare 1609. toe (d). Dit Boek behelst in zich zeer

2. Religions Vryheid, of Beschryving van de Vryheid der Religien.

(b) Gedrukt met *kleine Letters*, 1564. ten aanzien van het *Oude Testament*.

(c) Gedrukt 1602. in opzicht van het *Nieuwe Testament*. Hoewel hy ook somtyds gebruikt heeft den *Biestkensschen Bybel*, gedrukt 1562. als hy zelve zegt in de *Voorreeden*, of *Korte Onderrichtinge* voor zyne *Concordantie der Heilige Schriftuure*, *pag.* XVI.

(d) Onze geleerde *Schryver* heeft dit *Boek* dus getekend: *Door* PIETER JANSZ. Gelyk wy boven gemeld hebben, dat hy zoo in den eersten tyd gewoon was te schryven. Boven aan op het *Titelblad* staat: NA BETER.

En onder heeft hy dit *Versje* gesteld:

Om dit Werk te brengen by een,
Tot lof van Religions Vreen,
Zyn bezocht meer dan duizend Boeken,
Uit verscheiden plaatzen, en hoeken.

Dit *Werk* bestaat uit *Twee Deelen* in eenen *Band*.

zyn veele Plackaaten, Getuigenissen en Voorschriften van Keizers, Koningen, Vorsten, Overheden, enz. Die meede in het behandelen van Ketters, gelijk zy geheeten worden, handelen moet, namentlijk niet met Staal, noch Zwaard, noch Geweld, maar met Gods Woord; toonende wyders aan, dat verscheidene, en verschillende Gezintens geen het minste Verderf in een Land brengen, en dat Christus Ryk niet van deeze weereld is, noch dat het Euangelium door de magt des Zwaards moet worden voortgeplant. enz.

3. CHRONYK van den Ondergang der Tyrannen. 4. Vereeniging; en 5. Martelaars-Boek.

In den Jaare 1619. en 1620. heeft hy in het licht gegeeven Twee groote stucken in Quarto, onder den naam van CHRONYK van den Ondergang der Tyrannen (c), gedrukt te Hoorn (f). In den Jaare 1661. (g) kwam uit in Quarto eene

(c) De volleedige *Titel*, die ons te gelyk eenigzins een denkbeeld van den inhoud deezes uitvoerigen, en zeer nuttigen *Werks* kan geeven, luid: CHRONYK *van den Ondergang der Tyrannen; of jaarlyksche Geschiedenissen in Weereldlyke, en Kerkelyke zaaken, van Christus Geboorte af tot deezen tyd toe: Weezende een Tyd-Thresoor, Wonder-Boek, en Jaar-Rekening van de voornaamste Geschiedenissen des ganschen Aardbodems, met groote moeite, en Vlyt uit veele loffwaardige Schryvers tot dienst van ymant igelyken te zaamen gedraagen.*

(f) Het *Eerste Deel* voor *Zacharias Cornelisz*, niet 1619. (gelyk de Heer *SCHYN* zegt, dat ik vertrouw eene *Druk feil* te zyn) maar 1617. als P. J. TWISCK zelve bericht in de *Voorreden* voor zyn *Bybels-Naam. en Chronyk-Boek*, *pag.* 1. En het *Tweede* by *Isaac Willemsz* 1620.

(g) En dus 25 *Jaaren* na 's Mans dood, als navolgens blyken zal.

gemeene Vereeniging van zommige Plaatzen der Heilige Schriftuur, die eenigzins eene Tegenstrydigheid schynen in te sluiten (h). Ook is 'er nog een Boek voorhanden, in Quarto in den Jaare 1617. te Hoorn gedrukt, zynde eene Geschiedenis der Vroome Getuigen van Jesus Christus, tot op den Jaare 1524 (i). In

(h) De eigentlyke *Titel* van dit *Werk* is: *Schriftuurelyke Vereeniginge, of Korte Verklaaringe, en Oversetembrenginge van veele strydig-schynende Spreuken, of verscheiden Passagien der Heilige Schriftuur, dewelke schynen tegen elkanderen te stryden, en nochtans, elk in zynen rechten zin genomen, niet strydig zyn: alles tot Leeringe voorgesteld.* Gedrukt te *Hoorn*; by *Abraham Isaacxsz Vander Beek*, voor *Pieter Zachariasz Harteveldt*. Dit zeer voortreffelyke *Boek* heeft *P. J. Twisck* geschreeven 1623. En zyn Zoons Zoon, *Pieter Jansz Twisck De Jonge* genaamd; in zyn Leeven mede *Leeraar*, en *Oudste* in diezelve *Gemeente* te *Hoorn*, heeft het *na de eigen hand van den Autheur* in *Druk* uitgegeeven 1661. (als boven gezegd is) om desselfs groote nuttigheid.

(i) De Woordelyke *Naam* van dit *Boek* is: HISTORIE *der waarachtige Getuigen Jesu Christi, die de Evangelische Waarheid in veelerleye Tormenten betuigd, en met hun Bloed bevestigd hebben, sint het Jaar 1524. tot deezen tyd toe*; (dies hier eene kleine misstelling ('t zy gezegd behoudens de achtinge, die ik voor den Heere SCHYN, en zyne *Werken* heb) by deezen Eerw. *Schryver* plaats heeft, nadien dit *Martelaars-Boek* niet loopt *tot*, maar begint *met* den Jaare 1524) *waar by ook gevoegd zyn hunne Bekentenissen, Disputatien, en Schriften, uitdruckende hunne leevende Hoope, krachtig Geloove, en brandende Liefde tot God, en zyne Heilige Waarheid.* Gedrukt te *Hoorn*, by *Jan Jochimsz Byvanck*, voor *Zacharias Cornelisz.* Navolgens is dit zelve *Boek*, overgezien, en vermeerderd, herdrukt te *Hoorn*, by *Isaac Willemsz*; voor denzelven *Zacharias Cornelisz* 1626. insgelyks in *Quarto.* Doch of *P. J. Twisck* de *Verzaamelaar, Opsteller,* en *Uitgeever* van dit *Werk* wel geweest is, staat grootelyks in twyffel, als te zien is in een *Werkje* van *Hans Alenson*, uitgekomen

6. *Belydenis.* In den Jaare 1620. heeft hy te Hoorn in Octavo uitgegeeben eene geneegzaam uitvoerige / en onderscheidene Belydenisse des Geloofs (k). In den Jaare 1614.

7. *Andwoord aan Hans De Ries.* een Andwoord, en Verdeediging van zyn Gevoelen wegens de Menschwordinge van Gods Zoon, tegen de Stellinge van Hans de Ries (l). In den Jaa-

re

1630. Van welke Zaake wy in het *Aanhangzel* achter deeze *Geschiedenisse*, van deezen Man meerende spreeken, iets nader melden zullen. Althans uit de *Schriften* van *P. J. Twisck* zelven is my tot noch toe niet gebleeken, dat hy de *Maaker* van dit *Martelaars Boek* is.

(k) Ik vind in alle zoo gedrukte, als geschreevene Aanwyzingen der *Werken* van *P. J. Twisck*, die ik tot noch toe heb kunnen magtig worden, geene de minste meldinge van eene *Geloofs-Belydenisse*, in den *Jaare* 1620. te *Hoorn* door hem *in Octavo* uitgegeeven. Maar daar is een vry uitvoerig Werk van deezen zelven *Schryver*, van het welke de Heer SCHYN geen gewag maakt, onder den Naam van *Verscheiden* ARTIKULEN *des Geloof, Spreukjens, en Santentien, uit Oude, en Nieuwe Leeraars vergaderd, en by een gesteld.* Gedrukt te *Hoorn*, by *Elbert Benkeiman*, en *Feyken Ryp*. 1694. *in Quarto*. In de *Voorreden* toont *P. J. Twisch* het oogmerk aan, waarom hy dit *Werk* bearbeid heeft; naamentlyk, dewyl *het Geloof der Doopsgezinden gescholden, of gelasterd wierd, voor de Zestiende, en Zeventiende Eeuwe nieuw, en ongehoord te zyn, als niet overeenkomende met Oude, en Nieuwe Leeraars, of met eenige Geleerde, en wel ervaaren Mannen*, zo had hy voorgenomen, in dit met veele moeite te zaamen gebragte *Werk* te *betoonen het Tegendeel uit Oude, en Nieuwe Leeraars, die byna alle Eeuwen het Geloof, of Verstand der Mennoniten in verscheidene Artikulen bevestigen, toestaan, of medestemmig zyn*, ten dien einde veele *Eeuwen, of Spreuken* uit verscheidene *Schryvers* van vroeger, en laater tyd bybrengende.

(l) Dit *Werkje*, of liever deezen *Brief* heeft *P.*

J.

re 1624. eene zeer Geleerde Verhandelinge over de Verlossinge van Christus. Hier in beweert hy de Genoegdoeninge van Christus, terwyl hy deszelfs te weegen gebragte Vruchten, en de Uitwerkinge van zyn Lyden, Dood, Opstandinge, en Hemelvaart breedvoerig voordraagt, en betoogt (m). In den jaare 8. *'t Rantzoen Christi.*

J: Twisck geschreeven in den *jaare* 1607. en niet hy zelve, doch iemand anders (*Wie*, is my niet bekend) doen drucken 1614. te *Haarlem*, by *Vincent Castelyn*, voor *Zacharias Cornelisz*, te *Hoorn*, *in Octavo*. Om dat 'er reeds veele *Afschriften* by verscheidene Lieden van gemaakt waren, en dus lichtelyk misslagen konden worden begaan. Dies oordeelde men beter te zyn, dit *Geschrift* te laaten drucken; gelyk deszelfs *Uitgeever* in de *Voorreden*, *pag.* 4, *en* 5. zegt. De *Titel* daar van is: *Andwoord, en Wederlegginge, bevestigd met Gods Woord, op eene Vraage*, by HANS DE RIES *voorgesteld, beroerende die Menschwordinge, Geboorte, Zienelykheid, Lyden, en Sterven onzes Heeren, en Zaligmakers, Jesu Christi. Door* PIETER JANSZ, *woonachtig te Hoorn.* Boven den aanvang van *'t Werkje* staat; NA BETER.

(m) *'t* RANTZOEN CHRISTI; *Dat is, Van de Verlossinge, Verzoeninge, Voldoeninge, en Verdiensten Christi; of de Vrucht, Nut, en Werkinge Zyns Lydens, Stervens, Verryzenisse, en Hemelvaart. Alles voorgesteld ter Eere Gods des Vaders, tot Grootmaakinge des Zoons Gods*, mitsgaders tot *Leeringe, Waarschouwinge, en Troost van allen, die Christus liefhebben, en beminnen.* Gedrukt te *Leyden*, by *Joris Abrahamsz Vander Marsce*, voor *Jan Jansz van Ryn*; *te Hoorn.* 1624. *in Octavo.* Een *Boekje*, dubbeld waardig, om met aandacht geleezen te worden; in het welke deeze verstandige, en Godvruchtige *Schryver* bondig toont, hoe nadruckelyk het *Leerstuk* van *Christus Borgtocht*, Zyne *Voldoeninge* voor, en *Verzoeninge* van onze *Zonden* in de *Heilige Schriftuur* geleeraard word.

9. *Aärons Priesterdom.* re 1627. zijn Boekje over Aärons Priesterschap (n), in het welke hy aantoont, dat de Persoon, Kleederen, Borst-Lap, het Ampt, enz. der Priesteren tot den waaren, en allergrootsten Hoogenpriester, Jesus Christus, behooren, en deszelfs Afbeeldingen zijn. In dat zelfde

10. 't *Paaschlam.* jaar gaf hy ook uit zijn Paasch-Lam (o), en beweerde, dat Jesus Christus ons waare Pascha is. In den jaare 1615

11. *Benaamingen van Christus, en de Christenen.* zijn Tractaat over de Naamen van Christus, op het A. B. C. geschikt; in het welke tevens ook eenige andere Naamen begreepen zijn, naamentlijk der Leeraaren, en van anderen, die in den Bibel voorkomen (p). In den jaare 1626. bragt hy in 't licht eene Afbeeldinge

(n) AARONS PRIESTERDOM; *of eene Korte Geestelyke Verklaringe van den Hoogenpriester Aäron, zyn Persoon, Doen, Kleedinge, Borst-Lap, Officie, Ampt, en Offerhanden, op den waaren Hoogenpriester, Christus Jesus, gerecht; alles tot Leeringe, Onderwyzinge, en Beteringe voorgesteld.* Den Eersten Druk van dit *Werkje* heeft *P. J. Twisck* uitgegeven 1608. gedrukt te *Hoorn in Octavo*, en opgedragen aan zyne *Schoonmoeder.* En doen herdrucken met *Vermeerderinge*, en *Verbeteringe*, (als hy zelve zegt na de *Opdragt*, of *Voorreden*) 1627. voor *Zacharias Cornelisz*, te *Hoorn in Octavo.*

(o) Zynde dit gevoegd by den *Herdruk* van 't laatst genoemde *Werkje*, gelyk hy ter evengemelde plaatze te kennen geeft, zeggende: „ Hier benevens heb „ ik u nu mede door den *Druk* gemeen gemaakt ee- „ ne *Geestelyke Verklaringe van 't Paasch-Lam Is- „ raëls*, uit *Exod:* 12. dat hier by wel voegt. Ge- „ bruikt ze tot *Leeringe*, zoo heb ik myne ge- „ wenschte begeerte. *Vaart Wel. Na Beter.*

(p) *Naamen, of Benaamingen Christi, met de Zaamen*

dinge van den Staat des Aardbodems; te 12. Staat
meeten/ hy vertoonde daar in de Voor- des Aard-
naamste Hedendaagsche Regeeringen, Re- bodems.
geerders, Heeren, Princen, Graaven,
Hertogen, Koningen, Keizers, Pausen,
Secten, Religien, en Godsdiensten in alle
Landen, uit verscheidene Autheuren by-
eengebragt (q). In den jaare 1627. een
Boekje tot Lof, en Verachtinge, Gebruik,
en Misbruik van Rykdom, en Armoede 13. Rykdom, en
(r). In den jaare 1628. Eene Verhan- Armoede.
delinge van den Twist, en Oneenighe- 14. Van
den (s). Hy onderscheid dit Werkje in den Twist.
Vier Deelen. In het Eerste spreekt hy
van

gen de Naamen der Leeraaren, en der Christenen, al-ler op 't A. B. C. gericht, en uit Schriftelyke Spreu-ken tot Leeringe voorgesteld Bestaande in *Drie Dee-len*. Gedrukt te *Hoorn*, by *Willem Andriesz*. 1615. *in Octavo*. Achter is hier noch bygevoegd een *Brief* van *Menno Simons* aan de *Huisvrouw* van *Lenaart Bouwensz*.

(q) *Korte Vertooninge van den tegenwoordigen Staat des Aardbodems, of een kort Verhaal van de princi-paalste tegenwoordige Regeeringen, enz.* Dit Boekje is voor de *Eerste Reize* gedrukt 1623. te *Leyden*, voor *Jan Jansz van Ryn*, *in Octavo*. En navolgens verscheidene maalen herdrukt.

(r) RYKDOM, *en* ARMOEDE; *Lof, en Schande, Gebruik, en Misbruik derzelven: Getrocken uit de excellentste, en byzonderste Sententien, Exempelen, Leerspreuken, en Onderwyzingen der voornaamste Au-theuren der Hebreen, Grieken, en Latynen; te weeten, Jooden, Heidenen, en Christenen, Philosophen, Poë-ten, Oude, en Nieuwe Leeraars; om een ieder te lei-den tot een ingetoogen, vernoegend, burgerlyk, deug-delyk, Godzalig, en eerlyk wel-leeven.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacob Aertsz Calom*. 1627 *in Octavo*.

(s) Dit werkje is voor de *Eerste Reize* gedrukt 1605. *in Octavo*.

van de Verfoejinge, of Afgryzelykheid van Twist, Oneenigheid, of Tweedragt, met eene bygevoegde ernstige Vermaaninge, om zich van dezelve te onthouden. In het Tweede, waar uit zy geboren worden. In het Derde, van dezelver verderffelyke Vruchten. In het Vierde wyst hy Raad, en Middelen, aan, om dezelve byteleggen. In den jaare
15. *Troost-Brief der Weduwen.* 1636. heeft hy uitgegeeven zynen Troost-Brief der Weduwen (t), welken hy wel byzonderlyk geschreeven had tot Troost van Lysbeth Pieters, de Zuster zyner Huisvrouwe, die haaren Man verlooren
16. *Spiegel des Oorlogs.* had. In den jaare 1611. den Spiegel des Oorlogs, en hier in redeneert hy voor den Vrede tegen den Oorlog, terwyl hy deszelfs schaadelykheid met Voorbeelden, en Getuigenissen van veelen aandringt. In den jaare 1637. (u) een

(t) *Troost-Brief der Weduwen; met veele verscheiden Leeringen, en Vertroostingen, byzonder dienende tot den Weduwelyken Staat. Vervat in Twee Deelen.* Voor de *Eerste reize* gedrukt 1630. te *Amsteldam*, by *Abraham Biestkens*, voor *Zacharias Cornelisz*, tot *Hoorn. in Octavo.*

(u) *Van de* PESTE. *Gesteld in Zes Deelen. Met korte bondige Leeringen, Vermaaningen, Vertroostingen, en Waarschouwingen, tot beteringe des Leevens, Gerustheid der Conscientie, en een Zalig Einde.* Gedrukt voor de *eerste reize*, 1636 En, door den *Schryver* zelven vermeerderd, in dat zelve *jaar* herdrukt even voor, of genoegzaam met 's Mans *Dood*, terwyl, toen hy op zyn uiterste lag, het *laatste blad* noch maar gedrukt moest worden; (als *Zacharias Cornelisz* in het slot *pag.* 111. bericht) daarna voor de

een Tractaat van de Pest, onderscheiden in Zes Deelen. In het Eerste toont hy aan / dat de Pest van God komt. In het Tweede, om welke reden zy van God gezonden word. In het Derde, tot wat einde / naamentlyk tot 's Menschen Bekeeringe. In het Vierde, hoe zich een iegelyk in die tyden omtrent die geenen / die met de Pest bezocht zyn / gedraagen moet. In het Vyfde, wat de Zieken zelve doen moeten. En in het Zesde geeft hy ons een Geschiedkundig Bericht van die Pest, door welke onze Schryver, uit hoofde van menigvuldige bezigheden met de Besmetten, is weggerukt / in den jaare 1636. den Eersten October, in den Ouderdom van 70 jaaren, na dat hy de Gemeente den tyd van 44 jaaren met onvermoeide vlyt bediend had. 17. *Tractaat* van de *Pest.*

In de jaare 1638. is gedrukt (v) zyn Tractaat van den Val Adams, en daar in handelt hy Eerstelyk van Adam in den Staat der Oprechtheid, vervolgens van zynen Val. Ten tweeden van de Erfzonde. En ten Derden van de Daadelyke Zonde, nevens derzelver Aart, en Eigenschappen. En hier aan hecht hy eene Verhandelinge over de Zonde tegen den Heiligen Geest. In den jaare 1646. (w) heeft 18. Van den *Val Adams.*

de *derde reize* gedrukt, 1637. te *Hoorn*, by *Isaac Willemsz.* voor gemelden *Zacharias Cornelisz. in Octavo.*

(v) *In Octavo.*

(w) Dit is een *Herdruk*, zynde dit *Werk* door P. J.

19. *Vaderlyk Geschenk.* heeft men uitgegeeven zyn Vaderlyk Geschenk, of/ gelyk hy spreekt/ het Testament, aan zyne Dochter (x) nagelaaten / en dit behelst de Pligten, die de Kinderen hunnen Ouderen verschuldigd zyn te bewyzen / volgens den inhoud van het Vyfde Gebod der Wet, en dit verklaart hy omstandig in dit Werkje. In dat zelve Jaar heeft men ook ter
20. *Ontdeckinge des Pausdoms.* Drukpersse bezorgd zyne Ontdeckinge des Pausdoms (y); en in dit Tractaat verklaart hy veele plaatzen der Heilige Schriftnur, die na zyne gedachten op den Paus, en deszelfs Aanhang zien/ en door welke hy bewyst/ dat hy met de zyne

by

J. *Twisck* geschreeven 1622. en voor de *Eerste* maal uitgegeeven 1625. *in Octavo*. Gedrukt te *Hoorn*, by *Isaac Willemsz*, voor *Zacharias Cornelisz*. Navolgens is het verscheidene maalen herdrukt, *uit de Aantekeningen van den Autour vermeerderd*; en nu noch onlangs, te weeten 1742. met eene *Nieuwe Voorreden*, en *Koperen Plaaten* verciert uitgekomen. De eigentlyke *Titel* is: *Een Vaderlyk Geschenk*, of TESTAMENT, *Zynde eene Verklaaringe over het Vyfde Gebod, betreffenden den Pligt der Kinderen benevens hunne Ouders*. Het *Werkje* bestaat uit *Drie Deelen*, of *Hoofdzaaken*. De *Eerste* bevat de *Leere*, allen *Kinderen* in 't gemeen aangaande. De *Tweede* begrypt eenes iegelyken *Leeringe* in 't byzonder. De *Derde* bevat eene *Vermaaninge* tot *Liefde*, en *Eendragt* in alle *Goddelyke*, en *Weerreldlyke Zaaken*; als de Eerw. *Schryver* zelve in zyne *Voorreden* bericht.

(x) Eigentlyk aan zyne *Kinderen* in 't algemeen; want zoo luid het Hoofd der *Voorreden* van dit *Geschrift* in de laatere *Herdrukken*: „*Vaderlyk Geschenk*,
„ *Testament*, *of Uitterste Wille aan U*, *myn Beminde*
„ *Kinderen*, *door Ul. Vader*, PIETER JANSZ
„ TWISCK.

(y) Dit is mede een *Herdruk*, zynde het zelve door

de Antichrist is / Valsche Propheeten, en de Hoer van Babel, van welke de Heilige Schriftuur gewaagt. Ook is in dit jaar uitgekomen zyne (z) Verdeediging tegen Pater JACOBUS, die zeer veele valsche / en loutere lasteringen, betreffende Menno Simons, en andere Mennoniten, in zyne Schriften alom verspreid had. 21. Verdeediging tegen Pater JACOBUS.

In den jaare 1650. hebben sommigen uitgegeeven zyne Heilige Redentwistingen over Christus waarachtige Godheid tegen den Sociniaan Montanus, in Duodecimo te Dantzig gedrukt (a). In den jaare 22. Disputatie tusschen S.D. Montanus en P. J. Twisck.

door *P. J. Twisck* in zyn leeven reeds uitgegeeven, 1624. *in Octavo*

(z) Ook een *Herdruk*; want *P. J. Twisck* heeft dit *Geschrift* tegen *Pater Jacobus* eerstmaal uitgegeeven 1626. gedrukt te *Hoorn*, voor *Zacharias Cornelisz*, *in Octavo*, met deezen *Titel*: *Korte Verdeedinge van een Boekjken, geintituleerd*; ONTDECKINGE DES PAUSDOMS, *Mitsgaders eene Ontschuldiginge tegen de Beschuldigingen, welke Pater* JACOBUS *Minnebroeder doet tegen ons Persoon, tegen Menno, en de Mennoniten (in zyn Boek, geintituleerd*: STRYDENDE, OVERWINNENDE, EN TRIUMPHEERENDE WAARHEID) *by een gesteld.*

(a) *Schriftuurlyke* DISPUTATIE *aangaande het Weezen, en de Godheid* JESU CHRISTI, *tusschen Mr.* S. D. MONTANUS, *en* P. J. TWISCK. Myn *Exemplaar* is *in Octavo*, gedrukt te *Dantzig*. 1650. Dit *Werkje* bestaat eigentlyk uit *Briefwisselingen*, over dit gewigtige stuk gehouden tusschen gemelde *Persoonen* in de *Jaaren* 1625, 1626, *en* 1627. Achter volgt noch *pag.* 145. een *Argument*, gesteld van *Jan De Witte*, (in zyn leeven geweest zynde een *Waterlandsch Broeder* te *Haarlem*) tot *Bewys* voor *Christus Eeuwige Godheid*; met het *Andwoord* van eenen *Isaac Sixt*, tot onthou-

jaare 1654. de Beschryvinge des Leevens
23. Het Leeven van 80 Pausen. van Tachtig Pausen (b). In dit Tractaat, dat een Voorlooper was van zynen Chronyk van den Ondergang der Tyrannen, beschryft hy het Leeven, de Daaden, (*) Opvolginge, en eenige andere dingen van Tachtig Pausen, uit hunne eigene Schryvers ontleend / uit welken hy niet alleen hunne schandelyke Bedryven in het helder licht stelt / maar ook tevens hunne verdichte Opvolginge van der Apostolen tyden af ten eenemaale om verre werpt. Gedrukt te Amstel-

(*) Successie.

24. Van de Cometen. dam (c). In den jaare 1665. heeft men te Hoorn in het licht gegeeven zyn Boekje van de Cometen (d). Hier in telt hy op

kenninge, en losmaakinge van dit *Bewys*. *NB.* Staat aan te merken, dat *Mr. S. D. Montanus* in zynen *Eersten Brief*, *pag.* 1. onder anderen zegt, dat de *Geloofs-Bekentenis*, (en moogelyk zal dit dezelve zyn, van welke de Heer SCHYN voorheenen, *pag.* 522. gesproken heeft, dezelve aan *P. J. Twisck*, als *Maaker*, toeëigenende) die gedrukt is te *Hoorn*, voor *Zacharias Cornelisz*, 1620. *in Octavo*, (van welke wy meermaalen in dit *Werk* gesproken hebben) *door P. J. Twisck* is *uitgegeeven*, zoo als hy *verstaan* had; 't geen *P. J. Twisck* in zyn *Andwoord*, *pag.* 6. ontkent, en zegt, *dat hy de Autheur van dit Boekje niet* is.

(b) Dit is een *Herdruk*, hebbende *P. J. Twisck* dit zelve in zyn leeven doen drucken in den *jaare* 1616. te *Hoorn*, by *Willem Andriesz*, voor *Zacharias Cornelisz*. terwyl hy beezig was met het maaken van zynen *Chronyk van den Ondergang der Tyrannen*, gelyk hy zelve in den aanvang der *Voorreden* voor dit Tractaatje zegt. Hierom noemt het de Heer SCHYN zeer wel eenen *Voorlooper van dien Chronyk*.

(c) By *Pieter La Burgh*, *in Octavo*.

(d) Dit *Boekje* is de *Eerste reize* gedrukt 1624. als te

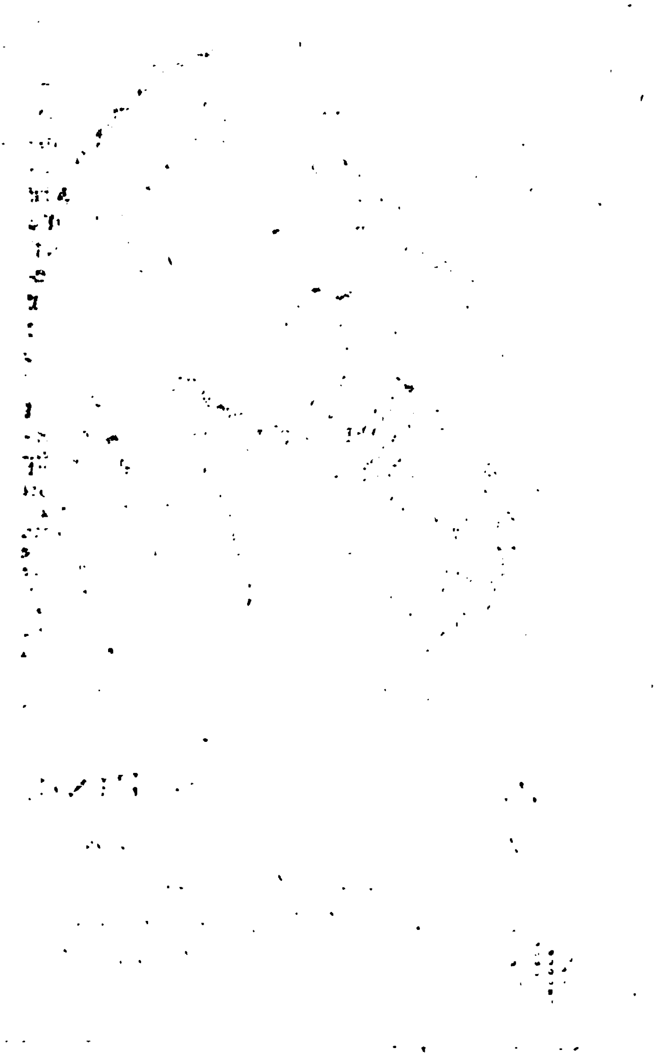

jaare 1654. de Beschryvinge des Leevens
23. Het *Leeven van 80 Pausen.* van Tachtig Pausen (b). In dit Tractaat, dat een Voorlooper was van zynen Chronyk van den Ondergang der Tyrannen, beschryft hy het Leeven, de Daaden, (*) Opvolginge, en eenige andere dingen van Tachtig Pausen, uit hunne eigene Schryvers ontleend / uit welken hy niet alleen hunne schandelyke Bedryven in het heldere licht stelt / maar ook tevens hunne verdichte Opvolginge van der Apostolen tyden af ten eenemaale om verre werpt. Gedrukt te Amstel-

(*) *Successie.*

24. Van de *Cometen.* dam (c). In den jaare 1665. heeft men te Hoorn in het licht gegeeven zyn Boekje van de Cometen (d). Hier in telt hy

op

kenninge, en losmaakinge van dit *Bewys*. NB. Staat aan te merken, dat *Mr. S. D. Montanus* in zynen *Eersten Brief*, *pag.* 1. onder anderen zegt, dat de *Geloofs-Bekentenis*, (en moogelyk zal dit dezelve zyn, van welke de Heer *SCHYN* voorheenen, *pag.* 522. gesproken heeft, dezelve aan *P. J. Twisck*, als *Maaker*, toeëigenende) die gedrukt is te *Hoorn*, voor *Zacharias Cornelisz*, 1620. *in Octavo*, (van welke wy meermaalen in dit *Werk* gesproken hebben) *door P. J. Twisck* is *uitgegeeven*, *zoo als hy verstaan* had; 't geen *P. J. Twisck* in zyn *Andwoord*, *pag.* 6. ontkent, en zegt, *dat hy de Autheur van dit Boekje niet* is.

(b) Dit is een *Herdruk*, hebbende *P. J. Twisck* dit zelve in zyn leeven doen drucken in den *jaare* 1616. te *Hoorn*, by *Willem Andriesz*, voor *Zacharias Cornelisz*. terwyl hy beezig was met het maaken van zynen *Chronyk van den Ondergang der Tyrannen*, gelyk hy zelve in den aanvang der *Voorreden* voor dit Tractaatje zegt. Hierom noemt het de Heer *SCHYN* zeer wel eenen *Voorlooper van* dien *Chronyk*.

(c) By *Pieter La Burgh*, *in Octavo*.

(d) Dit *Boekje* is de *Eerste reize* gedrukt 1624. als

te

op alle de verschrickelijke Staartsterren, en haare Tekenen van Christus Geboorte af / te gelijk met derzelver Uitwerkingen, Veranderingen, Verontrustingen, Elenden, [en] Plaagen, die op dezelve gevolgd zyn. In den jaare 1623. heeft hy zelve uitgegeeven Bedenkingen over den 85sten. Psalm, in Duodecimo (e). En in den jaare 1681. (f) is uitgekomen zyn Tractaat van den Huwelyken Staat; in het welke hy aantoont / met welke Persoonen de Echt, volgens Gods Woord, moet worden ingegaan. Tegen het gevoelen van Twisck omtrent dit Stuk heeft zich iemand (g) aangekant / wiens

25. Over *Ps.* 85.

26. Van den *Huwelyken Staat.*

te zien is in zyn *Bybelsch Naam- en Chronyk-Boek*, *pag:* * *ij.*

(e) Dit heeft *P. J. Twisck* voor de *eerste maal* uitgegeven 1603. *in Decimo Sexto*, en behelst in zich *Eenige Meditations-Liedekens, genomen uit den* 25, 85, *en* 86. *Psalm. Hier zyn noch bygevoegd deeze Drie Psalmen na den Text, met de Zeven Boet-Psalmen in dicht; met veelerleye Klaag-Liedekens, Bede-Liedekens, en Vermaan-Liedekens, tot Stichtinge der Godvruchtigen.*

(f) Dit is een *Druk-feil*, en moet zyn 1682. De *Titel* is: FRACTAAT *van den Houwelyken Staat; of Echt der Christenen, hoe* [*die*] *van God ingesteld, en bevolen* [*is,*] *en van de Geloovigen moet betracht worden, getrecken uit de Heilige Schriftuure, en met veele Oude, en Nieuwe Leeraars bevestigd. Na de eigen hand van den Autheur.* Gedrukt te *Hoorn*, by *Abraham Isaacxsz Vander Beeck*, voor *Jan Jansz Dentel*, *in Octavo.*

(g) Te weeten, JEME JACOBSZ DE RING, waar van wy in het *Aanhangzel* op zyne plaats iets nader zeggen zullen.

Noch Zyn 'er, behalven de bovengemelde, deeze

mens Bewysredenen hier worden bygevoegd.

XII. ze Twee navolgende *Werkjes* van *P. J. Twisck* in druk; als

1. *Tegen de Pausselyke Successie.* Zynde *Een kort schriftelyk Bewys, dat de Apostel* PETRUS *geen Paus te* ROMEN *geweest is; dat* PETRUS *geen Algemeen Hoofd over andere Bisschoppen, of Kerken was; dat de Paus* PETRO *in Leeven, en Leeringe recht contrarie is; en dat de Gebreken* PETRI *de Pausselyke Successie is, of dat zy der Apostelen Gebreken (en niet hun Christelyk Leeven, en Leeringe) navolgen. Een ieder tot Leeringe, Vermaaninge, en Waarschouwinge voorgesteld door* PIETER JANSZ TWISCK. Gedrukt te *Hoorn*, by *Isaac Willemsz*, voor *Zacharias Cornelisz.* 1636. *in Octavo.* Dit geleerde, bondige, en wel doorwrochte *Werkje* bestaat in *Vier Deelen*, na de *Vierderleye Afdeelingen* op den *Titel*, terwyl dezelve ons tevens zeer klaar den hoofdzaakelyken Inhoud des *Boeks* aan de hand geeft.

2. PIETER JANSZ TWISCK 's *Klein Lied-Boeksken*, in zich begrypende 183 stichtelyke, en leerzaame *Liederen*, gepast op verscheidenerleye gelegendheden, en omstandigheden. Gedrukt te *Hoorn*, voor *Zacharias Cornelis.* 1633. *in Decimo Sexto.* Sommigen deezer Liederen zyn dezelve, die in den *Druk* van 1603. gevonden worden. Dit is, in zoo verre my bewust is, of ik heb kunnen naspooren, alles, wat 'er van de *Werken* van PIETER JANSZ TWISCK gedrukt is.

Doch daar zyn noch verscheidene geschreevene *Werken* van deezen schranderen, en arbeidzaamen *Leeraar*, die nooit gedrukt zyn, maar onder eenen myner zeer goede Vrinden te *Hoorn* berusten; als

1. *Eene Verhandeling van God. in Folio.*
2. ——— *Van, of over de Drie-Eenheid. in Folio.*
3. ——— *Over de Heerlykheid van Christus Vleesch. in Folio.*
4. ——— *Over de Scheppinge. in Quarto.*
5. ——— *Over Christus Menschwordinge. in Quarto.*
6. ——— *Over den Christelyken Waterdoop. in Quarto.*

7. Eene

ABRAHAM DIRKSZ.

Aldus stak Didrikszoon, Godvruchtige Abraham,
De heiltrompet, en noodde elkeen van Sions muuren,
Om onder de banier van 't weerlooze Lam
Te stryden om de kroon, die eindeloos zal duuren.

Ad. Spinniker.

C. de Bas del. — *A. van Buysen junior fe.*

PIETER GRYSPEER.

Zachtmoedige ernst straalt uit in Gryspeers aangezicht,
Waar door hy 't Weerloos volk te Haarlem heeft gesticht,
En zocht, op 't voetspoor der gewyde Heilgezanten,
De milde vrede-olyf in Jezus Kerk te planten.

Adr. Spinniker.

C. v. de Bor del. *S. Fokke sculp.*

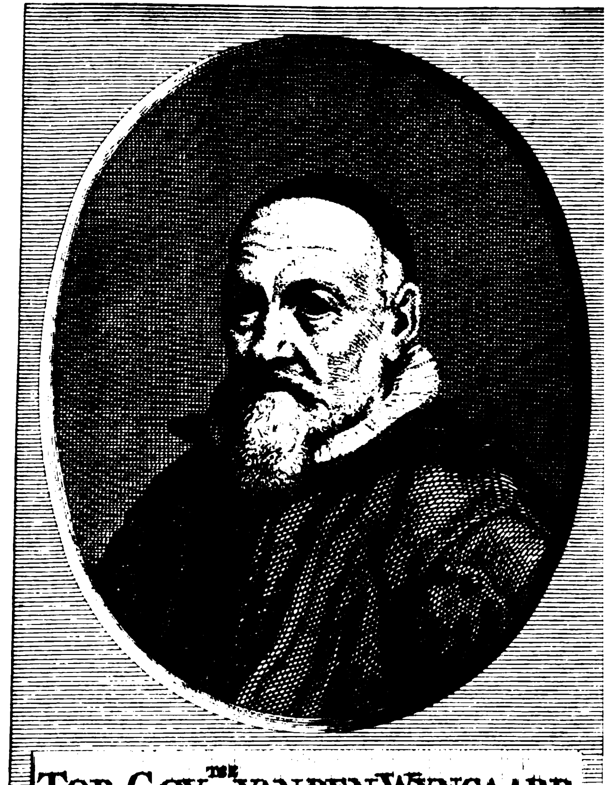

TOB. GOV.[ZE] VAN DEN WYNGAARD.

Dit 's Van den Wyngaard, die, door hem Gods hand versterkte,
Byna een' halve eeuw in 's Heeren Wyngaard werkte,
Terwyl hy zelf, gelyk een Wyngaard, wel geaard,
Veel' schoone vruchten droeg zyn' stand en roeping waard.

Adr. Spinniker.

P. Tanjé sculp.

TOB. GOV.DUS VAN DEN WYNGAARD.

Dit 's Van den Wyngaard, die, door hem Gods hand versterkte,
Byna een' halve eeuw in 's Heeren Wyngaard werkte,
Terwyl hy zelf, gelyk een Wyngaard, wel gaard,
Veel' schoone vruchten droeg zyn' stand en roeping waard.

Adr. Spinniker.

P. Tanjé sculp.

Bartel Louwer.

Sleet Louwer zyne jeugd met land by land te omreizen,
Hy strekte naderhand een Godstolk, die door reên
En voorbeeld ider drong, om vaardiglyk te treên,
Door 's waerelds woestyny, naar eeuwige paleizen.

Ad. Spinniker

I. Folkema Sculp:

7. *Eene Verhandeling over 't Hoogwaardig Avondmaal. in Quarto.*

8. ——— ——— *Over de Voetwasschinge. in Quarto.*

9. ——— ——— *Over 't Ampt der Overheid. in Quarto.*

10. ——— ——— *Over het Bedzweeren. in Quarto.*

11. ——— ——— *Over de Kerkelyke Tucht. in Quarto.*

12. ——— ——— *Van de Mydinge. in Quarto.*

13. *Eene Meditatie, en korte Verklaaring over het Gebed des Heeren.*

14. *Spiegel des Leevens, en Welleevens-Konste.* Gesteld by wyze van *Concordantie*, en in zich bevattende verscheidene *Leerspreuken*, en *Onderwyzingen* van *Hebreen*, *Grieken*, en *Latynen*, *Jooden*, *Heidenen*, en *Christenen*, *Philosophen*, en *Poëten*, *Oude*, en *Nieuwe Leeraars*. 3. *Deelen. in Folio.*

15. *Regenten-Boek*, zynde *Politische Leer-Spreuken* van *Hebreen*, *Grieken*, *enz.* wordende in 32 *Capittelen* voorgesteld, wat *Vorsten*, *en Heeren*, *Hooge*, *en Laage Overheid*, *een ieder in zyn Ampt*, *Staat*, *en Regeeringe in acht te neemen heeft*, *om Vroom*, *Vreedzaam*, *Gelukkig*, *Burgerlyk*, *en wel te regeeren.* 3 *Deelen. in Quarto.* Van deeze *Twee laatste Werken* gewaagt onze *Schryver* zelve in zyn *Bybelsch Naam- en Chronyk-Boek*, in de *Voorreden*, *pag.* * ij *versō.*

16. 312 *Brieven*, geschreeven aan *Hooge*, en *Laage*, *Kerkelyke*, en *Weerreldlyke Persoonen*, over allerhande stoffe. 4 *Deelen. in Quarto.*

17. 2 *Predicatien*, gepredikt ter *Bedieninge* van den *Doop*, en het *Avondmaal*, over *Matth.* 28. *vs.* 18, 19. en *Hoofdst.* 26. *vs.* 26, 27, 28. *in Quarto.*

18. 6 *Predicatien*, loopende de *Eerste Vyf* over 1. *Cor.* 12. *vs.* 28. en de *Laatste*, of *Zesde* over *Openb.* 8. *vs.* 2. *in Folio.*

Na 's Mans Dood zyn verscheidene *Lykdichten* uitgekomen; als een *Klaag- en Lofdicht over 't droevig, en Christelyk afsterven van den Vroomen, en zeer Godzaligen* PIETER JANSZ TWISCK, *oud zeventig jaaren, in zyn Leeven Bedienaar des Heiligen Euangelii in de Gemeente Gods te* HOORN, *die men Mennoniten noemt.* Gedrukt te *Hoorn*, by *Isaac Willemsz*, voor *Jan Jansz Deutel.* 1636. *in Quarto.*

En

En noch *Eenige Treur- en Eer- Dichten over den Dood van den Eerwaardigen* PIETER JANSZ TWISCK, *gerust den Eersten October, Anno* 1636. *Oud weezende zeventig jaaren. Waarby gevoegd is een Register van Boeken, by hem geschreeven, die gedrukt zyn.* Gedrukt te *Hoorn*, by *Isaac Willemsz*, voor *Zacharias Cornelisz.* 1636. *den* 16 *December. in Quarto.*

XII. HOOFDSTUK.

VAN

TIELEMAN VAN BRAGHT.

Van Tieleman van Braght.

Deeze Eerwaardige / Verstandige / en geleerd in de Geschiedenissen, zoo ook in de Oudvaderen by uitstek bedreevene Man is den tyd van 16. jaaren een onvermoeid Leeraar der Mennonitische Gemeente te Dordrecht geweest / en heeft uitgegeeven een geleerd / en uitvoerig Werk in Folio, onder den naam van Bloedig Toneel, of MARTELAARS SPIEGEL der Doopsgezinde, of Weereelooze Christenen, die om 't Getuigenisse van Jesus, hunnen Zaligmaaker, geleeden hebben, en gedood zyn, van Christus tyd af (h) tot [deezen tyd toe; te weeten] omtrent den jaare 1660. (maar mede

Zyn Martelaars-Boek.

(h) Alle de voorige uitgekomene *Martelaars-Boeken* beginnen met den *jaare* 1524. als voorheenen reeds aangemerkt is in onze *Aantek.* (*i*) *pag.* 521.

maar

7. *Eene Verhandeling over 't Hoogwaardig Avondmaal.* in *Quarto.*

8. ——— ——— *Over de Voetwasschinge.* in *Quarto.*

9. ——— ——— *Over 't Ampt der Overheid.* in *Quarto.*

10. ——— ——— *Over het Eedzweeren.* in *Quarto.*

11. ——— ——— *Over de Kerkelyke Tucht.* in *Quarto.*

12. ——— ——— *Van de Mydinge.* in *Quarto.*

13. *Eene Meditatie , en korte Verklaaring over het Gebed des Heeren.*

14. *Spiegel des Leevens , en Welleevens-Konste.* Gesteld by wyze van *Concordantie* , en in zich bevattende verscheidene *Leerspreuken* , en *Onderwyzingen* van *Hebreen* , *Grieken* , en *Latynen* , *Jooden* , *Heidenen* , en *Christenen* , *Philosophen* , en *Poëten* , *Oude* , en *Nieuwe Leeraars.* 3. *Deelen.* in *Folio.*

15. *Regenten-Boek* , zynde *Politische Leer-Spreuken* van *Hebreen* , *Grieken* , *enz.* wordende in 32 *Capittelen* voorgesteld , wat *Vorsten* , *en Heeren* , *Hooge* , *en Laage Overheid* , *een ieder in zyn Ampt* ; *Staat* , *en Regeeringe in acht te neemen heeft* , *om Vroom* , *Vreedzaam* , *Geluckig* , *Burgerlyk* , *en wel te regeeren.* 3 *Deelen.* in *Quarto.* Van deeze *Twee laatste Werken* gewaagt onze *Schryver* zelve in zyn *Bybelsch Naam- en Chronyk-Boek*, in de *Voorreden* , *pag.* * ij *versd.*

16. 312 *Brieven* , geschreeven aan *Hooge* , en *Laage* , *Kerkelyke* , en *Weerreldlyke Persoonen* , over allerhande stoffe. 4 *Deelen.* in *Quarto.*

17. 2 *Predicatien* , gepredikt ter *Bedieninge* van den *Doop* , en het *Avondmaal* , over *Matth.* 28. *vs.* 18 , 19. en *Hoofdst.* 26. *vs.* 26 , 27 , 28. in *Quarto.*

18. 6 *Predicatien* , loopende de *Eerste Vyf* over 1. *Cor.* 12. *vs.* 28. en de *Laatste* , of *Zesde* over *Openb.* 8. *vs.* 2. in *Folio.*

Na 's Mans Dood zyn verscheidene *Lykdichten* uitgekomen ; als een *Klaag-en Lofdicht over 't droevig , en Christelyk afsterven van den Vroomen , en zeer Godzaligen* PIETER JANSZ TWISCK , *oud zeventig jaaren* , *in zyn Leeven Bedienaar des Heiligen Euangelii in de Gemeente Gods te* HOORN , *die men Mennoniten noemt.* Gedrukt te *Hoorn* , by *Isaac Willemsz* , voor *Jan Jansz Deutel.* 1636. in *Quarto.* En

mede bygevoegt) Verzaameld uit verscheidene Geloofwaardige Chronyken, Memorien, en Getuigenissen, [door T. J. V. (dat is / TIELEMAN JANSZ VAN) BRAGHT.] Dit Boek is tweemaal gedrukt in Folio (i); de laatste reize te Amsteldam, in den jaare 1685. met meer dan honderd zeer uitmuntende Koperen

maar *T. J. Van Braght* heeft zynen aanvang genomen met den *Dood van Jesus Christus*, als het Eenige *Hoofd*, den waaren *Grondslag*, en onwankelbaaren *Rotssteen der Kerke Gods*. Zoo dat deeze *Martelaars-Spiegel* eene aanmerkelyke *Vergrooting* is van alle de voorgaande *Martelaars-Boeken*.

(i) *Eerst* te *Dordrecht*, by *Jacob Braat*, voor *Jacobus Savry* 1660. bestaande in *Twee Boeken*, of *Deelen* in eenen band. In deezen, gelyk ook in den *Tweeden Druk*, vind men vooraf (na de *Opdragt*, die ingericht is aan *Gode*, den *Heere*, *Schepper*, *Onderhouder*, en *Verlosser*; als mede na *Twee Aanspraaken*, de eene aan den *Geloofsgenooten*, de andere aan alle *Leezers* in 't gemeen, dienende, om hen tot opmerkinge te vermaanen) een *Kort Begrip*, of *Bericht* van dit uitvoerig *Werk*; daarna eene omstandige Beschryvinge *van de Waare Kerke Gods*, en Derzelver *Oorsprong*, *Voortgang*, *en onbeweegelyke Vastigheid door alle tyden*: waar aan gehecht zyn *Drie Belydenissen der Mennoniten*; de *Eerste* ingesteld te *Amsteldam*, den 27 *September*, 1627. de *Tweede* insgelyks te *Amsteldam*, 7 *October*, 1630. en de *Derde* te *Dordrecht*, 21 *April*, 1632. (zynde deeze alle verscheidene maalen gedrukt onder den Naam van *Algemeene Belydenissen der Vereenigde Vlaamsche*, *Vriesche*, *en Hoogduitsche Doopsgezinden*; gelyk wy meermaalen hebben aangemerkt.) En eindelyk *van de Ongoddelyke*, *en onwaare Kerke*, (*zynde het Tegendeel van de Kerke Gods*) *en derzelver Oorsprong*, *Voortgang*, *en Gevolg door alle tyden*. Deeze stukken zyn wel waardig, om met aandacht geleezen te worden. Men heeft navolgens van deezen *Martelaars-Spiegel* een kort *Uittreksel* gemaakt, en uitgegeeven onder deezen Naame:

peren Plaaten (k), en bywoegzelen van zeer veele echte Getuigenissen vermeerderd. In dit Bloedige Tooneel vind men niet alleen de Naamen der Martelaaren, maar ook hunne Belydenissen, Redentwistingen, Zaamenspraaken, Soorten van Dood, en Pynigingen, en zeer veele andere zaaken / tot deeze Geschiedenisse behoorende; maar ook wyst de Eerw. Schryver op ieder Eeuwe aan / dat de Doop der Bejaarden in dezelve plaats gehad heeft / als blykt uit de Belydenissen der Bloedgetuigen. En hier uit word zeer duidelyk betoogd / dat de Mennoniten dit gebruik (l) niet van Muntzerus, noch deszelfs Aanhang, maar van Jesus Christus, en zyne Discipulen ontfangen hebben / en het diensvolgens billyk niet voor een Menschelyk, maar Goddelyk Leerstuk houden; zoo dat zy het / als ingesteld van dien Eenigen Leermeester, die Regt, en Magt van onderwyzen / en bevelen

Naame: 't MERG VAN DE HISTORIEN DER MARTELAAREN, *behelzende de voornaamste Getuigenissen, schrickelyke Vonnissen, Standvastige Belydenissen, en wreede Tormenten, die Dezelve geleeden hebben; beginnende met het Lyden van Christus, en eindigende met het jaar 1671. Alles in 't kort by een getrocken uit den Grooten Martelaars Spiegel der Doopsgezinden van* TIELEMAN JANSZ VAN BRAGHT, *door J. B.* gedrukt te *Haarlem*, by *Izaak Vander Vinne. in Octavo.* En herdrukt met byvoeginge van 52 *Print-verbeeldingen*, te *Amsteldam*, by *Isaak Tirion.* 1736.

(k) Gesneden door den beroemden *Plaatsnyder*, JAN LUIKEN.

(l) Naamentlyk van den *Doop der Bejaarden.*

bevolen heeft, tot noch toe vast gehouden hebben, en daar van niet kunnen afstappen.

In den jaare 1657. gaf hy in het licht eene korte, en Zedelyke Onderwyzinge, onder den Naam van SCHOOLE DER DEUGD, geopend voor den Kinderen der Christenen. Het oogmerk van dit Boekje, dat menigmerf in Octavo herdrukt is, (althans het Myne is reeds van de Tiende uitgaave (m), gedrukt te Amsteldam, 1699.) is, om de Jeugd van de Ondeugden af te maanen, en tot waare Godvruchtigheid, en Christelyke Deugden bequaam te maaken. Want deeze Eerw. Man zag in zynen tyd een groot verval van Zeden in de Jongelingschap, en heeft [dit Boekje] na [deszelfs] Derden, of Vierden (n) Druk in den jaare 1661. met leerzaame Aantekeningen vermeerderd, en uitgegeeven; op dat hy dit Quaad met alle zyne Vermoogens te keer gaan, en dus zynen wensch magtig *Schoole der Deugd.*

(m) En dat ik bezit, is reeds de *Twaalfde Druk*, zynde uitgekomen te *Amsteldam*, by *Kornelis Vander Sys*. 1719. *in Octavo*, met deeze kleine, doch zeer nuttige Veranderinge, dat de *Schriftuurplaatzen* hier in gesteld zyn na de *Nieuwe Overzettinge des Bibels*.

(n) Volgens 's Mans eigene woorden schynt dit geschied te zyn na den *Tweeden Druk*; want zoo spreekt hy in de *Voorreden*: „ Deeze *Boekjes* in den „ *jaare* 1657. en daarna *Anno* 1658. een, en andermaal gedrukt weezende, zyn t' elkens kortelyk „ byna gansch weg geweest. Weshalven ik, door „ zommiger begeerte nu wederom tot herdrucken aange-

tig worden zoude. Het gansche Tractaat (o) heeft hy onderscheiden (p) in Zes Stucken. In het Eerste (q) spreekt hy van dit Leeven, en wat [de Jeugd] in het zelve te betrachten staat omtrent God, [de Ouders,] den Naasten, en zich Zelven met Gedachten, Woorden, en Werken; welke handelwyze hy in de Vyf overige Stucken mede in acht neemt: Te weeten in het Tweede (r) handelt hy van den Dood. In het Derde (s) van de Opstandinge der Dooden. In het Vierde (t) van het Laatste Oordeel. In het Vyfde (u) van de Straffe der Godloozen. En in het Zesde (v) van de Belooninge der Godzaligen.

51 Predicatien. Het laatste Werk van deezen Man / dat na zynen Dood is uitgekomen / is eene Verzaameling van 51 Predicatiën / door

„ aangepord zynde, noodig heb geacht, tot meer-
„ der verlichtinge, eenige nutte *Aantekeningen* [illegible]
„ [illegible] by, en tusschen de *Vraagen*, en *Ant-*
„ *woorden* daar toe te voegen.

(o) In het geheel in zich bevattende 98 *Lessen*, bestaande in *Vraagen*, en *Antwoorden*, en de gemelde *Aantekeningen* daar tusschen gedrukt zynde.

(p) Gaande vooraf *Vyftien Lessen*, dienende tot eene *Inleidinge* tot het *Werk*, in welke gesproken word van algemeene *Plichten* omtrent *God*, in welken Tyd men *God* moet leeren kennen, en dienen, hoe het den *Vroomen Jongelingen* gegaan is, en welke *Straffe* den *Quaaden*, en *Ongehoorzaamen* overkwam, met *Voorbeelden* uit de *Heilige Schriftuur* bekrachtigd. Zie *Schoole Der Deugd*, gedrukt 1719. *pag.* 5, *enz.*

(q) *Pag.* 38, *enz.* (r) *Pag.* 79, *enz.*
(s) *Pag.* 85, *enz.* (t) *Pag.* 93, *enz.*
(u) *Pag.* 99, *enz.* (v) *Pag.* 110, *enz.*

door zynen Broeder (w) in den jaare 1690. (x) in Quarto uitgegeeven / terwyl echter zommigen van oordeel zyn / dat men door het uitkiezen dezer Leerredenen aan

(w) PIETER VAN BRAGHT, die eene *Voorreden* voor deeze *Verzaamelinge* geplaatst, en in dezelve eene korte *Schetze*, of *Beschryvinge* van zynen *Broeder*, TIELEMAN VAN BRAGHT, opgegeeven heeft, welke gebooren is 1625. en gestorven 1664. en dus op het beste van zyn *Leeven* in den *Ouderdom* van 39 *jaaren*.

(x) Dit is zekerlyk eene *Druk-feil*, en moet zyn, 1670. want toen is dit *Boek* gedrukt te *Amsteldam*, voor *Jan Riewertsz*, en *Pieter Arendsz*. De *Texten*, over welken deeze *Predicatien* loopen, zyn de navolgende, gesteld na de *oude Overzettinge*, toen doorgaans noch by de meeste *Mennoniten* in gebruik: *Luc.* 2. *vs.* 14. 1. *Chron.* 30. *vs.* 15, 16. 1. *Thess.* 5. *vs.* 3. *Hebr.* 12. *vs.* 14. *Es.* 61. *vs.* 1. *Hebr.* 12. *vs.* 25. *Hebr.* 11. *vs.* 6. *Ps.* 87. *vs.* 5. *Actor.* 2. *vs.* 38, 39. *Actor.* 2. *vs.* 38. *Rom.* 6. *vs.* 2, 3 1. *Tim.* 6. *vs.* 12. *Actor.* 2. *vs.* 42. 1. *Petr.* 1. *vs.* 17. 2. *Thess.* 2. *vs.* 7. *Luc.* 11. *vs.* 2. *Es.* 59. *vs.* 20. *Zach.* 2. *vs.* 10. *Hagg.* 2. *vs.* 7, 8. *Es.* 9. *vs.* 5. 1. *Tim.* 3. *vs* 15. *Matth.* 2. *vs.* 1, 2. *Matth.* 2. *vs.* 17, 18. *Ezech.* 18. *vs.* 31. *Gal.* 6. *vs.* 17. *Marc.* 1. *vs.* 15. *Joh.* 20. *vs.* 17. *Luc.* 24. *vs.* 45. *Actor.* 1. *vs.* 10, 11. *Actor.* 2. *vs.* 1, 2. *Actor.* 2. *vs.* 3, 4. *Actor.* 5. *vs.* 41, 42, 43. *Actor.* 7. *vs.* 54, 55, 56. *Actor.* 7. *vs.* 57, 58. *Actor.* 7. *vs.* 59, 60. *Luc.* 21. *vs.* 31. *Matth.* 24. *vs.* 38, 39. *Matth.* 24. *vs.* 20. *Matth.* 24. *vs.* 21. *Pred.* 12. *vs.* 3. *Apoc.* 3. *vs.* 14, 15, 16. *Apoc.* 3. *vs.* 20. *Cant.* 2. *vs.* 2. *Cant.* 2. *vs.* 3. *Gen.* 2. *vs.* 16, 17. *Matth.* 5. *vs.* 34. *Nah.* 1. *vs.* 3. *Matth.* 5. *vs.* 6. *Luc.* 16. *vs.* 9. 2. *Cor.* 5. *vs.* 1. *Apoc.* 20. *vs.* 6.

Noch heb ik onder my berustende een *Geschrift*, dat (in zoo verre my bewust is) nooit gedrukt is, zynde eene *Disputatie*, of *Redentwistinge*, gehonden tusschen GERARDUS ÆMILIUS, *Predicant der Gereformeerde Kerke in Oud Beyerland*, ter eene, en TIELEMAN VAN BRAGHT, *Leeraar der Mennonitische Gemeente binnen Dordrecht*, ter andere zyde, over het Stuk van den *Kinder-Doop*, op

aan 's Mans goeden Naame geenen dienst gedaan heeft / 't geen wy aan het oordeel der bescheidene Leezeren overlaaten.

op den *Dorpe van Oud Beyerland*, in den *jaare* 1663. *den 8sten. April*, op *Zondag*, des namiddags omtrent 6 *uuren* begonnen, en geëindigt omtrent ten 2 *uuren* in den *Nacht*, ten overstaan van wederzydsche *Kerkentaals Persoonen*, en in byweezen van noch omtrent *Tweehonderd Toehoorders* van verscheidene Gezindheden: in welke *Redentwistende Zaamenspraake* de Eerw. *Tieleman van Braght* zyne bequaamheid, geleerdheid, en ervaarendheid in *Gods Woord* wonder wel deed uitmunten.

XIII. HOOFDSTUK.

Van

ADRIAAN VAN EEGHEM.

Van Adriaan van Eeghem. Van Roomsch-gezinde Afkomst zynde, is tot de Mennoniten overgegaan.

Deeze Eerw. Man / te Kortemark, een Dorp, geleegen op de Grenzen van Vlaanderen, in den jaare 1631. (y) uit Roomsgezinde Ouderen gebooren / in welken Godsdienst hy ook opgevoed is / vertrok in verfolg van tyd (z) na Haarlem, om eene Kostwinninge te leeren; alwaar hy / aangaande de waarheid van de Leere der Mennoniten overtuigd zynde / in den jaare 1652. (a) met den Heiligen

(y) *Den 14den. Juny.* (z) In den *jaare* 1649.
(a) *Den 17den. Maart.*

ligen Waterdoop bediend is. Daarna heeft hy in den jaare 1653. zyne vaste woonplaatze te Middelburg (b) genomen/ in welke Stad hy/ uit hoofde zyner zonderlinge Gaaven, en Geleerdheid, door de Gemeente op den Achtsten November des jaars 1654. tot den Predikdienst beroepen / en overleeden is den 24sten. Maart des jaars 1709. zynde het 54ste. jaar (c) van zijnen Dienst, en het 77ste. zijnes Ouderdoms Deeze Eerwaardige Man / een getrouw / en verstandig Bedienaar des Goddelyken Woords, zijnde hy uitsteek wel bedreeven in de Latynsche, Griekſche, en Hebreeusche Taalen, heeft echter niets / dan in het Nederduitsch, geschreeven / en is de Eerste onder de Mennoniten geweest / die ons een gansch Zaamenstel der Godgeleerdheid heeft nagelaaten; want na verscheidene Werkjes, door hem zelven in het licht gegeeven / (van welken straks nader) heeft de Eerw. GERARDUS DE WIND, der Medicynen Doctor, zijn Leerling, en ook Amptgenoot in de Kerkelyke Bedieninge, de Godgeleerdheid des Eerwaarden Overleedenen in den jaare 1711. in Quarto, te Middelburg doen gedrukt worden. Een Werk, wel na 's Mans Dood uitgekomen / maar in der daad onder de Werken van dien Eerw.

Word *Leeraar* te *Middelburg*.

Overleeden 24 *Maart*, 1709.

Heeft een *Zaamenstel der Godgeleerdheid* nagelaaten.

(b) *Hoofdstad van Zeeland.*

(c) De Heer SCHYN heeft hier wel het 50ste. jaar;

Eerw. Man billyk als het Doorwaagd-ste, en Geleerdste aanmerken; in het welke nochtans het Hoofdstuck van de Verzoeninge door Christus ont-breekt; echter zal een opmerkende Leezer, in Godgeleerde Zaaken eenigermaaten bedreeven, dit Gebrek lichtelyk vervuld vinden uit de daar in plaats hebbende Hoofdstucken van Christus Priesterlyke Bedieninge, van de Verlossinge [door Christus Jesus, en] van de Rechtvaardigmaakinge, en hy zal het Gevoelen van den Schryver zoo hier uit, als uit zyne Onderwyzinge (van welke hy beneeden spreeken zullen) klaar ontdekken.

Afdeeling van dit Werk, en deszelfs Korte Inhoud.

Dit Werk is afgedeeld in Vyf Boeken.

Eerste Boek.

I. Het Eerste bestaat uit Elf Hoofdstucken, en in dezelven word gehandeld: 1. Van de Christelyke Godgeleerdheid. 2. Van de Wet der Natuure. 3. Van God. 4. Van de Openbaaringe. 5. Van de Heilige Schriftuur, en haare Goddelykheid. [6. Van de Volmaaktheid der Heilige Schriftuur.] 7. Van het Leezen, en Overzetten der Heilige Schriftuur. 8. Van de Uitlegginge der Schriftuur, en den Rechter der Geloofs-Verschillen. 9. Van de Overleveringen. 10. Van de Verdeelinge der Heilige Schriftuur. En 11. Van de Apocryphe Boeken.

Tweede Boek.

II. Het Tweede Boek heeft Veertien Hoofdstucken, en handelt. 1. Van Gods Naa-

Jaar; doch dit is buiten alle twyffel eene *Druk-feil*, wyl in de *Lykreden*, en *Versen*, op den *Overleedenen* gemaakt, blykt, dat het 54 moet zyn.

Naamen. 2. Van Gods innerlyke, of Weezendlyke Hoedaanigheden, of Eigenschappen. 3. Van Gods Uitterlyke, [of Vrywillige] Eigenschappen. 4. Van de Heilige Drie-Eenheid: En in dit Hoofdstuk toont hy klaar, dat hy geen Arriaan, noch Sociniaan is, 't geen hy in zyne Verandwoordinge tegen Leydekker uitvoerig betoogd heeft. 5. Van Gods Voorweetenschap, en Raad. 6. Van Gods Verkiezinge, en Prædestinatie. 7. Van de Scheppinge der Weerreld in 't gemeen. 8. Van de Scheppinge der Engelen. 9. Van de Scheppinge der Menschen. 10. Van Gods Beeld in Adam. 11. Van Gods Voorzienigheid, en Regeeringe. 12. Van de Zonde. 13. Van den Afval der Engelen. 14. Van Adams Val, en de Erfzonde.

III. Het Derde Boek behelst Negentien Hoofdstukken, en in dezelven spreekt hy 1. van de Middelen ter Verlossinge. 2. Van Gods Verbond met Abraham. 3. Van de Wetgeevinge. 4. Van de Wet der Zeden, of de Tien Geboden. 5. Van de Plegtigheden der Mosaische Wet. 6. Van de Offerdingen. 7. Van de Offer-Persoonen. 8. Van de Offerhanden. 9. Van de Offerhanden op vaste Tyden. 10. Van de Offerplaatzen. 11. Van de Reine, en Onreine Dingen. 12. Van de Eerstelingen, Tienden, en Volk-Tellinge. 13. Van de Besnydenisse, het Vasten, [en de Vermenginge.] 14. Van Israëls Staats- *Derde Boek.*

bestie-

bestieringe. 15. Van Israëls Koninglyke Regeeringe. 16. Van Israëls Gerichts-Straffen. 17. Van Israëls Oorlogen. 18. Van den Dienst der Propheeten. 19. Van Joannes den Dooper.

Vierde Boek. IV. Het Vierde Boek maakt Achtien Hoofdstucken uit / en in dezelven handelt hy / 1. Van den Christelyken Godsdienst, of het Nieuwe Verbond. 2. Van den Middelaar des Nieuwen Testaments, Jesus. 3. Van Christus Menschwordinge. 4. Van Christus Prophetische Bedieninge. 5. Van Christus Priesterlyke Bedieninge. 6. Van Christus Offerhande. 7. Van Christus Opstandinge, en Hemelvaart. 8. Van de algemeene Vruchten van Christus Priesterlyke Bedieninge. 9. Van de Verlossinge door Christus Jesus. 10. Van de Heiligmaakinge. 11. Van het Geloove. 12. Van de Goede Werken. 13. Van de Bekeeringe. 14. Van de Wedergeboorte. 15. Van het Gebed. 16. Van de Rechtvaardigmaakinge. 17. Van het Gewisse. 18. Van Christus Koninglyke Bedieninge, en Regeeringe.

Vyfde Boek. V. In het Vyfde Boek vind men Een en twintig Hoofdstucken, en in dezelven spreekt hy 1. Van de Christelyke Kerke. 2. Van de Dienaaren der Kerke. 3. Van de Regeeringe der Kerke. 4. Van de Verbonds-Tekenen. 5. Van den Water-Doop. 6. Van de Noodzaakelykheid des Doops. 7. Van het Onderwerp des Doops, en voornaamentlyk van den Kinder-

der-Doop. 8. Van den Wederdoop. 9. Van het Avondmaal. 10. Van de Roomsche Mis. 11. Van de Kerkelyke Tucht. 12. Van het Ampt der Overheid. 13. Van de Oorlogen. 14. Van den Eed. 15. Van het Huwelyk. 16. Van den Dood. 17. Van de Opstandinge. 18. Van het Oordeel. 19. Van de Zaligheid. 20. Van de Verdoemenisse. En 21. Van den Ondergang der Weereld.

Schoon de Eerw. en Geleerde Schryver omtrent sommige stukken zyn byzonder gevoelen heeft, echter moet hy in de meesten geprezen worden, en heeft betoond, dat hy met een schrander Oordeel begaafd, en magtig was, om alles tot zyne beginzelen toetepassen. *Hy was in veele opzichten een Man van een zeer schrander Oordeel.*

Zelve heeft hy in den jaare 1687. in Octavo uitgegeeven eenen geleerden CATECHISMUS, [of Onderwyzinge,] te Middelburg gedrukt, en in den jaare 1715 herdrukt, [vermeerdert] met doorwrochte Aantekeningen, zoo uit den voorraad van den Eerw. GERARDUS DE WIND, der Medicynen Doctor, en welker Leerling van onzen Overledenen, als mede (gelyk wy gezegd hebben (d)) tot heden toe zeer wackeren Leeraar in die zelve Gemeente, als uit de nagelaatene Schriften van den Overleedenen hervoort gebragt. Deeze Onderwyzing bestaat uit 56 Hoofddeelen, in welken hy na *Zyn Catechismus, of Onderwyzing.*

(d) Voorheenen pag. 541.

na alle de Hoofdstukken des Geloofs voorkomen / welke in het zoo even gemelde Zaamenstel der Godgeleerdheid breeder worden opgehelderd; doch die in dit Tractaat meer gepast zyn na de bevattinge der Jeugd (e). By de Eerste Uitgaave had die Eerw. Man gevoegd eene Verhandelinge van de stemmelyke Gebeden, die in de Vergaderinge der Geloovigen gedaan moeten worden (f). 2. (g) Van de Wet der Natuure (h), om den Mensche door eene aandachtige beschouwinge der Schepzelen tot den Schepper zelven

Verhandeling van de stemmelyke Gebeden, en andere *Tractaatjes*.

(e) Volgens het bericht van den Eerw. Heere GERARDUS DE WIND, in zyne *Lykreden* op den *Overleedenen* gedaan, *pag.* 73, 74. had de Eerw. ADRIAAN VAN BEGHEM achter den gemelden *Catechismus* eenen geplaatst, die *korter*, en een *Uittrekzel des voorgaanden was, op dat niet alleen de volwassen Menschen, maar ook de Jeugd zelve, de allereerste Beginzelen van den Godsdienst leeren; en dus uit den mond der Kinderen, en Zuigelingen Godts Lof gehoord, en verkondigd zoude worden.*

(f) Zie *Lykreden*, *pag.* 74.

(g) De Heer SCHYN heeft dit navolgende by verkortinge in dier voegen gesteld, even als of de nagenoemde *Tractaatjes* mede achter den *Eersten Druk* van dien *Catechismus* gevoegd waren geweest; doch staat te letten, dat tot denzelven niets meer behoort, dan de *Verhandeling der Stemmelyke Gebeden.* De overigen zyn in laater tyd in 't licht gekomen; als

(h) 1. Eene *Verhandeling van de* WET DER NATUURE, door den Eerw. *Schryver* zelven uitgegeeven, en voor de *Eerste reize* gedrukt 1701. te *Middelburg*, *in Octavo.* Hier by zyn gevoegd 2. *Elf Vraagen*, door eenen voornaamen Man wel eer aan onzen *A. Van Beghem* voorgesteld, en door zyn Eerw. bondig beandwoord. Zie *pag.* 30, *enz.* in den *Druk* van 1701. en in dien van 1730. mede *pag.* 30, *enz.*

zelven hoeven te wyzen / en op te lossen. 3. (i) Dat de Mennoniten geenzins van Muntzerus, en andere oproerige Menschen hunnen oorsprong genomen hebben. 4. Aanmerkingen over de Achtien eerste Versen des Eersten Hoofdstuks van Joannes Euangelium (k). 5. Een Onderzoek, of een iegelyk der overige Christenen, die buiten de Gemeentens der Mennoniten zijn / onder voorwaarde van eigene Proeve, tot het Heilig Avondmaal genoodigd moet worden. (l)

XIV.

(i) De Laatste der gemelde *Vraagen* was: „ Of de „ *Munstersche Oproerelingen* tot de *Doopsgezinden* be„ hooren? En onze Eerw. Man toont het tegendeel daar van zeer klaar aan. *pag.* 54, *enz.* Hierop ziet de Heer *SCHYN* in deeze woorden. Daarna volgen

(k) 3. De *Aanmerkingen over de Achtien eerste Verzen van Joannes Euangelium. pag.* 95, *enz.* Verders

(l) 4. *Een Aanhangzel over het uitnoodigen ten Avondmaal op eigene Proeve van die geenen, die niet in de Gemeente zyn. pag.* 187, *enz.* Weinige *Maanden* na de *Eerste Uitgaave* van deeze *Tractaatjes* heeft de Eerw. *Adr. Van Eeghem* laaten volgen een *Tweede Aanhangzel van de Verhandelinge van de Wet der Nature, enz. Of Nader Verklaaringe over den* ZOONE GODS, *bewyzende, dat het Gevoelen van den Zoone Gods in de Verhandelinge geenzins Arriaans is.* Gedrukt insgelyks te *Middelburg*, by *Michiel van Hoekke.* 1701. *In Octavo. Pag.* 209, *enz.* in den *Eersten*, en *Tweeden Druk.*

Vervolgens heeft de Eerw. Heer *Gerardus De Wind* alle deeze *Tractaatjes* by elkanderen laaten herdrukken, en vermeerderd met een *Derde Aanhangzel*, uit de nagelaatene schriften des Eerw. *A. Van Eeghem*, dienende mede tot bewys, dat de Eerw. *Schryver* geenzins aan *Arriaanerye*, *Sociniaanerye*, en *Pelagiaanerye* schuldig was. Zie in den *Tweeden Druk*, uitgekomen te *Amsteldam*, by *Balthazar Lakeman*, in

in Octavo. 1730.) *pag.* 143. Hier van was reeds een *Uittrekzel* gegeeven in den *Tweeden Druk* van zynen *Catechismus.*

De Eerw. Heer GERARDUS DE WIND heeft over het *Afsterven* van den Eerw. A. VAN BEGHEM eene LYKREDEN gedaan te *Middelburg*, den 14 *April*, 1709. welke, benevens *Drie Lykgedichten* op Denzelven, gedrukt is in dat zelve *Jaar* te *Vlissingen*, by *Willebnord Eling*, in *Quarto.*

In deeze *Lykreden*, *pag.* 75, 76. zegt de Eerw. Heer *G. De Wind*, dat de Eerw. *A. Van Beghem* „ niet alleen zeer veele *Aantekeningen* over de „ voornaamste, en moejelykste plaatzen van de *Heilige Schriftuur*, maar ook eene volkomene *Uitleg-*„ *ginge* over den *Zendbrief aan den Hebreen* geschreeven, eene zinnelyke, en nette *Predikorder* opgesteld, veele *Brieven* met geleerde Mannen gewisseld, en zyne *Bedenkingen* over de uitgeleezendste „ *Stoffen* der *Wysbegeerte*, *Natuurkunde*, en *Godgeleerdheid* op het *Papier* gebragt heeft, die na zyn „ Eerws. Oordeel niet, als met vrucht, aan de geleerde Weereld medegedeeld, en van onze Geloofs-*Genooten* met stichtinge zouden kunnen geleezen worden." Wenschelyk dan was het zeker, dat zy het licht mogten zien.

XIV. HOOFDSTUK.

Van

ENGEL ARENDSZ VAN DOOREGEEST.

Van ENGEL ARENDSZ VAN DOOREGEEST.

ENGEL ARENDSZ VAN DOOREGEEST, een zeer geleerd (m) Man, van een schrander oordeel, en, om de waar-

(m) Hoewel niet *Taalkundig.*

waarheid te zeggen / door niemand onder de Mennoniten behoorende te wyken / is veele jaaren achter (n) een in het vermaarde Dorp De RYP een getrouw Bedienaar van Gods Woord geweest / en tot smertelyke schaade niet alleen van die zeer bloeijende Gemeente, maar tevens ook van onze gansche Societeit in het 61ste. jaar (o) zynes Ouderdoms door den Dood weggerukt uit het Land der Leevendigen, in den jaare 1706. ons verscheidene Schriften, die dubbeld leezens waardig zyn / nalaatende.

Deszelfs Werken zyn, I. Zyne Onderwyzing in de Christelyke Leere.

In den jaare 1692. heeft hy uitgegeeven (p) zyne Onderwyzinge na de Belydenissen der Mennoniten, in Octavo, in welke hy de voornaamste Leerstucken uit de Heilige Schriftuur, en door gepaste

(n) Omtrent den tyd van 40 *jaaren*, zynde in dat zelve *Dorp de* RYP in den *Predikdienst* bevestigd, oud zynde omtrent 20 *jaaren*.

(o) Te weeten, zyn Eerw. is gebooren 26 *December*, 1645. en overleeden 16 *Augustus*, 1706. dus Oud zynde 60 *jaaren*, en omtrent 8 *Maanden*. Op zyn Overlyden heeft de Eerw. *Leeraar* CORNELIS CORNELISZ GRAFTDYK des *Zondags* na zyn Eerws. Begravinge eene *Lykreden* gedaan, die ik niet heb kunnen ontdecken, dat gedrukt is.

(p) ONDERWYZINGE *in de Christelyke Leere na de Belydenissen der Doopsgezinden, waar in de voornaamste Zaaken des Geloofs met Schriftuurplaatzen, Redenen, en wegneeminge van Tegenwerpingen nader bevestigd worden. By Vraagen, en Andwoorden.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Gerardus Borstius*, voor *Cornelis Cornelisz* te *Westgraftdyk*, in *Octavo*. 1692. Het gansche *Werk* is onderscheiden in XXI *Artikulen*, of *Afdeelingen*, by wyze van *Hoofdstucken*.

passe Redeneeringen tegen de Wederstreevers betoogt.

1. Van de *Kennisse Gods* uit de *Natuure.* I. In het Eerste Artikel (q) spreekt hy van de Kennisse Gods, zoo uit de Natuure, en Schepzelen, als bezonder uit de Goddelyke Openbaaringe door de Heilige Schriftuur.

2. Van de *Heilige Schriftuur*, enz. II. In het Tweede (r) vertoont hy ons de Heilige Schriftuur, en spreekt van de Regelmaatige Boeken, benevens derzelver Goddelyk Gezag, Volkomenheid, Klaarheid in de dingen/ die noodig zyn tot de Zaligheid, als mede van het Leezen der Heilige Schriftuur, enz. Van de Apocryphe, [of Onregelmaatige] Boeken, en de Roomsche Overleveringen. Hy toont ook aan/ dat de Schriften des Ouden Testaments insgelyks tot de Christenen behooren/ en dat het de Kerke vrystaat/ Belydenissen des Geloofs uit de Heilige Schriftuur te zaamen te stellen/ welke alle nochtans altoos aan de Heilige Schriftuur onderworpen moeten zyn.

3. Van *God*, en zyne *Eigenschappen.* III. In het Derde (s) handelt hy van God, Deszelfs Eigenschappen, en Hoedaanigheden, van [zyne] Onveranderlykheid, Eeuwigheid, Geestelykheid, Rechtvaardigheid, Alweetendheid, Alomtegenwoordigheid, Voorweetendheid, ook zelfs ten opzichte der gebeurelyke Dingen, welke [Eigenschap Gods] echter geenzins

(q) Zie *R. A. Van Dooregeest*, *Onderwyzinge enz. pag.* 1, *enz.*

(r) *Pag.* 6., *enz.* (s) *Pag.* 27, *enz.*

geenzins de Oorzaak der Zonde is / enz. Dervolgens (t) beweert hy / dat 'er maar een God is / welke bestaat in Vader, Zoone, en Heiligen Geest, terwyl hy de Godheid des Zoons, en des Heiligen Geests klaar / en bondig genoeg betoogt; en eindelyk besluit hy opentlyk / dat deeze Eenige God waarlyk Drie-Eenig is. *Van de Drie-Eenheid.*

IV. In het Vierde (u) spreekt hy van de Scheppinge van Hemel, en Aarde, als ook der Engelen, welker Natuure hy ons beschryft / gelyk mede der Duivelen, hun Getal, Werken, en Straffe. Byzonder omstandig verhandelt hy de Scheppinge van den Mensche, Adam, en Eva, welker Ziele Geestelyk, en Onsterffelyk is. Verder gewaagt hy van het Beeld Gods in den Mensche; dat de Mensch, met eenen Vryen Wille geschapen zynde / denzelven na den Val niet verlooren / maar behouden heeft. Eindelyk (v) betoogt hy de Voorzienigheid Gods, en [zyne] Bestieringe over alle Zaaken, ook de Quaade; welke Voorzienigheid wel eene wonderbaare / en voor ons eindig / ja zoo nauw bepaald verstand onnaspeurelyke Beschicking is / nochtans / terwyl zy de Zonde bestiert / werkt zy dezelve niet uit / noch is derzelver Oorzaak. *4. Van de Scheppinge.* *Van den Mensche, enz.* *Van de Voorzienigheid Gods.*

V. Het Vyfde (w) behelst het Leerstuk van den Val des Menschen, en onderricht *5. Van den Val des Menschen, en deszelfs Gevolgen.*

(t) *Pag.* 38, *enz.* (u) *Pag.* 46, *enz.*
(v) *Pag.* 69, *enz.* (w) *Pag.* 72, *enz.*

richt ons/ wat de Zonde is/ en waar uit zy gekend word. Door de Zonde van dien eenen Adam is de Dood niet alleen gekomen in de weereld/ noch ook alleenlyk op Adam, maar strekt zich ook uit tot alle Menschen, zyne Nakomelingen. Dezen Dood beschryft hy wyders/ en onderscheid hem in eenen Tydelyken, Geestelyken, en Eeuwigen: en schoon de Menschen, of Adams Nazaaden niet/ eigentlyk gezegd/ in zyne Lendenen gezondigd hebben/ zoo is het evenwel niet onrechtvaardig/ dat zy om Adams Zonde wille sterven moeten. Hier op wederlegt hy met Vier Bewysredenen de Erfzonde, gelyk men ze noemt; in welke Leeringe hy eenigzins afwykt van andere Mennoniten, die in dit stuk blyven by het Gevoelen van Menno Simons (x), en Reinier Wybrandsz (y), en het zelve tot noch toe getrouwelyk vasthouden.

6. Van de *Verlossinge des Menschen.*

VI. Het Zesde (z) vertoont ons des Menschen Verlossinge, of Vrykoopinge uit Gods loutere Genade door onzen Heere Jesus Christus, Wiens Persoon hy zeer deftig beschryft/ en zegt te bestaan in eene Goddelyke,

(x) Zie voorheenen, *pag.* 314, 315. alwaar het *Gevoelen* van *Menno* over dit *Stuk* word aangetoogen.

(y) Zie, wat *R. Wybrandsz* hier van stelt, vooren *pag.* 513, 514.

(z) Zie *E. A. Van Dooregeest*, *enz.* *pag.* 104. *enz.*

delyke, en Menschelyke Natuure, welke beide Natuuren in dien eenen/ en denzelven Christus hy uitvoerig/ en krachtdaadig bewyst tegen de Wederstreevers/ zoo nochtans/ dat in denzelven geenzins Twee Persoonen geweest zyn. Hy beweert ook Deszelfs Eeuwigheid met den Vader, en houd staande/ dat deeze Kennisse ons ten hoogsten noodzaakelyk is. Vervolgens (a) verhandelt hy Zyne Menschwordinge uit den Heiligen Geest, doch niet dat hy uit het Weezen van den Heiligen Geest is/ 't geen met drie Bewysredenen word opgehelderd; en tevens ontkent hy billyk/ dat de Zoon, of het Woord des Vaders eigentlyk veranderd is in eenen zichtbaaren, en sterffelyken Mensche, tegens de Leerwyze van sommigen der Ouden, welke nu ten eenemaale onder de meeste/ ja byna alle Mennoniten heeft uitgediend. Het (b) einde der Menschwordinge van Gods Zoon is geweest/ op dat hy door zyn bitter Lyden, en Dood om onze Zonden, en door dezelve ons van de Zonden, en derzelver Straffe verlossen/ en tot de Zaligheid brengen zoude. De (c) Natuurelyke Rechtvaardigheid Gods, welke niet alleen de Zonden haat/ maar ook derzelver Straffen vordert/ maakte deeze Voldoeninge noodzaakelyk/

Van Christus Menschwordinge.

Waarom Christus is Mensch geworden.

(a) *Pag.* 122, *enz.* (b) *Pag.* 126, *enz.*
(c) *Pag.* 129, *enz.*

zaakelyk / uit hoofde van de gewigtigheid / en rechtmaatige redenen; dewyl van Chriſtus Lyden, en zyn Dood in der daad de Straffe onzer Zonden geweest zyn / en hy die [ſmerten] niet alleen ten onzen nutte / maar ook in onze plaatze gedragen heeft; 't geen echter geene de minste Onrechtvaardigheid insluit / gelyk uit veele bygebragte bewyzen zeer klaar blykt. Dies in zyn Lyden, en Dood onze Verzoening, en Genoegdoening bestaat / welke Verzoening, en Genoegdoening zich door alle tyden der weereld uitstrekken / en deszelfs hooge Waardigheid duidelyk aanwyzen. Uit welke Zaaken van ook blykt / dat het Heilig Avondmaal geenzins eene Offerhande is / en dat wy tot het uitwisschen van onze Zonden geen Vagevuur van nooden hebben.

7. Van de Algemeene Genade.

VII. Het Zevende (d) betreft de Algemeene Genade, welke breedſpraakig betoogd / en te gelyk aangetoond word / waarom daar uit geenzins volgt / dat alle Menſchen zullen zalig worden.

8. Van Chriſtus Ampten.

VIII. Het Achtſte (e) vertoont ons de Ampten van Chriſtus, te weeten Zyn Propheetiſch, Prieſterlyk, en Koninglyk [Ampt.] Zyn (f) Propheetiſch Ampt overtreft dat van alle de Propheeten; terwyl (g) Zyn Prieſterlyk Ampt byzon-

derlyk

(d) *Pag.* 174, *enz.* (e) *Pag.* 199, *enz.*
(f) *Pag.* 200, *enz.* (g) *Pag.* 211, *enz.*

derlyk bestond in Zijn Vrywillig Lyden. En dit Priesterlyk Ampt bediende hy ten deele op Aarde, ten deele in den Hemel, alwaar het tot volkomenheid gebragt is; dies Zyne Offerhande waarlyk is eene Verzoening voor onze Zonden, en Christus billyk in de Heilige Schriften genaamd word een Middelaar, Voorspraak, en Voorbidder voor ons. In dit Ampt gaat Jesus Christus niet alleen alle Wettische Priesters te boven/ maar is ook daarom [des te uitmuntender/] om dat hy een Priester is na de ordeninge Melchizedeks, die te gelyk Priester was/ en Koning. Eindelyk (h) volgt Christus Koninglyk Ampt, maar van de Wyze, als mede zijn Koninglyk Gebied zoo op Aarde, als in den Hemel beschreeven word.

IX. In het Negende (i) betoogt hy/ dat het middel/ 't geen ons met Christus, als onzen Propheet, Hoogenpriester, en Koning. vereenigt/ is het Geloof; welk Geloof echter niet zoo zeer byzonderlyk bestaat in een (k) ontwyfelbaar Vertrouwen, maar in eene Kennisse, Toestemminge, Vertrouwen, en Liefde tot Jesus Christus, en zyne Leere tot Zaligheid. Vervolgens (l) worden ons de Zaaken/ die wy noodwendig tot Zaligheid te gelooven hebben/ aangeweezen/ 9. Van het Geloove.

(h) *Pag.* 234, enz.
(i) *Pag.* 240, enz.
(k) Πληροφορία.
(l) *Pag.* 250, enz.

weezen / en onderscheiden van de minder noodzaakelyke. Dit Geloof word (m) Zaligmaakende genaamd / en [aan-gewezen /] in welken zin ; terwyl God het zelve in ons werkt door middel van Zyn Woord, en Heiligen Geest.

10. Van de Bekeeringe. X. In het Tiende (n) beschryft hy de Bekeeringe, als de eerste Veranderinge [des Menschen] door een waarachtig Geloove ; en zy bestaat in eene waare Kennisse der Zonden, Belydenisse der / Berouw, en Droefheid over alle Zonden, die tegen God begaan zyn / in een nalaaten van het Quaade, en doen van het Goede, 't geen nochtans geene volleedige Volmaaktheid insluit / zoo dat den mensche in de heilige oogen Gods niets ontbreekt. In deeze Bekeeringe kan de mensch afvallig worden / wiens staat dienvolgens buiten twyffel gevaarlyker is ; echter kan hy door Gods bystere Genade wederom bekeerd worden / terwyl God de werkende Oorzaak der Bekeeringe is / wordende dezelve nochtans niet gewrocht op eene onwederstandelyke, maar genoegzaame wyze, terwyl de Mensch hier op genadiglyk erlangt de Vergeevinge der Zonden. En daarom is de (o) Oorbiecht der Roomsche Kerke tot de Vergeevinge der Zonden geenzins noodzaakelyk / noch het zoo genaamd

(m) *Pag.* 257, enz. (n) *Pag.* 259, enz.
(o) *Pag.* 276, enz.

genaamd Gezag, en de Magt eenes Priesters [van eenige waarde/] vermits deeze noch de Zonden vergeeven/ noch de Vergeevinge beletten kan.

XI. In het Elfde (p) word gesprooken van de Rechtvaardigmaakinge, die alleen den Geloovigen, en Bekeerden eigen is. *11. Van de Rechtvaardigmaakinge.* Deeze is buiten twyffel van de Heiligmaakinge onderscheiden/ en niemand der menschen heeft uit zich zelven recht tot dezelve/ zoo dat hy ze als eene hem toekomende Schuld ontfangen kan; noch ook de Wet van Moses konde dezelve den Zondaar toebrengen/ maar zy word alleen waarlyk Geloovigen uit Gods loutere Barmhartigheid om het Lyden van Christus, den Eeniggebooren Zoone Gods, toegepast; wiens Voldoening den Geloovigen, en Bekeerden, maar niet den geenen/ die in hunne Zonden volharden/ genoegzaam is/ en allen/ om dezelve aanteneemen/ word aangeboden. Hier uit blykt onderscheidentlyk/ dat niemand eigentlyk een Deelgenoot deezer Rechtvaardigmaakinge word uit hoofde van zyne eigene Verdiensten, en Goede Werken, maar alleenlyk om/ en door de Voldoeninge van Jesus Christus, door een leevendig Geloove aangenoomen; weshalven niet alleen het Geloof, maar ook de Goede Werken Voorwaarden zyn/ zonder welke God niemand wil rechtvaardigen.

(p) *Pag.* 281, *enz.*

digen. In deezen zin wordt niet alleen het Eeuwige Leeven gezegd een Loon te zyn; maar ook ons Geloof, en Goede Werken by God uit Zyne Vrye Genade aangemerkt/ als Middelen onzer Rechtvaardigmaakinge. Ten laatsten toont hy aan/ om welke reden de Vruchten der Rechtvaardigmaakinge, ja ook de Rechtvaardigmaaking zelve door de Zonden verlooren kunnen worden.

12. Van de *Kerke*, of *Gemeente.*]

XII. Het Twaalfde (q) vertoont ons de Gemeente van Christus, welke is eene Vergaderinge van Menschen/ die door de verkondiginge des Evangeliums uit de besmettinge der weereld geroepen/ en onder eene Belydenisse des Christelyken Geloofs omtrent alle de stukken/ die tot de Zaligheid noodig zyn/ tot den waaren Dienst van Jesus-Christus by een vergaderd worden. Deeze Kerke onderscheid men doorgaans in eene Zichtbaare, en Onzichtbaare. Ondertusschen is de Zichtbaare Kerke hier op Aarde niet onfeilbaar/ noch heeft ook de Magt, om nieuwe het Geweeten verbindende Geboden vast te stellen/ die alleen gehaald moeten worden uit de Heilige Schriftuur; echter heeft zy eenigzins recht omtrent het voorschryven van zaaken/ de goede wyze betreffende. Deeze Kerke wordt Eene genaamd/ en houd niet terstond op eene Christelyke Kerke te zyn/ zoo-

lang

(q) *Pag.* 322, *enz.*

was in dezelve Twisten, en Oneenigheden ontstaan. Zy word ook Heilig, en Algemeen gezegd te zyn / en [aangeweezen /] om welke reden. Haare waare Merktekenen kunnen voornaamentlyk tot deeze Twee gebragt worden; Eerstelyk tot eene opentlyke Belydenisse van alle de grondvestelyke Hoofdstucken des Christelyken Geloofs: en ten Anderen tot eene getrouwe waarneeminge van alle de Geboden van Christus, die tot het Eeuwige Leeven ons opleiden. Deeze dingen worden nochtans in de Roomsche Kerke alleen niet gevonden / en zy roemt te vergeefsch op haare Onfeilbaarheid, als mede op haare Oudheid, bestendige Achtervolginge, Eenheid, en Wonderdaaden; weshalven men na waarheid over derzelver Godsdienst oordeelen mag / dat zy van wegens haare groote Dwaalingen, en Wreedheden, bezonder in het vervolgen der vroome Christenen, die van haar verschillen / naauwkeurig gemyd / en met haar geene Gemeenschap gehouden moet worden. Dierhalven bestaat de waare Kerke van Christus uit alle vroome / en godvruchtige Christenen zonder onderscheid. Hoe men nu deeze waare Kerke van Christus uit de Heilige Schriftuur kennen kan / beschryft hy (r) wyders / en spreekt ook (s) van de Hoofdzaakelyke Leerstucken, in welken

na

(r) Pag. 370, enz. (s) Pag. 373, enz.

na behooren te onderscheiden aan den eenen kant al te groote nauwgezetheid, en aan de andere zyde al te ruime onbepaaldheid zyn afteheuren; dies men in deeze gelegendheid het gevaar te vermyden, en voorzichtigheid te gebruiken heeft, om eene Gemeente [voor zich] uit te kiezen. Inmiddels moet men die Gemeente altoos boven andere waardeeren, die het allerbest met de Heilige Schriftuur overeenkomt, en het Geweeten geene andere Geboden oplegt, dan die van Christus, en zyne Apostolen zyn voorgeschreeven.

13. Van de *Dienaaren der Kerke.* XIII. Het Dertiende (t) handelt van de Gewoone Dienaaren der Kerke, en derzelver onderscheid van den Dienst der Apostolen, Propheeten, en Euangelisten, als mede hoe lange derzelver Bediening in de Gemeente geduurd heeft. Tot het Ampt der Gewoone Dienaaren behooren deeze twee Zaaken; naamentlyk de Leere der Zaligheid in de Gemeente getrouwelyk voort te planten, en dezelve Vaderlyk te bestieren; waarom Paulus zeer veele, en wel geene geringe Deugden, en Gaaven in hun vordert. Evenwel behoeven zy niet onfeilbaar te zyn, noch moeten, als zoodaanig, gehouden worden. Hun Ampt behoort niet zonder onderscheid tot alle Broeders der Gemeente, schoon het eerste, [te weeten] uit Gods

(t) *Pag.* 389, enz.

Gods Woord te onderwijzen / niet alleen bepaald is aan den Openbaaren Dienaaren. De Gemeente is zeer veele Pligten aan haare Dienaaren verschuldigd te bewyzen / om welken te verkiezen zy geen nieuw Bevel uit den Hemel van nooden heeft; maar volgens de Regelen, in Gods Woord voorgeschreeven / staat de Verkiezing by de Gemeente. Dat de Verkoorenen beproefd / en met Opleggingen der handen bevestigd moeten worden / leert de Schriftuur. Eindelyk (u) voegt hy hier noch by alles / wat tot de Verkiezinge, en Bevestiginge der Diakonen en ten aanzien van derzelver Bequaamheden vereischt word.

XIV. Het Veertiende (v) spreekt van de Sacramenten, welker Natuur beschreeven word. Het Eerste Paar Menschen heeft ten dien einde gehad den Boom des Leevens, en den Boom der Kennisse des Goeds, en des Quaads. Onder het Oude Testament was het Pascha, en de Besnydenisse, welke dingen in Christus een einde genomen hebben / [en] in welker plaatze Hy onder het Nieuwe Testament den Doop, en het Heilig Avondmaal heeft ingesteld. Deeze Verbonds-Tekenen zyn voor de waare Geloovigen Zegelen [deszelfs /] hoewel niet volstrekt tot de Zaligheid noodzaakelyk; indien naamentlyk iemand uit nooddwang van

14. Van de Sacramenten, of Verbonds-Zegelen.

(u) *Pag.* 431, *enz.* (v) *Pag.* 434, *enz.*

van dezelven verstooten word/ en hem niet lichtvaardig verwerpt. Zy moogen gevoegelyk verricht door Bedienaaren des Goddelyken Woords, schoon hunne Kracht, en Waardigheid niet van den Dienaar afhangt. Het (w) Vormzel, de Biecht, het Olyzel, het Huwelyk; en het Priesterschap, die by de Roomschgezinden mede voor Verbonds-Tekenen gehouden worden/ zyn geenzins Verbonds-Tekenen des Nieuwen Testaments, welke slechts Twee in getal zyn; waarom ook de Voetwasschinge (x), by zommige Mennoniten noch in gebruik/ niet onder de Verbonds-Tekenen moet geteld worden.

15. Van den *Heiligen Doop.*

XV. In het Vyftiende (y) handelt hy van het Eerste Verbonds-Zegel des Nieuwen Testaments, naamentlyk den Doop, waar van hy eene Beschryvinge opgeeft. Om denzelven na behooren te verrichten / is geene gansche Onderdompeling achtervolgens de gewoonte der Jooden van nooden / maar eene Besprenging voldoende. Deeze Doop is niet iets onverschilligs, maar van Christus, onzen Leermeester, zynen Discipulen aanbevolen / en moet duuren tot aan het einde der weereld; 't geen tegen de Wederstreevers uitvoerig beweezen word. Deszelfs Onderwerpen zyn alle Geloo-
vige

(w) *Pag.* 448, *enz.* (x) *Pag.* 455, *enz.*
(y) *Pag.* 458, *enz.*

vige Menschen, en geenzins Onmondige Kinderen, 't welk met verscheidene Bewyzen, uit de Heilige Schriftuur by een gebragt, word aangedrongen. 't Is ook niet weinig tot Zaligheid noodzaakelyk, deezen Doop te begeeren.

XVI. Het Zestiende (z) handelt van het Heilig Avondmaal, welks Hoedaanigheid beschreeven word. Om het zelve te oeffenen, zyn Brood, en Wyn de noodzaakelyke Tekenen, en deeze beiden moeten van eenen tegelyken Avondmaalhouder gebruikt worden. Het gebroken Brood betekent het gebroken Lichaam van Christus, de ingeschonken Wyn zyn uitgestorte Bloed; en de Geloovigen moeten Brood eeten, en Wyn drinken; nochtans heeft in deeze Tekenen geene Transsubstantiatie plaats, 't geen omstandig tegen de Tegenspreekers beweerd word. De Persoonen, die tot eene welvoegelyke onderhoudinge van dit Heilig Avondmaal behooren, zyn waare Geloovigen, en Gedoopten; weshalven een naukeurig onderzoek van zich zelven by die geenen, die dit oeffenen zullen, vereischt word. De Kerke veroordeelt die geenen niet, welken zy, om dat zy den Doop niet ontfangen hebben, tot het Heilig Avondmaal niet kan toelaaten. Verder (a) stelt de Schryver deszelfs Einde, en Vruchten op eene bequaame wyze voor.

16 Van het Heilig Avondmaal.

XVII.

(z) *Pag.* 529, *enz.* (a) *Pag.* 563, 564.

17. Van de *Kerken-Tucht.*

XVII. Het Zeventiende (b) geeft ons de Kerkelyke Tucht aan de hand / van welke eene Beschryving word voorgedraagen. Men moet dezelve niet om lichte Misslagen oeffenen / noch ook iemands verborgene Afdwaalingen buiten noodzaakelykheid voor anderen bloot leggen; doch de Kerke betracht deeze Tucht door gepaste middelen / en mag niemand zonder voorafgaande behoorlyke Vermaaninge van haare Gemeenschap uitsluiten / noch den Man van de Vrouwe, noch de Kinderen van de Ouders afscheiden. Maar gelyk de reden [en oorzaaken] van den Ban niet al te duister moeten zyn / zoo vereischt dezelve ook eene groote voorzichtigheid. Die Gebannen zyn / moeten van de Kerke, en Gemeenschap des Heiligen Avondmaals geweerd worden tot deeze drie einden: Naamentlyk Voor eerst, op dat de Zondaar daar door tot Schaamte, en Bekeeringe gebragt worde. Ten tweeden, tot Zuiveringe der Gemeente, en tot voorkominge van derzelver Verval, en Verderf. Eindelyk op dat de Naame Gods om der Zondaaren wille niet gelasterd worde. Doch! hier word gevraagd / of eene Gemeente om eenig verzuim omtrent den Ban terstond te veroordeelen / en niet meer voor eene Gemeente des

(b) *Pag.* 565, *enz.*

des Heeren te houden zy ; 't welk ontkend / en vervolgens bewezen word / dat een Boetvaardig Zondaar met omzichtigheid wederom moet worden aangenomen.

XVIII. In het Achttiende (c) spreekt hy van de Burgerlyke Overheid, welker Bediening is van God, en volgens zyne Instellinge; evenwel is'er geen uitdrukkelyk Bevel Gods in de Heilige Schriftuur, 't welk ons noodzaakt / dat Ampt te bedienen; schoon echter iemand het zelve niet onrechtmatig kan waarnemen: (nademaal zonder het zelve het voor niemand / ten minsten na onze gedachten / in deeze waereld / die geheel en al in 't booze legt / veilig zyn zoude) weshalven men [de Hooge Overigheid] zonder den minsten tegenstand verpligt is te gehoorzaamen in alles / dat niet strydig is met de Geboden Gods. Dierhalven zyn wy altoos aan dezelde verschuldigd Belastingen, Eere, en Voorbiddingen, en dat wel hoe te ernstiger / na maate dat dit Ampt gevaarelykker / en zeer gewigtig is / en niet in alle deelen met Christus Voorbeeld, en Leere overeenkomt; om welke reden men het zelve den Christenen, welken de Verloochening van zich zelven ter harte gaat / niet zeer behoeft aanteprijzen;

18. Van 't Ampt der Overheid.

(c) Pag. 590, enz.

pryzen; (c) welke hy met veele, en verscheidene reden tracht te beweeren, en de Tegenwerpingen van anderen op te lossen / en te behandelen.

19. Van den Eed. XIX. Het Negentiende (d) loopt over den Eed; deszelfs Gebruik is wel zeer oud / echter niet volstrekt van God ingesteld / en aanbevolen / maar uit het Wantrouwen der menschen ontstaan. De Vroomen hebben denzelven altyd gevreesd / als eene Zaake vol gevaar; en daarom behooren waare Christenen zich van denzelven te onthouden. En / op dat wy van denzelven bevryd blyven / moeten wy altoos daar op toeleggen / dat wy in onze Woorden, en Toezeggingen getrouw bevonden worden.

20. Van het Gebed. XX. Het Twintigste (e) handelt van 't Gebed, welks Beschryving word opgegeeven / gelyk ook deszelfs Voorwerp aangetoond / naamentlyk God, als Drie-Eenig; doch nimmer Engelen, of afgestorvene Heiligen. De Zaaken, die men van God moet afbidden / zyn geene / en mogen ook geene andere zyn / dan die tot Eere Gods, tot onze / en des Naasten [Nut, en] Zaligheid dienen kunnen; want men moet niet alleen voor ons zelven / maar ook voor alle menschen / en hun Welzyn bidden / doch nooit om hun verderf, en nadeel. De Eigenschappen deezer Gebeden zyn vyfderleye;

(d) *Pag.* 677, *enz.* (e) *Pag:* 715, *enz.*

verleye; en zy worden onderscheiden in openbaare, en byzondere; die in iemands binnenkamer verricht worden / welker vrucht is de genaadige Verhooringe Gods.

XXI. In het Een en twintigste (f) spreekt hy van het Laatste Oordeel, een Leerstuk van het allergrootste gewigt. In dit Oordeel zal Christus de Rechter zyn / en dat zelve zal zich uitstrekken over alle der Menschen Daaden, en Bedryven. Alle Menschen zullen met hunne eigene Lichaamen, van den dooden opgewekt / en met dezelve Zielen wederom vereenigd zynde / voor dien Rechter-Stoel, en dat Gerichte verschynen: Want dat Gevoelen, volgens het welke men wil / dat de Zielen na den Dood [der menschen] niet leeven / en dat de Lichaamen niet zullen worden opgewekt / is ten hoogsten gevaarlyk / en neemt alle Hoope der Christenen wegens een Eeuwig Leeven ten eenemaale weg; dienvolgens word hier zeer vast staande gehouden / dat alle menschen wederom zullen opstaan / de Godloozen tot eene Eeuwige straffe in het Helsche vuur, doch de Geloovigen, en Vroomen tot het Eeuwige Leeven in de Hemelen (g). 21. Van het *Laatste Oordeel.*

Uit

(f) *Pag.* 743, *enz.*

(g) Achter dit laatste *Hoofdstuk* volgen *pag.* 765, *enz. Twee Formulieren*, of *Voorschriften* van deezen zelven *Schryver*, die men by 't bedienen van den *Hei-*

Wat men uit dit bygebragte aangaande het Werk van E. A. Van Dooregeest te oordeelen hoeft.

zyn alderbeeste Leeraar zal, de geachte Leezer deezen Brief met aandagt [illegible] leezen, hoe deeze Onderwyzing van deezen zeer geleerden, en Eerwaardigen Man in zich behelst een Zaamenstel van genoegzaam de gansche Godgeleerdheid der Mennoniten, en onder de allervoornaamste Boeken gehouden moet worden.

II. Zyn Brief aan FREDERICUS SPANHEIM.

In den Jaare 1693. heeft hy uitgegeeven eenen Brief (h) aan den beroemden Heere FREDERICUS SPANHEIM, zeer beroemden Hoogleeraar in de Godgeleerdheid op de Hooge Schoole te Leyden; in welken [Brief] hy zeer veele Dwaalingen, door dien zeer beroemden Hoogleeraar in zyn Register der Geschillen (i) ten onregte den Mennoniten aangewreven, ontdekt, en getoond heeft, dat zyn Hoog Eerw. [ten deezen aanzien] van de waarheid was afge-

Heiligen Doop, en van het *Heilig Avondmaal* gebruiken kan, en van welken zich de Eerw. *E. A. Van Dooregeest* ook in zyn Leeven bediend heeft.

(h) Deeze *Brief* van den Eerw. *E. A. Van Dooregeest* is in dat zelve *Jaar* 1693 *tweemaalen*, en voor de *derde reize* in den *jaare* 1700. gedrukt te *Amsterdam*, by *Gerardus Borstius*, in *Octavo*, voerende deezen *Tietel*: *Brief aan den Heere* FREDERICUS SPANHEMIUS, *Professor der H. Godgeleerdheid, en der Historien in de beroemde Hooge Schoole te Leyden; Waar in de Leere der Doopsgezinden nader uitgeleid en verdeedigd, en van veele Zwaare Beschuldigingen gezuiverd word. Dienende tot Andwoord op het Tractaat, genaamd Historisch, en Godgeleerd Register der uitgeleezendste Verschillen van den Godsdienst.*

(i) Zie van deezen *Elenchus Controversiarum*, of dit

afgetrokken. Een Boekje, waarin hy mitsdien gelyk opgesteld / en 't welk hier vermaard den Hoogleeraar bewogen heeft/ dat zyn Hoog Eerw. de Mennoniten in eenen herhaalden Druk van het Register van verscheidene hun opgelegde Dwalingen ontheft (k).

III. Zyn *Brief* aan den Heere HERM. SCHYN.

In den Jaare 1700 heeft hy eenen Tweeden Brief (l) uitgegeeven / geschreeven aan my / in welken de Misvattingen van den zeer vermaarden SPANHEIM nog klaarder / en krachtiger ontvouwd / en wederlegd worden; de Doop der Bejaarden aangedrongen / [als mede] de Leerstukken der Mennoniten wegens het niet gebruiken van den Eed, het Zwaard niet te voeren / en zich te onttrekken van het Ampt der Weereldlyke Overigheid nader beweezen worden. In

dit *Register der Verschillen* van den Heere *Fr. Spanheim* breeder in de *Voorreden* van den Heere H. SCHYN voor het *Eerste Deel deezer Geschiedenisse*, als mede in onze *Aanteekeningen* ter zelver plaatse, *pag.* XXXVII——XLV, LXIII, en LXVII.

(k) Zie ook, wat wy hier over hebben aangemerkt in de gemelde *Voorreden*, *pag.* XXXVIII. *enz.* in onze *Aanteek*: (*f*), en getoond, dat deeze *Herroeping*, of *Verbetering* niet veel te beduiden heeft.

(l) Deeze *Brief* is gevoegd by den *Derden Druk* van den evengemelden *Brief* aan den Heere FR. SPANHEIM, uitgekomen in den *Jaare* 1700. *in Octavo*, en heet, *Brief aan den Eerwaard.* HERMANNUS SCHYN, *Leeraar der Doopsgezinden, en der Medecynen Doctor te Amsteldam. Waar in de Leere der Doopsgezinden, en derzelver Goede Naam tegen den Heere* FREDR. SPANHEMIUS, *Professor der H. Godgeleerdheid, en der Historien in de zeer beroemde Academie te Leyden, nader geopend, verandwoord, en verdeedigd word.*

IV. Zyne *Verand-woording* aan J. K. VAN GROUW.

In den Jaare 1764. heeft hy door den Druk gemeen gemaakt Eene VERANDWOORDINGE voor de Leere der Mennoniten tegen JAN KLAASZ VAN GROUW (m), in welke hy hunne Leerstucken wegens de Heilige Drie-Eenigheid, de Voorkennisse, en Gerechtigheid Gods, de Twee Natuuren in Christus, Deszelfs Genoegdoeninge, of Verzoeninge, en wegens de Onsterffelykheid onzer Zielen wacker verdeedigt; een Boek, waarlyk niet minder geleerd, dan de reeds Gemelden.

In

(m) *Een* VERANDWOORDINGE *voor de Leere der Doopsgezinden, bestaande in verscheidene Brieven, aan* J. K. VAN GROUW: *Waar in aangaande de* Heilige Drie-Eenigheid, Voorkennisse, en Gerechtigheid Gods, *als ook de* Twee Natuuren *in* Christus; *Deszelfs* Verzoeninge voor onze Zonden, *mitsgaders de* Onsterffelykheid *onzer* Zielen *gehandeld word.* Door ENGEL ARENDSZ VAN DOOREGEEST. Te *Amsteldam*, by *Gerardus Borstius*, 1704. in *Octavo*. De oorzaak, en gelegendheid, door, en by welke dit doorwrochte *Werkje* (in zich bevattende *Zes Brieven*, over de in den *Titel* gemelde *Zes* voornaame *Hoofdstucken* des Zaligmaakenden *Geloofs* door E. A. VAN DOOREGEEST geschreeven aan den boven genoemden J. K. VAN GROUW) in de weereld kwam, was, dewyl deeze *Man*, van de gezonde *Leere der Mennoniten* zeer veel verschillende, en de *Sociniaansche Gevoelens* aankleevende, en voorstaande, over de opgemelde *zes* gewigtige *stucken* verscheidene *Brieven* met onzen Eerw. E. A. VAN DOOREGEEST gewisseld hebbende in den *jaare* 1695, 1696, 1697, *en* 1701. Daar op in den *jaare* 1701. uitgaf een *Boek*, by hem genaamd, *De Leere der Doopsgezinden verdeedigd tegen de vreemde Misduidingen van* DOUWE FEDDRIKS, (van welken in het navolgende XIX *Hoofdstuk* gesproken zal worden) *in zyn Boekje, genaamd*

In den Jaare 1705. liet hy drukken zyne VERDEEDIGINGE, (n) tegen den genaamd der Mennonisten Leere. En ten Aanhangzel hier achter byvoegde de gemelde Brieven, zynde Vier van hem zelven aan, en Vyf van E. A. VAN DOOREGEEST aan hem, over dezelve stoffe. Gedrukt te Amsteldam, by de Wed. Pieter Arendsz. en Kornelis Vander Sys, in Octavo. Dit Gevoelen nu, en Schryven van J. K. VAN GROUW stond den Eerw. E. A. VAN DOOREGEEST geweldig tegen de borst, en was ten eenemaale strydig, gelyk met zyne Belydinge, zoo ook met die van alle echte Mennonitische Doopsgezinden, alzoo zynde, 't geen J. K. VAN GROUW in zyn Boek, en Brieven verdeedigde, nimmer de Leere der waare Doopsgezinden geweest, maar wel, 't geen E. A. VAN DOOREGEEST, DOUWE FEDDRIKS, en andere diergelyke braave Mannen onder de onzen leeraarden, en voorstonden. Dit was de reden, waarom onze Eerw. Man zich verpligt vond, om zich tegen de wandrochtige Gevoelens van dien Vrieschen Leeraar, J. K. VAN GROUW, aan te kanten, en de gezonde Leere der Mennoniten in openbaaren geschrifte te verdeedigen, ten dienteinde dit Tractaatje van Zes Brieven in het licht geevende.

V. Zyne Verdediging tegen H. SCHEVENHUISEN.

(n) VERDEEDIGING van de Leere der Doopsgezinden, tot Wederleggінge van de Twee Tractaaten, tegen dezelve uitgegeeven door HENRICUS SCHEVENHUISEN, Predikant der Gereformeerden tot Ryp; Briefswyze voorgesteld: waar in van den Vryen Wille, Val des Menschen. Algemeene Genade Gods, Rechtvaardigmaakinge, Kinderdoop, Weereloosheid, Eedzweeren, en verle zwaare Beschuldigingen, tegen dezelve ingebragt, gehandeld word. Gedrukt te Amsteldam, by Gerardus Borstius, in Octavo. De opgemelde Twee Tractaaten, door den Heere H. SCHEVENHUISEN uitgegeeven, zyn deeze. Het Eerste; AANMERKINGEN op Twee Brieven van ENGEL ARENDSZOON VAN DOOREGEEST, vermaard Leeraar der Doopsgezinden tot Ryp. De Eerste geschreeven aan den Heere FREDERICUS SPANHEMIUS, Professor der H. Godgeleerdheid, en der Historien in de beroemde Hooge Schoole tot Leyden. De andere aan den Eerwaarden HERMANUS SCHYN, Leeraar der Doopsgezinden, en der Medicynen Doctor te Am-

den Eerw. Heere HENRICUS SCHEVENHUISEN, welke door zynen beroemden Leermeester SPANHEIM de penne had opgevat tegen onzen Schryver; in welke gemelde Leerstukken nader opgehelderd, en krachtiger aangedrongen worden, naamentlyk aangaande den Vryen Wille, den Val des Menschen, de Algemeene Genade, de Rechtvaardigmakinge, den Doop der Bejaarden, het Zwaard niet te voeren, [en] het niet gebruiken van den Eed, als mede eenige ongegronde Beschuldigingen, door den Eerw. Heere SCHEVENHUISEN tegen onzen Schryver voortgebragt, wederlegd.

VI. Zyn *Ryper Zee-Postil.* Bynaa had ik verzuimd te melden, dat hy (o) in den Jaare 1699. met zynen Amptgenoot POSJAGER in het licht gegeeven heeft den RYPER ZEE-POSTIL, (gelyk het genaamd word) (p) bestaande uit,

Amsteldam; raakende eenige Verschillen tusschen de Leere der Gereformeerden, en der Doopsgezinden in deeze tyden. Door HENRIK SCEVENHUYSEN, *Predicant in de Ryp.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Gerardus Borstius.* 1700. *in Octavo.* Het ander: ONDERZOEK *van het Geloove der Doopsgezinden, ontdeckende in het Onderwys der Christelyke Leere, opgesteld van* ENGEL ARENDS ZOON VAN DOOREGEEST, *veele Wanegevoelens, tegen den waaren Godsdienst strydende, dewelke met de Heilige Schrift, en met Wettige Redenen worden wederlegd;* door Denzelven. Gedrukt ter zelver plaatze. 1702. *in Octavo.*

(o) Te weeten, E. A VAN DOOREGEEST.

(p) De Woordelyke, en zeer omstandige *Titel* van dit pryswaardige *Boek* luid aldus: *De* RYPER ZEE-POSTIL,

uit eenige Leerredenen; en Gebeden, [dienstig] voor Schippers, en andere Zee-vaarende Lieden, byzonder voor den geenen, die op de Haring, en Walvisch-Vangst uitgaan; achter het welke gevoegd is eene Korte Geschiedenis van Holland, in welke hy, benevens eenige andere Dorpen, voornaamentlyk handelt van dat vermaarde Dorp, De RYP. In deeze Geschiedenisse worden de Aart, Zeeden, en Godsdienst van deszelfs Inwoonders, als mede hunne Neeringen, inzonderheid die de Haring, en Walvisch-Vangst betreffen, beschreeven.

POSTIL, *bestaande in* XXII *Predicatien, toegepast op de Zeevaart; tot Onderwyzinge, Vermaaninge, en Vertroostinge in de waare Godzaligheid, voor allerleye zeevaarende Lieden, doch voornaamentlyk voor die geenen, welke op de Haring, en Walvisch Vangst uitgaan; verrykt met verscheidene Christelyke Gebeden, en Dankzeggingen, na gelegendheid van deeze Neeringen geschikt. Mitsgaders noch eene korte Beschryvinge aangaande de Opkomst van Holland, en de Goddelyke, en wonderlyke Bewaaringe, en Zegeningen deszelfs; waarin in 't byzonder ook gehandeld word van 't* EILAND, *met zyne Dorpen, als* SCHERMER, GRAFT, SCHERMERHORN, *en de* RYP; *als ook van den Aart, Zeden, en Neeringen deezer plaatsen, doch voornaamentlyk raakende den eersten Oorsprong, en waare gelegendheid der Haring, en Walvisch-Vangst. Door* E. A. VAN DOOREGEEST, *en* C. A. POSJAGER, *Leeraaren der Doopsgezinden in de Ryp, en in 't Noordeind.* Gedruk te *Amsteldam*, by *Jacobus van Nieuwveen. in Octavo.*

XV. HOOFDSTUK.

Van

GALENUS ABRAHAMSZ DE HAAN.

Van GALENUS ABRAHAMSZ DE HAAN, gebooren 1622. en gestorven 1706.

(*) Onder de *Vereenigde Vlaamsche*, en *Waterlandsche Doopsgezinden*, hunne *Vergaaderinge* houdende op de *Cingel* by het *Lam*, en den *Tooren*.

Deeze Eerw. Man, den 8sten. November des Jaars 1622. te Zirikzee in Zeeland gebooren, in den Jaare 1645. der Medicynen Doctor geworden, en te Amsteldam (q) tot den Heiligen Dienst (*) beroepen zynde, heeft dit Ampt aanvaard in den Jaare 1648. en het zelve omtrent den tyd van 58 Jaaren ontvermoeid met grooten Lof, en Achtinge van veelen waargenomen; want hy is overleeden den 19 April des jaars 1706. Buiten twyffel moet hy geteld worden onder, en gehouden voor eenen der allerberoemste, en welsprekendste Leeraaren der Mennoniten, van zeer veelen, die voor de Algemeene Verdraagzaamheid omtrent de verschillende Gevoelens onder de Christenen pleiten, zoo hoog, en dierbaar geschat, dat niemand, in zoo verren my bewust is, hem ooit gelyk was. Zoo iemand meer van de uitmuntende Gaaven van deezen Eerw. Man

(q) Alwaar hy zich in den aanvolgende *Jaare* 1646. met

Galenus Abrahams.

Dus heeft Galeen, als Arts, de kranken bygestaan;
Als Leeraar kon hy dus door kracht van overtuigen
En treflyk voorbeeld vaak verharde herten buigen;
En spoort noch door zyn pen 't gemoed ter Godsvrucht aan.

J.C. Philips

Men begeert te weeten / dien wyzen wy na de Lykreden, door zynen Ampt-genoot, en (insgelyks) der Medicynen Doctor, WILHEM VAN MAURIK / op zyn Eerws. Overlyden gedaan (r).

Onder 's Mans Werken munt billyk uit dat / 't welk na zynen Dood in den Jaare 1707. in Quarto te Amsteldam gedrukt (s) is / in zich behattende Veertien Leerredenen over de Gelykenisse van den Verlooren Zoone, welke verscheidene maalen door hem zelven overgezien / en / gelyk men lichtelyk gelooven mag / in allen deele zeer net bewerkt zyn. Het Tweede Deel van dit Boek geeft ons aan de hand eene Christelyke Zedekonst, of eene korte Beschryvinge van de Voornaamste

Zyne *Werken* zyn; 1. 14 *Predikatien over den Verlooren Zoone.*

2. Eene *Christelyke Zedekunde.*

naamste

met 'er woon ter beoeffeninge der *Geneeskunde* had nedergezet, en in dat zelve *Jaar*, den 16 *September*, zich in den *Echt* begaf met SAARTJE ABRAHAMS BIERENS, *Dochter* van den Eerw. ABRAHAM DIRKSZ BIERENS, van welken wy in het *Aanhangsel* achter deeze *Geschiedenisse* nader zullen spreeken.

(r) Den 16 *May* deszelven *Jaars* 1706.

(s) By de *Wed. Pieter Arentsz*, en *Kornelis Vander Sys*, onder deezen *Titel*: *Eenige nagelaaten Schriften van Dr.* GALENUS ABRAHAMSZ, bestaande in,

I. *Veertien Predikatien over de Gelykenis van den Verlooren Zoon.*

II. *Eene Christelyke Zedekonst, of korte Beschryvinge van de voornaamste Deugden, en Gebreken.*

III. *Eene Verhandelinge van den Redelyk-Bevindelyken Godsdienst.* welke *Deelen* de Heer SCHYN terstond mede in aanmerkinge neemt. Achter aan vind men de gemelde *Lykreden*, met de *Gedichten*, op 's Mans Overlyden gemaakt.

naamste Deugden, en Ondeugden (t), die gansch niet te bereiken / en voor de geenen / die zich in de Godgeleerdheid oeffenen / zeer dienstig is. Het Derde,

3. Eene Verhandeling van den Redelyk Bevindelyken Godsdienst.

en Laatste Deel behelst eene korte Verhandelinge van den Redelyk Bevindelyken Godsdienst, en / gelyk de Uitgever van dit Boek zegt (u), behelst in zich bynaa alles / wat in zyne Leerstukken uitvoeriger verhandeld wordt; terwyl hy hier in eene gerezde / en geschikte Vereeninge tusschen de Menschelyke Reden, en de Leere der waare Mystiken heeft opgegeeven / zich zorgvuldig wachtende de [illegible] Bygeloovigheid, welke Inbeeldinge, en het Geesteloos Voorgeeven van sommigen, aangaande de Kracht en Werkinge des Heiligen Geests in hunne binnensten / terwyl zy door hunne Daaden dikwils meer dan te veel toonen / dat zy niet na de Werkinge van den Heiligen Geest, maar na den Vleesche wandelen.

4. Verdeedinginge der Doopsgezinden, en Korte Grondstellingen.

In den Jaare 1699. heeft hy uitgegeeven eene Verdeedinginge (v) voor de [illegible] Men-

(t) Bestaande in Drie Deelen. In het Eerste word gehandeld van de *Deugden*, en *Zonden*, die op *God den Heere*, en onzen *Zaligmaaker* zien. In het *Tweede* van de *Deugden*, en *Zonden*, die op onzen *Naasten* zien. In het *Derde* van de *Deugden*, en *Zonden*, die op den *Mensche* zelven zien.

(u) In de *Voorreden*, die voor deze *Verhandelinge* geplaatst is.

(v) VERDEEDIGING *der Christenen, die Doopsgezinden genaamd werden; benevens Korte* GRONDSTELLINGEN *van hun Geloove, en Leere.* Gedrukt [illegible]

te

Mennoniten, byzonderlyk ingericht tegen de Misvattingen, die de vermaarde Heer SPANHEIM in zyn Register der Verschillen van Mennoniten toegeschreeven heeft. Hier aan heeft hy gehecht Korte Grondstellingen van het Geloove, en de Leere der Mennoniten: doch veelen meenen niet zonder reden, dat hy in deezen van het echte Gevoelen der Mennoniten, en hunne Belydenissen in de meeste stukken is afgeweeken, 't geen aan den Eerw. en Geleerden ENGEL ARENDSZ VAN DOOREGEEST aanleidinge heeft gegeeven, om in zynen aan my geschreeven, en gedrukten Brief (van welken hy in het Hoofdstuk, dat van hem gewaagt, meldinge gemaakt (w) hebben) te zeggen: (x) Ik verneem, dat UE. en veele verstandige, en vreedzaame Mannen onder ons vry groote bekommernisse hebben, dat zeker Tractaat, door den voortreffelyken Dr. GALENUS, Leeraar in zyne Gemeente te Amsteldam, onder den Naam van Doopsgezinden bekend, met den Titel van *Verdedidinge der Christenen, die Doopsgezinden genaamd worden, beneffens Korte Grondstellingen van hun Geloove, en Leere*, in deezen Jaare

te *Amsteldam*, by de *Wed. P. Arendsz*, en *C. Vander Sys*. 1699. *in Octavo*. Dit *Boekje* is ook in 't *Fransch* overgezet, en gedrukt te *Amsteldam*, by *Gerard Kuyper*, 1704. *in Octavo*.

(w) Zie voorheenen *pag*. 569.

(x) *Pag*. 233.

Jaare uitgegeeven is, echter tot dat pryslyke, en nutbaar einde, niet al te weinig dienen, en strecken mogt; vreezende, dat verscheidene byzondere stellingen, daar in begreepen, als tot onze Algemeene Belydenissen, en tot de Leere van de gansche Christenheid, niet gehoorig zynde, onder ons zelfs, zoo als anderen, die men buiten ons noemt; geenen kleinen aanstoot, en ergernisse, tot hinder van de Christelyke Waarheid, en tot nadeel van den noodigen Vreede, en Eendragt, geeven zouden kunnen.

Heeft groot verschil in de *Leere* gehad met *Samuel Apostool.*

Andere Werkjes, door deezen onzen Vermaarden Man uitgegeeven, gaa ik met stilzwygen voorby. Dit eene nog-tans kan ik niet ganschelyk verzwygen, 't geen allen Vreedlievenden tot op deezen tegenwoordigen tyd toe ten hoogsten smert, dat hy, ten minsten na myn gedachten, oorzaake gegeeven heeft tot die beklaagelyke Scheuringe tusschen hem, en zynen Amptgenoot, SAMUEL APOSTOOL, waar door deeze gescheurde, en van elkanderen geheele Gemeentens den Naam bekomen hebben van Galeuisten, en Apostoolschen. Eene Wonde, die zedert den tyd van omtrent Zestig jaaren (y) niet alleen ongeneeslyk geweest is, maar die ook buiten twyf-

fel

(y) Te weeten met betrecking tot den tyd, toen de Eerw. Heer *SCHYN* dit geschreeven heeft, dat geweest is in den *Jaare* 1725, of 1726.

zal bezwaarlyk uit zal kunnen geheelt worden. Die lust heeft / om de voornaamste Hoofdzaaken van dit Verschil nader te weeten / kan zulks nasiaan by Gasparus Commelin, in zyne Beschryvinge (z) van Amsteldam, alwaar hy dit breedelyk voorgesteld zal vinden / en [tevens ontdekken /] dat het niet slechts geringe / maar wel de allergewigtigste Hoofdstucken des Christelyken Geloofs betroffen heeft / naamentlyk de Eeuwige Godheid des Zoons, de Rechtvaardigmaakinge, en Heiligmaakinge door Christus Bloed, [en] de Zichtbaare Christelyke Kerke op Aarde. Deeze Leerstucken wierden van SAMUEL APOSTOOL volgens de Belydenissen der Mennoniten nader verdeedigd / terwyl zy van GALENUS ABRAHAMSZ niet min hevig wedersprooken wierden. Aangaande deeze Verschillen zyn 'er verscheidene Schriften, die van weederzyden uitgekomen zyn / voorhanden / welke byna van eenen zelfden bezeeten waaren / zo zy niet door het verloop van tyd verstrooid zyn geworden. (a)

XVI.

(z) Zie *Casp. Commelin Beschryvinge van Amsteldam, in Folio, I. Deel, pag.* 500. Gelyk zulks mede voorheenen in dit *Werkje*, *pag.* 78. door den Heere *SCHYN* is aangehaald.

(a) Meer byzonderheden, zoo den *Persoon* van den Eerw. GALENUS ABRAHAMSZ betreffende, als verscheidene omstandigheden, inzonderheid het *Kerkelyke* raakende, in zyn Eerw. *Leeven* voorgevallen,

vallen, zouden wy hier kunnen byvoegen; doch wy oordeelen om gewigtige redenen beter te zyn, dezelve voor ditmaal stilzwygende overteslaan, zullende ons vergenoegen met dit *Hoofdstuk* te sluiten met kortelyk aantetekenen de overige in *Druk* zynde *Werkjes* van den Eerw. G. ABRAHAMSZ, welke de Heer SCHYN (als boven gezegd is) verzweegen heeft. Deeze zyn, in zoo verre my bekend is,

5. *Aanleiding tot de Kennisse van den Christelyken Godsdienst, by wyze van Vraagen, en Andwoorden, tot Onderwys der Jeugd, te zaamen gesteld door* GALENUS ABRAHAMSZ, *met toestemminge, en uit den Naam van zyne Mededienaaren*. Gedrukt te *Amsteldam*, by *Pieter Arendsz*. 1677. in *Octavo*.

6. *Kort Begryp van de Aanleidinge tot de Kennisse van den Christelyken Godsdienst*, insgelyks gesteld by *Vraagen*, en *Andwoorden*, en tot voltooijinge getrokken uit het voorgaande. Gedrukt by *Jan Rieuwertsz*. 1682. te *Amsteldam*, in *Octavo*. Deeze *Twee Vraagboekjes* zyn zedert dien tyd verscheiden maalen herdrukt.

7. *Aanspraake aan de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Zaandam, ontleend uit de Woorden van Esaias, Cap. 3: vs. 11, 12, 13. By gelegendheid, dat aldaar in de Nieuw gebouwde Vergaderplaats de Eerste Predicatie gedaan wierd, op den 2 Novemb. 1687.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Pieter Arendsz*. 1687. in *Octavo*. En terstond daar op herdrukt by *Jan Rieuwertsz*. Hier achter is gevoegd eene *Schaakeling van de VIII Trappen ter Zaligheid, door onzen Zaligmaaker, Jesus Christus, voorgesteld Matth. 5: vs. 3 —— 12: Beknoptelyk in een geschakeld; om alle Godzoekende menschen te kunnen dienen tot een* HARTE-PROEF; *en om by den inhoud van yder* TRAP *aftemeeten, hoe wyd zy gekomen zyn in de Betrachtinge van den Christelyken Godsdienst*. En daarna volgt noch eene *Vraage*,

„ Hoe een verstandig mensch in de
„ hedendaagsche Roomsche Kerke volle
„ gerustheid voor zyn gemoed, en vol-
„ komene Zekerheid van zyne Zaligheid
„ kan vinden? enz.

8. *Beknopt Vertoog van Gelykluidende Getuigenissen*

der

der H. Schrift, over de voornaamste stucken der Christelyke Leere, &c. t'zamen gesteld door Denzelven; en gedrukt ter zelver plaatse, by Pieter Arendsz, 1685. in Octavo. Dit is ook menigmaalen herdrukt.

XVI. HOOFDSTUK.

Van JAN PHILIPSZ SCHABALJE.

Deeze Leeraar was een getrouw en beroemd Bedienaar des Goddelyken Woords geweest, onder de Mennoniten te Amsteldam (b), en heeft ons het

Van JAN PHILIPSZ SCHABALJE, en deszelfs Werken.

(b) Dat JAN PHILIPSZ SCHABALJE Leeraar geweest is te Amsteldam, heb ik tot noch toe niet kunnen ontdecken; maar wel, te Alkmaar, als te zien is by David Spaaren, in zyne Rechte Leere der waare Mystiken, enz. pag. 66. Gedrukt 1714. in Octavo. Ook blykt dit uit verscheidene zyner Schriften, in welke hy op het einde der Voorreden deeze woorden heeft: Geschreeven uit Alkmaar, enz. Ondertusschen is dit zeker, dat hy in de laatste jaaren zynes Levens te Amsteldam gewoond, en eenen Boekwinkel gedaan, of ten minsten verscheidene Boeken verkocht heeft; want men ontmoet zommige Boeken, op welker Titel deeze woorden geleezen worden: Te Amsteldam, men vind ze te koop by JAN PHILIPSZ SCHABALJE, in de Lange Straat. Dit ziet men mede in zyn Boekje, genaamd Lusthof des Gemoeds, enz. (van het welke vervolgens nader zal gesproken worden) gedrukt 1656. Op welks Titel staat: Men vind ze te koop by den Auteur te Amsteldam, in de Langestraat. En dat hy in dit zelve jaar 1656. (waarschynelyk ook te Amsteldam) gestorven is,

verscheidene Schriften nagelaaten / waar het voornaamste is een Boek, in Quarto uitgegeeven (c), en voor de Derde reize herdrukt 1716 (d), met koperen Plaaten; welk [Boek] in zich begrypt de gansche Geschiedenisse des Leevens van Jesus Christus, uit de Vier Euangelisten by een gebragt / en met eene voorgaande Omschryvinge, Verklaaringe, en Zedelessen, tot de betrachtinge der Christenen behoorende / voorzien; zoo dat dit voor Jongelingen, in het opstellen van Leerredenen, van geenen geringen dienst is. Gelyk 'er hier / en daar zeer veele Leer-, en Geloofs-stucken der Christenen krachtig beweezen in voorkomen / zoo geeft ook die geleerde Man aan de hand eene Beschryvinge der Landen, Steeden, Plaatzen, Bergen, Rivieren, en Wateren, tot deeze Geschiedenisse, en het Leeven van onzen Zaligmaaker betreckelyk; weshalven men dit Boek met groot recht [illegible]

1. Het Leeven van Jesus Christus.

is, kan men daar uit niet duidelyk opmaaken, wyl achter in denzelven Druk staat: *Men vind ze te koop by deszelfs Weduwe, en Erfgenaamen.* Dit zal moogelyk den Heere *SCHYN* aanleiding gegeeven hebben, om te denken, dat hy *Leeraar* is geweest te *Amsteldam.* Doch wanneer, of waar hy gebooren, en dus ook hoe oud hy geworden is, heb ik niet kunnen ontwaar worden. De reden, waarom hy van *Alkmaar* te *Amsteldam* is gaan woonen, is my niet klaar genoeg gebleeken.

(c) Wanneer dit *Boek* de *eerste maal* is gedrukt, is my onbekend.

(d) Het komt my vóór, dat dit eene *Schryf-*, of *Druk-feil* is, alzoo op den *Titel* van het *Exemplaar*, dat

beide aanmerken / als eene gelegde Overeenstemminge van alle de Evangelisten, in Acht Deelen verdeeld.

In den Jaare 1629. heeft hy uitgegeeven SOMMARIUM, of Korten Inhoud des Bybels (e). 2. *Sommarium, of Korte Inhoud des Bybels.*

Aangaande zyne Vereeniginge tusschen de Waterlandsche, (f) Viesche, en Duitsche Belydenissen, in den Jaare 1674. uitgegeeven, hebben wy in het I Hoofdstuk deezer Geschiedenisse gesproken (g). 3. *Vereeniging der Belydenissen.*

In

Den in beelt, staat: *De Doode Brak*, te *Leeuwaarden*, by *Pieter Kuinik*, 1707. Zynde de Woordelyke Tytel van dit *Boek*: *Historische Beschryving van het Leeven onzes Heeren*, JESU CHRISTI, *en de Omstandigheden van dien, getrokken uit de Vier Evangelisten, voort leerzaame Aanmerkingen, en Beschryvingen der Landen, Steeden, Plaatzen, Bergen, Rivieren, en Wateren verrykt, alles gesteld na ordre des tyds; en in Acht Deelen verdeeld.*

(e) SOMMARIUM, *of Korte Inhoud des Bybels, bevattende de voornaamste Geschiedenissen, en Spreuken der gansche H. Schrift.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Paulus Aertsz van Ravestein*, in *Octavo*. Naderhand is dit *Boekje* in den *Jaare* 1654. herdrukt in *Duodecimo*, te *Haarlem* by *Passchier van Wesbusch*. Dit *Boekje* is voor de Liefhebbers der *Heilige Schriftuure* van zeer veele nuttigheid, en dienst, om lichtelyk eene plaats in den *Bibel* optezoeken. Achter volgt een *Historie-Lied van het Leeven onzes Heeren Jesu Christi*; *pag.* 197. in *Octavo*; of *pag.* 267. in *Duodecimo*. Een *Gebed tot* CHRISTUS; *pag.* 209. of *pag.* 285. En een *Lofzang van den Aart, Kracht, en Werkinge des Heiligen Geests*; *pag.* 212. of *pag.* 288.

(f) Dit moet *Vlaamsche* zyn; want zoo staat 'er eigentlyk by J. P. SCHABALJE.

(g) *Pag.* 42. Als mede in het III *Hoofdstuk* deezer *Geschiedenisse*, *pag.* 90, enz. Al waar hier van een *Kort Uittrekzel* gegeeven is. NB. Op voormelde *pag.* 42.

4. Aanmerkingen, of Gulden Annotatien. In den Jaare 1641. heeft hy uitgegeven (h) een Boekje, [illegible] te [illegible] voor dezen Tyd: AANMERKINGEN, of Gulden Annotatien, uit de Daaden en Spreuken der aloude Koningen, Wysgeeren, en andere Geleerden by een vergadert, volgens den [illegible] van den [illegible] Franciscus Meermans. En hier in zyn begreepen Drie honderd en Veertig Aantekeningen.

5. Lusthof des Gemoeds. In den Jaare 1640. is uitgekomen de LUSTHOF des Gemoeds, in Duodecimo, of Wandelende Ziele (i) genaamd / in

42. hebben wy in onze Aantek. (r) gezegd, dat dit Boekje voor de eerstemaal gedrukt is 1674. Doch zedert dien tyd, en toen dit Werk al byna ten eenen was afgedrukt, hebben wy ontdekt, dat het eerder, en wel omtrent, of in den Jaare 1640. voor de eerste maal moet gedrukt zyn geweest; 't geen duidelyk blykt uit de Voorreden van zeker Boekje, genaamd Eenige EXTRACTEN, zoo uit den Catechismus, gesteld door Reinier Wybrandsz, als mede uit eenige Schriften, door Dircq Pietersz Schoorre, en Jacob Cornelisz, handelende van den Persoon CHRISTI, enz. Gedrukt te Amsteldam, voor Jan Albertsz, 1640. in Octavo. Alwaar in de Voorreden, pag. (*) 2. Regel 11, 12, 13. onder anderen gezegd word: Gelyk ook Jan Philipsz in zyne Vereeniginge, Nu Onlangs Gedrukt, wel staande houden. Dit nu konde niet gezegd worden in een Werkje, gedrukt 1640, byaldien deeze gemelde Vereeniging niet kort te vooren was uitgekomen.

(h) Gedrukt te Hoorn, by Isaac Willemsz, 1641. in Duodecimo, voor Claas Jacobsz, in de Ryp. De Voorreden is aldus ondertekend, ten bewyze van 't geen wy straks gezegd hebben: Uit Alkmaar, dezen 6 Martii. 1641. Jan Philipsz Schabaellie.

(i) LUSTHOF des Gemoeds, inhoudende verschei-

dene

[illegible] Boek, dat verscheidene malen herdrukt is; behelsende een Kort Begrip van de Geschiedenissen des Ouden Testaments, onder de Verbeeldinge eener Zamenspraake tusschen Simeon Cleophas, en eene Wandelende Ziele. Een Boekje [illegible] de Jeugd by uitnemendheid [illegible] om te lezen, en voor [illegible] ten hoogsten dienstig, en bequaam, om op eene bevallige wijze zich in de Geschiedenissen des Ouden Testaments eenigzins kundig te doen worden.

[illegible] XVII.

Kleine Geestelyke Oeffeningen; *met noch Drie Collatien* (of *Zaamenspraaken*) *der Wandelende Ziele*, *met Adam*, *Noach*, *en Simeon Cleophas*. Dit nooit genoeg volpreezen *Boekje* is zeer dikwils, en met verscheidene veranderingen by 's *Mans leeven*, en ook na zynen *Dood* herdrukt. De aller eerste reize schynt J. P. SCHABALJE dit uitgegeeven te hebben in den *Jaare* 1635, te *Alkmaar*, als blykt uit de ondertekeninge der *Voorreden* des *Drukz* van 1656. dus luidende: *Datum in Alkmaar*, *deezen 25 Juny*, 1635. *Uwen Dienstwilligen Jan Philipsz Schabaellie*. In dien *Eersten Druk* bestond dit *Werkje* alleenlyk uit den *Lusthof des Gemoeds*, met *Twee Collatien der Wandelende Ziele met Adam*, en *Noach*. Dit verscheidene maalen herdrukt zynde, heeft hy het 1638. vermeerderd met de *Collatie met Simeon Cleophas*, en er toen eene *Nieuwe Voorreden* voorgesteld, (uit welke dit ons gezegde blykt) gedrukt te *Haarlem*, by *Thomas Fonteyn*, voor *Claas Jacobsz*, *in de Kyp*. In deeze *Uitgaave* begreep dit *Boekje* eene *Geschiedenisse*, of geschiedkundig Verhaal van Zaaken, door *Adam*, *Noach*, en *Simeon Cleophas* voorgedraagen aan de ondervraagende *Wandelende Ziele*, van de Scheppinge der Weereld af tot na de laatste Verwoestinge van *Jerusalem*, tot op het *Jaar* 109. na *Christus Geboorte*. Dit *Boekje*, dus gesteld zynde, is toen in wel-

nige

nige Jaaren tyds veele maalen herdrukt, tot dat de *Schryver* meer dan eens wierd aangezocht, om het zelve in eenige aanmerkelyke *Geschiedenissen*, als van *Jacob*, en *Joseph*, en meer anderen, in welken hy wat kort was geweest, noch eens op nieuws te vermeerderen; 't welk hy toen op 't laatst van zyn *Leeven* gedaan, de *Geschiedenisse* van *Jacob*, en *Joseph* wel met 20 *Bladen* vermeerderd, het *Werk* met eene andere *Voorreeden* voorzien, en dus in den *Jaare* 1656. uitgegeeven heeft. Deeze *Druk* is vol *Koperen Plaaten*, en word zeer weinig gevonden, heeft ook door de verscheidene soorten van *Plaaten*, die navolgens weggeraakt zyn, zoo niet kunnen herdrukt worden, gelyk my door eenen zeer goeden vriend, die hy uitstek kundig, bericht is. Echter is het met de laatste Vermeerderinge op nieuws herdrukt 1706. en vercierd met *Nieuwe Plaaten* van den konstigen *Jan Luiken*, die onder elke *Plaat* een *Versje* van zyn eigen maakzel gesteld heeft. Deeze *Druk* (benevens dien van 1656.) word voor den besten, en mooisten gekeurd, en is 1724. als mede 1742. *in Octavo*, wederom herdrukt. Ook zyn 'er in deeze laatste jaaren (zoo my gezegd is) noch verscheidene *Nieuwe Drucken* van dit *Boekje* uitgekomen *in Duodecimo*, volgens den *Druk* van 1638. als mede volgens den *Eersten Druk* van 1635. Zoo dat dit *Boekje* wel ten minsten *veertig*, of *vyftig maalen* gedrukt is, dat zeer aanmerkelyk is, en tot geen klein bewys verstrekt van deszelfs groote nuttigheid.

Behalven deeze genoemde, zyn 'er noch verscheidene Nuttige *Werkjes* van deezen zelven Geleerden, en Godvruchtigen *Schryver*, die wy niet ondienstig oordeelen, hier mede kortelyk te melden.

1. In den *Jaare* 1624. heeft JAN PHILIPSZ SCHABALJE uitgegeeven zyne HARMONIA, *of Eendragtige Vertellinge der Vier Evangelisten, in Octavo*.

2. In den *Jaare* 1633. een *Boekje in Octavo*, tegen de *Pausselyke Successie*; 't welk hy voornaamentlyk tegen den *Cardinaal Cæsar Baronius* heeft geschreeven.

3. In den *Jaare* 1640. een *Boekje in Duodecimo*, (gedrukt te *Hoorn*, by *Isaac Willemsz*, voor *Claas Jacobsz, in de Ryp*) zynde een DIALOGUS, (of

Zaamen-

Zaamenspraak) *van den Corinthischen Twist*, *en andere Gebreken derzelver Gemeente*, *tusschen Paulus*, *en Achaicus*. Verstreckende met een eene *korte Paraphrasis* (of *omschryvende Opheldering*e) *over den Eersten Zendbrief tot den Corinthen*; *en op deezen onzen tyd gepast*. Dit *Boekje* is zeer stichtelyk, opmerkelyk, nuttig, en tevens aangenaam, om te leezen; terwyl *Achaicus* (in deezen *Brief*, *Hoofst*. 16. *vs*. 17. genoemd) spreekende word ingevoerd, en aan *Paulus* verhaalt den ganschen toestand der *Corinthischen Gemeente*, waar op *Paulus* telkens andwoord, en dus in eenen uitbreidenden, en omschryvenden zin deeze gansche *Eerste Brief* aan den *Corinthiërs* verhandeld word.

4. In den *Jaare* 1657. is door eenige Liefhebbers in *Druk* gegeeven een *Boekje* van deezen zelven *Schryver*, *in Duodecimo*, te *Alkmaar*, by *Jacob Pieterß Moerbeek*, geheeten METAMORPHOSIS, of *Transformatie onzes tyds*, *waar in Poëtischer wyze bewezen word de groote*, *en wonderbaarelyke Veranderinge der Menschen uit hunne eerste Scheppinge*: *gesteld by Maniere van Zaamenspreekinge tusschen eenen welbeleezen Historicus*, *en eenen Pelgrim*. In dit weergaaloos fraay, en nuttig *Werkje* stelt de Eerw. *Schryver* onder verbloemde, en volaartige spreekwyzen, en benaamingen voor het *Verval*, en de *Ontaartinge* der menschen van hunne *eerste Scheppinge*, en hoe zy wederom te recht gebragt moeten, of kunnen worden, zullen zy deelgenooten der *Zaligheid* zyn.

5. Ook zyn 'er verscheidene stichtelyke *Gezangen* door deezen vermaarden *Schryver* gemaakt, welke men vind in zommige *Liedeboeken*, als in het *Geestelyk Kruid-Hofke*, maar inzonderheid in den *Lusthof der Zielen*, doorgaans *Claas Stapels Liedeboek* genaamd; (om dat deeze laatst genoemde zeer veele stichtelyke *Liederen*, door verscheidene persoonen gemaakt, by een verzaameld, en uitgegeeven heeft) terwyl de *Liederen*, door onzen *J. P. Schabalje* gemaakt, met deeze ondertekeninge zynes *Naams* van anderen onderscheiden worden.

6. Noch heeft *J. P. Schabalje* gemaakt, en uitgegeeven *Historische Aantekeningen* over tweederhanden *Prente-Boeken*, in langwerpig *Folio*. Het een is genaamd, de *Prenten* van eenen PISCATOR, en van onzen *Schryver* met *Aantekeningen* over de

voor-

voornaamste *Geschiedenissen* des geheelen *Bibels*, zoo des *Ouden*, als des *Nieuwen Testaments*, voorzien, en uitgegeeven, gedrukt te *Alkmaar*, 1646. Het andere *Boek* is genaamd eene CONTINUATIE *op de Plaaten van Petrus Van den Burg*; en is mede van onzen *Schryver* met *Aantekeningen* voorzien over veele voornaame *Geschiedenissen* van den geheelen *Bibel*. Ook zyn 'er in dit *Boek* verscheidene *Aantekeningen*, van deezen zelven *Schryver* over veele Zaaken buiten den *Bibel*, als *Heidensche*, en *Roomsche Geschiedenissen*, *Uitbeeldingen*, en *Verhandelingen* over eenige *Deugden*, en ook van de *Sibyllen*, benevens andere *Gevallen*. Alles tot *Leeringe* voorgesteld, *en zyn te bekomen* (gelyk 'er op den *Titel* staat) *by den Autheur*, *te Amsteldam*. 1654.

Uit alle deeze *Werken* van J. P. SCHABALJE blykt bondig, dat hy een zeer *Geleerd*, *Taalkundig*, en *Ernstig Man* geweest is, die met alles, wat hy schreef, op het oog gehad heeft de Stichtinge, en verbeteringe des menschen te bevorderen; gelyk hy ook gaarne de *Verdeeldheid* der *Mennoniten* weggenomen, en alle door eene bequaame *Vereenigingge* tot een *Lichaam* gebragt gezien had, als uit zyne *Vereenigingge der Belydenissen*, voorheenen gemeld, zeer klaar is op te maaken.

XVII. HOOFDSTUK.

Van

PIETER PIETERSZ.

Van PIETER PIETERSZ, gebooren 1574 en gestorven 1651.

Deeze zeer Eerw. en Godvruchtige Man is meer / dan Vyftig Jaaren lang / Bedienaar des Goddelyken Woords geweest / eerst in het Dorp de RYP, en daar na in een ander niet minder vermaard Dorp ZAANDAM gehee-

PIETER PIETERSZ.

Eenvoudig van gelaat en hert, maar recht verlicht,
Heeft Pieter Pieterszoon veel jaaren 't volk gesticht.
Wilde elk noch naar de stem van zyne schriften hooren,
Men zag het Paradys op aarde weer herbooren.

Adr. Spinniker.

J. Folkema Sculp.

geheeten; terwyl hy in deeze Bedieninge tot naby het Tachtigste Jaar zynes Ouderdoms arbeidzaam geweest is. Hy is gebooren te Alkmaar, in den Jaare 1574. den 20sten. January, omtrent een half jaar na den Dood zynes Vaders (k). Hy was zoo onvermoeid in het verkondigen des Woords, dat hy zomtyds op eenen dag driemaal gepredikt heeft/ en noch zelfs in den Ouderdom van vier of vyfenzeventig jaaren over Zee gereist is / om andere Gemeentens te bezoeken / en dezelve door den Dienst des Woords in het Geloove te versterken. Zyne Werken (l) bestaan ten grootsten deele uit Zedelyke Schriften, en maaken een Boek in Quarto uit / in het welke ons voorgehouden word / 1. De Weg na Vreden-Stad. 2. Toetz-Steen, om te proeven. 3. De Hemelsche Bruiloft. 4. Spiegel der Gierigheid. 5. Spiegel der Barmhartigheid. 6. Tractaat van de Liefde. 1. Cor. 13. vs. 1——8. 7. Vreede-Schrift aan alle Doopsgezin- Zyne Werken.

(k) Zie *Korte Beschryvinge van het Leeven, en de Leeringe* van deezen Eerw. Man, te vinden voor den *Druk* van alle Zyne *Werken in Quarto*. Hy is overleeden te *Oost-Zaandam*, den 14 *October*, 1651.

(l) Alle 's Mans *Werken* zyn onder den *Titel* van OPERA PIETER PIETERSZ; *Dat is, Alles, wat van dien Rechtzinnigen Leeraar in Eenvouwdigheid beschreeven is, bestaande in Acht Deelen*: tweemaalen voor zoo veel ik weet) by elkanderen gedrukt *in Quarto*, de eerste reize 1650, *en* 1651. by *Willem Symonsz Boogaert*; en daarna 1666. te *Amsteldam*, by *Gerrit van Goedesberg*. Terwyl zommigen diet *Tractaaten*, welke

gezinden. 8. Eenige Predicatien, Zendbrieven, en Gebeden (m).

1. Weg na Vreeden-Stad. Het Eerste Tractaat, genaamd Weg na Vreeden-Stad, is acht maalen gedrukt (n), en bevat ons het waare middel, om den Vrede te bekomen, onder de gedaante eener Zaamenspraake tusschen Pieter, en Jan. Deeze Lieden, schoon op eenen eenvoudigen trant, en zonder onderscheid spreekende, beschryven echter den Vreede zoo behaagelyk, en aangenaam, doch schilderen daarentegen den Haat, en Twist af, als de allergrootste Zonde, en vermaanen eenen iegelyken, denzelven te vlieden, dat dit Werkje een hoogsten leezens waardig is.

2. Toetz-Steen, om te Proeven. In het Tweede Tractaat geeft hy ons aan de hand den Toetz-Steen, om te Proeven, en hy wil, dat elk zich zelven naaukeurig onderzoeken zal, of zyn Leeven na deeze Vreeden-Stad is ingericht, of niet; ook beschryft hy zeer veele Deugden, [nevens] derzelver Aart, en Eigenschappen.

In

welke de Heer SCHYN straks by Naamen voorstelt, (en wel moogelyk alle) voor dien tyd verscheidene maalen in kleinder *Formaat* afzonderlyk gedrukt zyn.

(m) In deeze order worden de Naamen dier *Tractaaten* geleezen op het *Titelblad* van de *Drukken* deezes *Werks in Quarto*.

(n) Dit *Werkje* is al voor de *Vyfde reize* gedrukt geweest in *Duodecimo*, 1642. by *Claas Jacobsz*, in de *Ryp*. Achter aan volgen eenige *Geestelyke Liederen*.

In zyne Verhandelinge van de Hemelsche Bruiloft, die Zeven maalen gedrukt is / noodigt hy de menschen zeer ernstiglyk tot het betrachten van dien Maaltyd, welken God de Vader zynen Eeniggebooren Zoone bereid heeft / en hy betoogt hen op eene naadrukkelyke wyze / dat zy zich niet van denzelven door de Weereld, Rykdommen, Wellust, Hoogen Staat, en Heerlykheid zullen laaten aftrekken. In het Eerste Hoofdstuk beschryft hy de Heerlykheid Gods. In het Tweede Zyne Magt. In het Derde Zyne Wysheid in het Bestieren der Schepzelen, en byzonder der Menschen. In het Vierde de Schoonheid van de Bruiloft des Lams, en derzelver Zoeten Smaak. In het Vyfde, en Zesde de aanhoudende Roepinge der Dienaaren, om de Menschen te noodigen tot die Bruiloft. In het Zevende de Klagten der Dienaaren tot den Heere over de Ongehoorzaamheid des Volks. In het Achtste, Negende, Tiende, Elfde, en Twaalfde stelt hy ons voor oogen het Andwoord der Gierige [Aardschgezinde Menschen,] en het Wederandwoord der Dienaaren, om hen van de Gierigheid te doen afstaan. In het Dertiende ontmoeten de Dienaars Zwaarmoedigen, en Benauwden, die den Booden, tot hen gezonden / gehoor geeven. Het Veertiende verbeeld ons de Noodiginge der Dienaaren, [ingericht] tot die geenen / die de Wellusten najaagen / benevens 3. *Hemelsche Bruiloft.*

nevens

nevens derzelver Andwoord, en Weigeringe, om te hooren. In het Vyftiende word de Jeugd geroepen / en haare Bedryven worden beschreeven. In het Zestiende tot het Twintigste ingesloten word gehandeld van de Noodiginge der Twistgierigen, Bespotteren, Lasteraaren, en Natuurelyke Menschen, terwyl hunne Daaden, en Andwoorden hier by gesteld worden. Maar in het Een-en-twintigste worden genoodigd Blinden, Dooven, Stommen, Kreupelen, Melaatschen, Lammen, en Kranken. Deeze worden in het Twee-en-twintichste gedwongen / om in te gaan tot de Bruiloft. In het Drie-en-twintichste worden ook de Krygsknechten geroepen / en [getoond /] op welke wyze zy zich tot die Bruiloft behooren te bereiden. Het Vier-, en Vyf-en-twintigste beschryft de waare Eigenschappen der Dienaaren, die de menschen tot deeze Hemelsche Bruiloft noodigen zullen. In het Zes-en-twintigste worden insgelyks Schippers, en Zeevaarende Lieden geroepen. In het Zeven-en-twintichste tot het Dertigste ingesloten word verhandeld de Bereidinge der Genoodigden tot die Bruiloft. Het Een-en-dertichste beschryft ons op eene bevallige wyze de Heerlykheid der geenen / die gaarne van de Aardsche tot de Hemelsche Bruiloft willen overgaan. Het Twee-en-dertichste verbeeld de by uitstek vrolyke Hoope deezer Lieden. En het Drie-en-der-

dertichste maakt ons af de Heerlykheid, en uitmuntende Schoone Plaatze der Hemelsche Bruiloft na dit Leeven. In het Vier-en-dertichste spreekt hy van het Zoete Gezelschap in de Hemelen. Eindelijk behelst het Vyf-en-dertichste een Besluit, in het welke de menschen met nadruk vermaand / en aangespoord worden / om Gode hartelijke Dankbaarheid toe te brengen voor zijne beweezene Weldaaden.

De Vierde Verhandeling, word genaamd Spiegel der Gierigheid, (o) en is eene Zaamenspraak tusschen GEERHART, die jaagt na Rykdommen, en Weerreldsche Eere; en VREEDENRYK, die voor alle dingen het Koningryke Gods, en deszelfs Gerechtigheid zoekt. Voorts spreekt hy van de Gierigheid, derzelver Aart, Eigenschappen, en Kenmerken. Vervolgens toont hy aan / waarom de Gierigheid gezegd word te zijn Afgoderye, en een Wortel van alle Quaad; tot welken einde / en op welke wyze men de Rykdommen behoorelyk moet gebruiken. 4. Spiegel der Gierigheid.

Tegen deezen Spiegel der Gierigheid is ten Vyfden overgesteld een Spiegel der Barmhartigheid, in welken de Natuur, en 5. Spiegel der Barmhartigheid.

(o) Dit Tractaat is al in den Jaare 1658. gedrukt in Duodecimo, te Hoorn, by Isaac Willemsz, voor Zacharias Cornelisz; Doch zonder den Naame des Schryvers.

en waare Eigenschappen der Barmhartigheid beschreeven worden; want dus munten deeze tegenstrydige zaaken, nevens elkanderen geplaatst zynde, des te klaarder uit. Immers het is niet genoeg, zegt onze Schryver, dat men van het Quaade afwykt, maar ook ten hoogsten betaamelyk, het Goede te betrachten. Zoo is het insgelyks niet genoeg, van Gierigheid zich te onthouden, indien niet in derzelver plaatze de allervoortreffelykste Deugd van Barmhartigheid gebooren word. Weshalven hy, om de Gemoederen tot deeze Deugd aantenoopen, eerstelyk handelt van de Barmhartigheid Gods, en wil, dat wy Barmhartig zullen zyn, en worden, gelyk onze Hemelsche Vader Barmhartig is. Verder wyst hy aan, uit welken grond die Barmhartigheid in ons ontstaat, door welke Middelen, volgens welken Regel, en aan welke Menschen zy geoeffend moet worden. Eene Deugd zeker, aan welke de Allergoedertierenste, en Genadige God de allergrootste Beloften gehecht heeft. Doch op dat de Armen, en luye Leediggangers de Gaaven van anderen niet misbruiken zullen, worden deeze scherpelyk bestraft; maar om ons tot het oeffenen van Barmhartigheid te beweegen, beschryft hy de zeer uitneemende vruchten deezer Deugd, zoo in dit, als het toekomende Leeven te erlangen, op eene innemelyke wyze.

Einde.

Eindelyk besluit hy deeze zeer voortreffelyke Verhandelinge met het beschryven van die Barmhartigheid, die bezonderlyk doelt op de Zaligheid des Evennaasten, en hy eindigt met gepaste Gebeden, die voor de Vergaderinge tot God kunnen worden uitgestort.

Het Zesde Tractaat handelt van de 6. Van de
Waardigheid, en Nuttigheid der Christe- *Liefde.*
lyke Liefde, uit 1. Cor. 13. vs. 1—8. welke woorden omstandig verklaard, en toegepast worden. (p)

De Zevende Verhandeling, die op het 7. *Twee*
Titelblad (q) beloofd, en aldaar ge- *Brieven.*
noemd word een Vreede-Schrift aan alle Doopsgezinden, ontbreekt in dit Boek, en in deszelfs plaatze vind ik eene Verklaaringe des Geloofs, en eenen Brief tot Afmaaninge van alle Pracht, en Hoovaardye. (r)

Het Laatste Gedeelte van dit God- 8. *Vier*
vruchtige, en tot waare Godsdienstig- *Predicatien*; en
heid Eenige *Gebeden.*

(p) Dit *Tractaat* is ook gedrukt *in Duodecimo*, te *Alkmaar*, by *Symon Cornelisz*, voor *Claas Jacobsz*, *in de Ryp*, 1642.

(q) Van den *Druk* deezer *Werken in Quarto*, als straks *pag.* 589. gezegd is.

(r) Eigentlyk bestaat dit *Tractaat* uit *Twee Brieven*; behelzende de *Eerste* Eene *Proeve des waaren Christelyken Geloofs*, *in forme van eenen Zendbrief*, *aan zekeren Goeden Vriend geschreeven*, *tot Aanwyzinge*, *dat het Geloof niet bestaat in scherpzinniglyk* [over] *eenige Artikulen te hairkloeven*, *maar in de waare Beleevinge van dien.* En zynde de *ander een Christelyke Zendbrief tot Waarschouwinge voor alle Pracht*, *en Hoovaart.*

heid opleidende Boek is eene Verzaameling van sommige Predicatien, gedaan over Es. 55. vs. 1, 2, 3. Matth. 25. vs. 1——13. Es. 38. vs. 1. [en] Hoogl. 2. vs. 1——6 (s). Eindelyk besluiten verscheidene Geestelyke Gebeden dit gansche Werk (t). Zoo dat derhalven dit Boek, schoon in eenen laagen Styl beschreeven, dubbeld waardig is, om geleezen te worden, en byna eene gansche Zedelyke Godgeleerdheid in zich behelst.

(s) De *Predicatie* over *Matth.* 25. *vs.* 1——13. is met den Naame des *Schryvers*, en die over *Es.* 38. *vs.* 1. en over *Hoogl.* 2. *vs.* 1 — 6. zyn zonder denzelven ook gedrukt *in Duodecimo*, te *Haarlem*, by *Thomas Fonteyn*, 1637. en te vinden achter het *Leeven van Hans De Ries*, voorheenen *pag.* 486. in onze *Aantek.* (*l*) gemeld, by *Claas Jacobsz. in de Ryp*, 1644.

(t) Deeze *Gebeden* worden insgelyks in dat zelve *Boekje* gevonden zonder den Naame des *Schryvers.*

XVIII. HOOFDSTUK.

Van SAMUEL APOSTOOL.

Deeze Eerw. Man / begaafd met een schrander vernuft / is in deeze Stad, en in onze Gemeente (u) mijn geliefde Amptgenoot geweest / na wiens Naam / gelijk wy in het Hoofdstuk van GALENUS ABRAHAMSZ gezegd hebben / de onzen Apostoolschen genaamd zijn geworden. Hy heeft veele Jaaren (v) den Dienst getrouwelijk waargenomen / en ons geene Schriften nagelaaten / dan eene Korte Onderwyzinge onder de Benaaminge van WAARHEIDS-OEFFENINGE (w), door hem / en zijnen Amptgenoot, SAMUEL VAN DEIL, in Druk uitgegeeven. Van SAMUEL APOSTOOL.

In

(u) Vergaderende op de *Cingel* in de *Zon*.

(v) Zynde gebooren den 15 *Juny*, 1638. tot den *Predikdienst* verkoren 1662. in *Maart*, oud zynde omtrent 24 *Jaaren*, en overleeden den 29 *April*, 1699. in den *Ouderdom* van 60 *Jaaren*, 10 *Maanden*, en 14 *dagen*, hebbende den *Dienst des Woords* waargenomen 37 *jaaren*. De *Lykreden* op zyn Eerw. is gedaan door den Eerw. HERMANUS REYNSKES VAN OVERWYK *den* 17 *May* deszelven *Jaars*, over *Ps.* 116. *vs.* 15. gedrukt by *Jacobus van Nieuveveen*, te *Amsteldam*, *in Quarto*.

(w) Dit *Boekje* is de allereerste reize gedrukt 1677.

Korte Inhoud van het *Boekje*, genaamd *Waarheids-Oeffeninge.*

In dit Boekje, wel van klein beslag, doch echter van groot belang, word eene korte Schetze gegeeven van de gansche Christelyke Godgeleerdheid, terwyl deszelfs Hoofdstucken, die vier-en-vyftig in getal zyn, wel eer 's jaarlyks, wordende elke Weeke een Hoofdstuk ten onderwerp eener Leerreden gelegd (x), uitvoerig verklaard, en ter betrachtinge van Godzaligheid toegepast wierden. Het Eerste Hoofdstuk vertoont ons de Kennisse Gods, welken men op tweederhande wyzen leert kennen, of uit het Licht der Natuure, of uit de Heilige Schriftuure. Het 2de. spreekt van de Heilige Schriftuure, en geeft het onderscheid tusschen de Regelmaatige, en Onregelmaatige Boeke (y) aan de hand. Het 3de. betoogt de Eigenschappen der Heilige Schriftuure. Het 4de. handelt van God, en deszelfs Weezen, Eigenschappen, Werken, en Wille. Het 5de. van de Godheid des Zoons, en des Heiligen Geests, benevens derzelver Eenheid, en Drieheid. Het 6de. van de Scheppinge des Geheel-Als uit niet. Het 7de. van de Goede, en Quaade Engelen, als ook van hunne Werken. Het 8ste. van den Mensche, en deszelfs Scheppinge na den Beelde

1677. te *Amsteldam*, by *Joannes van Veen*, in *Octavo*, en daarna *dikmaalen*, tot heden gerekend, herdrukt, te weeten; 1686. by denzelven; 1730. by *Marten Schagen*; en 1743. by *Isaak Tirion*.

(x) Dit plag voor deezen te geschieden des *Winters* in de *Woensdagsche Avond Beurten*.

(y) *Libri Canonici*, & *Apocryphi*.

Beelde Gods. Het 9de. van den Val der Eerste Ouderen, en hunne Straffe des Doods, die drieleedig moet worden aangemerkt, en geleerd word te bestaan in eenen Tydelyken, Geestelyken, en Eeuwigen Dood. Het 10de. spreekt van de Onderhoudinge, en Regeeringe Gods, hoe dezelve omtrent de Schepzelen werkzaam zyn / wat zy in hun verrichten / en wat ze van den Mensche verdeeren. Het 11de. van het Vermoogen des Menschen na den Val, en het Einde van Moses Wet. Het 12de. van 's Menschen Verlossinge door Jesus Christus, en deszelfs Lyden in Ziele, en Lichaam, welke Verlossing zich uitstrekt tot alle Menschen / terwyl nochtans alleenlyk maar de Geloovigen van de Zonden, den Duivel, den Dood, en de Verdoemenisse ontheven / en overgevoerd worden in den staat der Genade, der Gerechtigheid, en des Eeuwigen Leevens, in Hoope ten aanzien van dit / en in eene daadelyke Bezittinge ten aanzien des toekomenden Leevens. Het 13de. handelt van den Verlosser, en [betoogt/] dat dezelve te gelyk God, en Mensch moest zyn / om te kunnen zyn een waarachtige Middelaar tusschen God, en den Mensche / welke Middelaar, en Zaligmaaker niemand anders is / dan Jesus Christus. Het 14de. van Jesus Christus Menschwordinge door den Heiligen Geest uit de Maagd Maria. Door deeze Menschwordinge heeft hy nochtans geenzins opgehouden God, en

Godes Zoon te zyn. Het 15de. Van de Ampten des Middelaars; en Zaligmaakers in 't algemeen/ en wel in 't byzonder van Zyn Propheetische Ampt. Het 16de. van Christus Hoogepriesterlyke Ampt, door het welke hy/ als onze getrouwe/ en eenige Hoogepriester, door de eenige Offerhande van Zich zelven/ ons met God verzoend heeft/ onze Voorspraak geworden zynde by den Vader. Het 17de. van Christus Koninglyke Ampt, het welke bestaat in Zyne Bestieringe der Kerke door Zyn Woord, en Geest, haar verlossende van haare Geestelyke Vyanden, tegen welken hy haar beschermt/ en bewaart; terwyl hy door den waare Geloovigen het Ryk der Heerlykheid ingenomen heeft/ en hun het zelve schenken zal in de voleindinge der Eeuwen, ja ook by zyne wederkomste oordeelen de Leevendigen, en Dooden. Het 18de. gewaagt van de Tweederleye Staaten van Jesus Christus, zoo Zyner Vernederinge, als Verhooginge, welke beiden beschreeven worden/ maar in zy bestaan. Het 19de. van Christus Hemelvaart, en Zittinge ter Rechterhand des Vaders. In het 20ste. word gehandeld van het Verbond der Genade, in het welke van de Zyde Gods beloofd worden de Vergeevinge der Zonden, de Geest der Heiligmaakinge, en het Eeuwige Leeven; en van 's Menschen zyde vereischt het Geloof, de Bekeering, en de Goede Werken. In

Het 21ste. worden beschreeven de Roeping tot dit Verbond, en de Rechtvaardigmaaking. Deeze Roeping word in dit Hoofdstuk onderscheiden in eene Uitterlyke, en Innerlyke. De Uitterlyke geschied door de Verkondiginge des Goddelyken Woords, en de Bedieninge der Verbonds-zegelen. In het 22ste. van de Roepinge door de Wet, en het Euangelium, benevens derzelver Onderscheid. In het 23ste. van de Verbonds-Zegelen zoo des Ouden, als des Nieuwen Testaments. Het 24ste. beschryft de Verbonds-Zegelen des Nieuwen Testaments, welke maar Twee zyn / de Doop, en het Heilig Avondmaal. Het 25ste. geeft ons aan de hand de Innerlyke Roepinge, en derzelver wyze / welke niet Onwederstandelyk is in allen. Het 26ste. handelt van Gods Innerlyke Roepinge tot Bekeeringe. Het 27ste. spreekt van de Rechtvaardigmaakinge der Wet, en des Euangeliums, welke laatste den Geloovigen word toegerekend / niet om hunne eigene Rechtvaardigheid, maar om de Verdienste, en Voldoeninge van Jesus Christus. Het 28ste. stelt ons voor oogen het waare Geloove, en deszelfs Vruchten van Bekeeringe, Goede Werken, en Gebeden. Het 29ste. vertoont ons de eerste Vrucht des Geloofs, naamentlyk de Bekeeringe, welke in haare Eigenschappen beschreeven word. Het 30ste. handelt van de Goede Werken, welke geenzins Verdien-

 stelyke

eene behoorelyke beproevinge wederom moet worden aangenomen. Het einde der Afzonderinge is / op dat de Zondaar tot inkeer gebragt / en de Ergernis, of Aanstoot van de Gemeente afgeweerd worde. Het 47ste. Hoofdstuk beschryft de betaamelyke Vermydinge der Godloozen, en hunner Aanmaaninge tot Bekeeringe: Welke Onttrecking echter geenzins belet / of breekt den Band tusschen Man, en Vrouw, in opzicht van Huwelyks Werken, noch ook de Verplichtinge tusschen Ouders, en Kinderen. Het 48ste. handelt van het Ampt der Weerreldlyke Overigheid; en vermits onze Heer deeze Bedieninge in Zyn Geestelyk Ryk niet ingesteld / doch dezelve gevloden heeft / zoo heeft Hy ons een Voorbeeld nagelaaten / om de Voetstappen van zyn weereloozе Leeven na te volgen. Ondertusschen moeten wy vastelyk gelooven / dat die Overigheden, Die wy hebben / van God, en dienvolgens door Magten, door God gesteld / te houden zyn; weshalven wy erkennen / dat het onze pligt is / aan dezelve Eerbiedigheid te bewyzen / Haar behoorelyke Tol, en Schattinge te geeven / en in alle zaaken gehoorzaamheid te bewyzen / die niet stryding zyn met Gods Woord. In het 49ste. word de Eed verhandeld / die aan waare Christenen ongeoorloofd is; want alhoewel dezelve onder het Oude Testament, om een einde des geschils

te

te bekomen van God voorgeschreeven (z) zynde / tot dat zelve einde in gebruik geweest is / zoo heeft de Heer nochtans gewild / dat zulks onder het Nieuwe Testament door JA, JA, en NEEN, NEEN betracht zoude worden. In het 50ste. word gesproken van den Verheerlykten Staat der Kerke, welke bestaat in haare volkomene Verlossinge van alle Quaad, en Elende, en eene Verhooginge tot de Eeuwige Gelukzaligheid. Hier omtrent komt in aanmerkinge Eerstelyk het Laatste Oordeel, en [daarna] het Eeuwige Leeven, ten welken einde Christus schielyk zal wederkomen uit den Hemel, om te oordeelen Leevendigen, en Dooden; in welken ogenblik de eigene Lichaamen der Afgestorvenen door Gods Magt opgewekt / en met de Zielen, die na den Dood des Lichaams, en buiten het zelve leeven / doch niet sterven / wederom vereenigd zullen worden; gelyk 'er geleerd word in het 51ste. Hoofdstuk. In het 52ste. word het Laatste Oordeel beschreeven / in het welke die allerrechtvaardigste Rechter

een

(z) Men kan niet eigentlyk zeggen, dat *God de Heer* den *Eed* onder het *Oude Testament* uitdrukkelyk voorgeschreeven, maar wel onder oogluikinge toegelaaten heeft; gelyk wy voorheenen in dit *Werkje*, *pag.* 130, 131. in onze *Aantek.* (*p*) breeder hebben aangetoond. Ook is de Eerw. *K. Van Huyzen* (van wien navolgens *Hoofdst.* XX. gesproken zal worden) met ons van dat zelve gevoelen. *Zie K. Van Huyzen Godgeleerdheid enz. pag.* 264, 265.

een Vonnis van Genade zal uitspreeken over de Godzaligen, maar van Verdoemenisse over de Godloozen, volgens de Wet, en het Euangelium. De Heilige Schriftuur bericht ons / dat de Straffe der Godloozen zal bestaan in eene Verstootinge van Gods Aangezichte, en het Lyden eener Eeuwige Pyne, die den Duivel, en zynen Engelen bereid is; maar op ten laatsten volgen zal de Voleindinge der Weereld, en het Eeuwige Leeven; bestaande in de hoogste Volmaaktheid van Ziel, en Lichaam, in een geluksalig Gezichte, en Genietinge Gods, in de Bywooninge van Christus, en alle Heiligen, en in eene onbeschryffelyke / en altyd duurende Vreugde; als 'er in het 53ste. en 54ste. Hoofdstuk bericht word.

XIX. HOOFDSTUK.

Van DOUWE FEDDRIKS.

Van DOUWE FEDDRIKS.

Deeze Eerw. Man / van een scherpzinnig vernuft / en in de Schriften der aloude Mennoniten, als mede in de Godgeleerde Geschil-Vraagen by uitstek wel bedreeven zynde / is eenen geruimen tyd te Harlingen in Vriesland, doch na-

volgens

volgens eenige jaaren te Embden Bedienaar des Goddelyken Woords geweest tot aan zynen Dood.

Eerstelyk heeft hy uitgegeeven in den jaare 1698. eene Korte Onderwyzinge (a) volgens de Leere der Mennoniten, zaamengesteld ten dienste van de jeugd, en gesterkt met Aantekeningen uit de Schriften der Oude Mennoniten. *Zyne Schriften zyn, 1. Der Mennonisten Leere.*

In den jaare 1700. heeft hy in het licht doen komen zyn Mennonitisch Onderzoek op de Korte Grondstellingen van den Eerw. Man / GALENUS ABRAHAMSZ (b). In dit Boek betoogt hy breedspraakig / dat de beroemde Arts GALENUS in veele stukken afgeweeken was van het Gevoelen, en de Leerwyze der echte Mennoniten, en hunne Bely- *2. Mennonitisch Onderzoek.*

(a) De woordelyke *Titel* van dit pryswaardig *Boekje* is; *Der* MENNONISTEN LEERE, *of* ONDERWYZINGE *voor de Doopsgezinde Christenheid*; *waar in de Leerstucken van hunne Belydenisse voorgesteld, en door eene Uitzuiveringe van alle aangewreevene vlecken, zonder omwendzel, aan den dag gebragt worden, en met de schriftuurplaatzen verrykt; en tot een iezelyks verzekeringe, dat geene andere Gronden van ouds her onder de Doopsgezinden zyn geleerd, zoo zyn hunne eigene Schriften by ieder Hoofdstuk* (*om te vergelyken*) *gedaan. Het Werk zelve in Vraagen, en Andwoorden voorgedraagen door* DOUWE FEDDREKS, *Leeraar der Doopsgezinde Christenen in Harlingen.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus van Nieuweveen*, *in Octavo.* Dit *Werkje* bestaat uit 52 *Hoofdstucken.* In de *Zeven* laatste *Hoofdstucken* word *Vraagsgewyze* eene korte, doch zeer zaakelyke *Verklaaringe* gegeeven van het *Gebod des Heeren.*

(b) MENNONITISCH ONDERZOEK *op de Korte*

Belydenissen, niet alleen in sommige Geloofs-Zaaken van minder belang / maar ook / gelyk de Schryver tracht te bewyzen / in die Grondvestelyke Leerstucken van de Heilige Drie-Eenheid, de Verdorvendheid des menschen na den Val, de Voldoeninge van Christus, de Heiligmaakinge, de Drie Ampten van Christus, enz.

3. *Rechtzinnigheid van de Leere der Mennoniten.* In den jaare 1703. heeft hy door den Druk gemeen gemaakt een Boek, genaamd RECHTZINNIGHEID van de (c) Leere der Mennoniten, uit de Heilige Schriftuur, en de Schriften der Mennoniten beweezen / tegen JAN KLAASZ VAN GROUW, en deszelfs Boek,

Korte Grondstellingen, die van Dr. GALENUS *opgesteld zyn, in zyne Verdeedinge der Christenen, die Doopsgezinden worden genaamd: Benevens Korte Grondstellingen van hun Geloove, en Leere, enz. Door* DOUWE FEDDRIKS VAN MOLQUEREN, *Leeraar der Mennoniten te Harlingen.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus van Hardenberg*, 1700. *in Octavo.*

(c) *De* RECHTZINNIGHEID *van de* LEERE *der* MENNONITEN *opgesteld, met de H. Schrift beweezen, en uit de eigene Doopsgezinde Schriften woordelyk vertoond: (tegen de vreemde gemaakte Misduidingen van* JAN KLAASSEN VAN GROUW, *in zyn Boek,*

Genaamd de Leere der Doopsgezinden verdeedigd, &c.)

met eene Zuiveringe van eenige vreemde Misduidingen, en een Kort Vertoog van JAN KLAASSENS *Leer; Door* DOUWE FEDDRIKS VAN MOLQUEREN, *Leeraar der Doopsgezinden te Harlingen.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus van Hardenberg*, 1703. *in Octavo.*

Boek, geheeten De Leere der Doopsgezinden (d). In dit Werk beweert de Schryver genoegzaam nadrukkelyk / (gelyk ook ENGEL ARENDSZ VAN DOOREGEEST zeer geleerdelyk bewezen had (e)) dat JAN VAN GROUW in de meeste Geloofs-Stucken van het waare Gevoelen der Mennoniten afgeweeken / en tot stellingen van anderen overgegaan was / [byzonderlyk] in het stuk van de Heilige Drie-Eenheid, en derzelver Eigenschappen, van de Godheid des Zoons, en des Heiligen Geests, van Gods Besluiten, de Scheppinge uit niets / het Beeld Gods in den Mensche / de Natuurelyke Verdorvendheid, den Persoon des Middelaars, en Deszelfs Menschwordinge, de Voldoeninge van Christus voor onze Zonden, en Zyne Opstandinge uit den Dooden, de Vruchten der Verbonds-zegelen, de Oorzaaken der Wedergeboorte, des Geloofs,

(d) Van dit *Boek* is reeds voorheenen gesproken, *pag.* 570, 571.

(e) Als mede voorheenen gemeld is, *pag.* 570.

Behalven de gemelde *Werken* van den Eerw. D. F. VAN MOLQUEREN, is noch onder my beruftende een *Afschrift* eener HARMONIE, of *Overeenstemminge der Vier Euangelisten*, door dien zelven Man te zaamen gesteld, welke (zoo veel ik weet) nooit gedrukt is, bestaande uit *Vier Boeken*.

Het *Eerste Boek*, hebbende *Zeven Afdeelingen*, handelt van de *Geboorte* des *Heeren Jesus*, met derzelver voorafgaande, en eenige navolgende Omstandigheden tot kort voor Zynen *Doop*, door *Joannes*, Zynen *Voorlooper*, aan Hem toegediend.

Geloofs, enz. de Rechtvaardigmaakinge, den Volmaakten Staat der Geloovigen in dit Leeven. In alle deeze Zaaken kant hy zich tegen JAN VAN GROUW, en toont uit de Schriften, en Belydenissen der Mennoniten, wel niet met eenen vleijenden/ en zachten/ maar scherpen/ steekenden/ en openhartigen styl/ dat hy ten eenemaale van het Spoor der Waarheid is afgedwaald.

Het *Tweede Boek*, hebbende *Tien Afdeelingen*, spreekt van *Joannes Bedieninge*, en verder van de *Leere*, *Wonderen*, en het openbaare *Leeven* van *Jesus Christus*, met derzelver verdere bykomende Omstandigheden.

Het *Derde Boek*, hebbende *Zes Afdeelingen*, gaat over het *Lyden*, en *Sterven* van onzen *Heere Jesus Christus*.

Het *Vierde*, of *Laatste Boek*, hebbende maar *Twee Afdeelingen*, begrypt in zich de *Verhooginge* des Heeren *Jesus*, te weeten, Zyne *Opstandinge*, en *Hemelvaart*.

Een *Boekje*, uit het welke 's Mans beleezendheid in de *Schriften* des *Nieuwen Testaments*, en zyne naukeurige oplettendheid in allen deele doorstraalt.

XX. HOOFDSTUK.

Van

KORNELIUS VAN HUYZEN.

Deeze Eerw. Man / van geene geringe Geleerdheid / en in de Godgeleerde Zaaken niet weinig bedreeven zynde (f), is een beroemd Bedienaar des Goddelyken Woords geweest te Embden.

Van KORNELIUS VAN HUYZEN. Zyne *Werken* zyn, 1. *Kort Begrip van de Leere des Geloofs.*

Eerstelyk heeft hy geschreeven eene Korte Onderwyzinge, of Kort Begrip van de Leere des Geloofs (g) volgens de Algemeene Belydenissen der Mennoniten, ten dienste van de Jeugd, en uit 43 Hoofdstucken bestaande. Is het daar een Boekje, in het welke de Leerstucken der Mennoniten klaar / en onderscheidentlyk worden opgegeeven / en dierhalven tot dat einde bequaamelyk is ingericht. Het Eerste Hoofdstuk spreekt van

(f) Hy was ook in de *Latynsche*, *Grieksche*, en *Hebreeuwsche Taalen* zeer ervaaren, als uit zyne *Werken* blykt.

(g) KORTE INHOUD *van de Leere des Geloofs*, geschikt na de *Algemeene Belydenissen van de Doopsgezinde Christenen*. Gedrukt te *Amsteldam*, by *Gerardus Borstius*, 1703 *in Octavo*.

van den Godsdienst in 't algemeen. Het 2de. Van de Kennisse Gods uit de Natuurelyke. en Bovennatuurelyke Ontdeckinge. Het 3de. Van de Heilige Schriftuure, en derzelver Goddelykheid. enz. [Het 4de. Van de Apocryphe Boeken.] Het 5de. Van de Traditien [of Overleeveringen] der Roomsche Kerke. Het 6de. en 7de. Van God, en de Drie-Eenheid. Het 8ste Van de Godheid des Zoons, en des Heiligen Geests. Het 9de. Van de Huishoudinge der Drie Persoonen. Het 10de., 11de., en 12de. Van de Scheppinge des Geheel-Als, der Engelen, en der Menschen. Het 13de. en 14de. Van Gods Voorzienigheid, en Besluiten. Het 15de. Van het Eerste Verbond, met Adam opgerecht. Het 16de. Van den Val des Menschen. Het 17de. Van deszelfs Verlossinge. Het 18de., 19de., en 20ste. Van den Verlosser, den Persoon Jesus Christus, en Zyne Ampten. Het 21ste. Van de Algemeene Genade. Het 22ste. Van de Roepinge Gods, zoo Uitterlyk, als Innerlyk. Het 23ste. —— 26ste. Van het Geloove, de Bekeeringe, Rechtvaardigmaakinge, en Heiligmaakinge. Het 27ste. Van den Afval der Heiligen. Het 28ste. —— 31ste. Van het Gebed, [en] de Bonds-Zegelen, zoo des Doops, als des Heiligen Avondmaals. Het 32ste. —— 34ste. Van de Kerke, de Dienaaren der Kerke, zoo Buitengewoone, als Gewoone, [en] Diakonen. Het 35ste. —— 38ste. Van

Van de Kerken-Tucht, het Ampt der Overheid, den Oorlog, [en] den Eed. Het 39ste.—43ste. Van den Dood, de Opstandinge der Dooden, het Laatste Oordeel, de Straffe der Godloozen, en het Eeuwige Leeven.

In den Jaare 1712. heeft die Geleerde Man uitgegeeven eene Historische Verhandelinge van de Opkomste, en Voortgang der Doopsgezinden, mitsgaders derzelver Godgeleerdheid (h). *2. Historische Verhandeling van de Opkomste, en voortgang der Doopsgezinden.*

In het Eerste Deel heeft hy uit myne Korte Geschiedenisse der Mennoniten, uitgegeeven (i) in 't Nederduitsch, overgenomen die dingen / die tot zyn oogmerk betrekkinge hadden / en dezelve vermeerderd met eene Verdeediginge van zeer veele Leerstucken, die by hen aangenomen zyn. Die Eerw. Man verzekert ons / en dat wel ten hoogsten waarachtig / in zyne Opdragt, dat in den eersten aanvang der Hervorminge, en wel in de Zestiende Eeuwe,

(h) HISTORISCHE VERHANDELING *van de Opkomste, en Voortgang, mitsgaders de Godgeleerdheid der Doopsgezinde Christenen, afgedeeld in Twee Deelen.* Gedrukt *eerst* te *Embden*, by *B. Tremel*, en *H. van Senden*, en te *Hamburg*, by de *Weduwe van K. De Vlieger*, 1712. zynde dit *Werkje* ook door den Eerw. *Schryver* opgedraagen aan de *Gemeente der Mennoniten* te *Hamburg*, en *Altona*) En navolgens herdrukt te *Hoorn*, by *Jacob Duyn*, 1734 *in Octavo*. met eene nader bygevoegde zeer pryswaardige *Voorreden* van den Eerw. WILLEM HOUTTUYN, *Med. Doctor*, en *Leeraar der Mennoniten* te *Hoorn*.

(i) In den *Jaare* 1711. *in Octavo*.

we, in Vlaanderen, Braband, en de Grenzen van Nederland, zoodaanige Lieden, als Afzetzels der Waldensen, gevonden zyn geweest / die naderhand onder den Naam van Mennoniten bekend zyn geworden. Het voornaame doelwit des Eerw. Schryvers in dit Boek is te beweeren / dat de Mennoniten geenzins afkomstig zyn uit het Rot van Muntzerus, noch ook uit de Munstersche Oproerelingen; het zelve / dat ik in myne Geschiedenisse der Mennoniten (k), en in deeze Verhandelinge uitvoeriger betoogd heb / dat het naamentlyk meer dan waarschynelyk is / dat zy uit de Nakomelingen der Waldensen herkomstig zyn. Verder ontheft hy de Mennoniten van de Dwaalingen, en Valsche Beschuldigingen, die door veelen ten eenemaale onwaarachtig hunne Leere worden aangewreeven / en hy bewyst zeer bondig / dat de meeste / en voornaamste hunner Leerstucken met de algemeene Leere der Christenen overeenstemmen. Hierom weert hy billyk van hun af die Misvattingen van sommigen / uit alte groote bekommernisse ontstaan / aangaande de Menschwordinge des Zoons Gods, [als ook die] onrechtmaatige Betichtingen, even of zy geloofden / dat alle de Belofte, aan Abraham gedaan / alleenlyk uitzicht hadden

(k) Te weeten in het *I Deel.*

ven op Aardsche Goederen (l); insgelyks aangaande de Verdorvendheid des Menschen na den Val (m); aangaande de Rechtvaardigmaakinge door de Verdiensten van Christus, doch geenzins door 's menschen Werken (n). Hy toont, dat de Mennoniten niet gelooven, dat de Leeden van Christus Gemeente van alle Smet, en Zonde vry zyn (o). Eindelyk andwoord hy op de Lasteringe van sommigen aangaande de aanhoudende, en zeer groote verschilligheid der Mennoniten in Zaaken, of Leerstucken des Geloofs (p); 't geen ook van ons voorheenen met zeer veel waarheid tegengesprooken, en wederlegd is.

Het Tweede Deel van dit Werk behelst een Kort Begrip der Christelyke Godgeleerdheid, of van de Leerwyze der Mennoniten, en bestaat in de Uitbreidinge van eene Leerreden der Belydenisse des Geloofs uit het Evangelium van Joannes, Hoofdst. 17. vs. 3. (q). Na de Inleidinge (r) begint de Eerw. Schryver met de Ken-

Mitsgaders derzelver Godgeleerdheid.

(l) Zie *K. Van Huyzen Historische Verhandelinge*, *enz. pag.* 90, *enz.*

(m) *Pag.* 99, *enz.* (n) *Pag.* 101, *enz.*

(o) *Pag.* 104, *enz.* (p) *Pag.* 106, *enz.*

(q) Deeze *Leerreden* heeft de Eerw. *Schryver* gedaan te *Altona*, den 28 *July*, 1709. Doch navolgens op Verzoek van sommigen breeder uitgewerkt, en vermeerderd. Zy bestaat uit 54 *Leeden*, of *Afdeelingen*, welke de Heer SCHYN volgt in het opgeeven van derzelver *Korten Inhoud*.

(r) En eene *Korte Ophelderinge* van den *Text* van *Pag.* 1——13.

Kennisse Gods uit de Natuure, en hy betoogt, dat 'er een God is, uit het Ingeschapen Denkbeeld (s), uit de Geschapene dingen (t), uit de Wonderwerken (u), [en] uit de Voorzeggingen (v). Ten Tweeden spreekt hy van de Heilige Schriftuure, en telt de Regelmaatige Boeken, zoo des Ouden, als des Nieuwen Testaments op; ook betoogt hy derzelver Goddelykheid (w), [en] Volmaaktheid tot Zaligheid (x). Deeze Schriften moeten van allen geleezen worden (y). Zy behooren verklaard te worden uit zich zelven, en door eene gezonde Redeneerkunde, ten welken einde de Kennisse der Taalen, en der aloude Geschiedenissen ten hoogsten dienstig is (z). Ten Derden, Vierden, en Vyfden, wederlegt hy het Gevoelen der Geestdryveren, de Roomsche Overleveringen, en hy leert, dat de * Onregelmaatige Boeken niet onder de Regelmaatigen geteld moeten worden (a). Ten Zesden handelt hy van God, en Deszelfs Eigenschappen (b). Ten Zevenden van de Heilige Drie-Eenheid (c). Ten Achtsten van de Godheid des Zoons (d). Ten Negenden van de Godheid des Heiligen Geestes (e). Ten Tienden van de

* *Apocryphe.*

(s) *Pag.* 13, *enz.*
(t) *Pag.* 16, *enz.*
(u) *Pag.* 18.
(v) *Pag.* 19.
(w) *Pag.* 20, *enz.*
(x) *Pag.* 23.
(y) *Pag.* 24, *enz.*
(z) *Pag.* 25, *enz.*
(a) *Pag.* 28, *enz.*
(b) *Pag.* 32, *enz.*
(c) *Pag.* 43, *enz.*
(d) *Pag.* 50, *enz.*
(e) *Pag.* 52, *enz.*

de Huishoudinge deezer Drie Getuigen (f). Ten 11den van de Scheppinge, en wat dezelve is (g). Ten 12den van de Engelen, en hunne Eigenschappen, Naam, Getal, en Ampten; uit welken sommige Boozen geworden zijn / doch door welke Zonde, en op welken tyd, is onzeker; [als mede] van hunne Bedryven, enz. (h). Ten 13den. beschryft hy ons de Scheppinge des Menschen, wiens Deelen zijn Lichaam, en Ziele, welker Natuur beschreeven / en aangetoond word / dat zy na den Dood des Lichaams leeft / en onsterffelyk is (i). Ten 14den. leert hy / dat het Beeld Gods, volgens het welke de Mensch geschapen is / niet in het Lichaam, maar in de Ziele te vinden is / en waar in het zelve bestaat (k). Ten 15den. spreekt hy van Gods Voorzienigheid, en onderwyst ons / dat dezelve zich tot alle dingen uitstrekt / weshalven zy ook byzonderlijk werkzaam is omtrent den Mensche, en deszelfs Bedryven, zoo Goede, als Quaade, schoon nochtans de alleen Goede / en Allerheiligste God nimmer Oorzaak is van het Quaade, en de Zonden (l). Ten 16den. verklaart hy het Besluit Gods tot Zalinge der Menschen, 't welk van Eeuwigheid is / en zich uitstrekt tot allen / 't geen omstandig beweezen word (m).

Ten

(f) *Pag.* 55, *enz.*
(g) *Pag.* 59, *enz.*
(h) *Pag.* 61, *enz.*
(i) *Pag.* 65, *enz.*
(k) *Pag.* 71, *enz.*
(l) *Pag.* 72, *enz.*
(m) *Pag.* 76—87.

Ten 17den. handelt hy van het Eerste Verbond, met den Mensche opgerecht (n). Ten 18den. beschryft hy des Menschen Val; tot welken de Duivel hem de eerste aanleidinge gegeeven heeft (o). Ten 19den. behandelt hy de Zonde, nevens derzelver verscheidene Benaamingen, en Vruchten (p). Ten 20ste. word gehandeld van de Uitwerkinge des Vals onzer Eerste Ouderen, zoo in hun Zelven (q), als Ten 21ste. in hunne Nakomelingen; en Ten 22ste. Van het Vermoogen, of de Krachten des Menschen na den Val, en wat in hem al/wat niet is overgebleeven (r). Ten 23ste. van de Wederoprechtinge des Menschen door het Verbond der Genade, 't welk beschreeven word; en waarom het een Verbond, waarom een Testament, waarom een Verbond der Genade genaamd word; deszelfs Goederen, als mede deszelfs Uitgestrektheid, en Voorwaarden van 's Menschen zyde worden aangeweezen/enz. (s). Ten 24ste. word de Middelaar van het Verbond der Genade beschreeven/die te gelijk God, en Mensch moest zijn (t). Ten 25ste. handelt hy van de Bekendmaakinge des Genade-Verbonds, eerstelijk gedaan aan Adam, vervolgens aan Seth, Noach, Sem, Abraham, Isaak, Jacob,

(n) *Pag.* 87, *enz.*
(o) *Pag.* 89, *enz.*
(p) *Pag.* 96, *enz.*
(q) *Pag.* 98, *enz.*
(r) *Pag.* 99——106.
(s) *Pag.* 106--115.
(t) *Pag.* 115, *enz.*
(u) *Pag.* 119--130.

cob, en deszelfs Zoonen, en Nazaaden, weshalven de Vaders zoo wel / als wy / door het zelve Geloove in den Middelaar Jesus Christus gezaligd zyn geworden (u). Ten 26ste. word de Persoon van Jesus Christus beschreeven / zyne Geboorte uit de Maagd Maria door den Heiligen Geest; in Hem moeten Twee Natuuren, van God [naamentlyk] / en Mensch, erkend worden / maar die in Hem vereenigd / en niet vermengd zyn geweest (v). Ten 27ste. word Christus Propheetisch Ampt vertoond (w); Ten 28ste. Zyn Priesterlyk (x); en Ten 29ste. Zyn Koninglyk Ampt (y). Ten 30ste. word gesprooken van Christus Gehoorzaamheid, en Dood; immers hy was den Vader gehoorzaam door zyn gansche Leeven, en in het Lyden beiden na de Ziele, en na het Lichaam, stervende om onze Zonden, ja hy is gestorven in onze Plaatze / dat ten hoogsten noodzaakelyk was (z). Ten 31ste. worden ons afgemaald Christus Opstandinge uit den Dooden, zyne Hemelvaart, en Zittinge ter Rechter Hand Gods, met derzelver Wyze, en Vruchten (a). Ten 32ste. word beschreeven de Roepinge, welke geschied Uitterlyk, en Innerlyk; Uitterlyk door het Woord der Wet, en des Evangeliums, Innerlyk door Gods

(v) *Pag.* 130, *enz.*
(w) *Pag.* 136, *enz.*
(x) *Pag.* 137, *enz.*
(y) *Pag.* 139, *enz.*
(z) *Pag.* 141, *enz.*
(a) *Pag.* 149, *enz.*

Gods Geest, en Genade, echter niet op eene Onwederstandelyke wyze (b). Ten 33ste. handelt hy van het Geloove, ook beschryft hy deszelfs Natuure, en Werkinge in ons door het Woord, en den Geest Gods, het welk ons ten uitersten noodig is / om de Zaligheid in Christus deelachtig te worden (c). Ten 34ste. beschryft hy de Bekeeringe, en wat tot dezelve vereischt word; zy word naamentlijk gewracht door God, doch niet op eene Onwederstandelyke wyze (d). Ten 35ste stelt hy voor oogen de Vrucht des Geloofs, te weeten onze Rechtvaardigmaakinge, welke Christus voor ons verworven heeft; ten welken einde alle Werken des menschen uitgeslooten / en de Vruchten deezer Rechtvaardigmaakinge opgeteld worden (e). Ten 36ste. word gehandeld van de Heiligmaakinge, en aangetoond / hoe God dezelve / schoon niet zonder Medewerkinge des Menschen, volbrengt (f). Ten 37ste. spreekt hy van den Afval der Heiligen (g); en Ten 38ste. van de Goede Werken, nevens derzelver Noodzaakelykheid; evenwel zijn zy niet Verdienstelyk, hoewel zy niet Onnut zijn (h). Ten 39ste. word gehandelt van 't Gebed, 't welk hy beschryft /

(b) *Pag.* 154, *enz.*
(c) *Pag.* 158, *enz.*
(d) *Pag.* 161, *enz.*
(e) *Pag.* 164, *enz.*
(f) *Pag.* 168, *enz.*
(g) *Pag.* 170, *enz.*
(h) *Pag.* 172, *enz.*

schryft/ en toont/ dat men den Vader, den Zoon, en den Heiligen Geest, maar geenzins Heilige Engelen, noch Menschen moet aanbidden. Verder meld hy/ om welke zaaken men bidden moet/ niet voor de Zielen der Afgestorvenen; ook op welken tyd, en wanneer, in welken stand/ en geschiktheid des Lichaams, en des Harten, daarenboven worden de Gebeden onderscheiden in Algemeene, en Byzondere (i). Ten 40ste. handelt hy van de Verbonds-Zegelen, derzelver Kentekenen, en Benaamingen, die nochtans verscheiden zijn na de verscheidene Standen der Kerke; welke [Verbondstekenen] 'er voor des Menschen Val, welke na dien tyd aan Adam, en Noach, en van Noach tot Abraham geweest zijn/ van Abraham tot op de Wetgeevinge, van de Wetgeevinge tot op Christus, en van Christus tot aan het Einde der Weerreld (k). Ten 41ste. word de Heilige Doop beschreeven/ en wat die van de zyde Gods betekent/ waarom hy bediend word in den Naame des Drie-Eenigen Gods, en wat hy van 's Menschen zyde vordert. Hier verschilt de Doop van Christus met dien van Joannes, is ten hoogsten noodig/ en moet met Water verricht worden/ niet echter noodzaakelijk door eene gansche Onderdompelinge; maar tot denzelven te ontfangen worden vereischt Be-

jaar-

(i) Pag. 176, enz. (k) Pag. 185, enz.

jaarde, en in de leere van Christus aan verweezene Menschen / geenzins onmondige Kinderen, dat beweezen word (l). Ten 42ste. word gehandeld van het Heilig Avondmaal, en deszelfs beteekenisse; in het zelve geschied geene (*) Zelfstandige Verandering van Brood, en Wyn in het Lichaam, en Bloed van Christus. Die het Heilig Avondmaal zullen genieten / moeten zoo wel den Wyn, als het Brood gebruiken / doch niet / dan na dat zy alvoorens zich zelven naauwkeurig beproefd hebben (m). Ten 43ste. spreekt hy van de Kerke, die beschreeven / en genaamd word eene Algemeene, Christelyke, Heilige; derzelver Hoofd is Christus; zy word onderscheiden in eene Zichtbaare, en Onzichtbaare, in eene Strydende, en Verheerlykte Kerke, welke een / en ander opgehelderd / en teffens staande gehouden word / dat zy niet Onfeilbaar is / om welke reden zy geenzins nieuwe Bevelen, en Wetten buiten de Heilige Schriftuur, om de Geweetens aan te verbinden / geeven kan. Verders voert hy aan / dat niemand om zyn gevoelen in eenig Geloofsstuk gedood / of op eenige andere wyze gestraft mag worden (n). Ten 44ste. worden de Dienaars der Kerke beschreeven / en onderscheiden in Buitengewoone, en Gewoone. Tot de eerste

behooren

* Transsubstantiatie.

(l) *Pag.* 194--211.
(m) *Pag.* 212, *enz.*
(n) *Pag.* 218, *enz.*

woorts behooren de Apostolen, Euangelisten, en Propheeten, die ten aanzien van hun Ampt beschreeven worden. De gewoone Dienaars zyn Leeraars, Oudstens, en Diakonen, welker Pligten worden aangeweezen/ als mede die der Gemeente omtrent de Dienaars (o). Ten 45ste. handelt hy van de Diakonen (p). Ten 46ste. word de Kerkelyke Tucht beschreeven met alle derzelver Omstandigheeden, Persoonen, Trappen, en Einde (q). Ten 47ste. word gehandeld van het Ampt der Overheid, en het zelve omschreeven met de woorden van Paulus, Rom. 13: vs. 1, enz. Want hoewel dit Ampt niet is uit de Wet der Natuure; echter is het van God, zoo nochtans / dat het tot de Bedieninge der Kerke niet behoort; weshalven de Mennoniten zich schroomachtig van dit Ampt onthouden / 't geen nimmer gevaarlyk is voor het Gemeenebest, vermits zy uit de Heilige Schriftuur en de gezonde Reden onderscheidenlyk geleerd worden / en zeer vastelyk gelooven / dat het noodzaakelyk is / voor de Hooge Magten te bidden / Dezelve niet alleen niet tegen te staan / maar daardiglyk te gehoorzaamen / te eeren / en Schattingen te betaalen (r). Ten 48ste. word gehandeld van den Oorlog, dien wy meenen ongeoorloofd te zyn / vermits 1. de Oorlog

(o) *Pag.* 230, *enz.*
(p) *Pag.* 236, *enz.*
(q) *Pag.* 237, *enz.*
(r) *Pag.* 240, *enz.*

log veelal uit de Zonde zynen oorsprong heeft. 2. Om dat de Propheeten leeren, dat het Volk van den Messias vreedzaam moet zijn. 3. Om dat den Christenen geene Wetten, noch Voorbeelden, om te oorlogen, worden voorgesteld in den ganschen Euangelium. 4. Om dat Christus door zijn eigen voorbeeld veel meer het tegendeel geleeraard heeft. De Bewyzen, die in tegenstellinge worden bygebragt, worden ter toetze gebragt, en wederlegd; weshalven den Christenen geene andere Wapenen overblyven, dan Geestelyke, naamentlyk Lydzaamheid, en Gebeden (s). Ten 49ste. handelt onze Schryver van den Eed, dien God onder Israël wel toegelaaten heeft; maar, dewijl de Eed uit den Boozen is, zoo moet men dienvolgens zich naukeurig van denzelven wachten, als zynde van Christus uitdrukkelijk genoeg verbooden; ook is hy ten eenemaale onnut, indien iemand met zynen Naasten de Waarheid spreekt, en de Leugen, als de hoogste Zonde, vermyd. De tegenstrydende Bewyzen worden overwoogen, en wederlegd (t). Ten 50ste. word gehandeld van den Dood, die eene Straffe der Zonde is, weshalven hy tot alle Menschen is doorgegaan, doch niet tot de Ziele, die onsterffelyk is, en leeft na den Dood des Lichaams (u). Ten

(s) *Pag.* 256, *enz.* (t) *Pag.* 264, *enz.*
(u) *Pag.* 272, *enz.*

Ten 51ste. spreekt hy van de Opstandinge des Vleesches, die volgens de Heilige Schriftuur eens zekerlyk geschieden zal/ en niet stry dig is tegen de Gezonde Reden, maar met Voorbeelden word aangedrongen.

Deeze Opstandinge zal aan alle Afgestorvenen gemeen zyn/ en wel met dat zelve Vleesch, in het welke de Menschen geleefd zullen hebben/ hoewel eenigzins veranderd zynde (v). Ten 52ste. spreekt hy van het laatste Oordeel, 't welk uit de Gezonde Reden, en Heilige Schriftuur beweezen word te zullen zyn. In dit [Oordeel] zal Jesus Christus de Rechter zyn/ om het welke te houden Hy van den Hemel zal komen met een Geroep; doch de plaats, waar, en de tyd, wanneer Hy zal komen / om te Oordeelen, zyn onzekere zaaken. In dit Gerichte zullen alle geoordeeld worden/ zoo wel de Quaade Engelen, als de Menschen/ uit hunne werken. De Kennisse van zaaken zal licht te vinden zyn / zoo uit hoofde van de Alweetendheid des Rechters, als om het medegetuigend Licht van het Geweeten. De Uitvoering der Straffe zal eenen aanvang neemen met de Godloozen, en eenen tegelyken vergolden worden na zyne Werken; zoo dat dit Oordeel ten eenemaale geschieden zal na Waarheid, en Gerechtigheid (w). Ten 53ste.

word

(v) *Pag.* 276, *enz.* (w) *Pag.* 283, *enz.*

wordt het Eeuwige Leeven in overweeginge genomen/ het welke de Vroomen genieten zullen te gelyk in het Lichaam, en in de Ziele, in het gezelschap der Engelen, en Geloovigen, onder welken nochtans Trappen van Gelukzaligheid schynen plaatse te zullen hebben (x). Ten 54ste. beschryft hy de straffe der Godloozen, en derzelver Eigenschappen, onder welke derzelver Eeuwigheid gerekend moet worden/ als mede het Gezelschap in deeze Straffe; ook zullen hier in Trappen zich opdoen (y). Eindelyk besluit hy het gansche Werk met eene behoorlyke Toepassinge ter betrachtinge van Godzaligheid (z). Waarlyk een Boekje, schoon van geen groot beslag/ echter zeer geleerd geschreeven/ en de gansche Christelyke Leere, of Godgeleerdheid in zich behattende.

3. Toetzsteen van de Leere der Doopsgezinden. en 4. Verdeediging, enz.

In den Jaare 1713. heeft die geleerde Man in 't licht doen komen een Boekje, met naame TOETZ-STEEN van de Leere der Doopsgezinden, enz. En in den Jaare 1715. Eene Verdeedidinge tegen de Beandwoordinge van HARMEN REYNSKES, en deszelfs Leerling, DOUWE MUIS; doch vermits dit enkel Geschil-Schriften zyn/ zullen wy ons niet ophouden/ met van dezelven een Uitrekzel te geeven (a).

(x) *Pag.* 200, *enz.* (y) *Pag.* 293, *enz.*
(z) *Pag.* 279--319.
(a) Alleenlyk zullen wy hier maar de *Woordelyke*

ke Titels deezer *twee Boekjes* byvoegen. Het *Eerste* heet, TOETZ-STEEN *van de Leere der Doopsgezinden; of Aanmerkingen op het Boekje van* HARMEN REINSKES VAN OVERWYK, *genaamd*,

Onderzoek over de Natuur van het Leeraar-Ampt, enz.

Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus Borstius*, 1713. *in Octavo*. Het *Ander*, *De* GRONDSLAG *van de Leere der Doopsgezinde Christenen verdedigd, en bevestigd tegen de Verdraajingen van* HARMEN REYNSKES VAN OVERWYK *en zyn Discipel*, DOUWE DOUWES MUYS; *met eene Vergelykinge van eenigen hunner Leerstukken met de Gronden van* SPINOSA. Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus Borstius*, 1715. *in Octavo*.

Noch zyn 'er van deezen wackeren, en verstandigen *Leeraar Twee Leerredenen* in *Druk* uitgegaan; de eene genaamd, EZECHIELS GEHOORZAAMHEID, *betoond in het afsterven van zyne Echt-Genoot*; *of* KERK-REDE *over Ezech*: 24: *vs.* 15——18. Door zyn Eerw. gedaan te *Embden*, den 23 *April*, 1702. ter gelegendheid van het smertelyk overlyden zyner beminde *Eerste Huisvrouw*; en in dat zelve Jaar gedrukt te *Embden*, by *Edde Tremel*, *in Quarto*. De andere, PAULUS REDE *aan de Geloovigen te Romen*, *of* BEVESTIGINGS-PREDICATIE, *uit Rom.* 15: *vs.* 30, 31. Gedaan te *Embden*, den 9 *July*, 1702. ter gelegendheid, dat zyn Eerw. na alvoorens *twee en een half Jaar* den *Dienst des Woords*, als *Leeraar*, te hebben waargenomen, achtervolgens een aloud, pryswaardig, en schriftmaatig gebruik der *Mennoniten*, met opleggingе der handen tot den *vollen Dienst* bevestigd was, om ook de Heilige *Verbonds-Zegelen* te moogen bedienen; en gedrukt 1703. *in Quarto*, voor den *Autheur*, doch te bekomen te *Amsteldam*, by *Johannes*, en *Gillis Janssonius van Waesberge*, en te *Embden*, by *Edde Tremel*. Andere weet ik niet, dat 'er van deezen braaven Man iets gedrukt is. Hy is overleeden (zoo my door zyne *Dochter* bericht is) den 28 *January*, 1721. in den *Ouderdom* van 43 *Jaaren*, en 5 *Maanden*.

XXI. HOOFDSTUK.

Van
FREDERIK TOGER.

Van FREDERIK TOGER.
Zyne *Werken* zyn, 1. Eene *Leerreden*, over 1. *Petr.* 3. *vs.* 9.
2. *Zaamenstel der Godgeleerdheid.*

DEeze Eerw. Man / [en] der Medicynen Doctor, is veele Jaaren (b) een onvermoeid Leeraar geweest in de Gemeente der Mennoniten te Leyden. In den Jaare 1703. heeft hy laaten drukken eene Redenvoeringe (c), gedaan over

(b) De Eerw. FREDERIK TOGER is (zoo veel ik heb kunnen ontdecken) reeds in den *Jaare* 1691. *Leeraar der Mennoniten* geweest in den *Briel*, doch hoe lang te vooren, heb ik niet kunnen ontwaar worden. Van daar wierd zyn Eerw. in den *Jaare* 1694. beroepen te *Leyden*, onder de *Waterlandsche Mennoniten*, en deed zyne *Intreede* den 8 *Augustus* deszelven *Jaars*. Staande zynen *Dienst* heeft hy zich in de *Geneeskunde* geoeffend, en wierd tot *Doctor* derzelve bevorderd. Op den 24. *Augustus* des *Jaars* 1717. stond zyn Eerw. den *Dienst*, als *Leeraar*, af; zoo dat zyn Eerw. den tyd van 6 *Jaaren*, en ruim 6 *Maanden* voor de *Vereeniginge* der *Waterlanderen* met de *Vlamingen*, (die op den 13 *February des Jaars* 1701. openlyk in de *Gemeente* gevierd is) en na dezelve 16 *Jaaren*, en ruim 6 *Maanden* bediend heeft, zynde dus in 't geheel ruim 23 *Jaaren Leeraar* geweest te *Leyden*. Op den 11. *Maart des Jaars* 1720. is zyn Eerw. overleeden, en den 1 *den*. daar aan volgende begraven, in den *Ouderdom* van omtrent 54, of 55 *Jaaren*.

(c) Gedrukt te *Leyden*, by *Jacob Poereep*, in *Octavo*.

ver de Woorden van den Heiligen Petrus, 1. Petr. 3: vs. 9. welke die Eerw: en Geleerde Man my vereerd heeft / en in welke hy omstandig / en geleerdelijk vertoont de Lydzaamheid, en Vergeldinge der Heiligen.

Doch in den Jaare 1726. heeft de Heer Abraham van Loon na het overlyden van deezen geleerden Man uit deszelfs nagelaatene Schriften een Werk uitgegeeven onder deezen Titel: ZAAMENSTEL der Christelyke Godgeleerdheid, (in het welke de voornaamste Leerstucken des Geloofs duidelyk verklaard / en betoogd worden) beschreeven door den Eerw. en Geleerden FREDERIK TOGER, in zyn leeven Doctor in de Medicynen, en Leeraar in de Doopsgezinde Gemeente te Leyden (d).

De Heer Uitgeever was in die gedachten / (e) dat dit Zaamenstel der Godgeleerdheid het Eerste was onder de Mennoniten; echter zijn die van ADRIAAN

Nooit is er eene *Godgeleerdheid*, op dien trant geschikt, voor deezen onder de *Mennoniten* uitgekomen.

(d) Deeze *Godgeleerdheid* is gedrukt te *Leyden*, by *Isaak Severinus*, 1726 *in Quarto*. Doch navolgens hebben *Pieter van der Eyk*, en *Jacob van der Kluis Pietersz*, *Boekverkoopers* te *Leyden*, de noch overige *Exemplaaren* magtig geworden zynde, voor dezelven een nieuw *Titelblad* doen drucken, en op het zelve, benevens hunne *Naamen*, het *Jaargetal* van 1738. gesteld, zonder dat verder eenige de minste veranderinge aan het *Werk* zelve is toegebragt.

(e) Gelyk zyn Eerw in de *Voorreden*, voor dit *Werk* geplaatst, te kennen geeft, *Fol:* * 2. *verso*, en *Fol.* * 3. *verso*.

AAN VAN EEGHEM, en ENGEL ARENDSZ VAN DOOREGEEST reeds lang voorheenen deeze voorgegaan/ van welke wy beiden een uittreksel hebben opgegeeven (f). Evenwel is dit waarachtig/ dat 'er niemand onder de Onzen geweest is/ die eene Godgeleerdheid, opgehelderd/ en aangedrongen door Redeneeringen, uit de Wysbegeerte ontleend/ heeft uitgegeeven/ dan deeze onze Geleerde Schryver. Men vind in dit Werk zeer veele weetenswaardige zaaken/ die men nochtans vruchteloos by anderen der Onzen zoeken zoude; weshalven de aangewende moeite des Geleerden Heeren Uitgeevers geprezen/ en met een dankbaar gemoed aangenomen behoort te worden.

Korte Ontleding van dit Werk.

Het gansche Werk word onderscheiden in Zes Deelen, of Boeken, welker Eerste bestaat uit Zeven Hoofdstukken, en handelt van de Godgeleerdheid, het Goddelyke weezen, de Wet der Natuure, [de Beschreevene Wet, of] de Heilige Schriftuure, derzelver Goddelyke Achtbaarheid, en Volmaaktheid, en van de Overleeveringen. Het Tweede Boek heeft Dertien Hoofdstukken, en beschryft ons Gods Eigenschappen, en zyne Drie-Eenheid. Het Derde Boek behelst Acht Hoofdstukken, en verklaart de Goddelyke Besluiten,

(f) Zie *Hoofdst:* XIII. *pag.* 543. *enz.* en *Hoofdst.* XIV. *pag.* 548. *enz.*

ten, de Scheppinge in het gemeen, en in het byzonder, die der Engelen, en der Menschen, Gods Voorzienigheid, zyne Regeeringe in 't algemeen / en in het byzonder zyne Bestieringe over den Mensche. Het Vierde Boek heeft Negentien Hoofdstucken, en vertoont ons den Staat van Adam, en Eva voor den Val, derzelver Zonde, of Val, hunne Straffe, derzelver Uitwerkzelen / of Gevolgen in hunne Nakomelingen. Verders wordt 'er gesproken van de zoogenaamde Erfzonde, en derzelver Straffe, van den Aart der Ziele, derzelver Oorsprong, Onsterffelykheid, Vermoogens, Vereeniginge met het Lichaam, van het Beeld Gods in den Mensche, van Gods Voorzienigheid, derzelver Voorwerp, Werkingen, en wel byzonderheid omtrent den Mensche, van de Goddelyke Bestieringe, en hoe dezelve zich gedraagt omtrent de Zonde. Eindelyk wordt dit Boek besloten met eene Verklaaringe van verscheidene Schriftuurplaatzen, welke van deeze Voorzienigheid Gods omtrent de Zonden gewag maaken. Het Vyfde Boek bevat in zich Dertien Hoofdstucken, en begint van het Verbond Gods met Abraham, de Wetgeevinge, Israëls Staats-Regeeringe, den Dienst der Propheeten, Joannes den Dooper, de Komste des Messias, Zyne Ontfangenisse, en Geboorte, Naamen, Driederleye Ampten, Lyden, en Dood, Verhooginge, en Opstandinge, Hemelvaart, en Zitten ter

Rechterhand Gods des Vaders. Het Zesde Boek begrypt Veertien Hoofdstucken, in welken geredeneerd word van het Christelyk Geloove, de Wedergeboorte, de Goede Werken, de Bekeeringe, de Rechtvaardigmaakinge, den Doop, het Heilig Avondmaal, het Eedzweeren, de Overigheid, de Oorlogen, den Dood, de Opstandinge, het Oordeel, de Zaligheid, en Verdoemenisse.

Word een kort Uittrekzel gegeeven van de voornaamste zaaken.

De gunstige Lezer zal ligtelyk kunnen bezeffen, dat het een werk van te grooten beslag zoude zyn, van alles een uittrekzel te geeven, byzonder wanneer onze geleerde Schryver volgens zyne gewoonte diepzinnig genoeg, echter onderscheidentlyk, en klaar op den trant der Wysgeeren redenkavelt; weshalven wy alleenlyk die dingen zullen aanteekenen, in welken hy met de Belydenissen der Mennoniten overeenstemt, en hunne Leerstucken bondig beweert. Van Gods Alweetendheid zegt hy (g), dat het Voorwerp derzelve is al, het geen geweeten kan worden, 't zy dat het God zelve is, of alle andere dingen, die of in God, of van God, of buiten God zyn, Noodzaakelyke, of Gebeurelyke, de Minste zoo wel, als de Meeste. Want dat God ook voorweet de Gebeurelyke Dingen, betoogt hy duidelyk uit de Zonden, welke vrywillige bedryven des men-

Van Gods Alweetendheid.

(g) *Pag.* 61, *enz.*

menschen zyn / en nochtans van God voorzegd worden / als uit onfeilbaare Prophetiën middagklaar blykt; weshalven de tegenwerpingen / tot beweeringe van het tegendeel bygebragt / worden opgelost (h). Hy beschryft (i) Gods Wille, en bewyst / dat Dezelve de Zonden nooit willen kan; ook verwerpt hy het onderscheid tusschen den Geopenbaarden, en Verborgen Wille Gods. Hy redentwist (k) op eene geleerde wyze van de Besluiten Gods, en toont derzelver driederleye onderscheidinge aan. 1. Of het zyn die / welken God of door zich zelven / of door anderen ter uitvoer brengt. 2. Of die onderscheiden worden in Algemeene, en Byzondere. 3. Of in Volstrekte, en Voorwaardelyke, welke Besluiten uit de Heilige Schriftuur bewezen / en van tegenspreekingen ontheven worden. Hy verdeedigt de Scheppinge uit niets (l), en beschryft / welke dingen God in Zes dagen, en op eenen geregelyken derzelven in het byzonder geschapen heeft (m). Hy zegt / (n) dat het Beeld Gods, na het welke de Mensch geschapen is / bestaat voor eerst in alle die Vermoogens, welke noodzaakelyk zyn / om God te dienen / zich zelven wel te bestieren / en al / wat buiten hem is;

Van Zynen Wille.

Van Zyne Besluiten.

Van de Scheppinge.

Van het Beeld Gods in den Mensche.

en

(h) *Pag.* 68, *enz.*
(i) *Pag.* 81—84.
(k) *Pag.* 124, *enz.*
(l) *Pag.* 142, *enz.*
(m) *Pag.* 164, *enz.*
(n) *Pag.* 190, *enz.*

en ten anderen in de Heerschappye des Menschen over alle de Schepzelen; ook stelt hy vast/ dat dit Beeld Gods eigentlyk niet bestaan heeft (o) in eene ingeschapene Gerechtigheid, en Heiligheid.

Van Adams, en Evas Staat voor den Val.

Hy spreekt (p) van den Staat der Oprechtheid van Adam, en Eva, en hy gelooft/ dat zy van God tot den Eeuwigen Leeven geschapen/ en zekerlyk zalig geworden zouden zyn/ als zy niet gezondigd hadden; echter hebben de Nakomelingen deezer onzer Eerste Ouderen in hun niet zoo veel verlooren/ als zy in Christus, den Tweeden Adam, verkreegen hebben (q).

Van den Val.

Hy handelt (r) van den Val, en Zonde der Twee Eerste Menschen, en zegt/ dat dezelve ten eenemaale Vrywillig/ zynde niet uit God, noch uit eenige noodzaakelykheid buiten den mensche ontstaan. Waarlyk eene Zonde, die ten uitterste zwaar was/ zoo ten opzichte van zoo groote Weldaaden, hun van God geschonken/ als ten aanzien van de kortheid des tyds/ in welken zy gezondigd hebben/ na dat zy van God, met alle Vermoogens, om Hem na behooren te dienen/ voorzien/ geschapen waren.

Van de gevolgen, en Uitwerkzelen des Vals.

Hy spreekt (s) van de Uitwerkzelen der Zonden in den Eersten Mensche,

(o) Doch hier in zyn het de *Rechtzinnige Mennoniten* met den Eerw. Heere F. TOGER geenzins eens.

(p) *Pag.* 213, *enz.* (q) *Pag.* 223.
(r) *Pag.* 224, *enz.* (s) *Pag.* 235, *enz.*

ſche, welke hy wel bericht beſtaan te hebben in den Tydelyken, en Eeuwigen Dood, doch niet in eenen geheelen Geeſtelyken Dood, zoo dat hy/ om iets goeds te verrichten/ ten eenemaale onvermoogende zoude geweeſt zyn; echter erkent hy (t), dat de gevallen Menſch, buiten Gods Hulpe, en Zyne voorkoomende Genade, onvermoogende was/ om eenig Zaaligmaakend Goed uittewerken. Ook leert hy (u), dat de Zonde van Adam niet hem alleen Schaade heeft toegebragt/ maar tevens allen zynen Nazaaden, hier in naamentlyk beſtaande/ dat zy met Adam verſtooken zyn geworden van dien zeer vermaakelyken Hof, het Paradys, dien wonderdoenden Boom des Leevens, en die zuivere/ en reine Natuure, met/ of in welke Adam van God geſchapen was. Nochtans ontkent hy/ dat dit Nadeel zich in zyne Nakomelingen uitſtrekt tot een volkoomen Onvermoogen, om iets Goeds te doen; ja dat Adam zelve door deeze zyne Overtreedinge noch voor zich/ noch voor den zynen alle bequaamheid verlooren heeft/ om eenige de minſte Zonde te vermyden; veel minder dat iemand uit Adams Afſtammelingen om zyner Zonde wille des Eeuwigen Doods, en der Verdoemeniſſe ſchuldig geworden is. Evenwel wanneer hy onderzoek doet

(t) *Pag.* 236. (u) *Pag.* 236, *enz.*

Van de *Erfzonde*

doet (v) na den Aart van de Erfzonde, gelijk men ze noemt/zoo ontkent hy geheel en al derzelver Toerekeninge. Doch of deeze dingen met de voorgaande ten vollen overeendraagen/willen wy wel aan het oordeel van den bescheiden Leezer overlaaten. Ten minsten dat de Geleerde Schryver hier in van het gevoelen der Oude Mennoniten eenigzins afwijkt/ is uit hunne te vooren aangehaalde Schriften genoegzaam openbaar. Zy ontkennen wel de Straffe in Adams Nakomelingen, als door Christus weggenomen zijnde/ maar niet alle Toerekeninge, ten opzichte van de Besmettinge, en Verdorvendheid der Natuure, welke den mensche zeer geneigd doet zyn tot het bedryven der Zonde, gelyk de ondervinding door alle eeuwen heenen in alle menschen bewaarheid heeft. Men zie hier over na de Werken van Menno Simons op zeer veele plaatzen/ die de Verdorvendheid der Natuure erkent; en Reinier Wybrandsz zegt (w), „ dat wy alle geboren worden elendige, zwacke, en gebreckelyke „ Menschen, die door ons zelven/ als „ uit ons zelven/ niets Goeds vermoogen „ zonder God, en zijne genadige Hulpe. „ Wil men dit Erfzonde noemen, om „ dat

(v) *Pag.* 245, *enz.*

(w) Zie voorheenen in dit II *Deel* deezer *Geschiedenisse*, *pag.* 513, 514. alwaar deeze woorden van *Reinier Wybrandsz* worden aangetoogen.

„ dat zulks uit de Zonde hergekomen „ is / en namaals Oorzaak is van de „ Zonde, dat moogen wy lyden. Eindelyk besluit onze Schryver (x) niet qualyk / „ dat / gelyk 'er geene Erfzonde „ is / ook geene Straffe op deeze Zonde „ van God gesteld kan zyn; maar dat „ ieder na maate zyner eigene Werken „ van God vergeldinge te verwachten „ heeft.

In het Zevende Hoofdstuk des Derden Boeks (y) verhandelt de Geleerde Schryver den Aart der Ziele, en derzelver wonderbaare Vermoogens. Verder onderzoekt hy / of de Ziel Stoffelyk is / of niet / voor welk laatste gevoelen de Schryver zich verklaart te zyn / en poogt te bewyzen / dat de Ziel alleen bestaat in eene daadelyke Denkinge (z), 't geen hy volgens de Redeneerkunde der Wysbegeerte betoogt / en daar uit vervolgens te recht besluit / dat de Ziel van het Lichaam onderscheiden is / en dat dezelve altoos denkt; weshalven hy dezelve aldus bepaalt: De Ziel is eene denkende Zelfstandigheid. Hy speurt derzelver Oorsprong na (a); of zy [naamentlyk] uit de Ziele der Ouderen geboren / dan of zy onmiddelyk van God geschapen word; welk laatste hem het waarachtigste te zyn voorkomt / en het kan op geene

Van 's Mensch en Ziele.

(x) *Pag.* 270.
(y) *Pag.* 270, *enz.*
(z) *Pag.* 277.
(a) *Pag.* 279, *enz.*

geene andere wyze begreepen worden / dewyl de Ziel gehouden wordt Onlichaamelyk te zyn; dies hy dit stuk nader tracht te beweeren (b). Ook staaft hy (c) met Vier Bewysredenen de Onsterffelykheid der Ziele, als mede derzelver Vermoogen, Verstand, en Wille (d); aan welke alle Christenen eene Vryheid van Willen toeschryven; maar waar in zy bestaat / en hoe zy werkt / is een zeer oud / en berucht verschil / waar over veel geredentwist wordt (e). Het Elfde Hoofdstuk (f) handelt van de Vereeninge der Ziele met het Lichaam; en het Twaalfde (g) van het Beeld Gods in den Mensche, 't welk hy oordeelt te bestaan in de Ziele, en in het Lichaam. Te weeten voor eerst in de Ziele, om dat dezelve overeenkomste heeft met God, ten opzichte van derzelver Geestelykheid, en Onsterffelykheid van Bestaan. Ten anderen om de Vermoogens der Ziele, het Verstand naamentlyk / en den Wille. Ten derden ten aanzien van derzelver Zuiverheid, en Oprechtheid van Natuure; enz.

Van het Beeld Gods.

In het Zesde Hoofdstuk des Derden Boeks (h) had de Schryver kortelyk verhandeld de Voorzienigheid Gods, en derzelver Deelen; doch in het Dertiende Hoofdstuk van dit Vierde Boek be-

Van Gods Voorzienigheid, enz.

schryft

(b) *Pag.* 282, *enz.*
(c) *Pag.* 285, *enz.*
(d) *Pag.* 294, *enz.*
(e) *Pag.* 300, *enz.*
(f) *Pag.* 321, 322.
(g) *Pag.* 322, *enz.*
(h) *Pag.* 194—213.

schrijft hy dezelve wijdloopiger (i); terwijl hy ook van de Voorwerpen deezer Voorzienigheid gewaagt / en zegt / (k) dat dezelve zich uitstrekt tot alle Geschapene Dingen. Hy toont aan / waar in deeze Voorzienigheid bestaat / en wanneer, of wat zy werkt (l). Hy beschrijft (m) de Voorzienigheid Gods omtrent den Mensche, en wel bijzonder deszelfs Onderhoudinge. Vervolgens onderzoekt hy / of het Einde des Leevens noodlottig bepaald / dan of het veranderlyk is; terwijl hy het laatste gevoelen omhelst / en voorstaat. Hy vertoont (n), hoe de Voorzienigheid, en Bestieringe Gods zich toedraagt met / en nevens de Medewerkinge des Menschen; als mede hoe omtrent de Zonden (o). Ten dien einde worden hier verscheidene plaatzen der Heilige Schriftuur, die tot deeze Stoffe betrekkinge hebben / omstandig opgehelderd / en tot den waaren zin gebragt (p), als Gen. 45: vs: 5, 7. 50: vs: 20. 1. Sam: 2: vs: 25. Hand. 4: vs: 27, 28. Exod: 7: vs: 3. Deut. 2: vs. 30. 1. Sam: 16: vs: 14. Es: 6: vs: 8, 9, 10. Joann: 12: vs: 39, 40. Es: 63: vs: 17. Rom: 1: vs: 24, 26, 28. 2. Thess. 2. vs: 11, 12. 2. Sam: 12: vs: 11, 12. 16: 10. 24: vs: 1. 1. Kon: 22:

vs.

(i) *Pag.* 332——353 (k) *Pag.* 353, *enz.*
(l) *Pag.* 359, *enz.* (m) *Pag.* 365, *enz.*
(n) *Pag.* 378, *enz.* (o) *Pag.* 395--442.
(p) *Pag.* 405 -- 442. Te weeten volgens de gedachten van den Heere TOGER.

vs: 20——23. Spr: 16: vs: 4. Es: 26: vs: 12. en Ezech: 14: vs: 9.

Van het *Verbond Gods* met *Abraham.* Het Vyfde Boek begint van het Verbond Gods met Abraham opgericht / en in dit [Eerste] Hoofdstuk (q) beschryft hy den Aart deezes Verbonds, terwyl hy in dat gevoelen is / ('t geen my echter niet voorstaat / ooit by iemand der Mennoniten geleezen te hebben) te weeten „ dat God door dit Verbond allereerst „ de Deure zyner Genade ontslooten heeft „ voor het in Zonden begraaven Menschdom (r). In het Tweede Hoofdstuk

Van de *Wetgeevinge.* handelt hy van (s) de Wetgeevinge / door Moses omtrent het Israëlitische Volk verricht / en onderscheiden in Drie Deelen, de Zedelyke, Kerkplegtige, en Staatkundige Wet, van welke ieder afzonderlyk gehandeld word / gelyk ook van de Offerhanden, en Feestdagen.

Van *Israëls Staats-Bestieringe.* Het Derde Hoofdstuk stelt ons voor oogen (t) de Staatsbestieringe van Israëls Gemeenebest onder de Rechteren, en Koningen.

Van de *Propheeten.* Het Vierde handelt van de Propheeten, en derzelver Bedieninge (u).

Van *Joannes den Dooper.* Het Vyfde (v) spreekt van Joannes den Dooper, wiens Persoon beschreeven word / als ook zyne Bediening.

Van den *Messias*, enz. In het Zesde (w) beschryft hy de Komste van den Messias op den netten / en

(q) *Pag.* 442, enz.
(r) *Pag.* 446, enz.
(s) *Pag.* 446, enz.
(t) *Pag.* 455, enz.
(u) *Pag.* 458, enz.
(v) *Pag.* 462, enz.
(w) *Pag.* 468, enz.

en bepaalden tijd; Deszelfs (x) Ontfangenis, en Geboorte in het Zevende; en in het Achtste (y) Zijne Naamen, JESUS, CHRISTUS, nevens derzelver Betekenisse; als mede Zijne Driederleye Ampten in het Negende (z), welke omstandig verklaard worden / gelijk ook Zijn Lyden, en Dood in het Tiende (a), welker volstrekte Noodzaakelykheid hy aantoont (b), 1. Uit de Gerechtigheid Gods: 2. Uit den Eisch der Wet, vorderende eene volkomene / en volstandige Gehoorzaamheid: en 3. Uit het betaamelyke Welbehaagen Gods, om den Oversten Leidsman der Zaligheid door Lyden te heiligen; en dat wel Voor eerst volgens het Besluit Gods. Ten tweeden volgens de Waarheid van Gods Bedreiginge; Gen. 2. vs. 17. En ten derden volgens de Waarheid der Voorzeggingen, en Voorbeelden, die hy gebragt worden. Weshalven de Geleerde Schryver hier opentlijk leeraart / dat onze Heere Jesus Christus volkomen aan de Goddelyke Gerechtigheid genoeg gedaan / en alles volbragt heeft / wat noodig was / en geëischt wierd / om Zondaars uit hunnen elendigen staat te verlossen / en wederom met God te verzoenen. In het Elfde (c) beschrijft hy de Verhooginge, en Opstandinge van Christus

Dat het Lyden van den Messias Noodzaakelyk was.

Van Christus Verhooginge, en Opstandinge.

(x) *Pag.* 471, enz. (y) *Pag.* 474, enz.
(z) *Pag.* 480, enz. (a) *Pag.* 488, enz.
(b) *Pag.* 491, enz. (c) *Pag.* 496, enz.

tus uit den Dooden, welke Waarheden met kracht aangedrongen worden / en tevens betoogd / dat Zyne Opstandinge geschied is in dat zelve Vleesch, in het welke hy geleefd had / en dat wel door Zyne eigene Goddelyke Kracht, ten onzen nutte. In het Twaalfde geeft (d) hy ons aan de hand de Hemelvaart van Christus, die beweezen word uit de Voorzeggingen, en Voorbeelden; ook gewaagt hy van de Plaatze, van waar, en tot welke deeze Opvaaringe geschied is / als mede op welken tyd, om welke reden, en tot wat Eind (e). In het Dertiende (f) spreekt hy van Christus Zitten aan de Rechter Hand des Vaders, welke spreekwyze de Schryver na behooren verklaart.

Van Zyne Hemelvaart.

Zitten aan de Rechter Hand Gods.

Nu volgt het Zesde Boek, welks Eerste Hoofdstuk (g) handelt van het Christelyk Geloove, terwyl deszelfs Natuur gezegd word te bestaan in Kennisse, Toestemminge, en Vertrouwen. Het Voorwerp van dit Geloove is God Vader, Zoon, en Heilige Geest. Ook worden de Vruchten, en Kentekens van dit Geloove aangeweezen (h). Het Tweede Hoofdstuk (i) geeft ons aan de hand de Wedergeboorte, met derzelver Aart, en Eigenschappen, gelyk ook de Middelen, waar

Van het Geloove.

Van de Wedergeboorte.

(d) *Pag.* 500, *enz.*
(e) *Pag.* 502--504.
(f) *Pag.* 506, *enz.*
(g) *Pag.* 510, *enz.*
(h) *Pag.* 514, 515.
(i) *Pag.* 515, *enz.*

door welken dezelve in den mensche voort-
bragt word / om welke reden de plaats /
Joannes 3. vs. 5. omstandig verklaard
word (k). Het Derde Hoofdstuk (l) loopt over de Goede Werken, en derzelver Natuur, Werkmeester, en Noodzaakelykheid. *Van de Goede Werken.*
Het Vierde (m) handelt van de Bekeeringe, en derzelver Eigenschappen, de Uit-, en Medewerkende Oorzaake, Middelen, Noodzaakelykheid, Tekenen, en Vruchten. *Van de Bekeeringe.*
Het Vyfde (n) van de Rechtvaardigmaakinge, de Betekenisse van dit Woord / de Uitwerkende Oorzaake, de Persoonen, die gerechtvaardigd worden / die / in 't algemeen beschouwd / zijn alle menschen / doch meer byzonder ten opzichte der Vryspreekinge in het laatste Gerichte alleen de Vroomen, en Geloovigen. De Middelen, door welken de Mensch gerechtvaardigd word / worden aangeweezen (o), welker Eerste is de Zoone Gods; het Tweede de Genade Gods; en het Derde het Geloof. Deeze volkomene Rechtvaardigmaaking zal plaats hebben in de voleindinge der Eeuwen. Eindelyk wederlegt de Geleerde Schryver het Gevoelen der Tegenstreeveren, zoo der Jooden, als van sommige Christenen (p). *Van de Rechtvaardigmaakinge.*
Het Zesde stelt ons den Heiligen Doop voor oogen (q), spreekende de Schryver *Van den Doop.*

vooraf

(k) *Pag.* 519 -- 526.
(l) *Pag.* 526, *enz.*
(m) *Pag.* 531, *enz.*
(n) *Pag.* 538, *enz.*
(o) *Pag.* 541.
(p) *Pag.* 543--549.
(q) *Pag.* 549, *enz.*

vooraf van den Doop der Joodengenooten, van dien van Joannes, en der Apostolen; en van gedachten zynde/ dat dezelve in de eerste tyden door Onderdompelinge verricht is/ doch echter dat de Besprenging in deeze gelegendheid genoeg is/ 't welk hy met genoegzaame bondige reden bewyst. De Onderwerpen des Doops zyn niet onmondige Kinderen, noch Zinnelooze Menschen, maar alleen de zulken/ die der reden magtig/ en bequaam zyn. Hy bewyst ook de Noodzaakelykheid van deezen Doop (r).

Van het *Heilig Avondmaal.* Het Zevende Hoofdstuk (s) beschryft het Heilig Avondmaal, deszelfs Naamen, Bedienende Persoonen, en Gasten. Het moet onder beide Tekenen van Brood, en Wyn beoeffend worden. Deszelfs Einde, en Noodzaakelykheid worden aangewezen/ en het zelve tegen de Tegenwerpingen der Roomschgezinden verdeedigd.

Van den *Eed.* Het Achtste (t) beschryft den Eed, nevens deszelfs Natuure, en hy bewyst/ dat dezelve van Christus Zynen Discipulen verboden is.

Van het *Ampt der Overheid.* Het Negende (u) handelt van het Ampt der Overheid, waar in hy met de Oude Mennoniten, en hunne Belydenissen ten vollen overeenstemt: gelyk ook van den Oorlog in het Tiende (v), maar van de Naam zelfs alleenig genoeg

Van den *Oorlog.*

(r) *Pag.* 559 – 567. (s) *Pag.* 567, *enz.*
(t) *Pag.* 573, *enz.* (u) *Pag.* 577, *enz.*
(v) *Pag.* 581, *enz.*

noch is / en met de Wet der Natuure ganschelyk strydig; waarom dezelve ten hoogsten te vermyden / en af te keuren is. In het Elfde (w) beschryft hy den Dood, en deszelfs Oorzaake, de Zonde. *Van den Dood.* Maar of het Einde des Leevens veranderlyk, dan of het noodlottig is ? word onderzocht. Het gevoelen van den Schryver is / dat 's menschen Leeven door eigen Schuld, of Voorzorge verkort / of verlangd kan worden. Het Twaalfde vertoont (x) ons den Aart der Opstandinge des Vleesches uit den dooden, terwyl derzelver Waarheid beweezen / en de Dwaalingen wederlegd worden. *Van de Opstandinge.* Het Derdiende handelt (y) van het Laatste Oordeel, deszelfs Rechter, de Gedaagdens, de Bedryven, of Zaaken, over welke de Gerechtsoeffeninge gaan zal / volgens welke Wetten, in welke Plaatze, en hoe lang dit Oordeel duuren zal. *Van het Oordeel.* In het Veertiende (z) worden de Zaligheid, en Verdoemenis beschreeven / de Eigenschappen, en Plaats der Zaligheid, als mede die der Verdoemenisse. *Van de Zaligheid, en Verdoemenisse.*

Zie daar / gunstige Leezer! een kort Begrip van dit Werk, maar omtrent wel sommige Aanmerkingen zouden kunnen gemaakt worden / nochtans heeft de Schryver in die meeste stukken het ge-

voelen

(w) *Pag.* 585, *enz.* (x) *Pag.* 588, *enz.*
(y) *Pag.* 595, *enz.* (z) *Pag.* 601, *enz.*

woelen der Mennoniten op eene genoegzaam geleerde wyze hartgehouden; en hy is wel waardig, om geleezen te worden.

XXII. HOOFDSTUK.

Behelzende *Schryvers*, van welken niets, dan *Predicatien* door den *Druk* gemeen gemaakt zyn.

Van JOOST HENDRIKSZ, en deszelfs *Schriften*.

JOOST HENDRIKSZ is een getrouw, en, zoo als het gemeene gerucht getuigt, een zeer welspreekende Leeraar eerst te Harlingen den tyd van Dertien Jaaren (a) geweest, alwaar hy ook overleeden is in den Jaare 1644. den Tweeden Maart (b).

Het

(a) En daar na te *Amsteldam*, gelyk terstond nader blyken zal.

(b) In *het* 52ste *Jaar zynes Ouderdoms*, (zynde gebooren in den *Jaare* 1592.) *na eenen achtien-jarigen gewenschten, en zeer vruchtbaaren Dienst, eerst te Harlingen, maar meest en laatst te Amsteldam*: Gelyk *Albert Jansz*, by wien de straks te meldene *Predicatien* voor de *Vierde reize* gedrukt zyn; als *Uitgever*, en *Drucker* derzelve, in de door hem voor dezelve gestelde *Voorreden*, *pag.* * II. zegt. En in de *Voorreden* voor den *Druk in Octavo*, (van welken de Heer SCHYN terstond mede gewag maakt) word *pag.* (* 3.) uitdruckelyk gezegd, dat JOOST HEN-

JOOST HENDRIKS.

Die blyken zien wil van Joost Hendriks schranderheid
En ernst, waar van zich 't merk noch op 't gelaat verspreid,
Zie hoe hy Mennoos Kerk door zyne pen verpligtte,
Toen Bontemps lastergeest te schendig haar betichtte.

Ab: Spinniker.

J. C. Philips Sculp.

JAKOB KORNELISZ.

Kwam Meester Jakob, door de kracht van kruidery,
Zich in 't genezen van des lyfs verzeerde leden,
Niet minder mag men hem zyn tyd en vlyt besteden
In 't heelen van de ziel door hemelse artseny.

E. de Visscher del. J. C. Philips sculp.

Het Werk, dat na zynen Dood is uitgekomen/ bestaat in 38 Predicatien (c) over verscheidene plaatsen der Heilige Schrifture zoo des Ouden, als des Nieuwen Testaments. (d) In den Tweeden Druk, die — 38 *Predicatien*.

HENDRIKSZ *vyf Jaaren binnen Harlingen, en daar na noch omtrent Dertien Jaaren te Amsteldam (weezende de tyd zynes Dienst, alwaar hy is komen te overlyden) de Gemeente Gods* met *Leere*, en *Leven heeft versterkt.* Dies hier uit klaar blykt, dat by den Heere SCHYN eene *Schryf*, of *Druk-feil* plaats heeft, alzoo daar alleenlyk maar van *Harlingen*, 's Mans *Dertien Jaarigen Dienst*, en *zyn Overlyden* in die *Stad* gesproken word, welke dingen eigentlyk tot *Amsteldam* behooren.

(c) In den *eersten Druk* deezer *Predicatien*, uitgekomen kort na 's Mans overlyden, waren 'er 38; doch in den *Tweeden* is 'er noch *Eene* bygevoegd op de *Geboorte van Christus*, en in den *Derden*, en *Vierden* noch eene *andere* op *Christus Hemelvaart*; zoo dat alle zyne gedrukte *Predicatien* zyn 40 in getal, zynde de *Vierde Druk* uitgegeeven by, en door ..lbert Jansz, te *Amsteldam*, 1652. *in Quarto*. Ook is 'er noch een laater *Druk* in *Quarto* uitgekomen 1668.

(d) De *Schriftuurplaatzen*, over welke de gemelde 40 *Predicatien* loopen, zyn, volgens den *Druk* van 1652. deeze navolgende: *Matth.* 11. *vs.* 28. *Matth.* 11. *vs.* 29. 1. *Petr.* 1. *vs.* 24. *Joann.* 3. *vs.* 3. 1. *Petr.* 5. *vs.* 8. *Rom.* 13. *vs.* 11. *Rom.* 2. *vs.* 28, 29. 1. *Cor.* 10. *vs.* 32, 33. *Matth.* 18. *vs.* 23, 24. *Joann.* 10. *vs.* 14. *Luc.* 12. *vs.* 32. *Matth.* 10. *vs.* 16. *Es.* 55. *vs.* 6. 1. *Cor.* 13. *vs.* 2. *Ps.* 50. *vs.* 15. *Luc.* 2. *vs.* 21. *Matth.* 22. *vs.* 15—22. *Luc.* 19. *vs.* 41, 42. *Luc.* 24. *vs.* 12, *enz.* *Luc.* 24. *vs.* 27—33. 1. *Cor.* 15. *vs.* 3. *Joann.* 18. *vs.* 28, *enz.* *Hand.* 2. *vs* 37. *Hebr.* 5. *vs.* 1. *Eph.* 4. *vs.* 3. *Phil.* 1. *vs.* 21. 2. *Petr.* 1. *vs.* 4. 1. *Thess.* 5. *vs.* 1, 2. 1. *Tim.* 4. *vs.* 7. 1 *Cor.* 9. *vs.* 24. *Rom.* 12. *vs.* 2. *Rom.* 12. *vs.* 2. *Openb.* 2. *vs.* 4. *Klaagl.*

Tractaat over het weder aanneemen der Buiten-getrouwden.

die uitgekomen is in den Jaare 1647. (e) in Octavo, is een Tractaat van deezen zelven Schryver (f) bygevoegd over het Wederaanneemen der geenen / die uit hoofde van Buitentrouw uit de Gemeente zijn uitgedaan geweest / en hoe zulks behoort te geschieden.

Van WILLEM WYNANDSZ.

WILLEM WYNANDSZ., zijnde geweest den tyd van Drie Jaaren, en zes Maanden een getrouw Leeraat (g) te Altona, dicht by Hamburg, en in des-

Klaagl. Jerem. 1. *vs.* 1. *Hos.* 13. *vs.* 9. *Es.* 38. *vs.* 1—4. *Openb.* 14. *vs.* 13. 2. *Cor.* 5. *vs.* 10. En den noch de *Twee* hier by gevoegde *Predicatien*, zynde de *Eene* over *Christus Hemelvaart*, uit *Hand.* 1. *vs.* 9——12. en de *Andere* over *Christus Geboorte*, uit *Luc.* 1. *vs.* 26———36, *en* 2. *vs.* 1——8.

(e) Gedrukt te *Haarlem*, by *Thomas Fonteyn*, voor *Dominicus Jansen de Gaver*.

(f) Zommigen echter twyffelen, of JOOST HENDRIKSZ wel de *Schryver* van dit *Werkje* is. Altans de *Uitgeever* zyner *Predicatien in Quarto*, zoo eeven gemeld, zegt omtrent het einde der *Voorreden*, dat de *Uitgeever* van dit *Tractaat*, *noopende het wederaanneemen der Buitengetrouwden*, *nooit zal kunnen bewyzen*, *dit zyn Werk te zyn*, en dat *daar van by anderen 't Contrarie word geoordeeld*, *en staande gehouden*.

Na 's Mans *Dood* zyn verscheidene *Lykdichten* op hem gemaakt, die ook gedrukt zyn te *Amsteldam*, by *Jan Rieuwertz*, en *Jan Albertsz*. Doch of 'er eene *Lykpredicatie* is gedaan, heb ik niet kunnen ontdecken.

(g) Zynde in de *Gemeente der Mennoniten* te *Hamburg*, of eigentlyk te *Altona* vergaderende, die men de *Vereenigde Vlamingen*, *Hoogduitschen*, en *Vriezen* noemt; in den *Jaare* 1655. den 17 *Juny*, in den *Ouderdom* van 25 *Jaaren*, door eene algemeene *Broeder-*

GERRIT ROOZE.

Geen' vyftig dagen houd een' roos haar' frissen stand;
Maar Rooze, een Roozelaar, gezegend door Gods hand,
Kon vyftig jaaren lang een' teelt van roozen geeven,
Die veelen strekten tot een' levensreuk ten leven.

Ad. Spinniker.

de Vlieger pinx. *S. Fokke sculp.*

LAMBERT KLAASZ AKER.

Westvrieslands Hoofdstad schiep in Aker eerst haar lust,
Harlingen naderhand, terwyl hy, toegerust
Met 's Hemels woord en geest; ruim zeeventig jaaren
Elk noopte op 't pad der deugd ten hemel in te vaaren.

Mr. Spinniker.

ze laatst genoemde Stad geboren in den Jaare 1630. den 28 Maart, en overleeden in den Jaare 1658. den 21 December, heeft ons 57 Predicatien (h) nagelaaten, welke na zynen Dood te Amsteldam in Folio Gedrukt zyn (i).

Achter deeze [Predicatien] zyn gevoegd Tien andere (k) van den Eerw. Man, GOVERT TOBIASZ VAN DEN WYNGAARD, Zoon van den zeer voortreffelyken, en Eerw. TOBIAS GO- Van GOVERT TOBIASZ VAN DEN WYNGAARD.

derlyke stemminge, na voorafgaande vuurige *Gebeden* tot *God*, (volgens het aloude loffelyke gebruik der *Mennoniten*) eendragtig, en wettig tot eenen *Dienaar des Goddelyken Woords* verkooren, en beroepen. Zie de *Voorreden*, *en Korte Leevens beschryvinge van* WILLEM WYNANDSZ, gesteld voor zyne *Predicatien*.

(h) Achter deeze 57 *Predicatien* volgt noch eene 58*ste*, gedaan door BAREND ROELOFSZ te *Altona* by *Hamburg*, over *Pred.* 7. *vs.* 1. *Beter is de dag des doods, dan de dag, dat iemand gebooren word:* den 25 *April*, 1650. en door WILLEM WYNANDSZ, na dat zy gepredikt was, volkomen uit het geheugen opgeschreeven; zoo dat BAREND ROELOFSZ, wanneer deeze nageschreevene *Predicatie* hem wierd voorgelegd, zich ten hoogsten verwonderde, en zag, waarheid te zyn, 't geen hem te vooren ondoenelyk scheen, om naamentlyk eene gehoorde *Predicatie* volleedig te kunnen beschryven; ook verklaarde, hy niet te kunnen zien, dat 'er eene reden was uitgebleeven, die van hem was voorgedraagen geweest: gelyk in de genoemde *Leevens beschryvinge* is aangetekend tot bewys van het schrandere Oordeel, en sterke geheugen van WILLEM WYNANDSZ.

(i) By *Pieter la Burgh.* 1660.

(k) Mede gedrukt te *Amsteldam*, by denzelven, *in Folio*, 1661.

GOVERTSZ (l), wel eer ten hoogsten geliefden Leeraar te Amsteldam, en van eene Godvruchtige nagedachtenisse (m). Zie hier eene Lyst van alle de Predicatien door deeze Eerw. Mannen gedaan over de volgende plaatsen der Heilige Schrifture. (n) Hebr: 13: vs: 14. Klaagl: Jerem. 1: vs: 1. Hebr: 2: vs: 3. Eph. 4: vs: 1, 2. Eph: 4: vs: 1, 2. Eph: 4: vs: 2. Tit: 2: vs: 11. Rom: 11: vs: 20, 21. Luc: 8: vs: 4——15. Luc: 8: vs: 15. Luc: 24: vs: 12——34. Luc: 14: vs: 28. Ps. 50: vs: 15. 1. Petr. 4: vs: 8——10. 1. Petr. 1. vs: 24. Luc: 14: vs: 16–24. Openb: 3: vs: 20. Luc: 19: vs: 41——45. Matth: 24: vs: 15——18. 1. Petr. 5: vs: 6. 1. Petr: 5: vs: 6. Joann: 2: vs: 1——11. Joann: 6: vs: 1——15. Rom: 12: vs: 2. Marc: 8: vs: 34. Marc: 8: vs: 34. Marc: 8: vs: 34. Jac: 5: vs: 16.

(l) Van deezen TOBIAS GOVERTSZ zullen wy iets nader melden in ons *Aanhangzel.*

(m) Insgelyks onder de *Vereenigde Vlaamsche, Duitsche*, en *Vriesche Mennonsten.*

(n) Deeze eerst volgende zyn van WILLEM WYNANDSZ, nevens die eene van BAREND ROELOFSZ.

NB. Staat aantemerken, dat wy in het opgeeven deezer *Texten* woordelyk gevolgd hebben het *Register*, of den *Bladwyzer der Predicatien*, zoo als dezelve in het *Boek* volgen, en daarom eenigzins met den *Latynsche Text* van den Heer SCHYN verschillen, in den welken verscheidene *Drukfeilen* zyn, en die gevolgd heeft het *Register der Texten* volgens het beloop der *Boeken* in den *Bibel.*

LIEUWE WILLEMSZ DE GRAAF.

Als Leeraar lei De Graaf dus zyne gaaven aan:
En schoon hy 't brein vergeefs met and're Letterkloeken,
Tot nut der zeevaart, scherpte om Oost en West te zoeken,
De reden pryst nochtans, om 't oogmerk, zyn bestaan.

Adr. Spinniker.

P. Tanjé sculp.

JAN WILLEMSZ.

In heil'ge wetenschap en artseny ervaaren
Stond dus Jan Willemszoon De Ryp een' reeks van jaaren
Ten dienst: en zyn' Postil verstrekt noch voor 't gemeen
Tot opbouw van 't gemoed in kennis en god' zeden.

16. Hand: 1: vs: 9—11. Joann: 3: vs: 16. Luc: 6: vs: 36. 37, 38. Luc: 5: vs: 1—11. Heb: 11: vs: 6. (Zynde eene Belydenis-Predicatie) Heb: 9: vs: 28. Joël: 2: vs: 12—14. Hos: 8: vs: 3. Ps: 37: vs: 5. Luc: 7: vs: 11—18. Ps: 34: vs: 9. Matth: 25: vs: 31—46. Matth: 22: vs: 34—43. Matth: 13: vs: 24—31. Matth: 9: vs: 1—8. 1. Joann. 4: vs: 11. Matth: 9: vs: 18—26. Eph: 5: vs: 14. Matth: 4: vs: 1—11. Col: 3: 1, 2. Openb: 14: vs: 13. 1. Pet. 1: vs: 22. Luc: 14: vs: 16—25. [andermaal / en op eene andere wyze verhandeld] Luc: 6: vs: 6—39. Luc: 15: v. 1—32. Luc. 2. vs. 1—8. Matth. 2. vs. 13—23. Es. 45. vs. 22. Rom. 13. vs. 11. Predik. 7. vs. 1. (o) Joan. 10. vs. 27. Jerem. 6. vs. 8. Luc. 2. vs. 8—13. Luc. 2. vs. 13, 14. Klaagl. Jerem. 3. vs. 26. 1. Thess. 5. vs 17. Matth. 5. vs. 16. Luc. 19. vs. 1—6. 1. Joann. 2. vs. 1, 2. 2. Tim. 4. vs. 6—9.

JAN WILLEMSZ, der Medicynen Doctor, geboren te Keulen, in den Jaare 1583. op den dag der Hemelvaart onzes Zaligmaakers, Jesus Christus, is zeer veele jaaren achter een in het vermaakelyke / en volkryke Dorp van Westvriesland, de RYP genaamd / alwaar tot noch toe / Zaandam uitgezon- Van JAN WILLEMSZ.

derd

(o) Deeze, die nu volgen, zyn van GOVERT TOBIASZ. VAN DEN WYNGAARD.

Oorlog van ons Gemeenebest met de Koningen van Vrankryk, en Engeland, over de navolgende plaatzen der Heilige Schriftuur: 1. Tim. 2. vs. 1, 2. Jon. 3. vs. 10. Recht. 10. vs. 6—16. Openb. 2. vs. 4, 5. 1. Tim. 6. vs. 12. Ps. 50. vs. 15. Luc. 13. vs. 1—5. en Hebr. 4. vs. 9—11. Daar na heeft hy in den Jaare 1678. in het licht gegeeven Vyf Predicatien (r) over voornaame stukken der Godgeleerdheid; als van de Absolute Verkiezinge, en Verwerpinge Gods; van den Val, en Oprechtinge Adams, en Adams Kinderen; van de Erfzonde; van de Rechtvaardigmaakinge des Geloofs; en van het Weereldlyke Overheids-Ampt, uit Rom. 9. vs. 15. 5. vs. 18. 7. vs. 22—25. 4. vs. 1—8. en 13. vs 1—6. Deeze zyn om derzelver uitneemendheid herdrukt te Amsteldam, in den Jaare 1697 (s).

WIL-

door hem zelven uitgegeeven zonder zynen *Naam*; doch na zynen *Dood* herdrukt met byvoeginge van zynen *Naame*, te *Amsteldam*, by *Jan Rieuwertsz*, 1697. *in Quarto.*

(r) *Vyf* PREDICATIEN *over eenige duistere, of anders Disputable Schriftuurplaatzen in den Zendbrief des Apostels Paulus aan de Gemeente Jesu Christi te Romen; dienende mede tot Opening van denzelven Zendbrief, mitsgaders van den waaren Christelyken Godsdienst.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jan Rieuwertsz*, en te *Hoorn*, by *Jan Jansz Deutel*, 1678. *in Quarto.*

(s) Dat is, ten aanzien van de eerst gemelde *Acht Predicatien*, als boven reeds is aangeweezen; van de an-

WILLEM MAARTSZ. Of deze Man Leeraar te Hoorn geweest is, is my niet gebleeken. Altans iemand (t) heeft *Van Willem Maartz.*

andere *Vyf* is my niet bewuſt, dat zy herdrukt zyn.

Behalven deeze *Predicatien* zyn 'er noch *Twee* leerzaame, en ſtichtelyke *Tractaatjes* van OOM JACOB DIRKSZ bekend.

Het *Een* heet; *De* CHRISTELYKE HUIS-VADER, *raakende den Pligt der Geloovige Onderen, beneffens hunne Kinderen, om die in de Godzaligheid te onderwyzen, en in de Vreeze Gods optetrecken. Door* O. J. D. V. W. V. (dat is, OOM JACOB DIRKSZ VAN WORMERVEER.) Gedrukt te *Amſteldam*, by *Jan Rieuwertſz*, 1677. *in Octavo*. Dit nuttig *Werkje* is in *Drie Hoofdſtucken* verdeeld. Het *Eerſte Hoofdſtuk* handelt van die dingen, die de *Onders* in, en aan zich zelven hebben waarteneemen, om hunne *Kinderen* met zoo veel te meerder vrucht in de *Godzaligheid* te onderwyzen. *pag.* 1, *enz.* Het *Tweede* handelt van de dingen, die de Ouders omtrent hunne *Kinderen* hebben waarteneemen, en [hun] op te letten ſtaat, om hunne *Kinderen* in de *Vreeze Gods* op te trecken. *pag.* 7, *enz.* Het *Derde* handelt van de *Onderwyzinge der Kinderen*. Welke order een *Vader* daar in zoude kunnen onderhouden. En is *Exempels-wyze* verklaard, en onderſcheiden in *Drie Trappen*, na *Drie* onderſcheidene *Tyden des Onderdoms* in de *Kinderen*: [als ten opzichte van *Jonge Kinderen*, die eerſt beginnen te praaten; van *Kinderen*, die wat meer *geheugen* krygen, hier onder den *Naam* van *School-Kinderen* voorgeſteld; en van *Kinderen*, die nu wat meer *Verſtand*, en *Oordeel* hebben, onder den *Naam* van *Ambachts-Kinderen* voorgeſteld;] waar van elke *Trap* zyn byzonder *Bedryf*, en *Handelingen* heeft; de *Handelingen* haare *Leſſen*, de *Leſſen* haare *Vraagen*, en *Andwoorden*. Alles gevoegd na de maate des *Verſtands* der geenen, die men onderwyſt. *Pag.* 21, *enz.*

Het *Ander Tractaatje* is; *Een Allegoriſch-Hiſtoriſch Verhaal van het Edel, en Magtig Koningryk van* SALEM, *mitsgaders van deſzelfs Edelen Koning, en zyne vol-*

(t) heeft in den Jaare 1679. uit zyne Handschriften, zoo ik my niet bedriege/ Twaalf Predicatien in het licht gegeeven over de volgende Plaatzen. Phil. 4. vs. 4. 4. vs. 5. 4. vs. 5. 4. vs. 6. 4. vs. 7. Matth. 5. vs. 8. 1. Cor. 10. vs. 31. 1. Petr. 2. vs. 11. Luc. 11. vs. 28. 1. Joann. 4. vs. 19. 1. Joann. 5. vs. 4. Joann. 4. vs. 23. (u)

Van JAN GERRITSZ BUYSER.

JAN GERRITSZ BUYSER is een onvermoeide Bedienaar des Goddelyken Woords veele jaaren lang geweest (v) in het Dorp, DEN UITHOORN, [en] heeft ons na zynen Dood nagelaaten eenen Bundel van 32 Predicatien in Quarto, met eene Voorreden, door my beschreeven / [voorzien /] en met goedvinden

zyner

volmaakte Deugden, *en van de Reize tot het zelve. Voorgesteld in maniere van Zaamenspraake tusschen* HISTORICUS WAARMOND, en REISLUST WEETGEERS ZOON. *Tot Stichtinge beschreeven door* O. J. D. *van* W-V. Gedrukt te *Amsteldam* by *Jan Rieuwertsz*, 1683. *in Duodecimo*, en vercierd met *Plaatjes* van *Jan Luiken*. Dit *Werkje* is ongemeen aangenaam, om te leezen, en inzonderheid zeer dienstig voor de aankomende *Jeugd*, om dezelve al vroeg een denkbeeld van den pligt eenes *Geloovigen*, en *Godzaligen Christen*, en van den Heerlyken stand der *Hemelsche Gelukzaligheid* in te boezemen.

(t) Naamentlyk *Jan Jansz Deutel*, die 'er een kort *Voorberichte* heeft voorgesteld, en daar in onder anderen zegt, dat deeze *Predicatien by wylen* WILLEM MAARTSZ *selven* zoo *gesteld*, *en nagelaaten zyn*.

(u) Gedrukt te *Hoorn*, by *Abraham Isaaksz Van der Beeck*, voor *Jan Jansz Deutel*, 1679. *in Quarto*.

(v) Hy heeft in den *Jaare* 1660. *den* 8 *February*,

zyne

zyner Bloedverwanten door zynen Gem. Amptgenoot, JAN KLAASZ MAN, in het licht gegeeven (w) in den Jaare 1697. wiens Lyk-Reden op het Overlyden van BUYSER dit gansche Werk besluit. De Plaatzen der Heilige Schriftuure, over welke deeze Predicatien zyn gedaan, zyn de navolgende. Predik. 12. vs. 1. Ps. 50. vs. 14. Es. 38. vs. 1. 40. vs. 6. 55. vs. 6. Joël. 2. vs. 12. Luc. 2. vs. 1—7. 2. vs. 8—12. Matth. 2. vs. 1—13. 3. vs. 8. 7. vs. 7. Marc. 16. vs. 15, 16. Luc. 22. vs. 19. Marc. 16. vs. 1—8. Joann. 3. vs. 16. Hand. 2. vs. 1—4. 1. Cor. 5. vs. 7. 11. vs. 27. 28. Tit. 2. vs. 11, 12. Galat. 6. vs. 15. 1. Petr. 2. vs. 1. Rom. 12. vs. 2. 8. vs. 13. 12. vs. 1, 1. Petr. 1. vs. 24. 1. Thess. 5. vs. 1,

zyne *Eerste Predicatie* gedaan over *Joël.* 2. *v.* 12. en zyne *Laatste* den 30 *Juny*, 1695. over 1. *Petr.* 1. *vs.* 24. in de *Gemeente der Mennoniten* aan den *Uitkoorn*, (welke beide *Predicatien* in de navolgende gedrukte *Verzaamelinge* zyn) hebbende dus aldaar den tyd van 35 *Jaaren*, en ruim *vier Maanden* den *Dienst* getrouwelyk waargenomen, en in het geheel 898 *Predicatien* gedaan; zynde overleeden den 24 *September*, 1695. Zie *Lyk-Predicatie*, *enz. pag.* 18, 19.

(w) Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus van Nieuweveen*. Achter de 32ste *Predicatie*, volgen des *Schryvers Verhandelingen in de Bedieninge des Heiligen Doops*, *en Avondmaals*, (volgens het gebruik in de *Waterlandsche Gemeentens*, by welke men gewoon is, aan *Tafel* te gaan) als mede eene *korte Aanwyzing*, *om eenen Dienaar in het Woord te bevestigen.*

vs. 1, 2. Hand. 17. vs. 31. Openb. 14. vs. 13. [1ste Deel.] Openb. 14. vs. 13. [2de Deel.] Hebr. 4. vs. 11. 1. Cor. 15. vs. 3. Marc. 16. vs. 16. [3de Deel.] En de Lyk-Reden is over 1. Thess. 4. vs. 13, 14.

Van MICHAEL FORTGENS.

MICHAEL FORTGENS, gebooren den 13. January des Jaars 1653. en overleeden den 28 Augustus, 1695. wel eer myn geliefde Amptgenoot in deeze Gemeente, die te Amsteldam in de Zon haare Vergaderinge houd, is zulk een geleerde, tederen en welspreekende, als andere minzame, en getrouwe Leeraar geweest den tyd van 13 Jaaren (x), maar helaas! al te schielyk, en in de bloei zyner Jaaren, naamentlyk noch geen 33 bereikende, ons door den Dood ontrukt, niet zonder zeer groote schaade, en smarte niet alleen voor onze Gemeente, maar ook voor onze gansche Societeit. Ik heb met zyne Vrinden ter godzalige nagedachtenisse van dien Eerw. Man (wiens afsterven Ik in eene talryke Vergaderinge met eene Lykreden over Hand. 13. vs. 36. plegtig gevierd heb) zeer veele, en geleerde Predicatien, in Drie Deelen in Quarto onderscheiden, uitgegeeven, welker Eene (y) [Deel,] in korten tyd ten

(x) Zynde tot den *Dienst* verkooren *omtrent met het Twintigste Jaar zynes Ouderdoms.* Zie *Lykpredicatie, enz. pag.* 19.

(y) De Heer SCHYN heeft hier, *welken Eerste;* doch

MICHAËL FORTGENS.

Schoon Mennoos Kerk uw' stem niet meer dan dertien jaaren,
O Fortgens, hoorde, en zag uw voorbeeld aan met vreugd,
Uw' vlyt verschafte haar een' ryken bondel blâren,
Waar door gy noch elks hert sterkt in geloof en deugd.

Adr. Spinniker.

den eenemaale uitverkocht zijnde / in den Jaare 1722. met eene vermeerderinge van 7 Predicatien over den 27 Psalm herdrukt is.

Het Eerste Deel, uitgekomen in den Jaare 1696. behelst in zich 44 (z) Predicatien over de volgende Plaatzen des Ouden, en des Nieuwen Testaments. Rom. 1. vs. 16. Deeze is zyne Intree-Predicatie, by welke hy eenen aanvang maakte van zyne Kerkelyke Bedieninge. Levit. 10. vs. 1, 2. Is eene Voorbereiding tot het Heilig Avondmaal. Ps. 51. vs. 11, 12. (a). Ps. 116. vs. 12—14. Is eene Dankbetuiging, na dat hy uit eene gevaarlyke Ziekte wederom hersteld was. Mal. 4. vs. 2. Matth. 5. vs. 3—12. Hier over zijn Dertien Predicatien. 2. Cor. 3. vs. 18. 3. vs. 18. Rom. 8. vs. 28. 2. Cor. 4. vs. 3. 4. vs. 4. 12. vs. 2—4. 12. vs. 7—9. Gal. 2. vs. 20. 2. vs. 20. 2. vs. 20. Eph. 4. vs. 30. 4. vs. 30. 4. vs. 30. 6.

Korte Inhoud van het *Eerste Deel* zyner *Predicatien*.

doch dit is gewisselyk eene *Schryf-of Druk-feil*, alzoo het *Tweede Deel* met deeze *Predicatien* over den 27ste *Psalm* vermeerderd is, gelyk straks blyken zal.

(z) Eigentlyk waren 'er maar 42 in dien *Eersten Druk*, doch in den *Tweeden* is dit *Werk* vermeerderd met 3 *Predicatien*, zoo dat 'er nu 45 in zyn, luidende de *Titel* aldus: *XLII* PREDICATIEN *over uitgeleezene Texten des Ouden, en Nieuwen Testaments, gedaan door* MICHAEL FORTGENS, *in zyn Leeven Leeraar der Weereldsche, en Doopsgezinde Christenen te Amsteldam. Deeze Tweede Druk vermeerderd met Drie uitgeleezene Predicatien van denzelven Autaur,* Gedrukt te *Hoorn*, by *Jacob Duyn*, 1719. *in Quarto*.

(a) Is eene *Nieuwe-Jaars Predicatie*.

zyne Opofferinge van Isaäc, uit Gen. 22. vs. 1—14.

Van HERMANNUS SCHYN, den *Schryver deezer Geschiedenisse.*

Ik zelve heb uitgegeeven niet alleen eene Lyk-Predicatie (f) op mynen Gezin. Amptgenoot, MICHAEL FORTGENS, en op den herstelden Vreede (g) met den Koning van Vrankryk, Lodewyk den Veertienden, in den Jaare 1697. maar ook in den Jaare 1721. Het Geestelyk Leeven, onder den Naam van den MENSCHE IN CHRISTUS (h), bestaande in Acht-

(f) Onder deezen *Titel*: ZALIGE NAGEDACHTENIS, *ter gelegendheid van het Zalig, doch voor de Gemeente ontydig ontslaapen van* MICHAEL FORTGENS, *veel geachten, en getrouwen Leeraar der Doopsgezinden te Amsteldam, onder het zedig verklaaren, en toepassen van Davids Leeven, en Sterven, uit 'Handel. der Apost.* 13. *vs.* 36. *plegtig gehouden op den* 11. *September*, 1695. *door deszelfs Ampt- en Stand-genoot*, HERMANNUS SCHYN. *Nevens verscheidene Gedichten.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus van Nieuweveen*, 1695. *in Quarto.*

(g) *Deeze Predicatie heet*; SALOMONS TEMPEL-BOUW, *of Rechte gebruik des Vredes, op den algemeenen Dank-Dag, gevierd op den* 6 *November*, 1697. *aangeweezen in de Verklaaringe, en Toepassinge van Salomons woorden*, 1. *Kon.* 5. *vs.* 4, 5. Gedrukt in dat zelve *Jaar*, *in Quarto*; en naderhand herdrukt, als vervolgens op zyne plaatze zal worden aangeweezen.

(h) *De* MENSCH IN CHRISTUS, *of het Geestelyk Leeven der Geloovigen, in zyne Natuure, Eigenschappen, verscheidene Staaten, Toevallen, en Ziektens, Hulpmiddelen, en eindelyke Volmakinge in de Zalige Eeuwigheid. In de* VOORREDEN *worden eenige Leerstukken der hedendaagsche* MYSTIKEN *onderzocht, en aan Gods Heilig Woord ter toetze gebragt.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus Borstius*, 1721. *in Octavo.* en by denzelven herdrukt 1725. vercierd met *Koperen Plaaten.* By deezen *herdruk* is gevoegd het

HERMANNUS SCHYN.

Zo sterkte Schyn een Arts naar 't lichaam en den geest,
Zo stichtte hy Gods volk door klem en kracht van reden,
Met zuiv're deugd gesterkt, beide in geloof en zeden:
En in zyn schriften gaat ons hert noch vaak ter feest.

H. v. Bone Pinx. J. C. Philips, Sculp.

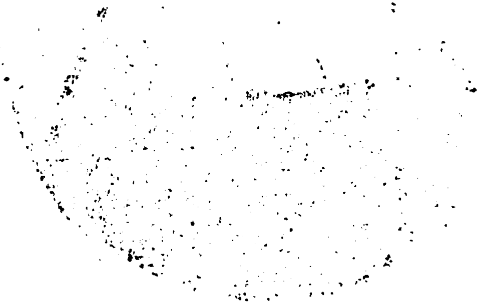

Achttien Predicatien, uit ten eenemaale uitbereidt, over Gal. 2. vs. 20. Joann. 3. vs. 5. Matth. 16. vs. 24. 16. vs. 24. 16. vs. 24. 2. Petr. 3. vs. 18. Ps. 51. vs. 14. 2. Cor. 7. vs. 1. 7. vs. 1. Matth. 7. vs. 7. 2. Cor. 13. vs. 5. Ps. 119. vs. 63. Gen. 24. vs. 63. 1. Petr. 3. vs. 21. Joann. 6. vs. 56. Ps. 90. vs. 12. 119. vs. 67. Rom. 6. vs. 23. En in den Jaare 1727. verscheidene Beletzelen des Geestelyken Leevens (i), verhandeld in Een-en-twintig Predicatien over Spr. 22. vs. 6. Predik. 12. vs. 1. Es. 2. vs. 3. Rom. 6. vs. 23. Openb. 3. vs. 15. 2. Tim. 3. vs. 1, 2. Hand. 17. vs. 31. 1. Joann. 2. vs. 16. 2. vs. 16. 2. vs. 16. 2. vs. 17. Ps. 39. vs. 6. Matth. 7. vs. 23. 25. vs. 46. Luc. 10. vs. 41, 42. 10. vs. 42. 18. vs. 11, 12. 1. Cor. 3. vs. 11. Joann. 14. vs. 6. 14. vs. 6. Matth. 25. vs. 34. (k) XXIII.

het Tractaatje van onzen Eerw. Schryver tegen DAVID BRAMEN.

(i) BELETZELEN *des Geestelyken Leevens*, *zoo tot eene ernstige Waarschouwinge voor vielen onder de Christenheid, die door dezelve verhindert worden, om tot Gods Koningryk over te gaan; als tot eene ernstige Aanspooringe der Geloovigen, om dappere Voortgangen te maaken in 't Geestelyke Leeven.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus Borstius*, 1727. *in Octavo.* (Niet lang voor den Dood des Eerw. *Schryvers.*)

(k) Behalven deeze opgemelde *Schriften* van den Eerw. Heere HERMANNUS SCHYN, en zyne *Geschiedenisse der Mennoniten*, in het *Latyn* beschreeven, (zynde het *Eerste Deel* derzelve uitgekomen te *Amsteldam*, by *Waasbergen*, 1723. *in Octavo.* vertaald door MATTHYS VAN MAURIK, en gedrukt te

te *Amsteldam*, by *Jacobus Verheiden*, en te *Utrecht*, by *Willem Kroon*, 1727. *in Octavo*. En het *Tweede Deel* insgelyks by *Waasbergen*, 1729. *in Octavo*. omtrent *twee Jaaren* na 's Mans Dood, mede vertaald door M: VAN MAURIK, en gedrukt te *Amsteldam* by *Marten Schagen*, 1737. *in Octavo*, welke *Geschiedenisse der Mennoniten* door den Boekverkooper *Kornelis de Wit* door inkoop verkreegen is, zoo wel de *Latynsche Exemplaaren*, als die in onze *Taale* zyn overgezet, doch zeer veel door ons met *Aantekeningen* vermeerderd, en met konstige *Afbeeldingen van Leeraaren*, en andere *Koperen Plaaten* verciert) zyn 'er noch deeze navolgende.

1. AANMERKINGE *op het Formulier van Benedigunge, en Toelaatinge tot het H. Avondmaal des Heeren op eigen Proeve, by zommige Doopsgezinden ingevoerd*. Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus van Nieuwerveen*, 1701. *in Octavo*. En in dat zelve *Jaar* herdrukt by denzelven.

2. ONDERZOEK *op de Rynsburgsche Verdraagzaamheid van* KORNELIS VAN HOEK, *waar in tegen zyn E. uit de gronden der Reformatie klaar, en duidelyk getoond word, dat de Protestanten, staande de verscheidendheid hunner Geloofs begrippen, onmogelyk aan eene Tafel des H. Avondmaals kunnen aanzitten. Met een Andwoord op de Tegenschriften van* WILLEM SUDERMAN, ABRAHAM VAN LOON, *en* ADRIAAN VAN ALKMAAR; *waar in de grond van hunne Verdraagzaamheid nader ontdekt, en tegengesproken word*. Gedrukt te *Amsteldam*, by *Wilhem Linnig van Koppenol*, 1703. *in Octavo*.

3. KORTE HISTORIE *der Protestante Christenen, die men* MENNONITEN, *of* DOOPSGEZINDEN *noemt, enz*. Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus Borstius*, 1711. *in Octavo*. (Van dit *Boekje* is voorheenen meermaalen gesproken, en word vry omstandig gewag gemaakt in de *Voorreden* voor dit *II. Deel* deezer *Geschiedenisse*.)

4. EERSTE BEGINZELEN *van den Christelyken Godsdienst, tot Onderwyzinge der Jeugd, by Vraagen, en Andwoorden opgesteld*. Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus Borstius*, 1708. voor de eerste reize, en zedert dien tyd verscheidene maalen herdrukt, *in Octavo*. (Van dit *Boekje* spreekt de Heer SCHIN zelve nader in het volgende *Hoofdstuk*.)

5. *De* KERKENRAAD, *en* GEMEENTE

des

der Doopsgezinden, te Amsteldam haare Vergaderinge houdende op de Cingel in de ZON, *verdeedigd tegen den Eerw:* ADRIAAN VAN ALKMAAR, *enz.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus Borstius*, 1719. *in Octavo.*

6. ONTWERP *tot Vereenizinge der Doopsgezinde Christenen; waar in* 1. *Eenige Hinderpaalen hunner Verdeeldheid onderzocht, en weggenomen worden. En ten* 2den *de Wyze, en Middelen worden aangeweezen, op, en door welken dat heilzaam Werk kan voltrocken worden.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus Verheiden*, 1723. *in Octavo.* (doch nu by *Kornelis de Wit* te bekomen. Van dit *Werkje* heeft de Heer SCHYN reeds voorheenen mede meldinge gemaakt in dit *II. Deel* deezer *Geschiedenisse, pag.* 79, 94, *en* 95.)

6. *Zedige, en Rechtmaatige* VERDEEDIGING *tegens den E.* DAVID BRAMEN; *in welke overtuigelyk word beweezen,*

I. *Het onwaar voorgeeven van de Oorzaake, en 't Uitgeeven van zyn E. Boek, genaamd De* RECHTE LEERE DER WAARE MYSTIKEN.

II. *Zyn E. voorgewende Onkunde van de Hedendaagsche;* MYSTIKEN *duidelyk ontdekt.*

III. *Hun* MISBRUIK *aangeweezen: En de Zwaarigheden tegens sommige hunner Stellingen in de Voorreden van myn Boek,* DE MENSCH IN CHRISTUS, *nader worden bevestigd.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus Borstius*, 1724. *in Octavo.*

8. Eindelyk is 'er noch na 's Mans overlyden uitgekomen eene *Verzaameling* van *Tyd*-en *Feest-Predicatien* met deezen *Titel*: HEILIGE KEURSTOFFEN *over uitgeleezene Texten des Ouden, en Nieuwen Testaments, by de Bedieninge van Doop, en Avondmaal, op Feest-Tyden, en in andere byzondere gelegendheden.* Gedrukt te *Amsteldam*, by *Jacobus*, en *Gerardus Borstius*, 1733. *in Quarto.* Dit *Werk* bestaat uit 40 *Predicatien*, over *Ps.* 116. *vs.* 10 Zynde eene *Belydenis des Geloofs. Matth.* 3. *vs.* 13, 14, 15. en *Matth.* 28. *vs.* 19. beide op de *Bedieninge* van den *Heiligen Doop. Openb.* 3. *vs.* 20. en 1. *Cor.* 11. *vs.* 28. *Voorbereidingen* tot het *Heilig Avondmaal. Matth.* 5. *vs.* 6. en *Ps.* 23. *vs.* 1. *Avondmaals-Predicatien. Ps.* 36. *vs.* 8, 9. en *Tit.* 2. *vs.* 14. *Dankzeggingen* na het gebruik deszelfs. *Luc.* 2. *vs.* 1—7. 2. *vs.* 8—12. 2. *vs.* 13, 14. Op de *Geboorte* van *Christus. Num.* 6. *vs.* 22—27. *Nieuwe-Jaars Predicatie. Matth.* 2. *vs.* 1—12. over

de *komste* der *Wyzen* uit het *Oosten*. *Matth*. 26. vs. 36——46. 26. vs. 47——50. 26. vs. 59——68. *Joann*. 18. vs. 28——38. *Luc*. 23. vs. 6——12. *Joann*. 19. vs. 1——7. 19. vs. 8——16. 19. vs. 16——24. *Matth*. 27. vs. 39——44. 27. vs. 45——50. 27. vs. 51——56. *Joann*. 19. vs. 38——42. *Zyn* 12 *Passie* - *Predicatien*. *Matth*. 16. vs. 1——7. *Joann*. 20 vs. 11——18. 11. vs. 18. Over de *Opstandinge* van *Christus*. *Luc*. 24. vs. 50, 51. op de *Hemelvaart* van *Christus*. *Hand*. 2. vs. 1——4. 2. vs. 5——13. 2. vs. 14——18. op het *Pinxter*-*Feest*. *Ps*. 4. vs. 9. *Dank*-*Predicatie* op den geslooten *Vreede* te *Utrecht* in den *Jaare* 1713. *Rom*. 2. vs. 4. en *Joël*. 2. vs. 12, 13. *Biddags*-*Predicatien*. 1. *Cor*. 3. vs. 5. op de *Bevestiginge* van *Twee Leeraars* in den *Vollen Dienst*. *Phil*. 1. vs. 22, 23. gedaan in den *Jaare* 1726. na zyne *Herstellinge* uit eene zeer zwaare, en doodelyke *Krankte*. 2. *Cor*. 6. vs. 1. Zynde zyne allerlaatst gedaane *Predicatie*. 1. *Kon*. 5. vs. 4, 5. *Salomons Tempel*-*bouw*, op den herstelden *Vreede* met den *Koning van Vrankryk*, eerst gedrukt 1697. en by deeze gelegendheid herdrukt.

De Eerw. Heer HERMANNUS SCHYN (wel eer myn hooggeachte *Leermeester*, aan wiens voeten het my heeft moogen gebeuren, in de *Heilige Godgeleerdheid* onderweezen, en tot den *Predik*-*dienst* bequaam gemaakt te worden) is gebooren den 5 *Augustus* des *Jaars* 1662. heeft zich eerst te *Leyden*, en daarna te *Utrecht* in de *Geneeskunde* geoeffend, in welke laatste *Stad* hy in den *Jaare* 1680. den 5 *Maart*, tot der *Medicynen Doctor* bevorderd wierd. Vervolgens zette hy zich in dat zelve *Jaar* te *Rotterdam* ter neder, alwaar hy uit aanmerkinge zyner groote gaaven, en bequaamheden door den *Kerkenraad*, en *Gemeente* der *Mennoniten* tot den *Heiligen Dienst* verkooren, en in denzelven bevestigd wierd den *Eersten September* des *Jaars* 1686. doende op den 15den derzelver *Maand* zyne *Eerste Predicatie* over *Eph*. 6. vs. 19. In den *Jaare* 1689. wierd hy door de *Gemeente der Mennoniten*, vergaderende te *Amsteldam* op de *Cingel* in de *Zon*, tot haaren *Leeraar* beroepen, en deed in dezelve zyne *Intreede* den 28 *May*, 1690. over 1. *Cor*. 2. vs. 2. En heeft alhier den tyd van 37 *Jaaren*, en omtrent 6 *Maanden* den *Dienst* in alle ge-

trou-

trouwigheid waargenomen, zynde tot bittere smerte, en hartgrievende droefheid zyner, en onzer waarde *Gemeente* overleeden den 25 *November*, 1727. in den *Ouderdom* van 65 *Jaaren*, 3 *Maanden*, en 22 *Dagen*.

's Mans zalig, schoon voor veelen zeer smertelyk afsterven heb ik plegtig gevierd in eene aanzienelyke, en talryke Vergaderinge van Toehoorders den 28 *December* deszelven *Jaars*, over *Ps.* 112. *vs.* 6. *laatste Deel. De Rechtvaardige zal in eeuwige Gedachtenisse zyn.* Welke *Lykreden* gedrukt is te *Amsteldam*, by *Marten Schagen*, 1728. *in Quarto*.

XXIII. HOOFDSTUK.

KORT ONDERWYS

Des Christelyken Geloofs, voor de Jeugd geschikt na de Belydenissen der DOOPS-GEZINDEN, en uitgegeeven volgens last van zekere *Kerkvergaderinge*, gehouden binnen *Amsteldam*, *den* 12 *Juny*, 1697.

DE Vergadering van onze SOCIETEIT (1) heeft reeds voor eenige Jaaren eenstig in overweeginge genomen / dat 'er in veelen onzer Gemeentens geen klein gebrek was aan eene zekere korte Onderwyzinge, om de Jeugd in

Van het KORT ONDERWYS.

(1) Zie van deeze *Vergaderinge* voorheenen in dit *Werk*, pag. 80, 81.

en de voornaamste Grondwaarheden van onzen waaren Christelyken Godsdienst te doen onderweezen worden; ook heeft zy zomtyds uit het midden van zich eenige Leeraars benoemd / om zoodaanigen opstel te bewerken / welke echter of door den Dood, of door eenige andere beletzelen hier in verhinderd wierden. Eindelyk heeft Zy goedgevonden / dit nuttige Werkje den nagenoemden Mannen / om ter uitvoer te brengen / aan te vertrouwen / te weeten ENGEL ARENDSZ VAN DOOREGEEST, PIETER BEETS (m), en MY, (terwyl JAN MAARTENSZ MOL(n), en MICHAEL FORTGENS (o) ons door den Dood ontrukt wierden) welke met eenpaarigheid dit Tractaatje hebben te zaamengesteld / dat in den jaare 1697. van de Vergaderinge goedgekeurd / in dat zelve jaar voor de eerste reize in het licht ge-

(m) In zyn Eerws. Leeven geweest zynde getrouw, en godvruchtig *Leeraar der Mennoniten* te *Hoorn*. Deeze Eerw. Man heeft in zyne *Gemeente* te *Hoorn* mede eene *Lykreden* gedaan op het Overlyden van den Eerw. MICHAEL FORTGENS, genaamd, *Het* BEREIDWILLIG STERVEN, *gezien in de zalige Verhuizinge van wylen* MICHAEL FORTGENS, *Leeraar onder de Doopsgezinden te Amsteldam, voorgedraagen aan de Gemeente, die men Christus verzaamelt te Hoorn, in eene Predicatie over de woorden van Simeon, Luc.* 2: *vs.* 29, 30. *Door* PIETER BEETS. Gedrukt te *Hoorn*, by *Elbert Benkelman*, 1695. *in Quarto*.

(n) In zyn Eerws. Leeven yverig, en godvruchtig *Leeraar der Mennoniten* te *Wermer*, en *Jisp*.

(o) Welke *Twee Mannen* mede nevens de *Drie* bovengemelden tot dit Werk waren aangesteld.

gegeeven / en verscheidene maalen (p) tot eenige Duizende Exemplaaren herdrukt is / bestaande uit 28 Hoofdstucken / in welken de voornaamste Leerstucken op eene gemakkelyke wyze / geschikt na de bevattinge der Jeugd, aan de hand gegeeven / en verklaard worden. Het Eerste Hoofdstuk vertoont ons de Kennisse Gods uit de Schepzelen, of uit de Natuure. Het Tweede spreekt van de Heilige Schriftuure, en derzelver Hoedaanigheden, enz. Het Derde van God, en Zyne Eigenschappen. Het Vierde van de Heilige Drie-Eenheid, en byzonderlyk van de Godheid des Zoons, en des Heiligen Geests. Het Vyfde van de Scheppinge aller dingen / en der Engelen, als ook van de Voorzienigheid, en Regeeringe Gods. Het Zesde van de Scheppinge des Menschen; en deszelfs Staat der Oprechtheid. Het Zevende van den Val des Menschen, en de daar uit ontstaane Schaade zyner Nakomelingen. Het Achtste van de Wederoprechtinge des Menschen door Christus. Het Negende van den Persoon des Middelaars. Het Tiende van het Werk der Verlossinge door Christus. Het Elfde van de Algemeene Genade. Het Twaalfde van Christus Ampten, en eerstelyk van het Prophetische Ampt.

(p) Zynde in den *jaare* 1740. voor de *Vyfde reize* gedrukt te *Amsteldam*, by *Isaak Tirion*, als in het I *Deel* deezer *Geschiedenisse*, in de *Voorreden*, *pag.* LXIV, LXV. mede is aangeweezen.

Ampt. Het Dertiende van Christus Priesterlyke Ampt. Het Veertiende van Zyn Koninglyke Ampt. Het Vyftiende van het Geloove. Het Zestiende van de Rechtvaardigmakinge. Het Zeventiende van de Kerke, of Gemeente. Het Achttiende van de Dienaaren der Kerke. Het Negentiende van de Verbondszegelen, en in 't byzonder van den Heiligen Doop. Het Twintigste van het Heilig Avondmaal des Heeren. Het Een-en-Twintigste van het Ampt der Overheid. Het Twee-en-Twintigste van den Oorlog. Het Drie-en-Twintigste van den Eed. Het Vier-en-Twintigste van de Kerkelyke Tucht. Het Vyf-en-Twintigste van de Opstandinge der Dooden. Het Zes-en-Twintigste van het Laatste Oordeel. Het Zeven-en-Twintigste van de Eeuwige Straffe. Het Acht-en-Twintigste van het Eeuwige Leeven.

Korte Schets van Onderwys.

Aan dit Werkje is gehecht eene KORTE SCHETZE van ONDERWYS [voor de aaankomende Jeugd,] en voor den geenen/ die zich bereiden/ om den Heiligen Doop te ontfangen / in welke de Leere der Doopsgezinden, en de Twaalf Artikulen des Geloofs kortelyk verklaard worden.

Eerste Beginzelen van den Christelyken Godsdienst.

Maar dewyl sommige Vraagen, die in dit KORT ONDERWYS zyn voorgesteld/ de bevattinge van jonger verstanden scheenen te boven te gaan/ heb ik dienstig geoordeeld/ eene korter / en eenvouwdiger onderrichtinge voor hun in het licht te geeven/ onder den Titel van

Eerste

JOANNES HOUBAKKER.

Houbakkers naam heeft de Kunst wel afgebeeld,
Niet zyn' bespraakte tong. Die deeze wenst te hooren,
Leez' zyne Preeken, door den druk van nieuws geboren,
Waar in hy na zyn' dood noch 't hart door de ooren streelt.

A. Spinniker.

J. le Blon Pinx. *J. Folkema sculp.*

PIETER SCHRYVER.

Dus toont zich in de print het leevend beeld van Schryver,
Die van zyn jongkheid tot zyn ouderdom vol yver
Zyn toevertrouwde pond in 't geestlyk akkerwerk
Ten dienst besteedde van de waarloze Kerk.

Folkema Pinx. J. Folkema sculp.

Eerste BEGINZELEN van den Christelyken Godsdienst enz. welk Boekje, verscheidene maalen gedrukt zynde / ten meesten deele uit dat grooter Onderwys is overgenomen / en uit 34 Hoofdstucken bestaat. Het Eerste Hoofdstuk handelt van de Kennisse Gods uit het Licht der Nature. Het Tweede van de Heilige Schriftuure. Het Derde van God. Het Vierde van de Heilige Drie-Eenheid. Het Vyfde van de Scheppinge. Het Zesde van de Engelen. Het Zevende van den Mensche. Het Achtste van Gods Onderhoudinge, en Regeeringe. Het Negende van den Val des Menschen. Het Tiende van de Wederoprechtinge des Menschen. Het Elfde van den Persoon des Verlossers. Het Twaalfde van de Ampten des Middelaars. Het Dertiende van het Werk der Verlossinge zelve. Het Veertiende van de Algemeene Genade. Het Vyftiende van de Roepinge. Het Zestiende van het Geloove. Het Zeventiende van de Bekeeringe. Het Achttiende van de Rechtvaardigmaakinge. Het Negentiende van de Heiligmaakinge. Het Twintigste van het Gebod. Het Een-en-Twintigste van de Verbonds-Tekenen. Het Twee-en-Twintigste van den Heiligen Doop. Het Drie-en-Twintigste van het Heilig Avondmaal. Het Vier-en-Twintigste van de Kerke. Het Vyf-en-Twintigste van de Dienaaren der Kerke. Het Zes-en-Twin-

Twintigste van de Kerke-Tucht / of Ban. Het Zeven-en-Twintigste van het Ampt der Overheid. Het Acht-en-Twintigste van den Oorlog. Het Negen-en-Twintigste van den Eed. Het Dertigste van den Dood. Het Een-en-Dertigste van de Opstandinge der Dooden. Het Twee-en-Dertigste van het Laatste Oordeel. Het Drie-en-Dertigste van de Eeuwige Straffe der Godloozen. Het Vier-en-Dertigste van het Eeuwige Leeven.

Uit deeze aangetoogene *Schryvers*, en derzelver *Schriften* blykt, wat van de *Leere* der *Mennoniten* zy.

Zie daar / gunstige Leezer! eene genoegzaame groote Wolke (q) van Mennonitische Getuigen, uit welken buiten twyffel blyken zal / dat de waare Mennoniten in de voornaamste Leerstucken des Geloofs niet zeer veel verschillen / maar in der daad genoegzaam in alles het

(q) Men zoude hier echter meer, dan noch wel eens zoo veele, *Schryvers* kunnen byvoegen, die in vroeger, en laater tyden onder de *Mennoniten* geleefd, geleeraard, en pryswaardige *Schriften* nagelaaten hebben, als daar zyn *Kornelis Klaasz Bruyn*, *Melis Pietersz Lakeman*, *Bastiaan van Weenigem*, *J. D. B. Christelyk Huisboek*, *George Hanszen*, *Joost van Outrieven*, *Jan. Kopyn*, *Lambertus*, en *Govard Bidloo*, *Antonius van Dale*, *Jacobus Rysdyk*, *Lambert Ten Kate Hermansz*, *Leendert Clock*, *Carel van Mander*, *Jaques Outerman*, *Jacob Pietersz Vander Moelen*, of *Vermeulen*, *Johannes Kiem*, *Pieter Hoefnagel*, *Claas Gangeloffz*, *Jacob Kat*, en zeer veele anderen, behalven noch die geenen, welke in het *Aanhangsel* achter dit II *Deel* volgen zullen; doch zulks zoude dit *Werk*, dat reeds door onze bygevoegde *Aantekeningen* verder is uitgedyd, dan wy in den beginne gedacht hadden, van te groote uitgestrektheid maaken.

ABRAHAM VERDUIN.

Al telt Verduin reeds meer dan tienmaal zeven jaaren,
Noch zien Zaandyk en Koog hem trouw in deugd en vlyt.
Zyn' Godgeleerdheid, klaar ontvouwd op zoo veel blâdren,
Blyft eeuwen lang Gods Kerk ter opbouw toegewyd.

... ad vivum del. J.C. Philips sculp.

het zelve gevoelen / het zelve spreeken. Weshalven die geenen niet weinig verdoold zyn / die terstond uit hoofde hunner onderscheidingen meenen / dat zy tevens in de Leere zeer verre van elkanderen verdeeld zyn / terwyl inmiddels het onderscheid voor het grootste gedeelte alleenlyk bestaat in de uitterlyke Huishoudinge, meerder / of minder Verdraagzaamheid, en eene bepaalder / of ruimer Kerkelyke Tucht.

Ondertusschen (op dat ik een einde van deeze Verhandelinge maake) zoude dit byna / als een wonder / kunnen worden aangemerkt / dat de Mennoniten van den eersten tyd der Hervorminge af tot op deezen tegenwoordigen dag toe / door geen Gezag der Hooge Overigheid gedwongen wordende / onder geene / of wel zeer geringe bezoldinge der Leeraaren, door eenen zekeren algemeenen band der Liefde onderling te zaamen gevoegd blyven voldduuren / en daar in geenzins voor de Gereformeerde Kerke behoeven te wyken / welker Eensgezindheid, en Zaamenvoeging meer aan het Bevel, Gezag, en de Wetten der Hooge Magten, als aan de inwendige Overeenkomste der gemoederen schynt toegeschreeven te moeten worden. Daar zyn verscheidene zoo behaagelyke / als onbehaagelyke dingen / die de Heerschende Kerken tot Eenigheid

Hunne onderlinge overeenkomst is aanmerkelyk.

aanzetten / welke haar / indien elk derzelve ten eenemaale op zich zelven stond / gelyk de Mennoniten zyn / buiten twyffel / in onderlinge Scheuringen te vermeerderen / hen verre zouden haar te boven gaan. Echter is myn oogmerk niet / dat men deeze dingen uit haat / of nyd gezegd te zyn moet aanmerken; maar alleenlyk / op dat de Oneenigheden ons niet / als iets / ons in het byzonder eigen / te laste gelegd mogten worden / terwyl ook anderen daar aan / volgens het wisselvallige lot der menschelyke zaaken / nu reeds voor langen tyd schuldig geweest zyn / ja tot heden toe noch veel meer zyn zouden / indien het hun na omstand hunner zaaken toestond. Zy handelen tegen de bescheidenheid / die de Lotgevallen, Misslagen, en Rampspoeden, welke het menschelyke geslacht in het algemeen kunnen overkomen / alleenlyk een slag van menschen / als hun boven anderen eigen / trachten aantewryven.

E I N D E.

R E-

REGISTER
VAN
SCHRYVERS,

Die in dit Tweede Deel van de Geschiedenisse der Mennoniten worden aangehaald, of beschreeven.

A.

Abraham Dirksz. p. 172, 575.
Abraham van Loon. p. 664.
Abraham Verduin. p. 141.
Acta Eruditorum Lipsiensia. p. 36.
Adriaan van Alkmaar. p. 664, 665.
Adrianus van Cattenburg. p. 29, 30, 141.
Adriaan van Eeghem. p. 97, 105, 549, enz. 629, 630.
Algemeene Belydenissen der Vlaamsche, Vriesche, en Hoogduitsche Doopsgezinden. p. 18, 19, 43, 65, 160—213.
Antony van Dale. p. 97, 98, 122, 293, 672.
Athanasius. p. 148.
Augustinus. p. 141, 473.

B.

Balthasar Lydius. p. 8, 9—12, 14, 15, 16, 22, 27.
Barend Roelofz. p. 649, 650.
Basilides. p. 139.
Basilius *de Groote.* p. 139, 140.

Bastiaan van Weenighem. p. 672.
Belydenis, te Hamburg, en Altona in gebruik. p. 171, 172.
Benedictus Pictet. p. 73.
Bernardus, *Abt van Clairvaux.* p. 73.
Bibliotheca Patrum. p. 13.
Bucerus. p. 223.
Bullingerus. p. 223. 473.

C.

Campegius Vitringa. p. 102.
Carel van Mander. p. 672.
Carolus Maria Du Veil. p. 73.
Casparus Commelin. p. 78, 579.
Christiaan Hartzoecker. p. 139.
Chromatius. p. 138.
Chrysostomus. p. 138, 300, 469, 473.
Claas Claasz. p. 437, enz.
Claas Gangelofsz. p. 672.
Cornelius de Hase. p. 117, 118.
Cornelis Claasz Bruyn. p. 672.

D.

Damascenus. p. 475.
Daniel Zwicker. p. 489, 490.
David Bramen. p. 581, 663, 665.
De Heilan *Histor. Franc.* p. 19.
Desiderius Erasmus. p. 300, 469.
Dionysius Areopagita, of *Pseudo-Dionysius.* p. 9.
Dionysius Petavius. p. 293.
Dirk Philipsz. p. 110—114, 325, enz.

Douwe

Douwe Feddriks. p. 570, 571, 606, enz.

E.

Eduard Stillingfleet. p. 147, 148.
Emanuel van Meteren. p. 53.
Engel Arendsz van Dooregeest. p. 87, 97, 100, 157—160, 548. enz. 577, 609, 630, 668.
Epicteti *Enchiridion*. p. 138.
Eusebius Cæsariensis. 138—140.
Euthymius. p. 138.

F.

Flavius Josephus. p. 122, 123, 138.
Franciscus Burmannus. p. 145, 146.
Franciscus Ridderus. p. 139.
Fredericus Spanheim. p. 568, 569, 571, 577.
Frederik Toger. p. 628, enz.

G.

Galenus Abrahamsz de Haan. p. 41, 46, 78, 84, 574, enz. 607.
Georgius Cassander. p. 387.
George Hanszen. p. 89, 90, 672.
Georgius Hornius. p. 48.
Gerardus Brandt. p. 5, 6, 74, 77, 78, 93, 272.
Gerardus de Wind. p. 541, 545—548.
Ger. Joan. Vossius. p. 73, 75.
Gerbrandus van Leeuwen. p. 102, enz.

Godfried Arnold. p. 27, 58, 97, 127, 140.
Govard Bidloo. p. 672.
Govert Tobiasz van den Wyngaard. p. 649——651.
Gregorius Nazianzenus. p. 473.
Guilelmus Cave. p. 73, 139, 140.

H.

Hans Alenson. p. 192, 521.
Hans de Ries. p. 43, 156, enz. 270, 482, enz. 522, 523.
Henricus Schevenhuisen. p. 571, 572.
Hermannus Faukelius. p. 437, 438.
Herman Moded. p. 93, 109.
H. Montanus. p. 97.
Hermannus Reynskes van Overwyk. p. 597.
Hieronymus. p. 138, 148, 300, 473.
Hilarius. p. 138, 473.
Horatius. p. 101.
Hugo Grotius. p. 138, 152.
Hulricus Zwinglius. p. 25, 51, 73, 74, 114, 473.

I.

Jac. Aug. Thuanus. p. 4, 5, 6.
Jacobus Perizonius. p. 48, 74.
Jacob Pietersz van der Moelen, of Vermeulen. p. 672.
Jacobus Rysdyk. p. 672.
Jacobus Usserius. p. 5.
J. D. B. *Christelyk Huisboek*. p. 672.
Jan Gerritsz Buyser. p. 656——658.

Jan Klaasz Man. p. 657.
Jan Klaasz van Grouw. p. 570, 571, 608, 609, 610.
Jan Kopyn. p. 671.
Jan Philipsz Schabalje. p. 42, 43, 64, 65, 78, 90, 91, 92, 581, enz.
Jan Willemsz. p. 651—653.
Jaques Outerman. p. 672.
Jeme Jacobsz de Ring. p. 531.
Innocentius III. p. 6.
Joannes Clericus. p. 145.
Joan. Franc. Buddeus. p. 106, 107, 123.
Joannes Hus. p. 300, 469.
Joan van den Honert, T. H. Z. p. 61, 62.
Johannes Calvinus. p. 50—53, 240—242, 442, 443, 456, 462, 464, 466, 467, 473, 475.
Joh. Casparus Suicerus. p. 13, 71, 72.
Johannes Coccejus. p. 346, 401.
Johannes D'Outrein. p. 346, enz.
Johannes Hoornbeek. p. 217.
Joh: Jac: Hofmannus. p. 71.
Johannes Kien. p. 672.
Joh. Laur. Mosheim. p. 54—61, 68, 308.
Johannes Plevier. p. 63.
Johannes Sleidanus. p. 127—129.
Johannes Wiclef. p. 140.
Joost Hendriksz. p. 646—648.
Joost van Outrieven. p. 672.
Justinus Martyr. p. 121, 138, 139.

K.

Kornelius van Huyzen. p. 605, 611, enz.
Kort Onderwys. p. 667--670.

L.

Lambertus Bidloo. p. 672.
Lambert Ten Kate Hermansz. p. 672.
Leendert Clock. p. 672.
Liber Sententiarum Inquisitionis Tholosanæ. p. 13, 14.
Lubbert Gerritsz. p. 156, 157, 158.

M.

Martelaars Spiegel der Weereloozе Christenen, in 4to. en Folio. p. 67--69, 214.
Marten Schagen. p. 328, 386.
Martinus Cellarius. p. 25.
Martinus Lutherus. p. 27, 50--53, 114, 223, 240, 241, 473.
Melis Pietersz Lakeman. p. 672.
Menno Simons. p. 7, 21, 22, 23, 31--35, 37, 48--53, 108--115, 214, enz. 552, 636.
Michael Fortgens. p. 83, 658--662, 668.

N.

N.

Nicolaas Biestkens. p. 169.
Nittert Obbens. p. 489, enz.
Nuttige Bybel-Oeffeninge der Oude Vlaamsche Doopsgezinden, gedrukt 1738. p. 88, 89.

O.

Obbo Philipsz *Bekentenis.* p. 92, 93, 109——115.
Oecolampadius. p. 25.
Oecumenius. p. 138.
Oom Jacob Dirksz. p. 653——656.
Origenes. p. 139.

P.

Pater Jacobus *Minnebroeder.* p. 529.
Petrus Daniel Huetius. p. 140, 152.
Petrus Blesensis, *of* van Blois. p. 13.
Petrus Schaeck. p. 32.
Petrus Viretus. p. 473.
Philippus van Limborch. p. 14, 16, 29.
Philo *Judæus.* p. 122, 123.
Pieter Beets. p. 668.
Pieter Hoefnagel. p. 672.
Pieter Jansz Twisck. p. 214, 215, 285, 286, 516, enz.
Pieter Jansz van Wormerveer. p. 156.
Pieter Pietersz. p. 588, enz.
Protocollen. p. 386, 387, 388.
—— —— *Van Embden.* p. 37, 411, enz.
—— —— —— *Franckenthal.* p. 37. 388, enz.

——— ——— ——— *Leeuwarden.* p. 38—41, 421, enz.

R.

Reinerus Sachonus. p. 6, 7, 17, 18.
Reinier Wybrandsz Wybma. p. 494, enz. 552, 636.

S.

Salomon Ernest Cyprianus. p. 36-47.
Samuel Apostool. p. 78, 84, 578, 579, 597, enz.
Samuel van Deil. p. 597.
Sebastiaan Franck van Word. p. 327, 385.
Stanislaus Hosius. p. 52.
S. D. Montanus. p. 529, 530.

T.

Tertullianus. p. 121, 122, 124, 473.
Theophylactus. p. 138, 309.
Tieleman van Braght. p. 41, 42, 66, 74, 214, 222, 534, enz.
Tobias Govertsz van den Wyngaard. p. 649, 650.
Truitlerus. p. 154, 155.

V.

Verband van Eenigheid. p. 212, 213.
Vreedehandelingen der Doopsgezinden. 85— —87, 94.

Vrede:

Vreedehandeling, gehouden te Keulen, 1579. *p.* 472.

W.

Waterlandsche Belydenis. *p.* 98, 156—160, 162, 270. 273.
William Temple. *p.* 101.
Willem Maartsz. *p.* 655, 656.
Willem Suderman. *p.* 664.
Willem Wynandsz. *p.* 648—651.
Wolfgang Capito. *p.* 25.

Byvoegzel, behoorende tot *Pag.* 653.

JAN WILLEMZ is overleeden in den *Jaare* 1660. oud zynde 77 *Jaaren*, hebbende de *Mennonitische Gemeente* in de *R Y P* met het *Woord Gods* ruim 50 *Jaaren* uit reine *liefde* bediend; gelyk de Eerw. E: A: VAN DOOREGEEST heeft aangeteekend in zyne *Korte Historie van Holland*, *pag.* 340. te vinden achter zyne RYPER ZEE-POSTIL, voorheenen in dit *Werk* gemeld, *pag.* 572, 573.

Einde van 't Register.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

NON
CIRCULATING

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06439 2825

NON
CIRCULATING

NON
CIRCULATING

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06439 2825

NON
CIRCULATING